

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

FÜST

**AZ ÍRÁSOKAT ÖSSZEGYŰJTÖTTE
ÉS A SZÖVEGET GONDOZTA
RÉZ PÁL**

TARTALOM

AZ ORVOS ÉS A TÁL LENCSE
A TÓT MAÎTRESSE
DUNA
FIRKÁK A JÉGEN
A KATAKOMBA DALA
EMBERBŐR
BUDAPEST, A KÁVÉVÁROS
AZ ÍNSÉG BÁRÁNYKÁI
VELENCE
A ZÖLD SZIGET
KUTYÁBÓL SZALONNA
A CSÚNYÁK
„FÜRDŐI EMLÉK”
QUINTILIO
A HALÁL ÓRÁJÁN
APA ÉS FIÚ
CSAK ÖN UTÁN
AZ IDEGEN FALU
KIS KÍNIAIK
IZZÓ PESTI DÉL A HÁBORÚ ELŐTT
LEVELEK
A PILLANAT
TÚL AZ ÓPERENCIÁN
PÁRIZS
VÉRES KOVÁSZ
NOVEMBERRE
LEVÉL EGY PURITÁNHÓZ
AVAR
SZÍV
A SZENT TÉRKÉP
KALENDÁRIUM
LE „KAISER”
MUZSIKASZÓ
MONOLÓG
AZ Ő SZOBÁJA
AZ ISTENEK
A REMETE
PANASZKÖNYV
A HALÁL NYÁJA
BABONA
EGY SZÁL GYUFA
LEGENDA EGY HÁBORÚS HÚSVÉTRA
ENNI ÉS ALUDNI
SOKLEVELŰ BOGLÁRKA

KALAUZNÉK
REGÉNYES EMBEREK
A DIÁK
GYŰLÖLET
A HALÁL PILULÁI
A HÁBORÚ ANYJA
ANGYALOK ÉS TIGRISEK
TÉBOLYULT NYÁR
AZ A NAP
NYOMDAFESTÉK
DZSIU-DZSICU
FECSKÉK
ORVOS ÉS HALÁL
KÖLTŐK
SANYARÚ VENDEL
CSONTOK
UTAZIK AZ ARANY
NAPKELET
KIS KORTÁRSAINK
HÁRMACSKÁN
LÁNCCHÍD
AZ ÉLET DIVATJA
GYÉMÁNT ÉS GOND
ÖNGYILKOSOK
AZ ÉLET TÁNCA
ÉJSZAKA, A VONATON
MEHMED SZULTÁN ÚTJA
GYÁSZBESZÉD
HALÁL AZ ÉDESVÍZBEN
A SÁPADT DUGÓHÚZÓ
VÉSZJELET A MARSNAK!
SÖTÉTSÉG
AKIK VÍGAN DUDÁLNAK
HATVAN PERC
CINKOTTA
A TÁBORNOKNÁL
FORRADALMI NÁSZ
ELGÁZOLÁS
KEDVES NAGYSÁD...
AZ ÖRDÖG ÉTLAPJA
ZSIZSIK ÉS SZÁMOLÓCÉDULA
HONGRO-BOCHE
RÁKÓCZI ÚT
GÖRÖG TŰZ ÉS GÖRÖGTŰZ

ANGOL KIRÁLYNÉ
ORVOSNŐK
MI HUSZONÖTEZREN...
HÁTVAKARÓ ÉS KÉK VIRÁG
SZÉKELY NÉPBALLADA
MIT ÁLMODTÁL?
FALSTAFF
BÚCSÚ
FÜST
HALOTTAK
MASZK
MAJD A HÁBORÚ UTÁN
HAJNALTÓL DÉLIG
AZ ÚJSÁGÍRÓ ÁLMA
A PARASZT
KABALÁK
VÖRÖS KARÁCSONY
A CÁR BARÁTJA
KIP-KOP
MERT CSÚNYA
SZÉN
ÁRNYÉK
HARAGSZOMRÁD
KOLDUSOK
SZÖRNYŰ RUHÁK
TEJ
OROSZ KÖZTÁRSASÁG
ATYUSKA
1918
NERO UNOKÁI
„ZSIDÓ KÖZTÁRSASÁG”
XIII
SÍRI REKLÁM
SOROK A SZÜLETÉSNAPOMRÓL
HÁROM ÉV
36,3°
SZEGÉNYEK
KIS CSILLAG
MIT FÉLSZ TŐLEM?
GYUFALÁNG
ZSARNOK, FEHÉR SAPKÁBAN
OROSZ ÍRÓK
ECET
A BÁDOGORROK BOLTJA
SÖTÉT VONATON

ÁBRÁND EGY SZÓRÓL
MESE, MESE, MESS KENYERET!
KALANDOS UTAZÁSAIM
OROSZ LEVELEK A FORRADALOMRÓL
DIÁKOK
MÉLTÓSÁGOS MOZI
KESERŰ CUCLI
APOSTOLOK
ÁKOMBÁKOM
MORZSÁK
MÉRT VAGY SZOMORÚ?
TIZENNÉGY GYERMEKCSONTVÁZ
AZ ŐSEMBER
LEVÉL A MŰVÉSZNŐ RUHÁJÁRÓL,
A CIGARETTÁRÓL ÉS A HÁBORÚRÓL
MAMÁVAL REGGELIZTEM...
DRÓTSÖVÉNY-BETEGSÉG
ALLEGÓRIA
FREUD SZIVARJA
AZ ÖRÖM ISKOLÁJA
HJA, BÉKE VAN...
JÁRVÁNY
KEDVES CENZOR
FORRADALMI NAPLÓ
VISSZAJÁRÓ DALOK
BOLDOG DÉLELŐTT A VÉRMEZŐN
VÖRÖS MÁGNÁSOK
A VÖRÖS PANORÁMA
A SZUTYKOS VÁROS
JENŐKE
DRÓTOSTÓT
MUNKAPROGRAM
NÉMA SZÓNOKOK
A BETEG EMBER
BAKSIS
NE FELEDD, SOHA!...
KERESNEK BENNÜNKET
MI TŰNIK EL?
BEER ÚR
CSÚNYA MARISKA... SZÉP MARISKA...
TÁNCOLÓ BETŰK
AZ OKOS VÁROS
AZ ANGYAL
EGY POHÁR VÍZ

AZ ORVOS ÉS A TÁL LENCSE

A nyárspolgár most patakozó szájjal szidja az orvosokat. Komiszság, hogy az orvos egy tál ételért - talán éppen egy tál lencséért - otthagyja az állását, leveti az orvosi fehér kötényt, és földre dobja az operatőr kését, mint déli harangkondításra merőkanalát a lusta kőműves. Már csak az orvosi etikánál fogva is. Másutt a matéria téгла meg habarcs. De itt az anyag csont, hús, ideg és vér. Sikoltó, könnyező és vérző anyagával nem bánhat oly felelőtlenül könnyen, mint más mesterember a fával, a vassal vagy a kereskedő a portékájával. Minden nyárspolgár meg van elégedve ezzel a filozófiával, a szíve összeszorul, torka érzélgős könnyeket nyel, mert a nyárspolgár mindig elérzékenyül a saját zsebén, és rendkívül szentimentális tud lenni más rovására. Mi azonban - tisztelettel - különvéleményt jelentünk be.

Most télidőn, mikor a szegény ember cipője kását kér, és a meztelen lábujja kifityeg a cipőjéből, melyik vándorlegény vagy csavargó mer benyitni egy nagy cipőüzletbe, hogy a nyomorára hivatkozva, a rongyos cipőjét mutogatva - pénz nélkül - jó meleg lábbelit kérjen? Ilyen bizarr ötlete senkinek se támad. Társadalmunk az addszá-nesze elvére van felépítve. Nagyon jól tudjuk, hogy a cipőért, a kalácsért és a tanácsért fizetni kell. Kényszerűtlen nyitjuk ki az erszényünket a vargának, a péknek, az ügyvédnek, és nem ütközünk meg, hogyha a varga, a pék, az ügyvéd, kevesellve a fizetséget, sztrájkol. De te, aki fizetsz a vargának, mivelhogy a cipőd rongyos, már dohogsz és lázadozol, hogyha a lábadat kell megfoltozni, s az orvos a műtét árát kéri. Vajon a vargát tartod nagyobbra az orvosnál, vagy a cipődet becsüled többre a lábadnál? A tény az, hogy ebben a társadalomban, ahol ki-ki a maga mesterségét folytatja, és ki-ki kucorogva követeli a mestersége díját, az orvost valami avas, romantikus, regényes fénybe állította be, és aki a fájdalommal, a sebekkel, a szenvedéssel foglalkozik, már-már olyanforma szint nyert, mint aki az életen kívül áll, és nem kell hogy számoljon az élet követelményeivel. Természetesnek tartjuk, hogy az orvos flastromot ragaszt a sebünkre. Mi pedig cserébe érte egy szép, kerekre nyírt frázist ragasztunk az ő sebére. Doktor úr, nem tudom meghálálni, hogy megmentette az életemet, inkább nem is fizetek önnek. Ez pesti hála és magyar mondás. Nálunk úgy mennek az orvosi rendelőkbe, mint a színházba. Mindenki szabadjegyet akar, és mindenki rokoni, baráti összeköttetést keres az orvoshoz. A szívére apellálnak, amely - biztosra veszik - okvetlen meghatódik attól a kórképtől, amelyet naponta ötvenszer lát, a kemény szívű páciensek meg vannak győződve, hogy az orvos szíve vajpuha, mindig csak a szívre gondolnak, a más szívére, mindig csak a gyomrukra gondolnak, a saját gyomrukra, a más gyomrára soha.

Most azonban meg vagyunk döbbenve: az orvos éhes, az orvos nem jótékony bűvész és kegyes vajákos, az orvos nem csodatévő, az orvos meg tudja gyógyítani a gyomorhurutot, de a saját korgó gyomrát nem. A nyárspolgár kiábrándul belőle, mint a vidéki kislány, mikor az operaénekest először látja meg a hosszú szakáll, pajzs és vért nélkül. De, aki komoly és becsületes ember, most érzi az idejét annak, hogy le kell számolni a buta frázisokkal, bele kell edzeni a magyar köztudatba, hogy az orvos munkáját pénzzel kell megbecsülni, az olcsó bérért robotoló orvost megilleti annyi irgalom, mint azt a beteget, akit - bár többet keres nála - a szegénysége címén ingyen kezel. Különben ne csodálkozzanak azon, hogy a kutyabőrét, a tudományos örökségét eladja, nem is egy tál pecsenyéért, de egy tál zsírtalan lencséért, feltét nélkül. Tragikomikus helyzet. Az orvos beteg. Páciensek, gyógyítsátok meg!

Élet, 1914. január 11.

A TÓT MAÎTRESSE

Az ördög - az igazi, középkori ördög - kísért ebben a városban, ezen a héten, az, aki a hívót valaha szédülő meredélyre hurcolta, és innen megmutatta neki a föld összes kincseit. Egy listát tár elénk. Arról számol be, hogy mit talált a rablógyilkos a maîtresse páncélszekrényében, aki törülközővel az arcán, megfojtva hevert a padlón, a sárga hajával, a pittyedt, mágnásos szájával, s a nőolvasó, a nyájas, figyelni kezd, a férfi elkomorul, és az egész rongyos és éhes város elkáprázik a gyémántok pokoli tűzrózsáitól, együtt számol az ördöggel, aki ceruzával a kezében, papíron kimutatja, hogy a szerencsétlen nő kerek egymillió koronát hagyott hátra. Nem mézes ígéretekéről van szó, de számokról, pozitív adatokról. Mindnyájan inventáriumba vesszük a nagy aranszívet (ötezer korona), a briliánsokkal kirakott aranycikláment (ezer korona), a gyémánt fülbevalót (harmincezer korona), az orosz boát és a karmantyút (húszezer korona), a cobolyt, a nyestet, a krokodilbőr bőrdönt, a kígyófejes ékszer, a képeket, a vagyont érő bútorokat és azokat a bankjegyeket, amelyek elszórtan heverték a lakásában, mint a kereskedőnél a pakolópapiros, mint az íróasztalunkon a kutyanyelvek. Télvíz idején veszedelmesek ezek a pontos, nagyon pontos adatok. Most a hőmérő higanyoszlopa mélyen a fagyponthoz van. Arról gondolkodik a sok bús pesti ember, mit kapjon magára, és nincs sok ideje habozni a coboly és nyest között. Karriert futunk mi is, kései lefekvésekkel, hajnali ébresztőóra-riasztóval, tíz vagy tizenöt korona haszonnal. Nem csoda, hogy egy pillanatra megállunk a taposómalomban, és nem azt találgatjuk, mint lett a *metrec*-ből maîtresse, de számot vetünk önmagunkkal.

A pesti férfi, kesztyű nélkül, kékre fagyott körmökkel monologizál magában az aszfalt peremén. Micsoda hozománnyal bocsátotta el a természet, a férfiak cudar mostohája. Adott neki harminckét fogat, húsz körmöt, két izmos kart, amellyel zsákot hordhat, és a koponyájában néhány grammal több agyvelőt, mint a nőnek, hogy annak idején diplomát kapjon, és egy év alatt gerincroppantó munkával összekuporgasson annyit, mint a tót maîtresse egyetlen hitványabb ékszere. A nő azonban, minden nő, most szeretettel gondol a természetre, az ő édesanyjára, amely hozománnyal indította útnak, és megnyitotta a számára a karriert, minden karrier lehetőségét. Még a proletárlány is végignyújtózik a keskeny, harmonikás díványán, a fűtetlen szobában először érzi önmagát, észreveszi, hogy a teste ruganyos, mint a gumilabda, és félig tréfából, félig komolyan - próbául - belemosolyog a zöld kezítükrébe. Mosolyt lát és kincseket, gyémántos foglalatban bámulja a mosolyát. A dézsától az aranyvederig, a koldustarisznyától a gyémántjászolig nem oly messze az út. Erkölcsi prédikációt óhajtanánk tartani. De a zimankó is prédikál, a hideg számok is prédikálnak, amelyeket előbb leltároztunk. Soha még ilyen kísértést nem állott ez az ájult, szegény város. Borzadozva olvasta a riportokat. A meggyilkolt nő temetésén azonban már tüntetett és ünnepele. Őt ünnepelte, a diadalmast, diadalmas arccal, aki győzött és aztán meghalt, és nemcsak a riadt kokottok, de mindenki, úriasszonyok, akik birkóztak a rendőrrel egy talpalatnyi helyért, hivatalnokleányok, akik havi negyven koronáért címszalagokat írnak, parasztpesztrák, akik áhítatosan emelték buta tekintetüket a moziszerűen elvonuló gyáros, a férfi, a hős felé, jól nevelt kislánykák, akik gondosan kiválasztott családi lapokat olvasnak, még sírnak a rossz versek giccein, de a franciaóra címén elsöktek a temetésre. Az embernek az volt az érzése, hogy szeretné ezt a sok csibét és libát egy szárny alá, valami grandiózus anyatyúk védőszárnya alá fogni.

Másként semmi sem érdekes, és említésre érdemes se történt. Az történt, hogy vége szakadt a karriernek, és egy briliánsos nő festett haját lemosta a hólé, az arcát pedig, amelyet még előző este langyos párákban áztatott, körülcirógatta a téli folyóvíz. Ennek a nőnek még kedves olvasmánya lehetett a detektívregény, fehér egérkéktől huzat planétát, ha a *bon ton* megengedi, a szerelmi levelező fejezte ki leginkább a szíve érzelmeit, szeretete az esküvőket és

temetéseket, mint a cselédek, az ékszer és nem a virágot, nyári délutánokon a téglás udvaron nyikorgó verklit, amely oly egyszerűen és meghatóan beszéli el, hogy bús az élet. A dézsáknál tót dalokat énekelt. De tót lélek maradt mindhalálig. Mindig túlzó és szenvedélyes volt, meleg, mint a galamb, és együgyű is, mint a galamb. Valaha tót akcentussal a pesti csibésznyelvet selypítette pezsgőspoharak fölött, de hűtlenül elhagyta, és megtanulta a gazdag emberek bohémetikettjét, tudott autón ülni, halat és gombát enni, csikorgó hidegben fagylaltot kanalazni, pazarolni az aranyokkal és fukarkodni a fillérekkel, szeretni és megvetni, elfogadni és visszautasítani, stílszerűen élni és meghalni. Mosogatás közben talán ilyennek álmodta az élet teljességét, a karrierjét. Gyémántok tündököltek a fantáziájában, de néha, este, mikor belebújt hideg selyemingébe, rablógyilkosoktól is félt. Ha megöregszik, babonás anyóka lesz belőle, aki pénteken nem mer semmit kezdeni, kártyáktól, száraz gallyaktól kérdi a jövődőt, egy kis pisze tót boszorka, aki az imakönyveket és a templomokat bújja. Gyerekkorában azonban nem ezt akarta, csodaszép esküvőről ábrándozott, vagy - ez a kettő egy a romantika előtt - csodaszép temetésről, amilyenben most része volt neki. A halál menyasszonyának látta magát, akire rózsaszín pántlikás inget adnak, fehér cipőt és kesztyűt, gyöngyös, hermelines moiréruhát, lila betéttel, operaénekesek kardalánál roppant fekete ravatalra emelik királynői testét, amely alpakka koporsóban pihen, pálmák és délszaki növények közt, ríkató-szépen, és a koporsó mellett zokog a világ, pirosra sírt szemmel, a lesújtott, sírig hű szerelmes, aki egy gróf, egy báró, egy herceg vagy talán maga az ifjú, külföldi királyfi. Az álma beteljesedett. Megérkezett az ifjú, külföldi királyfi is, a bécsi gavallér, az egzotikus szerelmes, cilinderén vastag gyászszalaggal, és ő vetette koporsójára az első rögöt. Három fekete-ezüst ruhás pap énekelt fölötté latin éneket, és füstölt neki tömjénnel. Zarándokló tömeg kísérte a sírig. A gavallér, aki a temetést rendezte, talán kihívja a kényes ízlés berzenkedését, de nem lehet eltagadni, hogy mindvégig bátran állta a helyét, következetes maradt önmagához, hipermodern moráljához, külön esztétikájához, és ahhoz is, akit szeretett.

Megható volt, kérem, a temetés, mint egy szentimentális tucatregény utolsó fejezete, cifra, mint a konyhaedények alá csipkézett színes papiros, és fényes, egzotikus, könnyekkel és misztikummal teljes. Nézzétek: ilyen a tót mennyország.

A Hét, 1914. január 18.

DUNA

Hajnaltól megyek haza, majdnem mindennap, gyalog, a hidakon, és nézem a vizet. Éjjel fél négy és hajnali négy közt, ebben az időben, amely se éjjel, se hajnal, alig akad járókelő a hídon. Ekkor figyelem a folyót. Körös-körül olyan csönd van, hogy az egyetlen zaj a jéggé merevedő hullámok csikorgása, a víz lármája, amelyet máskor elfojt a kocsizörgés, a nyári éj, a lombnesz, az ívlámpák fényében táncoló porszem, a legyek, a rovarok, a szitakötők muzsikája. Jégtáblák úsznak, lassú üvegzajjal. Koccanva ütődnek a hídpillérnek. A másik pillanatban alig látható karc cikázik rajtuk, mint mikor a tükörlapon végighúzza valaki a gyémántgyűrűjét. Lenn a mederben, a fizika törvényei szerint, hűl és erjed a kásás lé. Érdekes, hogy egyszerre milyen eleven kapcsolatba kerültünk a folyóval. Különben észre se vesszük. Pár hete nézik a pestiek a téli színjátékot, órák hosszúáig, lustán, ábrándozó szenvedéllyel, akárcsak a parton heverő talián nyáron a tenger gyöngyözését, a kék vizet, amely durrogva és tajtékozva fröccsen eléje, mintha a természet minden pillanatban friss pezsgőt nyitogatna. Nem lehet elunni a kedves variációt. Játékossá tesz bennünket is, akik keveset játszunk. Régóta álldogálok itt, és mindig elhatározom, hogy még csak a legközelebbi jégtáblát várom meg. Havas prém, jégcsipke, üveggyöngy, hideg kaláris, fehér fagyalt, cukros tortadisz, szeszélyes ábrák és himzések tömkelege. Hogy osztályozzam őket? Észreveszem, hogy magam is játszom. Egy óriás jégtábla közeledik. Erre egy hosszú zongorát tennék, egy asztalt a közepére, és körülültetném emberekkel, akik pezsgőspoharakat emelgetnének, és hallgatnák a levegőbe felhangzó akkordokat. Maga a kép komikus, egy rossz pezsgőreklám. A zene azonban, a folyó mélyéről, itt a hangtalan éjszakában érdekesen hatna. Némelyik jégtábla akkora, mint egy bálterem. A jég parkettje sima, negyven pár táncolhatná itt a francia négyest, a frakkok fecskeszárnya, a szalagok cifra gombolyaga röpködne, még a zenekarnak is jutna hely valahol a csontkeménnyé fagyott hópulpituson. Azt a jégtutajt talán kávéháznak bérelném ki. Apró asztalokat állítanék rá, az asztalok mellett kövér nagykereskedők lengyel pálinkát innának és szivaroznának. Ez lenne a kártyaterem. Amint a híd alatt elsuhanna, látnám, hogy üt a bank tizenegyszer egymás után, a pointeurök jégzsetonokat hajigálnának az asztalra, és a zsebkendőm meghatottan lengetném feléjük, búcsúul. A víz ezen az éjjelen különös. Lomhán vánszorog előre. Olyan lassan folyik, mint a kilencvenéves ember vére. Pikkelyek úsznak a felületén, pöttyök, pörsenések, mérges bibircsók. Bizonyára beteg, pestise van, gonoszul-sötéten múlik ki. Pusztulj el, öreg, döglődő kígyó. A fekete váladéka már alig-alig mozog, a vére összezsibbadt, még egynéhányat vonaglik, azzal vége. Várok pár percig. A víz megállott. Egyedül én látom, a hidakon senki sincsen, a szívem beleborzong a szenzációba. Lenn a folyó arca az agónia után kisimult. Ha ledobnék egy fillért, koppanna rajta. Nyomott érzéssel megyek el, mint az, aki éjjel, egyedül, egy embert látott meghalni az utcán, és nem szólhat róla senkinek. Reggelre az emberek felkelnek, és megtudják, hogy mi történt.

A Hét, 1914. február 1.

FIRKÁK A JÉGEN

Vak délutánon gubbasztunk a szobákban. Korán, nagyon korán felvillannak most a lámpák. Meleg, sárga paszomány hull a hóra. Körös-körül, az ablakpárkányokon, a háztetőn, az utcán hideg porcukor, fölötté pedig a lámpák mély és izzó sárgasága, az imbolygó és elsuhanó ragyogás, a hermelinprém szegélye. Ez a téli délutánok szokott pompája. Nagyon arisztokratikus, főúri, majdnem főpapi pompa. Sárga és fehér, mindenütt sárga és fehér. Olyan, mint a pápai lobogó.

Most legfeljebb játszanak az emberek - motozó kézzel - téli játékot. Egy délután befagytak a villamosok ablakai. Vastag, fehér páncél csörög rajtuk, mint egy másik, vékonyabb tejüveges ablak. Mióta a jégkéreg ráfagyott a villamosokra, az élet melegebb és meghittebb a kocsikban: az utasok úgy érzik, hogy elfüggönyözött szobában ülnek, ahonnan nem lehet kitekinteni az utcára, és a kis villamosút, mely máskor potomság, most utazássá emelkedik. Nem tudunk tájékozódni. Sokszor el is tévedünk. Öt-hat megállóhelynyire röpít el a villamos a ködben, és az utazó kissé idegesen feszeng a helyén. Különben még unalmasabb az út, mint egyébkor. Nem látjuk az utca panorámáját, az élet apró jeleneteit, az autókat, a kocsikat, az embereket. Unalmunkban firkálni kezdünk. Estefelé az ablakon egy tenyérnyi hely sem marad. Sokáig néztem ezeket az ákombákomokat, a tél és az unalom hieroglifjeit, s arra vállalkoztam, hogy megfejtem őket, sietve, mielőtt a jégkéreg elolvad.

Jelentéktelen firkák, bizonyosan semmi fontosságuk nincsen, erre gondol mindenki. De semmi sem jelentéktelen, az legkevésbé, amit annak szeretnénk tudni. Az emberek leülnek a padokra, és észreveszik, hogy a befagyott üveglablak vékony kérge alkalmas az írásra, a rajzra, aztán babrálni kezdenek. Vajon mit írnak? A legtöbbje odanyomja az öt ujját az üvegre, és mulat azon, hogy az ujjja melege apró, áttetsző, kerek és recés foltot vág a jégben. Valaki észrevette, hogy a kétkoronás pénz tökéletes másolata képződik - jégből -, amikor a pénzt odatapasztja az ablakra. Legkedvesebb népszerű téli sport: a jégrajz. Sok villamosablakon ott van a pénzek mása, a kétkoronásé, a koronásé, a húsz-, és tízfillérésé. Versengenek a pestiek, ki igazibb és jobb ötvösművész? Némelyik másolat tökéletes. Világosan látható a király arcképe és a jelmondat is: *Bizalmam az ősi erényben*.

Ezek azonban csak az ismertebb rajzok. Valószínűen polgári emberek mulatnak így, akik estig robotolnak, és pénz miatt fő a fejök. Egy kelenföldi villamoson, mely reggelenként a műegyetemre szállítja a pesti hallgatókat, az ablakok cifra-furcsa ábrákkal voltak teleróva. Képletek, gyökjelek, körszegmentumok. Némelyik ábrán határozott képzőművészeti tehetség nyilatkozott meg. Itt a villamoskalauz sikerült torzképe, ott egy havas táj, amott egy katonafej, hősi helyzetben. A körút közönsége politizált. Öt-hat kocsi ablakán olvastuk ezt: Tisza István. Ülnek-ülnek az utasok, várták, amíg célhoz érnek, a fejük ezer gondtól súlyos, de semmi se jut eszükbe, és a kezük tétova mozdulataiból egyszerre csak kialakul egy név, Tisza István neve. Az emberek vallanak. Öntudatlanul bevallják, hogy ez a politikus a legfontosabb komplexumuk, mert nem a kedvesük, a gyerekük, a hivatalfőnökük nevét írták oda, még a saját nevüket se, csak Tisza István nevét.

Beszéljünk a humoristákról? Akik a rajzokat eltorzítják, akik a jégre vésik a világ komoly dolgait illető megjegyzésüket, amit a csibész kölykek különben a falra pingálnak vörös vagy fehér krétával, akik ismerkednek, vitáznak, feleselnek egymással, akik szellemeskednek, akik a keserűvizes reklámképek ábrándos márványkeblű hölgyeinek csupasz szájára bajuszt rajzolnak? A humoristák egyformák a falon és a jégen. De a szerelmesek is felhasználták a befagyott ablakokat. *Virágh Mariska III. o. t.* - olvastuk egy ablakon. Lejebb pedig egy fiú így érzelt: *Szeretlek*.

Késő éjjel az utolsó villamossal egyedül robogtam végig az Orczy úton. Újra nézegettem a jég firkáit, melyeket már utóbb oly szenvedéllyel tanulmányoztam, mint az asszirológus a sírok titkos jegyeit. Vékony karcok látszottak, hajszálvonalkák, leheletnyi jelek. Egy másik ablakon markáns vonásokkal ez a levél: „Jenőkém édes, ha hazamégysz, zárd be az ajtót, és tedd a kulcsot a spájzablakba. Anyád.” Valami szegény asszony írhatta, aki az Orczy úton lakik, üzen a fiának, a befagyott ablakot használva levélnek. Az anya - elég naivul - valószínűnek tartotta, hogy fia is ugyanazon a villamoson megy haza, mint ő. Az üzenet bizonyára kárba veszett. Istenem, annyi villamos jár az Orczy útra. Amíg azonban a kocsí az Üllői útra kanyarodott velem, azon töprengtem, mi lesz a kisfiúcskával, elolvasta-e az anyai parancsot, és megoldotta-e a bonyolult kérdést. Jenőkém édes, becsuktad-e az ajtót, és odatetted-e a kulcsot a spájzablakba?

Világ, 1914. február 8.

A KATAKOMBA DALA

Nem tartják jellemzőnek, hogy a becsület már bujdosni kénytelen, és a kaszinókban találja meg az otthonát? Ezen a héten a kaszinóból hangzott fel egy politikus szava. Annyira összehúzóult és elszürkült a magyar élet, hogy már megint egy kaszinói lámpa vet fényt az utunkra, s az urak nem tarokkozni, pipázni és sakkozni járnak oda, de - mint az ébredés korszakában - eszméket cserélni, hitet tenni. Nem ideálunk a kaszinói morál. De a közéleti morál híján szükség van erre is. Holnap talán még kisebbre zsugorodik a sziget, a becsület szigete, tágnak mutatkozik a kaszinó is, holnapután pedig csak lepecsételt kilincsek, zárt ajtók mögött merünk igazat mondani. Nálunk - most vesszük csak észre - pár év alatt a lélek katakombákat fűrt magának. Két élet folyik, egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan. Az egyik zajjal, pokoli pörölycsapásokkal vastraverzeket erősít az országútra, kigyújtja az ívlámpáit, félreveri lármás harangjait, süstörög és henceg, pöffeszkedve rohan tovább. Van azonban egy másik élet is. Ez a föld alatt keletkezett, azok jóvoltából, akik nem túrték a földön, és minthogy nem foglalhatta el a föld szintjét, elfoglalta a mélyét, a bányát. Nincs ívlámpája: csak mécse. De az energiája a tiport erő visszaható rugalmasságától acélosodott meg. Azok, akik ezekbe a katakombákba menekültek - a lélek katakombáiba -, foggal-körömmel vágta utat, a szájukkal harapták előre magukat, a földdel birkóztak, hogy az életük igazságát beigazolják azzal, hogy élnek. Ma itt az igaz emberek élete katakombaélet. Minden területen vannak feszengők és hangosak, de többen, sokkal többen élnek a föld alatt, titokban, várakozva. Hogy jó-e a vakondok-odú? A sovány becsület valahogy elfér benne, a kövér korrupció pedig legalább nem zavarhatja, már a méreteinél fogva sem. Igaz, a lelkünk itt elcsenevészedik, mint a vakondok szeme, napfényre, szabadabb mozgásra lenne szüksége ahhoz, hogy izmosodjék, de a romlásnál mégis jobb a mozdulatlanság és a várakozás reménye. A magyar lelkek nem élhetik ki magukat. Nem ismerik a fejlődést. A testnek van gyermekkora, férfikora és aggkora, de a lélek mozdulatlan dermedetben vesztegel, veszély minden gesztusa, gyanús minden rebbenése, a küzdők a félreértéstől félnek. Gúzsba vannak kötve, pecék feszül a szájukban, nem kiálthatnak. Ezért nincsenek egyáltalán magyar pályafutások: csak szerepek. Ha valaki megszületik itt, vignettát kap a homlokára, s holta napjáig egy jelzete marad. Másutt lendülnek az emberek egyik táborból a másikba, a haladás pompás ívében, a gondolat Ultima Thule-áig. Itt csak terror van, politikai társadalmi, művészeti, irodalmi terror, és az, aki értékes, nem szól, csodára vár, lemond a harcról. Mert a terror fegyvere csak a sár és a rothadt tojás. Némely jel - többek között ezen a héten elhangzott beszéd is - arra mutat, hogy bármiként csörömpöl az élet fönn a napfényen, a katakombákban már többen vannak, mint a földön, s néha már a földre is felzúg a mérföldekre terjedő titkos utcákból a másik élet biztatása, a becsületesek fohásza, a dal, a katakomba dala.

Élet, 1914. február 8.

EMBERBŐR

Kísérteties érzés beülni az egyetem előadótermébe és hallgatni Riedl Frigyest, a bölcs és színes tudóst, aki most, a hétvégi estén - vonzóan-ideges modorában - az eleven irodalomról prelegál. Nemrég Reviczky Gyuláról beszélt, ezen a héten a *Világ*-ban olvastam Mikszáthról szóló pontos és kemény megállapításait. Különös és kísérteti érzés lenyomtatva látni, újságpapíron, az irodalomtörténet véleményét azokról, akik félig-meddig kortársaink, még különösebb és kísértetibb a tudós szavára figyelni, aki elevenekről és holtakról *ex cathedra* törvényt tesz. Úgy hallottam, hogy hosszan tépelődött, mielőtt elhatározta magát erre a feladatra. „Emberbőrrel dolgozom” - mondta: a matéria kényes, az anyag, amivel operál, még fáj, a feladat döbbenetesen nehéz. Az az emberbőr, amelyet a kortársak lenyúztak az írókról, rámaradt az irodalomtörténetre. Fel kell jegyeznünk, hogy ez a bátor és modern tudós bátran és modernül állja a feladatát. Legközelebb Kiss Józsefről és Herczeg Ferencről beszél, utána talán a legújabbakról is. A régi irodalomtörténész csak exhumált. Megvárta, amíg múmiává szárad a halott csontja és bőre, és az anyaga szoborrá merevül, a halál tökéletes és változhatatlan szobrává. Az idő próbája volt a biztosítéka, az eltűnt korok ítélete az ő ítélete. Csak kivonatolt, selejtezett, és konstataált, élte a történelmet. Az új irodalomtörténész azonban csinálni akarja a történelmet. Egyelőre egy halott szellemét idézte, akinek még friss a sírja. A hallgatók nyugtalan örömmel figyeltek, érezték, hogy a tudomány csarnokában valami ünnepi és izgatón forradalmi történik. Mit sápadnak, uraim? Az asztal csakugyan táncol, a nemrég elköltözött szelleme jelentkezik, de az asztalt mi mozgatjuk, hívó spiritiszták, akik hiszünk ebben a szellemben, a kezünk delejes remegésével, a parancsunkkal, az akaratunkkal. Sehol se annyira emberi tudomány az irodalomtörténet, mint nálunk. Nem egérrágott könyv az anyagunk, de élet. Az utókor pedig mi vagyunk, akik olvasunk, érzünk, gyűlölünk, akik összegyűltünk erre a szeánszra, akik ítélünk, koszorút, gáncsot adunk, akik irányítani akarjuk a históriát. Mert a magyar utókor a jelen.

Érdekes, hogy ma alig gondolunk az utókorra. Egy idő óta a művészek előtt is halott fogalomná vált. Azok, akik írással, festéssel foglalkoznak, és tulajdonképpen a jövődönnek, az eljövendő nemzedéknek is dolgoznak, többnyire - nem oktanul - mosolyognak rajta. Diákkorunkban azt reméltük, hogy az utókor megcsókolja majd a homlokot, amelyet ma annyian - a tanárjainkra gondoltunk - meggyaláztak. Velünk együtt még csak a XIX. század eleji magyar írók éltek ezen az együgyű diákhiten, akik a maguk korát mindig sekélyesebbnek, butábbnak, gyávábbnak látták, mint az utókort, s egy életen át tudtak írni az asztalfiókjuknak és az asztaltársaságuknak, várva a halhatatlanság alamizsnáját. Ez az írói bigottizmus kora volt. Az utókor az író túlvilági élete. Ma azonban az író elvetette a barbár babonát, csak a munkái értékében hisz, nem az utókor jobb szemében és jobb szívében, a túlvilági igazságszolgáltatásban, a radikalizmus hitét vallja, és mikor valami igaztalanság, mellőzés, mérgezett nyíl éri, tudja, hogy ez nem tréfa, de tragikus véletlen, a sors, a végzet, amelyet komolyan kell fogadni, nem lehet rajta változtatni. Ha levágják az egyik karunkat, akkor fél karral járunk, szomorúan és méltóságosan, nem reménykedünk abban, hogy fenn a fellegekben az elvesztett karunk helyett tizenöt új karunk nő. A jelen ítél. Nincs föllebbviteli fórum. Különösen nálunk nincs. Azt tapasztaljuk, hogy az írók szőröstül-bőröstül átsétálnak a maguk korából az utókorba. Az utókor nem ér rá új törvénytáblákat írni, legfeljebb csak felejt. Petőfi Sándor a maga korában népszerű volt, annyira, hogy sehol se talált magányt az országban, még faluhelyeken is csapatosan mentek utána az emberek - maga írja -, „mint a medvetáncoltatónak”. Ma is népszerű. Vörösmarty Mihály könyvei a pesti könyvkiadásban porosodtak, felülről nyújtották neki a babért, sohase értették meg szivárványos, zengő, patetikus zsenijét. Ma sem népszerű. Gyakran hallok beszélni régi magyar költőkről. Legutóbb a Balatonnál egy öreg

néni mesélt nekem a Károlyról és a Sándorról - a Kisfaludy testvéerekről -, úgy, mintha csak tegnap éltek volna. Be kell azonban vallanom, hogy ezek az emberek, akik pusztán a szájhagyomány útján értesültek a költők életéről, és tőlük valószínűen egy bötűt se olvastak, az életükön keresztül mégis megsejtették az egyéniségüket, és valahogy - a maguk módján - értékeli őket. Jellemző az is, hogy vidéki urak - nemegyszer hallottam - Tompa Mihályt, a szegény, komikusan-szerencsétlen, csöndesen szenvedő hamvai papot Tompa Miskának nevezik, de Arany János már Arany János, és Petőfi Sándor csak Petőfi. Ez a magyar értékelés a magyar utókor. Az életük átment a köztudatba, a munkájuk nem. A frizurád, a zsaketted, az aranyfogad fontosabb, mint összegyűjtött munkáid. Vigyáznod kell, magyar író, hogy az utókor előtt sikkesen kösd a nyakkendődet.

Nagyon érthető, a fejlődő magyar szellemi élet természetéből következik, hogy most egy alkotó tudósunk ellene szegül a régi rendszernek, tettel tanít irodalomtörténetet, gyúrja a históriát. Még most melegében, a jelen lázában megsürgönyözi az utókornak a véleményünket, de inkább a parancsunkat. A kormányformánk arisztokratikus. Nálunk a szegény nép sohase intézhette sorsát, a történelmet, ki volt rekesztve az alkotmányból, és irodalmunkban is felülről szabták meg a törvényt, csak a szellemi arisztokratáink éltek, az irodalmi demokrácia, az olvasók kis tömege sohase juthatott szóhoz. Addig, amíg ez a szakajtó-alja olvasó hatalmas táborra nem nő, öntudatossá nem izmosodik, amíg nem lesz politikai és a politika által irodalmi faktor, csakis felső ordréval lehet és kell kormányozni. Hittrabló adatokat lehetne közölni, hogy a halhatatlanjaink mennyire nem élnek, mennyire meghaltak, és micsoda arasznyi, ujjainkon is leszámolható évekből álló élet a magyar halhatatlanság. Riedl Frigyes radikális állásfoglalása összekapcsolja az életet az irodalommal. Az író már életében látja nevét a történelemben kurzív garamonddal vagy petittel szedve, mauzóleumot kap, vagy végignézheti a saját temetését, amint sajgó csontjait - a többi névtelen vitézzel együtt - egy közös sírnak adják. Aztán kijárhat a saját sírjához, mint a bizarr agglegény, aki előre megépítteti magának a sírboltot, felállíttatja a sírkövét, szép arany betűkkel rávéseti a születési dátumát, csöndes délutánokon leül a padra, és végtelenül elérzékenyedik azon a természetes gondolaton, hogy meg kell halnia. Mindenesetre pikáns és furcsa perspektíva, de az igazi harcos történelem kívánja így, pajzsra kell emelni az értéket, és a hullákat elevenen el kell temetni. Az irodalom vér, az irodalomtörténet pedig eleven tudomány, papirosa eleven papiros, emberbőr.

A Hét, 1914. február 22.

BUDAPEST, A KÁVÉVÁROS

Egy amerikaival utaztam a tengeren. Hamarosan beszédes viszonyba kerültünk, és vacsora után a vászonszéken szivarozva meg akartam gyóntatni arra vonatkozóan, mi a véleménye rólunk, mert nálunk is járt, és elég jól ismert bennünket. A csillagtalan, porszínű éjszakában, melynek egyetlen lámpája a tenger villamos tajtéka volt, kérdéseket intéztem hozzá. Mit tart, mister, a városunkról? Azt, hogy sok és jó kávéháza van. Az amerikai magyarszemlélete nem volt alaptalan. Kifejtette, hogy a vonatról leszállván a pesti kávéházban fehér abrosznál meleg csirkelevest, ham and eggset, csokoládétortát vacsorált, többféle pálinkát ivott rá, a pincér nyolc pohár hideg vizet hozott, és mikor észrevette, hogy elrontotta a gyomrát, nem engedte a gyógyszerládába futni, hanem egy szódabikarbónás szelencét tett eléje. Be kell vallanom, hogy ott a tengeren kissé büszke voltam a pátriámra.

Eleget sopánkodtunk azon, hogy nincs karakterünk. Ennek csak az lehet az oka, hogy szégyelljük a karakterünket. Miért is nem merjük hangsúlyozni a kávéházi voltunkat, a kávéházi kultúrát, a szegénységünk, az otthontalanságunk, a cifra nyomorúságunk jelképét, mikor csakugyan ez a legjellemzőbb sajátságunk? Bizony isten, nincs okunk pironkodni. Aki fintorgatja az orrát, hogy a kávéház plebejus hely, a jöttmentek kaszinója, annak azt mondom, hogy ma már kevés oly arisztokrata és úri kúria van, mint a kávéház, melynek tisztas, munkás, történelmi múltja van. Száz éve, hogy született a mai kávéház öregapja. Tiszteld, pesti ember, a kávéházat, vénebb és tiszteletteljesebb az, mint te magad. Neki volt öregapja. Neked, rongyos, talán öregapád se volt. Mi, akik kivagyunk a nagytőke áldásaiból, naponta megszerezhetjük a fény és a gazdagság illúzióját, mikor beülünk egy ízléstelen kávéházba, és zsebünkben hetven fillérrel, keleti kényelemmel elterpeszkedünk egy asztal mellett, mely mögött sok százezer koronák állanak, szolgálatkész lakájok sűrögnek, ívlámpák égnek és fűtőtestek donganak. Átjáróházunk a gazdagság, melynek perzsaszőnyegeit lyukas cipőnkkel tapodjuk, de annyit vagyunk ebben az átjáróházban, hogy már szinte a miénk. A középkori király csemecsgő kéjjel ette volna meg azt a rothadt kis imbiszt, amit te ordítva küldesz vissza a pincérrel. Aztán a mi kávéházunk családias is. Beszéljek a borszesz kék lángjáról? Az otthon fehér függönyeiről? A mély díványról, a családi arcképesalbumról, az ősi fészekről? Nem, a kávéházról beszélek. Ami történik ezen a földön, itt történik. A kis asztalkáknál diákok készülnek a vizsgára, anatómiát, jogbölcseletet, irodalomtörténetet tanulnak. Ha akarom, szabadegyetem. A nagy asztalnál prelegálnak, esztétikát, filozófiát, architektúrát, nyelvészetet, lélektant, botanikát, gyógyszeriant. Fel kell fedeznem a pesti ember számára, hogy az aszpirin nemcsak a kávéházakban, de - elvértve - a gyógytárakban is kapható. Az irodalomról nem is merek szólni. Az első kávéházi törzsvendég Petőfi Sándor volt. Azóta a magyar irodalom a kávéiparral együtt fejlődik, a forradalom a kávéházakban tör ki, csitul el, s egy jövőendő történész feladata megállapítani, milyen hatással volt a versekre, az elbeszélésekre, a cikkekre a kávé, ki ivott koffeint és ki cikóriát? Ha gyöngül az irodalom, akkor a feketekávé is gyöngül. Nem tudjuk, micsoda hónapos szobákban laktak a lángelméink. Sok írónk ágyrajáró volt. De minden kávéházat emléktáblával kell megjelölni. A török fürdő után a magyar kávéház a legelső keleti különlegesség. Itt töltjük el az életünket. A nap minden órájában, minden világításában ismerjük, mint más az otthonát, reggel hétkor éppúgy, mint éjjeli fél négykor és fél ötkor, amikor a székeket az asztalokra rakják. Van hivatalnok-idő (reggel héttől nyolcig), ügyvéd-idő (reggel nyolctól fél tízig), orvos-idő (reggel fél tíztől fél tizenegyig), nyárspolgár-idő (fél egytől délután háromig), családidő (délután négytől este hétig), szieszta-idő (este fél nyolctól tizenegyig), lump-idő (este tizenegyől éjjel kettőig), művész-idő (éjjel kettőtől fél négyig) és ügynökidő (mindig). Egy barátom szürke házikabátot tart a kávéházban, de ott tartja a könyvtárát, az orvosságait, és a pincér mindennap szó nélkül hozza a neurolinját, a könyvét,

felnyitva azon a lapon, ahol tegnap abbahagyta. Ismerek kávéházat, amelyik fekete lobogót tűz ki, mikor meghal egy-egy vendége. A kávéház a mi átriumunk.

Ajánlom figyelmébe a magyar heraldikusoknak, hogy gyorsan revideálják családjainak címérét, s készítsenek új címereket a jövő nemzedék számára. A régi lombos fa helyett pléhgallyak álljanak a mezőben, a talmi hold helyett egy pikkolófindzsa, a pakfoncsillagokat apró ezüstkánálkák helyettesítsék. Hátról pedig a címer sarkába odabiggyeszthetnek egy szóda-bikarbónás szelencét, egy Media szivart vagy egy szipkát. Akár egy aszpirinpor sikerült mását is, mely hónapokig keshedt és sárgult a főpincér szíve fölött, a felső mellényzsebében.

Az angol hallatlan göggel mondja: „Az én házam az én váram.”

De a pesti ember sem kevesebb önérettel vetheti vissza: „Az én kávéházam az én váram.”

A Hét, 1914. március 15.

AZ ÍNSÉG BÁRÁNYKÁI

Rongyos Budapest: - ez a „díszítő” jelző illik hozzád. A *tündérszép főváros* talán mégsem egészen találó. Tegnap este a bizottsággal én is végigszaladtam a nyomortanyákon, s egy szurtos pincegádor mellett, szemben egy kapuval, amelyről csak a dantei felírás hiányzott, kényszeredett mosollyal gondoltam arra, hogy nemrég külföldi vendéget kalauzoltam, megmutatván neki a főváros összes nevezetességét, s erről a nevezetességéről megfedekeztem. Elvittem őt a gótikus márványpalotába, ahol az első rend hozza a törvényt, de nem vittem el ide, ahol a negyedik vagy negyvenedik rend nem hozza a törvényt. Önkéntelenül a francia forradalom frazeológiájával élek. Amikor tegnap éjjel mellemen a piros papiroscsillaggal házról házra jártam, még inkább éreztem, hogy az éjszaka, amelyen minden rozoga ajtón bezörgettünk, izgató, bibliai és történelmi éjszaka, és a képek, melyeket láttam, ismerősek a történelemből. Budapest seregszámlát tartott a nyomorúsága fölött.

Akit kérdeznek, hogy mit látott ezen az éjszakán, az hamarjában nem tud felelni, megdörzsöli a szemét és hallgat. A pesti nyomor nem romantikus és nem színes, mint a francia vagy az olasz, ez szürke, mint a por, és szürke, mint a szomorúság. Beszéltünk egy anyókéval, szegénykének évek óta az minden keresete, hogy negyven fillért kap egy cukrásztól, akinek diókat tör, és a szavában nem rezgett semmi szemrehányás. Láttunk olyan házat, amelyben hatszáz ínséges lakik, voltunk olyan odúban, amelyben tizenhét ember él egymás hátán, meglátogattuk azokat, akik három-négy centiméteres víz fölött, állványokon alusznak, de úgy érezzük, hogy ezekben a zsíros leheletű, förtelmes intérieurökben már békésen húzódnak meg egymás mellett, nyikkanás nélkül, a nyomor ötletessé tette őket elviselni a nagy-nagy nyomort. Némely helyütt a szagok kakofóniája fogadott, a csiriz, a petróleum, a kénes gyufa, az állott ruhaszag orrfacsaró egyvelege. Az arcok azonban mindenütt fásak voltak és bambánkönyösek. Addig korbácsolta őket a nappal gondja, amíg elaludtak, majdnem állva, mint az orosz-japán háborúban a katonák, akik a sorban, puskával a vállukon, nyitott szemmel aludtak. Ami valaha az életükhöz tartozott, arról úgy beszélnek, mint valami távoli dologról. A gyermekükről, akit pár forintért eladtak, a testvérükről, aki öngyilkos lett, a halálról, amely nem is borzalmas nekik. Állandóan a fegyház mellett táncolnak el, ártatlanul. Mosdót egyetlenegy lakásban se láttam. Amíg a bizottság végzi a maga munkáját, az élet is megy az útján. Egyik szobában megnyúlt, sovány orral haldoklik egy hektikás, a másikban rí a csecsemő. Összegabalyodva, mint a patkányok a kanálisban, mint a békák a kövek közt, élnek-halnak, az élet végzetes törvényei szerint, és aki bekukkan hozzájuk, egy intenzív pillanatban érzi az egész, hosszú-hosszú életük céltalanságát.

Mi a leglázítóbb? Az, hogy ezek az emberek egyáltalán nem láznak. Nem tudják, hol vannak. A szemük nem veszi észre a perspektívát, az orrukat nem facsarja a bűz, a tapintószemölcsük nem érzi azt a ragadós, nyúlós, enyves és gyanús piszkot, amely a nyomor kovásza és tésztája. Úgy tekintenek ránk, akik *kívülről* nézzük őket, mintha egy idegen világból pottyantunk volna ide, és nem értik a csodálkozásunkat. Valahol - egy leírhatatlan lebujban - föl-emeltettem a lámpát, hogy lássam a barna és szőke fejeket, az őszbe csavarodó hajzatokat, amelyek a homályban fantasztikus gomolyagban keverőztek, és beletekintettem a szemekbe - ezekbe a kis, kerek, színes ablakokba - a kék szemekbe, a barna szemekbe, a szürke szemekbe, a zöld szemekbe, hogy kiolvassam a vallomásukat. Mert hervadt szájuk már nem tud panaszkodni. A lámpavilágban nyugodtan ragyogtak ezek a szemek. Nincs bennük semmi türelmetlenség, amint ráemelik tekintetüket a fakó bútorokra, a ványadt ágyra, a keshedt cihákra, a rongyokra, az ezerszínű rongyokra, a nyomor internacionális lobogóira. A szoba hasonlít egy csatatérre. Itt fekszenek egymás mellett, akik hanyatt vágódtak a harcban. Már semmi önvédelmi gesztust se tesznek. Lankadtan nyúlnak el a pállott almon, minden áldott nap visszatér-

nek ezekbe a cellákba, és ideges kézzel csak azon munkálnak, hogy feltartsák a *status quo*-t, mert halálra riadt szemükben még mindig él a sejtés, hogy még mélyebbre hullhatnak, még piszkosabb piszokba, még bűzősebb bűzbe, még nincsetlenebb nincstelenségbe. Nem tudják, hogy elérkeztek a határig. A föld a határ. Aki a földre hull, aki ilyen cellákba, vityillókba és irtózatba esik, az már tovább nem zuhanhat. Van bennük valami elégedettség. Nem láthatom őket a nyomor katonáinak: az élet árva gyermekei, a szenvedés, a reménytelenség, az ínség báránykái ők.

Egy házmester - maga is rongyos és szegény, de mint a legtöbb házmester a tőke közelében, a nyomorúsága mellé fölvette a kapitalizmus gögjét, és az orráról ezeknek az éhenkórászoknak lenézése sírt le - bizalmasan a fülembe súgta, hogy a munkanélküliek fele attól riadna meg igazán, hogyha lenne munkája, s alapjában csak színészek és gazemberek. Boldog isten, ki hiszi el e balkörmű szociológus és lélekbúvár házmester-bölcsességét? Lehet, hogy egy részük ma már csak fanyalogva dolgozna, és bizonyos, hogy nem égne kezük alatt a munka, de hisz a testük elrongyolódott, az idegrendszerük megromlott, a szellemük eltompult, és az agyvelejük, a gyomruk, az egész valójuk megbénult a kilátástalan harctól és a nyomor olcsó narkotikumától, a pálinkától. Ezek az emberek már szabadok és felelőtlenek; nekik már luxus a lelkiismeret: ők a mai reakciós politika produktumai. Elöttem hever a fővárosi statisztika kimutatása. 1911. január elsején tartották meg a népszámlálást, amely szerint Budapesten 218 000 ipari munkás van. Akkoriban a legjobb konjunktúrák uralkodtak, dandárjával volt a munka, az ezresbankók a levegőben röpködtek, magas kölcsönök kötődtek, a földből egymás után nőttek ki az öt-hatemeletes házak. Aztán következett az 1912-es év, a háború, a félelem, a letörés éve. A vállalkozások megszűntek, a munkásság színe-java külföldre menekült, vagy vidékre ment elkallódni, számításunk szerint legalább hatvan-hetvenezer ember. A csepeli tölténygyárból ezerkétszáz munkást bocsátottak el. Ma pedig harmincezer munkás áll kenyér nélkül, vagyis a munkásság húsz százaléka. Ha a statisztikát nem ebben a hónapban állítják össze - a tavaszi föllendülés idején -, hanem januárban, akkor kiderül, hogy télvíz idején a munkásság negyven százaléka - majdnem a fele - nem kapott munkát.

Izgatottan jártam végig a kálváriájukat, és vigasztalás nélkül gondolok arra, hogy ezeket az embereket „segíteni” fogják. Akik összeírták őket, azért írták össze, hogy morzsát és alamizsnát dobjanak nekik. Az alamizsna arra szolgál, hogy kifoltozzák a rongyaikat, és fenntartsák a nyomor status quóját. Nem segít rajtuk, csak a betegségi tüneteket enyhíti ideig-óráig. Az ilyen kezelést az orvosi tudomány palliatív kezelésnek nevezi. Amikor a nyavalyát nem lehet gyógyítani, az orvos a természetre, a szervezet ellenálló és regeneráló képességére bízva a gyógyítás munkáját, és antipirint, digitálist ad, vagy ha a beteg menthetetlen, morfiumot, hogy legalább fájdalom nélkül szenderedjen át a halálba. A reakciós magyar politika felcserei - úgy látszik - „lemondtak” harmincezer betegről. Mert csak tüneti kezeléshez folyamodnak. Ennek a rendszernek a politikai tudományokban kuruzslás a neve.

Világ, 1914. március 25.

VELENCE

Miért hatott reánk oly rendkívülien - a mértékén felül is lúdbőröztetően és rökönýtően - a velencei halál? Most, amikor a tudósítások vékony hasábokká olvadnak, és a szenzáció mellől elfogy a riportanyag, még mindig visszhangzik belé az európai sajtó, s a fülünk még mindig cseng a rossz hír hallásától. Emlékszem pedig, hogy ugyanazon a napon, amikor a sajtó leköszölte az első cikkeit, dugott helyen, apró petittel adott hírt arról, hogy akkor reggel háromezer asztraháni halász hulláját nyelte el az óceán. Ez senkiben sem keltett rokonérzést. Mindenki a velencei katasztrófától fázott, holott az áldozatok száma aránytalanul kicsi volt a másik katasztrófához képest, amelynek kárvallottjait, mint apró szardíniákat mosta partra a keserűs hullám. Velencének a kedves, fürge, fehér vaporetto a villamosa, a gondola a konflisa, a motorcsónak az autója. Alapjában csak egy megrázó villamosszerencsétlenség történt.

Mégis a vízi város katasztrófája izgat és nyugtalanít engem is, s amikor magamba nézve firtatom az okát, megtalálom, hogy miért. Nemcsak a földrajzi közelségénél, a félig-meddig budapesti magyar voltánál fogva. Nekem mindig érthetetlennek tetszett, hogy ebben a farsangoló, bálteremszerű városban a vegetatív élet megy a maga útján, hogy a villákban, amelyek alját a laguna hervadt vize nyaldossa, szabóműhelyek, sajtkereskedések, kórházak vannak, hogy az emberek nemcsak mutatványos, dekoratív, kirakatszerű életet élnek, de üzleteket kötnének, a babaszobákban szűk díványokon hevernek, a remekbe készült reneszánsz kastélyokban dolgoznak is. Úgy érzem, itt mindenki csak átutazóban van, s az élet itt csak színjáték. A kilincseket megbámulom, de sohase gondoltam arra, hogy velük kapukat nyitogatnak. Divinációsan nyilatkozott meg előttem e város lelke, midőn először végiggondoláztam a canalén, és egy aranyos házon - csodálkozó gyermekszemmel - megláttam egy fogtechnikus címtábláját. Bizony elkényszerült mosolyra rándult a szájam. Nem hittem, hogy a velenceieknek fáj a foguk. Azóta tízszer-tizenötször jártam itt, félig honos is lettem, de az első benyomásokat nem tudtam kiverni a fejemből, és még mindig nem tudok hinni e szép-szép, ezerszer szép város gyakorlati voltában, mint ahogy nem hiszek egy költemény praktikumában. Úgy vagyok vele, mint az olasz nyelvvel, amely csemege az ínyemnek is és fülemnek, édes datolya, dallamos terzina, de nem bírom elképzelni, hogy holtomig ezt az ünnepi nyelvet használjam hétköznapi mondanivalók kifejezésére. Amilyen tarka itt az élet, olyan furcsa a halál is. Láttam a temetőjüket. A sírokon a fekete lámpákat vérvörös pipacsok takarják. Ide fekszenek le a szereplők a játék végeztével, az ötödik felvonás után.

Most azután a bálteremben egyszerre meghal sok-sok ember, a színpadon *igazán* meghal egy tömeg. A *commedia dell'arte* szereplője, a pantallós legény leveszi fekete maszkját, és elárulja, hogy ugyanaz, aki a kórházakban, a pesti sikátorokban, az autószerencsétlenségeknél és a háborúkban öl, a közönyös, a cudar, a modern barbár: a halál.

Élet, 1914. március 29.

A ZÖLD SZIGET

Angol bohózatokban gyakran találkozunk az ír emberrel. Körülbelül ugyanúgy táncol be a színpadra, mint hajdan a mi népszínműveinkben a szegényebb és rongyosabb nemzetiségeink, a mindig krumplit zabáló tót legény vagy a vörös szakállas zsidó. Jack O'She vagy a többi O' az, aki mindent elfelejt, aki mindjárt ellágyul, aki folyton orra bukik, aki elsőnek rúg be, aki szegényebb a templom egerénél, aki a szép nők gúnytáblája, aki a csúnyák prédája, aki kedves, szerény, igénytelen, de mulatságos is, aki bogaras, különködő, szeszélyes, antialkoholista vagy holtrészeg, aszkéta vagy tobzódó, közönyös vagy entuziasta, de mindig túlzó és mindig költő. Gyámkodó, apai érzéssel néz reá az angol. Azzal a talmi fölényvel, amellyel a nagyok tekintenek a gyermekekre, a szivárvány hídján járó ábrándozóra, aki a csirkeól éles léceiben betöri a homlokát. Szegény írek, a kelták kevély leszármazottjai, akik vérükben egy régi kultúra mérgét, idegrendszerükben pedig a művészetet, a muzsikát hordozzák, nagyon furcsán festenek az uralkodó fajta kertjében, az angolszászok közt, akiknek rendben van a szívük, és mindig rendben van az erszényük. Ami valaha hősiesség és lovagi erény volt, az ma csak humoros. A pénzes józanok, az ipar diadalmas fejedelmei, a tőzsde hősei, a kritikával edzett protestáns angolok közt csak arra vannak hivatva, hogy éhenkórászok, földönfutók, széllél-bélelt csepűragók legyenek. Londonban éppoly komikus Dublin, mint Dublinban London, Irelandet, a *zöld sziget*-et, az írek a *szent szigeté*-nek is nevezik. Az angolok előszeretettel nevezik a bolondok szigetének.

Csak most gondolunk komolyan és megkülönböztetően az ír emberre és az ír népre, a *home-rule*-forradalomkor, különben tág lelkiismerettel azonosítjuk az angollal. Szívesen bekebelezük az angolok közé, holott nincs talán a földön két egy nyelvet beszélő fajta, amely annyira nem érti meg egymást. Ők a germánok franciái, az angolok zsidai, a kezdeményezők, a forradalmárok, a szellemi és művészi élet mordályégetői. Nekünk - és minden európai embernek - mindig érthetetlen és megemészthetetlen volt az angol szellem, amely a szigetvilágon szigorú puritanizmusból született, és egy idegennek áttörhetetlen mikrokozmoszt alkotott, szigetet az európai népek óceánjában. Igazi közösséget csak az írekkel éreztünk. Rajtuk keresztül értettük meg az angol szellemet is. Nem tudjuk, hány angol író olvassuk nálunk. Azt hisszük, nagyon keveset. Akik mélyek és újak, akik ma túlemelkednek a magazinok detektívregényein, adomairodalmán és lagymatag regényein, azok majdnem mind attól a fajtától lelkeztek, amelyik most fonó izgalomban várja a jövőjét, azok írek voltak. Keats, Switt, Wilde, Shaw, Yeats, ezek azok az „angolok”, akik a szívünkhöz nőttek, ezek mind a zöld szigetről, a szentek, a költők, az álmodozók, a nagyszerű fellendülések és intenciók szigetjéről jöttek és hoztak magukkal mindent, ami emberi érték, igazi lírát és igazi szatírárt, amely alapjában líra, nemes borból való nemes ecet. Ők találták fel a puskaport. Az angolok éltek vele. Ők voltak a kovász. Az angolok azonban mindig tudták a módját, hogy megsüssék a maguk kalácsát. Boszorkányos erő él az ír fajtában. Nem véletlen, hogy ez a puha, olvatag és kecses nép egyszerre homloktérbe kerül, az angol oligarchia addig verte, amíg acéloskemény ékké szilárdult, amely a rendíthetetlennek hitt birodalmat is meglazítja, és egyelőre kiszámíthatatlan következményű, európai fontosságú válság elé sodorja. Hogy kinek lazítja meg, az még kérdés. A radikálisok azt hiszik, hogy az angol liberalizmus rovására, az angol oligarchia javára, amely ölbe tett kézzel, csendes mosollyal nézi a lázadó ír garnizonokat, és tüzet fúj az ír nacionalizmus folyton bugyogó és sustorgó naftaforrásaiba.

Nekünk mindenesetre két kemény és becses tanulságot szolgáltat a forradalom. Az első az, hogy a közös nyelv a cérnánál is vékonyabb összekötő szál két fajta közt, mihelyt gazdasági ellentétéről van szó, mint ahogy a gazdag nagyiparos angolok és a szegény agrár írek közt csak erről van szó. Komolyabb érdekellentétnél rögtön helyreáll a bábeli zűrzavar. Ha egy rabló-

gyilkos éjjel betör a hálósobánkba, és magyar vezényszóval kéri a pénzünket vagy az életünket, akkor nincs az a tizenhárompróbás patrióta, aki le ne lője a fajmagyar rablót. A második tanulság pedig az európai militarizmus dekadenciája. Egymás után kompromittálta magát a francia, az olasz, az orosz, a török hadsereg, és most pironkodva ebbe a sorba áll az angol hadsereg is, amelyet keményebbnek gondoltunk az acélnál és a gyémántnál. Egy nagy ír mondta, hogy az írek az angolok komplementer színei, és el sem képzel nagyszerűbb stratégiai elegyülést, verhetetlenebb ármádiát, mintha egy csupa angolokból álló hadsereget egy ír hadvezér vezet. Mert a brit a született katona, az ír a született hadvezér, a brit a nyersanyag, az ír a vezető erő, a brit a kritika, az ír a költészet, a brit az ész, az ír a szív. Most a szerepek megcserélődnek. Egy ír hadsereget vezetett egy angol hadvezér. Nagyon rossz - vagy talán nagyon is jó - stratégiának mutatkozott az angol hadvezér: Asquith.

A Hét, 1914. március 29.

KUTYÁBÓL SZALONNA

Mindnyájan hallottunk már a mannheimi csodakutyáról. Rolf számol. Rolf elkészítette az ügyésznő fiának számtani dolgozatát, és a kisfiú kitűnőt kapott rá. Rolf olvas. Rolf ír. Rolf emlékezik. Rolf kutyakoponyájában sok adatot őriz, élményeket, melyek kutyaéletében megtörténtek, és a betűkül szolgáló számokat, melyekkel a külvilággal érintkezik. Rolf annyi titkos jelet tud, mint egy kezdő távirótiszt, annyi rövidítést, mint egy rossz országgyűlési gyorsíró. Rolf erkölcsi érzéssel ékes. Rolf nemcsak a velőcsontot, de az emberi könnyeket is észreveszi. Rolf figyelmeztette az ügyésznőt, ne sírjon, az neki fáj. Rolf emlékiratokat is ír. Rolf elmesélte egy kirándulása történetét, megemlékezvén a tél hidegségéről, arról, milyen kellemetlen az, ha egy husángot dobna rá, és ha a szegény kutya - jégzajlás után - belepottyan a folyóba. Rolf bölcs és jó. Rolf analitikus és szintetikus elme, tudós és költő. Rolf az a kutyák között, ami az emberek közt Arisztotelész és Shakespeare. Rolf polihisztor. Rolf a fajtája büszkesége, kire reménykedve néznek az emberi értelem sáncai mögött álló testvérei, a világ felszabadulásra váró összes kutyái. Rolf lángelme.

Ha csakugyan igaz, akkor a föld üzeme megállhatna egy pillanatra a mannheimi kutya előtt. Nem érdemes továbbhaladni, míg biztosat nem tudunk. Minden, ami spiritizmus, ami okkultizmus, ami a negyedik dimenzióból való üzenet, semmi ahhoz képest, hogy velünk évezrek óta házi közösségben él egy állat - *notre frère inférieur* -, aki, bár tehette volna, sohasem szólt arról, amit tapasztalt. Izgatna, hogy ha valamely bolygóról leesne a földre egy ismeretlen, az emberi gondolkozást, a logika szabályait talán mindörökre megbolygató lény. Végtelen lenne a csodálkozásunk a szellem, a semmi anyaggá válására. De mennyivel nagyobb rejtély ez az állat, mely a mi bolygónkon él, és nem ismerjük.

Ösztönösen éreztük, hogy az állatok mégis beszéltek. Már az emberi gondolkozás kezdetekor megadták nekik a polgárjogot, az emberjogot a költők, akik állatmeséket írtak, jambusokat adtak a szájukba, szellemesebbé tették őket, mint az embereket, és csattanós rímekkel, gördülő ütemmel hirdették általuk a szépség, a jóság, az igazság törvényeit. Sokáig tanítómestereink voltak. A méhtől tanultunk szorgalmat, a sastól és hiúztól éles látást, a rókától politikai ravaszságot, a kígyótól kecses és alattomos csúszás-mászást, a tigristől gyilkosságot, a madaraktól aviatikát. Minden nép ismeri a beszélő állatot. Csak a néma állat titokzatos neki. Azt hiszem azonban - és voltaképpen ez izgat most -, döbbenetes fordulót jelentene mindnyájunk, az egész emberiség életében, amikor kiderülne, hogy értelmünk és az állati értelem közt csak mennyiségi és nem minőségi a különbség, és valóra válna az, amit több ezer éve, magunkat mulattatva és borzasztva a falra festettünk, hogy az állatoknak megoldódna a nyelvük, és beszélni kezdenének.

Akkor nagyszerű emberi komédia játszódna le a földön, egy új állatmese. Az embert eddig egyetlenegy állat tartotta istennek: a kutya. De az ember hiú isten. Ha elvesztené isteni trónját, akkor bosszút állna a kutyán, hívő alattvalóján, aki évezredekig hallgatott, és bámulta őt komoly, barna szemével, nem hűségesen, inkább alattomosan. A kutyában - ne tagadjuk - a butaságát szerettük. Kedves butaságát tartottuk okosságnak. Ez a mérsékelt, vetélkedést nem álló kutyaokosság kellemes volt nekünk, hízogó összehasonlításra csábított, erősítette az önmagunkban való hitet. Úgy meggyűlölnénk őt az emancipálásakor, mint a kamaszodó fiút, akit gyermekkorában becértünk, és egy napon villogó szemmel, fölényes mosollyal néz a szemünkbe. Egyszerre vége lenne a hűségről szóló érzélgős mesének. Talán azt is számon kérné, hogy miért tegeződünk. Az a rongyos pár ezer év, amit együtt töltöttünk, elég volt nekünk arra, hogy felfüggeszünk minden etikettet, és megfélekedzünk a jó modor elemi követelményeiről? Meghívott-e valaha vendégül a kutyaólba, a vackába, ettünk-e vele csak

egyszer is a táljából, csontokat, csemegés moslékot? Nem, a barátság csak egyoldalú volt. Mi hívtuk meg őt vendégül. A vizitet nem „adtuk vissza”, több ezer éve. Akkor, kérem, ne is tegeződjünk.

Az igazán okos kutyát nem szeretjük. Emlékezem, egyszer a cirkusz öltözőjében az ölembe ugrott egy artista-kutya, aki (nem: amely) pár perccel azelőtt a porondon mutogatta ezer-mesterségét. Én lámpalázt kaptam. Nem tudtam megsimogatni. Egyetlen szó se szakadt ki belőlem. Az ember, ez a kutyaisten, babonás félelmet érez az ilyen okos állat iránt, a szerepek megcserélődnek, és a kutya kap valami baljós, boszorkányos, ördögi jelleget. Ismerek egy tizenhárom éves kisleányt, aki macskáival alszik, de a kutyát szemérmesen kiküldi a szobából, mikor vetkőződik. Az már *valaki*. Nem bántja az öreg parasztszeléd, de feszélyezi az éber, kedves orosz agár. Az se véletlen, hogy a nagy emberek közül igen sok nem szerette, egyenesen gyűlölte a kutyát. Goethe, aki mindent tudott, amit a korában tudtak, és mindent megsejtett, amit mi tudunk és tudni fogunk, az ördögi színjáték első szereplői közt lépteti fel az ártalmatlannak látszó, settengő és karikázó uszkárt, aki később felpuffad, tüzet szór és ördöggé vedlik. Ottó Weininger említi ezt, aki a kutyát a leggonoszabb állatnak tartotta, nőiesnek, ravasznak, gerinctelennek. Talán a rejtett szellemi életét érezte, mely emberi szemnek nem látottan munkál, a bebörtönzött képességét, mely most - ha igaz a mannheimi hír - egyszerre napfényre robbant.

Nekünk mindenesetre megváltozik a magatartásunk addig, amíg az eset tudományos bírálatát meg nem kapjuk. Amikor hazamegyünk, meggyújtjuk a villanyunkat, és fáradtan ejtjük ki szájunkból a szivart, nem nyújtózkodunk már olyan nyugodtan, mint azelőtt, minthogy a díványon, az ágy előtt megpillantjuk a foxterriert vagy a vadászkutyát.

Ember, vigyázz: nem vagy egyedül.

A Hét, 1914. április 14.

A CSÚNYÁK

Tanúja voltam annak a jelenetnek, amint egy vidéki vendéglő üvegtetős étterméből tüntetően kivonult kedves és lelkes barátnőm, a feminista, talán az első magyar szüfrazsett, aki forradalmi tettel vallotta az elvét. Utána lopóztam a folyosóra, meg akartam tudni, miért szökött meg. A cigány valami nótát játszott, amely a vért az agyába korbácsolta, és megvesszőzte feminista-önérzetét. Messze a sarokasztalnál gutaütéses, véres szemű urak mulattak, citromszeleteket áztattak a poharukba és óbégattak, félrehúzva boros, vastag szájukat: *Nekem olyan asszony kell*. Később hallottuk, hogy milyen asszony kell. A dal paraszt szadistája úgy festi ki a házaselet mennyországát, hogy a néember az ember érkezésekor keljen fel a dunyhából, még akkor is, ha belégebed, még akkor is, ha beteg s - amint tudni méltóztatnak - főzze meg a vacsorát, és úgy várja-várja az urát. Csak nem ez volt a deliktum? Mi türes-tagadás, ez volt. A népdal sértette? A népdal, de még inkább azok a „reakciós” férfiak, akik kedvüket lelik ilyen cudar idill kifestésében. Csak nem tréfál? Dehogyan tréfál. Nem gondolja, hogy akkor maga, aki nem érti, nem akarja megérteni a népdalt, és hátat fordít ennek az együgyű és kedves költészetnek, itt, a kultúrában szegényebb magyar földön hasonló az angol társnőjéhez, aki a múzeumban késsel vagdalta szét a szépség írott mását, a meztelen istennőt? Lehet, de nem törődik vele. Nincs humora? A forradalmárnak soha sincs humora.

Emlékezem, hogy a beszélgetés után lenéztem a kis nőt, és a torkom a nevetés is karcolta, de befelé elkomolyodtam, és ma is ebben a groteszk, mosolyogtató képben látom a komoly tanulságot, mit jelent nálunk a feminizmus, és mit jelenthet másutt, más országok számára. Mert a kis jelenet világítóbb és beszédesebb minden tudományos könyvnél. A forradalmak előestéjén szoktak történni olyan meglepetések, hogy valaki hirtelenül nem érti meg törvényt, hogy valaki először mosolyog olyan dolgon, amit addig mindenki komolynak és magától értetődőnek tartott, s először vesz komolyan olyan tréfát, amin addig minden épeszű ember nevetett. Csúnyák a forradalmárok. A szép katolikusok után csúnyák voltak a kálomisták, a szép romantikusok után csúnyák voltak a naturalisták, a szép varázslók után mindennél csúnyábbak és kiábrándítóbbak voltak a tudósok. Nem lehet rossz néven venni a jakobinustól, hogy a királynő parfümjét bűdösnek tartja, és nem gyönyörködik sem a gobelinekben, sem a hárfamuzsikában. Neki az a filozófiája, a versailles-i parknak van egy nagy-nagy szépség-hibája, az, hogy nem az övé, és a művészet, mely ebből az aranybőségéből fakadt, szintén annyiban fogyatékos, hogy üres gyomorral nem élvezhető. Maguk a feministák is hasonlóan vélekednek a mai társadalomról. Eddig szépek voltak, és nem véletlen, hogy most, mikor okosakká és veszedelmesekké lettek, hirtelenül csúnyákká is változtak.

Pankhurst Sylvia kisasszony is azért ugrott itt a szószerkekre, hogy a sebeit mutogassa. Semmi esetre se előkelő gesztus. Csakhogy a világ kezdete óta sebeikkel korteskedtek. Az a nemes római, aki krétával fehéritett tógával kunyorálta a voksokat a fórumon, a szenátorválasztás előtt, már tudta a módját, hogy a háborúban szerzett sebeit kicsillantassa a művészi redők alul, és bolond, hogy ha nem úgy tesz. Szerencsére az angol kisasszony, a szöke, huszonkét éves agitátor sem kevésbé szemérmes. Szüksége van rá, mert voksokat koldul. Egyelőre ő is csúnya akar lenni és okos. Kevés ily száraz és megrázó beszédet hallottam. A panamista szónoklatában van harang, bitó, görögtűz, az övében az a megdöbbenő, hogy egyetlen hasonlat sincs, csak tények, adatok és számok, a vékony hangocskája színezés nélkül, egyhangúan cseng végig a félig üres termen, az elokvenciája azokon a magányos éjeken edződött meg, az éhség delíriumában, amikor lüktető halántékkal, víziók és hallucinációk közepett hevert a börtön ágyán. Szegényke, nagyon lefogyott. Igazi női pszichológia és logika rejlik abban, hogy az egykor szép, most lesóványodott és megcsúnyult testét hordozza végig a világon, egyik városról a másikra, agitálni. Megvárta, amíg az éhségstrájk és a börtön soványítókúrája

elvégi a hatását, s a régi fényképeiről már rá se lehet ismerni, csak sejteni lehet, hogy ez a hajkoszorú valaha párnás, puha arcot dekorált, és ezek a csontos csuklók valaha gömbölyűek voltak. Hogy ez öntudatos cselekedet, azt a nyilatkozataiból is látni. Kezét az orrához nyomja, és a plénum előtt mutatja, hogy köpte vissza orrán-száján az ételt, amit belékényszerítettek. Nem válogatja a szavakat. Szólt és írt a görcsről, a szédületről, a fejfájásról s a sárga, nyúlós nyálról, amit a koplaló íny izzad magából, egy pillanatig se félvén attól, hogy az ízlést sérti és illúziókat rombol. A szépség a boldogok luxusa.

Azt se igen titkolta, hogy a feddhetetlenség is a boldogok luxusa. Végre büntetett előéletű, rögzött, visszaeső bűnös, most is csak elfutott a börtön elől, és biztos vagyok, csöppet se venné rossz néven, hogy ha valamelyik úri dáma elfordulna tőle a korzón. Olyan politikai bűntények állanak a háta mögött, mint annak a román artistának, akit most világszerte köröznék. Ünnepelni még a híveinek is bajos. Ahhoz azonban, hogy elviselje a sorsát, megvan az egészséges humora, és ez mindenesetre politikai érettségére vall. A forradalmár politikus, akit legazembereznek, nyugodtan mosolyoghat a bíráin, mert tudja, hogy maga hozza majd a törvényt, amelynek értelmében holnap ő lesz a becsületesség mértéke, és azok a hazaárulók, akik ma ráripakodnak. A porkolábot becsukatja, és a hóhért felakasztatja.

A kisasszony is ilyesmit gondol. A bűne az igazság, a józansága a költészet és a csúnyasága a szépség. Amikor kitarja két vékony karját, a teste szónokol, és ez nagyon bájos, nagyon nőies. Ladies and gentlemen, nézzétek, kérlek, az én megcsúnyult testem, az én rongyos és szép lobogómat.

A Hét, 1914. április 19.

„FÜRDŐI EMLÉK”

Vedd, olvasó, tőlem ezt a szerény pár sort, mielőtt elhatározod magad, hogy a nyaralásra szánt pénzed a németnek adod-e vagy a taliánnak. A balneológusok komolyan és tudományosan meghányták-vetették, micsoda a híja a magyar fürdőknek. Itt minden tudományos igény nélkül óhajtok erről beszélni, átnyújtani neked egy „fürdői emlék”-et, hasonlót ahhoz, mely a családi pohárszékek polcán a tálak és a palackok mellett porosodik. Kevés tárgyban van ennyi lehangoló mélabú. Lesír róla, hogy több száz koronába került. Minden betűje átlag száz korona. El kell dugnod az emléket, nehogy állandóan eszedbe hozza az igazi emlékedet, mely még aludni se hagyja. Emlékszel arra a pár szelet szalámira, amit arannyal fizettél. Emlékszel az ágyadra, a sublótfiókra. Emlékszel, szegény polgár, hogy alakítottad meg néhány társaddal együtt a lenézettek és kisémmizettek csoportját, akik a padon barna pakolópapíroson ebédelték, akik nem mentek hangversenyekre, akik nem tomboláztatok, akik mindig vigyáztatok, akik mindig pórul jártatok, akik mindent *olcsóbban* akartatok venni a faluban, és mindent drágábban vettetek, akik a pincért kiszolgáltátok, hogy hálából ő is kiszolgáljon majd titeket, s akik végül bocsánatot kértetek, hogy otthagytátok a pénzeteket. Nálunk még mindig ez van rendjén. Egyelőre a középosztály kénytelen idegen világfürdőkre menekülni. Mert még az olasz se ily kegyetlen hozzá, még a mohó és mindenre elszánt briganti se, aki elrabolja a pénzét, de cserébe legalább azt érezteti a megrabolttal, hogy úr. Itthon ez a vigasztalása se marad. Még csak el se veszik a pénzét, csak kicsurgatják az ujjai közül, s üzleti szellem híján senki se látja hasznát, se a megrabolót, se a rablót.

Ennek ellenére azon gondolkozom, hogy mégis itthon nyaralok. Mindnyájan szeretjük a magyar fürdőket, reménytelenül. El bennük valami rozoga romantika, valami kedves ábránd, valami, ami a mienk. Lehet, hogy a régi-régi emlékeinkkel fognak meg. Van-e rikatóbb és fájóbb, mint a gyógyszalon mellett délelőtt hallgatni egy leány ábrándozását a lehangolt zongorán? Ismered-e a földet? a sáros magyar föld térsztáját, mely a kánikula kemencéjében a kék és sárga mezei virágokkal, a rovarokkal és dongókkal együtt szikkadt cipóvá sül, s a szaga is oly tápláló, mint a kalács illata? Bolyongtál-e parasztszekéren, a pusztán porban, mely csupa vízió, és meghallgattad-e a kerekék lármáját, mely minden hangot hallucinációvá bűvöl? Éltél-e a balatoni jegenyék táján, szóltál-e a halászokkal, akik évezredes mesterségüket egykedvűen üzik, bukkantál-e a csárda udvarán hajókötelekre, bitang csónakokra? Láttad-e a tihanyi púpos parasztot, az eszelős cicerónét, aki kürttel riogatja az ekhót, és elfeledett költők hexameterait kiáltja a visszhangnak? Néztél-e a tátrai levegőt, mely kék, mint a tó? Az erdélyi bércek ködsávolját meg tudod-e különböztetni a szivarfüsttől? Bámultál-e esős délutánt, az alföldi erdőben homályos permeteget, s aztán világoszöld derengést, melynek néma statisztái a fűben kúszó csigák száza és ezre? Belehelted-e fürdőink különös aromáját, a nedves női haj páráját, az úszósapkák kaucsukszagát, a kis bódék, az iszapos tócsák, a gyógyforrások, a nyári konyhák egymással feleselő és perlekedő illathangversenyét? Észrevetted-e a színeket, melyek csak itt teremnek? A villák rippl-rónais idilljét, a tisztáson átbálgató lány színeyi-mersés pipiszkendőjét, a mednyánszkys alkonyokat? Szivaroztál-e a tó partján egyedül, mikor a békák dalárdája tanulta az éjjeli zenét? Jártál-e este a fák között, szemedbe villant-e az üvegburás gyertya lángja, mely a terasz magányában úgy virraszt, mint egy lélek, hallottad-e felsercenni a göröggyufát, melyet fiatal fiúk és lányok gyújtogatnak, s rózsaszín és zöld lángjuk úgy világítja meg az erdőt, hogy nyomban színpadi díszletté alakul?

Erre az ezer kérdésre én szeretnék válaszolni. Nostalgia, végtelen nostalgia érzek e sok-sok dolog után, honvágyat érzek a saját hazám után. Nem amikor külföldön vagyok, de most, amikor itthon vagyok. Ideláncolva egy szobához, egy íróasztalhoz, egy tollhoz. Akkor fáj, hogy nem látom mindig és minden ízében oly teljesen, mint ahogy a fogalmában és a nevében

benne van minden táj és minden ember, minden szín és minden lélek. Szoktatni kellene hozzá a szemem, hogy azonosítani tudjam magam vele. Emlékezem, négy-öt éves koromban órákig ültem a tükör előtt, s nem tudtam betelni a szenzációval, hogy az, akit látok, én vagyok. Nem volt igazuk a nagyoknak, hogy elkergettek a tükörtől. Mert ekkor ismerkedtem önmagammal, akit négy-öt év alatt meg se ismerhettem. Oly önfeledten, izgatottan, hiúság és érdek nélkül történt ez az ismerkedés, hogy a részleteket évekig meg se figyelhettem, az elemzésre nem volt időm, és később, mikor valaki megmondta, milyen színű a hajam, milyen metszésű a szemem, váltig csodálkoztam rajta. Csak éreztem magam, de még nem láttam. Körülbelül így vagyunk az országunkkal. Nyáron lenne ráérő időnk, a pihenés pillanataiban, hogy pár hétig belémeredjünk és vele egynek tudjuk magunkat. Kétségbeejtő, hogy éppen erre az időre vagyunk száműzve tőle. Csak savanyú hétköznapiakon, az irodákban, a kávéházakban lehet miénk, s alapjában mindörökre ismeretlen marad. Mert a tükör, amiben megláthatnánk az arcát, piszkos is, csempe is, drága is.

A Hét, 1914. április 26.

QUINTILIO

Valaki megírta az onegliai törvényszéki elnöknek, hogy az eset, amelyet tárgyalnak, nagyon hasonlít a *Nuova Antologia* egy regényrészletéhez. Később kiderült, hogy szó sincs róla. Az, ami történt az olasz grófnő és a fiatal privátdiner közt, nem olyasmi, ami annak az irodalmi folyóiratnak a nivójáig érne, közönséges ponyvaregény - fűszer és finomság nélkül -, a jelenei pedig egy rossz olasz filmre vagy egy filléres újság címlapjára valók. Egyetlen megható momentum az, hogy az áldozat, mintegy menekülve a piszokból, szimbolikus gesztussal a hálósobából a gyerekszobába esett. Amikor a grófnő megölte, kirohant a szobából, ujjait a hajába nyomta, másik kezében a füstölgő revolvvert tartotta, már mint ezt az ilyen képeken ábrázolni szokás. A bolognai arisztokrata hölgy nagyon demokrata volt ebben a pillanatban. Egyáltalán a komoly és igaz percekben mindig demokraták vagyunk. Nem tartjuk a grófnőt túlon túl perverz lénynek. A rossz házasságokat az emberek ősidőktől kezdve reparálják, a cselédség által. Valaha királygyilkossággal enyhített abszolútizmusról beszéltek, ma házasságtöréssel enyhített hűségről. A nemek közt van annyi megértő őszinteség és jogegyenlőség, hogy a privátdinerrel való szerelmet nem írjuk szigorúan a grófnő rovására, aki az arisztokrácia hagyományainál többre becsülte a fiatal izmok és a ragyogó fogak arisztokráciáját. Csöppet se dehonesztálabb ez a viszony, mint például a férfiaknak a szobacáival kötött liaisonja. A családi boldogság biztosító szelepe, veszedelmes robbanások levezetője a cselédszoba.

Az azonban más lapra tartozik már, hogy a grófnőt mártírnak ünneplik és virágcsokrokat nyújtanak át neki. Igaz, megható látvány lehet a szőke, harminchat éves asszony a vádlottak rácsos faketreceiben, amely alig lakályosabb egy kutyaólnál. Az olasz igazságszolgáltatás visszariasztó szándékkal, az ottani vérmérsékletre való tekintettel megtartotta ezt a barbár középkori hagyományt, abból az időből, mikor külsőségekkel kellett hangsúlyozni a tényeket, durva idegek számára, s a temetésen kántáltak, hogy sírni tudjanak, az orvos pedig fekete álarccal közeledett a pestiseshez és az elmebeteghez. Túl a banális szerelmi drámán, egyedül a faketreceben vergődő nő érdekes. Quintilióról, a kedves fiúról óra hosszat beszélnek a tanúk. Ő azonban nem emlékszik rá. Eléje tartják a képes levelezőlapokat, amelyeket mint egy pesztonka utána küldött a bakájának, és nem tudja, miért vetette papírra hosszú arisztokratikus betűit. Ha felkelne a kis, pelyhedző állú katona a virágos sírjából, már őt se agnoszkálná. A hisztéria az emlékezetéből minden ballasztot kidob. Ami bántó, az egyszerűen nincs a számára. Innen fakadhatott a gyilkosság gondolata is. Addig, amíg szerette a szeretőjét, mindene volt neki, de mihelyt csak kicsit terhesnek találta, hazugságnak érezte emlékeztető szavait, mint most a törvényszéki elnök vádjait, tolakodásnak a közelségét, s miután a hisztériája elpusztította őt gondolatban, a revolvere elpusztította a valóságban is. Érdekes, mennyire okos és önvédelmi a hisztéria emlékezete. A grófnő tudja a katona összes szeretőinek a nevét. Drága nevek: Letizia, Pia, Giuseppina, Allaira. Csak a kettőjük viszonyára nem emlékszik. Csavaros, hadakozó hazugságokkal áll elő. Ezek azonban csak nekünk tetszenek hazugságoknak. Neki nem hazugságok, mert ő csakugyan nem emlékszik a viszonyukra, nem akar rá emlékezni.

Olvasván az onegliai tárgyalást, gyakran eszünkbe villan az öngyilkos, bécsi bölcs nőpszichológija, akinek a könyvébe külön fejezetként illene a grófnő portréja. Rajta keresztül látjuk a weiningeri megállapítás mélységét, hogy a nő nem erkölcsstelen, nem antimorális, csak amorális, az erkölcs fölött vagy alatt, az erkölcsön kívül élő, mint a természet, és nem antilogikus, de alogikus, a logikát tagadó. Egy férfias költőről írták legnagyobb dicséretként, hogy olyan ember volt, aki számára igazán létezett a külvilág. A nő számára nem létezik a külvilág, a valóság, az igazság. Ő ezeket a nekünk parancsoló és imponáló dolgokat mindig a saját

képére és hasonlatosságára teremti, az érdekei szerint. Ha látunk egy poharat az asztalon, akkor azt mondjuk, hogy egy pohár van az asztalon. A nő azt is mondhatja, hogy a pohár nincs ott az asztalon. Mert ha akarja, az a pohár nem tükröződik vissza a recehártyáján, a képet megsemmisíti, a látását, a hallását, az emlékezetét a hisztériája kormányozza. Csak a férfiak tartják lázadásnak, örületnek, bűnnek a hazugságot. A nők kedélyes és cinikus kártyacsalása régi újság. Casanova előtt jóval ők fedezték fel, hogy meg kell korrigálni a szerencsét. Tiepolo grófnő is megkorrigálta a valóságot, a maga javára. Bizonyos, hogy nem mártír, de az is bizonyos, hogy mártírnak érzi magát. Az elnök keresztkérdéseit mosolyogva veri vissza, a férfigika helyett a női hisztériája gondolkozik, s még mindig vidáman állja a versenyt. Nincs semmi az útjában. Ami zavarná a „lelkiismeret”-ét, már régen narkotizálta a hisztériája. Ezt az egykori költők úgy fejezték ki, hogy a nő, a *hűtlen nő felejt*.

Quintilio, szegény, fiatal bersaglieri, meg vagy semmisítve. Ha a háborúban törökök vagy mohó arabok kezébe kerülsz, és ízekre szaggatnak, vagy ha a varjak és keselyűk tépdésnek szét, nem lennél ilyen árva, mint így, emlék nélkül. Vettettél a tenger barázdáiba, a tar sziklákba. A kopár és meddő hisztéria jobban tud gyilkolni, mint a férfiak. Az alaposan végez áldozataival. Miután öl, az emlékezet lapjáról lekarcol minden nyomot, és kútba dobja a múltat. Csak a jelen van, az, amit lát. A hisztéria olyan, mint a tükör. Tudja a tükör, hogy kik nézték benne magukat, tegnap és tavaly? A tükörnek nincs emlékezete. Az első gyilkosság akkor történt, amikor keresztülhatolt rajtad a revolvergolyó, a másik, a rettenetesebb, most, a tárgyaláson, a megtagadás, a felejtés, a hazugság pillanatában. Quintilio, nem hagytál annyi emléket sem, mint egy pille a levegőben. Gyászolni se gyászolnak, el vagy feledve, mint aki nem is volt, aki meg se született. A szeretőd fantazmagóriája jobban él, mint te, aki éltél. Neki már csak az agyrém és paradoxon vagy. Quintilio: nem voltál és nem is vagy.

A Hét, 1914. május 17.

A HALÁL ÓRÁJÁN

Két gyilkos portréja

Éjfél után egy órakor kísérteties a tárgyalóterem. Már fel van dűlva. A szájak, amelyek egész nap mohón falták az oxigént, új és új tűzre vágyakoznak és fűtik a termet, mint háromszáz apró, melegítő test. Aki először jön ide, ebbe az áporodott levegőbe, hogy hallja az ítélet kihirdetését, az úgy érzi magát, mint a józan részek közt. Itt egész nap munka folyt, és csörgött a verejték, a szájak az izgalom borát habzsolták, s ez a láz nekünk még idegen, akik most toppanunk be e sápadt arcú és piros fülű emberek közé, s azok, akik végigharcolták a tárgyalást, az újonnan érkezőknek nem is szívesen szorítanak helyet, hogy ily olcsón jussunk hozzá, a por idegborzongató finiséhez. Kihirdetik az esküdtek verdiktjét. Doktor Baloghy György elnök végre megpihen. Érzi, hogy vége a nagy tárgyalásnak, és egy sóhaj repül ki a szájából. Neki befejeződik, azoknak pedig, akik előtte állanak, most kezdődik valami. Fel is tolja a pápaszemét a homlokára, öregesen és magyarosan. Már nincs szüksége rá. Azzal a két nagyítólüveggel csak a paragrafusokat és a lélek barázdáit nézte. Most pusztá szemmél, üveg nélkül, az emberi szemével bámulja a két magánzót: Kóbori Rózát és Nick Gusztit, akiket talán most vesz észre először, emberi mivoltukban. Kóbori Rózsi tagadhatatlanul dekoratív folt a fekete ruhájában, a fekete vércseszemével és a fekete hajával. Bal ajka fölött feketedik egy lencse, mint egy perverz szépségflastrom. Fehér sálját, amely majdnem a földig lóg le, fázósan a nyaka köré csavarja. Mellette nagyon közel áll Nick Guszti. Szürke ruhája ki van vasalva, a gallérja tiszta, általában jobb modorú embernek látszik. Merész és feltűnő orra érdekessé teszi az arcát. Csak a szemei pizoksínűek, mint a régi üvegtörmelékek a szemét közt, csak a hátrafelé hegyesedő, degenerált feje sejteti, hogy mégse egész comme il faut úr. Most az elnök nézi őket, ismerkedik velük, mély érdeklődéssel. Vége az operációnak. Észre lehet venni azokat, kiket - a tudomány követelménye szerint - megoperált, a hideg objektumokat, mint a sebész, aki a műtét végeztével látja meg, hogy a megoperált beteg nő volt, a haja szőke és a szeme szürke.

Előttük hevernek a bűnjelek.

Ó, a bűnjelek különösen borzalmasak és vádlóak most, a halálos órában. Ezek a tárgyak a némaságukban iszonytatóbbak, mint azok az emberek, akik elkövették a gyilkosságot. Egymás hegyén-hátán állanak, az elnöki emelvénnyel, torz és örült összevisszaságban. Azt hinné az ember, hogy a rablógyilkosságot most követték el itt egy órával ezelőtt, és a menekülő gyilkosok a padlóra ejtettek ezt-azt, egy inget, egy boát, egy sapkát. A zsebkendő fehér pakolópapirosban hever a földön. Középpütt áll az utazókosár, amelyet a fagyos víz, a zajló folyam fűrésztött. Nyoma sincs rajta a megviseltségnek. Nikkelesatjai ragyognak. Akár egy elegáns szálló halljában állhatna. Akik nézik a kosarat, azt mondják, hogy nagyobbban képzelték, és csodálkoznak azon, hogy ebbe a hitvány kis szalmakoporsóba befért a maîtresse teste. A gyilkosság perspektívája mindig a végtelenbe növeszti a tárgyakat. Amikor a valóság józan fényében látjuk őket, csatlakozunk bennük. A korláton lóg a törülköző, amellyel a gyilkosok megfojtották az úrnőjüket. Egyszerű fehér törülköző, vörös csíkokkal. Még látszik rajta a gyűrődés, emberfölötti erőfeszítések ráncai, amelyekre ráfröccsent az áldozat nyála, és odatapadt az utolsó lehelete. A kosáron tárgyak összevisszasága. Ingek és kendők, egy ruha, rongyos szövetek, amelyeket mintha fogukkal téptek volna szét dühöngő vadállatok. Középett egy nagy köteg levél, szerelmes levelek, ákombákom betűk halvány rózsaszín papíron. Mellettük áll egy vörös bőrtok. Az áldozat unokahúga odalép a tokhoz, kezébe veszi és kinyitja, úgyhogy látni az ékszer kék, bársonyos ágát.

- Ez volt a nagy diadém tokja - sopánkodik halkan.

A nagy diadém, a nagy mogul, a halott királynő kincse, amely előtt sápadtan áll a dinasztia egy tagja.

Nick Guszti az ítélet kihirdetése előtt odalépett a védőjéhez, és ezt mondta:

- Nagyságos uram, én a tanúkról akarok beszélni...

Az ügyvéd mosolyogva magyarázta, hogy ezt a különös speechet nem tarthatja meg, nem bizonyíthatja be, amit szeretne, hogy a tanúk egytől egyig akasztófavirágok és szemenszedett gazemberek. Guszti nem is beszélt, egy szót sem, csak közelebb húzódott a jegyeséhez, ösztönszerűen. Mind a kettőnek összeszorult a torka. Soha életében nem hallottam oly fakó, élettelen hangokat, mint az övéket, az ítélet kihirdetése előtt. Akik megfojtották az áldozatukat, *magukat büntetve*, úgy érezték, hogy megfulladnak a várakozás izgalmában. Nemcsak a láthatatlan hurkot sejtették a nyakuk körül. A megfojtás és a fulladás volt a komplexumuk, amely által vétkeztek. Nem a szívük vert hangosabban, a torkuk bénult meg, a hangjuk tagadta meg a szolgálatot. Önmagukat fojtogatták. Az elnök piros és egészséges arcához hasonlítva halottaknak tetszettek. Kóbor Rózsi arca olyan lett, mint a narancssárga posztó, sárga és feketébe játszó, mint egy hervadt napraforgó tányérja.

Ott maradtam az ítélet kihirdetése után, s néztem őket, amint leültek a padra, súlyosan, az életük terhével.

Nick Guszti keményen tartotta a nyakát. Nézett, s - láttam - sehová se nézett, semmit se látott a teremből, a két lobogó gázlángból, a király szobrából, a jelenlevőkből. A jövődjére bámult, amit mi nem láttunk. Azokra a kosarakra, amiket fon a rab keze, a papírzacskókra, amiket majd leragaszt, az asztalokra, amiket összeenyvez boldog családok számára. Egy szó se buggyant ki férfias szájából. A *lekötő* indulat után a *feloldó* indulat játszott vele, és mélyeket sóhajtott, boldogan és nyugodtan. Elvesztette az egyik életét, de visszakapta legalább a másik életét, amely majd egy új társadalomban, a rabtársadalomban őrlődik le, csendesen, láthatatlanul.

Kóbor Rózsi dermedt és merev gesztusai is felszabadulnak. Megsimítja a haját, idegesen babrál a szája fölött feketéllő lencsével. Még nem ébredt föl benne az ember, de a nőtény már felébredt. Első gondolata egy nőé. Kéri a ruháját, az ékszereit, a fülbevalóját, és végtelenül elszomorodik azon, hogy nem kapja vissza. Tragédiája - úgy látszik - csak az, hogy többé nem öltözködhetik. A másik gondolata már emberi. Vánkost kér - az álom szimbólumát -, aludni akar.

Utolsó gondolata: a vánkos és az álom.

Világ, 1914. május 31.

APA ÉS FIÚ

Mindnyájan küszködünk az apával, fiúk. Az apa egy ideig az isten, s istentagadókká kell válnunk, hogy élni tudjunk. Úgy fejlődik a világ, hogy a fiúk állandóan elszakadnak az apjuktól. Az apa, aki a testünket adja, később a szellemünket is determinálja azáltal, hogy elrugaszkodunk tőle, és mások akarunk lenni. Nekünk az apa-komplexum ösztönző tüske. Kossuth Lajos fiának roskasztó varázs volt és mázsás teher. A fiú arca nem az apáé. Vachott Sándor írja, hogy a kis Kossuth Ferenc szakasztott az anyja. Higgadt íásaiban hiába keressük az apja bibliás mondatait, amelyekből zászlók és szivárványok göngyölödnek ki, a pátoszt, amely csupa lángtenger és harangzúgás. Úgy látszik, hogy a kisfiú már gyermekkorában érezte ennek az emberfölötti szellemnek a szorítását, a verseny lehetetlen voltát, s idejekorán letett az apja utánzásáról. Futott máshova, a számokhoz, a rajzhoz, a pozitívumhoz. „Dicső atyám” mondotta itt gyakran, nagyon gyakran pohárköszöntőkben vagy politikai speechekben, vagy az atyja szoborleleplezési ünnepélyein. Ez a két szó a megszokottságtól fáradttá lágyult az ajkán. Aki hallotta, az elcsodálkozott a hangsúlya különös voltán. Valaha láng volt ez a két szó az éjszakáin, olyan teher, hogy arcra esett előtte a sötétben, e név terhe előtt, az érzése végtelenségétől. El kellett intéznie magában, meg kellett szabadulnia tőle, hogy élni tudjon, és az lehessen, aminek lennie rendeltetett. Megtanulta kimondani, nem önmagának, de a nyilvánosság számára, nem halkan, hogy fájoan végigborzongjon az idegrendszerén, de hangosan, nem a belsejét emésztő forrósággal, de külső tűzzel, meglobogtatva, mint egy fáklyát. Aki a nagy-nagy apja emlékét minden pillanatban, belülről érzi, az elpusztul. Petőfi Sándor fia, Petőfi Zoltán, az apja örültje, fehér fröccsök mellett züllött el józsefvárosi vendéglőkben. Kossuth Ferenc nem epigon, nem az apja utánzója, nem degenerált. Az apa egy messze országot mutatott nekünk, amely távol volt, oly távol, hogy közte és köztünk a lehetlenség óceánja terült el, s nem volt híd, amely elvezetne hozzá. A fiú csak hidakat épített. Érchidat a Nílus fölé és utáshidat a magyar politika fölé.

Pepita nadrágban - világfiasan - jelent meg először az országházban, zergebőrcipőben, s a csizmás korifeusok megütköztek a cipője pezsgőszínű betétjén. Nem hazafiatlanság így öltözködni és nem istentelenség manikűröztetni a körmét? Az első években meggondoltan, nagy szünetekkel beszélt magyarul, érzett, hogy minden mondatát külön-külön fordítja talián nyelvből, franciából vagy angolból. Szavaiból és íásaiból mindig hiányzott a lendület. Szerette a művészetet, az ecsetet és a zongorát, mint a dilettánsok, akik nem adnak a művészetnek, de kapnak valamit tőle. A nemes, úri finomságát itthon sokan energiátlanságnak tartották. Azt várták a cívisek, hogy kaszákat oszt ki köztük, a német ellen. Ő azonban hű maradt a nevéhez, sohase volt stíltelen. Később egyben-másban engednie kellett, és megtanulta - bizonyára verejtékesen - a politika durva szótárát. Hazaérkezte után pár évvel láttam őt egy bácskai város piacán, a boroshordókra támasztott deszkákon fáklyafénynél szónokolni, s szájából idegenül, szinte nem reátartozóan hullottak ki a kortesfrázisok. Egy polgártárs felordított: Abcúg Tisza Pista. Erre a szónok megadással replikázott: Tisza Pistát (monsieur Stéphan de Tisza) nem kell abcugolni, ő már „beabcugolt”. (Éljenezés.) Szegény, csak játszotta a szerepét, mindvégig. Hozzászólt a zsíros konyhához, a gyomra is átalakult. Vidéki körútján minden este borjúpörköltet és tejfeles túrós csuszát vacsorázott, hazafias türelemmel. Egy erdélyi városban a párthívei csikóbőrös kulacsot ajándékoztak neki. A pártvezér betette az angol bőrdíjébe, s aztán a vasúti fülkében félénken és zavartan megkérdezte egy újságírótól, hogy mi az. Nem ismerte a csikóbőrös kulacsot. Az országát se ismerte, amelyet kilencéves korában hagyott el, és ötvenhárom éves korában látott viszont.

Az a régi azonban más ország volt, az utolsó romantikus földfolt, láz és ditiramb, ordító seregekkel, vérző hadvezérekkel, a puskapor szagával, felül, minden ember felett pedig az

apja, isteni magasságban. Kilencéves szemmel látta a debreceni detronizáló gyűlést, amely után osztrák zsandárok fogságba hurcolták, mint a dauphint. Micsoda térdeken ringott később? A lengyel grófnőket, a basákat, a hercegeket, a marchesákat mind elfeledte? Meg tudott szabadulni a diplomaták, az idegen népek, a külföldi sikerek emlékétől, s attól az emléktől, hogy a párizsi interparlamentáris konferencián a világ politikusai és méltósághordozói földig hajoltak előtte? Politikai sikerek vagy kudarcok után volt-e valakihez is őszinte, bevallotta-e csak egyetlenegyszer, hogy ő itt előkelő idegen volt, udvarias vendég, és az maradt halála napjáig?

Az apja akkor vesztette el a hazáját, amikor elhagyta. Ő szegény, akkor vesztette el, amikor az apja holttestét hozó gyorsvonattal a csáktornyai határállomáson magyar földre robogott, és visszatért ide, mihozzánk.

A Toll, 1914. május 31.

CSAK ÖN UTÁN

A kanadai hajókatasztrófa halottjainak ismét véres volt a keze. Ezek a kezek egy darabig a mentőcsónakba csimpaszkodtak. Akkor a benn ülők figyelmeztették a gentlemaneket és a ladyket - előbb udvariasan -, hogy engedjék el a csónak peremét, később erélyesen - tenge-részkáromkodással - tiltakoztak, végül pedig kiadták a szokásos jelt a matrózoknak, akik az-tán a vastag evezőlapátokkal paskolni kezdték a kezeket, addig verték, amíg el nem szakadtak a tulajdonosaiktól, és a kezek hasonlatosak nem lettek azokhoz a húsdarabokhoz, amelyeket a szakács a bárd tompa végével vagy a húspuhító tuskóval dögönyöz. Vörös rongyok, csorgó véres kezek, csenevész húscscafatok lógtak le a hullák karjáról, mint a halak uszonyai. Emlé-kezem, első ízben a „*Bourgogne*” nevű francia hajó szerencsétlensége után olvastunk ilyesmiről. A francia urak, akik a négyesnél úgy fogták meg a hölgyek kacsóját, mint a lepkét, egymással versenyeztek, ki tud többet behányani a tengerbe a piócamódra kapaszkodó nőkből. Ez volt akkor az angol sajtó szenzációja. Hasábokat írtak, milyen hideg a francia udvariasság és milyen szívbéli az angol. Később elsüllyedt a „*Titanic*”, és most, ezernél több utasával a víz mélyén pihen az „*Empress of Ireland*” is, mind a kettő angol hajó. Most a francia sajtó cikkezhet az angol udvariasságról, amely késeket döfött a nők mellébe, gyerme-keket tiport a vízbe, és a kezeket ismét véres ronccsá vagdalta. Nemsokára összeül a vizsgáló bizottság, élén egy öreg tengerésszel, aki majd szigorú ívbe vonja ősz szemöldökeit, rámered a vádlottakra, s megkérdezi tőlük, hősök vagytok-e vagy pribékek, angolok vagytok-e vagy kutyák? Senkinek se jut eszébe, hogy holnap vagy holnapután ugyanez megtörténhet olasz vagy román vagy német hajón, s akkor gyengének bizonyul a faji szempont, elfogy a cikk-téma.

A halál sehol se annyira emberi, sehol se annyira független a vérünk milyenségétől, a nevelé-süktől, a kultúránktól, mint a hajón, az óceánon. Maga a hajó is antropomorfizálódik, emberi lényvé válik, pár óra alatt. Egyszer, nyári utamon, a Tirrén-tengeren vihar támadt, fényes délben. Kék és aranyos vihar volt, fölöttünk a felhőtlen égbolttal és a cikázó napsugarakkal, csak a víz háborgott, belső lázzal, a földgolyó ideges, arisztokratikus kék vére. Leültem egy padra, s a korlátba fogózkodtam. Hunyt szemmel hallgattam a szívem gyorsult dobogását, a tudóm egyhangú munkáját. Mellettem a gépházban dobogott a hajó szíve, működött a hajó tüdeje, szintén gyorsult tempóban. Lelketlen tárgy iránt, fa iránt, vas iránt, acél iránt sohase éreztem annyi emberi szeretetet. Ha választanom kellett volna, hogy a tudóm bénul meg vagy az az olajos acéltüdő, amely helyettem lélegzik, nem tudok felelni. Szemem volt a hajó zöld szeme, a lámpás, torkom a gőzturbina, fülem a hajótölcsér, karom az emeltyű, a gondolatom, a szellemi erőm, a telepátiám a hajó lelke, az a villamos szikra, amelyet egy távoli toronyba röpítenek, marconigráf alakjában, s a világból, az öt világrészből, a sok szárazföldből és a még több tengerből nem maradt egyebem, mint az a pár négyszögméter, amely a hajó testét tette. Arra gondoltam, hogy a hajó elsüllyed, s azok a csengetések, amelyek a hányóvödröket vivő pincéreknek szóltak, már vészjelek. Mindnyájan erre gondoltunk. Vizsgáltuk a párnánk alatt levő mentőövet, amelyet előbb nem mertünk megnézni, felszaladtunk a fedélzetre, s méregettük egymást. Tegnap a table d'hôte-nál egymás szemét néztük. Ezúttal egymás testét néztük, egymás izmait, ellenséges szemmel, növekvő gyűlölettel. Mi maradt - még ebben a kis vízi csetepatében is - az európai komfortból, a kajütök perzsaszőnyegeiből, az ebédlőasztal virágaiból és a mi udvarias szóvirágainkból? Egyetlen szó, az Isten neve, amelyben nem hiszünk, az az *ad hoc* Isten, aki mindég megjelen a katasztrófa perceiben a ködben, az ítélező vizekben, s akit a szárazföldön nyugodt emberek *katasztrófá*-nak hívnak, és egy zsoldártöredék, amelyet az Üdv hadserege énekelt: *God be with you*.

Azóta nem tudok ítélni senkin, még azokon a tigrislelkű matrózokon sem, akik véresre verték a menekülő nők gyűrűs kezét. Csak azt nem értem, miért nem vet véget a mohó kapitalizmus egyszer és mindenkorra minden tengeri katasztrófának, azáltal, hogy kettészeli az óriás gőzösöket, és mindig két testvérhajót indít útra, mondjuk száz méternyi távolságban, párosával. Különben a tébolyult emberek marakodását természetesnek találom, és hogy a férfiak is megmenekültek, nők és gyermekek élete árán, az nem olyan égbekiáltó gazság, ahogy a kávéházi moralisták festik. Amit mi itt kultúrának vagy jóságnak vagy önfegyelmzésnek nevezünk, az mind csak az életünkre vonatkozik, csöndes, gyakorlati hasznú megállapodása ez jó és okos embereknek, hogy az életüket boldogabbá tegyék. Még a szerelem is csak holtomiglan szól. Síron túl való udvariasság pedig nincs. Elítélem a mosdatlan kamaszt, aki nem ad helyet a villamosban a szegény, asztmás öregasszonynak. Ha azonban a húszéves fiú előbb ugrik a mentőcsónakba, mint ez a szegény, asztmás öreg nő, akkor az nem gazember. Mert a bálterem lovagiasságát butaság átvinni a süllyedő hajóra. Kisasszony, csak ön után lépek a bálterembe. Csak ön után lépek a mentőcsónakba is. Önnek szabad élni, mert ön cukrászkisasszony, nekem azonban meg kell halnom, mert férfi vagyok. Hol itt a logika? Hol itt a bátorság? Hol itt a kultúra és az emberiesség? Hol a mérték, amellyel ítéletet mérnek? A harci morál szentnek hirdeti a rablást, és nem szent a szükség törvénye, amely minden dolognak legszentebbjeért, az életért folyik? Kit védenek ezek a pipogya lovagi törvények? Védik a gyermekek anyját, és nem védik a gyermekek apját, védik a gyöngét, és nem védik az erőt, aki abban a világfelfordulásban egyenlővé, egyformán gyöngévé válik, védik a hímzés, a dajkadal, a jóság szentjét, s nem védik a férfit, a munka, a gondolat, a költészet, a zene, a metafizika hőjét, az életét követelik tőle, az egyetlen életét, amely mindennek - bátorságnak és gyávaságnak, jónak és rossznak, bölcsességnek és butaságnak - a mértéke - és foglalhatja? Akkor a véletlen, a nyers erő külön igazosztó, mint ti és a nyavalyás kaszinóerkölcsötök. A léleknek ezekre a paragrafusaira, ezekre a csúnya, de emberi, nagyon emberi igazságokra mutatnak rá az események s maguk a szegény, véres kezek csonka ujjai is.

A Hét, 1914. június 7.

AZ IDEGEN FALU

Estefelé - fél hét tájt - feltűnt a tenger kékje. Akkor már tíz órája utazhattam. A mályvaszínű plüss, amin hevertem, hasonlított egy csatatérhez, a fülke levegője pállott volt, ki kellett nyitnom az ablakot, nehogy elszédüljek. Tréfás szellőcske rezgett végig a levegőn, ráfújt a hajamra, és elkapta a felöltöm gallérját. A vonat füttyentett, megtorpant, aztán a hegy gerincén hirtelen elkanyarodott. Akkor láttam meg az idegen falut.

A falu egy hegyromra kapaszkodott. Egymás után másztak fel a kis házak, harcászati gyakorlatot végeztek, mint a katonák. Némelyik lenn, a hegy lábán guggoló helyzetben állott, hogy a többi fedezete alatt észrevétlenül törhessen előre. Voltak olyanok, akik hason feküdtek, akik ültek, akik térdeltek, akik felemelkedtek, akik lestek, akik támadtak, s a templom, amely már a hegyromra ért, a hadvezérüknek látszott, győzelmes hadvezérnek, aki uralkodik a mozdulatlanságban is mozgó csapaton, a fölfelé masírozó falun. Kis, névtelen falu lehetett, amelynek a térképen se híre, se hamva. Mindössze ötszáz lélek lakhatta. Akik itt élnek, szegény, kétségbeesett parasztok, kicsorbult fogukkal a sziklákat harapják, s a szájukon is vér csordul. Mögöttük erdők állanak, sűrű fenyveserdők, amelyek vastag falát hiába döfködi a tekintet. Itt télen a farkasok ordítanak, havas bundával. Különben az élet egyhangúan folydogál. Látok egy embert, aki kezében csáklyával birkózik a heggyel, tördel egy-egy kőgörgöngyöt, s a küzdelme lélegzetállítóan lassú, mintha a lehetetlennel, magával az Istennel tusakodna. Lejjebb fekete kendővel, fekete ruhában mendegél egy asszony. Azt gondolom, jó lenne itt maradni. Eleinte csak kacérkodom az ötlettel. Később azonban, amikor - egy magasabb hegycsúcsról - újra meglátom a képet, olyan parancsolóvá erősödik bennem, hogy szeretnék odarohanni a vészfékhez, megrántani s az általános zúrzavarban leugrani a vonatról, árkon-bokron keresztül, szikláról sziklára kúszva, tüskéktől megvérzetten lesiklani a faluhoz, az én falumhoz, amelyet egy pillanat alatt megszerettem.

Miért is nem teszem meg? Tettem már ostobább dolgot is, kisebb vágyak parancsára. Csak az első mozdulat lenne nehéz. Ha a mai ember őszintén élne, akkor nem tépelődne ilyesmiken. Két óra alatt célomhoz érnék. Levenném a kalapom a horvát parasztok előtt. Még a nevem se kellene megmondanom. Úgy állanék előttük, mint a mesék névtelen vándora, mint egy idegen csillagból lehullott élőlény. Igaz, egy kukkot se tudok a nyelvükön. Néma gesztusokkal beszélnék, a testem állati melegével. Aztán hamarosan megtanulnék horvátul is, pár hét alatt az is eldőlné, mire van képességem, hogy kötőrő, lakatos, bognár vagy népénekes válik-e belőlem. Naponta többször megtenném az utat a hegy lábától a templomig. Esetleg találnék egy új ösvényt, amelyet eddig nem fedezett fel senki. Szakállam és bajuszom kinőne, hasonló lennék hozzájuk, ahhoz a kötőrőhöz, akit a vasúti fülkéből láttam, és lassan, nagyon lassan fejtette a sziklákat. Téli éjeken pedig hallgatnám a farkasok ordítását.

Micsoda bennem ez a vágy, ez a végtelen vágy, amely mind gyakrabban elfog, hogy az évekkel jobban megismerem és megszokom önmagamot? Vásott diák koromban, amikor az ember berúg a vérétől, mint a pálinkától, különös játékot eszeltem ki az emberek ugratására. Akkor történt ez, miután már ráuntam arra, hogy a padlásról vagy a háztetőről köveket hajigáljak a sétálók fejére, és gyermeki kegyetlenséggel mulassak azon, hogy fáj az *embereknek*, az *idegen*-eknek a kő. Az a játék, ami most eszembe jut, az ellenkezője ennek. Ha ment előttem egy öregúr, aki a cukrászdából jövet fehér papirosba pakolt, kék zsineggel átkötött csomagot vitt, hangosan és érthetően, közvetlen a háta mögött, így szóltam a társamhoz:

„Barátom, legjobban szeretnék öregúr lenni, aki a cukrászdából csomagot hoz. A csomag azonban csak fehérbe legyen pakolva, és a zsinag ne legyen piros, ne legyen zöld és ne legyen sárga, hanem kék.” Máskor egy ficsúr mögött kullogtam, aki elefántcsont fogantyús ébenfa botot lógázott. „Nincs szebb, mint az ébenfa bot. Különösen ha elefántcsont a fogantyúja.” Amikor egy pap sétált a korzón, hátratett kezekkel, így monologizáltam: „Csak hátratett kezekkel sétálnék, rossz, zöld reverendában.” A kopaszoknak titkon ezt súgtam: „Gyönyörű a kopaszság.” Az ízléstelen szegény leányokhoz is volt szavam: „Hiába, csak a régimódi, ázott szalmakalapok csinosak.” Ezek a szegény ismeretlenek néha megvigasztalódtak, néha bosszúsan fordultak hátra. Ma pedig - érzem - csak azért szenvedek és bűnhődöm, mert kicsúfoltam az életüket, a testüket, a rossz kalapjukat, a foszladozó gombjukat, s vezekelni szeretnék, élni helyettük. Kálváriámnak vannak más állomásai is. Külvárosi kapukban gyakran megállok, látok egy sárga tűzfalat, hallom, hogy az albérlő rossz, bérelt pianínó zongorázik, érzem a doh, a régi befőttek, a poros szőnyegek szagát, s szinte szédület fog el, hogy ott maradjak, és én legyek az a zongorázó, a régi szobában. Valaha falra festettem az ördögöt, és aztán megjelent az igazi ördög.

A falu pedig, a vágyaim faluja, a varázsos idegen falu eltűnt. Amikor utoljára láttam, csengett a lélekharang, a puha hangok egyenletesen, gömbölyűen szálltak be hozzám a levegő hullámain, mint a labdák. Most itt állok kifosztva és árván. Az alkony mérges pirossága végigömlik a vasúti fülkén, mintha vörös villanygömb világítaná meg. Szemben a tükörben meglátom az arcom. Tükör előtt vagy gondolatban állandó meglepetéssel állapítom meg a személyazonosságom, és félek a megállapítástól, mint egy gyilkos. Milyen jó lenne menekülni. Utazni, eltemetkezni, élni egy idegen faluban.

Ó, igen, ettől az arctól futok, az ismert és bús arctól, mely az enyém. Nem bírom elviselni a rabságot, állni a felelősséget mindazért, ami történik bennem, viselni e szervezet következményeit, a bennem lappangó szenvedély, betegség és fájdalom terhét, s egyszer - kötelességszerűen - meghalni e testért, e test halálát halni. Csak elfuthatnék tőle, és egy kicsit, egy percre bár, más lehetnék. Talán magának a művészetnek sincs más értelme, mint futni, elfutni önmagunktól, hinni, hogy mások vagyunk. Az idegen falu, ez a művészet, ez az arkhimédészi pont, ez minden. Nemsokára megérkezem az olasz városba, ahol kényelem, tenger, napfürdő vár reám, az élet törvénye és a nyaralás fanyar öröme. Az igazi útnak azonban vége. Látom magam fehér nyári ruhában, szalmakalappal a stabilimentón, amint nádbotommal a bádogasztalkát megkopogtatom és kiáltok: *Cameriere!*

A Hét, 1914. június 21.

KIS KÍNAIAK

Múltkor egy körúton egy kerékpáros a szemem láttára elütött egy kis, kék ruhás kínait. „Az istenit az apádnak” - mondta a kis kínai. Nem tudom, Buddhára gondolt-e vagy Mohamedre vagy Zoroaszterre, csak annyi bizonyos, hogy tökéletesen és egészségesen pergett szájáról a pesti szókkal elegy zuhatagos magyar káromkodás. Odamentem hozzá, megsimogattam a pufók koponyáját, az érdes, ázsiai sörtéjét, amely oly kemény volt, mint a szöges drót, aztán beszédbe eredtem vele. Kis kínai, te már tudsz magyarul? Hogy a fenébe ne tudnék. Hol tanultál meg? Itten. Mikor jöttetek ide? Van már annak három éve is. Az apja volt a honfoglaló, az első kínai, aki rátette lábát erre a földre, megvizsgálta, alkalmas-e késtáncoltatóknak és szoborkaárusoknak, azután intett a többieknek, gázoljatok át a tengeren, tiszteletre méltó kultársaim, és telepedjete le itt, a kávéházak városában. Aki előttem állt, a csöpp kis ázsiai, már a kínai-magyar helytartónak a fia volt, a prezumpatív trónörökös.

Azóta figyelem őket. Hányan lehetnek a kínai gyerekek, akiknek termékeny és zajongó fiatalságuk itt kezdődik, a Duna partján és nem a Sárga Folyó mellett? Sokszor azt hiszem, hogy kétezren is vannak. A város tele van velük. Úgy elterjednek, mint azok a szakállas, botra támaszkodó istenszobrok, amelyeket fűnek-fának árulnak, mintha önmagukat is megdupláznák új és új másolatban, a technika valamely ismeretlen találmányával. Amerre nézek, a parkokban, a körutakon, a villamoson, az omnibuszon, a földalattin kis kínaiakat látok, akik sietnek valami homályos cél felé. Ez bizonyára csak érzécsalódás. Egy ilyen kis ázsiai kölyök egyszerre tíz helyen bukkan fel, egyszerre száz európai helyett él. Csodálatos energia-tartály: a fürgesége, a leleménye, a munkakedve megsokszorozza őt. Ha visszatér a kávéházba, ahol tíz perccel ezelőtt ezmesterkedett, úgy ferdíti rám mandolaszemét, hogy azt hiszem, más, pedig ugyanaz, akinek az előbb dobtam pénzt. Mi, felnőttek, a gyereket általában nem figyeljük meg. Nekünk a gyerek csak: a gyerek; amint a gyerek is csak egy felnőttet ismer: a felnőttet, aki nem hord tornainget és rövid nadrágot. Ma már név szerint és arcról több ilyen kis kínait ismerek. Mindegyik fekete keménykalapot hord, akkorát, mint nálunk egy udvari tanácsos. Ez hasonlóná teszi őket a mi gyermekeinkhez, akik nagyoknak öltöznek, és színházat játszanak. Tudom, hogy van köztük szép és csúnya, tiszta és piszkos, szerény és gőgös. Ennek a beszéde olyan, mint a fatömb muzsikája, a másiké, mint az álmos csirkecsipogás. A villamoson nem vált jegyet. Kést hajigál, és mikor az utazó közönség nem fizet neki, int a kalauznak, nincs pénz, jegy se lesz, olyan taglejtéssel, mintha azt mondaná: „Szabadjegy.” Tegnap a margitszigeti hajón jöttem egy kis kínáival. A kis kínai banánt evett. Villámgyorsan megtisztította a szutykos ujjával, és falatozta a banánt a Margitszigettől a Vámházig, lassan, apró harapásokkal, minden érzékével, az ízlő nyelvével, a szagló orrával, a tapintó szájpadlásával, a csámcsogás neszét figyelő fülével, az éles szemével, végigélvezve a gyümölcs minden rostját, az íz, a szín, az illat hosszú skáláját, oly gazdaságosan, hogy mögötte egy régi kultúra gazdagságát sejtettem. Valaki azt mondta, hogy a kis kínai már tökéletes európai kultúrember. Bocsánat, ő még ázsiai kultúrember.

Ázsiai és kultúrember abban is, hogy kitűnően van nevelve. A kínainak egy igazi szentsége van, a család, és egy igazi bálványa, a gyerek, aki - mint egy csodás kínai rege tartja - az ősszülei jelenét és jövődjét öröklí. Az a kuli, aki egy árva yent se adhat a fiának, acélbátorságot és aranyönerzetet testál rá. Sohasem hallja ott a gyerek, hogy rossz, hogy haszontalan, hogy semmire se viszi, mint nálunk bölcs európai nevelőktől, akik félnek attól, hogy a gyereket elkényeztetik, és már kiskorában megölik az önerzetét. A kis kínai azt tanulja, hogy ő az aranysárkányok hőse, és hároméves korában az oroszánt is földhöz vágja. Mögötte négyszázmillió kínai áll, a császár, aki nem az Isten kegyelméből uralkodik, de egyenesen atyafiságos az Istennel, s minden kínai családban is kissé családtag, szegről-végről

rokon az Isten. Náluk a gyereknevelés az, hogy a gyereket okosan és előrelátóan elkényeztetik. Ezzel pedig megkeményítik és nem elpuhítják, mint mi, a szigorúságunkkal. Kínában nyílt utcán ismeretlenek csókolják a kisgyereket. Nézzék meg, milyen merész a szemük. A szemükkel keresik a kenyerüket. Ha keveset adsz, reád merednek, s te ösztönösen újra az erszényedhez kapsz, attól félsz, hogy a gyilkos tekintetet tett követi, s a következő pillanatban máris reád ugrik a kis farkas, és harminckét fehér, egészséges fogával keresztülharapja a torkod. Igaz, hogy mióta itt élnek, sok alázatot tanultak, a megaláztatásuk árán. Egymás után lökik ki őket mindenünnen, a kalauzok, a pincérek s azok a nyájas üzletvezetők, akik egy sírig el nem feledhető, tébolyító mosollyal szoktak meghajolni asztalunk előtt. Ilyenkor a kis kínaiak öregesen totyognak, lógó nadrággal. Sárkányokat és szörnyeket látnak maguk előtt. Azokra a kétmarkolatú kardokra gondolnak tán, amelyeket a kínai hősszínész két kézzel emel magasba, hogy lesújtsa az ellenséget. Nekik ez a hidegség, a gyerek iránt való csúf tiszteltlenség ismeretlenebb, mint az éghajlatunk, a ruháink és az arcunk. Ez az európai barbárság.

Kérem is európai társaimat, ne bántsák soha a kis kínaiakat. Ők egytől-egyig hercegi nevelést kaptak, mert gyerekek, az Isten rokonai. Simogassák meg a hajukat, és, nem bánom, nyomjanak a fejük búbjára egy barackot.

A Hét, 1914. június 28.

IZZÓ PESTI DÉL A HÁBORÚ ELŐTT

Olaszországból jövet szűk, forró mellékutcákon csatangolok. Utazás után hajlandó az ember fölfedezni a saját városát is. A szemem frissebb, vagy a város változott meg? Újra látom, amit láttam ezelőtt, s alig ismerem meg, amit már ismertem. Lehet, hogy az emberek - pár hét alatt - más szokásokat vettek föl, a kávéházakba például pár terccel magasabb hangú csöngőt tettek, a kocsisok másként nógatják a lovakat, a kalauzok idegenszerűen rántják meg a szíjat, s ez a sok apró dolog, amelyet külön-külön észre sem veszek, a fejlődés és változás ezer buboréka, bennem hatalmas egészsé, új szenzációvá növekszik. Az álmatlan agy áldott éberségével figyelek, s úgy érzem, idegen város köveit taposom.

Dél van. Csak az aszfaltolvasztó kazánok fölött észlelhető a levegőnek valami kísérteties mozgása, amelyet két hőség kerget, a nap és a kazánban izzó parázs melege. Itt a levegő láthatóvá válik, és türelmetlenül illan fölfelé. Másként a csúf, görbe utca sütkérezik a verőfényben. Pesti utca ez, szegény és kopott, de most a rongyaival, a zöld ablakaival, a sárga tűzfalaival kivirágzik és festői színpompában tündököl. Soha ilyen színeket nem láttam még. Akár búzatáblák mellett haladnék, a magyar Alföldön, pipacsok, gyermekláncfűvek és búzavirágok mellett, a rongyos utca a róna palettájáról csen színeket, és a rongyok intenzívebben utánozzák a virágokat. Emberek tűnnek fel, akikkel sohase találkoztam, s akikkel sohase fogok találkozni. Micsoda arcok és kezek és lábak. Ha külföldön lennék, most kivenném a jegyzőkönyvem, s beleírnék pár szót. Ezek itt a tözsomszédságomban éltek, ismeretlenül, pestiek, félig-meddig a testvéreim. Csak valaha éjfélkor láthattam őket, de most a nap rájuk szögzi reflektorát. A pesti nyomor kitűnő tanítómester. Majdnem minden horpadt arc intelligens. Másutt a nyomor narkotizálja az embereket. Aki olasz vagy orosz vagy német állati sorba jut, annak az éhség az arcát is elbutítja. Itt a szenvedők érzik, hol vannak. Képzeljük el, hogy a szemétláda tudja magáról, hogy csak szemétláda. Élesen látom a kisírt szemek vörös peremét, a harapni vágó fogak fényét, az éhes ajkak mozgását. Masíroznak a nyomorultak. Ezen a kis utcán, a hamuszürke melegségben egymás után mennek el éhesek, púposak, sánták, rongyosok, kóchajú lányok, akik éjjel nem aludtak. Egy-kettő, egy-kettő, lépjetek csak egyszerre, úgyse kaptok rétest estére, egy-kettő. Most van a nyomor hadgyakorlata.

Ó, a nagyváros undok, állati élete. Minden érzékemet megrohanja a szín, a szag, a hang, az íz, a tárgyak rücskös, sima vagy ragadós volta. Némely ház frisskenyér-párákat küld felém, a mészárszék véres, nyershús-búze az orromba nyilall, az egyik kereskedés olajszagú, a másik cipőszagú, a harmadik réginadrág-szagú. Soha ily érthetetlennek nem tartottam, hogy az emberek esznek. Van étvágyatok? Minden vendéglő tele van, cepelik a jeget, a húst, a kenyeret, a szakács fehér sapkában forog a tűzhely körül. Még az álló büfékben sincs hely. Reszketve nézek egy munkást, aki hosszú, forró kolbászt emel a szájához. Csak nem eszi meg? Dehogynem eszi meg, nagyokat nyel, a zsír a szája két csücskén végigesurran. Ebben a kis-korcsmában nyitott ingmellel, verejtékezve alszik egy fiú, pohár vörös bor előtte. Vajon hol járhatott az éjjel? Egymás mellé préselve minden kávémérésben pestiek ülnek, sárga arccal és sárga szájjal. Így tömegben csak húsnak érzem magát az embert is, ötven-, hetven-, nyolcvan-kilós húsmasszának. Annyian vagyunk itt egymás mellett, mozgó húsok, hogy megborzadok. Mi lenne, hogyha ez a sok émelygő szerves élet, ez a sok kovász és kocsonya és pép, ez a sok nyomor és rongy és szenny egyszer feltámadna, és ezekben a görbe utcákban, ezekben a szemetes benyílókban tábort ütnének a baktériumok, és a meleg napban, a nyárban, a királyi délben bevonulna hosszú suite-jével a járvány?

Nagyvárosi dél, te vagy a kísértetek dele. Éjfélkor csak a vidékre, a falukba, tanyákra járnak a kísértetek. Itt akkor tűnnek fel, mikor a nyomor kirakatát a nap ezer ívlámpa erejével megvilágítja. Budapestet ilyen percben ismerem meg. Eltakarom az arcom, oly nagynak és sötétnek látom. Eddig szerettem vagy elviseltem vagy nevettem: most félek tőle.

A Hét 1914. július 16.

LEVELEK

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt elparentálták a levelet. Elmúlt a levél, mint a delizsánsz és a koppan-tó. A képes levelezőlapok megjelenését - amikor még az anizs új volt - azzal magyarázták, hogy a levélíró ellustult, és hogy felmentse magát az írás kötelezettsége alól, a szöveg helyébe tájképet, portrét, kottát biggyesztett. Mit is lehet ma írni? A képes levelezőlap már a levél dekadenciája. Azóta azonban napról napra fogy, egyre csenevészebb és halványabb, a régi, kedves, családian-intim irodalmi műfaj eltűnt. Sévigné asszonya nem akadt a XX. századnak, és ha akadt volna, akkor nem lenne Grignan comtesse-e, aki elolvassa. Sok budapesti embert ismerek, aki szívesebben utazik két-három órát, mintsem hogy leüljön levelet írni. Még a tollforgató ember se csavarja ki szívesen töltőtollát erre a célra: inkább telefonoz, inkább bojt hívat, inkább apróhirdetést ad fel, inkább üzen, inkább sürgönyt fogalmaz, tíz szóból (*holnap joevoek*) vagy inkább egyáltalán nem ír. A telefon, az újság, a vasút megölte a levelet.

Ma azonban feltámadt. Mióta a telefondrótokon háborús hírek cikáznak, és a vasúton virágos, daloló katonák utaznak, újra leveleket írnak egymásnak, és a levelek egyre hosszabbodnak, egyre melegebbek, egyre kedvesebbek, a postás, ki bezörget az ajtón, újra a hírhozó, a várva várt személyiség, és a levél újra az a bűvös üzenet, mint valaha, mikor még postakocsin szállították, ezer kaland között, poros országutakon keresztül. Még a pecsétnek is van értelme. Ez a piros folt azt jelenti, hogy csak nekünk szól a sok drága titok, amely a levélben szunnyad. Szívdobogva bontjuk fel. Vajon mi újság? Mert a mai levelekben csupa közleni való van, amit hiába keresünk újságokban. Távolság estünk egymástól, s itt találkozunk, a levél meghitt papirosán. Azelőtt azt írtuk: „Szervusztok”. Vagy „Jól vagyok”. Így vallottunk szerelmet: „Ölöllek”. Ma ezeket a rövid szavakat terjengős, körülményes, kedélyes vagy komoly levelekké eresztjük fel. Vége az amerikai tempónak. Mindenki krónikaíró. A férj nem sürgönyöz csókokat, de hosszú-hosszú levelekben gyón távoli feleségének, s az érzelmes bőbeszédűségében van valami igaz, természetes és megható. Csak a szükség teremt vagy éleszt fel új irodalmi műfajokat. Emlékeznek a régi levelekre? Milyen avulttá vált már a levélkezdő kívánság: „Kívánom, hogy levelem jó egészségben találjon”. Ez most megint kedvesen hangzik és aktuális, mert szükség van rá. Valaha a régi magyar úr gyertyafénynél ragadta meg a kalamust, hálóingben ült, s a stílusa is pongyolában járt. Mindent töviről hegyire elbeszél, s hosszasan rajzolta a szobát, ahol írt, az asztalt, a vén ismerős, családi diófa asztalt, amelyen a keze nyugodott, az ablakot, amelyen már az éj feketesége ült, hogy ezekkel az ódon irodalmi fogásokkal jellemezze a helyzetet, és közelebb hozza szemünkhöz és szívünkhöz önmagát. Hány ilyen levelet kaptam mostanában. Mennyire kíváncsi vagyok mindenre. Csupa hosszú-hosszú, négy-öt oldalas, régimódi levél hever az íróasztalomon, egymásba kapcsolt, folytatódó rózsaszín tábori levelezőlapok, amelyeken a halottnak hitt levél a háború által új életre kel. Még humoros adomákat is közölnek. Nem volt levelesládám, de tegnap szereztem egyet. Elrakom benne ezeket a drága emlékeket. Új időköt élünk, és ránk fuvallnak a visszajáró régi idők. „Ha látnád a kertünket. Mind letaroltuk a bokrokat, a rózsafákat, a virágokat odaadtuk a mi édes fiainknak, a katonáknak.” Egy levél aláírása: „Igaz híved”. Máskor frázis, de ma arra gondolok, hogy aki *hívem*, az szeret engem, és aki *igaz hívem*, az nagyon szeret engem.

Holnap írok neki - én is, rossz levélíró - egy *szép, hosszú* levelet.

A Hét, 1914. augusztus 30.

A PILLANAT

Azt hiszem, mindenki számára más és más pillanatban válnak jelentőssé és érzékelhetővé a végzetes események. Ez nem az a pillanat, mikor megtörténnek. Akkor csak a körvonalai rémlenek, a reánk vonatkozó közvetlen eredményt könyveljük el, az elsurranó közelségük csapja meg arcunkat. Olyanforma helyzet ez, mint mikor a sürgönyhordó kezéből kivesszük a sürgönyt, és - minden izgalmunk ellenére is - azzal foglalkozunk, hogy a szalagra nyomtatott betűket kisilabizáljuk, és a mondatok csomóit fölfejtjük. Meg kell értenünk logikai módon, az eszünkkel, és csak aztán sírhatunk vagy nevetethünk, aztán az idegeinkkel, a testünkkel, minden porcikánkkal is fölfoghatjuk. Megérteni 1914. július 25-én, este 7 óra 15 perckor értettük meg, hogy mi történt. Négy órát töltöttem ezen a délutánon a *Világ* szerkesztőségében. Láttam, hogy minden megváltozik. Az emberek, akik sohase ismert fényt hordtak a szembogaraikban, és apró, szaggatott taglejtésekkel beszéltek az ajtócsapkodásos szobában, körülém a tárgyak, melyek elvesztették régi színüket és ízüket, a papír, a fehér kéziratpapír, a tollszáram, mely hirtelenül nagyon vékonypénzünek látszott, és a tintatartó, mélyén a fekete pocsolyával, mind-mind idegenül, ismeretlenül meredtek reám. Csörgött a telefon, órák hosszáig. A sok kis ideges csöngetés, a sok kérdés, a sok izgalom, a sok kiáltás egy végtelen vonallá, egy végtelen kiáltássá, egy végtelen csöngetéssé tevődött össze. Nem egy ember csönget már, de a tömeg. Rablók és betörők ellen az ajtó alsó részébe patentcsengőket szoktak elhelyezni, hogy hosszú riasztójukkal felferjék a háziakat. Ilyen csöngetés volt ez is. Kitéptük egymás kezéből a kagylót, és kiabáltunk a tölcserbe. Háború, háború, háború. Nem voltunk többé magánemberek, az izgatott, hogy az ismeretlen tömegnek hírt mondjunk, és a tömeg tüdeje, kürtök, a történelem kürtjei legyünk. Künn a város, mint kokárdás és zászlós színpad, ázott lobogókkal, eddig nem hallott morajlással. Egy irodalmi kávéházban az asztalok tetején állnak és csókolóznak, a barátaim, akik szinte maszkot viselnek, a történelem színészei lettek, a budapestiek.

Ekkor hazamentünk, és titkon mindnyájunkban élt a hit, hogy ami megtörtént, még kocsonyaszerűen rugékony, még nem szilárd valóság. Csak a fejünk tudta, hogy „az idők sodrába kerültünk”. A testünk még nem. *Történelmi kor... Világok harca... Milliók fegyverben...* - ezek még csak cikkek címei voltak. Hozzá kell szoknunk a történelemhez is. Meg kell várnunk a pillanatot, a tragikus pillanatot, amikor valami kis motívum a közelünkbe hozza, személyessé teszi, és mindnyájan - külön-külön - egyénien értjük meg, a sugallat közvetlen közlőképesége által, hol vagyunk és hová tartunk. Nem tudnunk, éreznünk kell a történelmet. Azzal az érzéssel, mellyel önmagunkat érezzük, a sugallat zsigerekig ható testi erejével. Addig azonban hosszú-hosszú napoknak kell elmúlniuk. Akik kedvesek nekünk, elmentek, az utca, a kávéház, az életünk rendje fölborult, csak később, egész váratlanul dőf szíven a pillanat. Mindnyájunknak mást és mást jelent.

Hadd írjam ide, mint a saját naplómbe, hogy mit jelent nekem. Éjjel egy kaszánya elé, az aszfaltjárdára kanyarodik néhány társzekér, fönn az ablakokban felgyürközött katonák komoly sietséggel, nyalábszámmra vetik le a ruhákat a szekerek feneketlen öblébe. Várom, mikor lesz vége. A ruha azonban nem fogy el. Boldog isten, micsoda kataraktája és zápora a holt tárgyaknak. Száz szekér ment már el. Az egyiken csupa-csupá ing volt, a másikon csupa-csupá szuronyiszíj, a harmadikon csupa-csupá sapka, a negyediken csupa-csupá kengyelvas. Ezen csak nyergek vannak, ropogós, friss nyergek, a kóválygó bórszag az orromba csap. Soha embereket oly komolyaknak nem láttam, mint ezeket a katonákat. Arra gondolok, hogy az ingek milyen karokra és mellekre simulnak, a szuronyiszíj milyen derekat szorít, a sapka alá milyen fejek és szemek kerülnek, a kengyelvasba hogy akaszkodik a huszár lába, és ő hogy feszül meg a nyergen, löporfüstben és villámtűzben. A tárgyak bélésére, az emberekre

gondolok. Mindez pedig minden képzeleten túl csodálatos és valószínűtlen. Titáni, néma hurcolkodás, a föld másik végére. Ez a kép - modern csatakép - holtom napjáig azt jelenti majd számomra, hogy: *háború*.

Nyugat, 1914. szeptember 1.

TÚL AZ ÓPERENCIÁN

A régi magyar népképzelet beszél az Óperenciás-tengerről. Ez a tenger körülbelül a valóság határa. Körülbelül a magyar határ. Ezen a határon innen van minden, ami megszokott, ami nem feltűnő, amin a szem nem akad meg. Túl pedig minden, ami rendkívüli. Itt látni csodákat, a mézzel folyó folyókat és a sárkányokat. Aki magyar valaha külföldön járt - talán egy hadjáratban -, az úgy érezte, hogy a világ végére ért, ahonnan le lehet lógatni lábunkat, a semmiségbe.

Most huszárjaink már az Óperencián túl repülnek kevély lovaikon, és bakáink is erősen masíroznak az Óperencia felé. Mit látnak ezen a vén, babonás muszka földön? Térdig gázoltak a sárban, a homokban, a nedves gazban, de már arról van szó a haditudósításokban, hogy az aranyban is térdig gázoltak. Találkoztak ismeretlen népekkel, amelyeket a cárizmus kancsukája az orosz hadseregbe kényszerített. A határon feltűntek turkomán és cserkesz lovasok, törpe, poroszkáló lovakon. Köztük volt több cserkesz főúr, akiket sikerült elfogniok. Maguk a főurak is zömökök, hosszú-hosszú ősz szakállat viseltek, szemükben a mesebeli emberek sunyi nézése, lábukon ropogós, friss sárga csizma, mellükön érdemjelek, ruhájukon gazdag sujtások, tiszta aranyból, a kardjuk foglalhatja arany és ezüst, markolatját pedig vagyont érő drágagyöngyök rakják ki. Amikor a huszárok a magyar táborba hajtották őket, mindenkinek elállt a szeme-szája a gazdag zsákmány láttán. Ezek az urak még a középkorból valók voltak, fringiájukkal, gyöngyös csiricsáréjukkal, mint maga a barbár cárizmus. Velük szemben egységesen feszül a mi hadseregünk, amely levetette a régi sallangokat, s a zöld mező, a szürke sziklák színeit vette magára. Most ez a hadsereg, mint keménnyé kovácsolt ércgyűrű szorongatja a szétzúlló muszka haderőt, beláthatatlan területen víjja a világtörténelem legnagyobb csatáját, amelynek eldőlését felajzott idegekkel, reszkető szívvel várjuk. Ez a csata az életünk próbája. Minden jel azonban arra mutat, hogy a diadal miénk, a riadt muszák a lázat okozó mocsarakban toccsannak, a mi katonáink pedig átgázolnak a mérges ködökön, a csaló ingoványokon, az Óperencián, s kinyílik előttük a győzelem világa, amelyet még földi halandó sohasem látott.

Itt még sok csoda vár rájuk. Nemcsak a németek találkoznak majd fajtestvéreikkel, az orosz földön élő germánokkal, de a magyar baka is káprázó szemmel látja, hogy itt olyan népek laknak, amelyek vele - szegről-végről - rokonok. Régóta elszakadtak tőlük. Ma már csak a nyelvészek tartják velük az atyafiságot. Arcuk elsenyvedt az évszázados szolgaságban, bőrük olajzölddé cserződött, a szemük picinnyé, vakondokszerűvé zsugorodott. De a szegény vogulok és votjákok házai hasonlítanak még a magyar paraszti kunyhóhoz.

A kirgiz pusztán pedig látni gémeskutat, akárcsak az Alföldön. Amikor majd a véletlen összehoz egy orosz mundérba bújtatott szegény rab finnt a szabad magyar huszárral, s a huszár vizet kér tőle, akkor a finn baka megérti a huszárt, mert az ő nyelvében is *víz* a *víz*. Ha a segítő *kezeit* kívánja tőle, akkor nyújtja neki a *kezeit*, ha *vérrel* beszél, a messze fajtestvér a sebére néz, ha pedig a finn a *hal*-vacsorájára invitálja meg, akkor a huszár leül vele falatozni. Mert nyelveik még nem váltak el egymástól annyira, hogy a harctéren meg ne ismernék egymást. Szíveik úgyis egy ütemre dobognak. Mind a germán, mind az urál-altaji nép egyformán gyűlöli a moszkovita szellemet, s kívánja rendteremtő fegyvereink győzelmét.

Ez a hadjárat a csodák hadjárata. Már most is érezzük, a várakozás idegcsigázó izgalmában. Milyen meséket mondanak majd róla azok a vitézek, akik visszatérnek, milyen igaz regéket a rokon népek találkozásáról, amelyeknek egyszerre megoldódott a nyelvük, és milyen dalokat énekelnek arról a rohanásról, amely alatt most az egész földgolyó dübörög. Már vannak kedves harci dalaink. Ezeket azonban a hadba vonuló katonák éneklik. Még rajtuk van a fő-

városi kultúra nyoma, akik írták, talán tudtak szabályokról-poétikáról, s vigyáztak arra, hogy a verssor egyenletesen peregjen. A visszatérők dalai lesznek a mi dalaink. Azok, amelyek szükségszerűen születtek, mint egy sóhajtás, amelyek a tábortűznél röppentek fel, amelyeket öt-hat falusi paraszt eszkábált össze, gyönyörű egésszé. Olyanforma versre gondolunk, mint amilyen 1866-ban keletkezett, a Milánóban táborozó magyar bakák száján, a majlandi harminckét toronyról, meg arról az abonyi kettőről, amely szebb, ékeőbb, édesebb a milánói kőcsipkézetnél. Az új dalban talán a fehér Moszkváról énekelnek. Sokáig hallani fogjuk ezeket a dalokat, ezeket a meséket, itthon, egy magyar falu gyertyafényes éjszakájában. Minden szavát el kell hinnünk. Mert akik mesélik, azok az Óperencia határáról jöttek meg. Most már ott táboroztok, katonák. Farkasszemet néztek a mesebeli törpékkel, száz és száz regényes-furcsa néppel, s megnyergelitek a tüzetokádó sárkányokat. Csak tömjétek meg az iszákotokat is drágagyönggyel, s hozzatok haza mindnyájan legalább hetven zsák aranyat.

Világ, 1914. szeptember 1.

PÁRIZS

Most, a nyár végi éjszakákon a levegő nyugodt hullámain Párizsig hat el a német tarackok durrogása. Aki nyitott ablaknál alszik, felriad, s azt hiszi, hogy hallucinál. Reggel álmatlanul bolyong egy álmatlan tömeggel a végtelen utakon, a tereken, amelyeknek minden követ ismerjük mi is, a reneszánsz házak között, a boulevard agg gesztenyefái vagy a vízbe bókoló szilfák alján, s nem ismeri fel a városát, amely - ahogy egy olasz lapban olvasom - elhagyott, kocsi és autó nélkül való, mint egy vidéki város, és tébolyodott, mint egy pestis sújtotta középkori város. Migrénje van. Minden pillanatban idegsokkot kap. Orvosai, akik katonaruhába öltöztek fel, hogy tábori kórházakban sebeket varrjanak, most arra lennének hivatva, hogy az ájult várost gyógyítsák. Idegspecialisták, brómkészítmények, szagosüvegcsék kellenének. A *raison* népe nem állja a történelmi ítélkezést, amely nem *raison*szerű, de kemény és igazságos. El vannak vágva a hozzávezető telegráfdrótok. Telepátikus érzékünkkel azonban látjuk, hogy körülbelül mi történhet ott, az újságkirakatok előtt, a földalatti villamos roppant csarnokaiban, az aszfaltjárdán, a külvárosi zugokban, a parkokban, ahol máskor kis *monsieur*-k aeroplánokat engednek s bádogcsónakokat úsztatnak a szökőkút medencéjében. Békeidőben civilben sétáltak a katonái, zsakettben és cylinderben. Most katonák vonulnak az utcákon, igazi katonák, dobpergés és trombitaharsogás közben. Az a szegény párizsi, aki egyébkor megrezzent egy gyík láttára, most a háborút hallgatja közel, egész valószínűtlenül közel, mintha a lakása valamelyik szobájában ordítana egy tigris. Még szent Genováva is eszébe jut, a régi jó védőszent. Eszébe jut talán az is, hogy elszámította magát, a *raison*on túl van erkölcs is, s néha az ésszerűség annyi, mint az ésszerűtlenség.

Nem lehet büntetlenül viszonyt szőni. Még afféle futó viszonyt sem. Mert a francia bizonyára ilyennek gondolta a muszka puszipajtasságot. Szüksége volt neki időre, pénzre, nyugalomra, s az egykori szabad francia szerződte magát mellé egy kozákot, hogy meggyomrozza ellenségeit, kidobja őket az ajtón, amíg ő ír, gondolkozik, sziesztázik. Ez a *liaison* a kitartó és a kitartott szerződése volt. Megosztották egymás közt a munkát, mint a kokott és a babája. Én előreviszem majd az emberiséget, gondolta a francia, te pedig majd hátraviszed az emberiséget. Nem törődöm vele, csak védj engem, aki szép vagyok. Adj ágyút és katonát, én majd szállítok parfümöt és kultúrát. Nekem áttört selyem az ingem, mit bánom, hogy a kapcad nem éppen szalonképes. A történelem nem tűri az ilyen munkafelosztást, az ilyen ágyasságot, az ilyen balkörmű frigyét. Fel kell bomlania beteg és erkölcstelen volta miatt, a csomója most bomlik, és a mi kardunk bontja, hogy megmentjük az emberiség méltóságát s megmentjük az eltévelyedett franciákat is, akaratuk ellenére, az emberiségnek. Az a város, amely magát valaha *önérzetesen a fény városá*-nak nevezte, régóta az orosz betörő tolvajlámpájával operált. Úgy keverte a diplomácia kártyáit, mint egy csaló *demimonde*. Az *entente cordiale*-t ezer kicsinyített alakban láttuk a párizsi utcákon, bárókban, az egyetem aulájában. Karonfogva sétált a szálas moszkvai diák a párizsi kokottal, a muszka pali a sárga hajú és lila szájú leánnyal, vagy a szeplős, vörös forradalmár lány ölelte a nyiszlett franciácskát, de a kitartó és kitartott kölcsönösen imponáltak egymásnak, szövetkezett az abszint és a vutki, a könnyelműség és a lomposág, a nyugati és a keleti dekadencia, a tánc és a sántaság, a *sou* és a kopek, a macska és a medve. Arra gondoltunk, micsoda véres torzszülött származik ebből a szerelemből. A háború megmutatta. Szánó mosollyal néztük a csókjukat. A história azonban nem tud mosolyogni, az nem ad pardont, az csak ítélkezni és büntetni tud.

Mi történhet még? Találgatni meddő dolog, különösen ma, amikor a rohanó német haderő nemcsak ilyen cikkecskét tesz inaktuálissá, de könyveket, bölcseségeket, politikai irányokat, térképeket is felforgat. Kétségtelen, hogy a szindikalisták máris barátkoznak a royalistákkal. Anatole France nemrég azt írta, hogy Franciaországban ma nincs rosszabb és népszerűtlenebb

pálya, mint a királyi pálya. Ezt az orléans-i hercegről szóló cikkében mondta, amelyben a francia trón reménytelen várományosát jellemezte meg a titkárját, azt a félig bolond, félig szent rajongót, azt a piszkos gallérú éhenkórászt, akivel a „király” estente kiskávéházakban hányja-veti meg „országá sorsát”, intézi el a „fontos állami aktákat”, és korlátlan hatalommal rendelkezik boldoggal-boldogtalannal. A titkár talán már vasaltatja is gyűrött szalonkabátját a koronázásra. Orléans hercege pedig a versailles-i park felé néz. Másutt, mindenütt a föld hátán, gyerekes ábránd lenne ez, de a francia talajon mozszerű gyorsasággal vágat az élet, s a nép - különösen tragédiák után - szereti a hatásos felvonásvégeket. A párizsi gázlámpák még békésen ácsorognak az utcák szélén. Fönn világosságot osztanak, gyomruk pedig ki van vájva, polgári használatra, postaszekrénynek. Ide kell bedobni a leveleket meg a képes levelezőlapokat. Egyelőre nagyon praktikus intézmény. Náluk azonban semmi se állandó. Pár hét múlva ez a sok százezer hórihorgas vasoszlop egyszerre kinyújthat, és könnyen, nagyon könnyen praktikus akasztófa válhat belőle.

A Hét, 191 4. szeptember 6.

VÉRES KOVÁSZ

Vajon mi születik a háborúból?

Vannak, akik féltik a kis nippjeiket, a szalonjuk bútorát, a szavaik zománcát. Attól tartanak, hogy az ízlés eldurvul. Kétségtelen, az ízlésünk már mostan is megváltozott, pár hét alatt. Karikacsapásra - tüneményes gyorsasággal - történt meg ez a változás. Egyelőre csak az utcán látunk egyet-mást. A villamoskocsikon való dohányzási tilalmat a rendőrség és a közönség - egyértelműen - beszünteti. Ami még okos és jó intézkedésnek tetszett két hónappal ezelőtt, most fölöslegesnek mutatkozik, s magától megdől. Körülbelül a háború harmadik-negyedik napján találkoztunk egy tisztos öregúrral, aki fényes délben nyakkendő és gallér nélkül ment végig az Andrássy úton. Nem maga ez a csip-csup eset érdemes a feljegyzésre, de az, hogy senki se ütközött meg rajta. Később aztán észrevettük, hogy a szerelem függönyös otthonából kiköltözött a parkokba, az utcai padokra. Sok száz ily dokumentumot tudnánk még csokorba kötni, amely részint a *társas illem*, részint az álszemérem paragrafusaiba ütközik, valójában azonban arról beszél, hogy az emberek már a háború első fuvallatára fölszabadították magukat buta nyűgök és egészségtelen kötelékek alól, amelyek eddig csak megbénították őket. Igaz, hogy egyelőre a kultúra máza is lekopott kissé. Nem nagyon törődünk a formákkal. Ha valaki becsületesen dadog, szívesebben vesszük, mintha cifrán hazudik. Iparművészeten és műtörténelmen nevelkedett kényes nemzedékünk meg se látja most a rajzoló botlását, a festő barbár színeit, a nyomtatvány suta egyenetlenségét. Nincs időnk a kritikára. Jaj a kákabélűeknek és a finomkodóknak.

Mert a mai ember - az üvegházban felnőtt, sápadt, teát szürcsölő - örömmel köszönti az egészséges brutalitást. Hadd jöjjön a vihar, és söpörje ki szalonjainkat. Csak valljuk be, hogy sok szemét van benne, és nem nagy kár azért, amit elpusztít. Mi eddig nem láttuk önmagunkat. Ha őszintén számot vetünk és mélyére nézünk posványos és podagrás társadalmunknak, észre kell vennünk, hogy az 1870-től 1914-ig terjedő kor nem visel majd valami nagyon díszítő jelzőt a leendő történész és társadalombölcész előtt, s fanyalgó udvariassága, hamisított biedermeier szalonja, cukros, minden őszinteség nélkül való érzelgőssége egykor gyűlölt komikum lesz minden értelmes ember szemében. Érezni nem tudtak ezek az emberek - beszéljünk már múlt időben -, csak érzelegni. Igazat még pózból se mondtak egymásnak. Ehhez a korhoz képest a shakespeare-ien vaskos XVI. század finom, és a kényeskedő XVIII. század őszinte. Semmi se élt benne az emberi közösség gondolatából. Ha egy szegény asszony sírt a klinika kapuja előtt, megnézted őt, talán meg is sajnáltad, de aztán továbbmentél. Vigasztalni akartad, oda akartad adni az erszényed, ebédre akartad hívni, de nem merted. Futottál az érzésed brutális szava elől. Megállítottál néha egy utcai vándort? Beszélgettél-e a koldusokkal? Felbolygattad-e napirendedet, csak azért, hogy elintézz valamit, ami nem betű szerint való kötelességed, de lelked mélyéből fakadó szükség vagy hóbort vagy romanticizmus? Minden szégyen volt, ami nem volt banalitás. Bátorság nem volt ebben a korban. Még a cár, a fehér cár, a minden oroszok cárja is úgy hazudozott, mint egy jellemszínész. Ami bizantinizmus az erkölcsben, az a précieux, a kényes, a finnyás az irodalomban. Nem a zsenikről beszélünk, de azokról, akik a nagyközönséget csalták, azokról az irodalmi bor-, tej- és élelmiszerhamisítók-ról, azokról a fehér cukrászfűkről, akik émelygő habokat keverték, és papírrózsákkal ékített, gipszből való tortákat nyújtottak át neki. Velük szemben pedig egy közönség, amely habozó és félénk, unott és cinikus. Ez a közönség most erkölcsben, szépségben megújodik, tűz-maggal bevetett áldott mezőkről hazahozza a bátorságát. Aki egyszer átment az élet tűzpróbáján, az majd ki meri mondani, határozott szájjal, mi tetszik, mi nem tetszik neki. Semmi esetre sem lehet szuggerálni, jobbra vagy balra. Ki sajnálja a régi „kultúra”-t? Legyen áldott a változás, az újság, a jövődöt kelesztő véres kovász.

Mi egyáltalán nem féljük a jövőt az *ízlés eldurvulása*-tól. Éppen durvaságra, gerincre, férfiszívre van szüksége a kultúránknak. Még az se aggaszt, hogy a harcon edzett ember kérges keze majd nem tudja gyengéden megsimogatni a szépséget, s a szeme, amely távlatokhoz, égő falvak és roppant mezők panorámájához szokott, majd nem lesz képes fölismerni két szomszédos verssor perspektíváját. Az igazi művészetnek ez a véres földrengés se árthat. Flaubert írja a leveleiben, hogy az ütközet után a meghódított városba belovagolt törpe lován egy kozák tiszt. Fekete, tömör szakállat viselt, torzonborz és mégis gyér bajuszt, mint a pumamacska, szürke szemében gyilkos, zöld szikrák villogtak, s a lakosság ájultan leste, micsoda sarcot, micsoda áldozatot, micsoda szörnyűségeket követel ez a szörnyű ember. A tiszt azonban leszállt a lováról, s franciául így ordított: *De grâce, un piano*. Zongorát kért, az ég szerelmére, egy zongorát, mindjárt a harc után, hogy azon véresen, azon porosan, azon sárosan nekivesse magát a billentyűknek, és fáradhatatlan ujjakkal - tobzódva és kéjelegve a harmóniákban - több óráig, megállás nélkül, játsszon. A kéz, amely az imént gégeket fojtogatott, dallamos oktávokat markolt, s az ujjak a véres játék után gyöngyözően pergették a skálát, a futamok rózsafüzérét. Bevalljuk, hogy első pillanatra, első olvasásra mosolyogatóan hatott ránk a groteszk jelenet. A harcos nem mosdótálat és törülközőt, nem kenyeret és vizet kér, hanem zongorát. Nem fürdő, lelki fürdő kell neki először, a szenvedélyes katonának, a szenvedélyes zongorásnak. De mennyi igazság van ebben a gesztusban. Onnan, ahol az élet teljessége lüktet, a háborúból egyenesen beleugrani abba a viharba, amely minden dolgok titkát bogyozza, a zenébe, a szenvedély és halál szimfóniájába, a metafizikai álomba, s a férfített után, férfi módra álmodni. Zsongító nyugalom, megújulás, erő mindnyájunk számára a szépség.

Úgy érezzük, hogy a csataterőről hazatérő nemzedék is leül majd a zongorához.

A Hét, 1914. október 4.

NOVEMBERRE

*Mi néma halottak örökre csatázunk,
Hatalmas a sírban a mi sokaságunk.
Mi szántjuk a földeket, és ti arattok
Suhintva a rendet, emelve a sorját,
És mind, ami kezdet, örökbecsű munka
A földi kutakba ma átzuhog újra.
Szívünk gyűlöletje, szerelme szünetlen
Ott lüktet a földön a lázas ereken,
S mit felkutatánk, a tudás hegyi ormán
A földi futás közepette ma kormány,
S hódít a zenénk, a dalunk meg a képünk,
Babérkoszorúzva halottan is élünk,
Keressük a célt ma is, éjbe törődünk,
Mi sír miriádjai: - Térdre előttünk!*

Conrad Ferdinand Meyer

Nem állandó az élet, testvéreim. Reggel, hogy álmatlan párnáinkról fölkelünk, társzekerek állanak házunk előtt. Hurcolkodás: sohase volt ez a szó súlyosabb a szimbólumoktól, sohase jelentett ennyit, mint az idén, november első napján. Nemcsak a házbérnegyed hónapja van most. Egyik lakásból a másikba költözünk. Addig haragszunk, hogy nem jól működik a központi gőzfűtés, a vacuum-cleaner, a villany vagy a gáz, míg egyszer állandó bérlői leszünk néhány négyzetméter földnek. Állok az aszfalt peremén, a szélben, nézem a hurcolkodást. Megy az ember, tovább, hátán háza, kebelén kenye. A bútorok pedig úgy vonulnak el, mint a kísértetek. Bolond, ideges halántékunk körül az utolsó hurcolkodás gondolata fészkelődik. Még az aszfalt is kicsúszik lábunk alól, felhengerül, mint egy automata szőnyeg. Családi szentélyek függőnye lebben föl. A budapesti titkok szemérmetlenül tárulnak elénk. Bitangul állanak a szállítókocsin a bútorok, amiken még ott a kezek nyomása, a könnyek melegsége, és szégyenlik magukat, mert nekik is emberi lelkük van. A mosdó sír, a gyertya sztearinkönnye-
ket hullajt, az asszonyok kezükre szomorúan hunyorog a napfényben. Látom mindazt, amit a háztartás aprólékos gondja - érthetetlen kegyelettel - őriz, évekig, fáskamrákban, padláson, pincében, lomtárakban. Még a naturalizmus se álmodik ily enumerációról. Sánta asztalok, vak tükrök, nyomorék, bicegő bőröndök, üstök, bödönök, angolkóros bútorok, rozsdás tepsik, serpenyők, Kérdeműlt kályhacsövek, kútszivattyúk, fürdőkádak, pamutgombolyagok, kulcskötegek, és - ó, múzsa, segíts! - karácsonyfa-gyertyavégek. A legkisebb gomb is mennyi életről mesél. Hogy ragaszkodik az ember a múltjához. Hogy óv mindent, ami hozzáköti pár cérna-szállal. Hogy fél a mozgástól. Mégis csak el kell hurcolkodnia. Aki ért bútornyelven, az hallja a bútorok szavát, hogy nem állandó semmi, az élet se állandó.

Itt, az aszfalt peremén, azokra is gondolok, akik elköltöztek innen a csatatérre, s mozgó szekértáborokban tanyáznak. A földgolyó ma vajúdik a fejlődés felé. Nincs maradásunk a szokott helyen, parázsréteg kérgezi a talajt, villanyosabb ütemben vernek ütőereink. Hónapok óta nézzük a titáni hurcolkodást, a föld egyik sarkától a másikig. Aki itt áll az utcán - egyszerűen és igénytelenül -, az is a világtörténelem forratagába került. Nem vagyunk már bábok, amelyeket ide-oda dobál a végzet, urai akarunk lenni a földnek és önmagunknak, s mint súlyt, mint fegyvert, mint utolsó érvet belevetjük a saját testünket a történelembe. A történelem pedig egyszerűvé tesz mindent. Nagy-nagy perspektívákat nyit szemünk elé. Ma

csodálatos nyugalommal tudunk gondolni a halálra is, azokra, akik örökre elköltöztek innen. Beszélünk az emberiségről, amely a lángra gyúlt világ és ég tüzes ráájában harcol, de megfélekedünk arról a másik nagyobb emberiségről, amely már elpihent. Mennyien vannak! Hány millió és hány billió ember. Egy napot kérnek csak maguknak, huszonnégy órácskát a mi életünkéből, a mi háromszázhatvanöt napos esztendőnkéből. Az idén legyen egészen övéké ez a nap. Éreznünk kell, hogy amit dolgoztak, az a szerves részünkké, a csontunkká vált, az *örök haladás köpenyét* szövik láthatatlanul is. Energiájuk oly hatalmas, hogy a föld összes dinamógépeit elindíthatná. Itt terjeng körülöttünk, beszívjuk a tüdőnkbe, táplálja a vérünket. A toll, amivel írunk, az asztal, amin írunk, mind-mind az övék, az ő munkájuk, az ő talál-mányuk, csak kölcsönkaptuk tőlük, rövid használatra. Mit beszélünk túlvilági életről? Itt élnek, dolgoznak, agítálnak közöttünk a halottak. Kórusuk pedig egyre ércesebben mondja: térdre előttünk!

Nekünk azonban az idén - ezen a novemberen - szomorúság nélkül, kemény öntudattal térdre kell esnünk a hősök előtt is, a mi édes-édes fiaink emléke előtt, akik a harcmezőn haltak meg. Kérlek benneteket, ne feledjétek őket soha. Ha majd békésen csörgedezik tovább az élet, és kigyulladnak az ívlámpák, és a premierekre autók száguldanak, és nyugodtan kanalazzátok a teát, és számoljátok otthon az aranyaitokat, és mosolyogtok és szivaroztok és zongoraszót hallgattok, egy pillanatra - egy rövid pillanatra - gondoljatok rájuk, akik az életükkel a ti élete-teket hosszabbították meg. Ne csak ez a nap, minden nap legyen az övék. Olcsóbb a kávé? Gyorsabban fut a gyorsvonat? Nekilendül a művészi kultúra? Csak nekik tartoztok hálával. Mert ők még halottjaikban is munkálkodnak, érettségük küzdenek, ott is katonák. Hatalmas, csodás ármádia, amely az akaratát ráparancsolja a jövőre. Életünk áttevődik örökké mozgó energiává. Minden csak róluk beszél majd. Szobrot kapnak, de szobor nélkül is szobrok, a kultúra történelemteremtő emblémái, a haladás ütemének megszabói, örökkévaló emberek, hősök. A földi élet száguld a maga útján. Változások zilálják az embereket. Térdük megroggyan, öreg szemük megenyvesedik, a kezük elszárad. De azok, akik úgy rohantak a halálba, szerelmesen, mint forró nászágyba, azok a katonák a haladásba olvadtak, és tettükkel parancsolnak az időnek, törvényeket rónak minden utódoknak.

Csak ez az élet állandó, testvéreim.

Világ, 1914. november 1.

LEVÉL EGY PURITÁNHÓZ

Uram,

ön igaztalan a nőkhez. Naponta végigsétál a korzón, és kígyószemmel nézi őket. Felháborodik azon, hogy a nők ma is a régiek, hogy mosolyognak, ráspolyozzák a körmeiket, a szembogárukba atropint csöppentenek, a fülcimpájukon pedig briliáns fülbevaló ringatózik. Ha ilyesmit lát, az arca epezőlddé válik, és ezüsfogantyús botjával úgy hadonász, mint egy középkori prédikátor. Sokszor végighallgattuk a prédikációit, de - be kell vallanunk - sohase győzött meg. Ezek a nők nem szívtelenek és nem közönyösek. Az elegancia ma sem bűn. Az se szakrilégium, hogy estente, mint egyébkor, langyos kádfürdőt vesznek. Nekünk kell most az élet, ezerszer jobban, mint máskor, és ha ezerszer idegesebben ver a szívünk, mint máskor, örülünk a fénynek, a zenének, a kabarénak, a tele színházaknak, amelyek újra kinyitották kapuikat, és elkezdtek játszani kis csinált történeteket kis csinált deszkaszínpadokon, amikor a nagy, az egyedülvaló színpadon a nagy, az egyedülvaló dráma játszódik le. Nincs okunk eloltani a lámpáinkat. Higgye el, uram, hogy az asszonyok is hősök. Talán éppen azért, mert nem követik az ön tanácsát. Bizony könnyebb lenne nekik is elfelejteniök, hogy mivel tartoznak önmaguknak, és sutba vetni a mosolyukat, reszkető szájjal és sápadtan járni, de ők velünk együtt viselik a hadat, megőrzik számunkra a szépséget.

Mióta feljegyzéseink vannak a világtörténelemről, tudjuk, hogy a nők a háborúk alatt mindig öltözködtek. Legutóbb, a balkáni háború idején, a török nők sohase látott pompát fejtettek ki. Ekkor egy új, drága, pazar divat keletkezett. Lázás, rendkívüli belső szózat ösztönözte őket, hogy hódítsanak. Soha annyi selyem nem suhogott az utcákon, soha annyi arany nem ragyogott, soha annyi női szem nem tündökölt, mint akkor. A nők ármádiája is fegyverkezik. Várja a hazatérő hősokeket. Ez a pompa nem frivolitás, nem tüntetés, inkább hódolat, inkább alázat. Nem vagyok méltó, gondolja a nő, hogy én, szegény szolgálólány, az uram elé, a hős elé kerüljek, föl kell öltöznöm a páva minden színébe, meg kell mosdanom a lilium minden illatában, magamra kell vennem a bányák minden aranyát és gyémántját. Csak így, ezekkel a hitvány ellenértékekkel vagyok valahogy méltó az ő arany- és gyémántszívéhez. Ennek a lélektanban gyökeredző igazságnak pedig nem szegi az útját az sem, hogy a puritanizmus papjai háborúk idején bíráló szemöldökkel nézik a nőket. A nő minden értékével harcol, mellettünk. Akik este a korzón sétálnak, azok napközben szemnek nem látott sebeket kötöznek, érmelegítőket kötnek, betegek párnájánál ülnek. Nagyon gyengédek, sohase voltak ilyen gyengédek, mert - érzik - a gyengédség is fegyverük. A mosolyuknak pedig szintén örülnünk kell. Szerencsére valamennyien impresszionisták. Azt látják, ami a szemük tükrébe kerül. A felület hullámjátékát és szivárványát veszik észre. Miénk az izgalom, a sürgönyvárások szorongó és édes türelmetlensége, az események logikai összefogása. Ők mindezekről érintetlenek maradnak. Virágozni akarnak, mint tavasszal a fák. A forró ösztönök, amelyek a háború hatalmas erő kifejtésében fölszabadulnak, azok az energiák, amelyek minden pillanatban villamos zengéssel robbannak szét, delejesen sugárzónak belőlük is, az ujjaiuk hegyéből szikrázik az öntudatlan életmámor. Milyen jó, hogy ők még ma is az élet hirdetői. Az emberiség egy része - az emberiség fele -, a nők, az idegrendszerük csodás rugalmasságával és szívóságával, a boldog impresszionizmusukkal áthidalják a jelent a jövőhöz, a várakozást a diadalhoz. A beteg földön ők az egészségesek. Legyünk hozzájuk hálásak. Hadd öltsenek új ékszereket és új ruhákat, a háború dekorációja sohase volt szomorú, ma se az. A futuristák, akik ditirambokat írtak az ember emberfölötti ösztöneiről, programkiáltványukban - érdekes intuícióval - a háború mellett ünneplik a nőt és a fényűzést. Minden háborút pompa követte. Mert a háború állítás és nem tagadás, az emberiség életakarata, egy kiáltás, hogy élni, örülni, győzni akarunk. Senki se csodálkozzon azon, hogy ekkor az élet nyugodtan csergedezik

tovább, hogy a színházak, a kabarék, a zenés kávéházak tele vannak, és hogy a vér bíborával a pompa is megjelenik.

Mindezeket pedig összefoglalhatjuk, uram, pár rövid mondatban. A férfi az ereje legteljében mutatkozik meg, a nemét glorifikáló hősiességben. Teste kemény és izmos, mint a kovácsolt vas. Ma a férfi a legnagyobb férfi-magaslatig emelkedik: hős lehet. A nő állni akarja vele a versenyt, a maga módján. Reggel kefét vesz a kezébe, hogy a kórházi padlót fölsúrolja, délben sebesülteket ápol, délután téli harisnyát köt, hogy az ereje legteljében mutakozzon meg, a nemét glorifikáló gyengédségben és jóságban. Csakhogy a nő is egészen nő akar lenni, mint a férfi hős: szép akar lenni.

A Hét, 1914. november 1.

AVAR

A folyosó és egyebek

Mikszáth Kálmán járt egykor ezen a folyosón, a mályvaszínű szőnyegen. Erről a márványról neki virágok nőttek. A *t. Ház*: mennyi bonhomia van ebben a rövidített invokációban, mennyi kacaj, mennyi pipafüst, mennyi tarokkparti, a zöld posztós asztalok mellett, gyertyák fényénél, mennyi régimódi grácia és kedély. Akit kiküldött ide *A Hét* szerkesztője, hogy virágokat szedjek a kőről, a folyosóról, a háborús parlament első üléséről, tájékozatlanul bódorgok, és üres kézzel megyek majd haza. A kő csak kő. Nekem - és azt hiszem, nekünk mindnyájunknak: az új nemzedéknek - már nem tud cifra virágot kiizzadni magából. Nyáron láttam a magyar parlament új vasbizsuit, az orosz ágyúkat. Ehhez fölösleges a fantázia tódítása. A valóság sokkal hatalmasabb, semhogy megtúrná az adomát. Minden, ami most készül, súlyos és jelentős, a folyosó többé nem kaszinójellegű, a karzat már nem dilettáns politikus, mint valaha, mert beláttuk - a mai idők tanulságán -, hogy mindenkinek joga és kötelessége politizálni, és nem szabad kinevetni a tanárjelöltet, a takácssegédet vagy a rongyszedőt, hogy ha pontosan tudni akarja, miről van szó. Végre igazán nem babra megy a játék. Várják is ott fönn a karzaton - kidülledt szemmel és égő füllel - az üléskezdő csengettyűjelzést. A színes ablakokon keresztül a ködös víz is nagyobb, mint egyébkor. Tengernek tetszik a Duna. Nem a politikusok fontosak - hála az égnek -, a politika a fontos. Mit a képviselők históriája és frizurája és bon mot-ja, nekünk a tettük, a prózai tettük kell. Az északi és déli harctérről katonaképviselők érkeznek, karcsú, izmos mágnások és lefogyott ügyvédek, búzavirágszínű uniformisban, huszáratillában, megcsörren a kardjuk, és komoly homlokukról egy kis darab történelem néz ránk. Valahogy közlekedik egymással már a jobb és bal folyosó is. Egy nagyon okos és kitűnő ember magyarázta múltkor, miben állott a régi parlamenti élet. A képviselőház az ország erkölcsi erejének a megnyilatkozása volt. Küzdött a jobb és a bal, az emberek megnyugodtak abban, hogy az erők tusájában az ország szelleme megnyilatkozott, s nem törődtek azzal, hogy ebben a küzdelemben elsikkadt a cél. Ma és a jövőben programot akarunk, munkát, amelyet a jobb és bal egyetértően hajt végre. Ami múlt, ami kedély, ami adoma, a lábunknál csörög, avar.

Ebből az avarból, szerkesztő úr, egyetlenegy virágot se tudtam szedni. De hoztam helyette egy tanulságot. A folyosón meghalt az adoma. Megszületett a történelem.

A Hét, 1914. november 29.

SZÍV

A pályaudvar sárga reggeli derengésében járok-kelek. Várok egy vonatot. Az emberek köhögnek a ködben, és a mozdonyok, amelyek a távolságok presztízsével érkeznek, szintén köhögnek a decemberi hidegben, hosszan, ugatva, fájdalmasan, influenzás masztodonok, náthás szörnyek. A kijárat körül egy hegy magasodik. Ez a hegy csupa-csupa zsákokból áll. A raktár nem tudja befogadni a mindenünnen érkező szállítmányokat, sietve iderakják, a peron aszfaltjára tornyozzák, és a ruhahalom egyre nő, a zsákdomb egyre magasodik, már akkora, mint egy hegy. Sokáig nézem ezt a puha, óriási hegyet. Körülötte néhány ideges ember lézeng, aki most érkezett meg, a holmija után, és a barna, durva zsákszövet uniformisában nem ismeri meg mindjárt az édes, otthoni holmiját. Én is hozzájuk szegődöm. Kutatom - a menekülőkkel együtt - a zsákok hátán az enyves cédulákat. Vajon rátalál-e egymásra ember és tárgy?

Megy az ember - hátán háza, kebelén kenyere -, egy sápadt kislány, egy deres öregúr, egy káftános zsidó botorkál a hegy lábánál. Most felragyog egyiknek az arca, mintha belül a szájában kis villamos gömb gyulladt volna ki hirtelen, sárga húsát, vékonyka csontját rózsaszín lámpával világítja át az öröm. Csak ez az arc ragyog a ködben. Megpuhul és elszélesedik, a viszontlátás könnyes fátyola suhan rá, akárcsak rokonok láttán. Sok-sok otthon van itt. Az otthon lelke is itt van. Nézem az embert, aki rátalált az otthonára, és az első pillanatban szinte ölelkezik vele. Megtapintja a holmiját, ránéz, megszagolja, mind az öt érzékével érzékelni akarja, aztán - mint aki tilosat művel - hebehurgya gesztussal feltépi a zsák varrását, és kihúzza belőle egy avított bordó paplan csücskét. Hogy nézi. Hogy szereti. Hogy ismeri a paplant. Ez takarta be sok-sok éven át, akkor is, mikor láza volt, és a téli éjszakán félrebeszélte. Halovány arca ezen a kábító, bordó alapon éles, megható, kísérteties. A paplan mellett narancssárga sál van. Miért mentették meg a sárga rongyot? Az otthon ellehetett volna nélküle is, de az otthon lelke követelte. Talán valami névnapi ajándék vagy egy régi-régi emlék. Megyek tovább, szemlét tartani a többi zsákokon. Feltűnő, hogy az emberek - még a koldus-szegények is - mindenekelőtt az ágyneműiket küldetik utánuk, azt az *utolsó párná-t*, amiről beszélünk. Minden lehet idegen, csak az ágynemű ne legyen az, a paplan és a lepedő és a kispárna. Ezek az éjszakai barátok a nyugalmat és az álmodást jelentik, szimbólumok, melegítenek és vigasztalnak. A zsákok kifeszett varrásán bekandikálhatok idegen otthonokba. Itt egy kitömött mókusz, amely a virágfüstölővel beszagosított vidéki szoba állványkáján nézte hosszú évekig a családi idillt. Vigyük magunkkal a mókust is. Különben talán elvesz a boldogságunk. Ott egy hálósipka. Amott egy baba, pisze orral, lenszőke hajakkal. Kék szeme villog a dunyhák lanyha tömkelegéből. A baba, a régi családtag is eljött a menekülőkkel. Minden, ami azelőtt otthon és titok volt, a zöld zsaluk és leeresztett függönyök, a zárt ajtók mögött, most megnyilatkozik nekem, beleolvadt az emberi közösségbe, éreznem kell, hogy ma a kis család egy nagy családdá alakult, és ennek a nagy családnak én is tagja vagyok. Itt van a család a pályaudvaron, az utcán, az egész földön. Be lehetne teríteni az egész földgolyót e csíkos ruhákkal, e vörös és pecsétetes abroszokkal, e bitang jószágokkal, mi pedig leülhetnénk mind, ehhez az asztalhoz. Ez az egész emberiség családi köre, vacsorázóasztala lenne. Aki rálelt a jószágára, nem is megy el mellőle. Letelepszik a földre, a közvetlen közelébe. Órákig kell várnia, míg kiszolgálják. De inkább itt rostokol, melegszik nála, itt úgy sejt, nincs idegenben. Az otthon lelke védi. Már én sem látom többé érzéketlen masszának a zsákhegyet. A csomagok magukon viselik az évek és a fájdalmak kopott hieroglifjait. Ha hozzájuk nyúlunk, az fáj nekik. A csomag is egyéni. Mindegyik egy kis oltárka.

Órákig tétovázom közöttük. Egyszerre valami különös zajt hallok, egyik zsákból. Keltőóra berreg, tompa, fojtott csörömpöléssel. Megnézem az órám: kilenc óra. Ma reggel kilenckor valakinek fel kellett volna kelnie. Hol van a keltőórához való ember? Senki se jelentkezik. A zsák körül idegenek mosolyognak. Én nem mosolygok. Tudom, hogy a mélyében egy otthon van beraktározva, és az otthonnak van szíve is. Az dobbant meg.

Világ, 1914. december 10.

A SZENT TÉRKÉP

Sokszor kérdeztem magamtól: mit keres itt ez a térkép? Ezen a pályaudvarfalon - a szénraktárhoz közel -, ahol naponta százezren vagy kétszázezren loholnak el, és ügyet se vetnek rá. Egyetlen rozsdás szeggel van a falra akasztva. Minthogy naponta elmegyek itt, idővel az is problémává nőtt előttem, ki biggyesztette ide. Négy hónap óta látom. Az eső elvégezte a maga nivelláló munkáját. Némiképp meg is oldotta a helyzetet. Franciaország vöröse leolvadt, mint színésznő ajkáról a festék, belecsurgott Svájcba és Belgiumba, Németország sárgája megpenészedett, Anglia lilája a tengerbe futott, az óceánok pedig fantasztikus vízözönt zúdítottak a kontinensre, nem kímélve a semleges államokat sem. Már-már el se lehet igazodni a térképen. Kiszikkasztotta a nyár, a korom, a füst, az utcai por vékony fátyollal vont be, a zsíros ujjak maszata, a sár lekvárja bedekorálta, s végül összelocsolta a november. Most ahhoz a levélhez hasonlatos, amelynek tintáját könnyek mázolják el. Vajon ki sajnálta meg ennyire a szegény világot, a szegény-szegény emberiséget?

Nem egyedül áll ez a mappa. Amerre járok, mindenütt szembeötlik egy-egy, nemcsak a kirakatokban és a trafikok, vendéglők, kávéházak ablakain, de képtelen helyeken, ahol az emberek nem tartanak haditanácsot, egy körüti fán, egy levélszekrényen, egy földszintes magánház kapuján, egy budai utca kerítésén. Úgy rémlik, valami titokzatos emberi szolidaritás van ébredőben. Ismeretlen emberek éjjel bejárják a várost, s - maguk se tudják, miért - térképeket szegeznek ki mindenüvé. Lássátok, miről van szó, tanuljátok meg a földrajzot, amely többé nem tantárgy, és a külpolitikát, amely nem műkedvelők mulatsága, de legalább oly fontos, mint a májad, veséd és tüdőd munkáját ellenőrző orvostudomány. Hány egészségügyi hirdetményt olvasunk állandóan a falakon. Ki kell függeszteni egy külpolitikai hirdetményt is. Okos és hasznos olvasmány, s ma kedves és intim is, mint egy családi album. Hazamenet ráveted a tekinteted egy földdarab csücskére, egy folyócska kacskaringójára, s nyomban megtalálhatod, hol az öcséd, bátyád, az apád, többé nem érzed magad oly egyedül. Csak a középkorban volt ilyen érzést, ösztönt, akaratot összehangoló varázs, amely mindenkit egyformán foglalkoztatott, amelybe mindenki beleolvashatta a maga egyéniségét, amellyel mindenki kiszínezhette élményeit, egy emberi közösséget teremtő princípium: a biblia.

Azon csodálkozom, hogy az utcai térképek nem kallódnak el. Budapest pedig híres volt arról, hogy mindent kiollózott, letépett és ellopott, a kávéházi illusztrált lapok műmellékletétől kezdve a falragaszokig. Kamaszos, hetyke tekintélygyűlölet élt benne. A reklámképek hölgyeinek okvetlenül bajuszt rajzolt. Ezeket a bitang térképeket azonban nem a rendőrség, nem a városi hatóság, nem a nemzetközi jog védi, hanem a *korszellem*. Még a ligeti csibész is megérti, hogy az életünk szimbóluma van rajtuk, megáll előttük, továbbmegy, nem bántja. Hónapok múlva is ott van a szélben, a rozsdás szegen az én ócska, maszatos térképem, és lobog, mert jelkép, többet jelent önmagánál, a történelem vetülete egy eszményi síkon, energiatarató. Az oltalmazza, ami a sírok elhagyott koszorúit. Még az útszéli zsványok se tépázzák meg.

Ma a térkép szent.

Nyugat, 1914. december 16.

KALENDÁRIUM

Kaptam egy új naptárt. Kis nyomdászfiú hozta, még nyirkos volt a papírja, még párolgott rajta a piros és fekete festék. Ideállítottam az íróasztalomra. Ma - késő éjszaka - lapozgatni kezdem az új kalendáriumot. Mondhatom, kellemetlen olvasmány. Már a címe is követelődző: 1915. A lélek tar sziklatetőkön, sivataghomokon, ismeretlen tájakon bolyong, szeretne visszafutni a pontig, ahonnan indult, s aztán árkon-bokron száguldani előre, megpihenni valami távoli ponton. Szövege nincsen. A lapok üresek. Nagyon is sok helyet hagytak az *előjegyzések számára*. Ezeket a spáciumokat nekünk kell majd ellátni *előjegyzés*-ekkel és étellel. Nagyon nehéz feladat. Mindenki mázsát érezhet a nyakában. Nekem az az érzésem, mintha egy szigorú szerkesztő öt rizsma kéziratpapirost küldetett volna, az utolsó percben, azzal a meghagyással, hogy fejvesztés terhe mellett írjam tele csupa ragyogó és választékos mondattal, hajnalig fejezzek be egy folytatásos regényt, melyet holnap kezdenek közölni. Legjobb lenne egy betűt se írni és nyomban lefeküdni.

Mindig borzongatóan hatott rám egy üres naptár. Ez az irdatlan fehérség az a semmi, amitől félünk, a tartalmatlanság, melyet tartalommal kell megtöltenünk, a kétségbeesés fehér hómezője. Talán innen van, hogy gyermekkoromban is tréfáltam a naptárral, szepegő rémülettel, mint a suszterinas, aki sötétben füttyöl. Az üres lapokat eleve telefirkáltam mindenféle tolakodó kérdésekkel, melyeket a leendő időhöz és leendő magamhoz intéztem. Egy-egy messze dátum mellé ilyesmiket írtam: *Mi lesz ekkor?* vagy: *Csak nem vagy beteg?*; vagy: *Ugye, jól aludtál az éjjel?*; vagy: *Szervusz, élsz még?* Nagyon érdekes volt megvárni ezeket a dátumokat és visszamosolyogni arra a tudatlan emberre, aki a kérdéseket feltette, megnőve az időben, erőt kapva a valóság biztonságától. Semmi bölcsesség sem pótolja azt, hogy huszonegy órával idősebbek vagyunk. Arra gondolok, hogy tavaly szintén kaptam ilyen naptárt. Akkor is az a lapvállalat küldte, melynél dolgozom, akkor is pont erre a helyre tettem, az íróasztalom sarkába, akkor is volt egy éjszakám, mikor lapoztam, böngészgettem a leendő lapok gazdaságában és játszottam a jövőendővel. Megdöbbenő, hogy milyen keveset tudtam akkor. Amit a tavalyi naptáram szélére jegyeztem, naivabb ákombákomnak tetszik most, mint első irkám betűi. Az idén már nem merek találgatni. Nem is ostromlom durva kérdésekkel a papírt. Tisztelettel haladok el minden dátum mellett, mely külsőre talán jelentéktelen és semmitmondó, de imponálóvá nő, és mindent meghozhat, az lehet, amely az egész évszázadnál többet jelent, melyet évezredek múlva is emlegetnek diákok és tanárok az érettségi vizsgán. Nincs is piros betűvel nyomtatva. Olyan, hogy senki se gondol rá, és igénytelenül húzódik meg többi egyforma társai között. Talán éppen ez lesz az a nap.

Hol a tavalyi naptár? Voltaképpen úgy látom, hogy az ideai naptár még a tavalyi naptárnál is haszontalanabb portéka. Sutba kerül, mielőtt használtuk volna. Mert az idén meglehetősen kalendárium nélkül élünk. Soha ily kevés értelme nem volt a polgári társadalom szokásának, hogy felparcellázza az időt, megrendszabályozza és mederbe szorítsa, mely partok nélkül hömpölyög, végtelen folyással, egyetlen tüzes és vajúdo gomolyagban. Tábori levelezőlapot kapván állandóan csodálkozom azon, hogy a levél írója dátumot ír, és megnevezi a hét napját, hogy a szerdának vagy a pénteknek náluk is van értelme és jelentősége. A napok csak az egymásmellettiségük által kaptak jelleget, az egyik a másiktól, a hétfő szürke füstje a vasárnapi lángtól, a babonás péntek az előtte levő napok robotjától és fáradtságától, az idegességtől, hogy még mindig késik a pihenés, türelmetlenségünkötől, melynek folytán megbotlunk a küszöbön, és kiesik kezünkől a kenyér, a tányér, az égő gyertya. Eleven anakronizmus most a kalendárium. Nyomtalan suhannak fölöttünk ünnepek, melyek hangulatköre máskor arany párákban fürdette az embert, évfordulók, határjelzők, mérföldkövek maradoznak el, melyeket észre sem veszünk, annyira igazán az időben élünk, hogy elfeledkezünk a jelzőtáblájáról, és

egyáltalán nem törődünk a napok nevével és a számával. Akik itthon vannak, ebben a tekintetben feltűnően feledékenyek. A katona pedig bizonyára éppoly kevésbé nézi az idő tükrét, a naptárt, mint szakállas, törődött arcát a kezítükrében. Csak érzi önmagát. A naptár, a tükör úgysis hiábavalóságokról beszél.

Az ember széjjeltépte a kalendáriumát.

A Hét, 1915. január 17.

LE „KAISER”

Ez a legújabb francia szó. Még talán nincsen a szótárakban, de a köztudatban, a lelkekben már régen benne van. Három német szót tud most a műveltebb francia: *le kaiser*, *le kronprinz* és *le lied*. Aki azonban uralkodik ezeken, arra már úgy tekintenek, mint a német enciklopédia ismerőjére, a német titkok, a német tudomány és művészet magántanárjára. A három közül a legnépszerűbb: *le kaiser*. Olyan súlyos és félelmetes, mint egy sötét vassisak, tüzes rostéllyal. Mindenütt mondják és írják. Babonás varázsa van. Vajon mit tett megint? A franciák ijesztgetik egymást. Vereségeiket eltagadják. De szívesen találnak ki valóságnál sötétebb rémmeséket, hogy azoktól féljenek. Ezeknek a meséknek, melyek már majdnem francia népmesékké váltak, a központja a császár. Észre se veszik, hogy nő sisakja körül a glória. Kétségtelen, a gyűlölet hangján krónikáznak, de a hang nem szívből jövő, kissé magas, kissé túlzott: hamis. Néha udvarolnak is a császárnak, aki a távolban - sötétben - áll. Tudja meg, ha mi vendégül látjuk, fehér kenyeret kap, nem feketét, rozsosat, burgonyásat, mint a maga katonái. Mert a párizsiak gavallérosak és urak. A német azonban nem ismeri se a *pain de fantaisie*-t, se a fantáziát.

A császár hasonlóan van a franciákkal. Állandóan francia földön tartózkodik. Békében nem csinált titkot abból, hogy barátja a két nép, a két nemes és értékes kultúra közeledésének, és sohase mulasztotta el az alkalmat, hogy hangsúlyozza is, amit érzett. Nem szerepelhetett birodalmában olyan francia szintársulat, hogy a császár meg ne jelenjen páholyában. Előadás után a szereplő mademoiselle-t és monsieur-t magához kérette, legmagasabb elismerésének adott kifejezést, nemegyszer termeibe is meghívatta őket, bizalmasabb estélyeire, egy kis indulatos szavalásra. Gyönyörűen beszél franciául. Szónoki heve a német mondatok csúcsíves építményében éppúgy érvényesül, mint a francia nyelv nyugodtabb román vonalaiban, és szavaiból nemcsak az ősi germán harc, a nibelungi kardcsörgés hallatszik ki, de a szellem is, a szikrázó, rakétázó szellem, mely a franciák készsége. A császár mindig kész szónokolni és bon mot-kat mondani. Ebben a háborúban is hány ily talpraesett, elegáns nyilatkozatot tett, mely huszonnégy óra alatt befutotta a világsajtót. Határozottan franciás a gesztusa. A népet, mely ellen hadat visel, ismeri és becsüli. Talán innen van, hogy nem akar tágitani mellőle. Az angol számára csak a megvetése marad. De ezé a népé a haragja, a férfias bánata, hogy csalódott benne. Végzetes és személyes ügye a francia háború. Úgy érzem, nem is a történészek, de az új igazságokon edzett lélekbúvárok derítik majd fel, hogy a történelmi szükségességen kívül milyen atavizmusban gyökeredző lélektani okok működtek közre, hogy háborúba került velük a császár, akinek a neve franciaverő nagyapja neve, és aki kísértetiesen azonos körülmények közt indította meg háborúját a franciák ellen, hasonló nevű hadvezérrel. Mindegyik fia a franciák ellen harcol. Ő maga pedig leszáll a lövészárokból, a föld alá. Amikor kilép, egy elfogott francia század áll előtte. Tábornokai kedveskedtek neki. Megmutatják a császárnak, milyen a francia katona, s a francia katonának, milyen a császár.

Ez a jelenet rostand-i és rímes versekben van írva, de vannak a háborúnak shakespeare-i jelenetei is. Azokról majd számot ad a történelem, kaulbach-i, hogarthi, bruegheli színekkel. Mi csak azt vesszük észre, hogy két nagyszerű nép ölelkezik, mely mindig keresve kereste egymást, két végzetes, féltékeny, marakodó szerelmes a csatatér nászágyán, halálos együtt-létben, két nép, melynek szüksége van egymásra, mely izgatja és fűti egymást, mely a másik nélkül csonka, a francia és a német, a kiegészítő színek, a szellem és a tudás, a művészet és a tudomány, a chanson és a lied, a mámoros és a higgadt, a daloló és a gondolkozó, a könnyed és a súlyos, a lélek és a test, a fekete és a szőke, a kis vörös bugyogós és a nagy dragonyos, két nép, mely végre a kard által érti meg, hogy egymásra vannak utalva. A rekedt és véres

lármából pedig egyetlen szó rikolt ki. Az első német szó, amit a francia megtanult, a barátságos francia-német nyelvtan első szava: *le kaiser*.

A Hét, 1915. január 24.

MUZSIKASZÓ

Aage Madelungnak

Aage Madelung - ön a finom, ezüstpengéjű tollával a cigányzenéről írt. Nemrég szerelmi vallomást tett nekünk. Most, mint a szerelmes, rátér a részletekre, és külön dicséri a szerelmese haját és szemét: a magyarok borát és zenéjét. A tokaji aranykőden lát bennünket. *Aranyos, gyöngyös kolibrikat* hall énekelni a vonó alatt, és keresi a *fülemülét* a húrbán. Mi tudjuk, hogy a vonón csak gyanta van, és a húrbán nincs fülemüle. A bánatunkban pedig sajgó valóságok lappanganak, többek közt a kénesgyufa szaga is, a paraszt csizmaropogása is, meg a falvaink szegénysége is. Boldogok vagyunk, hogy önnek tündérmesék nyíltak ki egy vidéki kávéházban, de - be kell vallanunk - mi másnak érezzük a cigányzenénket, valahogy kézzelfoghatóbbnak és sokkal-sokkal szomorúbbnak.

Ez a sötét ünnepeste engem is bevert a zenés kávéházba, vasárnap éjjel, a ruhafogas tözsomzédságába. Nem tehetek róla, hogy muzsikálnak. Felülről-alulról-oldalt csapdos a zene, akár a gőzfürdő zuhanylabirintja. Most már nem is kerülök ki innen. Ülök a vágni való gőzben, amely olyan sűrű, mint a köd, olyan színű, mint a puskaüst, mélyen ülök magában a cigányzenében. Nekünk a cigányzene realitás, nem cifra és cukros holmi. Kicsit kosztunk is és a mákonyunk is. Hol hallottuk először? Nem emlékszünk rá. Mert a magyar vidéken az a szokás, hogy már a bölcsős kisdedit is eltolják a lakodalmakra, a torokra, a bölcsőt odaállítják a cimbalom mellé, a patkó alakú asztalok mentén, a sátorban tanuljuk meg a nótát, egyéves korunkban, vagy ki tudja, mikor. Ezért nem is fontos a szövege. A szövegére sohase gondolkunk. Minden embernek más szövege van hozzá, és más élete. Az élet rak ki minden ütemet. Ha később halljuk, akkor arra gondolunk például, hogy hullott tizenöt éves szemünkbe a csillagfény, vagy hogy volt megkötve a szalag egy nyúlánk lány hajában. Maga a muzsika pedig mindig bús. Még a vidámsága is bús. Nyomban megbánja, hogy vidám, és jön utána a böjt, a szánom-bánom, a hoppa a kopp. A hang kétségbeesetten akar emelkedni, nem magasra, csak a legközelebbi hanglétráig, de nem bír. Néha felrugaszkodik egy rikkanásig, amely dehogy vidám, inkább egy halálos sóhajtás, aztán hanyatt vágódik a jókedv, és meghal a porban. Nézze meg, kérem, a kottáját, lefelé mennek a hangjegyek, a fejük pedig fekete, mint az elszáradt virágoké. Ez a jellegzetes dekadens zene, mindig fáradt és lemondó. Hogy bolondoz a német a kedvével, hogy csivog kis fejhangján a francia, hogy tréfáz az olasz vagy a spanyol, hogy labdáz szeszélyével az angol, még a szláv is hogy belegyullad olykor mámorába, csak mi nem tudunk elszakadni a földtől, a bánatunk olyan súlyos-józan, hogy a földön kell maradnunk, még a dalunkban is. Nem is érezzük frivolitásnak, hogy a háború idején cigányzenét hallgatunk. Nem mulatás ez, istenemre, nem az. A hegedű beszél, a húroknak emberi beszéde van. Beszélgetnek vele a hallgatók is, nagyon fontos dolgokról. Fogadok, hogy e sok ember közül senki sincs a kávéházban. Mindenki máshol van. Az élete földjén szánt, vet, boronál.

Ön, az előkelő idegen, hősi epopeiát látott a kávéházban. Én, aki sokszor néztem ezt a képet, mást látok. Az emberek most úgy hallgatják a zenét, hogy szenvednek alatta, veretik magukat általa, lógó kezekkel ülnek, ernyedten-boldogan, mint a dekadens patrícius, aki feltépte ereit, és beleült a langyos fürdőbe, meghalni. Bármennyire hasonlít a jelenet egy *spiritishta szeánsz*-hoz, nagyon földi, nincs benne semmi metafizikai. Egyszerűen számadás ez a sorssal, a magyar végzettel, amelyet ököllel lehet megfogni. Csak talán közelebb ülnek egymáshoz a búsulók, mint egyébkor. Összelóg a hajuk, s egybeolvad a leheletük. Ezen a szilaj intimitáson érzik, hogy künn világháború van. Különben lehet, hogy mi nem is ismerjük magunkat. Talán az idegennek van igaza, aki a forró magyar vérről, a tokaji topázáról-zamatáról, a pattogó,

harcias cigányzenéről beszél, aki távolról néz bennünket, és perspektívában lát, nem fájó, eleven valónkban. Az, aki nyelvtanból tanult meg egy nyelvet, nem beszél tökéletesen, de talán jobban ismeri a szépségeit, mint az, aki naponta beszél. Ön, Aage Madelung, a vérünk szikrázását, a cigányzenénk tüztét, a gesztusunkat vette észre. Ezt pedig nagyon jellemzőnek tartom. Nem miránk nézve, de önre nézve. Mert múltkor közel egy óra hosszáig volt szerencsém szemben ülni és beszélgetni önnel. Mind ez ideig két mozdulatot tett. Az egyiket akkor, mikor leemelte hideg és szép, északi koponyájáról a kalapját. A másikat pedig akkor, mikor fejére tette a kalapját, és elment.

A Hét, 1915. január 31.

MONOLÓG

Musculus sternocleido-mastoideus: mit akar tőlem ez a latin szócsoporth? Mióta a háború tart, úgy zümmög a fülem körül, mint a légy vagy mint valami szemtelen operettária, amelyet nem lehet elhesselni. Sokszor akarok tőle szabadulni. Akkor növekvő erővel ráz a kényszer, hogy kimondjam. Ez terád emlékeztet, öcsém, aki a harctéren vagy, drága kis orvos. Arra a téli éjszakára emlékeztet, mikor a fűtetlen diákszobában - télikabátban és téli kesztyűben - anatómiát tanultál, készültél az életedre, szegény, a petróleumlámpa mellett, és először mondtad ki a hosszú anatómiai elnevezést. Hiába akarlak elfelejteni. Nem hivatkozom érzелgős emlékekre, a hintalóra, a métára, a versenyfutásra. Az ami bennem él irántad, kerülőúton és ravaszul jön hozzám, egy közönyös terminus technicus alakjában. Azt jelenti, hogy a lelkem megint nálad időzik.

Most is kopog a bolondos szó - *musculus sternocleido-mastoideus*! - a koponyám falán, hogy itthon ülök, vidéki szobánkban, szenesen égő rossz villanykörte alatt, és az anyánk csészémbé döntötte a teát, aztán magamra hagyott, itt hagyott teveled együtt. Ugyebár ez az izom, amellyel fejünket forgatjuk. Ha még jól emlékszem, a vakfűlnél ered, és a szegycsontra tapad. Ezzel forgatja a katona is a fejét, mikor azt vezénylik neki: *jobbra nézz!* vagy *balra nézz!* Mennyi ilyen izom van a világon. Úgy képezem, hogy az izmok is úgy hevernek egy nagy-nagy raktárban, mint a kaszárnyákban a panganétek meg a sátorfák, s minden embernek jut belőle egy-egy. Te most sok embert láttál. Annyi ember vonult el ámuló szemed előtt, amennyivel talán az életed huszonkilenc éve alatt sem találkoztl. Mindegyik embernek megvolt ez az izma. Látod, én most azon csodálkozom, hogy a természet oly fontosnak tartja az embert. Érts meg engem. Azt vélem különösnek, hogy mindegyik egyforma, mintha az ember a világegyetem normája lenne, és hogy a természet oly sok gondot pazarol a megalkotására, hogy oly részletesen - jobb ügghöz méltó gonddal - dolgozza ki minden ízecskéjét, a füle kacskaringóját, a szeme bogarát, az orra kagylóját, és még arra is ügyel, hogy a szíve órája percenként lehetően hatvanat verjen. Alapjában nem vagyunk fontosak, az egyén egyáltalában nem fontos. Az embernek gyári árunak kellene lenni, a külsejében is, nem ilyen művészi és egyéni remeknek. Istenemre, kár ennyi fáradság érte. A természet rossz tréfát űz velünk. Ki kellene fejeznie valahogy őszintén azt a metafizikai igazságot, hogy potom holmik vagyunk, s szeszélyesen kellene összegyűrni az embert, gyártani átabotában, mint a cipőket a gyárak, amelyek hol gombos, hol fűzős, hol cűgos cipőket csinálnak. Például a természet kedve szerint alkothatna kilencfejű, tizenkét karú és egyszemű embert is, vegyest. Akkor talán nem fájna annyira a mulandóságunk. Nem hinnénk, hogy mi vagyunk az élet mértéke és értéke. Hozzászoknánk ahhoz, amihez nem tudunk hozzászokni. Vagy te mindig szentnek tartod az embert, mint ott a diákszobában? Igaz, te a helyeden vagy. Boldog lehetsz, hogy a helyeden maradtál: sebeket varrsz és gyógyítasz. Ebben a világrendésben alig változott meg az életed. Repedt koponyák, ordító, véres emberek közt jársz nyugodt, fehér köpenyedben, mint annak előtte. Az a seb, amelyet az orosz srapel vagy a szerb szurony vág, a te mesterséged előtt csak seb, nem más, mint az, amelyet a béke ütött a szenvedőkön. Az én mesterségem előtt azonban más.

Bocsáss meg ezért a rapszodiáért, kedves, kedves természettudományokon iskolázott, kis bölcs. Ha hallanád, bizonyára mosolyognál. Egy idő óta csak így tudok gondolkozni, *szikláról sziklára ugorva*. Az idegrendszerem meg van tépázva. Egyetlen örööm az, hogy - néha-néha - levelet kapok tőled. Az is keserű örööm. Mert most olyan idők járnak, hogy a halottak is írnak leveleket. Minden levelednél nem azt mondom, hogy ma élsz, de azt mondom, hogy egy héttel ezelőtt éltél. El kell zárandokolnom az időben, meg kell keresnem magamat, hol jártam akkor, mit beszéltem akkor, mosolyogtam-e akkor, egy héttel ezelőtt: a leveled által tudom

meg, csakugyan volt-e jogom mosolyogni? Aztán meg kell keresnem téged is. Nem a jövődért aggódom, nem a holnapért. Ez most, mikor porig alázott és kicsiny vagyok, követelődzés lenne. A tegnapodért aggódom, a múltért, amely már megszilárdult és formát öltött, az ócska szövetért, amit boldogabb időkben nyomban eldobunk, mihelyt kikerült kezeink közül. Ilyenkor visszafeszítem a képzeletem, az akaratom, a reszkető idegrendszerem a múltba, s megteremtelek téged újra és újra, fájdalmasan és mindenhatón, mint egykor az isten. Ezt a titáni munkát végzi most az egész emberiség. Hogy mi lesz veled holnap? Csak annak örülhetek már, hogy *voltál*, és nem annak, hogy *vagy*. Hogy éltél egy héttel ezelőtt, hogy írtál, hogy szívtad fehér, fiatal fogaid közt a fagyos levegőt, mert a jelenem - szegény koldusnak - most a múltam. Így élek bitangul, fél lábbal a múltban és fél lábbal a jelenben, sehol se otthon, sehol se biztonságosan. Minden jó jelre fel kell támasztanom téged halottaidból. Fel kell bontanom a szálakat, amelyeket már megszőtt az idő. Meg kell alkotnom külön-külön - emlékből - a fejed, a derekad, a törzsed, a szemed mosolygását, az arcod és a homlokod domborművét. Nem tudom, meddig állja gyarló idegrendszerem az ereje fölött való munkát, az emberi erő a teremtés isteni munkáját és gyötrelmét.

Csak egyet kérek tőled. Hozd vissza magad és vele együtt az élet rendjében való hitem. Mindig féltem a változástól. Írni is csak azért írtam, mert a változást nem bírtam elviselni. Arról írtam, hogy a városunkban megváltoztak az arcok, az utcák, és a poharak is másként állanak a pohárszéken, mint gyermekkorunkban. Sokszor riadok a sejtésre, hogy most olyan változások, olyan határok tolódnak majd elénk, amelyek idegenné tesznek mindent, ami eddig otthonos volt. Ha azonban nem jönél vissza, az maga lenne az esztelenség. Akkor bekövetkezne az, amitől mindig féltem, hogy semminek se lenne értelme, és nemcsak én nem ismerném meg az embereket, nemcsak én felejténém el a nevüket, minden ismerős ember és tárgy nevét, de ők se ismernének meg engem, még a tulajdon apám sem. Úgy látszik, ezen a sötét ünnepestén nem is teázom. Kihűlt a tea a csészében, hideg, keserű és vérpiros. Milyen szép a színe. Jó nézni egy pontot, egy színt. Nagyon jó nem gondolkozni és hallgatni.

Kihez is beszéljek?...

Nyugat, 1915. február 1.

AZ Ő SZOBÁJA

Átadják a kulcsot, hogy nyissam ki a szobát, az ő szobáját. Fél éve nem nyitották ki, nem is járt benne senki. Én leszek majd az első. Előbb át kell mennem a havas kerten. A kert végén áll egy emeletes ház, amely körül a vadszőlő tar venyigéi tekerőznek, felszaladok a szűk lépcsőn az első emeletre, egy folyosóra érek, amelynek sötét jobb sarkában van az ő ajtaja. Keresem a névjegyét. Valaki letépte. Csak három rajzszög jelzi a helyét. Hiába, az élet megy előre. Elszorul a szívem, mikor beteszem a kulcsot a zárba, és feltépem az ajtót. Egy arcképet kell itt megkeresnem, megkért, zárjam rögtön borítékba, és küldjem utána a táborba.

Kissé zavartan állok a szoba közepén. Nem tudom, kell-e köszönni, egyáltalán nem tudom, mit kell ilyenkor csinálni. Senki se kínál meg hellyel. Leülök egy székre. Észreveszem az arcképet, és valahogy köszönök neki. A nő egy arcképkeretben ül, az íróasztalon. Kedves kislány, akinek mandulaszemei vannak és nagyon szép kezei. Szegényke, sokáig volt egyedül. Csodálkozva is néz a körülötte levő rendetlenségre. Érthetetlen rendetlenség van. Biztosra veszem, hogy már többször szeretett volna kikelni a képkeretből, és azzal az ösztönrel, amely minden nőben közös, rendet csinálni a szobában, leporolni, kiszellőzni, alaposan kitakarítani. Még talán fel is sürolná a szobát. Ahogy én ismerem, okvetlenül felsürolná. Feltűzné a szoknyáját, letérdelne a padlóra, aztán meleg szappanos vízzel, lúggal kefélni kezdené a piszkos deszkákat. Szép kezében jól állana a kefe. Mert azt, aki a képet az íróasztalon őrzi, szereti. Csak később ülne le a díványra, hogy már minden ragyog, ölbe tett kézzel, ábrándozni. Eddig úgyis csak nézett maga elé, egyedül, özvegyi remeteségben. Egy darabig, huszonnégy óráig, tiktakolt még neki a keltőóra, de hamarosan lejárt az is, és jött a csend. Azután minden társasága egy dongó volt és négy légy. Legelőbb a dongó halt meg. A legyek egy darabig a borotvaszappanon és a fogporon éltek, de ők is elpusztultak a rossz kosztól meg a hidegtől, kettő a fehér ablakdeszkán hever, az egyik kadávere a hideg kályhán, egy pedig a falra tapad, merev lábakkal és üvegszárnyakkal, mintha élne. Ez a légy is csal. Szimulálja az életet. Nem él itt bizony senki.

Másként minden úgy van, mint azon a napon. Ha nem tudnám, hogy künn a föld legnagyobb háborúja folyik, akkor azt mondanám, hogy ez a szoba is csatatér. Így ízléstelenség lenne. Aki elment innen, az nagyon sietett. Úgy sietett, mint még senki, mint aki a föld legnagyobb háborújába megy, és utoljára mindenben rajtahagyja az izgalom nyomát. Az asztalon van a borotvatükör. Mielőtt elment, még megborotválkozott. Mindig szerette a tisztaságot. Borotváját ez egyszer elfeledte letörölni, nyitva hagyta a pengéjét, amelyet azóta kikezdett a rozsdá, mellette áll a kis celluloid csésze, amelybe belemosta a szappanhabot, s a szappanhab most is a víz színén úszik, vagy a csésze peremére tapad, megszáradtan. Bizony a szappanhab néha tovább él, mint az ember. Egy piszkos törülköző hever a földön. Indulatosan dobta oda. Mindenütt hideg cigaretaszag. Az üvegpalackban régi, sárga víz, amely többször átmelegedett és lehűlt, az időjárás szeszélye szerint apró gyöngyöktől pezsgett, vagy megmerevedett a hidegtől. Egyik pohárban még kétujjnyi víz. Úgy látszik, mégis ideges volt kicsit, és többször ivott. Még a szája nyomát is megtalálhatnám. Az ágya vetetlen, paplanja lelóg a földre, a párnán pontosan ki van mintázva a feje gödre. Függyönyét félig leeresztette. Igaz, azon a rendkívüli reggelen olyan forróság volt, amely elállította lélegzetünket és megfájdította a szemhéjunkat. Itt még mindig nyár van, a tavalyi nyár. Ez a szoba megőrizte az időt, minden szívdobogásával és víziójával, ide menekült a nyár, amely künn már régen hontalanná vált, még az összevisszasága is nyári rendetlenség. Szinte csodálkozom, mikor kitekintek az udvarra, és látom, hogy a földön hó hever, a hőmérő pedig öt fok hideget mutat.

Miért oly szomorú itt minden? Jártam olyan szobákban, amelyek gazdái pár órával azelőtt haltak meg, de azok nem voltak ilyen szomorúak. Ott a tárgyak már lemondtak, megadták magukat a sorsuknak, hogy majd belekerülnek a hagyatéki leltárba, és gazdát cserélnek. A karneol-köszöntők, amik öreg nénikék füléről szakadtak le, mint túlrejt gyümölcsök, a pecsétgyűrűk, amiket aggastyánok kezéről húztak le, nem tiltakoztak többé, és igyekeztek az örökös testéhez és igényeihez simulni. De ezek a dolgok mozognak, és bár senki sincs itt, a szoba tele van nyugtalansággal és várakozással. Most veszem észre, hogy az íróasztalon egy könyv van nyitva, a 124. lapon, Csehov egyik regénye. Nem olvashatta végig. Ezzel a félig kész olvasmánnyal ment el. A könyv visszavárja, valamint az ő könyve is, amelyben az élete van leírva, s a legérdekesebb fejezetnél kellett abbahagynia, még meg se ért a bonyodalom, a regény még meg se kezdődött, szegény hőse még maga se tudta, mit akar. Olyan aggályos vagyok, hogy mindent fontosnak tartok, és mindent le kell jegyezni. A rendőrtiszt tehát így, akit egy feldúlt szobába vezetnek, és jegyzőkönyvet vesz fel. Nagyon vigyázok, nehogy bármit is elmozdítsak a helyéről. Akkor valami baj történne. Itt minden feléje nyúl. Igen végzetesnek hiszem például az otthoni holmikat, ezt a faliszőnyeget és ezt a tálcakendőt, amely ezer boggal köti őt körül, és még búsabbá teszi itt a levegőt. Semmi se olyan bús, mint a polgári jószág. Szeretettel horgolják otthon az ilyen faliszőnyegeket, tálcakendőket, s az egyhangú napjaikat, a másokért feláldozott életük minden motívumát is beléjük horgolják. Akinek adták, az már más iskolán nevelkedett. Sokáig vergődött, amíg végre odaakasztotta a falra, és a vizespohár meg a palack alá terítette, a fatálcára. Ha azonban vendége jött, aki észrevette, akkor kinézett az ablakon. Úgy látszik, ezeknek a régi jó lelkeknek a szeretete nemcsak puha, de kemény is. Azt akarja, hogy mi is állandóan érezzük és megosszuk velük az életüket, amely éppoly fájó és jóságos, mint a faliszőnyeg vagy a tálcakendő. Mindegy, ezek most talizmánok, és mindennél jobban várnak rá. Arra gondolok, hogy az idén sok ilyen szoba van. Nemcsak nálunk, de másutt is, az egész világon. Bécsben vagy Berlinben vagy Moszkvában vagy Párizsban vagy Londonban sok ilyen becsukott szobát találnánk, amelyre az utolsó perc van rálehelve, véletlen ággal, kihúzott fiókokkal, bitang szekrényekkel, a világháború minden izgalmával, amely négy fal közé szorult, pár négyzetméteren központosul. A váróteremhez hasonlít az ilyen szoba. Van benne valami nyilvános. Köze van az egész világgal. Európa, a mai zaklatott világ van itt, kicsinyben, egy pillanatfényképben. Másrészt a polgári életünk emlékeit is konzerválja. Fogalmat ad, hogy éltek azelőtt, mint Pompeji megkövült tárgyai. Ezt a szobát is leöntötte a láva. Mindene jelentős, mert mindene jelkép. Érdekes, hogy a naptár is érintetlen. Falinaptárja még mindig azt mondja, hogy július 27-e, hétfő van.

Azóta áll az idő: őt várja.

A Hét, 1915. február 7.

AZ ISTENEK

Ma pedig az istenekről gondolkozom.

Imák verdesik a menny boltozatát. Az istenek, a különböző emberek különböző istenei pedig valahol hallgatják. Vezeték nélkül is céljához ér az ima, mint valami telefonközpontba. Csendes imák, amelyek sohase voltak ilyen csendesek, imák, amelyek oly halkak, mint a szemek ragyogása vagy az aggodalom, és imák, amelyek hangosak, amelyek hősi kiáltások, amelyek energiáktól, elektromosságtól, rádiumsugárzástól duzzadók, összekeverőznek a levegőben. Némelyik ima fölfelé repül. De vannak olyan katonák is, akik pogányok. Azoknak az imája lefelé repül, a föld gyomrába, a lávakatlanokba, a tűz fészkébe. Uram - mondja az egyik; a másik azt mondja: Herr, a harmadik: Seigneur, a negyedik: Lord vagy Signore vagy Pan vagy Allah. Sokféleképpen szólogatják a végtelent. Ennyi nyelven még egy hotelportás sem tud. Aztán egy és ugyanazon a nyelven sok istent hívnak egyszerre. Allah például már magyarul is tanul. Hiszen most a gyaur magyarok török perselyekbe dobják a pénzüket, és szívesen dobják. Tábori lelkészeink közt sok a katolikus pap, de van református, luteránus, unitárius tiszteletes, és nem kevés a rabbi, és akad pópa és mohamedán pap is. A katolikus katonára egyszerre imádkozik magyarul, németül, csehül, szerbül, lengyelül, horvátul meg olaszul. Valaki a háború elején azt írta, hogy ez a háború alapjában faji harc, később azt olvastuk, hogy alapjában vallásháború. Egyik sem igaz. Ilyen közel még sohasem voltak egymáshoz idegen fajok és idegen nyelvek. Ami pedig a vallásháborút illeti, úgy rémlik, hogy ez a háború egyenesen a vallások békéje, az istenek békéje.

Mindenütt - az egész földön - így van most ez. Semmiféle háborúban nem került együvé ennyi színes és regényes népfaj, ennyi különböző múlt, ennyi idegen isten. Azt hinné az ember, hogy nemcsak az emberek, de az istenek is viadalra szállnak a felhők tetején, villámnnyállal, mennykövekkel, mint a homéroszi időkben. Végre az ember az eszmét mindig a saját képére és hasonlatosságára teremtette. Mindig azt jelentette számára az isten, hogy boldog akar lenni. Ellátta a saját szokásaival, és odakölcsönözte neki régi, viseltes ruháit. Az óskandináv egy barlangba dugta az istenét, medvebőr bundát akasztott rája, hogy influenzát ne kapjon a jégben, a ködben. Sokuknak dolgozniuk is kell. Van kalapácsos isten, és van dorongos is. A déliek bohémebbek. Könnyebb feléről fogják a munkát, kupát meg szőlőfürtöt mutatnak és toilette-ül beérik a szittyóból vagy sásból font köténykével. A mohamedán oly gyengéd, hogy az istene fejére is turbánt csavar. Attól tart, hogy napszúrást kap az aszaló kánikulában. Hara-gos és fönséges, igazságos és kegyetlen az az isten, aki tizedíziglen veri az embert. Fegyvertelen isten is van, akinek az a fegyvere, hogy nincs fegyvere, csak pálmagallyat tart a kezében vagy tavaszi barkát, a keze át van lyuggatva szögektől, és a szíve is vérzik, az áldott, a szenvedő. Vajon nem ütközik-e össze ez a sok erkölcsstan, nem kél egymással harcra - status in statu - a háborúban? Minden az ellenkezőről beszél. Az emberiség vallását sokáig kerestük. Ma, miután átgázoltunk a tengersok véren, ezen az új Vörös-tengeren, úgy érezzük, megtaláltuk.

Az istenek is megbékéltek egymással. Most egy gyékényen árulnak. Gyarló és együgyű képzelettel úgy rajzoljuk ki, hogy hosszú asztal mellett ülnek a szakállas és csupasz, a sovány és a kövér istenek, s olyan kört alkotnak, amelyet az európai képeslapok szoktak közölni a híres diplomaták találkozásáról, a békekonferenciákról meg egyebekről. Az istenek találkozása. Középu-tt van egy csengő. De a csengőt nem kell rázni. Nincs interpelláció. Vita nélkül is megértik egymást, szelíd, nyugodt, bölcs, igazságos, mindenható agg kollégák. A békében még talán voltak közöttük csip-csup nézeteltérések. Legalább úgy gondolták az emberek, hogy haragszanak egymásra. Azokat a vitákat, amelyek emberfejekben főttek, reájuk hárított-

ták. Béke idején még talán foglalkoztak kazuisztikával, és más-más volt a kódex, amely szerint igazat tettek alattvalóikkal. Ma egy törvénykönyvből látnak törvényt. Béke van közöttük, mert fiaik közt háborúság van. Koalíciót és blokkot alkotnak, szövetséget, kisgyermekük oltalmára. Amikor a gyermekek veszélyben forognak, az apák összejönnek, kezet nyújtanak egymásnak, bólogatnak, s enyves aggastyán szemüket egymásra emelik, hogy megmentse azokat, akik drágák és kedvesek, hogy összeömlésszék öreg életük tapasztalatait, hogy egy akolba tereljék tévedt báránykáikat. Valahol, egy híres könyvben azt olvassuk, hogy az istenek szomjaznak, és vért szomjaznak. Nem, az istenek szeretik az embert. Az istenek kedvelik a lámpafényt is, a csendet is, és a jó könyvet is. Az istenek szánják azokat, akik szenvednek. Az istenek csak jót akarnak. Az istenek lapokat is olvasnak, és tudják, hogy a mi édes-édes testvéreink mit végeztek a srapnelektől felgereblyézett csatatereken. Az istenek sohasem pihennek. Az istenek, mint álmatlan aggastyánok, egész éjjel járnak fejünk fölött, föl s alá, föl s alá az ég kék parkettjén, hogy idehallik a lábuk dobogása. Az istenek aggódnak. Az istenek egymás mellett sétálnak, kéz a kézben, és egymás mellett ülnek. Az istenek gyakran összehajtják szigorú és jó fejüket, úgy néznek le a földre. Az istenek sírnak.

A Hét, 1915. február 21.

A REMETE

Nem tartom valószínűnek, hogy még ebben az évszakban folytathatnám utamat. Az utazás oly lassú, hogy legközelebbi híradásomat már csak 1916-ban Új-Zélandból várhatják március havában. Társaim valamennyien tudnak bánni a kutyaikkal. Macklin sebész egyébként is kitűnő társ, rendkívül erős, izmos ember. Murley kitartó munkás, minden tekintetben hasznos tagja az expedíciónak és jó fényképész. Kinematográfkészülékkel is fel van szerelve. A telet fókavadászzal töltik embereim, a fókaszírt dobozokba zárjuk és fűtésre használjuk.

(Shackleton utolsó leveléből.)

Folytassuk tovább a levelet, így:

Post scriptum. Igaz - majd elfelejtettem kérdezni -, mit csinál otthon a világ, a kedves, jó, öreg világ? Mikor elmentem, csehül állott. Göthös volt és félrebeszél. Azóta bizonyára emelkedett a láza. Talán meg is halt szegény feje. Ne értsetek félre. Kérdésem tisztán csak szónoki. Nem várok rá választ. Ide különben posta sem jön. Aztán, hogy őszinte legyek, nem is belülről fakad az érdeklődésem, csak a belém nevelt illedelemből, amely nevében még a távoli rokonaim hogyléte felől is szoktam kérdezősködni. Nekem már nagyon távoli tantim a világ. Levettem róla a kezem. Mosolyogva gondolok arra az időre, mikor lakkcipőben és frakkban álltam a dobogón, s kezemben egy hosszú nádpálcával mutogattam a villanygömbökkel világított térképet. Most újra szénával bélelem a cipőm, és rénszarvasbőrt terítek a sátramra. Kását rágok. A kása nem jó ízű, de becsületemre jobb ízű, mint az angol butaság.

Az angol butaságot pedig egy időben határozottan imádtam. Ez valahogy dekoratív és kedves volt. Hozzá tartozott a családi élet melegségéhez. Semmi se oly költői, mint egy buta lady merev, kék üvegtekintete. Nálunk nagyon sokan kizáróan a butaságból éltek. A nők asztalfutókat hímeztek, horgoltak, pamutfonalat gombolyítottak belőle. Hosszúra nyúlt a fonál. Senki se tudja, hány méterre, hány mérföldre nyúlt. Igaz, a butaság is hosszú volt. A férfiak pályafutása benne szunnyadt. Szerettem ezt a szellemet, a gyermekkorom szellemét, a *spiritus familiaris*-t, minthogy igazi angol vagyok. Tollseprővel leporolta a képeket, motozott a sarokban, festett selyemre, égetett fára, teát főzött, dalolt, bélyeget, cigarettapapírt gyűjtött, lombfűrészelt, de megmaradt a helyén. Egyszerre ijedten láttam, hogy az, ami eddig csak nipp volt és szobadisz, az angol butaság megmozdul. Világok sorsát intézte. A tétlenség akcióba lép. Dreadnoughtok nőttek belőle. Elképzeltetik, mennyi dreadnought. Ekkor új felfedező útra indultam. Tulajdonképpen csak egy illetlen gesztust tettem. Hátat fordítottam az emberiségnek.

Vannak pillanatok, mikor nagyon örülök ennek. Én vagyok ma az egyetlen ember, az egyetlen sziget, az egyetlen remete. Olyan egyedülvaló, mint egy igazi költő. Nem tudom, mi történik, de nem is vagyok kíváncsi rá. Mostanában semmi pénzért sem lehet ilyen magányt vásárolni. Nincs talpalatnyi hely a mappán. A föld piros, az ég kékje szürke a füstgomolytól, a tenger fekete. Mondhatom, alaposan összekeverték a színeket a föld palettáján, mióta nem vagyok köztetek. Megmérgezték a tenger vizét is - az igazi kék vért - aknákkal, mikrobákkal, spirochétákkal, teleköpték beteg nyálatokkal, szifilisszel fertőzték meg. A szűz tenger

vérbajos. Sokszor úgy rémlik, hogy nem is tudományos expedíciót vezetek. Minden hidegvér és bíráló szellemem ellenére azt képzelem, hogy fantasztikus körmenetet ragadok a hó világába, a halálhoz, az Isten lábai elé. Esténként kimegyek a szabadba, egyedül, és felröhögök az égre. Véghetetlen levegő és hatalmas földgömb és szikrázó hólepel, köszöntelek mind a harminckét fogammal, én, ujjongó, izmos állat. Alapjában boldog is vagyok. Nincs ezen a világon ember, aki ilyen kevésbé veszélyes expedícióra rándult volna. Nálatok maga az élet is nagyobb rizikó. Mindenesetre veszélyesebb, mint egy délsarki expedíció. Mit mondjátok, hogy itt ostoroz a hó, a zegernye, és hogy ez egy fehér pokol. Dehogy, egy fehér szanatórium, egy hidegvízkúra. Idejöhethetnétek gyógyulni ti is. Jó lélekkel ajánlhatom, mert minden modern kényelmet nélkülöz. Nincsenek például vasúti sínjei, amelyeket fel lehet robbantani. Micsoda kultúra. A parkettje jégből van, jegesmedvék bőre hever ágyad előtt. Bizonyos, hogy jegesmedve is beléje van mellékelve. Mégis, ez ma az egyetlen zug, az otthon, az intérieur, az idill, a *sweet home*. Annyira megszerettem, a színei annyira megbabonáztak, hogy már eszembe jutottak a bolond költők is, akiket egyensúlyozott lelkem annyira megvetett valaha, a hasonlatfaragók, a csepűragók, a verskotyvasztók, és magam is úgy gondolkozom már, mint ők, ezek az isteni nyavalyatörősek. Múltkor láttam az eget. Almazöld volt, s mint egy aranygombos, kedves, ódon cukorszelence borult a hósíkra, erre a finom porcukorra, amelyben csak mi mászkáltunk, kis fekete legyek. Gyenge a hasonlat? Akkor dobjátok el. Különben is nekem nem az eget kell felfedeznem, hanem a földet.

Hogy ráadom-e a fejem, arról még gondolkozom. Azt sem tudom, visszatérek-e. Elindulván, az emberiségnek akartam hírt vinni egy új világról, a tudományt akartam gyarapítani ringyrongy adatokkal. Mit nekem ma az emberiség. Az emberiség - és mindenekelőtt ti, angolok - rosszul viseltétek magatokat. Nem érdemlitek meg, hogy új csatateret szerezzek nektek. Ha célhoz érek, akkor majd megállapodom, és élek főkazsíron, halon, jeges vízen, állati módon. Állatnak lenni egy idő óta nem is oly megalázó dolog. Kutyáim nagyon hű szívek. Lovaim bölcsek. A fókák pedig egyenesen pallérozott elmék, filozófusok. Nekik is megvannak a maguk nézetei az emberről, de ők hallgatnak. Ha nem jövök vissza, higgyétek, hogy meghaltam. Másrészt arra kérlek benneteket, tisztelt tigrisek és még inkább tisztelt szamarak, ne avassatok valahogy az emberiség, a kultúra, a tudomány hőségé. Az a világ, amelyet talán felfedezek, az enyém lesz, az egyetlen semleges állam, de tisztán magánhasználatra szolgál. Le is verek eléje egy póznát, s ráírom, mint épülő házaknál szokás: „Ezen a telken idegeneknek szigorúan tilos az átjárás”. Nekem a régi világ sehogy se tetszik. Próbálok felfedezni egy újat. Az talán külön lesz. *Good bye*.

A Hét, 1915. február 28.

PANASZKÖNYV

Levél Ignotushoz

Engedje meg, szerkesztő úr, hogy azzal a tartózkodással, melyet a mai idők rónak ránk, de keményen és nagyon határozottan beírdam e sorokat a *Nyugat* panaszkönyvébe. Az, amiről szólok, tulajdonképpen az Ön kemény és éles tollára várna, Önre, aki annak idején forró rohamokra vitte a fiatalságot, és havonta, hetente adta ki izgalmas jelentéseit, a mi irodalmi *höfer*-jeinket. Hogy Magyarország délkeleti részén, a Nagoj mellett, az erdélyi havasokban, egy új, nagy költő tűnt fel, hogy a Tiszaháton vagy a Beszkidekben egy új elbeszélő rejtőzik, hogy itt egy új regényíró, ott egy új esztétikus indul útra, hogy elfoglaltuk ezt és azt az irodalmi magaslatot, és hogy ismét foglyul ejtettünk s teljesen lefegyvereztünk sok-sok öreg író. Tüzéreink, akiknek fedezete mellett harcosaink előrehaladnak, a kritikusok, emberül dolgoznak. Szóval: *csapataink szelleme kitűnő*.

Ezekre a boldog és lázas időkre való emlékezéssel intézem Önhöz a levelem. Az igazi irodalom most serényen dolgozik, vagy szerényen félrevonult. Követelődzésnek és frivolitásnak tartaná, hogy magára vonja a figyelmet, vagy vitát keltsen ezekben a napokban, mikor minden örömről és aggodalmunk katonáinkkal van. Irodalmi ellenfeleink nincsenek ezen a nézetten. Ők magukra irányítják a figyelmet. Újabban - mióta a háború tart - több ízben olvashattuk vagy hallhattuk, prózában vagy versben, nyíltan vagy burkoltan, egyenesen a szívünknek szegezve vagy gondosan elbújtatva egy sunyi mellékmondatban a tájékozatlanságból vagy rosszhiszeműségből származó vádat, hogy az új irodalom, az, amelyet ez a folyóirat képvisel, a háború tanulsága szerint lejárt, s írói dögvővén vannak. Nem tudni, honnan veszik az érveiket. Mert érveket is közölnek. Azt mondják, hogy az új háborúnak nincs költője. Ez az irodalom nem érezte meg az új idők szárnyverését, s nem jósoltta meg a háborút. Mindenekelőtt előkészületeket tesznek, hogy a háború után való időre berendezkedjenek. A háború őket igazolja. Nem kell többé idegirodalom és idegköltészet, az emberiség, amely kiállja ezt a bús próbát, nem lesz többé ideges, erős lesz, boldog lesz, elégedett lesz, edzetten kel ki a vérfürdőből. A mai irodalom pedig nőies és férfiatlan.

Úgy érzem, felelnünk kell a vádakra, nehogy később a hallgatásban találtsunk bűnösöknek, válaszolnunk kell a pompes-funèbres-embereknek, ebben a folyóiratban, amely eddig megjelent füzetekben a kor és a magyar irodalom hű tükrét adta. Igaz, a háborúnak nincs külön költője, de nem is kell és nem is lehet. Szerencsére az újságírás és irodalom már elvált egymástól. Ha az asztaltól - az íróasztaltól - nem is, de az ágytól mindenesetre. A lelkesítést nálunk jobban elvégzi a napi sajtó, a vezércikkeiben. Hogy régente a költők a dobogón álltak, az csak a fejletlen sajtóviszonyoknak tulajdonítható. Kétségtelen, hogy a háború mély nyomokat hagy mindnyájunkban. Végre az életünkbe esett, mint egy nagy-nagy fájdalom. Már a mienk is, mert az életünkhöz tartozik. Szeretjük, mint a fájdalomunkat szeretjük. Írni is írunk róla, mint egy nagy-nagy, egyéni fájdalomról. Kinek-kinek mást jelent. Az egyiknek azt jelenti, hogy elszegényedett, a másikkal lázat jelent, a harmadiknak azt jelenti, hogy elesett a fia, a testvére vagy a rokona. Nincs többé egy háború, mint a múltban. Annyi háború van, ahány ember van, ahány író van. Mindegyikben más és más. Ez az új háborús költészet talán nem oly csattogó és dörgedelmes, mint a régi, de becsületesebb és emberibb. Szó szerint nem jósoltunk, de emlékezünk arra az időre, mikor a *Nyugat*-ot és az íróit azért támadták, mert nagyon is sötétek, tele vannak sárral, halálsejtelemmel, szomorúsággal, egy alkonyodó, dekadens kor igaz, döbbenetes megnyilatkozásával. Mi más ez, mint sejtelem, és - ha úgy tetszik - jóslat. Ekkor még a vádaskodók pipacsos idilleket, emlékkönyvversikéket írtak. Dátumra, természetesen, senki sem jósolhatta meg a háborút. Még a telepátia sem segíthetett

jóslatokhoz. Hiszen a háború - ez egészen bizonyos - nem kozmikus jelenség, de emberek munkája, és éppúgy létrejöhet, mint létre nem jöhet, emberek akarata folytán. Régi, rossz irodalmi babona az, hogy a költők jósolnak, és a jóslat *beteljesül*. Az irodalom nem meteorológiai intézet, és a költő nem levelibéka. Anyaga az élet, a jelen vagy a múlt. A költők erről is, arról is írnak, s akkor aztán az utókor rámutat a jóslatára, mely beteljesedett, de nem mutat rá arra a jóslatra, amely nem teljesedett be. Hogy az új emberiség idegrendszere egészségesebb, keményebb legyen, az kívánatos. Sajnos, idegklinikáink nem hisznek ebben, és a kórházak fejlapjai másról tanúskodnak. Nemesebbek, jobbak, önzetlenebbek leszünk-e? Ez is problematikus. Aki túlélte egy szerencsétlenséget, az hamar felejt, s aztán éli a maga szokott életét. A kereskedelmi utazó nem nemesül meg azért, hogy megmenekült a vasúti katasztrófától. Idegeink pedig nem durvulnak általa, inkább rezzenékenyebbek, finomabbak, minden neszt, sejtelmet, sajgást felfogóbbak lesznek. Mit idézik a régi, becsületes korokat? Voltak hősi korok, és akkor *Oreszteia*-trilógiákat írtak a boldog, verőfényes hellén költők a minden testi és lelki nyavalyával megvert vérfertőző királyokról és királyfiakról. Múltkor végignézttem e trilógia két tragédiáját tisztes, állami színházunkban. Ezek a „klasszikus”, „egészséges” drámák, amelyeket Önök az ellenpárton ma tébolydának és ideggyógyintézetnek neveznének, nem arról tanúskodnak-e, hogy az igazi költők idegrendszere mindenkor egyformán finom volt, hogy a háborúk vérzivatarai - amint Önök mondják, oly szépen - nem durvította el sem a költők, sem a nézők felfogóképességét, hogy ez a trilógia az antik *Rougon Macquart*-ciklus?

Marad a vád, hogy a mai irodalom, a mi irodalmunk, nem férfias. Soha nevetségesebb és igaztalanabb vádat. Mert a mi irodalmunk jellemző sajátja éppen az, hogy férfias. Természetesen, azok vádaskodnak, akik sohasem mélyedtek el gondolataikban, s az iskolakönyvek - rossz iskolakönyvek - eszmekörén nemigen jutottak túl. Nekik valamely művészet kritériuma nem az, hogy miként csendül ki, miként van összefogva, de az, hogy miről szól, nem a művészet teremtő eszköze és célja az irányadó, hanem a tárgya. Szerintük *A megfagyott gyermek* például megható költemény, mert egy megfagyott gyermekről szól. Általában a megfagyott gyermekek olyan meghatóak. Már maga a gyermek is megható. Még meghatóbb az a gyermek, aki meg van fagyva. Az, aki rossz lányokról ír, erkölcstelen író, aki zászlóanyákról ír, az erkölcsös író. Férfias költő pedig, aki körülbelül így ír: *Zúgó, csikorgó, dörgő zivatar...* Vagy kertelés nélkül ezt dalolja: *Férfibánat nyomja férfiszívemet...* Kétségbeesünk ezen az együgyűségen vagy rosszhiszeműségen, azon a vakságon, amely nem látja, hogy az új művészet - bármi is a tárgya - mindig tartózkodó, férfias marad. Ha ezerszer is felhő az anyaga vagy álmok pölyhe, a kéz, amely összemarkolja, férfias, a szem, amely meglátja és összehozza egy villanatban, végtelen messziről, a múltból, a jelenből és a jövőből, az egész életből és abból a titokból, amely az életet takarja, az kegyetlen, az erős, az kényelmet és lazaságot nem ismerő, az férfias. Férfias, mert emberfölötti követelményeket támaszt magával szemben. Nem fecseg és nem adomázik. Nem elégszik meg egy eset feltárásával, egy hangulatronggyal, egy újságírói jegyzettel, de színes keretben úgy ad elénk egyetlen esetet, hogy abban az egész életet érzékelteti, hogy az szimbóluma mindennek, hogy az író egy jelenségen keresztül emancipációt tesz a sorsról, mint a görög kórus. A többi, a csörgő, csikorgó, zengő, harsogó irodalom, a férfibánat nevű és a hajrázó irodalom milyen lagymatag és pisze mellette, még akkor is, hogyha az igazi irodalom csak egy fátyolról beszél, s csak egy csiszolt, nemes szonettben nyilatkozik meg. Az, ami ebben a szonettben munka, az nemes ötvösmunka, az roppant erőfeszítések, álmatlan órák, kidagadt halántékek és végtelenbe meredő szemek férfimunkája, az élet, amely mögötte áll, erkölcsös élet, férfiélet, az akarat, amely formába törte, az a kemény katonaakarat, amelyről most mámorosan emlékeznek meg a lapok, az férfiakarat.

Lehet és valószínű, hogy új idők és új tárgyú irodalmak jönnek. Az is lehet és az is valószínű, hogy az emberiség idegrendszere még jobban elfinomul a roppant rázkódtatások és szen-

védek hatása alatt, s teljesen megváltozik az erkölcstana és az értékelmélete is. Bizonyos, hogy más lesz a magyar falu, a magyar kisváros, és mezőinken évek múlva is találunk majd egy sándarabot, egy rézpitykét, egy összetört katonasipka-ellenzöt, a nagy harcok kis nyomait. Majd észreveszi az irodalom. Eddig is hatott ránk a háború. Jobban érezzük minden ember testvériességét, és jobban tudjuk szánni a szenvedőket. De hogy mennyiben döntötte meg a háború az új irodalom alapelveit, azt nem tudjuk átlátni. Nagyon rosszkor ágál az irodalmi reakció a „téves irányzat” ellen, amely „a háború hatása alatt visszatért a költészet két ősi tárgyához: a szépséghez és a szerelemhez”. Ez az irodalmi reakció a járványokkal együtt jelentkezik, s úgy követeli a jogát, mint a járványok. Védekezünk ellene. Ideírjuk, hogy az új idők anyagát is majd a mi eszközeinkkel kell megszólaltatniok az íróknak, az önmagával szemben mindég nagyobb igényeket támasztó művészet nehéz, fáradságos, egyedülvaló eszközeivel, és lejegyezzük - most, e sorsdöntő órákban is - irodalmi hitvallásunkat, azt a meggyőződésünket, hogy az igaz úton járók vagyunk.

Nyugat, 1915. március 1.

A HALÁL NYÁJA

Talán meg is történt az, amiről most írunk. Ma délelőtt azonban kivettük az óránkat. Néztük az idő előrehaladását. Az orosz parlamberter pontos időt mondott: *holnap délelőtt*. Holnap délelőtt majd az osztrák-magyar front elé korbácsoljuk azt az ezerötszáz zsidó családot, amelyet összefogdostunk, a mit sem tudó kisfiúkat, az őrvöngő leányokat és a beteg agastyánokat, hogy a ti testvéri fegyveretek löje őket szitává. A pontosság - úgy érezzük - hozzátartozik a közlés lélektanához. Mert szentségtelenül modern az ötlet. Csak az orfeumok agg, reszkető rouéi gondolnak ki ilyeneket, azok, akik a kéjt vérrel szeretik fűszerezni, a fogatlan, kopasz, gyáva szerelmek, a borzalom tébolyultjai, akik az új idők minden kényelmét arra használják, hogy csiklandóssá varázsolják a szenvedést és a halált. Lassan múltak a másodpercek is, amíg arra gondoltunk, hogy ez megtörténhetett. Óra, állj meg: ez a mostani háború legborzalmasabb órája.

Az oroszok eddig is kényelmessé tették lövészárkaikat. Betonfalakkal látták el, nyirokfogó szalmát hintettek beléjük, deszkázott padlón kopogtak a muszka katonák csizmái. Mit az eddigi kényelem! Minden fedezéknél jobb a puha, forró emberi hús. A cár katonái nem a fatökök mögé bújnak, de emberi törzsek, gondolkozó fejek és lüktető szívek mögé. Eleven fedezék, vérző fedezék, síró fedezék, te leszel, a jámbor, ártatlan zsidócsorda. Eddig az orosz fegyverek kitűnően értettek a zsidóirtáshoz. De az orosz fegyverek már elfáradtak belé. A puskák csöve csüggedten hanyatlik alá. Kényelmesebb nem gyilkolni, csak gyilkoltatni. Háború volt eddig a cár birodalmában. Most, hogy a háború kirobbant a szent birodalom határaiból, hasznát akarja látni az orosz hadvezetőség, és egy ocsmány hadicsellel, a mi katonáinkkal, akarja elvégeztetni a pogrom hóhérmunkáját. Olvastunk már hasonlókról. A dekadens római császárok rothadó koponyájában sok hasonló tréfa érett meg. Oroszlánok torkába küldtek mártírokat, hogy a hegyes foguk az *isten liszt-jévé* örölje őket. Valaha az ágyúcsövekre kötözték a mezítelen nőket. Velük akarták irgalomra bírni az ellenséget. Ilyesmiről, ilyen szilaj és sötét tömeggyilkoltatásról azonban még nem hallottunk. Ezen rajta van az újkor bélyege. Hideg és éles, perverz, mint az antik örület, de nem egyéni, egyszerre ezeket küld a halálba, és egy csapással végezteti ki őket, gyári halállal. Okmány is van róla. A hadvezetőségünk tartja kezében. Egykor majd lepecsételten a múzeumok üvege alá kerül. Sápadtan hajol rá egyik kései utód, a jövő század boldogabb embere, és nézi, mint ahogy a kínozókamrák harapófogóit, spanyolcsizmáit nézzük, hitetlenül. Mi pedig nem merjük többé megbélyegezni egyetlen kort sem, nem merjük leírni többé, hogy *sötét ókor*, *sötét középkor*, csak azt írjuk majd, hogy *sötét újkor*.

Még nem tudjuk, hogy mi történt az áldozatokkal, még nem tudjuk, hogy a butaság abban a másodpercben, amely a tervet elválasztja a tettől, nem gondolta-e meg magát? Tájékoztatlanságban élünk. A távíró, a telefon még nem ad feleletet. Egykor visszafojtott lélegzettel lestük a hírt, mi történt azzal a két-három szerencsétlennel, akit az összeomló bánya maga alá temetett. Vízióink voltak a szenvedésükről. Másnap reggel az ágyunkban mohó ujjal lapoztuk föl az újságot. Most a halál egész nyáját hajt maga előtt. Nem gondolunk arra, hogy kik-mik, csak arra gondolunk, hogy nincs fegyver a kezükben, és ártatlanok, hogy embertestvéreink. Bármik is lennének, övék lenne minden szánalmunk és szeretetünk. Még akkor is, ha orosz leányok, védtelen, gyámoltalan orosz asszonyok, gyermekek és agastyánok állanának azon a ponton. Ők a háború igazi mártírjai. Leányok, kis galambok, és tízéves kisfiúk, farkasoktól hajtott síró, szegény báránycák, a halál oltárán.

Nero, dekadens költő, artifex, beteg művész, gyűjtogató és gyilkos, buja szerelmes, jöjj ide, ebbe a csúnya, bélpoklos világba. Itt talán megtanulsz sírni is.

Világ, 1915. március 11.

BABONA

A gőzfürdőszolga azt mondja, tessék várni. Lenne ugyan egy kabin. De ő tudja, hogy az urak abba nemigen szívesen mennek. Még máskor csak elkelt, újabban azonban senki se fanyalog rá. Isten óvjon a gonosztól minden jótét lelket, a 13-as kabin az. Nem is áll előtte senki. Az ajtaja pedig vendégszeretően várja a fürdőzőt. Ellenben egy csukott kabinnál hárman is lesnek. Megnézem a számát. Szerencsés szám, a 7-es kabin.

Mi tűrés-tagadás, babonások vagyunk. Azelőtt csak a kártyások voltak ilyen babonások. Azok, akik igazán megérdemlik ezt a nevet, és nem szórakozásból kártyáznak: az ördög bibliájának avatott papjai, akik vagyonukat, életüket teszik fel egy-egy színes kartonlapra. Ma azonban mindenki játszik. Nagyon nagy a tét. Hiába keressük az életünk meghatározóit a körülöttünk levő, látható eseményekben, az okban és az okozatban, az ismert koordináta-rendszerben, a régi törvények nem adnak felvilágosítást, és többé nem tudunk eligazodni azon a sakktáblán, ahol a sors játszomája folyik. Valaha még síneken járt a végzet. Volt valamelyes menetrendje is. Tudtuk, hogy bizonytalan a menetrend, és számítottunk a késésekre, a kisiklásokra, a katasztrófákra is, de nagyjában kikalkuláltuk, mikor robog be, és mikor kell felszállnunk a vonatra, amely elvisz abba a tartományba, ahonnan nem adnak retúrjegyet. Most nem a logikában és a matematikában bizakodunk. Csalódtunk bennük. Ha ezek a pozitív tudományok annyira csalapinták, és mindaz, amit látunk és érzékelünk, annyira megbízhatatlan, akkor talán a dolgok mögött van valamelyes törvény. Akkor talán csakugyan nem szabad bemennem a 13-as kabinba, és várakoznom kell, akár órákig is a 7-es kabinra.

Soha ilyen meztelenül nem állott előttünk az élet. Végre a történelem halad utcáinkon. Belül azonban az ember misztikussá válik, a szemre fátyol, a lélekre köd borul. Még a mindennapi tárgyakkal is bűvös jelentőséget tulajdonít. Mit az ész, az akarat, a jóság: majd ez a gomb segít. Hinni kezdünk az eleve elrendeltetésben. Mindenkinek van valami talizmánja. Tudjuk, hogy a gazdagság, a hatalom, az egészség és az egész élet csak átmeneti állapot, s ezeket a tűnékeny földi javakat szeretnénk valahogy megrögzíteni, egy alumínium szoborral, egy nyakláncsal, egy varázsszóval. Még a hős is hisz. Az a katona, aki a golyózáporban épen marad, jogosan érezheti magát különbnek minden más embernél, annál is, akit a természeti kiválasztás helyezett első helyre, minthogy őt a harctéren járó istenség, a véletlen oltalmazta meg és győzte meg arról, hogy rá szüksége van a jövőnek. Harctérről hazaérkezők csodákat beszélnek arról, mit jelent a katonának egy cigarettatárca, egy óralánc, egy emlék. Vezényszóra mozognak. De a vezényszavak közt apró, alig látható mozdulatot tesznek, amelyek a lélek mozdulatai, titkos intések, apró rezzenések, amelyek értelmét csak ők tudják, és nem is árulják el senkinek. Napóleonnak sok ilyen babonája volt, elmondott és leírt, és még több lehetett, amelyet sem elmondani, sem leírni nem mert soha. Ez a titok a katona kincse, páncélja, vallása.

Az itthoniak, akik szintén belekerülnek a kor varázsgyűrűjébe, hasonló hitet kovácsolnak maguknak. Nézzük meg az arcokat. Most az arcok hívők, szelídek, babonások. Csak a kártyatermek körül lehetett látni ilyen hívő, szelíd, babonás arcokat, reggel négy órakor. Az utcán megy egy szakállas, komoly úr. Sétapálcájával minden harmadik követ megbökö. Szemében valami isteni, nyájas nyugalom van. Ő már rájött a dolgok nyitjára. Az, hogy pontosan jár a hivatalába és becsületes, derék tagja becsületes és derék társadalmunknak, az, hogy naponta ötkor kel és tizenkettőkor fekszik, még nem oldaná meg a helyzetet, körömszakadtig való családfenntartó munkája semmi sem ahhoz a lelkiismeretes buzgalomhoz képest, amellyel minden harmadik keramittéglát megérint. Vigyáz is, nehogy eltévessze. Szerencsére sikerül neki. Pár év alatt majd a tízmilliomodik téglánál tart, s akkor jubileumot ülhet tisztelői és

barátai körében. Utána megy egy másik úr. Az nem érint meg minden harmadik téglát. De ne gondoljátok, hogy nincs kabalája. Neki, szegénynek, éppen az a kabalája, hogy nem érint meg minden harmadik téglát. Vannak, akik a gázlámpákat simogatják, és vannak olyan ravaszok és perverzek, akik a gázlámpákat már nem is simogatják. Nem beszélek azokról, akik csak jobb vagy csak bal lábbal lépnek a villamosfelhágóra, akik csak barna vagy szürke konflislóval utaznak, akik az érkező villamosok számát összeadják, s abból olvassák ki, mi lesz velük. Múltkor a pályaudvaron megjelent egy kéményseprő. Gyémánttal teleaggatott úrinők az első osztályú fürkébe cepelték, és egy hosszú-hosszú induló vonat ostromolta meg. A kéményseprők helytelenül teszik, hogy nem szednek külön díjat egy *kéményseprőérintés*-ért. Ebből talán jobban megélnének, mint a kéményseprésből. Soha ennyire nem voltak népszerűek a jósnők, a kártyavető cigányasszonyok, a spiritiszták. Kardnyelő és tűznyelő emberek mutogatják magukat a városban, és egy megszűnt fűszeresboltban tíz fillérért megmondják a jövőt. A papagájok is jól keresnek. Még inkább a planétahúzó fehér egerek. Ezek ki vannak merülve, túl vannak csigázva, óránként új fehér egereknek kell felváltani őket, vállalkat vonogatják, hogy sajnálják, ez mégse járja, ők csodálatos egerek, tessék felemelni a fizetésüket, külön-órát számítani, nem bírják a munkát. Idő előtt belepusztulnak a szörnyű strapába.

Ez a jelenkor lelki problémája, és hangsúlyoznunk kell, hogy majd olyan fontos, mint a testi problémája. Higgyenek a rossz szójátéknak: a gabonaproblémánál nagyobb a babonaprobléma.

A Hét, 1915. március 14.

EGY SZÁL GYUFA

„Przemysl elesett” - mondta egy magyar paraszt, aki hétfőn este kilenckor felszállt a villamosra, és kis motyójával a pályaudvarra igyekezett. Különösen mondta ezt, fájdalmasan, könnybe lábadó hangon, de keményen, messzehangzóan, mint ahogy a Nemzeti Színházban Tiborc, a parasztszínész szokott beszélni. Öltözte se volt különb. A motyójába egy karéj hadi kenyér volt becsomagolva meg a szegénysége. Azt szokták vinni az emberek ilyen fakó színű és fakó szagú batyukban. Megdöbrentő volt az öregúr. Nem a híradása, amelyet a pesti ember már harmadfél órával azelőtt a szívébe zárt, kegyeletes szomorúsággal, de az, hogy oly makulátlan tiszasággal mondta ki a lengyel városnevet. A magyar száj nem szíveli a mássalhangzótorlódást. *Karajcár* lett a *krajcár*-ból, és ezer év nem volt elegendő arra, hogy a szlávoktól kölcsönként *drága* szó meghonosodjon a nép száján, a paraszt sokszor *derágá*-t mond még ma is. Nagyon megszerethette kend, bátyám, ezt a várat, hogy ily tisztán ejti ki a nevét, akárcsak az édeslánya nevét. Megyek vele, a pályaudvar felé. Az öreg sovány, és a homloka sárga. Nem olyan, ahogy rajzolják. Szemhéja szeplős. Gyakran hunyorog, mint a madár. Gyulladt a szeme húsa, a könnyzacskója puffadt és lógó, zsákos. Pillája alig van már. Kihullott az öregségtől meg a szegénységtől. Az egyik szemén négy pilla van, a másikon csak három. Nézem az öregot, ennek a földnek az egyedülvaló szentségét, a magyar parasztot, a kezét, az arcát, a pilláit, amelyeken egyszerre csak végigcsorog valami gyors, rohanó, fényes nedvesség. A paraszt gögösen ül, figyel a villamos útját, és nem veszi tudomásul a könnyét.

Nekünk kopognak a távírómasinák, és beszélnek a telefonkagylók, s a hivatalos híradások mást is elárulnak, ami megindítja képzeletünket. Azt olvassuk: *a részletek leírhatatlanok*. Állandóan ezekre gondolunk, és a képzelődés szorgalmas munkája megakadályoz abban, hogy kétségbeessünk, vagy hogy az erőnk ellágyuljon *könnyé, vér helyett*. Jó megérteni a fájdalmat. Ezzel kihúzzuk a kígyó fogát. Ne idézzük a szenvedések durva özönét. A képzelet is megijedne tőlük, és nem juthatnánk tovább. De gondold el azt, amit a kommunikékben olvassz, hogy háromheti körülférés után nem volt a várban egyetlen szál gyufa sem. Csak az ágyúk okádtak tüzet meg a gépfegyverek meg a puskák, és a tűzmesterek, ezek a tantaluszi szenvedők, akik övig-nyakig állottak lángokban, rá se tudtak gyújtani a pipájukra. Cigaretta sem volt már. A katona pedig most nem a babájáról álmodik, de a dohányról, a keserű füstől, a szájában parázsló pipáról, amely száraz nyelvét megnedvesíti, cserepes száját megpuhítja. Nem kell régi csataképet festenünk. Az új, a modern, a pátosz nélkül való sokkal meghatóbb. Képzeld el őket, ezeket a hős embereket, amint a készenléti szobákban ülnek hosszú-hosszú sorban, egy hosszú-hosszú gyalulatlan falócán vagy mélyen a föld alatt, pincékben, ahol ismeretlen állatok szemei égne, bűdös lyukakban, amelyeknek a tapintása is nyavalya és döghalál, csömörletes, orrtekerő szagok közepette, a várakozás türelmében vagy a várra hulló bombák záporosójában, és akkor képzeld el az utolsó hajnalt, amely előbb zölden, majd lila és violaszínekben dereng az ég peremén, a sok csukaszürke ruhát benne és halovány arcot, a kirohanás pillanatában, a kürtöt, amely sír a vár piacán, és a sok ezer torok tajtékzó szavát, amely a végzetet hívja, a férfielhatározását ordítja, s aztán a vért, a vért, a vért, amely az egyetlen meleg, az egyetlen forró folyadék annyi idő óta. Térdre kell esnünk ennyi szenvedés elképzelésére.

Az új háború nagyon különbözik a régitől. Azok a szók, amelyek a régit jellemezték, szinte használhatatlanok már. Csak a várostrom a régi középkori és ókori. A körülférés várakban ma is olyan jelenetek játszódhatnak le, mint sok száz évvel ezelőtt, s ma újra megindultan olvastuk azokat a régi magyar énekeket, amelyek várak vívásáról és megvételeéről adnak hírt. A katonák hasábfákat fűrészeltek, a fűrészpont sóval fűszerezték, azzal etették a lovukat. Még a kedves aviatikust, a kivételes állatot, a postagalambot is megették. Robinsoni módon, két fa

összedörzsölésével csiholtak tüzet. Az ember ősi leleményessége újra szóhoz jutott. Talán nekik is akadt külön felfedezőjük, építőmesterük, tudósuk, aki a szükség szorítása alatt olyan fogásra jött rá, amit még nem ismer a *kultúremberiség*, olyan vegyészük, mint a franciáknak, aki az ostrom alatt a csatorna moslékjából ízes írósvajat köpült. Ki tudja, milyen új lángeszek keletkeztek a vár és a végzet vaskapui mögött. Azok a levelezőlapok, amelyeket a légiposta felénk röpített, arról tanúskodnak, hogy mindvégig kemények és vidámak maradtak. Nem tréfáltak, nem színészkedtek, mint a franciák, akik az ostrom alatt *ostromvacsorák*-at rendeztek, és patkány- meg egérpecsenyére hívogatták egymást. *Csillagot néz vacsorára* - szól a magyar népdal. Ők is bizonyosan az eget nézték, a csillagokat, amelyek ugyanazok lengyel földön, mint a balatoni tájak fölött, s jóllaktak csillagfénnel, megteltek erővel. Olyan az ostromlott vár, mint a hajó. Számára a másoknak szilárd föld tarjagos óceán. Minden, ezen a hajón van, az élet is. Tudták, hogy nem szabad elhagyniok. Amikor pedig süllyedt, mint segélyt váró óceánjáró gőzös, rakétázni, tüzelni, ropogni kezdett, megbődültek az ágyúi, és beleordították az égboltba, a mindenségbe, az összes fülekbe, hogy elveszett.

Ezekkel a szókkal igyekezünk az ő közelükbe, a szenvedésük közelébe férközni. Sápadt szók, amelyek alig világítják meg a történelmi szcénát, gyenge gyufalángok. Egy szál gyufát gyújtottunk. De ennél a lángocskánál is látjuk az ő halvány és jó arcukat.

A Hét, 1915. március 28.

LEGENDA EGY HÁBORÚS HÚSVÉTRA

Si qu'y r'viendrait, si qu'y r'viendrait.

Jehan Rictus

Steinlen rajzolta meg Őt, sokszor egymás után, úgy, ahogy mi elképzeljük. Ezeken a mindig ismétlődő képeken sovány és fakó, de minden pátoz nélkül való, nincs apostoli ruhája, keresztje sincs, látható, csak egy szegény proletár, kinek a koplalástól hegyes az orra, mint a halottaké. Mellette vagy vele szemben vagy mögötte egy cilinderes koldus kullog. Annak is horpadt az arca, és bozontos a szakálla. Nagyon hasonlít egymáshoz ez a két nyomortestvér. A díszlet, melyben helyet foglalnak, nem keleti. Egy nyugati világváros erkélyes, aszfaltos körútait látjuk s kirakatokat, melyekben cifra holmik vannak, vagy egy utcapadot, melyre fáradtan ülnek le ketten, Ő és a cilinderes koldus. Jehan Rictus álmodta így, aki modern eposzt írt a feltámadóról, a bolyongóról, a sohasem nyugvóról, a visszatérőről, a kísértőről, a koldusok, az éjjeli árusok, az utcai lányok, a kintornások, a rikkancsok, a korhelyek, a lakástalanok, a szegények és szenvedők szennyes nyelvén. Mi az álmot továbbálmodjuk, és folytatni próbáljuk a költeményt 1915 tavaszán.

„...Budapestre is megérkezett. Nem adtak neki szalonkocsit, és a fürkére, ahol utazott, nem ragasztotta föl a vasutas a sárga papírszalagot, melyen az áll, hogy: *bérelt szakasz*. Megváltotta a harmadosztályú jegyét, és állt vagy üldögélt a fapados fürkében, mely olyan szagos, mint az állatsereglet. Sokan tolonganak itt, öreg népfölkelők batyukkal, újoncok barna katonaládákkal, kehes parasztok, akik szortyogatják rövid pipájukat, gyújtogatják a kénes masínát, köpködnek és hortyognak, s asszonyok, ölükben rongyba burkolt csecsemővel, hektikás gépirókisasszonyok, éjjeli pincérek és borfiúk, akik hajnali piacra mennek, a vásárcsarnokba. Nagyon szelíden és nagyon szerényen húzódott meg, úgy, hogy senki sem vette észre. Egy skarlátos fiúcska mellé telepedett, akinek a teste tele volt pörsenéssel, s a torka be volt kötve. A pesti doktorhoz hozta fel az anyja. Amikor a vonat befutott az állomásra, nem oda, ahova a gazdagok vonata, csak egy hosszú, zsindeyes pavilon mellé, ahonnan még gyalogolni is kell, hogy az ember kiérjen, leszállt a bűdös vonatról, és ballagott kifelé.

Nem volt csomagja. Mégis nehezen ment. A válla meggörnyedt, és úgy érezte, újra elesik, az ívlámpák alatt, az állomás fényes órája alatt, mint mikor a gyalultatlan keresztet cepelte. Az, amit vitt a szívében, nehezebb a keresztnél. Arca sohase volt ilyen szomorú. Még akkor sem, azon a rendkívüli, érthetetlen éjjelen, mikor porba nyomta a homlokát, s jött a tömeg, lámpákkal és füstélyokkal, fáklyákkal és botokkal, s tudta, ez az utolsó éjszakája. Mit is keres itten? Lassan kiért a térre és onnan a Rákóczi útra. Még lélegzettek a lámpák. A mulatóhelyek, dongó kaptárok, ontották magukból az emberrajt. Némelyik embernek bordó volt az arca, és a pezsgőtől dadogott a nyelve. Látott nőket is jönni, sáfrányhajakkal és a fülük cimpájában hamis gyémántokkal. Egy hájas polgár nyitott egyfogatúban hajtattott haza, és levette keménykalapját, hogy szellőztesse fejét. Valami huncut kuplét fűtyörészett, ami nagyon tetszett neki. Ő megállt a járda peremén és csodálkozott. Azt hitte, hogy itt dőbbenet fagy az arcokra, és mindenki azokkal van, akik most a kárpáti hóban meghalnak. Akkor azonban arra gondolt, hogy az ő halála napján is vígadtak az emberek, táncosnőkkel és zeneszerszámokkal, arra gondolt, hogy sokan a bor ízét élvezték a szájukban, míg ő a halál ízével telt el s az ecetes meg az izsópos spongyát rágtá, arra gondolt alázattal és végzetlen türelemmel, hogy a szenvedésünk csak nekünk fáj annyira, másoknak nem, és megbocsátott nekik.

Régi emlékek kóvályogtak az elméjében, melyekkel az embert boldoggá akarta tenni s egy szó ostromolta, különösen, a drága, szelíd, jó szó: szeretet. Kimondta, többször egymás után, hangosan, magát hipnotizálva, leejtette az aszfaltra a szót, s az úgy pöngött, mint a lyukas krajcár. Mit gúnyolod magad? Régi pénz ez, aminek már nincs értéke. A vámosok, a publikánusok, a posztó- és bakancsbetyárok, a lisztuzsorások és húscsalók rég kivonták a forgalomból. Nem is értik meg. Meg se ismerik, valamint őt sem ismeri meg itt senki. Nem kell félnie, hogy valamelyik szemfüles riporter a reggeli lapokban leálcázza inkognitóját. Csak a sarki rendőr méregeti végig, gyanakodva. Különösen, hogy meg-megáll az újságkirakatok előtt, ahol villanytűzben vörös-fekete-zöld betűkkel pompáztak a hírek. Sápadtan olvasta a halottak számát. Olykor látott egy-egy embert, aki kivette az erszényét, s a gyűjtőszekrénné alakult ágyú szájába bedobott pár fillért, hogy így gyakorolja az irgalom kötelességét. Féltéken mosolygott reá. Beszélni már nem tudott és nem akart. Azok a szavak, melyek valaha keleti bőséggel, lángolón és mézesen, szilaj patakozatossággal ömlöttek a szájából, elfagytak és összeszáradtak, a fájdalomtól megdermedtek, a hidegtől meggémberedtek.

Nem is időzött sokáig itten. Alig derengett, a szegénynegyed különböző részein tünedezett fel. Végigsétált a Kápolna utcán, látták a Dob utcán s később a külső Váci úton. Itt már köszöntek neki az emberek, akik félelemből mindenkinek köszönnek. Némelyik majdnem olyan alázatosan köszönt, mint egy országgyűlési képviselőnek, de akkor hátrafordult, és látta, hogy tévedett, kár volt köszönni, az ismeretlen úr nem országgyűlési képviselő. Nagyon elfáradt. Leült egy ládára. Szállást kért egyik-másik felebarátjától, de azok valami segítő bizottsághoz utasították. Pénze is fogyatékán volt. Mindössze harminchárom krajcár. Egy kapu aljában olvasta meg, és eszébe jutott, hogy ez még villamosra sem elég. El kell pedig intéznie több dolgot, a Kápolna utcai asszony államsegélyét meg a Dob utcai cipőfűzős ember lakásbérét, meg „a külső Váci úti 7 Gyermekes tüdő Vészes özved” ügyét, aki hiába teszi be mindennap a lapokba jajveszékelését, melynek egyszerű címe az, hogy *kérelem*. Felszállt egy pótkocsiba, meredek emeleteket mászott meg, melyek oly magasak, mint az olajfákról elnevezett hegy, s a szemét, a cselédpomádé, a mosogatólé ősrégi páráit árasztják. Délben megebédelt egy népkonyhában. A hadi kenyeret szelíden vette a kezébe. Kettétörte, régi, hagyományos mozdulattal. Amikor beléharapott, kicsordult a könnye. Attól aztán sós is lett a sárga, édes kenyér.

Délután egy kávéházba ment. Nem volt előkelő hely, de ő - az előkelőség - sohasem keresett ilyesmit. Mindig tudta, hogy embernél nincs nagyobb és előkelőbb, és azok, akikkel időzött valaha, pont olyan tanyázó, facér, levegőbe bámuló szerencsétlenek voltak, akár a kávéházi emberek. Nézte az utcán a fekete fátyolokat, melyek fellegekkel takarják az anyák arcait. Kapott alamizsnát is, s az, aki alamizsnálkodott, úgy ment el, mintha ő jutalmazták volna meg. Sok katonát látott. Tüzért és huszárt, bakát és szekereszt, virágos és pántlikás menetszázadot, s a sebesültek lassú processzióját, akik a félhomályon át a kórházba tartottak. Hosszan és mélyen nézett meg minden embert, minden arcot, hogy soha, de sohase feledje el. Emlékezett római katonákra, akik egykor a szenvedése teljét látták, a sisakos centuriókra, akiknek az arca olyan volt, mint a farkasoké és hiúzoké. Ezek a katonák nem voltak olyanok. Olyanok voltak, mint a báránykák. Szelíden mentek egymás mellett, és a szemük a galambok szeméhez hasonlított. Báránykái, galambjai voltak ezek a földnek, testvérekéi az élet s a kötelesség bús keresztjén, akik a nyári fűben futkározó mezei poloskát és katalinkát is kikerülik, nehogy a lábuk eltiporja, s kinyitották a kalit ajtaját a rab madárnak, s az ebüknek enni-inni adtak, kuckót a kemence mellett. Most lassan lépegetnek, botra-mire támaszkodva, porszürkén, a porszürke alkonyaiban. Egy pillanatra közel, nagyon közel lépett hozzájuk, s a régi, hasonlatos modorában azt mondogatta, hogy bár szürkék, mint a por, tündöklésebbek a napnál és a karbunkulusnál. A katonák nem vették észre. Csak egyetlen katona. Nagyon kis katona volt ez. Még a közlegénynél is kisebb. Mert az egyik lába fából volt. Szürke kis paraszt, földtúró féreg, a ruhája csupa ránc, a hajtokája vásott és szurtos, a szuronya törött, a

gombja lógós, az orra görcsös, a körme csempe, nem templomos, nem bibliabújó, bárdolatlan, lepcsés száju, még írni-olvasni sem tudó katona. Ment a többivel a kórházba a mankóján, mely már megtanult vele járni. Amikor azonban meglátta a járdán az idegen embert, allelujázni kezdett, hirtelen eldobta mankóját, a falábát bakancsához verte, kihúzta magát, és feszesen szalutált, mint a táborszernagynak szokás, olyan hosszan, olyan hihetetlenül hosszan, mint az ólomkatonák, akik örökké szalutálnak.

Egyedül ez a falábú árva ismerte meg őt...”

A Hét, 1915. április 4.

ENNI ÉS ALUDNI

Azon panaszkodnak az emberek, hogy nőttön-nő az étvágyuk. Eleinte senki sem vallotta be, sem magának, sem másnak. Aztán találkoztak egymással a kenyérpusztítók. Kiderült, hogy mindenkivel egyformán incselkedik a fakó pofájú, ádámcsutkás ördög, az éhség, száz és száz alakban, a nap majd minden órájában, eleinte csak tréfaképpen, de egyre parancsolóbban. Még a cinegecsontú, a madárétű is nekilát az evésnek. A böjtölő remete viaskodott ilyen látomásokkal valaha, a sárga sivatagban. Közvetlen ebéd után eszébe jut a jóllakott gyomornak, milyen jó is lenne még egy karéj fehér kenyér, s a rábeszélés olyan eleven, hogy a megkísértett halandó nem állja sokáig, az utcáról már fut is szaporán, haza, a lakásába, enni. Éjjel fölkel az ágyából. Egy ingben botorkál a kamrába. Reszkető kézzel, tolvajként kotorja ki a kenyeret, nem a szerecsenkenyeret, a feketét, a durvát, de a civilizált, a szelíd, a fehér kenyeret, s aztán mélyen beleereszti a konyhakést, eszik dühösen, magáért az evésért, mint az evés alkoholistája. Pusztán az a tudat, hogy most minden gyűszűnyi liszteske és minden morzsányi kenyérke kincs, éhséget gerjeszt. Nem komoly éhség ez, inkább fantasztikus, huncut és ugrató, mint a viszketés és a tüsszentés. Különös egy portéka az ember. Ha gyémántból vágnának ablakokat, akkor a nők fülükben biztosan ablaküveget hordanának. Különben ne ijesszen bennünket a hirtelen támadt, érthetetlen mohóságunk. Fel van ez jegyezve minden háborús krónikában, még Sarcey is megemlíti, mikor a párizsi ostromról ír, különös nyomatékkal: „Párizsnak hirtelenül örült étvágya keletkezett. Sohasem érzett ez a nagyváros hasonló falánkságot. Azelőtt ettünk, hogy éljünk, s nem is sokat hederítettünk az ételre. Mihelyest az ostrom kezdődött, hirtelenül megéhezünk mindannyian.”

Tegyük hozzá, amit nem említ, hogy bizonyára el is álmósodtak. Mert lépten-nyomon beszélnek, hogy ma az emberek sokat alszanak is. Majd mindenki megtoldja rendes alvási idejét pár órával. Holott nemigen lenne rá módja senkinek. A párna, mindenki párnája nem sokkal puhább most, nem kevésbé tüskés és szúrós, mint a tüpárna. Csoda, hogy a fej mégis lágy gödröt tud vájni magának ezen a tüpárnán. Végre még éjszaka is halljuk füttyülni fölöttünk a gondok ólomgolyóit s a halálfélelem srapneljét. Az első idegcsigázó nyugtalanság után azonban az ember megtanult aludni, nem úgy, ahogy régen aludt, de álmok nélkül, mélyen-mélyen, szinte nem is létezően, kilopózva a valóságból, eltűnve az életből, átsurranva azon a neszfogó, párnázott ajtón, mely az ébrenlést elválasztja a semmitől. Ezen az ajtón minden éjjel egy álmokórházba jut. Itt megmosdatják és bebalzsamozzák, hogy reggelre kelve tovább tudja cipelni a teste terhét. Azt mondhatnánk, hogy morfiumoltást kap. A természet olyan kegyes, hogy minden szervezetnek mér elegendő feledést, ingyen, a szenvedésünkre és az aggodalmunkra édes, áldott, természetes zsongítót, álmot. Ne is mondjuk, hogy alszunk, csak mondjuk azt, hogy egy időre morfinistái lettünk az ágnak. Ha felébredünk, a szájunk duzzadt, a szemhéjünk puffadt és vörhenyes, az arcunk csúnya, és a halántékunk viaszos, mint a morfinistáké. Holnap este majd újra bemegyünk ezen az ajtón a semmibe, a jó kórházba, és kérünk egy új oltást, egy új, hosszú bódulatot.

Nem szabad rossz néven venni ezeket a gyengeségeket másoktól és magunktól. Álljunk meg inkább csodálkozva ennyi élet előtt s kiáltunk föl. Boszorkányos szerkezet a testünk meg a lelkünk. Annyira rugalmas és finom, hogy minden helyzetben megleli vigasztalását, és akárhová kerül, kiegyensúlyozza magát. Nem ismer lehetetlent és ember fölött való körülményeket. Dobj valakit egy kútba, s a szegény vergődő rögtön szerződést köt a tényekkel. Dehogyan gondol arra, hogy nem mindig volt kútban. A másik pillanatban már észreveszi a helyzet előnyeit, egy kiálló téglát, melybe kapaszkodni is lehet, egy fénysugarat, egy mélyedést, melybe esetleg majd megvetheti a lábát. Íme, máris helyrebillent a lélek egyensúlya, önvédelemből. A lélek rögtön kárpótlást kér. Mit adhatunk most, mi szegények, koldusai ennek

a földnek minden szenvedésünkért. Odaadjuk a testünket, melyet szorgalmasan etetünk és altatunk, nehogy ránk támadjon, mint egy vadállat. Egyél, szegény test, és aludj, szegény test. Már nem tiéd a boldog idők edzett és acélos szikársága, a virrasztás, a munka, a lélek mámorra, az édes önsanyargatás, mely az erők fölöslege és kiváltsága, az egészséges soványság, az érzékek fényűzése, a pezsgő gyöngye, a cigaretta füstbokrétája, a sarjú parfümé, az ízek, a szagok, a színek végtelen skálája, mindez már nem a tiéd, szegény, s a fűszer helyett csak az evést tudjuk neked adni, az álom helyett az alvást. Ezzel a két leginkább megmarkolható földi jóval próbálunk kárpótolni téged, özvegy lélek, jobb időnkig. Addig az emberek csak bízakodnak és reszketnek, csak esznek és alusznak, szilajon nyúlnak a kenyér után, minthogy a nábob föld többi értékes gazdagsága megszűnt a számukra, és lehanyatlanak az emberek pillái, de talán nem is alusznak, csak nem tudnak ébren lenni, csak valami mást választottak, csak folytatni akarják magukat. Felocsúdván pedig talán nincsenek is ébren, talán nem is élnek, csak várnak. Hidat ívelnek gyarló emberi eszközeikkel egy kor felé, melyben majd ébren is lehetnek, aludhatnak is, élhetnek is, kedvükre jól is lakhatnak és koplalhatnak is, és egy napon eléje vihetik szigorú időkben híven megőrzött életüket a jövődőknek.

A Hét, 1915. április 11.

SOKLEVELŰ BOGLÁRKA

A heidelbergi fűvész messze-messze földről eljött ide hozzánk, a gyönyörű földre, egy magyar virágért. Még békeidőn is. Most azonban háború van, nálunk is, náluk is. A német professzor - aki bizonyára jó hazafi - mégis felül a gyorsvonatra, igazolja magát a német, az osztrák és a magyar határon, három országot fut át, hogy ideérjen, egyenesen a virág karjaiba. Nem engedi zavarni a maga boldog cirkulusait. Katonáink nem is zavarták. Csak a parasztok fogtak gyanút, hogy az idegen úr tilosban jár, kémnek nézték, rendőrök kezébe adták s majdnem agyonütötték. Kis híja, hogy ép bőrrel menekült meg. Mindez pedig egy ringy-rongy virág miatt, a soklevelű boglárka miatt.

Soklevelű boglárka: nem úgy hangzik, mint egy leánynév, melyet a báli tudósításokban olvassunk, a megjelentek névsorában? Gyöngyike, Icike és Katóka között foglal helyet soklevelű boglárka kisasszony, akinek predikátuma bizonyos nemesi származásra enged következtetni. Kacér és negédes, termete nyúlánk, homlokán diadémot visel. Ritka kis virág a soklevelű boglárka, aki hosszú-hosszú kocsányon hordja fejét, gallérkáját pedig magakelletően húzza össze a nyakán. Lehelete kámforillatú. Minden porcikája méreg. Olyan, mint egy rosszlány, a szája seb és bűn, omlatag és előkelő betegség, de annál csábítóbb, és távolban élő jámbor szerelmesét annál szilajabban vonja magához. A német fűvész sokat is gondol rá. Esténként otthon kigyullad a homloka. Tesz-vesz a herbáriumában, nézegeti a preparátumait, járkal a dísznövények s a parasztvirágok közt, de állandóan arra gondol, hogy valahol távolban, a gyöngyösi lankán, a magyar földön vár rá egy virág, a kiválasztott, az egyetlen, a különös, melynek nincs sehol se mása. Az ő élete a soklevelű boglárka nélkül fátkát sem ér. Mit néki a többi virág, ez a leánysokadalom, melyet személyesen ismer, az ibolya, készen vett kék kartonruhájában, vidéki színpadok naivája, a búzavirág, ez a parasztmenyecske, a szegfű, ez a buta és szép házilány, a nefelejcs, ez az aggszűz, a napraforgó, ez a kövér bálánya, a bárszonyka, ez a zárdanövendék, a lilium, ez az apáca, aztán a borsóvirág, a proletárlány, aki fehér ingecskében teng-leng, vagy a pompás nőszirm s a pipacs, az olcsó, piros ruhás utcai lány, a primadonna rózsa, aki festi magát, a jácint, aki egy csinos kasszahölgyhöz hasonlít, a hóbortos szarkaláb, aki rongyos szoknyában kószál, s a többi mind, a katáng, a hajnalka, az aranyvirág, a szerénykék, az érzelmesek, a könnyező és a többiek, a gögősek, a dália, ez a szívtelen dáma, az orchidea, ez a főúri kokott, végül az eszelősek, a gonosztevők, az örültek, a csalmatok, a falu bolondja vagy a nadragulya, a kerítőnő, a balkörmű parasztasszony, aki méregkeverés miatt már börtönben is ült, és most szégyenében gazos árokparton, kerítések mellett elátkozottan bujdosik. Ez a cifra társaság csak untatja őt. Végzetes szerelme számára csak a soklevelű boglárka létezik. „Tavasszal nyílok, magyar földön, a gyöngyösi lankán” - sürgönyzi neki a kis virág. „Megyek, édes” - sürgönyzi vissza a professzor. Akkor aztán a mondott időben, pontosan, mint egy szerelmes és mint egy német tudós, meg is jelenik a találkán.

Csak az igazi szerelmeseknek van ilyen kalandjuk, akik vidékre ruccannak, hogy valamelyik rejtett utcácskán találkozzanak a kedvesükkel, és aztán hajnalra kelve továbbutazzanak az első gyorsral. Ki érti meg őket? Minden ablakban gyanakodó tekintetek. A parasztok pedig rájuk uszítják a kuvaszaikat, s vasvillával üzik ki a hetedik határba. Aki nem békés polgár, az már gyanús. Akár szerelmes és csókot keres, akár tudós és virágot keres. A mi tudósunk bizonyára izgatott volt, mint az, aki leányt szöktet, talán félre is csapta kissé a kalapját, talán reszketett is a keze drága mámorában. Ezzel árulta el magát, és innen magyarázhatjuk, hogy idillje a rendőrségen ért véget. Ha csak úgy szerette volna a virágokat, mint azok, akik a körúton találmokra vesznek egy csokrot, s aztán hazaviszik és ibrikbe dugják, akkor senkivel se jött volna meg a baja. Ez a virágszerelm polgári, józan és törvényes. A társadalom megérti és védi. De ő szenvedélyesen szerette a virágját, rendkívüli és törvénytelen szerelemmel. Ez

természetellenes és a társadalom kárhóztatja is, mint mindent, ami mértéktelen. Még a szépség mértéktelenségét sem tűri. Csak feleségül kérheted a virágot, ágyashiten nem élhetsz vele. Mindegy, a német professzor megszenvedett már érte, és volt egy kalandja is, talán az első kalandja életében. Most már túl ungon-berken és minden veszélyen, viszi haza a magyar virágot, egy nászutas boldogságával. Otthon majd könyvet ír róla, szigorú, tudományos könyvet, sok műszóval, ábrával és idézettel. Így vall szerelmet egy német tudós. Virágja mellé pedig odabiggyeszthet egy új, nem tudományos tanulságot, amit itt kapott. Azt, hogy a szeretetünknek a szenvedés adja meg az értékét és mértékét. Eddig is szerette a soklevelű boglárkát, de csak ábrándosan, áldozat nélkül, a szobája csöndjében. Most szenvedett érte, majd az életével fizetett, jogot szerzett hozzá. A lovagjává vált.

Képzeljék, hogy szereti majd ezután a soklevelű boglárkát.

A Hét, 1915. április 18.

KALAUZNÉK

A kalauzok általában korán nősülnek. Egyik kocsivezető barátom évekkal ezelőtt a peronon kifejtette az idevágó bölcséletét.

- Asszony nélkül egy hajítófát sem ér az élet - mondta, és nekifeszítette a kocsit a sivalkodó, havas éjszakának. - De - folytatta - a lányok is törik magukat a villamosok után. Nem is kell nekik más, csak a szép, piros villamosok.

A szél pirosra-rózsásra csípte az emberismerő és életművész villamos arcát. Elégedett volt, látszott rajta, boldog, hogy ő is *a szép, piros villamosok* közül való.

A piros villamosokat felváltják a sápadt kalauznék. Egyre többen tünedeznek föl a kocsi ingó talaján. Átveszik az uruk mesterségét, akit elhí a kötelesség, az ellenőrzést, a szigort vagy a helyeslő mosolyt, a jegytekercset, a csíptetővasat, a börtáskát és a hivatalos tekintélyt lehelő villamossapkát, mely oly komolyan ül a fejükön, a kevés és szegényes hajcscájukon. Többnyire fiatalok még és igénytelenek. Némelyik bizvást elutazhatna gyermekjegggyel is. Olyan alacsonyok, hogy láthatlanul megbújhatnának egy sarokban. Eddig se vettük őket észre. Ezúttal bizonyára csak az egyenruha pompásabb kerete emeli ki az arcukat, a mozdulatukat. Szelíden tesznek-vesznek. Reszket a kezük az izgalomtól, a szájukkal némán és pasztikusán megformálják a gondolatot, kimondják halkán, többször egymás után, hogy szakaszjegy-e vagy szakaszátszálló? Minden porcikájukon látszik a szellemi munka szokatlan erőlködése. Nem kis dolog az. Mindmáig csak kovász, só, cukor, lúg, nagytakarítás vagy szoptatás, de most munka, merre és meddig, emberismereten alapuló törvénykezés, ki a csaló és ki nem, felelős ítélethozatal, szakaszjegy-e vagy szakaszátszálló? Úgy csíptetik le a jegy papírját, hogy elfintorul belé az arcuk. Azt hinné az ember, hogy eleven húsba vágnak, és fáj nekik. Nem csoda, hogy némelyiknek kigyullad mind a két füle. Ez a két kis rubinlámpa aztán megvilágítja a halvány arcot. Micsoda életek vannak leírva itten! Az ember perbe száll önmagával, hogy olyan figyelmetlen, és nem jegyez föl emlékezete jegyzőkönyvében minden vonást. Mert akkor ismernie kellene ezeket az ismeretleneket is, akik itt éltek közöttünk, e város gazdag mélyein, elsuhantak a járókelők között, egy csecsemőt vagy egy piaci szatyrot, az élet terheit cipelve mentek tovább a körúton. Szemük apró, mozgékony madárszem. Majdnem mindegyiké egyforma. Arcuk közt sincs nagyon sok különbség. Gyermekektől kiszítt mellükre jól simul az egyenruha. Rövid pályafutásukon jó hivatalnokoknak bizonyultak. Még nem láttam nőkalauzt, aki el ne kérte volna valakitől az igazolványát. Ez a nő lélektana. Míg nem tudja valakiről, hogy nem gazember, addig nem hiszi el róla, hogy nem gazember.

Lassan-lassan bizonyos kis öröm nyílik nekik. Olyan kicsiny és halvány, mint egy poros mezei virág. Társadalmi életet kezdenek élni az egyenruhás kalauznék. Kéz a kézben sétálnak, pajtási meghittségben, mint a fiatal rekruták. Tartsunk össze, kalauznék. Szolgálat után habos kávét iszunk, vagy elmegyünk akárhová, és majd nagyon nagy borralalót adunk mi is, mint a többiek. Mert nincs nagyobb öröm szegény ember számára, mint nagyon nagy borralalót adni. Mellettük ballag egy tízéves fiúcska, a pályavigyzó, zászlócskával, lámpával. Az is pirossal szegett fekete kalauzegyenruhát visel. Hasonmása az apjának. Most már tudom, hogy ezek a nők szülik a leendő kalauzokat. Vannak kalauzdinasztiák. A kisfiúk kis kalauzegyenruhát kapnak, mely, mint a bibliai szöttek köntöske, velük együtt nő, és mire felserdülnek, nagy kalauzok lesznek, mire megzúzmárosodik a hajuk, a fejlődés és a faji kiválasztódás törvénye szerint, komoly és illedelmes ellenőrök lesznek, akik kedvesen tisztelegnek az utazóközönségnek. Anyjuk már most is illedelemre, jómodorra, szerénységre oktatja őket. Mondd meg, kis fiam, szakaszjegy vagy szakaszátszálló? Hazamenet pedig halkán beszélnek a

kalauznék. Nem arról, miről molett babaasszonyok, akik a villamosban meg nem értetten maguk elé merednek, hogy lovagjuk másnap a kishirdetések közt *ezen a már nem szokatlan úton* ismeretségüket, természetesen *tisztességes* ismeretségüket keresse, az új sajtótörvény szerint. Problémákat adnak fel egymásnak a kalauznék, furfangos, agyafűrt, fogós szakkérdéseket, mint a sakkozók és a kártyások. Mondd meg, kedves kartársnő, mit tennél ekkor és akkor? Ha például a szakaszjegy helyett meg nem bocsátható hebehurgyasággal szakasz-átszállót adnál. Olyan szürkék és szentek, mint a por. Nincs bennük semmi nőiesség. Az, amit mi nőiességnek nevezünk, csak egy kis osztály önzése és fényűzése. Ezek a nők dolgoznak. Mosolyogni nem érnek rá. Nem is különös, hogy fejükön ellenzős sapka van. Az arcuk majdnem férfiarc. Azon sem csodálkozom, hogy mikor találkoznak egymással, keményen és férfiasan szalutálnak.

A Hét, 1915. április 25.

REGÉNYES EMBEREK

SZÉKELY FI AZ ARANYSÁRKÁNYOK KÖZÖTT

A székely vitéz ment egy temérdek országúton. Nagyon bús volt kedve, mivelhogy nemrég még a muszka cár savanyú, keserű prófuntját ette, mely olyan kemény volt, mint a szikla és olyan színű, mint a göröngy. Egyszer nagyon elbúsulja magát savanyú rabságában, sötét temlecében, nekifohászkodott, és szépszerével kereket old. Hét napig csak ment-mendegélt. Aztán találkozik egy anyókával. Aggyon isten, kínai anyóka. Fogadj isten, magyar fiú. Köszönd, hogy kínai anyókának neveztl, különben leharapom a fejed, és nem mutatom meg, világ árvája, a pekingi országutat. Csak elkiáltja magát a vitéz. Lát egy rengeteg tornyot, színporcelánból, emeletes, szemrevaló csodatornyot, melynek milliom csengettyűje bolondul csengettyűz a szélben. Valaki jön eléje, színes napernyővel. Nem tudja, hogy ember-e vagy néember, de később látja, hogy csak bolond az istenadta. Kontyos-copfos szerzet volt, cifra, mint a papagáj, az arca sárga, mint a kólika, vidám is, szomorú is, a mosolygása cukor és epe. Erre nagyon elneveti magát a vitéz, mert észreveszi, hogy itt az emberek az orrukat összedörzsölik, úgy csókolóznak. Ételt is tesznek eléje, fűszerszám nélkül való rizskását, cukrozott tököket, nyersen, datolyával és mandulával körülteremtettézt édes malacot, paradicsomba hengergetett patkánycomb, sült cinegevelőt, tűzön pattogatott rigófüttyöt, aszalt fülemile-trillát és más egyéb keserves istennyilát. Sírní kezd a székely fi, abban a hitben, hogy csak bolonddá tartják a vendéglátói, s az anyjuk kínjába kívánja őket. Tréfás házikók, bolondos paloták közt ödöng sok éjszakán, csúnya lármában. Aranysárkányok vicsorognak rá, mint otthon a kuvaszok, s kilenc áspis ágaskodik feléje, s kilenc ördög tekergőzik a karjára. Mind levágja a földre. Akkor hirtelen észbe kap, hogy minderről már hallott egyszer, gyermekkorában. Az anyja mesélte neki, valaha székely földön. Megy még két utcát. Ott pedig túl az Óperenciás-tengeren már nincs semmi. Csak egy fekete lyuk van. Bizony a világ végére ért. Le is ül a földre, s körülnéz s csodálkozik, s lábát csendesen lelógatja, a semmibe.

RÓZSASZÍN HAJÚ TRAFIKOSKISASSZONY

Vidéken, egy alföldi városkában pedig él egy trafikokisasszony. Nemigen lehet kisasszonykámna-lelkemnek nevezni. Amikor a dohányossal kezdett foglalkozni, tizenhat éveske volt. Most legalább negyvenöt éveske. Ványadt, szegény kisasszony ez, az arca már töpörödött, a szeme vaksi. Haja rózsaszínű. Valaha barna volt. Később, egy tavaszi napon, megfestette - aranyvízzel - sáfránysárgára, aztán lencsőkévé fakult, majd a haladó évekkkel lila, piros, végül rózsaszínt öltött. A trafik asztala mögött, míg a trabukókat osztályozta, és a bélyegeket szaggatta, várta a vőlegényét. Nem hozta meg semmi, sem a húsz, sem a harminc, sem a negyven éve, sem a sárga, sem a lila, sem a piros haja. Közben az ajka is felpöndörödött. Hogy a katonák a frontra mentek, és beszaladtak hozzá egy cigarettáért, egy csomag dohányért, mindegyiktől elbúcsúzott, mindegyiknek adott valami emléket, egy amulettet, egy érmet, hitvány kis ólomlánc. Most már van egy hazugsága és egy vőlegénye. Nem tudni, hogy a sok katona közül melyik az. Egy napon, mikor a veszteséglistát böngészte, halkan felsikoltott. Valakit kiválasztott a veszteséglistákból. Másnap gyászruhába öltözködött. Soha senkit nem gyászoltak ennyi hűséggel, mint ezt az alvó hőst az orosz síkon, akit senki sem, ő sem ismert. A világháború sokakat megfosztott a vőlegényüktől. Neki adott egyet. Nem vénkisasszony már, csak özvegy, holtáig búsuló ara, érdekes regényhősnő. Szegény kis beteg madár, üldögél

a trafikban, és beszél róla. Már nyugodt és boldog. Önérzetesen válogatja a trabukót, és tépi a bélyegek recéit. Délutánonkint pirosra sírja a szemét, és rózsaszín hajával törölgeti.

MENYASSZONY A KÁVÉHÁZBAN

Hajnal felé - abban az időben, mikor a kávéházi székeket az asztalokra rakják és söpörni kezdenek - bejő a pesti, körúti kávéházba egy fiatal hadnagy, egy leánnyal. A hadnagy hadifelszerelésén, a tiszti zsákján és a látsövén látszik, hogy az arcvonalra indul. Valószínűen a reggeli vonatot várja. Kísérője, a leány, különösen van öltözve. Sem kalapja, sem fátyola, hajadonfőtt rohant az utcákon, kibontott, szőke hajjal, fehér ruhában, fehér cipővel. Ujjain szikráznak a briliánsok. Nagyon sok gyűrűje van. De nem tudni, a gyémántok hamisak-e vagy sem. Lehet, hogy most kelt fel az ágyából, valaki megkopogtatta az ablakát, és onnan ugrott ki, egyenesen a lovagja karjába, erre a hajnali búcsúra. Konyakot isznak mind a ketten, gyorsan. Egymás után gyújtanak a cigarettákra. A nő hadarva beszél. Néha hátraveti a fejét, trágár taglejtéssel, mint az utcai leányok. Aztán látjuk, hogy a két szeméből eszelős könnyek gördülnek. Feleség ez vagy szerető? Leány vagy asszony? Cseléd, aki felöltözött a kisasszonya ruhájába, vagy bolondos naiva, színésznő, aki egy arisztokrata hölgyet játszik, vagy egy arisztokrata hölgy, aki beül a kávéházba, életében először, a történelem rendbontó parancsára? Nem tudjuk, és sohase tudjuk majd meg. A rendezés hősi és nagystílú. Künn utolsót lobban a citromsárga, áprilisi telehold. Nem is kávéházi vendégeknek látszanak, csak színészeknek, akik a tragédia utolsó jelenetét játsszák. Úgy isszák a konyakot, a színes likőröket, mint a színpadon szokás. Szavuk egészen valószínűtlen. Talán csak mímelik a beszédet. Nem is kéri a pincért, az asztalra vetnek egy húszkoronást, a színpadi bankót, és elmennek. Mert szól a történelem csengője. Vége a felvonásnak.

ALFÖLDI BAKA A JÚNIUSI FÜVÖN

Alföldi baka hever a júniusi fűvön. Ő a magyar, a csodálkozó katona. Atyafi, mit látott? Nemigen tud felelni, de a szájára ráül a megilletődés, mint aki a meséből, a holdból pottyán a földre. Vándor bakancsa térdig gázolt a sárban, a homokban, a nedves gazban. Találkozott ismeretlen népekkel. Cserkesz lovasokat fogott el, akik törpe lovakon ültek. A keleti főurak zömökök voltak, hosszú-hosszú ősz szakállt viseltek, mint a törpék, szemükben a mesebeli emberek sunyi nézése, lábukon sárga csizma, ruhájukon sujtások tiszta aranyból, a kardjuk foglalatja ezüst, markolatját pedig drága gyöngyök rakták ki. Ezek még a középkorból valók, fringiájukkal, gazdag csiricsáréjukkal. A németek már találkoztak az orosz földön élő germánokkal, de most a magyar káprázó szemmel látja, hogy arrafelé ilyen népek is laknak, melyek vele - szegről-végről - rokonok. Régóta elszakadtak tőlünk. Arcuk elsenyvedt az évszázados szolgaságban, bőrük olajzölddé cserződött, de a szegény vogulok és osztjákok házai még hasonlítanak a magyar kunyhókhoz. Gémeskutat találni ottan, akárcsak a magyar Alföldön. Ha összejön velük, az orosz zsoldban szolgáló vogullal és osztjakkal, félig-meddig meg is érti őket a mienk, mert a kéz náluk is kéz, a hal náluk is hal, és - istenem - a vér náluk is vér. Erről dadog a magyar baka, itt a pesti pázsiton. Mesét mond azokról a népekről, melyeknek egy éjszakán megoldódott a nyelve. Sokáig halljuk majd ezeket a meséket, később is, tíz-húsz év múlva, száz év múlva egy magyar falu gyertyafényes éjszakájában.

A BÁNYÁSZ

Egy lengyel bányász sebesülten került ide, és csatakos februári éjjel együtt utaztam vele a villamoson. Mellém telepedett és megkérdezett, hol a pályaudvar. Minden megállónál emelte a zsákját. Mint aki sokáig nem beszélt, és szó feszíti a száját, elmondta, hogy a feleségéhez utazik meg a két gyerekéhez, az egyik nyolc-, a másik kilencéves, az egyik fiú, a másik leány, ő pedig ércet fejt egy kis falu mellett. Nem emlékszem beszédre, amely végzetesebben érdekelt volna. Két idegen ember találkozott a földgolyón. Mind a ketten pedig egy képet láttak, oly egyszerűt, mint az ősi eposzban, a viszontlátást, az ősi viszontlátást. Valahol a hegyen állt a kunyhója. Három napig viszi oda a vonat. Ha megérkezik, a kunyhó ablakai világosak lesznek. Talán az üvegen át - a vörhenyes gyertyafényben - fel is tűnik az egyik gyermeke vagy az asszonya feje. A meredek úton néhány acetilénlámpa ég.

Arca kemény volt és fakó, nagyon emlékeztető néhány modern mester fából faragott szobrára. Dülledt pofacsontok közt ágaskodott egy nyerges orr. Szemei pedig kicsik, összezsugorodtak, forrók, barnák, mint a föld alatt áskáló vakond szemei. Szegény vakond pislogva nézte a feje fölött égő fémszalakat. A körmei feleakkorák, mint az úriemberekéi. Csempék és csenevészek, nem is rózsaszínűek, fehérek, vérszegények, szálkások, mintha sziklákon koptak volna el a föld és kő szüntelen csikarásában. Hirtelenszöke bajusza búsan konyult alá. Gyér szakála már világosabb, látszott, hogy fiatalabb a bajuszánál, és nem régóta hordja. A villamoson, ahol máskor újságot olvasunk, minden idegessel körülkacsalom az idegen embert. Elkísérem a vasútig. Ő cseppet sem csodálkozik rajta. Megyünk együtt, természetes, mert közös célunk van, a hegyi kunyhó, a vörhenyes gyertyafény, a gyerek és asszony feje meg az acetilénlámpa. Megszorítja a kezem keményen. Isten vele, jó utat kívánok, sok szerencsét. Akárcsak századokkal ezelőtt.

Emberiség, mondom magamban, sokszor egymás után. Em-be-ri-ség. Üres szó voltál mindaddig. Akárcsak ez a szó: végeladás vagy bútorraktár. A szótár papirosszava voltál, és máskor, mikor villamoson ültem, nem éreztem, hogy a tisztelt utazóközönség is beléje tartozik. Oly mélyen néztem pedig egy-egy idegen ember szemébe, hogy már fájdalom volt nem megszólítani. Nem volt hozzá bátorságom. Sokszor leszálltam egy-egy ember után, hogy egy darabig kövessem őt, mellékutcákon, sikátorokon át, a kávémérésig, ahol a délutáni kávéját issza, nagy kávé nyolc korona, kis kávé hat korona. Közelebb nem merészkedtem. Inkább továbbszóttam az életét, képzelettel, csak papíron. Milyen felszabadulás, hogy legyőztem ideges gyávaságom, és beszéltem egy emberrel, magával a szenvedő emberiséggel. Mikor először hallottam ezekről a kenetes fogalmakról, nem sejtettem, hogy ily rücskösek és kézfelfoghatók. Nem tudtam, hogy részük a bányász is, akivel egyszer majd a budapesti villamoson találkozom. Hiszen maga az emberiség is olyan lehet, mint ő. Nem színpadokon látni, görögtűzben, tablókban, ahol az Emberiséget *E*-vel írják. Bús és egyszerű az emberiség. Az arca gondolkozó és jó. Róla is a zsák lóg, egy nehéz-nehéz zsák, mint a bányász válláról.

LILIOMOS KATONA

Múltkor láttam a liliomos katonát. Ne gondoljanak valahogy egy arisztokratára. Ennek a katonának semmi köze az Anjou királyi házhoz. Közkatona az istenadta, komiszbaka, szerény csukaszürke a többi csukaszürke közt. Kezében egy szál eleven liliom. A menetszázad az állomás felé tartott. Még csak a puskájukért mentek. Addig virágot vitt mindegyik. Ki szegfűt, ki borágót, ki kamillát. Bizonyára kitűnően állhatott kezükben a fegyver is, de a virág sem állott rosszul. Utolsónak az ezred végén baktatott a liliomos katona, érzékeny sváb, alig hu-

szonnégy éves. Haja szőke, és a szeme kék. Merev szemét az égre szögezte. A liliomját pedig valami különös áhítattal cipelte, egyenesen, mint körmenetekben a szentelt gyertyát szokás. Aki észrevette, zavartan gondolkozott az úti porban. Hol látni liliomot? Tavaszi oltárokon, májusi délutánokon, mesékben, meg aztán a szűzek szobájában, akik krétaporral meg ecettel egyetemben liliompárával mérgezik magukat. A sváb - virágkereskedőfajta - szakértően tartotta selyemvirágját. Csöppet sem volt nevetséges. Azt mondta, ő meg a liliom, ég, föld, ember előtt, hogy ártatlan. Keze nem volt fehér. Cserepes volt, durva, vörös. Az arca se olyan, mint a kisdedek és primitív szentek képe. Egy felnőtt férfi, egy paraszt, egy senki visz a körúton liliomot. Mindenki utána fordult, és úgy érezte, hogy a kép stílusos. Ők tiszták. Kezükbe liliom való.

A Hét, 1915. május 2. és június 27.

A DIÁK

A tizenhét éves fiú, aranyszemű és aranyhajú, ment föl a budai hegyekre.

Alighogy világos volt - a szürkület hályogos homálya borult a világra -, a reggel csak később sáfrányozta az eget, szilaj sárgájával. Néhány pásztortáska nyílt az út mentén és sok pitypang, a pazar, kártyás természet elhajigált aranyai a zöld tablón. Találkozott olykor egy-egy gyíkkal is. Később, a hegy tetején aztán senki se volt. Sokáig ment így, egyedül. A villák aludtak az orgonabokrok közt. Minden értelem nélkül való dolgokat művelt. Próbálta kiszámítani, hány fűszál lehet egy tenyérnyi helyen, hány porszem a talpa alatt, és hány szó egy görög szótárban, visszafelé mondogatta a szavak betűit, és úgy találta, hogy ez a madárnyelv hasonló a kínaihoz. Az is eszébe jutott, hogy jó lenne kínaiul tudni és perzsául is. Akkor kínaiul beszélne a virágokkal s perzsául a madarakkal. Feltette magában, hogy megtanul kínaiul is és perzsául is, egyszer, az érettségi után.

Ekkor úgy rémlett, mintha valahol a háta mögött, messze, emberek járnának, és valahol távolban megrezzent volna a magyal. Azt hitte, hogy csak képzelődik, az álmatlan feje csalja. De újra hallotta a neszt, és újra látta a bokrok rezzenését. Egy kis kanyargó hegyi ösvényen pedig véletlenül megpillantott két katonát. Soha ilyen katonákat nem látott. Egy sziklához lapultak mereven. Tekintetük éles, hegyes volt, mint a tű. Arcukon láz, figyelem, izgalom tükröződött. Az egyik bajuszos népfölkelő volt, a másik fiatal, sovány paraszt, a szeme sunyi, akár a süné. Guggon ültek egy darabig, aztán lehasaltak, suttogva beszéltek, végül mászni kezdtek a porban, csínján, előre a hegyi ösvény végéig, ahonnan már kilátás nyílt a tisztásra, az alatt elterülő völgyre, folyóra, országutakra, a virágos dombokra, az egész városra. Hirtelen felpattant a két katona. Suttymban valami jelet adtak. Erre a hegyi szakadékokból, a dűlőutakról, a sziklából, a semmiből előbukkantak a többiek, mind katonák, mind szürkék, testvérien szürkék a földdel, a görönggyel, a fellegetes éggel, és mentek, eleinte lassan, lekuporodva az alacsony sziklapart fedezéke mellett, görnyedt háttal, de bátor előreszegzett tekintettel, gyanakvó ravaszsággal kutatva a tiszta levegőt, a virággal rakott isteni bokrokat, a tavaszt, jobb kezükben puskákkal, a baljukat pedig egymásnak nyújtva, viharos közelségben, oly forró egyetértésben, oly ártatlan jósággal, mint a gyermekek, akik lánc-lánc-eszterláncot játszanak a mezőn.

A diák sápadtan állott a hegyen. Még látta maga alatt a várost és a gyufaskatulya nagyságú villamoskocsikat. Egynéhány vaktöltés puffant el. Most tudta meg, hogy az ő tizenhét évével, kezében egy költő könyvével belekerült a háború tüzes gyűrűjébe. Csak hadijáték volt, de milyen komoly ez is. Azok a katonák, akik előbb még látatlanul mozogtak, határozottan törtek előre, földre vágták magukat, acélból készült automata bábok módjára, vállukhoz emelték a fegyverüket, és az izgalom reszkető delíriumában tüzeltek. Mert a hegy ormán, félelmes elrejtettségében, erősített állásban feltűnt az ellenség. Oldalt sok kis táborozó hadsereg csillogott a napfényben. Az erdő peremén egy dohány sárga ló fickándozott. Lassan bontakozott ki a sorok göngyölege. Némely helyütt már indultak. Másutt eszeveszett sietséggel vonultak vissza a csapatok. A győzelem megérett. Minden oldalról özönlöttek a katonák, felharsantak a jelek, szuronyrohamra fűjtak, a kürtök és trombiták aranyszalagjai lobogtak a szélben, az ütközet eldőlt, messze-messze, a hegytetőn egyre több tért vesztett az ellenség, a tüzelés zenéje elhalkult, s az utolsó pillanatban magasan, nagyon magasan felnyúlt a fehér lobogó. Aki nézte ezt a játékot, még nem értette, és csak mozdulatokat látott, mint az az együgyű műkedvelő, aki először hall wagneri operát, s nem tudja, mi a pianissimók és fortissimók, a puha hangfoszlányok és haragos dübörgések értelme, de a szívében máris érzett felreszketni egy dalt, mely az élet kérdésére felelt. Mindaz, ami becsvágy, kudarc, idill, küzdelem, bol-

dogság, babér, család, csók, verejték, könyv és könny, mindaz, ami élet, az ezen a terepen van központosítva, össze van sűrítve ebben a játékban, ezen a sakktáblán, ahol a legnagyobb játszma, a legnagyobb szenvedés látható. Már nem úgy nézte az embert, ahogy az iskolában tanították. Az ember kicsiny, és a föld nagy. Valaha egy rózsatő levelén látta, hogy nyüzsögnek a bíbortetvek. Ez villant keresztül a fején. Megértette, mi a világ, a város, a kultúra, a harc, úgy találta, hogy az emberek is oly parányok, mint a férgek, éppúgy kapaszkodnak a sziklákba, a bozótokba, az erdők üstökébe, mint azok a rózsalevelekbe, és halkan azt mondotta, hogy mindnyájan alázatos rokonai vagyunk a földnek meg a sírnak.

A diák szédülő szívvel, megpattanó agyvelővel hallgatta ezt a dalt, és nézte ezt a képet, nem boldogan, de nem is boldogtalanul, férfiasan. Nem mehetett tovább.

Egy hadászati mozdulat elzárta az útját.

A Hét, 1915. május 9.

GYŰLÖLET

Az ember, aki egykor régen, nagyon régen ledőlt szunyókálni délután a díványára, a béke puha díványára, álmokat látott. Néha maga is csodálkozott rajtuk, ártatlanul. Ételgőzők és borpárák csalánfátyolán megjelent például előtte a legjobb barátja. Eleinte mosolygott rá a barátja, aztán bandzsított, végül a bűvészpálcájával megkopogtatta a szemgödreit, a gonosz, zsvány, zöld macskaszemét, és megmutatta, hogy nincs is alapjában szeme, eddig csalt, színes üveggolyó van a helyén. Gyakran álmodott egyik öreg rokonáról, akitől sohase tudott kölcsönt szerezni. Az öregúrnak az a különös szokása volt ezekben az álmokban, hogy hol a karját, hol a lábát hagyogatta el, és szegény, ágy helyett mindig koporsóba feküdt. Hivatalfőnöke is szerepelt itt. Ébren igen szívesen szembe köpte és felpofozta volna őt. Ennek az úrnak fölfelé hegyesedő teljesen kopasz feje volt, pont olyan, mint egy tojás. Egyszer csak tojástartóba került a főnök feje, az álmodó pedig asztalkendőt kötött maga elé, meglékelte a fejet, ezt a lágyra főzött tojástartóba, megsózta, megpaprikázta, majd pirított zsemlyeszeleteket mártogatott beléje. Mindenkiről álmodott, akit az életben „tisztelt, szeretett és becsült”. Úgyiszlóván erőszakosan ráncigálta őket álmaiba. Szelíden letépte a tagjaikat, mint ahogy az iskolás gyerekek a fekete táblára rajzolt krétafigurák egyes részeit letörlik nedves szivaccsal, kicsikét játszott velük, aztán elégedetten és mosolyogva ébredt.

Ez az ember végképp fölébredt. Azt látja, hogy fölösleges aludnia. Arról az életről álmodott, melyet most élhet, szabadon. A gyűlölet, a sovány és hosszú körmű istennő, aki kígyóhaját csigákba fésűli, közénk telepedett. Talán jó is, hogy itt van. Mert nélküle teljesen egyedül lennénk. Mindenki választ valamit magának, amit gyűlölhet, a tömeg egy népet, az írástudó egy irányt, egy zászlót, egy jelszót, egy embert, egy taglejtést, egy politikát, egy orrot, ki tudná felsorolni, mit. De abban a pillanatban megszínesedik pergamenarca, véredénye jótékonyan kitágul, szeme szikrát hány. Zsibbadt és fásult fájdalmunkat csak ez hűsíti. Nézem az embereket, hogy csikorgatják a fogukat erre és arra a cudarra, aki földidézte a föld tragédiáját. Határozottan megenyhülnek a haragtól. Már azon a ponton vannak, hogy ébren álmodnak. Sötét szobasarkokba ülnek, úgy színezik az álmaikat, vérrel és korommal, szerelmesek módjára, akik gyötrelmes örömmel rajzolják ki a találka pillanatát, két nedves ajak találkozását. De az ő álmuk már csak halál és bosszú. Könnyük mind elapadt. Különben mártíromság volna elviselni a szenvedést, amit el kell viselni. Gyűlölet, életelixír, nélküled ma nem lehetne élni.

A Hét, 1915. május 23.

A HALÁL PILULÁI

Komoly emberek, orvosok, egyre többet beszélnek a haditechnika új felfedezéséről, arról a golyóról, mely nemcsak ölni, de gyógyítani is akar. Ez a golyó mindjárt kis patikát visz a testbe. Egy csöpp gyolcsot, mely letörli az első vért, fertőtlenítőszert, egy csipetnyit, mely rögtön meggátolja a fertőzést. Azonkívül a sebessége egy részét rögtön felhasználja arra, hogy a sebet megpuhítsa és bekötözze. Szóval van benne egy icipici ápolónő is meg egy orvos is, akit nem lehet látni. Ezek a löcsatornát rögtön felsúrolják, oly tisztára, mint a patyolat. Még talán bocsánatot is kérnek az udvariatlan kopogtatás miatt. Azt mondják, hogy pardon. Körülnéznék az átluggatott májban és vesében, aztán szerencsés jónapot kívánnak, mint közönségesen. A pofon után jön a csók, a júdási irgalom. Kétségtelen, ez a jótékony és csudatékony golyóbis még nagy fejlődés előtt áll. El vagyunk arra is készülve, hogy ötletes és bájos hölgyek, akik eddig is annyi komoly megértést tanúsítottak az emberiség szüksége és szenvedése iránt, még tökéletesítik a remek kis találmányt, s a golyóhoz egyéb hasznos cikkeket is mellékelnek, például az ellenséges katona gyémántkiadású zászlócskáját, egy iront, egy kis jegyzőkönyvet, egy cinfésűt, egy gyufaskatulyát és végül egy bajuszkéfét is. Lesznek olyanok, akik felírásokat ajánlanak: *Feltámadunk; Tévedés; Ne bántsuk egymást!* stb. Az emberi elme és az emberi szív kifogyhatatlan az ötletből és a jóságból. Idővel talán egyenesen a gyógytárakban árulják ezeket a golyókat, a puska keserű labdacsait, a halál acélpiluláit.

Ne másszunk tovább a képzelet kalandos lajtorjáján, és ne gúnyoljuk tovább ezt a fából vaskarika találmányt, az újkor szomorú engesztelését. Be kell ugyan vallanunk, hogy a csúfondáros mosoly kissé jogosult, mert az ötletben oly sarkalatos ellenmondás leledzik, mely csiklandozza a szatírárt és kihívja a bírálatot. Akinek az agyában megfogamzott, nincs tisztában azzal, hogy mit akar, afféle hontalan lélek lehet, aki a múlt és a jelen között tétovázik, és oly hazugságokból van összeszöve, mint a golyó, mely ölni is akar meg nem is, és egyszerre hatása alatt áll a krisztusi erkölcsnek, mely a lemondást vallja, meg az új erkölcsnek, mely az erőt hirdeti. Egyik mellett sem tud dönteni. Így aztán megegyezést próbál kötni a kettő közt, a szeretet és a harag, a csók és ütés, a gyávaság és bátorság közt, s összeházasítja a galambot a párduccal. Természetes, hogy a magzat, mely ebből a frigyből született, tökéletlen. Mert a jótevő, szamaritánus golyó legalábbis nem őszinte. Álszent, szemforgató nyavalyás, még akkor is keneteskedni próbál, mikor öldököl. Báránybőrbe van bújtatva, de belül csak olyan farkas, mint a többi. Mentsen meg az ég, hogy valaha elfogadja az emberiség, görbe, bujkáló ösvényen keresvén a világbékét, s ne orvosoktól próbáljon meggyógyulni, gyökeresen, de kuruzslóktól, ideig-óráig. Az, aki fölfelé licitál és egyre tökéletesebb gyilkoló szerszámokat, óriás mozsarakat, behemót ágyúkat gyárt, hogy lehetetlenné tegye az öldöklést, jobb szolgálja a békének, mint az a lefelé licitáló se-hal-se-hús bölcs, aki azt mondja, hogy *üsd agyon, de ne nagyon*, és a halált az új élet, az antiszepepszis, a modern tudás minden kényelmével és vívmányával fűszerezi. Ez csak meghosszabbítaná a szenvedések idejét. Határ csak ott fönt van, a halál gazdagságában, nem pedig itt lenn, a mesterkedő irgalom szegénységében.

Egykor talán feljegyzik a történelemben ezt a találmányt és a feltaláló nevét is, hogy jellemezzék korunkat, a mai emberiség tragikomikus erőfeszítését, mely görcsös viaskodással keresett-kutatott valamit, és nem találta meg. Soha ily szánandónak nem láttuk az embert. Az agyvelő minden villamosságát és a vér minden szikráját egyesíti, s hosszú tusák, ideges éjszakák után csak ennyit tud kisütni, egy acélgalacsint, mely kissé kíméletesebben öl, mint a többi, egy ártó és gyógyító, rontó és balzsamos golyót, a halál egy új piluláját. Csak valaha a középkorban láttunk ily egyetemes és meddő munkát az alkimistáknál, kik a bölcsök követ hajszolták éjjel és nappal, sötét szobákban vörösen lobogó gyertyáknál, ércben, aranyban,

porban, bűzös kotyvalékokban, téglék és görek közepette. Nem találták meg a bölcsek követ, de felfedezték a foszfort meg a puskaport. Az alkímia helyett a kémiát. Talán ez lesz a sorsa a világbéke szegény alkimistáinak is, akik most a tudomány minden eszközével felfegyverzetten, könyvekkel és logaritmustáblákkal a halált akarják megkorrigálni, de egy napon majd mosolyogva és boldogan rábukkannak az életre. Egyelőre csak pusztát akarnak szerkeszteni, mely jóságos, golyót, mely alig üt sebet, csak éppen sívít, olyan fegyvert, mely nem ellensége, barátja az embernek. Csak dolgozzanak tovább a laboratóriumban. Mindig vargabetűt kellett tennie az embernek, hogy elérkezzen az igazsághoz, és hiábavaló fáradaalma árán lássa be, hogy tévedett. Hiszen amit most az arcuk verejtékével kutatnak, a jótékony és csudátékony puska, a szelíd golyó már rég fel van fedezve. Az a bodzabélpuska az, testvéreim, szelíd alkimisták, mellyel mindannyian egyformán játszottunk valaha régen, gyermekkorunkban.

A Hét, 1915. május 30.

A HÁBORÚ ANYJA

Nemrégén hírt adtak a lapok arról, hogy Elena olasz királynénak gyermeke született. Azt azonban nem hangsúlyozták, hogy most ő szülte meg a véres, ordító szörnyszülöttet is: a háborút.

Egy pillanatra láttuk őt - évekkel ezelőtt - a párizsi utcán.

Az olasz király mellett ült, egy udvari fogatban, feszesen és mereven. Súlyos és rendkívül dús, fekete hajkoronája kékes reflexet vetett hideg arcára, sötét szeme közönyösen nézett a párizsi népre, amely ovációzott s éltette a két testvérnép, a francia és az olasz barátságát. Kissé idegenül festett a román láz skarlátpiros keretében. Amint előttünk haladt a kocsi, egész közlelől szemlelhettük az arcát, amelyre a fiatalság halvány rózsákat lehelt, gyenge és finom melleit, amelyek hasonlatosak voltak az almákhoz, orra alatt a fanyar és álmatag vonást, amely a szlávokat eljegyzí az álommal és a szomorúsággal. Akkor minden nézőnek eszébe ötlhetett a mi gondolatunk és a mi kétségünk, hogy ez a montenegrói nő alapjában idegen e romantikus fajta keretében, mint ahogy otthon is idegen lehet. Később kissé meghajoltan ült, és fehér legyezőjét - fáradtan - a homlokához emelte. Talán nincs két fajta, amely olyan ellentétes vérmérsékletű lenne, mint a szláv és az olasz. Az egyik vérmes, a másik méla, lassú és tétovázó, s csak kétségbeesett erőfeszítések után robban, de akkor aztán lángol, mindent felperzsel. Aki látta az olaszok királynéját ebben a pózban, amint jégvonásokkal, gránitarccal ült a kocsijában, könnyen elképzelhette lobogó hajjal, feldúltan, a fekete hegyek valamelyik sziklaperemén, mint harcias montenegrói lányt, kerek melléhez egy puskát szorítva. Katonai szemlére kocsiztak ki a férjével. Évekkel később pedig közvetlen közlelől - órákon át - néztük őt a quirinali kertben, a nemzetközi sajtókongresszus garden-partyján. Elegáns és fess természet olcsó batisztblúz földte, a kalapja balkánias és ízléstelen, egyáltalán nem királynői. Hosszú órákig még csak egy sztereotíp királynői mosoly se futott az ajkára. Egyforma közönnnyel beszélgetett a japán követtel és a magyar újságírókkal. Határozottan nem volt szertartásos. Demokrata vér. A nagyapja falusi tanító volt, a nagyanyja pedig tojásoskofa Cattaróban.

Crispi agyában született meg ez a csalafinta házasság akkor, amikor a fiatal olasz király vidám katonanapjait élte, és néhai apjának panaszkodott, hogy a tüzes szemű marchesák nagyon is üldözik a tekintetükkel. Az olasz államférfiú a szomszédos montenegrói partokra kacsintott. A házasságok az égben köttetnek. De a fejedelmi házasságok vagy a főhercegek bölcsőjében, vagy a diplomaták szalonjaiban kötődnek, s így lett meg Vittore Emmanuele és Elena házassága is, amelyet majdnem a térkép előtt ókumláltak ki. Maga Crispi járt el a dologban, aki - se szó, se beszéd - megkérte Nikita lányát, mikor a montenegrói hercegnő egy nápolyi hotelben megszállott az anyjával. Csak később mutatta be királyi férjének. San Giuliano később dicsekedett, hogy a montenegrói hegyekben a kis crnagorcok olaszul gagyognak, mindenki éneklí az olasz királyhimnusz, s a montenegrói vizeken édesen és lágyan hangzik fel néha estenden az olasz canzone. Viszont az olaszok arról panaszkodnak, hogy királynőjük az udvarába egyre több és több montenegróit csempész. Elena királyné sokáig nem volt rokonszenves. Az olasz arisztokrácia tartózkodó volt vele szemben, s ezek az évekig bujkáló ellentétek nép és királyné, férj és feleség közt a balkáni háborúkor egy pillanatra ki is robbantak.

Nikita az aranylakodalmán boldogan dörzsölgette a kezét. 1910 augusztusában mondotta volt híres bon mot-ját, hogy a népe rongyos, a hazája csupa kopár szirt, de a leányai mégis jó *exportcikk*ek. Akkor érintette a montenegrói király széles és kopasz homlokát a korona aranypereme. Az augusztusi éjszakában rakéták sisteregtek a csillagos égbe, egy olasz hadihajó

horgonyzott ottan, egyhangú montenegrói és tüzes nápolyi dalok ölelkeztek össze a forró szélben, tarackok és pezsgősüvegek durrogtak. Két leánya, a két orosz nagyhercegné a fehér cárról beszélt, az atyuskáról, aki kegyes közelében neveltette őket, s hosszú szánutakról ábrándoztak, szentpétervári bálokról, a szláv világ varázsos bűvöletéről. Az olasz király is jelen volt azon a történelmi ünnepen. Nikita, az agg stréber, már-már összebarátkozott az egész világgal. Ezen a mámoros éjen lehetetlennek tetszett az a szakadás, ami a balkáni háborúkor bekövetkezett.

Elena királyné sokat szenvedett miatta. Harcolt benne a montenegrói lány és az olasz királyné, aki szótlanul, de kigyóravaszsággal viselte a nehéz aranykoronát, a nehéz-nehez életét, a mésalliance-a minden fájdalmát. Hogy biztatta annak idején a Szkutariért vívó montenegróiakat. Aztán színészi alázattal fogadta urának, az olasz királynak a döntését, hogy az apósa kedvéért nem bonthatja fel a hármas szövetségi szerződést.

Régebben ez a királyné biztosan drámaírókat ihletett volna meg. Most a hírszolgálat biztos és pontos, nincsenek legendák. Tudjuk, hogy sokáig sikertelenül próbálta megszerezni az olaszok rokonszenvét. Ő volt az első, aki a messinai szerencsétlenség színhelyére elszáguldott - külön automobilon -, hogy elsőnek kösse be az áldozatok sebét, és aranyakat szórjon az inségesek elé. Megszerette a mandolint, az olasz nyelvet és a parmezános makarónit. Két leánygyermek után megszületett a várva várt trónörökös, Umberto herceg. 1912 őszén azonban, mikor már a balkáni bonyodalmaktól volt vemhes a levegő, a királyné ideges lett és álmatlan. Azóta nem volt nyugta. Hazátlanul bolyongott a Quirinal óriási termeiben az olaszok közt, és annál fájóbb volt a tusája, mert érezte, hogy legalább egyelőre gyenge, és hogy az apja stréber-politikája nagyon is magas polcra emelte. A szlávság pionírja ő az olaszok közt. Szerette a férjét, de az apját nála is jobban szerette. Az olasz pálmák, mirtuszok és datolyák közt is eszébe jutott a sziklákon búsuló kecskepásztor, a tar hegyoldal, a cetinjei konak szegényes leányszobája, amelynek egy kopasz asztal, egy fogas és egy bádorgmosdó volt összes bútorzata. Itt múlt el a fiatalága. Amikor pedig bevették Szkutarit, titokban - az emlékek hatása alatt - sürgőnyt adatott fel, amelyben asszonyos csellel üdvözölte a crnagorcokat. Másnap az olasz külügyminiszter lóhalálában fut a királyhoz, az olasz lapok éles hangon támadják a királynét, s a Quirinalban heves jelenet játszódik le, amelyben a férj a feleségét leszereli. Az is kitudódik, hogy a király az apósát vén makacsnak (*vecchio testardo*) nevezi. Hosszú-hosszú harcok, tompított és izgatott párbeszédek, kesztyűs fojtogatások után lehajtotta a fejét a montenegrói nő. De nem mondott le.

Hiába, győzött a *vén makacs* meg a leánya, az a kecskepásztorlány, a tojasoskofa ivadéka, az olasz királyon. Azt mondják, hogy a királyocska ideggörcsöket kapott, mielőtt aláírta volna a hadüzenetet, rimánkodott a feleségének, mint egy kis gyerek. Mert a királyné évek múltán sem tudott felejteni. Elrejtette a gyűlöletét az udvari etikett ékszerszekrényébe. Egy darabig fájt neki az olasz ég, a délszaki éjszakák mély csöndje, a római délutánok nyugalma, de a palotája ablakában gyakran összeszorított fogakkal nézte az antik földet, a cifra várost, a vén olasz folyót, a Tiberist, amely lusta és sárga, mint az oroszlán. Ilyenkor migrénje volt a királynénak. Később, kellő pillanatban cselekedett.

Most az urának császárok-királyok, az emberiség jobb része kiáltja oda: hitszegő.

De ő megsimogatja az állát a drága anyámasszony-katonának, és ezt mondja neki: hős, kedves kis papucshős.

A Hét, 1915. június 6.

ANGYALOK ÉS TIGRISEK

Először is az angyalok sírtak ott fenn és itt lenn. Meg se várták, hogy az első vércsepp kibuggyanjon. Már a szomorúság megrebbenésére sírtak, mikor a földi pillákon végigsiklott a lélek vére - fehér és fényes vér -, a könny, jelezvén, mi következik még. Ami azután jött, azt az angyalok mind természetesnek találták. Mert az angyalok előrelátók és értelmeseek. Ők tudták, hogy a diplomataik közvetlen szövetségben vannak a sírásókkal és a gyászruha-kereskedőkkel, nem csodálkoztak a fejleményeken, egyes döbbenetes esetekkel kapcsolatban. Az első pillanat tragikumában mindent egybefogóan átéreztek. Nem volt újság számukra, hogy a kés öl, a tűz gyújt, a harag rombol. Eleinte sokan nem értették a szomorúságukat. De aztán jöttek hetek, hónapok, hírek, tapasztalatok, rövid levelek és hosszú éjszakák, s akik tétováztak, lassan felocsúdtak tompa álmukból. Mindenkihez elért a háború. Ki egy átlótt katonasípkát, ki egy üres széket, ki egy mankót látott, valamelyik végzetes órán. Az angyalok azonban mindezt sokkal előbb látták, réges-régen.

A háború a lelkekhez különböző sebességgel közeledett. Némely embernek villámrobbanás-szerűen nyilatkozott meg. A jókhoz a fény sebességével repült, másokhoz csak a hang sebességével. Nyomban az angyalok után az anyák fogadták ájult szívükbe, egy mély-mély sóhajjal. Aki nem a szívével élt, az később értesült róla, az agyveleje folytán, minthogy a változott körülmények gondolkozni kényszerítették, vagy a gyomra folytán, minthogy ennie is kellett, és a háború szerényebb asztalt tett eléje. Még a háziállataink is éreztek valami változást. Kutyánk hiába várta a csontokat a hús nélkül való asztalunk mellett. A macska pedig reggelente nem kapta meg a tejbe áztatott zsemlyét. Az ég madarai se lehettek közönyösek, elmenekültek a füstös, vörös levegőből, az erdei vadak idegesen nyomták buksi fejüket az odvaikba. Most utolsóul kikezdi a háború a fenevadakat is. Azt olvassuk, hogy az állatkertek erősen megkurtították a ketreclakók étlapjait. A medve répát, kukoricát kap kenyér helyett, az antilop, a zsiráf, az orrszarvú krumplin böjtöl, a vízimadarak, köztük a flamingó - ez a nyápic, rózsaszín dandy - búza híján csontlisztrel kénytelen beérni. Velük együtt koplal az állatok demokratikus királya, az oroszlán. Sőt, a tigris se kap oly finom lóhúst, mint annak előtte. Ez a véres anarchista, minden vegetariánizmus ősi ellensége, már-már öreg konfliktusokat ebédel, szerszámmal, istránggal, ostornyéllal egyetemben. A fenevadak is felfigyelnek. Mi történik a földön?

Egy délután a tigris ezeken töprengve sétált a papirossziklákon, s zöld tűzben parázsló szemmel nézegette a körülötte cikázó döglegyeket. Valami ájulási görcs fogta marokra a szívét. Éhséget érzett. Úgy, hogy elbődült és levágódott a földre. Ette a port, hogy az ürességtől fájdalmas gyomrát valahogy csillapítsa. Fenevadi dühében víziókat látott. Fölötte a nyár aranyrakétákat eregetett, lángoló röppentyűket és gyilkos csillagokat, az ég kék volt, a levegő forró, a természet izgalmas és nyugtalan. Hiába várakozott az ételére. A rendes lóhúsebéd helyett keshedt, szomorú húscafatokat tolt hozzá az ápoló. Ekkor sejtette meg, hogy körülötte valami szörnyűséges dolog folyik, páratlan és véres, amihez a tigrisek párviadala se fogható. Mindedig az ember nem is imponált neki, kukacnak és galambnak képzelte. Hisz ő valaha számumot lélegzett, és víz helyett itta a vért. Most bámulta az embert. Különösen azokat, akik tigrisi szenvedéllyel koholták ki a háborút, és ezerszámra mészároltatják le az ártatlanokat, gyújtják fel a béke kis szentegyházait. Életében először kétkedni is kezdett, önmagában. Vajon csakugyan oly kegyetlen-e, oly vérengző-e a szíve, oly éles-e körme? Úgy találta, hogy túlbecsülik ezeket a tulajdonságait, s vetélytársai némely tekintetben határozottan túlszárnyalják őt. A koplalástól meghorpadt pofáján egy hiú, öreg, vidéki színész csömöre tükröződött, kit először ránt le a helyi sajtó. Bajuszát próbálta amúgy legényesen és fenevadosan kipödörni, de nem sikerült neki. Már vannak mások, újak, frissek, akik jobban folytatják a

mesterséget, a tigriskedést. Áhítatosan gondolt az emberre. Kissé meg is szelídült. Szemébe valami beteges és tündöklő nyirok futott, a részvét váladéka. Meleg, különös tigriskönnyek voltak ezek. A tigris sírt. Aztán alázatosan a ketrece rácsai felé vánszorgott, az éhségtől aléltan és elcsigázottan két lábra állott, a rácsokat átölelve és mellső lábait szelíden összetéve, mint ahogy az egyházatyák primitív írásaiban olvashatni, fiúi alázattal fohászkodott az éheztetőjéhez, a leverőjéhez, a vetélytársához, az urához, a tigrisnél tigrisebb új istenéhez.

A tigris imádni kezdte az embert.

A Hét, 1915. június 20.

TÉBOLYULT NYÁR

Az embernek sajog a szemhéja a melegségtől. Úgy fekszik rajta, mint az ólompénz. A halott szemére szoktak tenni ilyen nehezéket, de annak már nem fáj. Felnyitjuk szemünket az égre, mely reménytelenül kék, száraz, üres, semmit se ígérő, aztán lecsukjuk újra, csüggedten. Eszünkbe jut, hogy a latinok (a mai olaszok ükapjai) azzal kínozták elfogott ellenségeiket, hogy levágták mind a két szemhéjukat, egy sziklához láncolták őket, arccal a nyári nap felé, hogy belenézvén vakuljanak meg. Mire lement a nap, a katonák arca barna volt az aludt vértől, és már nem látták a csillagokat.

Őrjöngő, tébolyult nyár. 37 fok meleg van a napon. Ez az ember rendes hőmérséklete. Úgy látszik, az ember forróbb, mint a természet. Ha a természet hóna alá dugnók a hőmérőt, a higanyoszlop csak a piros vonalig szökkenne fel, de ez már azt jelenti, hogy a föld beteg, hagymáza van és dühöng. Hallgatok egy forró, fullasztó szellőt, mely megkocogtatja a kilincsemet. Mit mond? Nem értem. Már félrebeszél a szél is. A föld zöld haja pedig borzongva élére szökken. Mit látsz álmodban, göthös föld, milyen víziót és rémeket? Egy patak mellé futok, belenyújtom a kezem, de a víz meleg lötyty, békák fürödnek benne, sárgán és akadozva csergedez a sással fedett, virággal szegett partok között. Szapora és határozatlan a természet érverése. Aszpirint és hideg borogatást rendelék neki.

Délben katonák mennek az utcán. Ilyen katonákat még nem láttunk e hosszú hadjárat alatt sem. Az arcuk fekete, mint a bakacsin. Őket már a harctéri nap sütötte le. Efféle arcpatinát a fürdőhelyeken annak előtte még ezer koronáért se lehetett kapni. Ezek a katonák a mi szerecseneink, a mi négereink, a mi színes embereink. Alig ismerünk rájuk, mintha álarcot viselnének, az arcuk kifejezése idegen, a szemük nézése a fekete alapon idegen, a szájuk is idegen. Úgy világít, mint a néger szája, és a foguk úgy világít, mint a szerecsenfánk habja. Némely fekete arcon piros seb van, egy második száj, mely túlvilági kalandokról beszél.

Ebben a hőségben néha trombitalármát lehet hallani. Mindenütt trombitálnak most kerek e világon. De van egy trombitaszó, amit csak finomabb fülek hallanak. Az a nyár trombitálása, mely a homokon, az avar erdőkben meg a rónán fújja kövér aranytrombitáit. Trata-trata, kiabál a hőség. Mi még nem tudjuk, mi a nyári had. Igaz, nyáron indultak meg seregeink, de mire felkészültek, már a vénasszonyok nyarában gázoltak, és az első ütközetek után az őszi tücsök ciripelését hallgatták s a köd bokrétaikat látták, a szürke ködöt, mely eltakarta őket. Később a téli háború képeit néztük. A hajnal vastag páráiban úsztak, lebegtek, mozogtak a csapattestek, lassan-lassan, mint tengeri szörnyek, előre, mindig előre. Aztán a tavaszi hadjáratkor gyér lombú nyírerdőn haladtak át a szekerek meg az ágyúk. Már össze volt kötve háborús aggodalmunk ősszel, télrel és tavasszal, az esőcsöppel, a hópihével és az ibolyával, de a háborús nyár még idegen. Ez azt jelenti, hogy a por csikorog a bakancsok alatt, a lóról tajték szakad, a katona blúzáat verejték veri át, mintha megázott volna, és - téli ellenségéről - a vízről álmodik. Télen a kályha volt az álom. Most a tenger, a folyó, a pohár jeges víz. A nap éles, hegyes töre pedig a mellének szegződik, keresztezi a kardját, és a katona vív vele.

Néha felvonul az égi tűzéség is. Az öreg felhők morogni kezdenek, láthatatlan ágyúkat gurítanak ott fönn is. Egy darabig kísérleteznek. Előremennek, hátrálnak, löszert szállítanak, töltnek, kémelő rakétákat engednek fel, hogy megismerjék a térszint, egy-egy villám fényszórójával világítják meg a seregeket, aztán felderítő szolgálatra küldik az égi aviatikust, a sast és a kányát. Különböző híradással térnek vissza. Előbb belövik a távolságot. Mikor már minden hajszálnyira biztos, az isten tűzérei arany puzdrából kiveszik az istennyilát, megtömik vele az

ég elektromos ágyúit. Csak akkor dörögnek és bömbölnek az ég tarackjai, hegyi ütegei és nehéz várívó ágyúi, a negyvenkettesek. Egy-egy találattól felgyullad a kunyhó, a kazal, a nyárfa. Az ütközetnek azonban rendszerint hamar vége. Egyszerre kifeszült a színes pánt, a szivárvány. Hallani, amint az ágyúk visszavonulnak rajta boldog diadalmenetben. Néhány napsugár gyullad ki. Ott fenn már kivilágítottak, angyalok könyökölnek az ablakokban, lengetik a zsebkendőiket. Lobog a hétszínű lobogó. Vajon milyen nagyhatalom zászlaja ez?

Ne gondold, hogy köze van velünk. Hány ember szeme nézi az üres nyári kékséget, anélkül hogy feleletet kapna. Ez mindig egyforma. Még semmiféle emberi szenvedéstől sem halványult el, csak egy pillanatnyira is. Természetanyánk, hisztérikus mostohánk, még sohase öltöttél gyászt a fiaid jajveszéklésére. Most is kék selyemruhában jársz, állandóan, mint egy ringyó, a hajad pedig gyémánttűkkel tűzdeled meg, a forró parfümös szájad liheg új csókokért, virágot, gyümölcsöket növelsz, táncolsz a pipacsos búzaföldeken. Letéptem egy virágot a mezőn, s csodálkozva láttam, hogy ez a virág éppen olyan, mint a tavalyi. A szél is éppúgy zúg, a víz is éppúgy beszél, a madár is éppúgy csivog. A felhőtlen égbolt semmiről se vesz tudomást. Gyűlöllek téged, természet, utállak téged, érzéketlen, buta, kék ég.

A Hét, 1915. július 18.

AZ A NAP

Az a nap, melyen megtudtuk, hogy háború lesz, körülbelül olyan a külsőségeiben, mint a többi. Töltött paprikát ebédelték az emberek a nyári vendéglők vadszőlővel befuttatott tornácán, világos sörrel és nagyon-nagyon fehér kenyérrel. Milyen fehér volt ez a kenyér! Soha még a képzeletünkben sem álmodoztunk ilyen habkönnyűségről és patyolatfehérségről, amilyennek az a kenyér rémlik a kukoricakenyér sárgaságán. Meg kell azonban állapítani, hogy nemigen ettek az emberek. Sokan felugráltak, és megvévén a délutáni lapokat, szaladva olvasták. Az ég viharra készült. Olyan színű volt, mint egy gumiköpeny. Már lógott is az eső lába. Nem tudni miért, a természet példázta a történelmet. Fuldokoltunk levegőért, kísérleti nyulak egy üvegbura alatt. Néha alattomos szellők ráncigálták a körüli fák lombjait. A kávéházi ablakban egy csorba fogú, sárga szájú, kövér pesti polgár kavargatta pohárban gőzölgő feketéjét, és beleásított a világba. Ez még a béke volt.

Nem is sok időn át látjuk ezt az ásatag emléket, de a részletek egyre tisztábbak, és a történelemmel együtt egyre több és több szín, íz kerül felszínre, melyre közvetlen az esemény után való napon sem emlékeztünk. Azt mondják, ez a memória sajátja. Agg emberek nem arra eszmélnek vissza, hogy szemüveget és köhögősport, de hogy ostort és krumplicukrot vettek. A képeknek érni kell az idő aranyfürdőjében. Így csak most érezzük azt a napot, nem akkor, mikor átéltük. Az is bizonyos, hogy aki megéli a vénségét, töviről hegyire, még frissebben tudja majd leírni e várakozó nap minden porszemét és minden hangárnyalatát, minthogy addig képzeletében a fölösleg leválik róla, csak a szerves anyag tapad hozzá. Ma is világosabban látjuk már. Sok volt a sápadt arc, a piros fül, a kócos haj. Két órakor azonban a város - minden ok és érv nélkül - átadta magát egy általános optimizmusnak, mint holmi kis délutáni szundításnak. A gyomrok emésztettek, az idegek pihenni akartak. Nem lesz háború. Háromkor az ég még jobban elborult. Mindenki pesszimista volt. Mire négy óra lett, kávéztak, teáztak, fagyaltoztak, kissé ásítottak is az emberek, és az az örömük, hogy a bonyodalom elsimult, fanyar csömörrel elegyült, hogy nem lehetnek tanúi annak, amire izgatottan számítottak. Ötkor az idegek újra megfeszültek. Hat órakor, a döntés idején, rátekintettünk a faliórára, melynek vonallá egyesült két mutatója feketén szelte át a fehér óralapot. Veszettül, az orkán sebességével száguldtak a különböző hírek. Olyan ideges volt a levegő, hogy a szavad, amit halkan mondtál ki elzárt szobában, sokszorosán visszhangzott, olyan feltétlen jó hangvezető volt ekkor minden matéria, hogy amit egyik pillanatban a város periferiáin suttoztak, a másik pillanatban a központban ordították. Mit, az egész világ egy hotelgarni volt, melynek vékonyka, papírmásé falán át meg lehetett hallani, mit beszél a belgrádi, a tokiói, a londoni szomszéd. Fél hétkor aztán kezünkbe esett ez a szó: háború.

Kezünkbe esett, és eleinte nem tudtunk vele mit csinálni. Ismeretlen volt a hangzása is. Mert valljuk be, mindnyájunknak csak színpadi emlékei voltak róla, és legfeljebb a könyveikre, a csataképekre, a versekre gondoltak még az okosabbak is, bizonyos tompító bírálattal. Egypár óra alatt áthömpölyögtettük magunkon az összes idegszenzációkat, az öröm és fájdalom minden érzését, azokat a megpróbáltatásokat, melyeket kiálltunk, azokat a diadalokat, melyeket végigujjongtunk eddig. Mindenki sietett élni. Fejünkben és szívünkben már teljesen felvonultak a hadak. A laterna magica olajlámpájában vannak így a képek, kicsinyben, melyek később óriási vetületben jelennek meg a vásznon. Egyelőre csak néhány új szó zamatját élvezték az emberek: *démarche*, *entente*, *cenzúra*. Nem akadt olyan hír, melynek hitelt ne adtak volna. Ha valaki azt mondja, hogy a világháború már eldőlt, egy óriási, fantasztikus csatában, mindenki rázza a fejét, de belül, a lelke mélyén mindenki elhiszi. Mindnyájan kisgyermekek voltunk. Európa a béke selyemágyából riadt föl, boldog, elkényeztetett gyermek, aki reggelenként aranyszélű findzsában kapta a csokoládét, és a jó bizonyítványa ellenére rendkívül tapasza-

latlan volt. Mindenki szeretett volna valakihez fordulni, egy okos, nagyon magas állású emberhez, aki mindent tud, egy miniszterhez vagy egy őrmesterhez vagy egy csillaghoz vagy egy riporterhez. Van egy mozdulat az emberben, mellyel sötétben az apja kezét keresi. De ki az emberiség apja? Hiszen mindnyájan kivétel nélkül a béke gyermekei voltunk még, olyan együgyűek és tájékozatlanok, hogy most joggal mondhatjuk, ma a trafikuskisasszony többet tud a háború mivoltát illetően, mint akkor sok tudós. Akadtak jól értesültek, akik rögtön a helyzet magaslatára emelkedtek, gazdasági, társadalomtudományi alapon jósolgattak, olyanok, akik - *docendo discimus* - tanítva és magyarázva, ajkukon fölényes mosollyal akarták megtudni, hogy tulajdonképpen hányadán vagyunk. Az emberek vakon bíznak egymásban. Ha a föld összeütközne valamelyik bolygóval, sokan a minisztériumba telefonoznának és megkérdeznék, mi történik majd a következő pillanatban. Csak kevesen értették meg, hogy egyedül maradtunk a földgolyón, a sorsunkkal. Legillőbb lett volna talán megfogni egymás kezét, egyszerűen, jóságosan, keményen, s egy végtelen-végtelen kört formálni, ameddig a szem ellát.

Később aztán láttuk az első igazi háborús képet: ment az egyfogatún egy anya, a nagy-nagy fiával, szorította a kezét, ölelte és majdnem az ölébe vette, végigfektetve a térdein háborúba induló gyermekét, mint régi szentképeken a fájdalmas anya az ő egyszülött fiát.

A Hét, 1915. augusztus 1.

NYOMDAFESTÉK

Mi van veled? Éjfélkor hirtelen elszakadtál egy társaságtól, mely szeretett és marasztalt. Aztán rohantál egyedül a mellékutcákba és sikátorokba, abba a szennyes őserdőbe, ahol vékony férfiak csúsznak, mint a kígyók, és nők állanak, vörös selyemruhában, kövér és ronda kajdácsok. Sokáig csavarogtál a névtelen utcák labirintján, míg végre megállapodtál a nyomdaépület előtt. Nem is tudtad, hogy ide akarsz érkezni. A lábad tudta, de az agyad nem. Az nem merte bevallani, hogy még egyszer - utoljára - meg akarom nézni a versemet, melyet most szednek, és holnap reggel kell megjelennie. Csak álljunk meg, egész őszintén, lábam és szívem. Mondjuk ki, hogy nekünk mégis ez a legfontosabb.

A nyomda csak valamikor hajnal felé készül el. Addig talán járkáljunk itt, csöndesen és egyszerűen. Három rövid órácska. Elmenni már nincs erőm. Ide vagyok szögezve, a versem mellé. Ez az éjszaka pedig a tizenkilenc éves éjszakáimhoz hasonlít. Akkor mindég hideglelés szájjal strázsáltam a kézirateim, és most, mikor megtapintom az ütőerem a halántékomon, a hidegen izzó kezem, azt veszem észre, hogy lázam van, a régi gyermekbetegségbe estem, recidiváltam. Ki értené ezt meg? Magam is megijedek tőle. Ha a legjobb barátommal találkoznék, aki minden titkom ismeri, elfordítanám az arcom, vagy szemérmesen-zavartan, a tetten-értség rémületével hazudnám, hogy csak várok valakit, csak sétálok, csak azon tétovázom, hogy melyik kávéházba menjek. Meggyónni - önmagamnak is - nehéz, hogy a nyomdafesték részegséget okoz, nekem, aki régóta írok. De a vallomás megtisztít. Becsületesnek érzem magam, hogy ily szókimondó vagyok, és nem játszom az olcsó játékot, mint akik penészes diplomáciával azt állítják, hogy az írásnál fontosabb egy szivar, de rögtön epesárba esnek, és hasgörcsöt kapnak, mihelyt valaki véletlenül tovább lapozza írásaikat. Ők csak takarnak egy sebezhető pontot. Mindenesetre gyávaság és kényelem. Mert kényelmes felelőtlenül élni - ezt mondani: csak műkedvelő vagyok, bankár, sportsman, nőhódító -, nem állani teljes lélekkel a felelősséget azért, amit mívelünk. Aki bátor, az feltakarja a mellét. Ide lőjetek, barátaim.

Vajon természetes-e, hogy megszokjuk a nyomdafestéket, lehet-e, szabad-e ezt megszokni? Igaz, nekem is vannak közönyös pillanataim. A légtornász is ásíthat a hintán. Gyakran fásultan vacsorázom barátaimmal, bár tudom, hogy mindnyájunktól - tőlem is - szednek egy-egy kéziratot, másnapra, a város különböző nyomdáiban. Természetesnek találjuk az üzemet. Ma azonban - a világosan látás éjszakáján - érzem, hogy nem ez a természetes. Van-e az írásnál *természetellenesebb*, és van-e nagyobb kockázat? Van-e keményebb viadal? Van-e igazabb ördögösség? Ami pedig minket, írókat illet, az a természetes, hogy az utolsó pillanatig itt kukoricázzunk a nyomda előtt, és várjuk a sorsunkat. Különböznünk olyanok vagyunk, mint az apa, aki míg az asszonya vajúdik, valahol távol pezsgőzik egy orfeumi ringyóval, és nem gondol a gyermekére.

Járok le s fel a nyomda előtt, és mondogatom a versemet. Minden versemet kívülről tudom. Hangosan beszélek, az égre meresztve a szemem vagy az aszfaltra tekintve, mereven. Egy éjszakai járókelő megfordul utánam, csóválja a fejét, valami szánalmas részegnek gondol. Józan vagyok? Alig hiszem. Morzsolom és őrlöm fogaim közt a szókat, keményen, mintha vasat harapnék. Hosszú-hosszú napok alatt születtek ezek a sorok (olyan napokon, melyek nem hasonlítottak a többiekhez), ismerem minden pont, gondolatjel és vessző helyét, de most hirtelenül úgy látszik, hogy közel, nagyon közel van a holnapi reggel, mikor majd megmutatják arcukat a világnak. Minél többet mondogatom, annál inkább elfog a rémület, hogy az egésznek semmi, de semmi értelme sincs. *Horror vacui!* Félelmek félelme: az úrtól, a semmitől. Nem hogy ezt és azt nem értik majd, itt és ott, de hogy a szók makrancosan megbok-

rosodtak, megváltoznak, mint fasorok nagy földrengések alkalmával, és a többi embereknek, akik most oly idegeneknek rémlenek, egyáltalán nem jelentik azt, amit nekem jelentettek. Lehet, hogy azt olvassák: *bánat*, és azt értik: *cwppwxwy*. Én pedig erre az ingó talajra építettem mindenemet.

Vége annak, amit írtam, semmi kapcsolata sincs a hétköznapi élettel. Nem levél, miben közlök valamit, nem sürgöny, amely határozott és hasznos dologra teszi figyelmessé embertársaimat, nem értekezés, mely mindnyájunk közös ügyéért száll síkra, s megmagyarázza, mi a földi zárandoklás értelme. Önmagáért van. Ha nem értik meg - minden sorát és célzását -, akkor még a jó szándék is fenét ér, akkor el vagyok veszve. Biz'isten halálos torna ez. Hiszen az én versem nem az életem egy rongy hangulatát viszi magán, de az egész életemet, ez az életem veleje, és jaj nekem, ha elvágódom. Alapjában pedig az ürbe beszélek, a semmibe, amiből teremteni akarok valamit, a fekete tölcsérbe. Ebben a percben ájulatos merészségnek érzem a vállalkozásom, és félni kezdek attól is, aki mindezt meg merte kockáztatni. Úgy rémlik, hogy az éjszaka sötét hangversenytermében egy nagyon magas dobogóra álltam, ezer és ezer fényszóró szegződik az arcomra, a szájamra, a szememre, testem tűhegyes villany-sugarak szurkálják. Menekülni szeretnék innen. Ne nézzetek rám. Segítsetek, segítsetek.

Legjobb volna most, úgy, ahogy vagyok, berontani a nyomdába, és a botommal vadul hadonászva szétverni a szedés között, hogy álljon meg minden, és a versem sohase jelenjen meg. Parázs kis botrány lenne. Reggel aztán elbujdosnék. Kevéssel beérem. Valahogy csak megélnék, kenyéren és vízen. Sokszor gondolkozom azon, hogy teljesen tönkremegyek. Egy kis hivatalocskában szigorú, magas, tekintélyes hivatalfő jármában ülök majd reggelenként, keskeny és kényelmetlen íróasztalnál, a vakablak előtt. Karomon buggyos, fekete karvédővel köhintek, mosolygok, s szívom sorvadó dijnoktüdőmbé a gubacstinta meg a porzó savanyú illatát. Künn egy verkli szól. Délben kifőzésben eszem, melyet *étkezdé*-nek hívok. Néha eljárók az esküvőkre és a temetésekre. Nyirkos, sötét szobámba pedig két egérfogót teszek, a sarokba, az egerek ellen. Esetleg azonban ez se sikerül. Mi történik akkor? Tudom, hogy van még néhány jóakaróm. Azok legrosszabb esetben szereznének nekem szemétsöprő-állást. Szürke ruhát, szürke sapkát viselnék, pléhszámmal, és söpörném a körutat, kezemben a seprűvel meg azzal a lapos, négyszögletű személtlapáttal, mely mindig titokzatos, ingerlő, vonzó volt a szememben. Hohó, barátom, ne áltasd magadat. Nincs ám semmi protekció. Ilyen állást nem mindenki szerezhet. Főképp körüti szemétsöprő nem lehet akárki. Talán a kültelkeken - hiszen megteszünk mindent, ami tőlünk telik -, de ez se bizonyos. Akkor koldulni mennék. Ez leginkább megfelel egyéniségemnek. Megijednék a nyomorúságomtól, másokat is ijesztgetnék vele, mint a régi koldusok, akik tetves hajukra, fekélyes arcukra mélyen ráhúzták a csuklyát. Lám, ettől kissé megnyugodtam. Úgy látszik, mégis legjobb rémítgetni magam. Ilyenkor idegességem hamar eléri a maximális fokot, megsemmisíti önmagát, s lassan visszafelé rokkan. *Az ember nem eshet mélyebben a földnél.* Nagyszerű, hogy az ember is van olyan értékes, mint a rothadt körte. Köszönöm ezt neked, Istenem. Csak a földre esik, nem tovább, nem iszonyúbb örvénybe, csak meghal, más baj nem érheti. Legföllebb meghalok. És aztán? Ez a gondolat végtelen-végtelen megnyugtat.

Az az aggodalom azonban, amit előbb éreztem, kétségbeejtőbb volt a halálnál és a megsemmisülésnél, az a felelősség és kötelesség gondolata volt. Mindegy, fűtyülök a sötétben, mint a szepegő suszterinas. Még semmi sincs veszve. Egyszerre forróság önt el. Ízről ízre látom a nyomdát. A szedő patakzó homlokkal, ing nélkül, zongorázik a gépen. Szőrös melle a vörhenyes bolyhokkal élénken ragyog a villanyfényben. Micsoda forróbb: a híg ólom vagy az izzadsága? Drága testvérem, add át az ólomsorokat a kedves, piros arcú tördelőnek, aki majd nyájasan fogadja, mert tudja, hogy az enyéim, kifehéli, összeilleszti, megint szétvagdálja, és különös ólomlepenyt, groteszk mákoskalácsot formál belőlük. Kemény kalács kell reggel a világ gyomrába. Ön szeret engem, tördelő úr, áldja meg az Isten, látja, nekünk jobban össze

kellene tartani. Csak vigyázzon rá. Kösse körül még egyszer, feszesen, a cukorspárgával, hogy szét ne essen, amit megrögzítettem akkor, mikor még nehezebb volt, mikor még pára és sejtelem volt, pólyázza be a kisdedet - *tördelő úr, gondolat bábája!* - az én ólomgyermekem, nehogy baja történjen. Fogja a kezébe, gyengéden. Mert a fiam az ólomból is felsír.

Most már tudom, mitől riadoztam úgy előbb. Ha más tenne ilyen számvetést, az sem érezné magát kitűnően. Kihez is van tulajdonképpen közöm? Én senkinek érdekeit nem védem, akik - érte cserében - szerethetnének és magukénak vallhatnának. Nem írok a bognárok érdekében, a kefekötők érdekében, a színházi hangászok érdekében, az ügyvédbojtárok érdekében, a falusiak érdekében, a városiak érdekében, a kisbirtokosok érdekében, a nagybirtokosok érdekében, a zsidók érdekében vagy a keresztények érdekében. Mi tűrés-tagadás, ezen az éjszakán fáj, hogy egészen egyedül állok a pesti aszfalton. Ne köntörfalazzunk: egyedül állok a földgolyón. Az őseim még tudtak valakihez tartozni. Néha találkozom a rokonaimmal, akiket mind magázok, s hosszan bámulom őket. Ha ülnek előttem sárga nyersselyem ruhában, csontos kezükön cérnakesztyűvel, és beszélnek az édes, egyedülvaló magyar nyelven, sokszor az az érzésem, hogy nem értem a szavuk, és fel kell nyúlnom a könyvtáramba a *Magyar Nyelv Nagyszótára*-ért, hogy lefordítsam a magam nyelvére, amit mondtak. Nekik ez a nyelv nem az, ami nekem. Ők csak használták: kértek rajta bort, kenyeret, áldást. De én nem használom: hanem engem használ. Írni is csak kettő írt közülük, nagyon régen. Az egyik, Kosztolányi György, latinul írt, *Georgius Polycarpus* néven, elegáns verseket és jó prózát, Mátyás király diplomatája volt, de nem ezen a földön élt, a vatikáni könyvtárban dolgozott, és Rómában halt meg, 1489-ben, a másik pedig prédikátor 1820 körül, aki öt kötet szentbeszédet adott ki, ékes magyar nyelven, valami vérszegény és gyomorbajos szenvedő, Kosztolányi László, *keményebb rendtartása szerzetbeli, Idvezítőnk Provintziájából való szegény szerzetes*. Különbözik a többi katona, ez a hétéves háborúban, az *erős Komárom* védője, 1849-ben az utolsó magyar rebellis vagy amerikai emigráns, földönfutó, mint a nagyapám volt, báró Kemény Farkas szárnysegéde a magyar szabadságharcban, aki angolul tanított engem, kisgyerek koromban. Az ő alázatossá halkult vérük él bennem.

Kié azonban a vérem most, és kié a tintám? Nekem úgy rémlik, hogy a szegényeké. Nem azé a nyájé, melyet így neveznek, és becsületes, jószándékú politikusok óhajtanak kezelni, sok buzgalommal, kevés eredménnyel, de minden szegényé, külön-külön. Legtöbb közösségem van talán a vicinénkkal, aki estente felenged a liften, csecsemője a karján, kifizeti a kezén, s az arca olyan sárga, mint az éretlen birsalma. Naponta figyelem, hogy a társadalompolitikánk és a természettudomány törvényei szerint mily rendületlenül halad előre kétoldali tüdőcsúcs-hurutja, s tudom azt, amit ő szegény nem tud. Rokonom az úri szegénység, mely nem panaszkodik. Az egyetemi hallgató, aki órákat ad, a diákvendéglők közönsége (*szabad kenyérrel*), a mozizongorás, az utcai kutyaárus, a vidéki gőzfürdők tyúkszemvágója, a körúti cipőpucoló, a kölcsönkönyvtárak szolgálója, aki naponta annyi emeletet mászik meg, hogy azon a fáradságon már a mennyországba juthatott volna, a kalauzné, aki zavartan-boldogan csipdeli a jegyeket, az öregedő lány, minden csúnya lány, aztán a szemüveges, kövér póttartalékos, az idegen, aki nevetető hibával beszél egy nyelvet, s elpirul, hogy a lelke tartalma milyen gyatra formát ölt a föld ostobasága folytán, és rokonom az a kezdő író is, aki kéziratot hoz egy szerkesztőségbe, jobbra-balra hajlong, anélkül, hogy észrevenné, s nem mer megszólítani senkit.

Azon gondolkodom, mi nekik a szeretetem - milyen haszontalan és ócska dolog -, s hányan lehetnek, akik igazán szeretnek engem. Nem a vérem vagy értékjelzésem szerint, vagy aszerint hogy jót vagy rosszat cselekedtem velük, de a belső arcomért. Az egyik kezem ujjain olvashatom össze őket? Vagy mind a két kezem ujjain? Ettől a boldogságtól őrzöngve járok az utcán. Hadd olvassam össze őket, ezen a két kezemen, az imádkozó két kezemen, mellyel most fohászkodom hozzájuk, az ismeretlenekhez, az olvasókhöz, akik szeretnek, és imádkozom értük meg magamért. Ne ítéletek el. Nem a hiúság epilepsziája ez, nem terjeszkedési

vágy és szereplési viszketeg. Csak fájdalom és alázat, olyan, mint az, hogy még mindig itt vagyok a nyomda előtt, alamizsnaváró koldus a templom küszöbén.

Mert a költő, a művész csak alázatos lehet. Mit is lehet harcolni a művészetért? Egy állásért lehet harcolni, nagyobb tiszteletdíjért, elismertetésért, de a művészetért soha. Olyan meddő és nevetséges ez a harc, mint a férfi beszéde, akit ellök magától a nő, azzal, hogy kopasz és nincs foga, és erre a férfi szóval-érvvvel be akarja bizonyítani, hogy nem kopasz és van foga. Nem lehet harcolni - egy nyikkal, egy pisszel sem - a saját művészetünkért. Vagy tetszünk, vagy nem tetszünk. Legfeljebb alázatosak lehetünk, hogy dolgozhassunk. Én is szeretnék még alázatosabb és jobb lenni, mint vagyok, hogy szeressenek, megnyerni minden ember szeretetét jóssággal, türéssel, segítséssel, s azonfelül alattomos módon is, hízélgéssel, hazugsággal és ajándékkal a butákat és a gonoszokat. Milyen kalandos, örült haditerv.

Már a hajnal is megérkezett. Szép jó reggelt kívánok önnek, nagysád. Zöld szoknyás hajnal, korán kelő, a nyugalom beteg leánya, alvajáró, aki égő gyertyával járkálsz az éj palotájában, kócos aranyhajnal, aki új nyugtalanságot hozol a világ tébolydájába, köszöntelek. Feldobom neked a szívem. Kapd el és dobd vissza. Nyugtass meg, hajnal, és helyeseld, amit az éjszakának dadogtam. Terólad tudok egy verset, amit még az öreganyám mondogatott. Így szól:

*Csontkürttel kürtölnek, arany deszkák hasadnak,
földi férgek mozognak.*

Tudjátok, mi ez? A csontkürt az a kakas csőre, az arany deszkákat fönns az égi asztalos fűrésze, a földi férgek pedig mi vagyunk. Nincs ennél szebb vers, testvéreim. Ez a székel pantheizmus, a nép pantheizmusa, recept minden korú és körű költőnek, aki az igazat keresi. Innen már nem is a költő beszél, de maga a világ. Mért is papolnak folyton *mély gondolat*-ról. A gondolat csak világos és hasznos lehet, még akkor is, ha lángész termeli, a gondolat arra szolgál, hogy a városöntözés, az iskolák, a vegyészet ügyét előre vigye. Csak érzés lehet mély, olyan, mint ez a vers, ahol már semmi élet sincs, semmi benyomás, csak eredmény. Vajon sikerült-e ilyen sorokat írnom, egész életemben, ötöt... hármat... egyet...? Ne firtassuk, de tanuljuk meg a vers tanulságát, hogy szépnek kell lenni, és hogy ehhez erő és bátorság is kell. Legyünk pillék mély tengerek felett. Hadd írják aztán rólunk: könnyű... és szép... Hadd írják fanyalogva, kétségbeesett ajkbiggyesztéssel a csúnyák és angolkórosak: könnyű... és szép...

Mindennek pedig az az oka és az értelme, hogy hajnalig kellett várakoznom a versem elkészültére. Most már bemehetek. Zúg a nyomda. A rotációs gépek kattognak, majd szétdöntik a falat, a háznak migrénje van. Előbb azonban hozd rendbe kissé magad. Megkötni a nyakendőt, kioltani szemedben a rendkívüli és illetlen fényt, letörölni szájadról a zavaros ígéket. Ne tétovázz már, te nyavalyás. Fel a fejet, bátran. Pálinkás jó reggelt kívánok. Tettesd, hogy nem túlságosan érdekel az egész. Úgy sompolyogj be, kissé fáradtan, mintha éjjeli kalandról jönnél, szervezetlen agymunkás vagy szív munkás, lump újságíró.

Csikorgasd az állkapcádat, és próbálj ásítani.

Nyugat, 1915. augusztus 1.

DZSIU-DZSICU

Egyszer nyáron kiúsztam a tengerbe egy japán piktorral. A tengerparti fővenyen, napfürdőnél szemügyre vettem őt. Hitvány kis emberke volt. A mellkasa szűk, karja alig vastagabb, mint egy tízéves gyermeké, csak a tompora erős, a két lába pedig egyenesen atlétaláb. Mosolyogva mondta, hogy náluk így szokás, ez az ázsiai tornaiskola. Különben bukdácsolt a sekély vízben, amely alig ért a térdéig, nagyon gyámoltalanul. Mikor azonban künn voltunk a hideg, ismeretlen, haragos hullámokon, hirtelenül elrúgta magát, és siklani, vágatni, tündökölni kezdett, biztosan, az otthonosság fölényével. Hiába kiabáltam utána. Hanyatt feküdt, és úgy nézett rám, akár egy úszó faroncsra. Mély tengerben sohase járkáltam még ilyen ravasz és barátságtalan úri-emberrel. Bevallom, hogy a helyzetemet nem is találtam valami kecsagetetőnek. Arra gondoltam, hogy végre ő ázsiai, én pedig európai. Nem lehessen tudni. Csöndesen visszafordultam.

Körülbelül ez a jelenet játszódik most le, nagyban. Az antant a mély vízben kiabál a japán szövetséges után, de ő nem akarja hallani. Sőt, bizonyos kárörömmel nézi fuldokló barátját, kopár közönnyel, azzal az édes-savanykás mosolyával, amelynek az íze olyan, mint a nyers, cukrozott töké. Mindenesetre el lehetünk készülve egy csínyre, egy halk döfésre, egy olyan színjátékra, amit még nemigen látott a földgolyó. Mit tudjuk mi, hogy mit tartogat a japán. Hiszen eddig csak csendes európaiak ravaszkodtak, naiv keresztény diplomaták, akik legfőljebb a cselszövő színész sápadt maszkjával léptek a színre, ferde szemöldökkel. A buddhista diplomatát még a minden hájjal megkent angolok se ismerik. Buddha veszedelmesebb, mint Nietzsche. Milyen tejital az európai mérge ezekéhez a kölyöknépekéhez képest, amelyek csak most jönnek, a frissek, a kipihentek, a sokáig alvók, a köldökszemlélők, évezredek ősi hagyományával, a szemükben nyilak rögtön ölő mérgével, szavukban fullánkkal, kezükben a penge keménységével s minden izmukban a boa constrictor halálos görcsével. Igaz, az antant diplomáciája is sok értékkel dicsekedhetik ezen a téren. Mutatott rücskös és sima gazembereket, orgyilkosokat, zsebtolvajokat, kitarítottakat és selyemfiúkat, de az igazi praktika keleti, a feketeleves még hátra van. A régi diplomaták legfőljebb hitet szegtek, legfőljebb elgáncsolták az ellenfeleiket. Japán azonban most a mesterfogást, a diplomácia dzsiu-dzsicuját készíti elő. Lélegzetvisszafojtva figyelünk.

Anglia arra vigyáz, hogy csorog a kontinens vére, viszont a japán szövetséges annak örül, hogy az angolok vére hull, az angolok aranyvére. Nem szabad elfelednünk, hogy a japán az angolban is csak az európaiat láthatja. Az pedig ellenség. Mi is vallomást tehetünk, hogy sohase értettük meg az ázsiaiakat, legfőljebb csak kacérkodtunk velük. A sárga impresszionizmus is idegen volt nekünk. Csak motívumokat adott, mint a cseresznyevirág és a krizantém, az a japán teadoboz, ami idevetődött, csak arra volt jó, hogy néhány párizsi piktor a maga módján megbolonduljon és egy európai művészetet teremtsen. Költészetüket se értjük. Olvassuk a verseiket. Az ember tág szemeket mereszt. Kyorai elbágyaszt a holdfényével és megbűvöl a fehér virágaival. Humoruk eredeti. Rövid időn belül megtanuljuk, hol kell nevetnünk, és hol kell sírnunk. Ha csipegetünk verseikből, kitűnő emésztőszernak bizonyulnak, gazdag ebédek után. De hogyan élhetnek emberek ilyen madárkoszton? Nekünk másra van szükségünk. Ez a hiányérzet zavar folytonosan olvasás közben is. Nem értjük, és fáj, hogy nem értjük, nem érthetjük őket. Azt mondjuk tehát, hogy alsóbbrendű lények. Néha bámulatba ejtenek a gyöngédségükkel. Úgy fogják meg a kardot, mint a mimózát. Az egész világuk, a tárgyak, a fák, a bútorok érzőidegekkel vannak felhúrozva, de mintha ennek a világnak nem lenne teste-gerince. Hallunk olyan hangokat, amiket csak álomban, háromsoros verset olvassunk, amelyet az európai harmincsoros jegyzettel kénytelen kísérni, mert az az érzékenység

pehelykönnyű, nekünk már majdnem semmi, a mérlegünk nyelve alig billen ki rá. Lehet, hogy csak banalitás, és csak ők érzik újnak. Az európai költőt talán megpofoznák érte. De elfogadjuk, hogy csodálatos, sírunk rajta és tapsolunk neki. Mégis hiányzik valami.

Micsoda hiányzik? Mi az, amit folyton keresve keresünk, mikor japán művészetet látunk, és már majdnem ajkunkra tolakszik az elragadtatás kiáltása? Mit jelent ez a ki nem elégülés? Valahányszor ázsiai emberrel találkozom, elfogódva szemlélem. Külföldön a kávéházakban néztem - a szomszédos asztal mellől - egy japán kolóniát. Bámultam a közönyös szemüket. Úgy tetszett, mintha a szemek üvegből lettek volna és az arcok fából. Alvó emberek, gondoltam magamban, akik még nem egészen ébredtek fel. Mert bármennyi állati energia is ütközött ki hegyes és erőszakos mozdulataikból, láttam, hogy nem edződött beléjük az élet metafizikai jelentősége. Ez hiányzik belőlük és a művészetükből. Az ember náluk még mindig mozgó tárgy. Innen az az érzés, hogy tőlük minden kitelik. Nem ismerik a zajt és a fűszert. Egy ismerősöm, aki végigjárta a Keletet, azt mondja: Kína a láрма, Japán a csend. A japán pályaudvarokon és kikötőkben halotti csend van. Ízetlen és fűszeretlen ételüket, amikben ők az íz ultraviolett skáláit élvezik végig, undorodva köpi vissza az európai íny. Mennyire titkoszatosak! Talán-talán most vetik le végképp az álarcukat.

Tutoraik őket és az egész ázsiai népséget szerették volna állandóan gyámság alatt tartani. Ázsiát pedig nagy kegyesen elkeresztelték *a kultúra bölcsőjé*-nek. Mindig azon voltak, hogy az a bölcső maradjon is bölcső, szerették volna, hogy akik ott henteregnék, sohase nőjenek meg, maradjanak törpéknek, csecsemőknek, dudlit nyomtak a szájukba és csörgőt a kezükbe. Ez kényelmes érzés volt. Az angol dadák ringatták a kisdedeket, tente-tente szépen. Néha megdicsérték, néha megpirongatták őket. Nem akarták észrevenni, hogy ez a bölcső már rég nem bölcső, a kisdéd már rég kirúgta a bölcső falát.

Az antant természetesen, a keresztényi erkölcs nevében kéri őket, hogy jöjjenek át ide, embereket gyilkolni.

Ázsia pedig így szól át a szigetországhoz: „Én tudom, hogy te vagy a keresztény. Nem táncolod körül az aranyborjút. Pusztán az irgalom nevében gyilkoltatod le szövetségeseidet is, és a lemondás, a béketűrés, a felebaráti szeretet nevében áldatod meg anglikán papjaiddal a dum-dum golyókat meg a nitroglicerint. Nekem azonban a te világod idegen. Ha nálatok jártam, sokszor úgy rémlett, hogy az a szanzara, a cifra, fájó, forró álom, a betegség, az élet kelevénye, a láz, amiről buddhista könyveink beszélnek. Még a természetet se láttam sehol. A természet is mesterséges. Úgy jár kedves természetanyánk, mint egy parisienne. Nem a fű és föld illatával, de parfümmel szagositja magát. Termetét elnyomorítja, köpáncélba, aszfalt-fűzőbe burkolja melleit, fülébe pedig, mint gyémántfüggőket, villamos ívlámpákat aggaszt. Ne kívánd, hogy megértsem ezt a világot, az autóidat és a villámvonatjaidat, minthogy az én világom a nyugalom, a mozdulatlanság, az örökálló, a feketeség, *a nirvána*. Engedd meg, hogy én is oly hű maradjak buddhista bölcseletemhez, mint te a misericordiálio, s annak idején egy mesteri dzsiu-dzsicu-fogással torkon vágjalak, és a nirvána, a csend, a béke nevében, a földi élet hiú semmiségét hangsúlyozva, megegyelek.”

A négerekkel az angolok évszázadokig békésen árultak egy gyékényen. Egy szobában aludtak velük, mint házőrző ebek a küszöbüket őrizték, reggel megmosdatták a lordokat, drága groomok a sétatálcájukat meg a köcsögkalapjukat tartották, illedelmes, fekete mosollyal. Mihelyt azonban felszabadították őket, iparengedélyt, orvosi, ügyvédi diplomát kaptak, észrevették a szagukat: a néger bűdös volt. Az angol orr már a sárga majmok szagát is kezdi érezni. Ide bűzlik hozzájuk, Európába.

A Hét, 1915. augusztus 8.

FECSKÉK

Már gyermekkoromban nagyon kiváltságos lényeknek tartottam őket. Nemcsak azért, mert kifogástalanul öltözködtek, s olyan frakkot viseltek, milyent csak az első szabóműhelyben lehet kapni, meg kis hegyes lakkcipőt, meg villámló ingmellet. A szemük is tetszett, mely forró-könnyes, fáradt-méla, tétova-fájó, mint azoké az ideges embereké, akik sok feketét isznak. Ezenkívül bámultam az életbölcseletüket. Szalmasár fészüket a családi idill házikójához ragasztják, az eszterhaj alá, de azért nem nyárspolgárok. Tudnak mulatni és dolgozni is. Néha felzendül az égbolt kék bálterme. Ilyenkor el-elröppen egy-egy fecskeszárny, mint a keringő gavallér frakkvége. Igaz, hogy a bálteremben a párok gombolyodását nézván a fecskék szárnyára gondolunk. Ez azonban csak emberi voltunk gyarlóságát bizonyítja, a gondolkodás játékát, hogy az egyik dolgot a másik által tudjuk megérteni, és a hasonlatokat egész életünkben csereberéljük. Dolgozni keményen dolgoznak. Nincs az a napszámos, az a habarcskavaró, az a téglahordó, az a vakoló, aki állná velük a tempót. Arany János - milyen gyöngéden - *az ég kőművesei*-nek nevezte őket. Nekem mindig a karikázásuk, az ájulatos, lélegzetállító gyorsaságuk tűnt fel. Hírnökök az istenfecskék. Úgy rémlik, hogy némelyiküknek valami megbízatása van, egy határozott, gyors, órára-percre-másodpercre szóló küldetése az Istentől az emberekhez. Sietnek is, mint a kerékpáros sürgönyhordók. Ezek a fecskék a jó Isten messengerboyai.

Kimegyek a hegyek alá, hogy megkeressem őket. A városban még nem látni az ősz. Eléje kell sétálni egypár perctet, pár lépést, és egy erdőtisztáson már megmutatkozik a sárga festékével, a keserű avarparfümével, még titokban, mint a színész, a színpalak között, aki nemsokára majd fellép, a városban is. Leülök a földre. Nem tudom megérteni, hogy az emberek miért nem tartanak őszi kúrát is, miért mindig csak nyári meg téli sportról beszélnek. Talán távoli keleti országokban ez is divat. Mert rendkívül sok sebszárító vigasztalás, iskolázó bölcsesség van az ilyen sétában. A fűvön, mely olyan, mint egy sírhant, az őszi kikirics kék halotti lámpája lobog. Még egy lámpát látok, a gyermekláncfű bolyhos tejüveggömbjét - a hálósobalámpát -, csak rá kell fűnom, és az erdőben sötétebb lesz, aludni térnek. Elöttem, a távíródrótokon a fecskék tartanak búcsúkongresszust. Mindig ezekre a huzalokra ülnek. Ez is az idegességükre vall. Eléje szaladnak a vészhiének a neuraszténiások nyugtalanságával. Azt hiszik szegények, ezzel majd megakadályozhatják. Ők a jól értesültek, akik minden hírt röptében akarnak elfogni a közvetlen hírforrásból, a sürgönyök és telefonbeszélgetések kihallgatói, a kis kémek, kik az ember iránt való rokonszenvből először informáltatják magukat a földi dolgok folyásáról. Szorítják görcsös, nyápic lábukkal a távíródrótot, hogy - olvasás nélkül - mindjárt a testükkel vegyék fel a jelentéseket, melyek most cikáznak át rajta. Talán éppen a ma esti *höfer* mozgatja. Az idén sok ilyen jelentést vettek. Ezeknek a híreknek izgalma kissé megviselte idegrendszerüket. Mennyi súly, villanyosság, végzet egy szóban. Nem bírta el aprócska fecskeszívük. Csőrük - sápadtan - hang nélkül nyiladozik, nem is csicseregnek, csak csipognak, néha-néha. Vajon mire várnak még?

Különben azt hallom, hogy a fecskék - váratlanul, program ellenére - már el is mentek tőlünk. Máskor csak Kisasszony napján gyülekeznek. Most lármás fellegekben szálltak ide a gács mezőkről, a felpörkölt, üszkös romokból meg a régi kárpáti falvakból, melyek csak most épülnek, s közölték a többiekkel, hogy valami ismeretlen vörös számum suhant át ezen a tájon, egyelőre itt nincs is mit keresniök. A zsindely meg a mestergerenda a földön hever. Szegény ember fészke összedőlt. Ezek a fecskék az utolsók. Úgy látszik, hogy csak családi ügyből kifolyóan maradtak még itt. Tanakodnak ezen-azon a kérdésen, leszállnak a drótról, aztán megint visszaszállnak. Nem tudják megfejtetni, mit jelent ez a sajátos természeti jelenség, mit az éj pipacstüze, az embervándorlás meg az ágyuk borzalmas csicseregése. Ők

egyelőre elutaznak innen. Úgy van berendezve az életük, mint a milliomos gyengélkedőé, aki télen mindig afrikai fürdőhelyen üdül, ahol virágot szedhet decemberben is, és napkúrát tarthat már márciusban. Mást nem tehetek, kedves fecskék, mint hogy jó utat kívánjak nektek. Minekünk itt kell maradnunk, hogy sárból-szalmából újragyúrjuk kunyhónkat, az ereszt, mely alá majd nyáron fészket építhettek. Ha azonban átrepültök az óceánon, vigyázzatok. Ne bizakodjatok a hajókban sem. Azok már nem a régi hajók. Minden ízük tűz és vas. Azelőtt, mikor ellankadt a szárnyatok, szívesen lerepültetek az árboc ormára meg a tatra, s a matróz nevetve vitt benneteket, jegy nélkül, ingyen utasokat, még kenyérbelet, zsemlyemorzsát is dobott. Most csak ólommorzsája van. Azt pedig nemigen lehet megenni.

Ne szálljatok le az emberhez. Inkább hulljatok le, sötét fecskék, a sötét óceánba.

A Hét, 1915. augusztus 22.

ORVOS ÉS HALÁL

Szivarok ölték meg Ehrlich professzort, a frankfurti vegyészt, a salvarsan felfedezőjét. Ez a világhíres tudós és angyali orvos majdnem bohémhalállal múlt ki. Laboratóriumában példás rendben sorakoztak egymás mellett a készítmények meg a vegyszerek. De a lakásában, az íróasztalfiókjában, a rengeteg tárcájában szivarokat rejtegetett, mindenféle szivarokat, zsíros fényű fekete szivarokat és üvegtokos szivarokat és pántlikás szivarokat és kellemes, szőke szivarokat és barna, komoly szivarokat, melyeket a szenvedélyes dohányosok reggel éhomra - vagy üres tea után - szoktak elszívni. Élete utolsó esztendejében mosolyogva panaszkodott, hogy el fog pusztulni, mert a 606 után nem fedeztek fel olyan szérumot, mely rákényszerítené, hogy a napi húsz szivarja helyett csak kettőt szívjon el. Zabolát rakott a rakoncátlan baktériumokra. A természet törvényét lebírta. Nem tudta azonban lebírni a vére, az egyénisége törvényét. Az hatalmasabb volt nála. Kellett ez a szenvedély, a dohányzás az ő számára a polgári élet dinamitja volt. Meddő küzdelmek után aztán vitette magát a végzete felé. Minden szivar egy hónapot jelentett. Azzal foglalkozott, hogy meghosszabbította - sok ezer évvel - az emberiség életét, és megrövidítette - sok évvel - a tulajdon életét. Még talán a laboratóriumi szolgájától is tanácsot kért olykor, csüggeteg óráiban, gyógyítsa meg őt. Ujja sárga volt a dohánylétől, körme barna, szeme pedig vörös a füsttől, szegény beteg orvos. Mert az egészségnek ez a vallója és osztója alapján az egészség hitetlenje volt.

Meghatottan nézek a világmentő tudós alakjára, aki előbb kikúrálta az emberiséget egyik nyavalyájából, aztán úri közönnyel elsöprenye magát egy másik szenvedéllyel, melyről - ha igazán érdemesnek véli - könnyűszerrel leszokhatott volna. Egyáltalán szabad-e az orvosnak betegnek lennie? Azt gondolom először, hogy nem. A bennünk lakozó ősi vágy követeli, hogy az orvos legyen a kicsattanó egészség mintája, az élet próbabábuja. Minél kövérebb és pirosabb, annál jobb. Azok a gyakorló orvosok, akik iparszerűen üzik a mesterségüket, tudják ezt, és gyakran hizlalókúrákat tartanak, hogy a hasuk szép gömbölyded legyen és a vastag óralánc - a gazdagság, egészség, minden jó jelképe - tündöklően feszüljön mellényükön. Sokan öltözködnek is gonddal, mint a színészek. Ezt kívánják tőlük azok, akik hinni akarnak bennük. Helyesen teszik például, hogyha szép nyakkendőt viselnek és a nyakkendőjükbe valami mélypiros, majdnem fekete tűzű rubinkövet döfnek. A rubin - középkori misztikusok szerint - csillapítja a főfájást, de ma is nyugtatóan hat idegeinkre, és főképp imponál nekünk. A beteg orvos azonban fájó ellenmondás. Olyan ő, mint a pap, aki vétkezik maga ellen, s az orvos, aki meghal, hasonlatos a paphoz, aki elkárhozik. A doktor gyászjelentése pedig már csak a humoristák prédája. Ha a páciens meglátná az orvosát, hogy pont ugyanazt a borogatást nyomkodja a torkára, mellére, mint ő, sohase hívatná magához. Gyermekkoromban ismertem egy öreg erdélyi orvost, aki morfinista volt. Szegény, valamikor, orvosnövendék korában, tréfából beleszúrta a hasába a morfiumos oltótűt, s azóta nem tudott megválni az édes bódulattól. Mindenki reszketett tőle. Fekete, vénasszonyos ráncok gyűrűzték körül az arcát, olyan volt, mint egy felöltöztetett csontváz. Azt hittem, hogy akihez belép a halál e titkos cimborája, annak vége van. Haja rövid volt és jégszürke, a szeme vízsínű, de jóságos, mint egy eleven hullám. Most úgy emlékszem vissza rá, akár egy szentre, és elfog a csodálkozás, mi tarthatta benne a lelket, ebben a szenvedő, törékeny, jóságos emberben, hogy éljen, teljesítse a kötelességét, ipekakuanát írjon torokfájós gyermekeknek, s mérje a cselédek lázát.

Az egészség szabályát és feltétlen értékét az életükkel nem is a nagy orvosok vallják, inkább csak a kicsinyek, akiknek a mesterségéhez tartozik ez, inkább az orvostudomány hivatalnokai, mint a hivatásosai. Ezek már a gondolkodás oly hideg magaslataiba érkeztek, hogy a bölcsek módjára állandóan értékelnek, s az anyagot, mely naponta ujjaik közt forog, az életet nem becsülik többre az értékénél. Nem mesteremberek, de próféták. A próféták pedig gyakran nem

hisznek önmagukban. Majdnem minden nagy orvosnak volt egy egészségrontó szenvedélye, az egyiknek a nő, a másiknak a szivar, a feketekávé, a hegedű vagy a vers, egy-egy mérgező művészet. Nagyon is egész emberek ahhoz, hogy hűek maradjanak papiroselveikhez, és ne legyenek közösek abban a vágyban, melyben édesmindnyájan ludasok vagyunk. A frankfurti orvos pedig napról napra szeme előtt látta a szenvedélyt, az embereket, akik már a szenvedély kihűlt krátereit voltak. Hosszú-hosszú körmenetben, középkori zarándoklásban mentek hozzá a világ minden részéből a csók kárvallottjai és bélpoklosai, akiknek valami kegyetlen isten fényes, rózsaszínű koszorút tett a homlokukra, hogy egészséget kapjanak, a keze által. Talán nagyon-nagyon is szerette őket. Lehet, hogy meg is irigyelte az egyedül való életüket. Keresett magának egy más szenvedélyt, részvétből vagy irigységből, különös versenyvágyból. Milyen távol lehetett mindenkitől, az élettől is és önmagától is, mikor egy munkás, apostoli nap után este a karosszékébe süppedt, és tudva, hogy merre megy, rágyújtott reszkető, sárga kézzel az utolsó havannájára. Valahogy el kell vetnünk mindent, ki kell égnünk, meg kell üszkösödnünk, el kell temetkeznünk, hogy alkotni tudjunk. Az író is előbb elveszti a gyengéd kék virágokat, a báli lányokat, az életet, hogy később igazán megláthassa. Gyötrelmes gond- dal ül a nő a tükre előtt, hogy szép legyen másoknak, mások előtt. Aki nagy és szép, annak szenvednie kell, titokban, nyugodtan. Ezekhez a küzdőkhöz hasonlatos a frankfurti ember- megváltó, aki szeszélyből odadobta az egészségét, hogy még attól is függetlenül dolgozhas- son, mások egészségéért. Mert az élet egyszeregye nem olyan egyszerű. A mindennapi kenyér után imádkoznunk kell mindennapi lázunkért is. Az állam, mindnyájunk atyja, aki óv bennünket minden ballépéstől, s aki megbüntet, hogyha éjfél után kiabálunk az utcán, és nyilvános parkok gyöpgályaiba lépünk, aggályosan vigyáz az egészségünkre, de mint szerető atya hozzánk csempészi bölcsen és jóságosan köteget adagokban a kártyát, az alkoholt, a szivart, a törvénytelen, tilos csókot, az összes mérgeket, ezeket a gyógyszereket az egészség ellen, ezt a kis hitelesített, csöndes anarchiát a túlságos rend és unalom ellen. Akhilleusznak valaha az istenek feladták a kérdést, mit akar: hosszú és nyugodt életet vagy rövidet és dicső- ségest, s a hős az utóbbit választotta. Ez pedig sokkal emberibb riposzt, semhogy csak holmi antik szellemeskedésnek tartsuk. Öntudatunk alatt, akaratunk ellenére, mindnyájan így vála- szolunk, nem szóval, de az életünkkel.

Az emberek nem nagyon akarnak élni, csak boldogok akarnak lenni, mint a frankfurti orvos, a vegyész, aki nikotinmérgezésben halt meg.

A Hét, 1915. augusztus 29.

KÖLTŐK

Nordau Miksa a minap azokról a költőkről tárcázik, akik nem is költők. Azokról a névtelen hírességekről, akik egész életükben csak egyetlen dalt írtak, de az aztán egyszerre el is terjedt a nevük nélkül, beleedződött a vérbe, a tudatba. Rouget de Lisle, a *Marseillaise* írója vagy August Becouer vagy Max Schneckenburger ilyen névtelenül is híres költők. Németek vagy franciák egy irodalmi közösségbe kerültek. Később exhumálja őket a tárcaíró. Gyakran már fel sem ismerhetők. A tagok leszakadtak, a törzshöz idegen kéz járul, s a gerincen vendégfej fityeg. Ki tudna itt igazat tenni?

A tárcaíró arról beszél, hogy ezek a költők, akiket *csak-egy-dal-költő*-nek nevez, egyebet nem is alkottak. Sohasem hivatásos költők, vak eszközök, akik zengenek a sötétben. Körülöttük élnek-égnek igazi költők. Azok hallgatnak. Mert a népháborodás, a történelem, a forradalom csak ürügyet keres, hogy - szóban is - kitombolja magát, nem verseket, amelyek fölfelé repítik, csak betűket, amelyeknek mélyebb értelmet akar adni, önkényesen, mint egy zászlónak, amelyet, ha ezerszer szent is, előbb a rőfösüzletben vásárolnak, vagy egy jelvénynek, amelyet előbb közös megállapodással határoznak el, jelvénynek. Úgy látszik, hogy a történelem szeszélye, amely öblös ünnepi morájával, harangzúgásával és tűzfényével tulajdonképpen megzenésíti ezeket a verseket, úgy választ, mint a zeneszerző. Minden komponista fázik a jó verstől. Az nagyon is zenei. Minek ő akkor? Ezért keresi a süket, kongó, legkevésbé zenei sorokat, amelyekben krajcárnyi muzsika sincs. Csak héj, burok, tok kell neki. Az pedig minél kopottabb legyen.

Érdekes, reánk nem áll ez a megállapítás. A német tárcaíró csak tollheggyel érinti a magyar irodalmat, s látszóan kisiklik a kérdés taglalása alól, de sorai közt érezhető, hogy a néma érvek hatása alatt kissé meginog az állításában. A mi népszerű, történelmi dalainkat mind nagy költők írták, akik éppen verseikkel lettek halhatatlanok, ezzel a dalukkal csak népszerűek. Még a Rákóczi-korabeli irodalmon is érzik az akkori pennás műveltség, a kalamus. Mindez abban leli magyarázatát, hogy sokáig nem volt demokratikus kultúránk. A költő jó darabig csak nemesemberekből került ki, akárcsak a politikus. Hasonlóan van ez a régi orosz irodalom gróffíróival is.

Igaz viszont - és ez a magyar költők tragikuma -, hogy nálunk a köztudatban minden nagy költő *csak-egy-dal-költő*. Próbát tehetünk, s széles e hazában egyetlen visszhang válaszol a költők nevére. Kölcsey: *Himnusz*. Vörösmarty: *Szózat*. Petőfi: *Talpra magyar...* (A *Nemzeti dal*-t csak az irodalom ismeri.) Kiss József: *Simon Judit*. Csokonainál azt mondják: *Lilla*. Reviczkyknél: *Pán halála*. Alapjában egy világról, egy kultúráról, egy rengeteg szimfóniáról van szó, de a nagyközönség megelégszik nem is egészen egy dallal, csak egy címmel. Néhány szóból csinál szobrot a költőinek. A mnemotechnikai rendszerhez folyamodik, mint mikor egy házszámot, egy telefon- vagy egy aktaszámot akar megjegyezni. Afféle gyors *svindli kurzus*-t vesz az irodalomból. Megkülönbözteti a költőit. Nem számmal, csak betűvel.

Különben most mindenki azon tépelődik, mi lesz a költővel, hol a helye, mi a jövője? Értsük meg, nem is annyira a költőről, mint csak az európai költőről van szó. Mert e világrengés hatása alatt máris kialakulóban van valamelyes európai köztudat. Most kezdjük érezni, hogy európaiak vagyunk, hogy amit azelőtt költészetnek neveztünk, az csak ennek a vén, rücskös, finom, szenvedő világrésznek a terméke, amely huzamos ideig békében élt. Amerikára azelőtt úgy gondoltunk, mint az acélhengerek, a gyárak, a villamos sebesség országára, ahol a múzsa - az üzleti lármában - félve sütötték le hosszú szempillájukat. Kétségtelen, hogy ma az európai kultúrát egy más világrészbeli, például egy amerikai vagy egy indiai bölcs

szemében nem az összeírt könyveinek és remekműveinek masszája jelenti, nem az a csöndes, mélypiros izzás, amely az önkívületben levő lélek mélyén mutatkozik, de a szervezettségünk, a negyvenkettesünk, az iparunk haladása, az ágyunk, a katonaságunk. Kérdezzük azonban, hogy utóbb hol volt, milyen keveseknél volt meg ez az ünnepi mélység, ez a mélypiros izzás? Az európai irodalom félig már gyári iparcikké, félig a színházak mocskos üzleti számításaivá vált. Hogy ez az irodalom elpusztul, hála istennek, az bizonyos. Hogy a másik nem pusztul, nem pusztulhat el, az is bizonyos. Talán nem lesz annyira divatos, talán kevesebb lármát vernek körülötte, talán megkisebbedik majd a smokkok száma, a poézis azonban tovább él. Még nagyobb egyedüliségben dolgozik a költő, olyan magányban, mint a keleti fakír. Semmi esetre sem lesz jó üzlet költőnek lenni. Szőrcsuhát kell öltenie, önkényes számkivetésbe kell mennie, még többről le kell mondania annak, aki eddig majdnem mindenről lemondott már. A történelem bebizonyította, hogy azokban a korokban, amikor egyetlen általánosító elv uralkodott a világon, a szigorú doktrínák és paragrafusok alatt mindig lélegzett az eleven lélek, s csodálatos kultúrák nyíltak a sziklán és a homokon is. Soha annyi szív és lélek nem volt például, mint a középkorban, mikor a biblia volt az egyetlen könyv, a *homo unius libri* mesékre, versekre, rendkívüli álmokra szomjazott. A militarizmus, amely minden jel szerint olyan uralomra jutott ma, mint a középkorban az egyház, nem semmisíti meg a költészetet, csak a költészet divatját.

Megismétlődik majd a régi mese. Hiszen ma újra felosztják a földet. Die Teilung der Erde. A hadvezérek karddal szabdalják darabokra a térképet. Mindenki jelentkezik, mint régen, a földműves, a kalmár, a kis- és nagyiparos, a merkantilista és a kommercialista, s mindenki megkapja az őt megillető részt. A költő utoljára jön. Megint nem marad semmi, egy talpalatnyi föld sem. Mit tegyenek? Újra odaadják neki az eget. Az nem kerül semmibe. Abból az égből, amelyen a hadipilóták cikáznak, jut számára egy foltocska, amelyen szabadon élhet, a kedve szerint.

Csak kissé magasabbra kell repülnie.

A Hét, 1915. szeptember 12.

SANYARÚ VENDEL

Hol vagy, Sanyarú Vendel? Micsoda szél fúj ide, tintás ujjú - annyi idő után -, az aszfaltra, egy ijedelmesen megváltozott világba, téged, minden dolognál szomorúbb, viccek anakronizmusa, nyugdíjazott humor, kiérdemesült élclapfigura? Úgy rémlik, hogy újra látunk téged. Ha nem csalódunk, találkoztunk is veled múltkor, egy utcakereszteződésnél. Ábrázatod még ösztövérebb, még sárgább, még siralmasabb, az orrod akkorára soványodott össze, mint egy szem töpörtyű, s a pudvás ádámcsutkád még hegyesebb. Úgy vigyorogtál, akár a hold novemberi éjszakákon a temetőkertek fölött, szegény, szegény barátunk, handlénál vett szellős kabátodban, amelynek a szélét már moly harapta, penész cifrázta.

Szeretünk téged, hiszen a miénk vagy, magyar figura, akinek a humorát igazán csak mi értjük meg. Foglalkozásodra nézve díjnok, s az benned éppen a nevetséges, hogy reggeltől estig körmölsz, és még sincs soha egy megveszekedett garasod sem. Aki jól meggondolja ezt, az belefulladásra kerülhet a nevetésébe. Este például beszélsz a hentesboltba, öt krajcárért sonkát kérsz, aztán hazamégysz, megeszed a sonkát s utána a zsíros pakolópapírt. Más ilyen pukkasztóan vidám történeteket mesélnek még rólad. Ma azonban folyton változtatod az alakod. Sok helyütt jársz egyszerre. Lehetne belőled egy könyörgő körmenetet csinálni. Nem tudni, ki vagy, csak egy a bizonyos ma is, az, hogy szellemi munkával foglalkozol, úgynevezett fejmunkás vagy, aki magában viseli a mai társadalom pilléreit, az alkotó elveket, s gondolataiddal tartod fenn életünket. Van töltőtollad is, de télikabátod az nincs. Egy ízben tanárnak láttunk, aki nyers paradicsomot vacsorált, máskor bírónak, akinek rojtos kezelője volt és nagy családjá meg egy öreg, babos nyakkendője, de tisztán, szelíden, keserűség nélkül mondta ki ítéleteit a király nevében, s ismertünk már piktornak is, zongoratanítónak, ügyvédnek, kis joggyakornoknak, íróknak, tudósoknak és apostoloknak. Mostan ezer korona vagy kétezer korona vagy háromezer korona az évi jövedelmed. Tegyük azonban hatezer koronára, s gondolkozzunk, mint tudsz megélni. Ma nem találhatsz a körúton szöcskét és vadmézet, mint az egykori anachoréták az őserdőben. Csodára járnak a nemzetgazdászok. Lelkiismeretednek oly patyolatfehérnek kell lennie, mint a gavallér báli ingelőjének, s úgy kell benned tündökölni az erénynek, mint a gyémánt inggomboknak, kell, hogy független légy minden anyagi szellemtől, kell, hogy az agyvelőd rugékony, villamos és friss legyen, kell, hogy bátor légy, erős és szép, mint egy arslán, kell, hogy ismerd az életet, mikor a kávéházra se futja, s kell, hogy ne ismerd a csüggedést, mikor éjjel az apró gondok tüpárnáin nyugszik áldott fejed.

Gyermekeiddel is találkoztunk. Mert sok-sok gyermeked is van. Ők azok az apró Vendelek, akik majd átalakítják szakadt kabátjaidat, megtépett idealizmusodat, és tovább hordják, a boldog, mosolygó, kövér mohók körében fenntartván a gondolat uralmát, a kapzsi vandalizmussal szemben a krisztusi, szelíd, áldozatos vendelizmust. Gyakran halljuk most gyermekeidet beszélgetni a külvárosi villamoson. Boldog gyermekkor, bábuk, lepkefogók, matricák kora. De ők - kis öregek - csak a disznózsírról, a borjúhúsról meg a kenyérárakról beszélnek. Ez a költészet, fillérekben kifejezve. Milyen jól vannak értesülve szegénykéik. Képzeletükben a tündér egy természetes vásárcsarnoki kofa. Álmodni pedig arról álmodnak majd, mint te, aki minden szenvedés ellenére csak az úri tisztaságot, az askéta-munkát, a szellemi életet akarod folytatni kéretlenül is, erőszakosan tovább akarod fűzni, anélkül, hogy bármi biztatást kapnál. Mindenről leszoktál már. Nikotinmentes szivart szívsz s koffein nélküli kávé iszol, élet nélküli életet élsz. Lemondtál a húsról, a tejről, a zsírról, a villamosról, a könyvről, az automatabüféről, a készen vett ruha pazar eleganciájáról, nábob, álmodozó, gazdag, önmagadat pazarló lélek. Csak arról a gondolatról nem tudtál még lemondani, hogy itt szükség van rád, a szellemi életre, a gondolatra.

Sanyaru Vendel, mi nem tudunk mulatni rajtad mostanában. Viseltes kabátodra egy ordót szánunk, egy sziderális tündöklésű medaliont arcod alá, amely hasonlatos a holdhoz, vagy még inkább a nagyvárosok éjszakájában világító utcai órához. Egy csillagot neked a rongyos gomblyukadba, oly fényeset és büszkét, mint a Sirius.

A Hét, 1915. szeptember 26.

CSONTOK

Vajon mi lesz az emberből? A keresztény hit szerint lélek, a zsidó szerint hamu, a pogány szerint pedig lilium vagy kalarábé, szitakötő vagy kukac, fecske vagy görény. Ezzel szemben az amerikai *Western Nitroglycerin Manufacturers Association*, mely a jenkik vallásfelekezetét képviseli, azt vallja, hogy az emberből halóporában dinamit lesz. Az amerikai lőszerbetyárok a koporsók fedelére többé nem azt írják: Béke hamvaira! Csak ezt: Vigyázat, robban!

Végre olyan hír érkezett hozzánk, melyet maga a satíráíró sem feszíthet tovább, a money-making oly tréfás borzadalma, mely páratlanul áll a háború bűnlajstromában, és külön figyelmet érdemel. Egy chicagói gyár felásatja az európai harctéren elesett katonákat, hogy a csontok enyves leveséből nitroglicerint főzzön. A glicerint, mellyel szeles téli időben kezünket finomítjuk, a szelíd, édes pipereglicerint, melyből könnyűszerrel, nagyon egyszerű úton teremtik elő vad és irtózatossá testvérét, a nitroglicerint, eddig állatok csontjaiból készült. Minthogy pedig nálunk fogytán a csontkészlet, az ember csontjára került a sor. Egyelőre csak a halottak csontjaira. Az elevenek csontjára csak később. Annyi azonban már bizonyos, hogy nemcsak a dohányzósobában van vége az idillnek, de a temetőben is. Régi együgyű költők valaha milyen bizakodóan daloltak az enyészetről, mely ízekre bontja a húst, az inakat, s csöndesen megőrli, semmivé - áldott, porhanyó liszté - darálja a nagyon is kemény csontokat, melyek ennek a múlandó életnek pillérjei és vastraverzei. Mindez már hiú álom, költői ábránd, a régi, boldog, patriarchális múlt kiváltsága az újvilág gyermekének. Nincsen többé pihenés a csigás homokban. Szegény halottak is csak fél szemmel aludhatnak, nyúl-álmot, mint azok, akik hajnaltájt a keltőóra berregését várják, vagy mint akik a gőzfürdő pihenőjében szundítanak álmatlan éjszaka után, s új vendégek jöttén akármikor felrázhatja őket a fürdőszolga. Hiába hivatkoznak arra - az árvák -, hogy már levetkőztek, a gardróbban hagyták életüket, egy szög-re akasztva. Mert jönnek az amerikai csiszárok, és sorozzák őket is, a halottakat. Lehet, hogy vége az életnek, de még mindig nincs vége annak, amit többre taksálnak az életnél. Végre az ember nem rázhatja le kötelességét azzal a kényelmes kibújóval, hogy meghal.

Alapjában csodálatos, hogy csak erre jöttek rá, a csontjainkban rejlő dinamitra, s nem vették észre, már régebben is, hogy mennyi becses anyag szunnyad még testünkben, melyet hasonlóan fel lehet használni s egy kis vegyészeti boszorkánysággal rögtön arannyá is lehet változtatni. Nem beszélünk a szervezetünkben rejlő káliumról és nátriumról, de tudjuk, hogy sok szén van benne, valóságos szénbánya, mivel fűteni lehetne, nem megvetendő mennyiségű foszfor, ami kiválóan alkalmas a bűdösgyufák készítésére, elég sok mész, amivel, ha elegendő emberből vonják ki, házakat meszeltethetünk, sok klór, amivel diplomáták gallérját és ingmellét fehéríthetjük, esetleg egy modern gőzmosodát vagy tisztítóintézetet alapíthatunk vele, sok van, amit csak szilárdítani kellene - keressék meg a képletet -, s kitűnő, olcsó bilincseket verhetünk belőle, ezenkívül cukor és zsír is, melyből pompás szappant, úgynevezett ember-szappant olvaszthatunk. Nem szabad elfelednünk ezenkívül az emberből készült csinos iparművészeti tárgyakat, a hamutálcának használt koponyát, a fogakkal és csontokkal díszített gyümölcsöstálat és a nyakcsigolyákból összefűzött ízléses nyakláncot. Azok a vállalkozók, akik a halottak csontjait felásatják, úgy látszik, már túltették magukat minden nevetséges erkölcsi aggályon, és sokkal fölényesebbek, mint az emberevők vagy az indiánok, akik koponyákkal rakják körül sátraikat, vagy azok a sírrablók, akik a halottak gyűrűit és aranyfogait csenik el. Ellopják a halottak halálát, fellármázzák az alvókat, csendháborítók a temetőben. Ismerjük a shakespeare-i gondolatsort, hogy a halott fejedelem pora mint válik egy hordóakna tapaszává, egy söröshordó dugójává. Az amerikai milliomosok ötlete jóvoltából még különösebb körutazáson megyünk át. Ellenségeink katonája a halála után újra hadiszolgálatot teljesít a csontjaiból kivont dinamit alakjában. Mily borzasztó volt egykor elgondolni a mélabús dán

királyfinak, hogy a térdkalácsunkkal tekéznék. A mai angolok halott csontokkal akarnak ágyúzni. Azóta az idegrendszerük határozottan rendbe jött.

Ezzel új korszak kezdődik az ember történetében, mely az energia megmaradásának elméletéhez, az eleven erő csodálatos körforgásához szolgáltat új és új értékes bizonyítékokat. Te pedig, ember, ne higgy többé a nyugalomban. Sem a földi, sem a síri nyugalomban. Szomjúhozod a halált, de mindhiába. Neked élned kell, örökké való életre vagy elkárhozva. Örökkévaló vagy, mint a pokol, sohasem elpusztuló, mint az orkán és a tenger haragja. Halálod után egyszerre átváltozol, nem az indus hitrege, csak az amerikai pénzérdek nyomán robbanó gyapottá, tüzes puskagolyóvá, soha meg nem szűnő kárhozattá, halál egy új halállá, futsz, sivalkods, repülsz, megveszekedett démon, öntudatosan-öntudatlan a kopár, végtelen levegőben. Nem tudjuk, mennyi a nitroglicerín öntudata, és mit gondol az emberből készült dinamit, de valószínűnek tartjuk, hogy az ő gondolkozása is nagyon emberi. A semmi vagy, ember, s nem semmisülhetsz meg, mert a semmi lerombolhatatlan, a gyűlölet vagy, a halál vagy, s nem halhatsz meg, mert a halál nem halhat meg soha.

A Hét, 1915. október 3.

UTAZIK AZ ARANY

Múltkor különös hajó indult el az angol partoktól a halifaxi partok felé. Ha valaki látja, azt hiszi talán, hogy egy hatalmas, nagyon titokzatos császárt szállítanak. Őfelsége a pénz utazott az angol zsebekből az amerikai zsebekbe. Ha azonban az angol tengerésztől kérünk felvilágosítást, aki reszketve állt őrt az ajtóknál, akkor ő térdre esik, szemét az égre emeli, s azt mondja, hogy magát a végtelen, büntető és jutalmazó Istent viszi, az angol klenódiumot, a sárga nemzeti bálványt, amely sápadtabb a vadörzsek minden faragott képénél.

Ez a hajó - ne nyugtalankodjanak - már céljához is ért. Hiszen nemcsak emberek voltak rajta. Nem kellett tartani tengeri affértól sem. Igazán vigyáztak rá az angolok meg az amerikaiak. Soha ilyen kísérettel nem indítottak el még gőzöst. Sokszoros páncél övezte, nyomában pedig a vízi detektívek százai sűrögtek-forogtak, a cirkálók, a torpedónaszádok, az aggodalmas és sunyi búvárhajók. Lobogók köszöntötték mindenünnen. Őneki szólt ez, aki már személylőve magasztosodva trónolt a hajó ládáiban és ércszekrényeiben, aranyrudak, tekercsek, karikák, fülönfüggők, gyűrűk alakjában, annak a 2700000000 koronának, amely most másodízben ment megfizetni az amerikai löszert.

Az emberek pedig, az angol tengerészek, akik egyedül állottak a tenger éjszakájában, így beszéltek a szívükhöz:

- Kötözzetek bennünket a hajó padlójához és árbocaihoz, mint azokat a régi hajósokat, akik a szirének szikláinál eveztek el, mert minket is elfog a szédület, a fülünk dalt hall, az orrunk cimpáját édes illatok csiklandozzák. *Auri sacra fames*. Éhesek vagyunk mi is, s enni szeretnénk, zabálni, aranyat, sok-sok aranyat. Szemünk olajosan-fényes, a kéjencekéhez hasonló. Arcunk pedig sárga, mint azé a matrózé, aki valamelyik kikötő kórházában sárgalázban haldoklik. Ütőerünk ki-kihagy. Hiába kapkodunk levegő után. Mindenütt érezzük a szörnyű nyomást, feszítést, vonzást, amit ez az aranyhajó áraszt magából, ez a delejes hegy, amely az óceán hátán úszik, ez a babonás massa, amelynél nincs nagyobb energiatartály, s magában foglal mindent, ami élet, a varrólányok könnyét, a munkás izomfeszítését, az agytekercek gondolatát, csókot, dühöt, becsvágyat, a katonák rohamát és utolsó sóhaját. A mi életünk olyan semmiség mellette. Azt gondoltuk, hogy egy csírázó búzaszem több, mint az egész halott természet. Most látjuk, hogy nincs igazunk. Ez a sárga, beteg érc mindennél több. Még arra is képes - amit a vegyészet sem tudott elérni mindmáig -, hogy a szervetlen testből szerveset alkosson, hogy új barázdákat nyisson a földben, és új, véres utat hasítson az emberi testben, hogy megváltoztassa a természet régi makacs törvényeit. Csak arra kérünk benneteket, arany urai, hogy számítsátok ki, mennyit ér körülbelül az aranyhegy mellett a mi szegényszegény fejünk, állítsátok fel a megfelelő értékek tabelláit, s mutassátok ki, mi az ára - sterlingekben - egy emberi karnak, egy lábnak, egy szívdobbanásnak, egy síró szem pillantásának. Ti, akik járatosak vagytok az aritmetikában, bizonyára egész pontos eredményre juttok...

Amíg a tengerészek így beszéltek, a hajó befutott a kikötőbe. Aztán a tudósítás így szól: „A kanadai kikötőben az aranyat hét vagonból álló különvonatra tették. A vonat elindulását titokban tartották.”

A vonat, amelyen az arany fedelmi inkognitóban utazik, az angol templom, az istenség lakása, egy új vízió, amely végigszágul az amerikai síkokon.

*Figyeljete! ez nem mese,
Ilyent nem olvassz könyvbe se.*

*Aranyt visznek az angolok,
S én rímet, verset hangolok.*

*Ez a jutalom és a bér,
Anglia vére, sárga vér.*

*Másutt pangás, a tőke fogy,
S a Daily News azt írja, hogy*

*Kanada földjén, valahol,
Egy aranyvonat zakatol.*

*Egymásba fűzve hét vagon,
Arannyal rakva vastagon.*

*Megy csendesen, megy hangtalan
Sok millió dollár arany.*

*Asztmás, uzsorás, béna, agg.
Cammog a vonat hallgatag.*

*A mozgó Wertheim-kassza fut,
Amerre megy, arany az út.*

*Ujjonganak a városok,
Híznak a hájas gyárosok.*

*Gurul - nem látja senki se -
A jenkik új kriszkindlije.*

*Egy könny... egy élet... mennyit ér?...
Egy pennyt ér... két pennyt ér...*

*Szalutál a kis vasutas:
Ez az előkelő utas.*

*Vasketreciben áll az őr,
A karja kard, a szeme tőr.*

*A fűtőt nyügzi a varázs,
Úgy érzi, arany a parázs.*

*A föld oly néma, mint a sír.
S a rongyos masiniszta sír.*

A hivatalos jelentés így végződik: „Az aranyvonat a megállapított időben robogott be az American Express Company pályaudvarába.”

A Hét, 1915. október 10.

NAPKELET

Napkeletet eddig pusztán mesékből ismertük. A tevehajcsárt meg a család, ravasz szőnyegkereskedőt, az asszonyát meg a rózsaoaját, amelybe egész rózszaerdők lelke van beléfojtva, a kígyóit, a skorpióit s a hályogos szemű kutyáját, amely a bazáros utcákon koncsorog, és olyan lompos, ordas, cammogó, hogy a farkashoz vagy a hiénához hasonlatos. Most a háború alatt ismételtén megmutatkozik valódi mivoltában is. Ha az ember a zsöllyéjébe dőlve, kávénál, szivarszónál olvassa a török államférfiak és hadvezérek szikrázó beszédeit, visszahanyatlik, a halántékához kap és megdörzsöli a szemét. Egész bizonyos, hogy ilyen hangokat nem tudna megütni nyugat-európai államférfi. Napkelet beszél így hozzánk.

Mi pedig, európaiak, műveltek, csiszolt körműek, akiknek rugóra, patentgombra jár a kultúránk, és - zsebünkben egy kézi villamoslámpával, két töltőtollal és három tintaceruzával - liften emelkedünk az álmok régióiba is, káprázó lélekkel bámulunk. „Nem meghajlott, nem megalázott homlokkal állunk itt, hanem dicsőségesen. Dicsőségesen mi, akiket még a kis hatalmak is megmosolyogtak.” Lehet így is? „Egyik legfontosabb eredménye a háborúnak egy félelmetes hatalmi csoport megteremtése lesz, amely az Északi-tengertől az Indiai-óceánig fog terjedni.” Panoráma, amilyent az ezeregyéjszakában látunk, benne pedig nevek, állomások, valóságok, Hamburg, Königsberg, Budapest, Konstantinápoly, Bagdad, Basszora, Aden, Szuezi. Végül csak egy mondatot: „Száz éven felüli ulémák is táborba szálltak, és Irak védelmén seregesen estek el török asszonyok is.” Áldja meg az Isten azt, aki ezt mondta, hogy ily egyszerűen, műveletlenül, parasztosan tudta, merte, akarta mondani. Ha műveltebb, szegény, akkor kijelentéseket tesz, föltéve, de meg nem engedve, s nem zárkozhatik el ennek is, annak is a megállapításától, mint a többi politikus csizmadia.

Ez a háború sok mindent megbuktatott, de mindenekelőtt megbuktatta a kopár és torz europizmust, azt a kultúrát, amely csak vékonyka papírmassé fallal van elválasztva az őserdőtől. Múltkor egy okos és csendes török járt nálunk, aki nagyon szeret bennünket. Végigvezettük a városon. Akkor aztán kibökkentette a véleményét. Az a véleményem, uram, hogy önök nagyon is el vannak európaiasodva. Szomorúan állapította ezt meg, mint aki azt mondja, hogy valaki el van züllve, de még talán-talán lehet segíteni rajta. El vagyunk európaiasodva? Ő úgy értette, hogy le vagyunk európaiasodva. Mert az európai kultúra ma már nem jelent világelvet, ez a szempont és lélek nélkül való élet, az europizmus nem könyv és könny, ez a gyár, a légfűtés, az automatagyufa, a b.u.é.k.-névjegy, az irodalmi főpróba, a fíve o'clock tea. Az europizmus nem shakespeare-i és goethei mondatokban testesül meg, de ilyen felírásokban: „Színház után X. kávéházban találkozunk...”; „Tilos a fűre lépni...”; „Zálogcédulákat veszek...”; „Éjfél után friss, meleg ételek kaphatók...”; „Ebekkel nem szabad a vendéglőbe lépni...”; „A növényeket a n.é. közönség figyelmébe ajánljuk...”; „Kétévi jótállással...” Csupa máz, tartalom nélkül, afféle kényelmes világhazugság, amelyet kéretlenül mindenkire rá akarunk erőszakolni. Nem centrifugális, csak centripetális kultúra. Meztelen láb lakkcipőben. A mai ember nem akar megszabadulni a hazugságtól, csak a látszatától, azt akarja, hogy valahogy megnyugtassák, akár hamis érvekkel is. Tudja például, hogy rossz órát vesz, de megköveteli, hogy legalább két évig jótálljanak érte.

Goethe öregkorában kelet felé fordult, gyakran olvasta a Koránt, a nyájas és könyörületos isten könyvét, amelyet a világirodalom nagy alkotásának tartott. Itt áll ez a mondat: „Csak az ember tud szenvedni, csak ő képes erre a nagyszerűsége.” Mohamed, a szerény és lángeszű analfabéta, aki reszkető kézzel gyűjtögetta szavai tüzes bokrárt, váltig csodálkozna, hogy a trottoir roulant-on és egyebeken hová haladt azóta az ember. Soha nyárspolgáribb, szellemnélkülibb, mocsarasabb nem volt az európai kultúra, mint a háború előtt. Kodifikálták, nyílt

arccal, az olasz jelszót: *szent önzés*. Ez indítja meg képzeletünket napkelet felé. Az a korszak, amely jön, nem lehet a rothadásig érett, széthulló európai kultúra folytatása, hiszen ez már betöltötte hivatását a XVIII. században, de várakozó idő, amelyben újra prófétát, apostolt, megváltót lesünk, és újra hiszünk majd az emberben. Ha a számítók, hidegek, okosak csalatkoztak, akkor bízunk kell a napkeleti leprásokban, a köldökszemlélőkben, a nyavalyatörősekben, a kígyóbüvölők tör-éles szemében. Mert nem az lesz a megváltó, aki majd feltalál egy új acélhengert, egy eltörhetetlen fésűt, egy villamos hátvakarót vagy egy új gyorsvonalat, amely majd óránként kétszáz kilométerrel száguld, de aki megnyergeli a legendás ezüstszürke lovat, a Korán Elborákját, amely a nyugalom és az erkölcs-mennyországába visz.

Jöjjön el minél előbb ez a napkeleti megváltó, s szabadítsa meg a világot minden gonosztól. Mindenekelőtt pedig a kákabélú és nyavalyás „modern európai kultúra”-tól.

A Hét, 1915. október 24.

KIS KORTÁRSAINK

Már összeírták a kisfiúkat és kisleányokat is. Korhatár: két év. Minden csecsemő belekerül a lajstromba, akárcsak a felnőttek, és mindegyik kap egy kis cédulát. Mindenható isten, ez az ő első hivatalos ténykedésük. Aztán hoznak nekik tejet, megbízható, vegyileg vizsgált tejet, de nem tejecskét, mint nekünk. Mi csak a mamáról meg a dadáról meg a cicáról tudtunk. Ők azonban első gügyögésükkel, selypítésükkel az államot meg a fővárost emlegetik. Hiszen mind a kettő ottan állott a bölcsőjüknél. Mind a kettő bizonyos tekintetben a dadájuk. Így kerül be az állam és a főváros a tündérmesékbe.

Vajon van-e a föld hátán olyan ember, aki mit se tud erről a világindulásról, s úgy éldegél, mint annak előtte, elefántcsonttoronyban, a csillagokat vizsgálván, vagy kecségét-potykát hozván hajlós vesszőn a piacról és karalábét zöld leveles kosárban? Kötve hiszem. Valaki azt mondta, hogy csak a csecsemők és az örültek fölött suhan el nyomtalanul a háború. Még ezt se merem állítani. Annyira áthatotta a földet, annyira megrecsegtette minden rétegét és eresztékét, hogy egy természeti jelenség, egy földrengés erejével ráz össze minden teremtetett lényt, s valami formában - előbb vagy utóbb - mindenkihez elér. Hallom, hogy a klinikai betegek is váltig politizálnak. Az a seregszemle pedig, melyet megtartottak a csecsemőkön, azt bizonyítja, hogy a háborús adminisztrációnak már a gyermekszobák ajtaján is kopogtatnia kell, és ezeknek a csöpp kis fogyasztóknak igényét is fel kell venni abba a nagykönyvbe, melybe mindnyájan be vagyunk írva. Valaha idilli ereklyéket őriztek meg a csecsemőtől, egy hajtincset vagy az első topánkát. Ma történelmi emlékként kisfiunk tejjegyet tesszük el, az iktatószámával egyetemben.

Egy idő óta módomban van érintkezni a csecsemő-társadalom legkiválóbb és legelőkelőbb tagjaival, s már bizonyos fogékonyságra tettem szert annak a megítélésében, mi van nyűkre és mi nem. Tévedés azt hinni, hogy ők a változott idők sanyarúságát nem érezték meg. A csecsemők is nélkülöztek és hazafiak, akárcsak mi. Szenvedtek szegények a pólyában, a bölcsőben, a kis, hálós ágyban, már csak azért is, mert nem ők voltak a fontosak, csak háborús gyermekek, hadi csecsemők voltak, akiknek sietve adtak enni, akiket sietve fektettek le, akikre sietve nyomtak csókot, akikre nem tapadt édesen, érlelően, a bámuló nyári nap hosszú izzásával az apai-anyai pillantás. Róluk nem tudnak majd kedves, együgyű, bensőséges történeteket mesélni. Ki ért rá ilyen böngészésre? Kissé a lelkük is elkallódott. Ezenkívül minden testi nélkülözésben is volt részük. Hányszor késett a doktor bácsi, aki katonaruhában jött az ágyukhoz, a sebesültek és betegek mellől. Tejükre várni kellett, akkor se volt az a gyöngyös-habos, áldott tej, melyről a gyermekmesében hallunk. Mi, önző nagyok, eddig mindenféle hiányról beszéltünk, tejhiányról, húshiányról, liszthiányról, szappanhiányról, rézhiányról, még egyiptomicigaretta-hiányról is. Nem vettük azonban számba, hogy *cuclihány* is van. Másfél év alatt a szövetséges hatalmak gyermekei - ez a mohó és drága kis hadsereg - elrágta a világ összes gumicucliját, mely a patikákban és drogériákban lelhető. A gumi a köpenyekre, a betegeknek való légpárnákra, az autókerekre kell, a csecsemők fényűzési cikkét egyszerűen megszüntették. Mosolygunk ezen a kis szűkségen, de a csecsemőnek - a táplálkozáson kívül - a cucli az egyetlen szellemi élvezete, az egyetlen szórakozása, olyan, mint a nagyoknak a kaszinó, a szivar vagy a baccarat. Kis szájuk most csak a hideg levegőt rágja. Később bizonyára pesszimisták lesznek.

De másrészt irigykedve is nézek ezekre a csöpp állampolgárookra, ezekre a pelenkás kortársakra, akiknek már messze, régi múlt lesz az, amit mi most átélünk, s emlékezetes minden, amihez érünk. Az a sok rózsaszín tábori levelezőlap, amely ezrével röpköd az országban, egyre gyérebbé válik majd, mire nadrágot kapnak, és belekerül a levelesládába vagy egy

üveglap alá. „Küldj nekem még egy meleg téli kesztyűt” - olvassák egykor, s a prózai, gyakorlati közlés akkor már a történelem tündérvárázsával beszél. Sok fiú úgy nő fel, hogy nem ismeri az apját. Ez a háborús gyerek egyszeriben lát majd egy hazatérő katonát, akire azt mondják, hogy az apja, egy arcot, melyet sohase feled el, egy jelenetet, mely lármás, kacagó, érthetetlen túlságával döngeti a házat és egy sárga sapkarózsát, mely képzeletében minden szín és élmény fölött világítani fog.

Azok, akik már felcseperedtek, még érdekesebbek. Múltkor láttam egy pesti gyereket, aki *rekvirálás*-t játszott. Kihallgattam két nyolcéves kisfiút, aki a búza- meg a rozskenyérről, a tojás áráról, a hagymáról és a zsírról beszélt. Elhűltem a tájékozottságukon. Szegénykék, gondoltam, milyen okosak, milyen öregek. Hiszen mi tizennyolc éves korunkban sem tudtunk ennyi közgazdaságot.

Velük szemben - akár fiatalok vagyunk, akár vének - éreznünk kell, hogy mi már a múlt emberei vagyunk.

A Hét, 1915. november 14.

HÁRMACSKÁN

Dermesztő kis csendéletbe világított bele most a csendőrök villamos zseblámpája: a nyír-ábrányi pályafelügyező megölt egy szegény, öreg görögkatolikus papot, mivelhogy a pap sokat nyert a kártyán. Semmi más kifogás nem volt a lelkész úr ellen. Emiatt azonban meg kellett halnia. Vérbe fagyva hevert már a sínek mentén. A társaság pedig tovább játszott, hármacskán, nélküle. A gyilkos, miután elvégezte véres munkáját, nyomban sietett vissza a kártyaasztalhoz, felvette a zsíros lapokat, melyeken még az ujjak melegsége érzett, és újra megtette a bankot. Vajon jó kabala-e görögkatolikus lelkészt gyilkolni?

A lélek fülledt odúiba és homályos szurdékjába tekint - ezen a történeten át - a szemünk. Egy vendéglős, egy ispán, egy pályafelügyező meg egy lelkész alkotta a kedélyes társaságot. Nem nagystílű emberek, de csupa jó barát. Ezek azok a kis kártyások, akiktől hemzseg minden kocsmaszín, minden kávéház, minden kártyaszoba, azok a csupaszív polgárok, akik nem a pénzért játszanak, csak pusztá szórakozásból és unaloműzésből, azok a humoristák, akik a kártyások régi tolvajnyelvét ropogtatják, azok a pajtások és komák, akik minden áldott nap szelíden ülnek le, hogy - mint tréfásan mondják - megöljék egymást, de akik alkalomadtán meg is ölik egymást, a szó szoros értelmében, a szenvedély üzőttjei, a mohó méregnyelők, a kártya kis, de veszedelmes alkoholistái, akik epezöld arccal figyelik mások szerencsését, és szikrázik a szemük, mikor egy fillérke másfelé gurul. Nem jó emberek. Ha rajtuk múlna, minden fejet meglékelnének, mint egy görögdiennyét. Fortuna istenasszonyt, aki fényes fellegekben, elérhetetlen magasságban trónol, nem ismerik, magukhoz züllesztették ezt a delnőt is, egy lompos és szutykos szakácsné a szerencsájuk, aki garasait a fogához veri. Nem szerelmesek beléje, régóta feleségül vették, csakhogy éppen együtt élnek vele. Kockáztatni semmit sem akarnak, de azért egyre játszanak. Valahogy szeretnének rést találni az életük unalmán, a tulajdon, a rend, a megszokottság törvényein. Arcuk kövér, de züllött. Fekete fogukon vastag nyák ragad, a pipafüst. Ők a polgári öröm, a középszer szomorú cigányai.

Azok, akik az életükkel játszanak, az igazi szerencsejátékosok, akik egy lapra teszik fel a jövőjüket, sohase süllyednek olyan mélyre, mint ők, a vigyázatosak, a számítók, a szenvedély napidíjas hivatalnokai. A kártyabarlangokban, kék tengerek partján, pálmák alatt, mindenféle kártyás él, olyan, aki fölfelé tör, és a boldogság oxigénjét lélegzi, s olyan is, aki napról napra fogy-sápad, mint a morfinista, de bennük, kik vagyonokat vesznek-nyernek, sohasem találtam még az önzésnek ezt a mértékét, ezt a taplószívű kíméletlenséget, ezt az üzletszerűséget, amely a kiskártyások sajátja. A nagyvártyás a kalandor könnyelműségével él, s mindig van a szívében egy pitvar a bohémság, a szeszély számára. A kis, ártatlan játékos azonban a polgári élet szigorú következetességét viszi be a szerencse határ és szabály nélkül való birodalmába, ezzel pedig beszennyezi a szenvedélyét is. Csak innen magyarázható, hogy a kompánia hidegvérrel tudta folytatni a játékot, mikor volt *partner*-ük már végképp elvesztette utolsó tétjét, az életet is, a nyír-ábrányi töltésen.

Ez a jelenet elképzelhetetlen volna minden nagyvárosban, minden huncut nemzetközi bűntanyán, ahova a föld salakja, a kétes életek söpreje ömlik össze. Azok a lila mellényes gavallérok, akik gyémánt melltűt és arany inggombot viselnek, de csak abból élnek, hogy nők elgurult aranyait szedik össze, s ebédelni csak minden második nap ebédelnek, bizonyára nem ilyen keményszívűek, és bizonyára azt sem engedik, hogy egy ember meghaljon, pusztán a bosszújuk kielégítésére. Nem, ők alkalomadtán kitűnő betegápolók és vigasztalók is. Mint akik sokat utaztak a véletlen óceánján, tapasztalat és jóság parázslík a szemükben. Csak a nyárspolgár ilyen kegyetlen. Az, aki csak félig értette meg a polgári társadalom megállapodását meg a szerencse fölényes törvényeit, s mind a kettőt összezagyválja. Az, aki semmit

se vall be magának. Az, aki barátjait gyűjti a kártyaasztalhoz, és minden ütést tréfaszóval fűszerez. Ő, a kemény kobakú, sunyi szemű, grádicsosan nyírt ínséges, a postatakarékpénztár betevője, a segély- és védegyletek tagja, a nyugdíjképes kiskártyás démoni dühvel birkózik. *Corriger la fortune!* Úgy javítja meg a szerencsáját - alapos rendszer -, hogy megöli, aki nyer. Casanova se gondolt ilyesmire. A nagykártyások szadizmusa a levegőben párolog szét, mert van képzeletük és logikájuk. A kiskártyás azonban gyáva és szegény: neki gyilkolni kell.

Csak arra vagyok kíváncsi, hogy a gyilkos előtt megjelenik-e néha a szegény-szegény áldozat képe? Ha másképpen nem, legalább - kártyások kísérlete - egy halovány és sovány makkfelső alakjában.

A Hét, 1915. november 21.

LÁNCHÍD

Budapest ezen a héten visszakapja egyetlen igazi ékességét: a Lánchidat. Olyan ez a város, mint a szegény lány, akinek vásott a cipellője, a harisnyája is rongyos, a szoknyája is csatos, de van egy régi, előkelőséget és jobb módot lehelő karcsatja, mely minden nyomorúságot elfelejtet. Valahogy rámaradt ez a családi kincs. Ami mellette van, a bizánci pesti kéjtanyák, az aranytornyos bérházak, a tükrös és márványos tébolydák, egyáltalán nem illenek már hozzá. A város azonban még ismeri értékét az ódon klenódiumnak, és - mint szegény lány árva ékszerével - mindig vele fényképezteti le magát.

Nem tudom, van-e pestibb és magyarabb ennél a hídnál, melyet idegen mérnök épített, van-e olyan dolog, mely ennyire egybefűz mindnyájunkat, pestieket és vidékieket, akik magyarul beszélünk, amihez mindnyájunknak annyi közvetett és közvetlen emléke tapad, ami annyi igaz történetet és költött legendát gerjesztett maga körül, mint ez a világhírességében is intim történelmi műemlék? Ha mindenestül elpusztulnánk, akkor egy láncszemét meg kellene őrizni az emberiség múzeumában. Az Pest és Magyarország lenne, az pesti és magyar lenne. Sokáig pusztán ez a láncszem kötött össze bennünket a nagyvilággal, az európai kultúrával. Ma is az emberlendítő liberális és nemes XIX. századról beszél minden csavarja, minden íze-porcikája. Már az épülése közben jelképpé vált, az épülő és szépülő országot jelentette. Mikor pedig a tizenkettedik láncszeme véletlenül leesett, és Széchenyi Istvánt, aki egy csónakról nézte a munkát, a Dunába sodorta, mindenki - maga a gróf is - baljós jelnek vette a kis katasztrófát, s attól tartott, hogy sohase épül fel a híd, és az a másik híd, amelyen milliók keze dolgozott, és Magyarországot a világgal akarta összekapcsolni.

Ha a híd történetét oldassuk, könnybe lábad a szemünk. Ama tíz év alatt, míg épült, 1839-től 1849-ig, a magyar közélet egyetlen főszereplője volt, s nem volt az országnak olyan távoli zuga, oly kis faluja az isten háta mögött, ahol ne izgatódta volna miatta. Akkoriban ez az első, komoly vállalkozás lázra gyújtotta az országot. Ha most hidat vernénk az óceánon, vagy egy meredek siklót építenénk valamelyik bolygó felé, nem lenne annyi bámulója, és közel se beszélnének annyit róla. Két táborra szakadt a társadalom, a hidasok és a nem hidasok pártjára, mert a maradiak, nem hittek abban a forradalmi lehetőségben, hogy Pestet össze lehet kötni Budával.

William Tierney Clark mérnök úr pedig, akit a híd talpkövébe letett emlékirat udvariasan csak *angol művész*-nek nevezett, az akkori pesti társadalom körülrajongott és ünnepelt, sokat vitatott és nagyon népszerű alakja volt, akit fejedelemeként fogadtunk. Széchenyi István gróf évekkal azelőtt kiutazott hozzá londoni palotájába, s barátságával tüntette ki. Aztán, hogy hozzánk jött, a híd talpkőletételére, az emberek korábban keltek, későbbben feküdtek, mozsár-ágyúk és tarackok durrogtak, a régi pesti égboltot röppentyűk szelték át, s a híd építőállványait tizennyolcezer lámpa világította meg. Ott az ünnepségen Széchenyi István gróf kezét fogott Clark mesterrel, de azok a magyar ruhás urak és hölgyek, akik körülállták őket - szemükben könnyel -, érezték, hogy tulajdonképpen a nemzet fog vele kezét. Az építőmester akkor már világhíresség volt. Ő építette a Clifton-hidat, a Temze-csatornát, valamint a hammer-smithi függőhidat is, mely leginkább hasonlít a mi Lánchídunkhoz. Pest azonban váltig bizalmatlankodott. Végre egy idegennel volt dolga, aki a nemzet pénzét vitte el, egy angollal, akit eddig nem ismert. Vajon érti-e a dolgát ez az ánglius? Egy kisváros, egy siheder ország kétsége szállta meg az embereket, akik először jutottak közvetlen érintkezésbe a külfölddel. Csakugyan jó lesz-e a híd? Nem árt-e neki - télvíz idején - a jég? A szél nem tépi-e szét a pilléreit? Elég erősek-e a láncok, melyek hintázva tartják majd roppant testét? A hídbizottság harmincnegyzet kérdőpontot intézett az angol mérnökhöz. Mindegyik pont csupa gyermekes

aggodalom és félénk naivitás. Csak aztán állott helyre valahogy a nyugalom, hogy a mérnök minden egyes pontra határozott választ adott, és 1837. szeptember 8-án aláírta a szerződést.

Ezzel korántsem volt elintézve a híd ügye. A konzervatívoknak nagyon gyanús volt, hogy valaki nálunk hidat épített, és nem egy röpiratban támadták meg Széchenyi István grófot, akit azzal is meggyanúsítottak, hogy a hídépítésért járó *rengeteg* összeget - képzeljék, százezer pengőforintot - suba alatt megfelezte az építővel. Clark lassanként legendás alakká vált. Gyakran látták őt sétálni - egyenes, sudár alak - a pesti parton. Barabás Miklós kőre írta az arcát. Borotvált angol volt, az arcéle finom és okos, a szeme méla és szende, mélyen kivágott fehér mellényt, biedermeier nyakkendőt és lapos kürtőkalapot viselt. Milyen titokzatos lehetett az akkori pestiek szemében. A nagy Larousse új kiadása ma is felemlíti, hogy a pesti Lánchíd építésénél sok előítélettel kellett megbirkózni, mert az akkori magyarok az utolsó pillanatig nem hitték, hogy vállalkozása sikerül. Vidéken - zavaros emlékek és szájhagyományok nyomán - sokáig regéltek róla régi ősz magyar urak és matrónák. Gyerekkoromban hallottam, hogy a híd megnyitása után Clark nyugodtan hazautazott. Évek múltán aztán egyik londoni barátja, aki nálunk járt, azzal lepte meg őt, hogy a pesti hídőrző oroszánoknak nincs nyelvük. A mester nem hitte el, s - mint telivér angol - fogadott sok-sok millió sterlingben. Pestre utazott, meggyőződni. Idejövet látta, hogy elvesztette a fogadást, egy szállóba ment, és kétségbeesésében, hidegen és korrektül, föbe lőtte magát. Külön munka lenne összegyűjteni a hídról szóló legendákat. Az építés befejezése előtt, a tizenkettedik láncszem leszakadásakor az egész ország rebesgette, hogy a víz kicsapott a parton, elöntötte a Gellérthegyet, vulkáni tüzek robbantak ki, és megindult a föld. Egykori képeken látni ezt a jelenetet. Széchenyi István gróf fuldokolva úszik a part felé. Különben a Lánchíd leszakadását ezer és ezer jóslat mondta meg előre. Legalábbis annyi prófécia van erről, mint a világ végéről. Ezek a mendemondák hozzátartoznak, nemesítik és szépítik, akárcsak a patinája.

Most újra megnyílik a vén híd. Mi tűrés-tagadás, minket is kissé babonássá tesz már. Elzárása a világháború kezdetét jelentette. Budapest 1914 nyarán árván tengett-lengett nélküle, és öreg budaiak, akik szomorúan nézték a tatarozó munkák kezdetét, a famankókon álló hidat, a csónakokat meg gőzhengereket, akkor rosszállóan csóválták a fejüket, s megjósolták, hogy már nem sokáig áll a világ. Ma megint rálépünk a kecses és biztos gyalogjáróra. Önkéntelenül keressük ennek a mélyebb értelmét. Színe a régi sárga-zöld-szürke, akárcsak a Duna vize. De hiányzik belőle a por s a múlt. Azt a múltat átfestették, az a múlt mindörökké elveszett. Egy új jövőbe ível bele az aggastyán híd, melyet még nem ismerünk. Mert az élet furcsa és bonyolult, igazán pont olyan, mint a Lánchíd.

A Hét, 1915. november 28.

AZ ÉLET DIVATJA

Soha annyit nem írtak-beszéltek a halálról, mint ebben a húsz-harminc évben, mely a háborút megelőzte. Voltak korok, melyekben mélyebben foglalkoztak a halállal, in specie aeternitatis. Az indus köldökszemlélők vagy az ógörög pesszimisták a lángoló kék ég díszletében látták őt, és később a középkor gyötörte magát vele, a ködben bolygó kísértettel, a zörgő csontvázzal, a katolikus vallás elvén. Mi azonban a felvilágosult és természettudományos jelenben mind a két koron túltettünk, és a halál divatját teremtettük meg. Végzetesen és ellenállhatatlanul érdeklődtünk a halál iránt. Igaz, hogy ez az érdeklődésünk felszínes és kacér volt - mint minden divat -, de a levegőben volt és vérünkbe vált. Komolyan nem számoltunk vele, nem készülünk fel rá, azzal intéztük el a halált, hogy állandóan emlegettük. Művészeink oltárt emeltek neki. Halálversek, haláldrámák, halálképek, halálszobrok, amerre néztünk. Csiklandozott bennünket ez a divat, minthogy távolnak gondoltuk a halált, kellemesen izgatott, minthogy igazán nem hittünk benne, s a villamos érzékek új mámorra, a jóllakott gyomor emésztőporra áhítoztak. A művészekről a divat átsiklott a polgári életbe is. Minden betegséget bizonyos varázskör vett körül. Tízévenként új és új *irodalmi* betegségek jöttek forgalomba. Eleinte tudóvész uralkodott, a bársonykabátos bohémek, divatárusleányok, kávéházi ínségesek regényes betegsége, amit hamarosan felváltott a migrén és az idegbaj. Nem élt valamire való ember - nem művész, de polgár -, akinek meg ne lett volna - tényleg vagy csak képzeletben - a maga kis kényszerképzete. Minden kölcsönkönyvtárban árulták jutányos áron. Ez már bizonyos becsvágyról és elhivatottságról tanúskodott. Senki sem vetett számot azzal, hogy ezek a betegségek a valóságban egyáltalán nem költőiek, de fájdalmas csapások és hiányok, melyek a tehetséget inkább húzzák, mint röpítik. Olyan fényt teremtettek körük, hogy a megtévedt képzelet előtt a lángelme kísérőjelenségeinek tűnt föl, s a művészet és tudomány újdonsültjei valami tragikomikus öncsalás folytán hibás következtetéssel ezeket a fontos járulékokat akarták megszerezni, mielőtt a porondra léptek, csak aztán mertek alkotni. Egészségi bizonyítvány? Nem, ők előbb *betegségi bizonyítvány*-t állíttattak ki. Csak a sápadt nő volt érdekes. Az emberek sápasztó kúrákat végeztek, és versenyeztek egymással a soványságban és a szűkmellűségben. Enni nemigen illett, a jó étvágy pedig a tulajdonosára határozott szégyent hozott. Valaha - talán már most is - hihetetlennek tetszik majd ez, de igazság, hogy a közelmúltban mindennek több varázsa volt, mint az egészségnek, melyet az élet állati, buta működésének tartottak, és látatlanban elítélték azt, akinek a szervei nem rakoncátlankodtak. Az egészség nem az alkotó élet volt, csak a *buta egészség*. Mindennek abban lehet a magyarázata, hogy ez a kor duzzadt és puffadt az egészségtől, az élet áldott fölöslegétől, távol járt azoktól a mezőktől, ahol a végzet és tragikum lakozik. Mi, az élet egykori nábobjai, kriptákban tivornyáztunk. Annyi életkincsünk volt, hogy nem tudtunk vele mit csinálni. Anélkül, hogy ezt a minden életet lezáró finálét, a természetnek ezt a rengeteg igazságtalanságát, az emberi tragikumot megértettük, megfejtettük, vagy csak közelebb hoztuk volna, belemerültünk egy szenvelgő kultuszba, mely a foglalkoztatás állandósága folytán kissé elzsongította fáradt, ki nem elégített idegeinket, ismerni vágyó agyunkat és a betegséget kacérsággá, a halált pedig léha divattá tette.

Emlékezünk azokra a jellegzetes estélyekre, melyeket az élet nevében ültünk, de alapjában a halálnak voltak szentelve. A szalonban, ahol összejöttünk, fojtott és titkos izgalmak kóvályogtak, s a társaság, mely csip-csup dolgokról csevegett, úgy festett, mint egy spiritisza gyülekezet. A falon Beethoven halotti maszkja lógott. Nem annyira a zenei lángelmének szóló hódolatul, inkább a saját izgatásunkra. Bámultuk a hideg vonásokon a halál elpihent tusáját, a kín megfagyott görcsét. Távol a kispolcon egy koponya. Valaki - nagyon kacérul - egy huszársipkát tett rá, legényes és tréfás hangsúllyal, a fogai közé pedig egyiptomi cigarettát

biggyesztett. A falakon baljós képek ingerelték képzeletünket. Lassanként rejtélyes és megmagyarázhatatlan lelki élményekről kezdtünk beszélni. Az ideg orvos vitte a szót. De mindenkinek volt valami mondanivalója. Éjfélkor aztán bejött a ház úrnője, csillagos, fekete pongyolában, nesztelenül és sokat jelentően a zongorához ült, és vajszerű, vékony kezeit, ideges, hosszú ujjait elpihentette a billentyűkön. Mit játszon? Grieg *Aase halálát*-t követelte a társaság egyértelműen. Az egyik széplélek - a sok közül - odarohant a villanykallantyúhoz, és a többiek hallgató helyeslése mellett elkattintotta, a szobára borzongó félhomály borult, csak a gázkályha parázsos vörössége világította meg az alakokat, az ingmelleket és a szmokingokat, a lekonyuló fejeket és a hideglelős szájakat, szoborszerűen. Már beszélt a zongora. Hallani lehetett az első acélos ütemeket, melyek a vér futását utánozzák keményen és határozottan, aztán a haldokló vér sápadni és lohadni kezdett, az üterek kihagytak, tétován kalimpáltak, míg végre a halál - pianissimo - megállította az ütereket és a zenét, s a szépség a vér ellobbanó ájulatában megnyugodott és kicsendült. A szalon fakírbírói meredten néztek a semmibe. Mélyen tüdejükre szívták az ópiumos füstöt. Kezüik ernyedten lógott - igen dekoratívan - a székek karfáján. Így mulattak az emberek 1890-től 1914-ig.

Mennyire a múlt képe ez. Úgy érezzük, hogy egy történeti könyvben látjuk - régi metszet 1914-ből -, már meg se tudjuk érteni. Most nem így mulatunk, és a jövőben is bizonyára más lesz a mulatság. Ma közöttünk jár a halál. Az arca nyílt. Sisakrostélyát felvetette, farkasszemet néz velünk. Szinte kézzel foghatóvá vált az emberi élet misztikuma. Soha olyan keveset nem beszéltünk róla, mint ezekben az időkben. Elvesztette a varázsát. Ezrek és ezrek haláláról olvasunk naponta, a tényt pedig nyugalommal, higgadt szomorúsággal vesszük tudomásul. De hallgatunk, mint a szanatóriumokban, ahol sok halál esik. A súlyos betegek - önvédelemből - kiküszöbölik a halál gondolatát. Azt be kell vallanunk, hogy maga a halálról való fogalmunk is megváltozott, immár nem sejtelmek, nem messziről eljövendő ismeretlen betegségek és idegválságok alakjában jelentkezik, de mindennapian. Semmi stilizáltság. Valaha az ősemlék láthatta így. A biztonságérzet hiánya gyógyított meg bennünket a halál divatjából. Akik visszatérnek az arcvonalról, azok csak az életről álmodoznak. Egyetlenegy történetük sincs a halálról. Az irodalom pedig, mely békeidőben feketét tetézt feketére, majd az élet piros színeit kotorja elő. Gyűlöljük újra a halált, és megvetjük a betegséget. Az életet akarjuk s a napot, újra a napot. Mert a katonák sohasem felejtik majd el, hogy mit jelent a findzába ömlő sárga tea és az eper és a tejszínhab és a kályha és a nyugalmas újságot olvasás és a gyermek és az otthon és nyári fürdőzés és zúzmara téli este, amikor a korcsolyák csörömpölnek és a zongoraszó és az egész sokszínű, drága, egyetlen élet. Ők, a visszatérők, az élet ismerői, a pokolból kiemelkedők szabják majd meg tapasztalás által elmélyült ítéletükkel, mit tartunk értékesnek és mit vesszük el. Semmi kétség, hogy az egészség, a hús, a piros arcszín újra becsülethez jut, s az írók és a művészek az élet szolgálatába szegődnek. Nem keressük többé a lángelmék homlokán a lombrosói dudorokat. Egészséges lángelmékben hiszünk. Szalonjainkban felcsavarjuk a villanyt. Divat lesz vidámnak, egészségesnek, egyszerűnek, becsületesnek, nagynak lenni, divat lesz újra élni. A halál pedig, az élet megoldatlan kérdése, újra belekerül a laboratóriumba, elszigetelten, mint egy pestisbaktérium. Kevesebbet írunk, beszélünk talán róla, de többet dolgozunk ellene, írók, tudósok, politikusok és bölcselők, akik eddig csak fűszerként kevertük italunkba keserű ízét. A halál divatját az élet divatja váltja fel.

A Hét, 1915. december 12.

GYÉMÁNT ÉS GOND

Régi fametszetekre hajolva csodálkozva tekintettünk a háborús korokra, a katonák flintájára és fringiájára, a vitézek hosszúkás és titokzatos arcára, kik vékony alabárdok között lépdelenek. Vajon milyen emberek lehettek ezek? Ha gondolkoztunk is rajtuk, távol maradtak tőlünk. Mert kevés emberit rakhattunk életükbe. Már messziről imponáltak például a hétéves háború harcosai vagy a napóleoni gárdisták, mindnyájan, kik valaha szerepeltek a világtörténelem színpadán. Akár csak statisztaszerepet is kaptak, mások már, mint a többiek. Azt gondoltuk, hogy ezek azok, kiknek nevébe belekulcsolódnak a történelmi dátumok. Hogy mit ettek, vagy milyen volt akkoriban a divat, arra nem is mertünk gondolni. Volt akkor élet és divat? A történelem valahogy zavarba hozott. Annyira nem mertük ezeket a kérdéseket feszegetni, mint a színházi néző, hogy vacsorált-e az a hősszerelmes, aki most fuvolázó hangon epekedik, és nemsokára a szeme előtt hal meg.

Be kell vallanunk, hogy - különösen a világháború kezdetén - ma is éreztük azt az elfogódottságot, amit talán a történelem lámpalázának nevezhetnénk. Még önmagunkkal szemben is zavartak voltunk. Tiszteltük magunkban a kortársat. Ha beletekintettünk a tükörbe, azt mondtuk, hogy előttünk áll a *nagy idők tanúja*, az 1914-15. év embere, kiről évszázadok és évezredek múlva is értekezéseket írnak. Észrevettük, hogy a nyakkendőnk félrecsúszott, és a hajtincsünk kissé borzas. Sietve megigazítottuk a nyakkendőt is, a hajtincset is, nehogy toaletthibával kerüljünk a história arcképcsarnokába. Mert eleinte oly félszegen jártunk-keltünk, mintha egy roppant fényképezőmasina lesné minden mozdulatunkat.

Bizonyos, hogy a jövő embere sem lesz okosabb, és kényelmes általánosítással bennünk is csak egy embertípust lát, akárcsak mi a múlt nagy háborús korainak embereiben. A világ piros betűs ünnepnapjaiban oly nehéz észrevenni a port. Csak a nagy vonalak és lendületek maradnak meg, a láng piros színe, a pernyét kisöprik a cselédek. Így rólunk is valószínűen csak egy gyors és felületes enyveshátat őriz meg a történelem. A hétköznapok elkallódnak. Ki gondol arra, hogy 1789-ben hogy ásitott egy reggelen a párizsi szatócs, ki éjjel a lárma miatt nem tudott aludni? Nekünk azonban, akik két ágyúdörgés közt veszünk lélegzetet, éppen az a kötelességünk, hogy megőrizzük korunk prózáját - költészete úgyis fennmarad -, és feljegyezzünk néhány adatot, néhány szürke jelenséget, mely majd egy távoli, könyvtárban bújárkodó diák szívéhez közelebb hoz bennünket.

Előttünk van a *Magyar Kereskedők Lapja*, és benne egy igen érdekes cikk, mely az idei karácsonyi vásárról szól. Egymás után nyilatkoznak a budapesti nagykereskedők - díszmű, szőrme, selyem, csipke, játék, fűszer és csemege, női kalapok, bőr, illatszerek és pipere, majolika és porcelán, üveg, óra és kesztyű, ékszer -, és nyomban megállapíthatjuk, hogy a kereskedők inkább dicsekszenek, mint panaszkodnak. Általában minden üzlet jól megy. Bizonyos, hogy az idei karácsonyi vásár jobb a tavalyinál, de sok kereskedő megemlíti, hogy a mostani forgalom a háború előtt valót is tetemesen fölülmúlja. Rengeteg pénz forog az országban. Különösen érdekes a szörmekereskedők nyilatkozata. Mind hangsúlyozzák, hogy soha annyi szörmet nem vásároltak, mint az idén, mikor a szőrme ritka, és ára mértéktelenül felszökött. Az áremelkedés a vételkedvet befolyásolja: de nem rokkantja meg, hanem felfokozza. Minél drágább valamely holmi, annál kapósabb. Ha valahol felfedeznének egy óriási gyémántmezőt, akkor a gyémánt a békasó sorsára jutna, s a nők - szénhiány idején - bizonyára széngöröngyöket hordanának a fülük cimpájában. A divatárusok elégedetten dörzsölik kezüket, az ékszerészek boldogok, a vevők pedig szintén. Egyáltalán, ki panaszkodik?

Csak az erkölcsörök panaszkodnak, most is vizet, szőrcsuhát és hamut prédikálnak. Azt mondják, hogy a gyémánt és a gond nem illik együvé. Mikor a vér nemes rubinja reszket a

világon, nem illik, hogy a nők rubin karpereceket hordjanak. Igazuk van. De érdekes, hogy az öreg bölcsek véleményét éppenséggel nem vallják a hazatérő fiatal katonák, kiknek legtöbb joguk lenne bírálatot gyakorolni, ők úgy érzik, hogy a vérük párolgó rubinja és az ékszer köve, a könny és a gyémánt békésen megfér egymás mellett. Maga a hadvezetőség se szigorú a hölgyek iránt. Bölcsen gondoskodik arról, hogy a vidámság üzemei, a színházak és a mulatóhelyek zavartalanul működjenek, minden, ami szükséges, még a fényűzés is, mert az is szükséges. Különösen ma, mikor mindenki szenved és nélkülöz - pénzt vagy szeretetet: mindegy -, és oly nehéz valami csendes, idilli örömet találni. Kérem is a szigorúakat, ne ítéljék meg azokat, akik az ékszerboltokba mennek. Ezek az emberek szegények, akik örömet akarnak vásárolni. Oly kevés boltban árulják ma az örömet. Egy új nyaklánc, egy kékróka boa, egy gyűrű pótolja. Vegyék aztán figyelembe ezek a szigorúak, hogy a lélektan tanúsága szerint sohase abban a korban költek az emberek, mikor jól ment a soruk, akkor félretették a pénzüket, és készültek a jövőre, akkor nem lármás színházakba jártak, de gyertyavilágnál olvastak, vagy zongoráztak, a pénzükön abban az időben adtak túl, mikor felejteni akartak, erősítőt, ételelixírt vásároltak aranyaikon. Akik gyémántot viselnek, azok a gyémánt koldusai. Megjutalmazták magukat valamiért, amit mi nem ismerünk, egy szenvedésért, ami nincs odaakasztva az ékszer mellé, egy hősi és néma kitartásért, melyre csak tisztelettel tekinthetünk. A most mutatkozó fényűzés nem is kacér, inkább lemondó és alázatos. Talán kriptá mindegyik szív, mely fölött egy gyémántkereszt emelkedik. A nők, akik katonáinkkal együtt szenvednek - hiszen a katonáink az övék is -, úgy is hordhatják ékszereiket, mint a női túrás és áldozás vitézségi érdemkeresztjét, mellyel - szegények - önmagukat tüntették ki.

A Hét, 1915. december 19.

ÖNGYILKOSOK

Állok a sötét, sáros kórházudvarban, s várom a csengőt, hogy felmehessek egy betegszobába. Felettem madarak szállodognak. Nincs annyi erőm, hogy felemeljem a fejemet és megnézzem, micsoda madarak. Ha varjak, akkor alázatosan köszöntöm őket, és kiengedem a gond fekete madarait, hadd ujjongjanak és károgtanak velük együtt, a téli égbolton.

Rongyember lennék, ha most másról is tudnék gondolkozni, mint erről az ódon, patikaszagú kórházról, mely a kolostorhoz és a kálváriához hasonlatos. Kőlépcsőit már millió és millió láb róta. Ki is vannak vájva, mint a zarándokhelyek oltárkövei. Mikor felmegyek, sóhajtoznak alattam. Néha aztán eltévedek a folyosókon. Egy ajtót nyitok ki, mely nem tudom, hová vezet. A folyosó mélyén, valamelyik sarokban, alszik az idő. Maga a középkor szunnyad itt, és hogy pár lépést teszek, a cipőm zajára felébred, öblösen-furcsán kong, a pincék mélye is morajlik. Akkor sietek vissza.

Még egy ilyen folyosón kell végigmennem, hogy abba a szobába érjek, ahol az öngyilkosok fekszenek, sorjában, egymás mellett. Két pad áll a szoba ajtaja mellett. Az egyikén egy nadrágtartót látok. Úgy teszek - magam előtt is -, mintha nem venném észre. Sietve van odadobva - félreérthetetlen sietséggel -, és a bőrleffentyűje kissé lecsüng a földre. Anélkül hogy pontosan megnézném, megállapítom, hogy az anyaga jó, a gumija rugékony, s a két szalag valaha kellemes feszüléssel simulhatott a vállperecekre meg a lapockákra. A színe galambszürke. Csak éppen felül van egy nagyon vékony vörös csík, s kissé lejjebb egy babszem nagyságú foltocská, szintén vörös és nedves. A bőrben préselt aranybetűk: *férfidivat*. Csodálatos, hogy a férfidivat mennyire haladt, és az emberek mégse óhajtanak élni, még ezekkel az elsőrangú, galambszürke, kényelmes nadrágtartókkal sem, melyeket itt, a kísérteties ruhatárban vetnek le, mielőtt bevinnék őket a szobába. Úgy látszik, a nadrágtartók mégis jobban vannak összerakozva, mint mi, emberek.

Mert a szobának állandó a létszáma. Ha elmegy egy, akkor jön helyette kettő. Szegények, akár a törött kancsók, melyekből vörös bor szivárog. A homlokon, a halántékon vagy a mellen egy-egy piros lyuk. Ezek a csendes emberek határtalanul tudtak gyűlölni. Sohase éreztem, hogy a gyűlölet ennyire örökkévaló. Egy napon rájöttek, hogy igazi ellenségünket a tükörben kell keresni. Birokra is keltek vele - ezzel a tükörképpel -, és ölték a visító és ordító testet, kegyetlenül, mint böllér az áldozatát, késsel, pisztollyal, kötéllel vagy vízzel, és végre a földre terítették. Most előttük hever az ágyon a préda. Ők pedig nézik alélt szemükkal a hosszú testet, a hosszú lábakat, a hosszú karokat, érthetetlen mosollyal, mintha ismerkednének velük. Mert egy pillanatban egészen el akarták felejteni. Az ismerkedés azonban nem megy simán. Zavartan állnak szemközt önmagukkal. Külön-külön kell gondolniok a szemöldökökre, a mellbimbójukra, a térdükre, mely már eltűnt előlük, végképp, annak a percnak a ködében, és most fáradtságos agymunkával vissza kell idézni ama dolgok közé, melyeket látnak, a székek és lámpák közé. Meg kell szokni az életet is. Van például egy fehér, enyhe folyadék, melyet úgy hívnak mindnyájan, hogy tej. Ezt is meg kell tanulni, minden dolog nevét, az egész ábécét, újra. És fáradtan mosolyognak.

De a szájukon még mindig van egy kis fényes tajték, láthatatlanul, a vadászszenvedély lihegése. Én láttam már az életvágyat, meztelenül, de az nem ily lüktető, mint ez a másik vágy, mely az élet ellen való, és a száj, mely az életért könyörög, nem tud oly keményen könyörögni, mint amily keményre feszül a száj, mely visszaköpi és kiokádja az életet. Békétlen küzdők, akik oly csatatéren jártak, ahol csak ők maguk harcoltak, és maguk voltak a *jó barát* és az *ellenség*. Vért látok ezen a csatatéren is. A visszajára fordított életvágy a kétségbe-

esés erejével rázza őket. Nyugtalanul hevernek ágyukon, forognak és nyögnek, mint akik egy végtelen, álmatlan éjszaka végét várják. Álomport vettek be, és mégse tudnak aludni.

Akik pedig idejönnek, ezekhez az ágyakhoz, önkéntelenül valami szemrehányásnak akarják elejét venni, tompítják a taglejtésüket, szerények és szemérmesek, apró gombolyaggá szeretnének összezsugorodni, sűn módjára. Érzik, hogy tolakodók. Azzal, hogy jönnek és azzal, hogy élnek. Beszélni nemigen tudnak. Csak nézik a drága, kedves embert, aki meg akart előlük szökni - egy mellékajtón -, és az is néz rájuk kissé dacosan és kissé a rajtakapott gyermek pironkodásával, aki valami tilosat és értékeset tört össze, ami nekünk kedves. Bámulják a kalapunkat, mely itt maradt volna nélkülük, és nem tudnak elfojtani valami halvány, alig látható mosolyt, mikor elmenet nyakunk köré csavarjuk vastag gyapjúkendőnket, nehogy megfázzunk a nyirkos levegőn. Ha ismertük őket, akkor - akár bevalljuk, akár nem - felelősséget érzünk a tettükért. Talán mi is okai voltunk, mindnyájan, akik élünk. Hiszen mi alkottuk az életüket, melyről lemondtak. Az ő életük a mi életünkéből rakódott össze. Egykor talán egy taglejtést tettünk, mely csüggesztette és elszomorította őket, vagy csak felsőhajtottunk, csúnyán és magunkból kikelve. A tele pohárban oly sok egy utolsó csöpp, annyi, mint egy óceán. Ezért vezeklünk mindnyájan. Nem vagyunk jók vagy irgalmasak, szükségünk van, hogy itt legyünk. Dadogva meghívjuk őket az élet vendégségére, melyről távozni készültek, maradjanak még közöttünk, legalább virradtig, aztán menjenek el, velünk együtt. Hiszen mi is elmegyünk. Nem sokat ígérhetünk. Csak szerény asztalunk van nekünk is, édes és keserű szerepel életsorunkon, de tudjuk, hogy jó a lépes méz, és kedves a hegedűszó meg az áprilisi eső. Lesütött fejjel állunk, s várjuk, elfogadják-e szerény ajánlatunkat, bűnbánó meghívásunkat?

Nem tudom, megértene-e bennünket, mert mi az agyunk és szívünk megpattanó erőfeszítésével - minden lélektani tudásával és minden szeretetével - sem tudjuk megérteni őket. Csak azt az embert érteném meg, aki elkészül erre a tetre. Ez szabadságot jelent. Ha a zsebében állandóan egy forgópisztolyt vagy egy gramm morfiumot tart, akkor megszerezte magának a jó érzést, hogy bármely pillanatban elhagyhatja tömlőcét, melybe be van zárva, a kivezető út az övé, a börtönkulcs nála van.

Vissza-visszafutok ehhez a gondolathoz, és megállapodom egy versnél. Szophoklésznek, a sötét költőnek két sorát mondogatom magamban, amit még diákkoromban tanultam. A kórházi folyosón ödöngve - gyötrődő szívvel - megpróbálom magyar szóra tenni a görög igéket:

*Meg se születni, az lenne a legjobb,
Még ifjúkorunkban is jó a halál.*

Hiába, azóta nem találtak ki nagyobb bölcsességet. Csak a vasutat, a villanyt, a telefont találtuk ki, mamlaszok, meg néhány számár bölcseleti rendszert. De az optimista bölcsök is aláírnák - szegények - ezt a két sort. Valami cudar antik isten használja az embereket, akik úgy égnék a szájában, mint a szivarok, s idő után elveti őket, akárcsak az elhamvadt szivarcsutkákat. Koporsónk ennek a kegyetlen istennek a hamutárcája - ne áltassuk magunkat -, semmivel se több, csak a hamutárcája.

Mi pedig semmit se tudunk rendbe hozni, kiegyenlíteni és elsimítani. Annyi vágy, ösztön, forrongó salak van bennünk, hogy nem bírunk vele. Robbanó palackok, röplő lángok vagyunk mindnyájan. Csak egyetlen tiszta vágyunk marad, hogy meglássuk ezt az igazságot, és megutáljuk, hogy sárnak születünk.

Úgy fáj ez, hogy itt az udvaron egy fához kell dőlnöm, és hirtelen elsápadok, mint aki hányni akar.

Világ, 1915. december 25.

AZ ÉLET TÁNCA

A szem megakad egy napihíren: valaki „a közönség köréből” azon panaszkodik, hogy egyik cselédbálon a szobacicák meg a dézsatündérek nem akartak táncra perdülni a félkarú és béna hősökkel, A félkarú és béna hősök pedig táncolni szerettek volna, fel is kérték - annak rendje és módja szerint - önágyaságáikat. Ellenben a cselédek kosarat adtak. A levélíró rendőri inspekcióért kiált, a rendőrséget szólítja fel, szedje ráncba ezeket a kőszívű cselédeket, és büntesse meg példásan „a század legnagyobb kihágását”.

Hogy kihágás-e ez, vagy sem, azt nem tudjuk, de mindenesetre ocsmány és cudar őszinteség, mely bennünket éppúgy megbotránckoztat, mint a levél jóindulatú íróját. Még friss a seb, de máris elfelejtik néhányan, mintha penész és pókháló lepte volna be. Hiszen benne élünk a történelemben, melynek a félkarú és béna hősök még dicsőséges szereplői, a csonkaságuk eredetét mindenki tudja, s nem kell szegényeknek a mellükön levő érdemrendre böknöni, vagy ó történeteket előkotorászni az agyuk homályos, porlepett zugából, mint régi invalidusoknak, kikkel a régiségárakban vagy elhagyott országutakon találkoztunk. Annál felháborítóbb és kényelmetlenebb az incidens.

Hasonlóról már olvastunk, múltkor. A leányt kitagadta az apja, mert nem akart feleségül menni a rokkant vitézhez. Irtózatos, milyen gyorsan felejt az ember, jót, rosszat egyaránt. Most, mikor az emberiség úgyszólván tiszta oxigént lélegzik, és egy napon századokra való élményeket raktároz magába, közvetlen tapasztalatunk van arról, hogy milyen nyúl-farknyi az emlékezet. Nemcsak ezek az ordináre némberek felejtene, akik szabódnak attól, hogy egy kicsit csárdásozzanak szegény vitézeinkkel, de felejt maga a harctérről visszatérő katona is, aki itthon visszazökken az élet polgári rendjébe, újra a régivé lesz, arcáról hamarosan, pár nap alatt elmosódik az a szenvedés és nélkülözés, ami hónapokig látogatta, a halálfélelem hieroglifje és az érdem rájája, s ő, aki még egy héttel ezelőtt a pokol minden lángját és sarát állta, otthon pöröl a feleségével, talán mert a pohara alja kissé maszatos. Nagyon különös és törékeny anyagból vagyunk összeeszkábálva, mi, romlandó és törékeny emberek.

Azoknak a kelletlen táncosnőknek azonban semmi esetre sincs igazuk. Nincs igazuk erkölcsi szempontból. Még szigorúan természettudományos, schopenhaueri szempontból sem. Tulajdonképpen csak akkor visszataszító a csonkaság, mikor mindjárt a születéskor jelentkezik, mint a csontrendszer alaphibája. A faj őrszelleme, a szigorú bíráló, mely titkosan és állandóan munkál bennünk a párunk kiválasztásánál, és latra vet minden erényt és hibát, a jövő nemzedék érdekében meglehetősen elnéző a szerzett csonkasággal szemben. A természet előtt ez nem *kompromittáló*, amit az a béketapasztalat is bizonyít, hogy a szerencsétlenségek áldozatai, a munkások, kiknek gép szakította karjukat vagy lábukat, többnyire igen kitűnő, szép és hűséges feleségekre tettek szert. Ez az éber génusz jobban haragszik a csempe fogakra, mint a fél karra vagy a fél lábra. Mert a mámoros és fénylő pillantás rendkívül nagy és lelkiismeretes selejtező, összehasonlító, majdnem tudományos munkát végez. Egy másodperc alatt - a vér minden tüzével és az agy minden szikrájával - megkeresi, hogy két állkapca, két koponya, két lábszár összetevőiből milyen eredő keletkezik, azt a harmadik embert akarja, mely apró parázsló folt alakjában - mint a jövőendő vetülete és fotográfiája - meg is jelenik a szerelmes szembogarakon. A tekintet, melyet költőinek szokás nevezni, alapjában egy orvosi kutatótüzhöz hasonlatos, mely az élet legmélyében turkál és operál.

Nincs azonban semmi ok, hogy féljenek tőle a rokkantak. Mindegyik hamarosan megtalálja majd a maga párját. Még válogathatnak is, kényük-kedvük szerint. Hiszen az ő hibájuk alapjában erkölcsi *plusz*. Szavatosság a nőknek meg a fajnak, hogy igaz és kemény emberre talált, aki eltartja mindkettőjüket, és nem hátrál meg holmi infámis gond elől. A cselédbálon

talán még kosarat kap a félkarú és béna hős, de az élet táncán semmi esetre. Igaz, hogy az élet tánca erkölcstelen. A természet pogány. Sok ezredéve nem tudtuk megtéríteni az igaz, keresztényi hitre. Ami magasztos lendület és delírium van bennünk, ami szeretet és jóság, azt mindmáig sem sikerült beléje ojtanunk. A jók és a nemesek, a kiválóbbak, az erkölcsi milliomosok, akiknek tőkéjük van jótettekben és részvényük érzésben, gyakran petrezselymet árulnak az élet táncán. Ha a vékonypénzű lángelme meghül egy novemberi viharban, akkor tüdőgyulladást kap, elpusztul és túléli őt a pirospozsgás, bizonyítékok híján felmentett uzsorás. Ezt a kockázatot vállalunk kell mindnyájunknak, a béna hősöknek is. Talán a finnyások, a gonoszok, a feledékenyek nemegyszer megsértik az érzékenységet. Ezek ellen küzdenünk kell, a magunk erejével, a társadalom önvédekező ösztönével. A rokkant vitézek azonban mégis igazságot kapnak, nem a fogyatékos emberi erkölcs, de az erkölcs híjával való élet, a boldog természet nevében.

Ezért tartjuk sürgősnek, hogy az inspekciós rendőrtisztviselőért kiáltsunk, és kérjük őt, kényszerítse a némbereket, hogy táncoljanak, különben megbünteti őket „kihágásért”. A nők közelebb állnak a természethez. Lehet, hogy kevésbé méltányolják az erkölcsi medáliát, mint a férfiak, de épp az élet nevében szegődnek a hőökhöz. Táncolnak majd velük a lányok is meg az asszonyok is, eszük nélkül, az élet bálján. Mert a természet lép közbe, az parancsol rájuk, ez a nyugodt, okos, ősi röndér.

A Hét, 1915. január 2.

ÉJSZAKA, A VONATON

Budapesttől Kolozsvárig... Egy harmadik osztályú kocsi belseje, melyben első- és másodosztályú utasok vannak, s van - talán - egy harmadosztályú is. A hosszú út alatt puha füstgöngyölegek burkolják be a lámpákat. Majdnem sötét van.

Szeretem a vasúti csendéletet: ez a társadalom keresztmetszete. Itt az emberek őszinték, munkásabban gondolkoznak, mint otthon, és fesztelenebbek, mint például a kávéházban. Az élet valahogy el van szórva az utcákon vagy lakásokban, a vasúti kocsi azonban egységbe foglalja és kidomborítja, plasztikussá teszi. Aki meg akarja ismerni a saját országát, annak gyakran tanulmányutat kell tenni. Ezen a tanulmányúton pedig nem annyira azok az állomások fontosak, ahol kiszállunk és megállapodunk, inkább azok a céltalanul elvesztegetett órák, melyek alatt várakozunk, azok az emberek, kikkel utazunk, azok a félvállról mondott nyilatkozatok, melyeket társunktól hallunk. A kupé olyan, mint egy konzervdoboz. Itt az élet nyers, tömörített húskivonata.

Ülök a kemény, derékfájdító falócán. Mit mívelnek az utasok? Máskor kártyáznak, sakkoznak vagy olvasnak. Pénz azonban manapság nincs, útisakkot kevés ember cipel magával, s a vágni való füstben nehéz betűzni. Van egy negyedik szórakozás is: a *vasúti antiszemitizmus*. Ezt a társasjátékszerű antiszemitizmust útra lehet vinni. Némiképp pótolja az automata-olvasmányt, melyet húsz fillérért kap az utas. Nem kell hozzá egy fillérnyi pénz sem és egy szikrányi szellem sem. Az se baj, hogy sötét van. Sőt - megfigyeltem - a sötét egyenesen jótékony hatású reá.

Budapesttől Kolozsvárig hallgattam egy kupé odavetett megjegyzéseit a zsidókérdésről. Érdekes, hogy ez a háború, mely úgyszólván megcáfolta a fajelméletet - nincsenek fajok, csak népek és érdekek vannak, az indogermán népek egymás ellen hadakoznak, a két germán fajta, az angol és a német a fő ellenség, a monarchia különböző népei pedig szoros közösségbe forradtak egymással -, ez a háború mindenütt csak a zsidóság problémáját dobta fel. Vajon mi ennek a világszemléletnek a veleje? Zavarban lennék, ha be kellene róla számolnom. A kocsi - valahogy - rögtönzött karrá alakul. Valaki véletlenül megbotlik az ajtóban, s erre rázendít a nótára, az antiszemita zsoltárra, mire a többi átveszi a szót, toldozza-foldozza, szoprán és basszus hangok éneklük a zsidógyűlöletet. Maguk a kocsi zsidói is érdeklődve - alig sértődötten - figyelnek, mert itt nem valami komoly tüntetésről van szó, inkább egy társasjátékról, üres jelszavak visszatéréséről, melyeknek a beszélők se tudják az értelmét, egy beléjük oltott fixa ideáról, mely viszketve, égetve csiklandja a testüket. Jelszavakból sohase indul mozgalom vagy forradalom. A forradalom *centrifugális* erő, a központból futó. Ezek a jelszavak pedig csak *centripetális* erők, melyek a központba akarnak elérkezni, de nem érkeznek oda, nem jutnak el még maguknak a beszélőknek az ujjáig vagy szívéig sem.

Ezt gondolom, s kissé elfáradva mégis egy lámpa alá kuporodom, olvasni próbálok. Verhaeren könyve van kezemben, *La Belgique sanglante* (A vérző Belgium). A belga költő - minden zokogó elfogultsága ellenére is - kénytelen elismerni Németország igazi kultúrértékeit, s ebben a rengeteg munkában észreveszi a zsidók részét is. Szemem megakad ezeken a mondatokon:

„...Sehol sem annyira otthonosak a zsidók, mint a német országokban. Majd mindegyik német nevet visel. Ezeket a neveket végighordozzák az egész világon. Miután gettójukat feloszlatták, a szabad városok: Lübeck, Hamburg, Bréma felvirágoztatásán dolgoznak, Frankfurt afféle nyugati Jeruzsálemmé vált. Mindenütt gazdagságot teremtenek...”

„...A zsidó szellem - és ezt nem azért mondjuk, hogy támadjuk, de pusztán, hogy megállapítsuk győzedelmes befolyását - behatol a polgári és arisztokrata életbe azokban az országokban, melyek a Rajnától az Oderáig, az Elbától a Dunáig terjednek...”

„...A katolikus párt újságjainak kivételével Bécs, Frankfurt, Berlin minden nagy napilapja a zsidók kezében van. Ők virágoztatták fel ezeket a lapokat, az éleselméjűségük, az intelligenciájuk, az akaratuk és a pénzük által. Az így igazgatott újságok gyorsak, jól értesültek, kemények, tökéletesek. Az irodalomnak is helyet adtak, mint egy égő és ritka erőnek. Tisztelik és talán szeretik is...”

Szeretném a kupé figyelmébe ajánlani, hogy ha az ellenségeink így írnak, akkor nekünk tilos csak egy szót is szólani a munkatársaink, a barátaink ellen.

A kupé-antiszemitizmus nem is komoly dolog.

Észre kell azonban vennünk, minthogy van, és nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani neki, mint amennyit megérdemel. Egy kis járvány ez, afféle náthajárvány. A náthabacilusokat szorgalmasan tenyésztik a klerikális lapocskák és kiadványkák. Némelyik egész *náthabacilus-kultúra*. Aki hozzányúl, az trüszköl tőle.

Akik azonban antiszemita bon mot-kat trüszkölnek, azok maguk is érzik, hogy meg vannak mérgezve. Nem is veszik nagyon tragikusan. Tudják, hogy betegek, de tudják, hogy csak náthájuk van. Majd elmúlik.

Néha-néha elunják. Aztán újra kezdik. Nevetnek is, mint a hapticázó náthás ember, aki trüsszentett.

A kocsi pedig tovább gurul a sötétben. Szeretném jobban látni az arcokat. Kíváncsi vagyok, hogy az arcvonások hogy simulnak a mondókához. Azt hiszem, hogy aki tréfát mond, az komoly, és aki komolyan beszél, az nevet.

Végtelen, csúnya éjszaka.

Egy harmadosztályú kocsi belseje, melyben első- és másodosztályú utasok vannak, s van talán egy-két harmadosztályú is. A hosszú út alatt puha füstgöngyölegek burkolják be a lámpákat. Még sötét van.

Reggel felé azonban látom, hogy mellettem két utas ül, aki egész út alatt egy szót sem szólt. Az egyik egy öreg magyar paraszt, agyarán pipa, bajusza és haja fehér, egy hóemberre emlékeztet. Ő nem vett részt a vitában. Mellette pedig egy katona, hátizsákkal és puskával, aki szintén hallgatott. Úgy látszik, hogy ő mégis jobban haragszik az oroszokra, mint a zsidókra.

Két harmadosztályos utas. De én azt gondolom, hogy ez a két harmadosztályos utas a magyar nép. Ezen a gyülekezeten ők képviselték a liberalizmust, a józan és nagyszerű magyar népet, melyet nem tudott megfertőzni az antiszemitizmus náthabacilusa.

Már egészen világos van. Az éjjeli utazók elalussznak a padokon. Megunták, szegények, a rossz társasjátékot.

Én pedig - boldog szívvel - köszöntöm a reggelt.

Egyenlőség, 1916. január 2.

MEHMED SZULTÁN ÚTJA

Lásd, ez itt, ahol járunk most, Mehmed szultán útja. Már nincsenek itt az utcátáblák sem, melyek azt hirdetik, hogy Múzeum körút, a szemétre dobták, vagy eltették a régiségtárba.

Kissé kiegyenesedünk és hunyorgunk, hogy pontosan szemügyre vehessünk minden házat, ablakot, fát, kavicsot, porszemet, és emlékezetünkbe véshessük a képet, melyet annyiszor láttunk. Az néz így, aki búcsúzik valakitől. Vajon változik-e azzal egy körút, hogy levetkőzi a nevét? Gyerekség. De te azt mondd, épp ez a gyerekség fűz hozzá, és az életünk felét ilyen gyerekség teszi ki. Nagyon meglepődnél, ha az édesanyádat, akit harminc évig így hívtál: *anyám*, egy napon így kellene nevezni: *nagyságos asszony*, vagy így: *néni*.

Igaz, rendkívül szereted a város e tájékát. Talán egy részének sincs ennyi különös és nagyvárosi patinája. Még félig-meddig a diáknegyedbe esik az agg és sötét, alig világított antikváriumokkal, melyekben bölcsészek alkuszak a *nagy Beöthy*-re, a többi litografált jegyzetekre és dióhéjakra, s másrészt az irodalomtörténetbe és a történelembe tartozik már, a lendületes és súlyosan-komoly múzeumépülettel, mely nyugodtan néz farkasszemet a pesti gipszrózsákkal és aranyozott villámhárítókkal. Milyen üdülés a te sok csúnya látványtól beteg pesti szemednek megfürdeni a nemes vonalak arányában. Hazamenet sohase mulasztod el, hogy rá ne tekints, akár napfény van, akár a csillagos éjszaka teríti rá átlátszó csalánszövetét. A sötét gyöpön egy sovány, fekete szobor, gróf Széchényi Ferenc, aki az ódon, drága, küzdelmes magyar munka kezdetét idézi, aztán egy öreg honvéd, ki a magyar szabadelvűséget hozza eszedbe, a nemes és bátor XIX. századot, az egyéniség és a szabadság korát, aztán az a lépcsőfal, melyről Petőfi Sándor beszélt és az a lépcső, melyen Jókai Mór utoljára látta Petőfi Sándort. Esernyők alatt itt hallgatta a régi pesti nép a forradalom első dobaját. Jókai temetésekor ezen a falon égtek - kék lobogással - a gyászlámpák. Arany János pedig - öreg, házőrző magyar paraszt - csöndesen ül a művelődés háza előtt, hogy védje kincseit. Ez a XIX. század körútja. Minden követ az pecsételte meg. Ami magyar múlt van, az itt van. Valld be, itt van a te múltad is, az életed szebbik fele. Valamelyik orgonabokor alján talán még megtalálhatod a karikahajtót, amit húsz évvel ezelőtt elvesztettél. Ezeken az árnyas, szelíd padokon tanultál a vizsgákra, és itt volt az első ártatlan kalandod. Mindez a sok emlék és tűz - virágos zivatar - egy pillanat alatt viharzik át rajtad, valahányszor a villamoskocsi megzökken, és a kalauz - vagy a kalauznő - álmosan majszolja: „Múzeum körút”.

A budapestiek az egész körutat felajánlják a török császárnak, akit az új nemzedék keleti rokonának tisztel. Sajnáljuk, hogy a magas, keleti fenségnek nem illőbb ajándékot adnak. Pesten nincs török emlék, de Budán van elég. Néhányan indítványozták is - igen okosan -, hogy azt az utat nevezzék el róla, mely zezzugosan kígyózik fel a Rózsadombra, ahhoz a török mecsethez, melyet Mahomed budai pasa építtetett Gül Baba, a rózsapróféta hamvai felett. A mozlímok évente tömegesen zárandokolnak hozzá. Szegényes kis mecset ez, kopasz falú és rozoga, mindössze egy imaszőnyeg, egypár imapapucs, egy vendégkönyv van benne, meg az a föld, melyet a próféta szétfoszló teteme szentelt meg - a többi ereklyét rég ellopták gyaur kutyák -, de a hozzá vezető út így is minden pompánál kedvesebb ajándék lenne a török szultánnak, aki nemcsak hatalmas úr, de igaz hitű mozlím is. A budapestiek egyáltalán nem szerencsések az utcák elkeresztelésével és átkeresztelésével. Laudonnak, Mária Terézia tábornagyának mi köze a Laudon utcához? Petőfi Sándorról olyan zugutcát neveztek el, melyben sohasem járt, ma pedig ószeresek tanyáznak benne, a kirakatok előtt uraságoktól levetett bundák, a hideg boltokban öreg szűcsök s a járdán festett leányok. Kazinczy Ferencnek, a szavak választékos és finom köszörűsének, ki valahol a feljegyzéseiben andalogva említi meg, hogy menyasszonya, Sophie oly elegánsan ejtette a magyar szót, mintha franciául

beszélne, odaajándékozták - bővebben jellemezni szükségtelen - a Kazinczy utcát, melyet a pesti köznép már csak Kazincky utcának nevez. Reviczky Gyula annak idején kapott egy teret. Stílusos tér volt a méla fáival, kedves házaival, oldalt a két diákvendéglővel. Az egyetemi fiatalság, mely ide járt ebédelni, minden áldott nap szívszorongva gondolt a fájdalom és a korai halál szalonkabátos költőjére. Egy napon aztán hirtelen átkeresztelték a teret. A halott költőnek már nem volt módjában tiltakozni. Így történik, hogy majd minden utcanevünk stílustalan. Más lenne, ha a városrész közben - a fejlődő élet sodrán - változtatná meg jellegét. Az a hagyományt jelentené. De éppen azon panaszkodunk, hogy egyik felén sem tiszteljük a hagyományt.

Te most duzzogva, fancsali arccal állasz a régi körúton, és - mint mondd - legjobban szeretnéd végigvezettetni magad egy ciceronéval, akárcsak külföldön, hogy elmagyaráztasd a körút minden történelmi nevezetességét. Értem a bánatod, de engedd meg, nincs minden önzés nélkül. Tudom például, hogy van egy elbeszélése, mely a Múzeum körúton játszódik le. Egy *modern és új* magyar diákot rajzolsz itt abból a mordályégető, rendkívüli egyetemi nemzedékből, melyből Babits Mihály, Juhász Gyula származik, s szegény-szegény, kiváló Zalai Béla, aki azóta orosz fogságban halt meg, kiütéses hagymázban. Ma már ez az 1905-ös diák és ez az elbeszélés eleven anakronizmus. A Múzeum körút mellé tíz év múlva majd jegyzetet kell biggyeszteni: „a mai Mehmed szultán útja”. Mert az emberek hamar felejtnek utcaneveket és más neveket, egyformán. Minden csak kicsit öregedő ember is érezte ezt a fájdalmat és ezt a konzervativizmust. Hányan néztek a tükörbe, mikor az Úri utcából Koronaherceg utca lett, vagy mikor a Borjú tér Rákóczi térré lett, a Hatvani utca Kossuth Lajos utcává vedlett, mely valaha, a XVI. században Szent Pál útja volt. A Rákóczi út, melynek neve csak pár évvel ezelőtt is oly ingerlő újságul hatott, ma már csak Rákóczi út, semmi egyéb, és a mai négyéves gyermekek közül csak azok hajlandók tudomásul venni, hogy egykor Kerepesi út névre hallgatott, kikből majdan politikusok lesznek. Vigasztalásodra pedig azt is elárulhatom, hogy a kedves körutadat csak 1870 táján keresztelték el, azelőtt a Károly körúttal együtt az Ország utat alkotta.

Tanulnod kell, mint a többieknek, akik lassan megöregedtek és kikoptak a korukból. Igaz, ők is sikertelenül tanultak. A húszfillérest ma is hatosnak mondják, és a *c-t cz*-vel írják. Évek múltán majd te is alázatosan fordulsz a kalauzhoz: „Kérek egy szakaszátszállót a Mehmed szultán útjára.” De magadban ezt gondold: „Múzeum körút, Petőfi Sándor, 1848.” Még tán arra is gondolsz, hogy ezen a tájon láttál gyermekkorodban egy zöld léggömböt a régi áprilisi égbolton. A te fiad azonban csak így beszél: „Adjon egy jegyet a Mehmed szultán útjára.” És nem gondol többé semmire. Erre sem: „Múzeum körút, Petőfi Sándor, 1848.”

De a gondodat rejtsd el mélyen, a kabátod alá. Ne dicsérd a múltat. Ez tilos, barátom. Az egyetlen életelixír az, hogy elfelejtsük a fiatalságunkat. Másképp már holnapra kinő a fehér szakállunk és ujjal mutogatnak reánk, a hamvába holt aggastyán, aki makacsul semmit se akar tudomásul venni. Emlékszel a nagyszüleinkre, akik otthon gyermekkorunkban egyre csak a régi időket tömjéneztek és csip-csup dolgokat - azt, hogy olcsóbb volt a szilva és két krajcáron lehetett venni egy messzely bort - állítottak szembe a távíróval és a vasúttal? Valaha mindenki a *régi jó idők*-ben élt. Mi is azokban éltünk. Mert a *régi jó idők* mindig azt jelentik, hogy az elbeszélő akkor egészen fiatal volt.

Elöttem pedig ne alakoskodj. A régi körúti táblát sajnálod? Patvarba is, magad sajnálod, az életed, azt, hogy már vénülsz, testvér.

A Hét, 1916. január 16.

GYÁSZBESZÉD

Ma délben a gyermekrendőrségre egy tizennégy esztendő, katonaruhába bújt gyereket hoztak be. A kis katona Hinkler József szakaszvezető volt, aki már megjárta a harcteret is, és az orosz hadszíntérről került vissza. Még a múlt évben csatlakozott egyik menetszázadhoz, s azzal vitézül is harcolt, fent és szakon. Vitézsége jutalmául nevezték ki szakaszvezetővé. Később visszahozták Budapestre, hogy iskoláztassák a derék fiút. Az iskolában azonban Hinkler József az ellenkezője lett annak, ami a harctéren volt. Iskolakerülővé vált, aki bajtársait is rosszra csábította. Így került a rendőrségre. Ott aztán kihallgatás közben egyszerre csak arról panaszkodott, hogy rosszul van. Kiment a félreeső helyre, s a ruhájában elrejtett revolverrel halántékra lőtte magát. Mire a mentők kiértek, a kis szakaszvezető meghalt.

(A budapesti napilapokból)

Hadd gondolkozzam rólad egy percig, fáradt kis szakaszvezető, aki saját kezéddel oltottad ki az életed. Vitéz katona voltál, s díszlövés járt ki a temetésedre. De a csöndes szavak is illenek életedhez és koporsódhoz, mert még gyermek voltál.

Mindössze tizennégy éves voltál. Az évszám előtt megállok, és most a világok rengeteg tragédiájában a te csöpp tragédiád érdekel, mely oly csöpp, hogy a lapok muslinca-betűkkel szedték, és még nagyítóval is bajos meglátni. Hiszen ebben a korban még bogarászunk. Az anyánk pedig úgy vétet le, hogy előbb maga fészül meg s maga köti csokorba kis nyakkendőket. Felütöm az albumot, keresem tizennégy éves gyermekek fényképét, s összehasonlítom a te arcoddal, melyet nem ismerek.

Vagy emlékeztek, hogy mit műveltetek ti tizennégy éves korotokban? Ekkor az életet még csak szédülő mámorban érezzük. Egy nőt ismerünk csak igazán: az anyánkat, és egy férfit: az apánkat. A valóság szinte sebez éles szögleteivel. Hallottuk és tudjuk, hogy a szél fújja a fákat, de valójában, abban a hiszemben élünk, hogy a fák csinálják a szelet, ijedt és sejtelmes ringásukkal. Az ok és az okozat kapcsolata még mindig nagyon laza, s gyakran csinálunk hibás következtetéseket. Megvetjük a tapasztalást, az élet nyersanyagát nem szívesen vesszük figyelembe. Tudjuk az ételek ízét. Mindegyik íz külön élmény a számunkra. Az összetételük azonban rejtelem. A pörkölt csípős és piros, de ha valaki feltételezné, hogy a húst ugyanaz a paprika színezi, mely a sótartó egyik tégelyében foglal helyet a fehér só mellett, talán csodálkoznánk, talán el se hinnők. Semminek se akarunk a végére járni. Mihelyt meggyújtják a lámpát, boldogok vagyunk. Nem firtatjuk, vajon a lámpából ömlik-e a boldogságunk, az a hullámozó arany maga az öröm, melyet érintetlen lelkünk nem mer ízekre szedni, ösztönös védekezéssel, nehogy végképp elenyésszen. Éjjel pedig szomorúak vagyunk. Sohase hisszük igazán, hogy megvirrad. Tegnap is megvirradt, tegnapelőtt is, meg azelőtt is, de még nem láttunk elegendő éjszakát, hogy a tapasztalás alapján biztos ítéletet mondhatnánk, és hanykolódunk ebben a feketeségben, elátkozottan, mint fegyencek a tömlőben, az ágyunk peremére ülünk és nézzük az ablakokat, melyeket bekormozott valami ördögös kéményseprő. Még az arcunkat se ismerjük. Ha néha-néha a tükörbe tekintünk, szemérmesen leemeljük magunkról

tekintetünket. A reánk forgó szem megbabonáz. Jobb tudomásul nem venni magunkat és az életet, jobb azt hinni, mások is lehetünk, mint vagyunk, jobb a tág szabadság, mint a szűk bizonyosság. Az árak tekintetében teljesen tájékozatlanok vagyunk. Még el lehetne velünk hitetni, hogy egy sárga üveggolyó többet ér, mint egy gyémánt nyakék. Ígyünk tapasztalatlan. Az édest többre tartjuk a fanyarnál, a sósnál, a keserűnél, a törökméz külön, mint az osztriga, a cukros gesztenye izgatóbb, mint az ananász. Fokról fokra haladunk előre. Később van néhány bűnünk is. Az, hogy akácvirágzás idején, mikor az éjben a vastag és kövér édesség - a nyár és az illat - felémelyedik, szüziességünkben a húgunk egy barátnőjére gondolunk, tilos vonzalommal. Az, hogy elolvassunk egy regényt. Az, hogy a júliusi verőfénytől feketére sült gesztenyeleveleket újságpapírba göngyöljük és a sötét padláson elfüstöljük, javíthatatlan, az élet mélységeiben elmerülő korhelyek. Mert az erkölcsi rend, a kategorikus imperativus és a matematikatanárunk még majdnem egy a szemünkben. Játsszani pedig még mindig rablótámadást játszunk, és a kardunk egy orgonagally, a fegyverünk pedig egy kerítésből elcsent karó.

Ezzel a a zöld fejjel és zöld lélekkel hirtelen elragadt a korod, mely nem engedett mulatni, mint más korok gyermekeit. Minden átmenet nélkül szembe akartál állni a legrettenetesebbel. Egy darabig még kellett volna haragudnod az osztálytársaidra, akik csálnak a métán, vagy bélyeget csennek tőled, s mindjárt a világtörténelem métacsaloival és bélyegtolvajaival verekedtél. Miket láthattál e rövid idő alatt? Láttad a természetet és az embert, talpig meztelenül, hálószobai pongyolában, amint levetették azokat a lepleket, melyeket illemből vagy szeméremből a növendék fiúk előtt magukra szoktak aggatni. Láttál füstölő alkonyokat, istentelen éjekeket és téli hajnalokat, melyek bűzösek és cirmosak, mint a hiéna bundája. Láttál ordító embereket, távolról, akiknek a hangját nem hallottad, csak a szélesre terpesztett szájuk ijesztő némaságát láttad, s hallottad tömegek ordítását, melyben eltűnt mindenki, egy szörnyű hanggomollyá vált az egész tömeg. Láttál szuronyt és rózsát, vért és könnyet, tölgykoszorút és akasztófát, lélegző és vonagló fehér agyvelőt a fűvön, véres ingeket és csorba fogakat, beteg karokat, férges combokat, vak szemeket, melyekbe már beleköltözött az örök éjszaka, de még világítottak, mint a füstölő kanóc. Mindez belényilallt gyermekagyvelődbe. Még az élet mázát és héját se ízlelted, s egyszerre kinyitották előtted, mint egy nagy-nagy, súlyos és üszkös gyümölcs belét, magát az apokaliptikus életet.

Akkor aztán hazajöttél, és tehet-e valaki nagyobb utazást, mint te, tizennégy éves fiú, ki az arcvonalról jöttél haza, az emberek kialudt tűzhelyéhez? Úgy képzelem, hogy az a barázda, mely az orrtőtől a szájszöglet felé fut, és csak negyvenévesek arcán látszik határozottan, koravén arcodon már világító éllel tűnt fel, és kis fejedet a tapasztalat határozott tömbbé kalapálta. Itthon pedig minden ember olyan unottnak rémlett, mint egy tompa ásítás. Ez a polgári rend, a tilos és nem tilos játéka, a nap és az éj, a felkelés és a lefekvés, az ébrenlét és álom kopár váltakozása csak fás közöny volt a szemedben, és gyermekösztöneid visszavágyakoztak abba a világba, ahol szabadon kiélhették magukat az élet és halál izgalmas házárd-játékában. Ha a gyermeki lélek egyszer megízleli a korlátlan szabadságok, a kalandok teljét, akkor nem éri be többé regényekkel és mesékkel, akkor nem tud többé lemondani. Mert ott a hős mezőn mindenről értesültél, amit a felnőtt emberek eddig összeírtak és összevissza gondoltak, századok és könyvek bölcsességét, a tudás gyötrelmét és hiábavalóságát közvetlenül beléd oltották, anélkül, hogy szóval közölték volna veled, s hordozója lettél emberi nemünk egész fájdalmának, anélkül, hogy tanulmányoztad volna és magad jöttél volna rá. Sok, nagyon sok volt számodra ez a fájdalom. Ki is csordult belőled, mint egy tele edényből, a fiatal véreddel együtt.

Azok a jó emberek, akik körötted voltak, még menteni próbáltak, burjános ösztöneid nyesegetni, pallérozni, mívelni akarták, de te akkor már régen el voltál veszve. Torkodig hullámozott az undor, amit gonosz ellenségeink láttán éreztél, az orgyilkos szörnyek, kapcabetyár, szöszező diplomáták előtt, kik felgyújtották békés házainkat, és elpusztították gyermekjatekainkat.

A rendőrség folyosóján hitetlen arccal jelentél meg. Itt, ahol oly tiszteletes rend van, vonalazott papírok meg cellák, hideg szigor, életedben először féltél. Alapjában azonban az emberiség minden keserősége rázott. Csak egy utolsó taglejtés volt, mikor arra a helyre vonultál, mely csak verista regényekben szerepel, és dísztelen kétségbeeséssel magadra sütötted a forgópisztolyt.

Más idők tékozló fiúi másképpen pusztultak el. A XIX. században talán elcigarettaztad vagy elszeretted vagy elittad volna az életed, és egy maîtresse küszöbén halsz meg, úgy leszel öngyilkos, hogy felhőrpinted festett hajú kedvesed hálósobájában a morfiumosüvegcsét, mit az éjjeliszekrényén találsz. Ha tizenöt évvel később születesz, akkor talán mint pesti borfiú vagy kávéházi szivaros pusztulsz el, tüdővészben, vagy mint züllött messenger-boy kerülsz a rendőrség kezére. Régi fametszetek jutnak az eszünkbe, melyek egy epochát helyesen jellemeznek. Itt embereket látunk, egy padon a szökőkút mellett, könyvvel a kezükben vagy egy kolostor mélyén, a térdeplő előtt vagy egy szigeten vagy a könyvtár mély magányában vagy egy szalonban körgallérral, illatos fecskendők és rózsaszín cukrok közt. De te a magányoddal és az átkoddal egyedül állasz, s emlékedet külön meg kell őriznünk a jövő számára, mert szenvedő korunk szenvedő gyermeke vagy, kiről később talán értekezéseket írnak a gyermeklélek bűvárjai, a mienk vagy, a fiunk vagy, hős szakaszvezető, szomorú, tizennégy éves árva.

Szegényke.

A Hét, 1916. január 23.

HALÁL AZ ÉDESVÍZBEN

Ifjúkorom drága bohóságai közé tartozott a csavargózós-kapitányok ugratása. Nagyon izgatott, hogy tulajdonképpen milyenek is lehetnek belül ezek a szegény hajósok, kiket a tengerészek a szárazföldi patkányokhoz hasonlóan bizonyára csak az édesvíz patkányainak keresztelnének el. Melljük telepedtem rövid hajóutakon. Sodratlan bajszuk búsan lógott a levegőbe. Szemük unott és fáradt. Jobbra-balra ráncigálták kis *helyiérdekű* hajójukat, mely - piszok és kényelmetlenség tekintetében - erősen hasonlított egy úszó köpőládához. Verne Gyulát olvassa ebben a korban minden teremtetett ember. Én tehát azon a félhangon, melyen magunkhoz és másokhoz beszélünk egyszerre, dadogni kezdtem, és míg a kis vízi jármű erősen fuldokolva egyik partról a másikig evickélt, egy tapasztalt tengerész fölényével játszottam végig az óceáni út minden riadalmát, a csavargózós-kapitány nem kis bosszúságára. Indulás előtt például tenyeremből ernyőt formáltam a szemem elé, és - igen sötéten - a távolba meredtem. Viharunk lesz, kapitány úr. Van-e elég édesvizünk és kétszersültünk? Nem kalózik azok a szemhatár alján? Rendben vannak az övek és a mentőcsónakok? A messzelátók? A rumoshordók? A vitorlák? A kapitányok nyelték a mérgeket, ingerülten méregettek, gyors, megvető tekinteteket egyszerre a szívembe szúrták, mint a tört. Erre eloldalogtam, de útközben még feléjük haraptam: Süllyedünk.

Most ez a vásott gyermekcsíny az óbudai hajószerencsétlenséggel valóra vált. Az ember szégyent érez, hogy a kapanyél is elsül. Nem jó a halállal komázni. Mindenüvé van szabadjegye, még ilyen korhatag lélekvesztőkre is. Csakugyan kellett volna ide mentőöv is, meg csónak is, meg erélyes kapitány is, minden, amit valaha diákképzeletem magam elé festett. Olvassuk az újságokat. Tele vagyunk már az emberek feketeségével, de ez a kis eset új adatokkal kínál meg. Az édesvízben eddig kilencen lelték szomorú halálukat. Egyszerű hanyagságról van szó. Ha nagyobb hajót építtetnek, vagy kevesebb embert engednek rá, semmi baj sincs. De akkor néhányan kevesebbet keresnek. Ebből az következik, hogy csak inkább haljannak meg a fölöslegesek, mert azok az urak mégiscsak többet óhajtanak keresni. Mennyibe kerül egy emberélet? Mesélik a mi vidékünkön, hogy egy nemesember annak idején a kemence ajtajában álló fűtő cselédjét belökte a parázsba, mivelhogy nyelvelt vele, és a jobbjáért, aki odaégett szegény, tíz egész pengőforintot fizetett. Azóta sokat haladtunk. Lehet azonban, hogy a vízhalál a tőke áldásos uralma folytán még olcsóbbá vált. Végre annyi élet van széles e világon, a kínálat nagy, a kereslet pedig kevés. Aztán már nem élünk többé a barbár középkorban.

Bizony rosszak az emberek ma is. Példáért nem kell a hetedik határba menni. Elég végigbongészni a szerencsétlenség okmányait, s nyomban sötétlátóvá válsz, a világháború borzalmait nélkül is. Hiszen itthon is az volt, azon a reggelen. A csévi asszonyok menekültükben fejszével meg baltával verték egymást, ízzé-porrá törték a korlátot, legázolva férfiakat és gyermekeket. Engem különösen egy részlet ragad meg. Az, hogy egyik szerencsés-szerencsétlen, akit különben kimentettek, a hullámok közt valóságos árlejtést rendezett, hogy így-úgy mennyivel több gyermeket hagyna itt, mint a többiek. Szóval, a bajba kerültek még az utolsó pillanatban is nem ezt kiáltják: mentsenek ki engem. De ezt: ne mentsék ki ezt, aki itt mellettem fuldoklik, énnekem több jogcímem van az életre, aztán kérem szépen, ez itt nem is igazi fuldokló - ha akarják tudni -, kimondom: közönséges álfuldokló, aki nem is hal meg, még legalább két percig él, de én meghalok azonnal. Mindezeknek a megállapításával a felszólamló pedig pusztán csak a közérdeket óhajtja szolgálni. Igaz, hogy magát ki akarja húzatni, a másikat pedig víz alá akarja nyomatni. De nem közérdek ez?

Állapítsuk meg, kedves olvasóm, hogy embertársaink - mi ketten kivételek vagyunk - rendszerint nem annak örülnek, hogy nekik van, de annak, hogy másnak nincs.

A bosszú, az ókori költő tanúsága szerint, kétszeresen édesebb a méznél. De a káröröm kilencvenszer édesebb az örömnél. Úgy látszik, hogy mégiscsak ez az igazi, egyetlen emberi öröm. Egy német bölcselő megfigyelte, hogy az emberek a halálhírekre nem tudják elfojtani mosolyukat. Milyen tehetségtelenek, akik meghalnak, és milyen tehetségesek ők, akik még élnek. A temetésen pedig szintén mosolyognak. Nem az arcok, de a szemek. Hányszor látjuk a szemek e villanyos parázsát, mikor egy-egy halálos betegünkről beszélünk, és hogy elhamvad a fény, mikor arról adunk hírt, hogy a beteg már jobban van, vagy már meg is gyógyult. Érdemes volt ezért kérdezősködni? Úgy érzik, hogy becsaptuk őket. Ha valaki száz koronát kérne azzal, hogy különben föbe lövi magát, kérését megtagadnánk. De holnapután szívesen állíttatnánk neki ezerkoronás sírkövet. Őszinte dicséretet csakis a koporsóknál hallunk. A halálával mindenki jóváteheti, hogy élt. Az, aki gyászbeszédet mond a „felejtethetlen és kedves elhunyt” felett, körülbelül oly mozdulattal áll a koporsó előtt, mint a vadász, aki leterített prédájára diadalmasan ráteszi a lábát.

Sajnos, nagyon igaz ez, annyira, hogy gondolkodóba esünk, vajon érdemes-e élni azoknak a nemesebbnek nevezett, de tulajdonképpen beteg és elfajzott embereknek, kik jók és megértők, kikben irigység, gyűlölet, bosszú, gyilkos ösztön egy szemernyi sincsen, kik nem sóhajtanak fel megkönnyebbülten, mikor egy-egy barátjuk meghal hagymázban vagy tüdőgyulladásban? Végre *emberi* szempontból ezek nem életképesek, tökéletlenek. Igazán megértenők, ha a többiek, mint gyógyíthatatlan betegeket, bezárnák őket. Ez az ötlet mindenesetre megszívlelendő. Ha valaki a vallásos érzése révén elmenekülhet a rendházakba, értelmessége és nemessége folytán is jogot válthat arra, hogy külön legyen, és ne lássa a társadalom gázságait. Érdemes is lenne a gondolatot figyelmébe ajánlani valami bogaras amerikai milliomosnak. Építse fel végre a kiváló és igazán jó emberek tébolydáját.

A Hét, 1916. február 6.

A SÁPADT DUGÓHÚZÓ

A háborúnak van egy bombája, mely nem látható és nem hallható: az a kis, tizenegyszer csavarodó kacskaringós pálcika, mely görcső alatt fölöttébb hasonlít a dugóhúzóhoz, és piros festékben szép halványra festődik, a *spirocheta pallida*, a vérbaj baktériuma. Aki elkeresztelte, díszítő jelzőt biggyesztett a neve mellé és sápadtnak nevezte, mint Horatius a halált. Hiszen a *spirocheta pallida* meg a *pallida mors* atyafiságosak is. Ha nem édestestvérek, mindenesetre rokonok, szegről-végről, és tegeznek egymást.

Lehet beszélni a vérbajról, félretevéseivel annak az álszent társadalmi szeméremnek, mely eddig alig engedte szóba hozni, komolyan, tudósoknak vagy más nem mulatságos szerzetnek, csakis táncosnőknek adta meg a szólásszabadságot, kik az orfeumok dobogóin éjfél után sikamlós és gyalázatos kuplékat énekeltek róla, tagadhatatlan szakértelemmel. El kell ismerünk, hogy a háború valamicskét tágitott ezen a buta fesszégen. Ma már szókimondóbbak az emberek. Sok állomáson óriási betűkkel áll annak az apró állatkának a neve, melyet annak előtte családi és fehér írók csak így mertek jelezni: *t.ü.* (Entlausungstation). A *t.ü.*-ről sokat beszélnek szalonokban is, a gyógyszerárakban külön *t.ü.*-port árulnak, *t.ü.*-reklámok ékesítik falainkat és csöppet se szégyelljük magunkat, az a fő, hogy elbánunk a *t.ü.*-kkel. Nem a finomkodás kora ez, és Vajda János ma rosszul érkezne nyelvészeti indítványával, hogy nevezzük a szarvast agancsárnak, mivelhogy, így-úgy, elnevezése kissé illetlen. Komolyan számba kell vennünk a teendőinket. Hiszen a vérbajt csak az apróhirdetések tisztelik *titkos* betegségnek. Oly kevésbé titkos ez a betegség, mint nem titkos a titkosrendőr. Mindenki előre köszön neki.

Valljuk be, hogy a vérbaj az a nyavalya, melyben a háború rendjén az emberiség csalódott, mégpedig a kárára. Mert a többiben is csalódott, csak hogy a javára. Külön-külön kezét csókolhatunk minden orvosunknak. Mindegyiknek vitézségi érem dukálna. Még annak az egészségügyi bakának is, ki lúggal súrolja a galíciai viskók küszöbét, és elégeti a fertőzött vagy a gyanús mundérokát. Ők birokra keltek a baktériumokkal, melyek óránként ezer kilométer sebességgel rohannak, teljesen láthatatlan egyenruhában, és a kikötőkben megfojtották a pestist, elcsípték a kolerát a pócegödrök mentén, megölték a kiütéses hagymázt, még a közönséges hasi hagymázt is kordába szedték. A háború kezdetén a föld minden pontján félreverték a harangokat. Tudományos tapasztalás és statisztikák alapján kimutatták, hogy az országdúló és világtizedelő járványok ma már a háború irtózatossága méreteinél fogva is elkerülhetetlenek, és készülünk el a fogadtatásukra, arra, hogy a nagyvárosok, a *mögöttes* országrészek is hatalmas veszteségi lajstromokkal vesznek részt a pusztulásban. Szerencsére ez nem történt meg. A példák pedig előttünk állnak, s látjuk, hogy csip-csup háborúcskák alatt, melyek a mai korhoz mérten csak kakasviadalok, a járványban elhalt polgárok száma néha majdnem meghaladta a harctéri halottak számát. Sok minden lesz érthetetlen a jövő története előtt, de ez az eredmény biztosan a művelődéstörténelem aranykönyvébe kerül. Ellenben azt is kimondhatjuk - hiszen minden orvosi lap közli, és senki se csinál belőle titkot -, hogy ezekkel a bámulatos gerjesztő adatokkal szemben a vérbaj, a világháború egyedülvaló komoly betegsége, szinte járványszerűen dül az egész földön, és garázdálkodását most kell megzaboláznunk.

Ismételjük, hangosan lehet beszélni, minthogy fellépése komoly és fenyegető. A tárgy annak idején, mikor a betegség egymás után tette fel rózsaszínű koronáját, a *corona Veneris*-t, az európai népek homlokára, a XV. században, szintén szalonképes volt, csak később rekesztődött ki az úri társalgásból, a közvetlen veszély elmúltával. Egy sereg igen magas állású úr írt róla komoly értekezéseket, többek közt Hutten Ulrik, a humanista, és - mint egy enciklopédia felvilágosít - maga Torella püspök is, 1479-ben. Sőt Frascator egyenesen hároménekes

költeményt szentelt neki ékes versekben, antik istenekkel s megejtő bonyodalommal, és munkáját, mely az új nyavalya színes leírását és gyógyítását is tartalmazza, s a középkor mint a költői alkotás remekét ismerte - címe: *Syphilis sive morbi gallici, libri tres* -, Bempo bíbornoknak ajánlotta. Tegyük hozzá azonban azt, hogy ha ez a betegség nem is volt mindig *titkos*, mindig *titokzatos* volt. Sokkal előbb tudták gyógyítani, mintsem hogy megismerték a kórokozóját. A mai gyógymód, mely már biztos, alapjában nem egyéb, mint a tudatlanságában tapogatózó középkori doktorok gyógymódjának tökéletesítése. Akkor is csak három gyógyszerrel éltek: a higannyal, az arzénal (mely ma az *új* csodaszer, a salvarsan) és az arannyal. A betegek ezüst színű kötényeket kaptak, melyek higannyal voltak bekenve. Úgy látszik, az emberben is van olyan ösztön, mint a kutyaiban, mely egyben a saját orvosa és patikáriusa, és nyavalyájára, anélkül hogy látná az okát, mindig megtalálja a kellő gyógyfüvet.

A vérbaj baktériumát mindössze 1905-ben fedezték fel, kilenc évvel a világháború kitörése előtt. Ebben pedig van valami gondviselészerű örvendetes véletlen is. A flastrom előbb volt meg, mint a seb. Ha ma nem ismerjük a betegség kórokozóját, kénytelenek vagyunk pontos kórképet adni, s a szenvedő világ tájékozatlanul áll és hajlandó ebben a nyavalyában is afféle istenostorát vagy egyiptomi csapást látni, melyet a háború mért rá. Annyi bizonyos - történet-tudósok állapították meg -, hogy melegágya a XV. századbeli olasz-francia háború volt. Ezért nevezik a franciák nápolyi vagy olasz betegségnek, az olaszok pedig bizonyos enyhe *sacro egoismo*-val francia betegségnek. Most új szövetségük alapján majd csak megegyeznek. A népek különben - mint olvasom - e tekintetben csodálatos udvariasságot tanúsítanak egymás irányában és előzékenyen engedik át a kezdeményezés dicsőségét. A törökök például a középkorban keresztény nyavalyának hívták, a keresztények török nyavalyának, a lengyelek német, mások pedig spanyol betegségnek. Kinek van igaza? Azoknak, kik most a világ minden pontján felveszik ellene a harcot. A mai tudomány, mely már legyőzte a bacilusok tigriseit és hiénáit, bizonyára ezt is lebírja. Akkor majd a jövő krónikása nem énekelhet úgy, mint Voltaire, ki egy helyütt pokoli gúnnyal dalolja meg az olasz-francia háború egyetlen eredményét, ebben a keserű versszakban:

*A franciák csatába mentek,
Mint kiket bolond szenvedély hajt,
S Itáliában megszerezték
Genovát, Nápolyt és a vérbajt;
Genovát, Nápolyt visszavették
Hamarost az olasz hadak;
De mindenük el nem vehették,
Mert vérbajuk, az megmaradt.*

A Hét, 1916. február 20.

VÉSZJELET A MARSNAK!

Mindig jellemző az, miről csevegnek az emberek. Még az is, hogy miről képzelegnek. Íme, most újra feltűnik egy hamvábaholt álom, s a *Le Figaro* ezeket írja: „Míg bolygónk oly rossz példát ad szomszédainak, két amerikai tudós, Carl Lampland és Percival Lowell bűvárolja a Marsot, hogy megtudja, mi is történik ezen a bolygón. Sikerült lefényképezniök kitűnően a csatornáit, és ez is valami. Ki tudja, vajon a Mars bolygó tudósai nem látják-e, hogy mi folyik nálunk? És ki tudja, a jövőben nem tudunk-e majd többet is lefényképezni, nemcsak a Mars csatornáit? Pierre Guzman - úgy rémlik - nem kételkedik ebben, mert a tudományos akadémiára százezer frankot bízott, melyet annak adományoz, ki módot talál arra, hogy más bolygóval közlekedhessünk, de nem a Marssal. Guzman előre látta, hogy előbb-utóbb érintkezünk majd vele, és ezt már eleve könnyűnek tartotta, mert többet kívánt.”

Nem véletlen, hogy ez ma megjelent. Mert a sorok között, túl a tudományos andalgás csiklandó voltán, van egy elfojtott vágy is, egy óhaj, vajha meglelnénk az arkhimédészi pontot, melyből ki lehetne mozdítani a földet, és egy sóhaj, hogy nagyon egyedül vagyunk. A szerkesztő, aki a híreस्कét leközzöltette, jó szerkesztő volt. Soha az emberek nem voltak hajlandóbbak égi kirándulásokra, csillagászati utazásokra, holdkóros reményekre, mint ma, mikor az emberiség kézzelfogható kincseiben csalatkozott, s a túsokból, kiket a világ műveltségének biztosítására tartott fogva, majdnem teljesen kiábrándult. Valami kis szikrát kell gyűjtani az olvasó és főképp a rendes előfizető kebelében. De mit adhat oly szegény ember, mint a *Le Figaro* szerkesztője? A világrendet nem tatarozhatja meg. Arra törekszik tehát, hogy legalább jó messze, egy távoli bolygóra vigye olvasóit attól a tusától, melynek szomorú kilátástalansága kétségbeejti és untatja őket, s képzeletüket kissé szórakoztassa egy félig tudományosan, félig tréfásan kevert újdonsággal. Az életundor és a világcsőmör magas fokán „ez is valami”.

Csakugyan gondoljuk el, milyen képet mutatna most a világ, ha odaát, a szomszédban, Marséknál valamit észrevennének, és egy napon például, erős fényjelekkel, félre nem ismerhető intésekkel, egyre nyilvánvalóbb ágálással tudtukra adnák, hogy tisztában vannak helyzetünkkel, és amire eddig nem tudták magukat elszánni, ma, az emberi nem végzetes sorsfordulatán, beavatkoznának életünkbe? A világháború mindenesetre kissé bonyolultabb lenne: afféle világegyetemi háborúvá válna. Ma alig érezzük az *ember* szó jelentőségét. Kisebb és forróbb közösségben küzdünk. A tömeg számára holt fogalom a *világpolgárság*, valamint az *európaiság* gondolata is. Annyi bizonyos, hogy az *esprit de corps* már az első jelleme ocsúdni kezdene, s édesmindnyájan felordítanánk, boldog lármával, hogy emberek vagyunk. Így ébredt fel egy barátomban kínai zarándoklása során az európai öntudata, az európai hazafiság, akkor, mikor az útszélen durva, ácsolt fakeresztet látott, mely hitetlen létére is könnyeket csalt a szemébe, minthogy az a fakereszt ottan nemcsak egy vallás jelképe volt, de jelképe volt a mi életünknek, a temetőnknek, az európaiságunknak, mely különben pusztá papirosfogalom. Talán van ilyen ember-hazafiság is. Ezt mindenesetre kicsiholnánk belőlünk az idegen bolygóbéliel. Akármiképp is közelednének ők, az ismeretlenek, jó vagy rossz szándékkal, a földi harc már magától az ámulattól is kissé megrokkanna, s a világ kissé tótágast állna. Az égre ágyúcsövek helyett ugyanannyi messzelátó szegződne, s a gyárakban ugyanazzal a mohósággal gyártanánk a messzelátókat, mint most a srapelhüvelyeket vagy a dinamitot.

Vajon ásnánk-e tovább a lövészárkokat és fedezékeket? Mindenesetre, és ha kellene, öellenük, közös erővel is. H. G. Wells egyik regényében vonzó izgalmassággal írja le a birkózás részleteit. De jellemző, hogy ez a nagyszerű angol fantaszt a Mars-belieket, kiket tökéletesebbnek, műveltebbnek, értelmesebbnek sejt, mint minket, csak gépeknek képzelet, afféle vézna, gyorsan mozgó fényképállványyszerű lényeknek, kik test és lélek nélkül valók,

nyithatók és csukhatók, s nem a munkában, de a rombolásban nagyok. Ha már szabad képzelegni, és ha igaz, amit sok tudós ír, hogy az ott lakók emberebb emberek, a csatornák pedig, melyeket most a két amerikai tudós lefénnyképezett, nem a természet, de valószínűen emberi erő munkája, akkor rajzoljuk őket inkább békés lényeknek, kik egy nagy műveltség fegyverzetével csak a jót akarják, s oly óriási a szívük, hogy nemcsak a saját fájdalmukat fogadják be, de egy idegen világbeli emberiségét is. Mars vörös ragyogását csak a mi szemünk hitte a háború tüzének. Egy dolgozó hámor, egy családi tűzhely pirossága ez. Akik rajta élnek, valami névtelen honvággyal vonzódnak azokhoz, kik szenvednek, most pedig a fájdalom gravitációjával vágyakoznak ide, a földre, a vak és keserű csillagra, mely az ő boldog bolygójuknak ismeretlen kínokról, irtózatosságot megpróbáltatásokról, névtelen gyötrelmekről regél. Franciák, ti valaha ajkatokon és szíveteken viseltétek az emberiség nevét. Jártasok vagytok a természetben, nem egy örökkévaló tudóst adtatok a mennyiségtannak, s jeleskedtek a csillagászatban is. Nem gondol-e arra néhány romlatlan szívű álmodozótok és nagyralátó tudósotok, hogy igazán ebben a pillanatban kell keresnetek az idegen bolygóval való összeköttetést, hogy távirati kapcsolatot kell teremteni az emberiségnek, nem a földdel, de az éggel, minthogy segítséget már csakis egy lehetetlenben remélhet, valahol e világon kívül? Ahelyett, hogy tovább építenétek a háború ferde bábeli tornyát, és hiábavaló fáradozással öntenétek a csöveket s az ágyúgolyókat, ezeket a haldokló világnak való kemény labdacsoportokat, inkább tetézzétek egymásra minden erőfőket, s találjatok ki olyan izzó fényt, a világosság olyan kiáltását, hogy ottan túl is meglássák és meghallják a Mars-lakók. Egy vészjelet, egy rakétát a világmindenségbe, mint a süllyedő hajó. Ezzel nemcsak magatokat mentitek meg, de, mint egykor, az emberiséget is.

Bizonyára ilyenekre gondol az újság olvasója - így hosszabbítja meg a vonalakat a végtelenig - a maga elé meredő sugalmas perceiben, míg továbblapoz, és szivarjából egyet-egyet szippant. A Mars majd békeszerzőként jön el, akár csak a nagyok a gyermekszobába, hogy egy szóval intézze el a perpatvart. Más kérdés, hogy a beavatkozást nem veszik-e rossz néven, nem tartanák e *illetéktelen*-nek a többi bolygók. Például a Neptunus és az Uranus. Vagy az a zöld Saturnus. És nem üzennének e hadat aztán a Marsnak és a Földnek, együtt. A naprendszernek pedig a többi csillagrendszerek. Olyan aggodalmak ezek, melyekkel komolyan kell foglalkoznunk. Mert az ember egy idő óta határozottan pesszimistává vált.

A Hét, 1916. február 27.

SÖTÉTSÉG

Egy hajdan népszerű pesti dal azt kérdezte tőlünk szemtelen magázással: Látta-e már Budapestet éjjel? Ha nem látta, akkor méltóztasson széttékinteni. Most ugyan nem sokat lát ön, de amit lát ön, az nagyon szokatlan. Sötétség gubbaszt a házakban. Feketeség körös-körül, a feketeségben pedig fekete emberek. Ők az éjszaka egykori királyai. Emelje meg tehát ön a kalapját, köszönjön előre ön e trónvesztett királyoknak, kik kénytelenek leszállni a kávéházi székről éjjel egy után és az utcákon csatangolni.

Tulajdonképpen csak most vettük észre, hogy ez a város mindig kölcsönfényben sűtkérezett. Akárcsak a hold, mástól kapta a világot, egy idegen égitesttől, az éjszaka napjától, a kávéháztól. Most mint elszenesedett égitestek nyúlnak el az utcán óriás fekete korongok, a tekeasztallal, a pénztárral, egy kilobbant élet zavaros nyomaival, s az éji vándorok beléje botlanak, megállanak üvegajtainál, kopognak rajta, akárcsak a fénybogarak a kialudt lámpán.

A korcsmák vagy a mulatóhelyek bezárását nem érzi meg annyira a pesti ember, és ha a rendelet csak rájuk vonatkozna, nem is lenne min elmélkedni vagy sopánkodni. Mert ez a város sohase volt mulatós, borissza, mint Párizs, sörissza, mint Berlin: Budapest csak fennmaradós volt. Azért élt éjjel, mert nem tudott lefeküdni. Elindult hazafelé például este tízkor, és pont nyolc óra lett, mire hazakészülődött. Nem korhelykedett, csak halasztotta a hazamenetelt. Erre a célra szolgáltak a kávéházak. Minthogy nem tudott aludni, aggodalmasan kitolta a lefekvés idejét, addig pedig tépelődött az idegbajos ember kapkodásával, hol egyik kávéházba ment, hol a másikban kis imbiszt evett aszpirinnel, sötét kávé szódabikarbónával, két szivart három pohár vízzel. Gyenge akarát beszédesen csábították a kávéházak. Minden száz lépés után le kellett ülnie, természetesen egy kávéházban. Levetette a felöltőjét, egy asztalhoz ült, rendelt valamit, maga elé tette két kedvenc költőjét, a telefonkönyvet meg a cím- és lakjegyzéket, és hogy lapozgatni kezdett e két nagy pesti klasszikusban, már könnyebben érezte magát, mert a hazamenetel nagy kérdése ideig-óráig elintéződött, el volt odázva addig, amíg a kávéházban marad.

Mindig csak halasztást várt. Ilyen halasztásokból, elodázásokból volt kirakva a pesti éjszaka szegényes mozaikja. Minden hazatérés kálvária, melynek megállóit, fájdalmasan elmélkedő stációit a kávéházak jelzik. Az éjjelező pesti homlokán töviskoszorút visel. Nálunk a holdfény emberei általában különbek, szenvedőbbek, igazabbak, mint a napfény emberei. Szájukat, melyet az élet elfanyarított, többnyire csak keserítik - hasonszenvi gyógymód szerint - fekete-kávéval, dohányfüsttel. Önkorbácsolás minden pesti éjszaka, vezeklés azokért a bűnökért, melyeket nem mi követtünk el, inkább mások követtek el miellenünk. Köznyselven szólva: a pesti korhely a jellegzetes száraz lump.

Nem is igen értette meg őt sem a külföldi ember, sem a vidéki. Ha erre jártak, nagyon csodálkoztak azon, hogy lehet ilyen szegényesen lumpolni. A külföldi az otthoni úri módjára gondolt, a vidéki a hét vármegyére szóló dáridókra, a boros hajnalokra, a cigányra - és a pesti ember vidámságában mindketten olyan fanyar zamatot ízleltek, mint a vad néptörzsek rézmuzsikájában. Lőrével, pótkávéval, keserű mérgek mellett legfőljebb gyászolni lehet. A mi titkunk maradt, hogy mégis mulattunk. Most pedig, hogy az éjszakai kávéházakat becsukták, minden pesti bitangnak, idegennek érzi magát ebben a városban. Mert, legyünk őszinték, a kávéházak alapján éjjeli menedékhelyek, alapján szellemi népkonyhák voltak. Nincsen otthonunk, és a tudásnak, a szellemnek sincs otthona. Mind a kettőt pótolta a kávéház.

Budapest mindenesetre évtizedekig emlegeti majd a mostani zárórát, és a pesti nagypapa egykor unokáinak is arról regél, hogy egy időben a kávéházakat is becsukták, a körutak és a

kis utcák éjfél napja, az ívlámpa egykor áldozott le a sötétség tengerébe. Ez az emlék mély barázdát szánt a pesti lélekbe. Hatása pedig már most is mutatkozik. Tudniillik a záróra következtében sokkal többen maradnak fenn, mint annak előtte. Volt egy ismerősöm, ki a dohányzásra akkor kapott rá, mikor a villamoson való dohányzást megtiltották. Dohányozni kezdett, hogy legalább a villamosokon füstölhessen, titokban. Így vannak most a zárórás korhelyek is, akik társaskörökben, utcákon várják meg a hajnalt. Budapest lelke mindig kiütözik. Hamut hintettek a fejére, szőrcsuhát aggattak rá. Valahogy komolynak, polgárinak, koránfekvőnek akarják látni ezt a szép, fiatal várost, a víg özvegyet. Gyászruhát is kapott, csendből és sötétségből. Vannak olyanok, kiknek kitűnően illik a gyászruha. Sietve állapítsuk meg, hogy Budapest arcához rettenetesen nem illik.

A Hét, 1916. március 26.

AKIK VÍGAN DUDÁLNAK

Ki látott portugál embert? Esküszöm, hogy sohase láttam. Egy nemzetközi bűvész vallotta magát portugálnak, de róla is kiderült később, hogy német. Ettől kezdve hinni kezdtem, hogy egyáltalán nincsenek is portugálok. Így vagyunk vele majdnem mindnyájan. Ha valaki kiejti ezt a szót: portugál - úgy, mint ideg orvosok a jelszót, melyre az idegreakciót várják -, száz ember közül kilencvenkilenc bizonyosan azt feleli, akár álmából is költik, hogy: *Vígan dudál*. Egy országról, egy népről mindössze annyi a tudományunk, hogy *vígan dudál a portugál*, ami jó magyar fordítása annak a francia operettversikének: *les Portugais sont toujours gais*. A francia operettek második felvonásában rendszerint megjelenik egy spanyol tábornok, és a harmadikban, mikor a spanyol tábornok már az ágy alá bújik, fellép a színre - ellenállhatatlan humoros vonzerő - a portugál tábornok.

Még most sem tudunk róluk sokkal többet, hogy hadban állunk velük és csókolódnak ellenségeinkkel. Maga a portugál hadüzenet is különösen hatott reánk. Egy ellenséggel több, amellyel majd meg kell birkózni, gondolta magában mindenki, de csak igen kevesen fakadtak ki így: „A portugálok... hiszen nem is vártunk mást tőlük...”; „...A portugál hitszegők...”; „...A jellemző portugál aljasság...”. Nem, a portugálokat nem ismertük békében mint barátokat, s minden valószínűség szerint a háború se szolgáltat alkalmat arra, hogy megismerjük őket mint ellenségeket. Holott csakugyan vannak. Vannak például portugál anyák, akik portugál nótákat dalolnak a portugál csecsemők bölcsője fölött, vannak igen szép portugál lányok, kik állandóan portugálul beszélnek, és vannak portugál iparosok, portugál kereskedők, portugál gyárosok és portugál telefonoskisasszonyok, sőt nem beszélve a portugál jól felfogott érdekről és a portugál nemzeti önérzetről, vannak portugál kutyák és portugál macskák is. Istenem, mennyi dolog van a föld kerekén, mely mind portugál. Az ember beleszédül, ha elgondolja.

Ellenben a névben, tényleg van valami ragadós és fertőző. Az az operett-íz, melyet a *portugál* szó említése keltett világszerte, most se tűnt el, és a portugál hadüzenettel kapcsolatban - mint egy német lapban olvassuk - igazi operettjelenet játszódott le. A berlini portugál nagykövet a hadüzenet előtt való napon, mielőtt elutazott volna, este beküldött egy gyógyszerárba, és száz üveg salvarsant rendelt. Már csomagolni kezdték a finom, jó gyógyszert, mikor a portugál nagykövet vérszemet kapott - mert hiába, ilyenek a portugál nagykövetek -, és leüzent a gyógyszerárba, hogy akármibe is kerül, nem bánja, adjanak abból a jőféléből ötszáz üveggel. Ez lett a veszte. Mert a berlini gyógyszerész erre érdeklődni kezdett a megrendelő iránt, s rövidesen ki is derült, hogy az nem más, mint egy ellenséges ország nagykövete, ki huszonegy óra múltán már túl lesz ungon-berken, és hóna alatt vidáman cipeli haza az ötszáz üveg salvarsant. A patikus nagyon helyesen és nagyon hazafiasan megtagadta a rendelt salvarsan kiszolgáltatását, attól a gondolattól vezettetve, hogy az ötszáz üveg salvarsan semmi esetre se a portugál nagykövet személyes szükségletére való, mert legalábbis nem valószínű, hogy a nagykövet úr - akármilyen vidám és hejehuja legény - máról holnapra olyan cudar betegséget szerzett legyen, melyet csak ötszáz üveg salvarsan gyógyíthat meg.

Most már mélázzunk el ezen a tanulságos eseten. Érdekes kissé megállapodni, mert összefoglaltan és sűrítetten felleljük benne a mai háború minden jellemző vonását, az emberi önzés nevetséges számárságát. A portugál nagykövet hoppon maradt. Csempészni és lopni akart, de lefűlelték. Egy századdal ezelőtt talán titkos államiratokat, haditerveket, kimutatásokat vitt volna magával, két századdal ezelőtt egypár tucat puskát, három századdal ezelőtt egy marék aranyat, ma pedig csak a salvarsanért lihegett. Hogy jó portugál hazafi? Kétségtelenül. Olyan jó hazafi, mint jó apa az az apa, ki a kávéházból hazaviszi növendék gyermekeinek az ezüstkanalakat s a cukortartót. Abban az izgalmas pillanatban, mikor nemzete elvetette a kockát, és

otthon már készült a hősi mérkőzésre, meghatott szívvel gondolt a portugál vérbajosokra, kiket minden vérbajosoknál jobban szeretett fennen verő nagy portugál szíve, és minthogy föltétlenül emléket akart vinni a gyógyszerekben gazdag - aszpirinnel és salvarsannal folyó - német hazából, nem tudott letenni eredeti ötletéről. Talán látta is már lelki szemeivel a fölséges képet, amint tengeres hazájába érkezik, a mozgósítástól hangos lisszaboni pályaudvarra, és üdvívalgásokkal kísérve kiveszi felöltője zsebéből a salvarsanos butykost, ráköszönti a portugál hadseregre, s szétosztja délszaki vérmérsékletű honfitársai között, hogy minden portugál fazekában legalább egy salvarsan főjön.

A hűsebb vérű németek nem voltak ezen a nézetén, és még jókor megakadályozták a megrázó erejű és szépségű portugál idill lezajlását. Ők a békében igen nagyra becsülik a portugál hazafiakat és a portugál vérbajosokat is, de a háborút nem találják időszerűnek, hogy a saját betegek rovására segítsenek rajtuk. És viselték azt a veszélyt is, hogy a portugál orvosok majd, azzal a megvető mosollyal, mely a portugál orvosokat olyannyira jellemzi, újra barbároknak nevezik őket, minthogy okosak és emberségesek voltak, önmaguk irányában. Ezt a kis esetet azonban érdemes feljegyezni. Túl a hadijelentéseken és a komoly számokon akadnak ma olyan csip-csup adatok, melyeket csak mi kortársak írhatunk meg, és erősen hisszük, hogy a leendő történész, aki nem frázisok alapján rója e háború történetét, éppen azokra a jelentéktelennek látszó motívumokra lesz kíváncsi, melyek feltűntetik az emberi lélekben levő mélységes és humoros ellenmondásokat. Szegény portugálok sehogy se akarnak hősi halált halni. Még a nagykövet bácsi is gyógyszert próbál hazavinni beteg fiacskáinak. Igazán nem lehet ezen nevetni, és merő kegyetlenség lenne a kis történet tagadhatatlan operettszerűsége ellenére is egy új háborús portugál operettet írni belőle, melynek a címe: *Ötszáz üveg salvarsan*.

A Hét, 1916. április 9.

HATVAN PERC

Most, hogy az órákat április 30-án éjjel 11 órakor hatvan perccel előreigazítják, az embereken valami halvány idegesség vesz erőt. Észrevettem, hogy még azok is somolyogtak, kik különben tisztában vannak a változtatás hasznos voltával és gazdasági jelentőségével, s azok is borzongást éreznek, kik egyébként sohase hallottak bölcseletről, és nem töprengtek a tér és idő, e két fontos *szemléleti forma* lényegéről. Tehát az idővel csak így lehet komázni? És ezek a kérdezők - akár jártak német egyetemre, akár nem- egyszerre elkomorodnak. Eddig talán megfeledeztek, hogy ők is haladnak előre, az idő vonalján, a cél felé, mely többnyire egy púpos domb. Hisz ezen a vonaton is van függőágy, étkezőkocsi, automataolvasmány, kényelem, csók, szórakozás, és az utasoknak, akárcsak az igazi vasútban ülőknek, módjukban van olykor-olykor mindenről elfeledkezni, még arról is, hogy majd a végállomáson ki kell szállniuk. De most emlékeztetik őket erre. És mindnyájan észreveszik, hogy utaznak, mint a vonaton az olvasó, ki hosszú bódulat után a távirópóznára tekint. Ijedelmes, vak kísértet, mely óriás falábon rohan, visszafelé. Hová vágtatunk ebben a tébolyult vonatban? Nézzünk vissza az alagutakra, melyeket már elhagytunk, a rónatájra és a hegyekre, a nyirkos éjszakákra és a drága reggelekre, a mérőföldkövekre, a tilalmak piros lámpáira s az ifjúságnak kék lámpájára is, mely a kanyargó sínek mentén messze-messze haldokló tűzzel ég, valahol, szemünknek már alig láthatóan.

A pesti ember, ki nem annyira érzelmes és szomorú, mint e cikk írója, akként fejezte ki a reformról való véleményét, hogy a kávéházi záróra eddig egykor volt, s ezután éjfélkor lesz. Minthogy pedig nemcsak a kakas nem kukorékol az óra után, de a kísértet - az éjfél e heliofőb kakasa - is a sötétség és világosság szerint kel ki a sírból, nagyon valószínű, hogy már május elsején is csak éjjel egy órakor jelenik meg. Lehet különben, hogy a kísértetek is elhatározzák, hogy a rendkívüli időkre való tekintettel - természetesen, kellő anyagi kárpótlásért -, túlórárt vállalnak, és a szokott időben éjfélkor, azaz esti tizenegykor tartják meg cercle-jüket. Mindenkinnek megbolygatják kissé a munkarendjét. A hadseregszállító jogos szomorúsággal sóhajthat fel, hogy a háborúnak egy órával előbb lesz vége. De legnagyobb zavarban a rendesek vannak, kik sohase a dolog mivoltát, hanem a formát tekintették, és mindig beérték egy jól megokolt élethazugsággal. Hiába magyarázzuk nekik, hogy a csúnya nő széttörheti a tükrét, a boldogtalan ember falhoz csaphatja az óráját, azért a csúnya nő éppoly csúnya, a boldogtalan ember pedig éppoly boldogtalan marad. Aztán a csillagászok is hiába vigasztalják őket. Hiszen mióta a föld föld, a nap sohase állott pontosan huszonnégy órából, mivel a földünk nem kör-, de ellipsziszalakban mozog a nap körül, és éppoly kikerekítés, éppoly emberi turpisság az is, hogy Kassán, Budapesten és Zimonyban egyszerre harangoztak delet, holott mind a három város fölött más és más időben delelt a nap. Ők, ezek az átkozott rendesek mindenáron rendszert akarnak, és most megfájdul a fejük, mint a korona-fíllér-számítás behozatala idején, mikor a fizetőpincértől a koronáért nem ritkán két forintot követeltek vissza. Vajon nyolc órakor hét óra lesz-e vagy kilenc? Szeretnének egy külön erre az időszámításra kikészített órát, új számlappal, piros és fekete jegyekkel, melyek a régi és az új időt egyformán mutassák, hogy aztán egyiket se tudják, és mindig tévedjenek, a saját javukra. Igazán nem lehet rossz néven venni, hogy ezzel az emberiséggel nem beszélnek őszintén, és ahelyett, hogy fáradtságosan megmagyaráznák neki az idők követelményét, hogy most takarékoskodni kell fénnel, élelemmel, és többet kell dolgozni mindenkinek, egyszerre előreigazítják az órákat. Az a hivatalnok, ki eddig éjjel egykor feküdt le, a szervezete hozzászokottsága folytán eztán is éjjel egykor, azaz éjjel kettőkor fekszik le, de reggel hétkor szalad majd a hivatalba. Ha a belátására hivatkoznak, akkor a hivatalnok talán elszomorodik. De így a mellény-

zsebében ketyeg az élethazugsága, mely nyolc órát mutat, és a hivatalnok elégedetten dörzsöli a kezét.

Alapjában az történik, hogy egy órát elvesznek az életünkből, azaz egy órával megszerzik, és május elsején mindenki azzal a fölemelő érzéssel ébredhet, hogy hivatalosan egy órával idősebb, mint tulajdonképpen. Ezt az órát teljesen ingyen kapja az emberiség. Nem kell érte semmit se fizetnie. Hébe-hóba megérdemelnek az emberek ilyen ajándékot, kik érettségüknek és jólneveltségüknek nemegyszer adják félreismerhetetlen bizonyítékát. Ha én lennék az emberiség pásztora, nem fukarkodnék ilyen meglepetésekkel, és gyakran módját ejteném, hogy hasonló kedves és hasznos dolgokkal tegyem magam népszerűvé. Én például átlag minden hónapban előreigazítatnám az órákat egy egész órával. Ez edzené kortársaim öntudatát, hogy haladnak a jövő felé, és serkentené munkakedvüket, izmosítaná jól felfogott érdekükben való hitüket. Akkor azonban, mikor rosszul viselik magukat, órájukat könyörtelenül visszaigazítatnám egy, esetleg két órával is. Ezzel értésükre adnám, hogy nem tartom őket elég éretteknek, és egy, esetleg két órával visszavetnék mindenkit a pályafutásán. Természetesen, lennének nagyobbyszerű intézkedéseim is. Időnként az egész naptárt előreigazítanám, egy egész évvel, mely alkalommal népnünnepélyt rendeznék, lepényevéssel, varázsitalokkal és mezei ökörsütéssel. Milyen magasra emelt fejjel járkálna ekkor az emberiség, a büszkesége tudatában. Az is bizonyos, hogy kegyes jutalmammal egyenes arányban állna szigorú büntetésem is, és el tudnék például képzelni olyan helyzetet, mikor egy-egy felháborító vásottság megtorlására hatvan évvel rukkoltatnám vissza a naptárt, mikor is a társadalom agg kontárjai egyszerre pólyás korukba rohannának vissza, kiket kis jambósapkával, cuclival és rózsaszín szalagocskákkal tolatnék végig a korzón régi viseletbe öltöztetett magyar, tót és román dadákkal. De haragom elmúlna, és szívérványként ragyogna fel megbocsátó jóságom, mikor a naptárt pár nap, esetleg pár óra múlva is újra visszaállítanám, és megengedném a saját hibáján okult emberiségnek, hogy - bármibe is kerül - írja azt a dátumot, amit előbb, és mindenkit kineveznék annak, ami volt.

Végül mégiscsak be kell vallanom, hogy nem közönyös az időszámítás megváltoztatása. Darwin egyik legkitűnőbb megfigyelésének tartom, hogy a lelki élet jelenségei, a szomorúság és vidámság, nemcsak az arcunkon tükröződnek, de a közérzetünket is szomorúra vagy vígra hangolhatják azáltal, hogy szomorú vagy víg arcot csinálunk. Bizonyára az éjszakának és a napnak sem mindegy az, hogy milyen arcot mutatnak hozzá az órák. Amikor április 30-án éjjel tizenegy órakor hirtelen a tizenkettesre ugranak a mutatók, az éjszaka majd elcsodálkozik. Az az óra más lesz, mint különben, az emberek - a változás hatása alatt - későbben vagy korábban mennek aludni, és megváltozik az egész jövő, egy porszem miatt. Nem születhetett meg egy óra, elvetélték, megfojtották az idő méhében a nagy reményű magzatot. Mert őszintén szólva, óriási reményekkel tekintettem éppen ez óra felé. Hiszen olyan koldusai vagyunk a reménynek, hogy minden semmiségbe le kell vetnünk a horgonyainkat. Lehet, hogy épp e hatvan perc alatt vált volna okossá és boldoggá a buta és gonosz és boldogtalan világ. Sajnálom is, hogy kitörölték az emberiség történelméből, és egész életen át gyászolom, el nem múló szomorúsággal. Sokszor gondolok majd arra, évek múltán is, hogyha ez nem történt volna...

A Hét, 1916. április 30.

CINKOTTA

*Hogy tudott ember ily állattá lenni,
Hogy tudott ember ily szörnyűt megtenni?*

Külteleki népdal 1916-ból

Határozottan két *t*-vel kell írni a híres nagyközség nevét, helyesírási hibával. A cselédmenyasszonyok is így írták, szegények. És igazuk volt. Sem a verkli, sem az igazmondó planéta, sem a mosogatólé nem terjeszt oly piszkos bánatot, és nem ad annyi módot a környezet megértetésére, mint ez a helyesírási hiba, melyet a rendőrség asztalán heverő majd minden cselédlevélben meglelek.

Ilyen furcsa ortográfiai hibák voltak az emberek görbe, pisze, ferde, félretaposott életében is. Kifelejtettek belőle egy betűt, egy pontot, egy egész szót. Jóság... pénz... boldogság... Ki törődött vele? Most silabizáljuk - a bűnügyi krónikában - ezeket az életeket.

A cinkotai gyilkosságot nem tudta elnyűni az idő. Még mindenki róla beszél. Mellette pedig folyik a világtörténelmi tragédia. Kiss Béla pedig csak ártatlan széplélek azokhoz a diplomatakhöz viszonyítva, kik felidéztek a háborút, és még bádogdobozokat se keresnek szegény áldozataiknak. De a hét hordó csodálatosképpen ma is hevesebb ellentmondást és több érdeklődést gerjeszt, a bádogos bűnügye talán az egyéni indítása és a tömör sikere folytán ma is rengeteg helyet foglal el napilapjainkban. Valahogy a végére akarunk járni. Mert - valljuk be - még ma se értjük, nem a bűnügyet, de az embert, aki elkövette. Ha megértenők, akkor egyszerűen eltennék őt egy skatulyába, a börtönbe vagy a tébolydába utalnánk, és másról beszélnénk.

De ez nem olyan könnyű. Még a tekintetben is megoszlanak a vélemények, hogy örült volt-e vagy afféle tizenhárompróbás, acélidegzetű monstrum, aki azt hitte, hogy a gyilkosságokkal jó üzletet csinál. Ellenkezően, mindig gyenge üzletet csinált. Aztán hamarosan nyakára hágott a pénzének, megitta pezsgőben, eldorbézolta. Tulajdonképpen - maga előtt is - csak ürügy lehetett a pénzszerzés is és a rablás is, az igazi vágy takarására, mely - hitem, szerint - csakis a gyilkosság, maga az ölés véres kéje volt. Eddig áldozatai között férfiakat nem találtak, akiktől éppúgy rabolhatott volna, mint a nőktől. Bomlott idegzetét kizáróan a haldokló nők lila szája és hörgése és jajgatása izgatta. Egy éjszaka leitatta őket, és gyorsan végzett velük. Ez a pillanat látszik mesterkedése végcéljának. Kétségtelenül tébolyult volt. Nem kell a tébolyt lógó hajjal, kancsal szemmel - színpadian - elképzelni. Nagyon rendes és csendes örültek is vannak, kik minden tettüket kiegyensúlyozzák, és nem követnek el kis örültségeket, ösztönös védekezésből, hogy a nagyokat véghezvihessék. Ő is ebből az iskolából való. Halála esetére intézkedett, hogy az összes szerelmes leveleit adják át a hivatalos hatóságnak, és ezzel vallott. Az apróhirdetések hőse utolsó, posztumusz tetteivel is a cselédek vallomásával akart dicsekedni, egy csomó elszáradt és megrothadt szívvel.

És nem a gyilkosságait fedezte fel, melyeket bizonyára sohase érzett bűnnek vagy valami rendkívüliségnek. Azok csak természetes következményei élvezetének és betegségének. Különben tíz hosszú év alatt ezerszer el kellett volna árulnia kilétét. Ha csak megnyikkan benne a lelkiismeret szava, nem végzi oly biztosan munkáját. A legtöbb gyilkos és gonosztevő azzal játssza magát a rendőrség kezére, hogy elhullajt egy bűnjelet, egy véres rongyot, egy töltényt, egy ékszeret, mintegy könyörületből az emberiség erkölcsi rendje iránt, melyet megbántott, eleven vádul önmaga ellen. Egy pillanat ezredrésze alatt történik ez a megbánás, mélyen az öntudata alatt, melyről maga se tud. De mégis ezzel vall színt. Raszkonyikov a

gyilkosság elkövetése után visszamegy az öregasszony szobájába, azzal a dobogó reménységgel, hogy megfogják, és nyomban elkezdheti bűnhődését. Szegénynek nem sikerül, hosszú kálvárián gázol keresztül, és végül is fel kell jelentenie magát, mint egy idegent. Ez azonban sohase vergődött. Tudta, hogy a bűnügyek jó része csak a tettesek gyengesége miatt tudódik ki, és éppen az örülete folytán kemény maradt, hallgatott. Télen a hordók pattoghattak, az egerek kapirgálhattak a holdfényben, a bádogos nyugodtan fordult másik oldalára, és nem hitt a kísértetekben. Mert örült volt.

Vajon hol és hogy kezdődhetett ez az örület? Vissza kellene mennünk élete homályos mélyébe, melyet nem ismerünk, de azt már mindenütt olvashattuk, hogy régebben a halotyszállító vállalatok koporsóit cínezte le, mint szakavatott bádogosmester. Ennél a pontnál meg kell állapodnunk. Való, hogy a koporsóforrasztás is tisztos kenyérkereső, polgári foglalkozás. De talán mégis közel járunk az igazsághoz, mikor kimondjuk sejtésünket, hogy már ide is a terheltsége vihette, a vágya, hogy farkasszemet nézzen a halállal, és mint szadista, minden elmúlt életre ő tegyen kemény cíncecsétet. Annyi más módja lehetett volna a megélhetésre. Azzal, hogy éppen ezt a módot választotta, valószínűen erős lelki kényszerre, már meg is határozta magát. Vannak bizonyos foglalkozásbeli betegségek, a bányászoké a tüdővész, a nyomdászoké az ólommérgezés, a cukrászoké a fogszű, a hivatalnokoké az aranyér, az újságíróké az idegbaj, s egy tudományosan ellenőrzött statisztika arról is beszámol, hogy a halottakkal foglalkozók, a halottöltöztetők, a kórházi hullamosók, a koporsók, temetők, sírok munkásai igen gyakran szilaj és sötét kicsapongások áldozatai lesznek. Szomorú foglalkozásuknál fogva - csak azért is - hatalmasat ugrik bennük az életöröm. Az más kérdés, hogy a munkájuk által betegednek-e meg, vagy már a hajlam vezeti őket ilyen helyekre, mint a cinkotai bádogost. Mestersége nemcsak a gyilkosság sikeres elpalástolására adhatott ötletet, de a végrehajtására is. Egy idő múltán már csak viaszbaboknak, gyári holmiknak látta a halottakat, az élet összetört játékainak. És később, mikor bádoghordóit beforrasztotta, az örülete tetőfokán, csak azt érezhette, hogy játszik vagy dolgozik, talán egy gyárban, ahol - ő, a bádogosmester - *önállósította magát*.

Kellő adatok híján mindezek, természetesen, csak találgatások, félénk kísérletek, hogy megértsük, amit nem tudunk megérteni. A rendőrség szorgalmasan gombolyítja a bűnügy szárait. Ezzel a fizikai nyomozással párhuzamosan nem ártana a rendelkezésünkre álló pontos lelki tények nyomán lélektani nyomozást is indítani, kitűnő ideggyógyászok által, a gyilkos szellemi mivoltát illetően. Ha a rendőrség él a röntgensugarakkal, a daktiloszkópiával és a természettudomány minden eszközével, akkor nem nélkülözheti az új ideggyógyászati tapasztalatait. Az történik, hogy kutatják a gyilkost, de nem tudják, kit - milyen embert - találnak meg, hogyha csakugyan megcsípi. Egy egyenletet óhajt megoldani a rendőrség, és keresi az *x-et*. Mihelyt meghatározza, elkészül feladatával. Mi azonban, kik mélyebbre szeretnénk látni, éppen arra vagyunk kíváncsiak, micsoda lehet ez az *x*, akár megtalálják, akár nem.

A Hét, 1916. május 21.

A TÁBORNOKNÁL

Véletlenül ketten érkeztünk egyszerre a tábornok halottas ágyához: - én és a fényképész. A fényképész bebújt a fekete kendő alá - mintha ez is gyász lenne most -, és kereste-kutatta a tábornok arcát meg alakját, a lencsén át, nagyon sokáig. Talán maga is érezte, milyen jelentős a pillanat, hogy ez a fénykép is tulajdonképpen a történelem számára készül. Gépét előre-hátra rukkoltatta, és mikor már megrögzíthette volna, új nehézség mutatkozott. A halottas ágy fölött van egy kép, üveges keretben. Ez nagyon élesen csillogott a borongó tavaszi délelőtt visszfényében, úgyhogy az összhatást rontotta volna. Kérte, hogy távolítsák el a képet, vagy takarják le, egy kendővel. De a család ragaszkodott hozzá. Mert ez a kép a solferinói ütközetet ábrázolta, áhítatos tisztelője, báró Fejérváry Géza ajándékozta a tábornoknak, ki - mint mondta - görgeys hadászati mozdulattal, az ő rendszerével nyerte meg a csatát. Végül azonban a rámat mégis le kellett akasztani a szegről.

És az író, ki meghatottan állt e kihűlt, nagy élet előtt, hasonlóan cselekszik. Közeledik hozzá és távolodik, járkál az időben, múltban, jelenben, jövőben, keresi, hogy milyen képeket kell most idézni és milyen képeket eltakarni, hogy eltalálja a távlatot, és méltóan láttassa a hadvezért, a maga komor magányosságában. Fekete koporsója még az előszobában áll. Egy fehér áthuzatú, alacsony díványon hever a halott, magyar ruhában, melynek gombjai kötöttek, alacsony gallérral és fekete nyakkendővel. Bal keze mellett egy friss ibolyacsokor, kedves, gyengéd virága. Selymes, puha, gondosan fésült ősz szakálla nyugodtan simul a nyakkendőjére, és a viaszos arc is nagyon nyugodt. Egy alvó öregúrhoz hasonlít ez a holttest.

De a párna gödrében, melyet a fej vájít magának, észreveszek egy sebet, az agykoponya jobbik, felső oldalán, az occiputon, egy sebet a sárga bőrön, mely ma is mutatja a csont rózsás szövetét. Ezt a sebet, mely akkora ma is, mint egy kétkoronás, a tábornok a komáromi ütközetben szerezte, több hétig feküdt vele eszméletlenül, lázban, és - mint Jókai írja - később is sokáig kék selymekendővel kötötte át a homlokát. Azt mondják, hogy sohase gyógyult be a seb, a csont mindig mozgott, rózsásan és elevenen. Egy félszázad kevés idő volt arra, hogy begyógyuljon, és élt makacsul, külön, önálló életet. Vannak ilyen sebek. Olyan sebek, melyek az életnél is hatalmasabbak.

Arra a másik sebre gondolok, melyet senki se látott, de Görgey Artúr egy hosszú életen át viselt, hősiesen. Az se gyógyult be soha, és az is sajgott és égett mindig, hol kevésbé, hol jobban, amint a politikai időjárás váltakozott. Ha nem nevelkedtem volna távoli, parancsoló egyénisége szeretetében már gyerekkorom óta, kellene, hogy most megindítson ez a halott, a végzete, a tragédiája s az a tajtékozó gyűlölet, mely köréje tornyosodott. Mindegy, szeretet vagy gyűlölet, emberi erők, óceánhullámok ostromolták állandóan az életét, ég és pokol közt hánytorgott, s elérte azt, hogy senki se maradt közönyös a neve hallatára. Egy kilencvennyolc éves aggastyán hever itt, igen, egy évszázad. Mondjuk ki kereken: maga a XIX. század ő, a gyönyörű, a bátor, a népek jogáért küzdő, szabadító, haladó, előrerohanó, melynek gyermeke és később tragikus hőse. Mily jellemző, hogy mint a század hű fia, először a természettudományokkal foglalkozott, vegyészetet tanult, s a kókuszdió illóolajáról írt értekezést, meg a gyutacs gyártásáról. A későbbi győző is csak ezen a mezsgyén haladt, és hogy győzelmei annyira elkápráztatták a világot, hogy katonai csodákat művelt a maga korában, az a végzett tudásának, a minden elmék fölött világító katonai lángelméjének tulajdonítható. Ő volt arra hivatva, hogy a földből ösztönösen előbuggyanó lángpatakokat mérnöki árkokba szorítsa, és a lelkesedés puskaporával is egy vegyész tudásával bánjon. Kísértetiesen ismerte az embereket. Hideg, kék szemének tekintete átvilágított rajtuk, mint a röntgensugár. Számító öntudattal szokásokat vett magára - mint egy reneszánsz fejedelem -, és mondják, a tubákolásra is csak

azért szokott rá, hogy ideje legyen felelni a gyors kérdésre. Mert tudta, hogy a szó már tett. A regényes nép utolsó forradalmárja és első katonája alapjában európai tudású, pozitív, józan és boncoló lélek volt.

Ezzel a biztossággal és szigorral fékezte később önmagát is. És a tábornok nemcsak a piros sipkás közhonvédnek tudott parancsolni, de magának a tábornoknak is. Megírta röpiratát, hadjáratai történetét németül, de bizonyára volt olyan titka is, melyet senkinek, a legközelebbi környezetének se árult el soha, akkor se, mikor a vád sípjai megrendültek felette, és most ezt a titkot - előkelő hallgatással - magával viszi a sírba. Ki tudja, mit érzett a gyűlölség e napjain? Talán nagyon is boldog volt. Talán belátta, hogy szükséges ez, nehogy a kis nemzete önmagában való hite megroppanjon, és szívesen adta oda az életét, milliók életéért. Mert csak ezzel az áldozattal, ezzel az élethazugsággal vergődhetett át népe a történelem sötét gázlóján. Élete, mely gazdag volt csodákban, csodálatos véletlennel zárult. Görgey Artúr május 21-én halt meg, azon a napon, mikor honvédei Buda várát bevették, és épp ez a haditette mindig a vitapont, hogy áruló volt-e vagy sem.

Most feketébe öltöztették, nem tábornoki uniformisba, és kardot se tesznek koporsójába. Kedves, egyszerű, polgári magyar ruhájában temetik el, melyet halála napjáig szeretett. Úgy érzem, hogy ezzel sok-sok mindent eltemettünk.

Világ, 1916. május 22.

FORRADALMI NÁSZ

Az ír forradalomnak mindenesetre van egy olyan képe, mely rámába kívánczik, családi falakra, mint Marie-Antoinette búcsúzása XVI. Lajostól, mint Mirabeau éles arcéle vagy Charlotte Corday lázadó mozdulata: az a jelenet az, mely a dublini Richmond-kápolnában játszódtott le, egy éjszaka, a kísértetek óráján, pont tizenkettőkor, egy forradalmi nász, mely azzal ért véget, hogy a vőlegényt, a férjet a násza hajnalán kivégezték. Írjuk le a házastársak nevét: Joseph Plunkett és Grace Gifford. Május harmadikáról negyedikére virradó éjszakán, mikor a vőlegény a halálát várta, nem tudott sürgősebbet, mint hogy törvényes pompával összeesküdjön a menyasszonyával, ki - hiszen az angol katonai bíróság már elvetette kegyelmi kérvényét - már eleve is az özvegye volt. Akkor aztán egybekulcsolódott a két fagyos száj, a vértanú és özvegy szája, a halál hideg vigalmában egybenéztek a szemek, hogy ezekben a páros tükrökben, melyek már üvegesek voltak a rémülettől, az értelmetlen élet titkát keressék, és mire az égen felpercent a hajnal, az új férjet, még forrón a felesége karjaitól, elhurcolták a vesztőhelyre.

Túl a forradalmi nász regényes festőiségén agyunk valami kézzelfogható magyarázatot sürget, hogy mi ennek az értelme. Vannak, akik megértik a szükség parancsolta halál előtt való frigyeket, melyeket bizonyos gyakorlatias vagy emberies belátás sugall. Nyugdíjképes hivatalnokok többnyire azzal szoktak borsot törni rabtartójuk orra alá, hogy akkor kötnek házasságot - csupa akasztófahumorból -, mikor már rongyolódni kezd tüdejük, veséjük, májuk, és orvosuk közölte velük, hogy ezen a földön már nincs sok keresnivalójuk. Ők, szegények, akik oly kevés pénzt vehettek fel egy életen át, haláluk után legalább mint kísértetek akarnak megjelenni a pénztár előtt - pénzbeszedő kísértetek - egy *ad hoc* özvegy alakjában. Az is polgári szokás, hogy az apa halálos ágyán esküszik meg a fáttya anyjával vagy a szakácsnéjával, ki sok-sok évtizedig odaadó hűséggel főzte számára a malacpörköltet. De ezt a házasságot egyik osztályba se tudják belegyömöszölni, itt két egészséges, szép, friss fiatal ember fűzte össze a sorsát, közvetlen a koporsó előtt. Mit akarthattak egymástól? Hogy lehet halál előtt házasodni és csókolózni? Bor után tor, nász után gyász, a gyönyör szapora, apró sikolyát, a kék jajgatását nyomban a hörgés követte. Fordítsuk azonban fonákjára a csodálkozásunkat, s kérdezzük azt, mi mást lehet csinálni a gyors, biztos, ordinaré halál előtt, mint csókolózni. Csak az önostorozók, kik a szenvedést magáért a szenvedésért szeretik, képesek arra, hogy ilyenkor magukba szálljanak, és elbabráljanak zűrzavaros, maradék gondolataikkal, melyekkel különben mit se tudnak tenni, és választ semmiképp sem adhatnak súlyos kérdésekre, vagy olvassanak könyveket, új írásokat, betűket szedjenek fel agyteker-cseikbe, melyek pár óra múltán megmerevednek az elmúlás görcsében. André Chénier, a francia forradalom vértanúja, börtönében verset írt, az utolsó pillanatában is, úgyhogy a versét nem fejezhette be, a rímet nem találta meg arra a sorra, melyben közli, hogy a folyosón már hallja döngeni a poroszló súlyos lépéseit. Ő azonban költő volt. A többiek - minden forradalom erről tesz tanúságot - szeretnek. Mikor süllyed az élet hajója, az emberek - részeg matrózok - csapra ütik a szerelem rumoshordóit. Valahogy érzi az emberiség, a villám hirtelen világosságával, a szerelem és halál ősi kapcsolatát. Sok szerelmet gerjesztett fel maga a halálos félelem is. Menekülni kell valahová a hideg mumus elől, és az ember egy másik, forró emberhez menekül. Mind bölcssek ezek a halál előtt szeretkezők, kik a vérpad lépcsőjén még egyszer csókolózni akarnak. Másra nincs idejük. Már elkéstek az életretjéty rendszeres, okról okra haladó megfejtésétől. Ezért sietnek. A gondolat, mely gyorsabb, mint a villamos szikra, a hang és a fény, csigalassú ahhoz a lendülethez képest, mely őket még egyszer utoljára a szerelem vérrel buzgó, piros forrásához segíti. Mi talán logikátlannak látjuk őket, de tulajdon-

képpen ők a logikusak. Ezzel a tettükkel a koporsók feszítővasait, a sírok kulcsait keresik, és az örökkévalóság előttük elzárt vasajtáján dörömbölnek.

Most az emberek forradalmakat csinálnak, ölnek, meghalnak egy eszméért, egy színért, egy igéért, de alapjában a halál e bacchanáliáján is csak az élet mellett tesznek vallomást. Szerelmesek a halálba. De nekem úgy tetszik, inkább az életbe szerelmesek. Mi más jelentősége lenne különben annak, hogy a halál kétéves munkájában a világ minden lapjában minden áldott nap tömegesen jelennek meg azok az apróhirdetések, melyekben az arcvonalon küzdő katonák, kik egy másodpercig se biztosak az életükről, csinos, barna vagy szőke, karcsú vagy kövér lányok *tisztességes* ismeretségét keresik, kikötve azt is, hogy az ajánlkozó levelekhez okvetlenül mellékeljenek arcképeket is. Ez maga a tömény életkedv. Az sikong, toporzékol, ordít ezekben az éppen nem előkelő kishirdetésekből. Élni akarunk, mindnyájan, mi, apróhirdetések feladói, vidám és kedélyes levelezők, nemcsak addig, míg a testünk elvéhnedik és kiszárad, de azon túl is, meg akarjuk szerezni életünket emberi halhatatlansággal, fiunk, unokánk és dédunokánk életével, időtlen időkig. Joseph Plunkett is ezt vallja. Tudta, hogy a neve halhatatlan az ír nép történetében, századok múltán is tanítják iskolakönyvekben, felkeresik a sírját, és az ír anyák csöpp gyermekeiket majd rá figyelmeztetik, mikor lankadni akarnak, de a történelmi halhatatlanság a halál közvetlen kezdete előtt sovány vigasz, ilyenkor a szomjazó test hús-vér halhatatlanságra vágyakozik. Bátor homlokkal állt az angol pribékek elé. De a siralomházban, a börtönben, a katonák puskacsövei előtt is az élet gondolata lobogott e bátor homlok mögött, meggyötört agyveleje valami módot keresett, hogy átugorja a halálos akadályt, és e kétségbeesett oklángolat végén áll utolsó tettül a házassága. Előbb, mikor farkasszemet nézett a hóhéraival és odadobta nekik az életét, összeesküdött a halállal. De később, kacskaringós önvédekezéssel, összeesküdött az élettel is.

Vajon boldog volt-e a házassága? Kegyetlen kérdés, de nem cinikus. Hiszen ez a házasság éjfélről reggel hétig tartott. Rövid és hosszú idő. Olyan koldus az emberi lélek, annyira változást áhít, hogy férj és feleség e hét óra alatt összesűrítetten átélhette egy házasság minden állomását, a boldog kezdést, az idillt, s az ellenmondások és csalódások fokozatát is. „Holtomiglan” - mondta az ír vértanú, és reggeli hét órára gondolt, nem valami ködös, messzemessze határt látott maga előtt, de annak az éjszakának a fekete küszöbét, melyet a vére fest pirosra. A menyasszony pedig azt rebegte: „Holtodiglan” - és ő is a reggeli hét órára gondolt. Ők voltak az egyetlen házastársak, szegények, kik tudták, hogy mire esküsznek.

A Hét, 1916. június 4.

ELGÁZOLÁS

Az, amit most elmondok, este fél tíz tájt történt, egy villamosban. A férfiak úgy ültek a korán hűvösödő júniusi estében, mint egy félfürdőben. Nem tartották fenn kalapjukat és kesztyűjüket, fej- és kézfürdőt vettek, s az éjszakát érezték, szinte tárgyyszerűen, hozzányúltak és sötét-ségével bemaszatolták magukat, mint az iszappal szokás. Egy kép tért vissza ebbe a halkán robogó villamosba, látománycént, a béke képe. Majdnem családiasan csevegtek az utazók, a nők briliánssal beaggatva, hátradőlve a padon, és a férfiak gumiköpenyben, kezükben a szalmakalappal. Délután pergőtűzről olvastak. De most üvegnezéssel bámultak ki az ablakon, és nem egy kesztyűs női kéz ásítást gyúrt össze a száj előtt, és eldobta, mint valami haszon-talan papirost. „Ne vedd sértésnek” - mondta valaki. „Kérlek alázatosan” - szólta a felelet. Egyik leszállónál pedig ez a két udvarias és nekem feltűnően rokonszenves úr legalább öt másodpercig tessékelte egymást, ki menjen ki először az ajtón.

Aztán a villamos még sétált kicsit kényszerű korzóján, és aztán történt az, amire - inkább viselem a terjengősség vádját - csak ügyel-bajjal tud rátérni makrancos töltőtollam. Valaki elordította magát. Tagolatlan, vad ordítás volt. Lennről jött. Úgy rémlett, egyenesen a pokol-ból. Hallottam embereket őrzöngeni és ordítani, kényszerzubbonyban és műtőasztalon, és láttam, nagyon fiatalon, vidéken, egy kivégzést is. De az ő hangjuk nem volt ilyen. Egy ember feküdt a kerekek közt. Kalapja, céltalan kalap, immár csak bűnjel vagy hagyaték egy szegény örökös kezében, messze gurult a sínektől. Sohase hittem, hogy egy tárgy ennyire bús lehet, hogy egy fekete keménykalap - az izzasztó bőrszalaggal - ennyire emberi lehet. Szája még egyre ordított, hatszor egymás után, az életerő minden szilajságával, egyforma eréllyel és egyforma időközökben, aztán elnémult. Sűrű, fekete haja volt. Sohase hullott a haja. Jó homloka, jó koponyája, mely alkalmas a gondolkozásra, és jó orra. Szemét - enyves, szurok-fekete szemét - tágra nyitottan tartotta, és nagyon hasonlított a haldokló vadak üszkösödő szeméhez. Szegény vad, aki ebben a körengetegben hal meg, mozireklámok és sínek közt, egy kávéház előtt, ahol női zenekar játszik, és egy modern, beteg közlekedési tigris tépi szét, melyet porázon vezetnek.

Maga a kocsi belseje se volt sokkal nyugtatóbb látvány. Megzökkent. A hirtelen fékezéstől az utasok fejei összekocódtak. És egyszerre mindenki felsikoltott rövid, kis sikollyal. Mert már tudták, hogy lenn mi történik. Talán várták is. Ez az, amit reggelente bolhabetűkkel olvasunk az újságban. De az emberek káromkodtak és hörögtek a dühtől. A keservit ennek a kerekeken guruló hóhérnak. Néhányan menekülni próbáltak, mint hajószerencsétlenségkor a mentő-csónakba. Nem volt jártányi erejük, és a padra rogytak. Ebben a ketrecben vergődött sok ideges és bolond ember, ki már csak indulatszókat tudott dadogni. Ketreces rabok, kik imént még enyhén sütkéreztek a lámpa citromderűjében, megkékült vagy elzöldült arccal meredtek maguk elé, vagy pulykavörösen, a vérmérsékletük szerint. Mit tudták, hogy ki volt az az ember, a kocsi morzsoló kerekei közt. Akárki volt, ember volt, lélek volt, egy testvérük volt, ki haza akart menni, vacsorázni és aludni. És nem megy haza és nem vacsoráz és nem alszik többet. Legtöbben nem is látták, meg se merték nézni, önvédekezésből, félve attól, hogy a szájaluk tárgyat kap, megnövekszik és többet kell szenvedniök. De így is - tárgytalanul - átfogták az esemény természetellenes voltát, hogy egy ember meghal idő előtt. Az egyik asszonyt az ura sietve a közeli gyógyszertárba vezette, és sokan fuldokoltak a száraz indulat-tól, mely végre könnyekké töredezett és megvizezte arcukat. Aki látta ezt a vegyi folyamatot, hogy egy haláleset mint gerjeszti munkára a könnyzacskókat, és mint vált ki egy történés, mely rájuk nézve pusztán elméleti jelentőségű, a testből sót és öntöző vizet, az szép dolgot látott.

Ilyenkor sokáig szoktak vesztegelni a villamosok, míg telefonoznak, jönnek a mentők, a tömeg eloszlik, és a kocsik újra indulhat munkájára. De - érdekes - a közönség, mely tudta, hogy gyalogosan hamarabb érne céljához, önkényesen alávetette magát a vesztegzárnak, és a kocsiiban maradt. Valahogy jól érezte magát itt, az emberies részvét és szeretet hirtelen támadt légkörében. Azt mondják pedig, hogy az ember eltompul a halál iránt. Vagy hogy hozzáedződött. Gonosz kártyakeverést művel, aki papolja. Mindig hideg a gödör, és rossz ágy a koporsó. Ellenben kérdezi tőlem mellettem ülő katonatestvérem, mint van az, hogy ezek az urak és hölgyek csak egy negyedóráska előtt is oly öntelten tereferéltek. Hiszen most a nap minden olajában sok oly jaj és ordítás hangzik el a földön és a sivatag tengeren messze-messze, melyre nem jön válasz sehonnan. Azon a hiten vagyok, hogy mégse kell elítélnünk ezeket a gondtalan vidámakat. Mindössze az a hibájuk, hogy durva az idegrendszerük, és nincs képzeletük. Nekik a halálról is szemléltető oktatást kell tartani. Másképp nem tudják elképzelni, másképp nem tudják megérteni. Ők a betegek, és a mi idegrendszerünk a jó, az emberi, melyet betegnek mondanak, minthogy nem tudunk beletörődni a halál gondolatába. Szepegő szájszegletükben az összes emberi jószág megbúvik. Tulajdonképpen nem is rosszak ők, máskor sem, csak buták. A platóni erkölcstannak van igaza, mely azt vallja, hogy a jószág az értelem és a bölcsesség, a rosszaság pedig a butaság.

Csak ezt akartam elmondani olvasóimnak. Egy utcai szerencsétlenséget láttam, pünkösdi táján. De láttam meglobbanni egy nő kócsagtolla mellett, egy kalauz sapkáján és egynéhány kopasz fej felett a piros tűznyelveket is.

A Hét, 1916. június 11.

KEDVES NAGYSÁD...

A telefon, elmebetegei kis ajándékot kapnak. Eltörlik a hetes számot. Nem a kettest, de a hetest. Mert ez a két szám - két és nem hét - állandó zavart okozott. A magyar nyelv szeszélyénél fogva hangzásra nagyon hasonlók, akár ragozzuk, akár nem. Gyakran megtörtént az is, hogy kettőt mondtunk, és ön, kedves nagysád, úgy értette, hogy hettő, és bizony isten a hetest adta, kedves nagysád.

Most pedig egy kis vallomással tartozunk. Mi tulajdonképpen nem is tartottuk önt kedvesnek. Csak úgy mondtuk, csikorgó foggal. Azok, kik önt kedvesnek nevezték, valaha lázadók voltak, kik a körülmények kényszerítő szorítása alatt beadták derekukat a távbeszélő zsarnokságának, melytől nagyon hamar megtanulták, hogy nem lehet vele komázni. Minden toporzékolásnál többet ér a türelem, a krisztusi szelídség. Így intéztük el magunkban a kérdést, alázatosan, minthogy másképpen nem intézhettük el. Sem a goromba, sem az udvarias módszer szerint. Az utóbbi azonban legalább látszóan nem ártott egészségünknek. Azt mondtuk tehát: kedves nagysád, és nem hittünk benne. Holott meg vagyok győződve, ön csak végrehajtó közege a ránk mért büntetésnek, szelíd, munkás proletártestvérünk. És valójában csakugyan kedves is.

Tíz évvel ezelőtt még ifjonti becsvággyal akartunk telefonálni. Ma tudjuk, hogy nem lehet. Ennek a városnak a sok betegségen kívül van egy nagyon nagy betegsége is, melyet legszívesebben telefonbetegségnek neveznék. Annak idején, mikor még újság volt a telefon, betege volt mindenki. Egy matróna hosszú évtizedeken át egyetlenegyszer se tudott telefonálni. Mert mikor beszélni akart, lámpalázat kapott, és sírva fakadt. Öreg ember csakúgy nem száll a távbeszélőre, mint a repülőgépre. De az új nemzedék már él vele, és épp ezért a betege. Ez a nyavalya valahol a tengeri betegség és a tériszony közt foglal helyet. A telefon, kis gonosz kínozószerszám, a feketeségével és a hideg acélával, nekünk is elmúlt korok szörnyűségét juttatja eszünkbe, a spanyolcsizmát meg a hüvelykszorítót. Reggeltől estig szívja vérünket. Úgy érzem, a fülke is nagyon hasonlít a kízókamrához. Talán azért van kipárnázva, hogy a telefon örültjei kényelmesen dühönghessenek benne, a testi épségük kára nélkül. Sok rózsás és acélos fiatalembert látok ide betérni, akik kisvártatva megszürkülve és összegyúrva jönnek ki, szemük körül hamuszürke karikákkal. Azt hinnénk, hogy valami halálhírt vettek. Alapjában pedig csak nem kaptak összeköttetést. Akik költők, azokat többnyire fatelepekkel kapcsolják.

Rége a telefonidegességnek még volt bizonyos levezetője. Lehetett csöngetni. Az se hozott több eredményt, mint a mostani vesztegelés. De határozottan hűtötte az idegességet. Olyanforma kibúvó volt, mint mikor a villamoson utazó azon való dühében, hogy a koci csiga módra mászik, leugrik, és gyalog igyekszik célja felé. Igaz, lassabban ér oda gyalogosan, de legalább vigasztalja egy kis alkalmi hazugság. Ő mindent megtesz, ami tőle telik. De a villamos nem tesz meg mindent. Ma a mérges telefonozónak csak egy eszköze van. Előveszi a revolverét, és hidegen belelő a tölcserbe. A golyó szétrombolja a tölcser, de egyéb kárt nem okoz. Mert szerencsére a telefondrótok nemcsak a hangot, de a golyót sem továbbítják rendeltetési helyére.

Komolyan szólva azonban, a telefonnak rendkívül fontos lelki szerepe van. Arra lenne hivatva, hogy életünket tehermentesítse, és lecsapolja azokat az árterületeket, melyek szüntelenül elárasztják. A telefonba azok a beszédek ürülnek, melyek nem fontosak. Hamar elronyolódó közlések és hulladékszavak, arra se érdemesek, hogy leírják. Mindegyik hangtölcser afféle kis kanálisnyílásnak tekinthető, melybe a szellem szappanos vize és moslékja zuhog szakadatlanul, reggeltől estig. Ha nem lenne ez a csatorna, akkor az emberekben megrekedő

szófölsleg feszítené a száját, a koponya falát, és még idegesebbek lennének. Ezért nagyon emberies intézmény, hogy a város különböző pontjain telefonállomásokat állítanak fel. A modern ember öt percig sem tudja elviselni a telefonszükséget. Olyan a beidegzése, hogy hamar túl akar adni csip-csup gondján, ügyét - gazdaságos módon - abban a pillanatban intézi el, melyben támadt. Délután három felé már járványa van a szájának. Csoportokban állnak a fülkék előtt. Nemegyszer figyeltem meg ezt a lelki tisztálkodást. Egy nap felhalmozott szennyét beleöblögetik a hangtölcsérbe. De meglepő, hogy a pesti ember mennyire nem tud beszélni. Nem tud járni az aszfalton, nem tud utazni és telefonozni sem tud tömören, sűrítetten, sürgőnystílusban. Az külön fővárosi művészet. Érzék kell hozzá és fogalmazási készség. Kétségtelenül ő is ludas a mizériánkban. Még mindig nem érzi, mit lehet bebeszélni a tölsérbe és mit nem. Egy alkalommal be kellett telefonoznom Vörösmarty Mihály pár sorát. Mi dörömböl a menny boltozatján, mi zokog, mint malom a pokolban. Halló, kérdezte a tördelő, halló, mi is zokog kérem? Aztán a központ is érdeklődött, beszélünk-e még. A tölsér szinte be se fogadta ezeket a fölsleges vesszorokat. Visszaköpte, minthogy nem értette meg, nem neki valók voltak.

Mindezt azonban meg kell tanulni. Örömmel látjuk, hogy legalább a központ tanult, és épkézláb változást léptetett életbe. Még sok-sok ilyen reformra lenne szükség, hogy megszűnjének azok a bosszúságok, melyek mindnyájunk kedvét elzárítják. Ha a József-központ mással beszél, éles és rosszindulatú bugással adják tudtomra. Ez a hang egy óriási szúnyog vérszomjas zümmögéséhez hasonló, határozottan kellemetlen. Akármelyik zenész megmondja, miért. Kárörvendő, ingerlő, csúfondáros dallam, melyben nincs semmi belátás és humor, semmi részvét azon, hogy sokra törtem, de keveset értem el, és minden vágyam ellenére nem beszélhetek a józsefvárosi számmal. Ezen örülhetnek ellenségeim, de a József-központ, hivatalosan, nem. Éppen ezért nem is illendő hozzá az irónia. Inkább játszasson el egy kis búfelejtő dalocskát, vagy, azt se bánom, egy gyászindulót, mely minden szónál ékebben megmagyarázza a halandónak, hogy a földi élet mulandó, és a József-központ nem mindenkit kapcsolhat, aki kapcsolást óhajt.

Egyelőre éadjuk be a mostani kedvességgel. A hét ezután nem szerepel a telefonkönyvben. *A Hét* azonban igen. Csak azok számára nem, kik éjjél után érdeklődnek beküldött kéziratuk sorsa iránt.

A Hét, 1916. június 18.

AZ ÖRDÖG ÉTLAPJA

Éppen befejeztem az ebédem. Tehát nagyon éhes voltam. Ekkor jelent meg az ördög.

- Kérem - szólt szerényen -, csak azt akartam öntől kérdezni, szokott-e előételt enni? Nagyon érdekel ez a kérdés. Mert ha szokott, akkor sok mindenről tudnék beszélni. Például az olajos gyűrűről, melyet sóskiflivel esznek, vagy a szarvasgombáról vagy akár a kaviáros zsemlyéről, melyen a kis szemecskék oly sűrűn-feketén nyüzsögnek, mint egy hangyaboly. Ellenben ön nem szokott előételt enni. Nem is szólok a fokhagymás meg a szardellás mártásról. Maradjunk a polgári étrend mellett. A ráklevest - közös megegyezéssel - elejtjük. Főzzünk hútlevest, óvatosan, lassú tűzön. Marhahús, velős- és ritkacsont, sárgarépa, póré, a zeller gyökere meg a levele, egy darab hámozott burgonya, karalábé, egy csipet szárított gomba, aztán igen jó feketebors és kevés, nagyon kevés gyömbér, csakhogy éppen az íze érezzék. Annyira, mint egy sejtelem. A színe legyen átlátszó-sárga, de tartalmazsan királyian-sárga, az olvasztott aranyéhoz hasonlatos. Okvetlen tüdős táskával esszük. A tüdőt apróra vagdaljuk, majdnem megőröljük. Ami a pecsenyét illeti, csak néhányat említek. Magam a malacpecsenye mellett vagyok. Gyenge és ropogós, még szopós malacka, rózsaszín, és biztosan remekbe süti a szakács. Bőre - átlátszó üveghártya - gyengéden-barna, mint a dobostorta teteje. A tálalásról is valamit. Nehéz ezüsttálcán, petrezselyem zöld kertecskéjében, szájában egy negyed citrommal. Szó lehetne még pár fiatal libáról. Természetesen tejfölös uborkasalátával, idei párolt burgonyával. De a rántott csirke is számba jöhet. A combok vége ezüstpapírba legyen burkolva, hogy kézbe is lehessen venni. Különben az urak le se rágják a húst, hagynak a kutyáknak meg a macskáknak is. Tudom, hogy a fiatal bárányt nem szereti. Ezért ajánlom a vesepecsenyét, vadasan tejfölös, kapros barna mártásban. Vagy fácánt, foglyot és fenyvesmadarat? A málnaíz jobb, mint az áfonya. Beszéljünk a tésztákról. Az imént láttam egy nagy-nagy tál túrós rétest. Még lanya volt, fehér, az egész tál oly könnyű, mint a pihe. Ezen a patyolatfehérségen - mint pikáns szépségflastrom - barnállott a mazsolaszőlő. Vannak különben, kik a nehéz tésztákat kedvelik. Képzelden el egy tál túrós csuszát, mely fuldoklik a tejfölben és zsírban, fölötte pedig - szinte elevenen - serceg és szikrázik a rózsaszínre sült pörcc. Végül tejszínes számóca, az úgynevezett *habkosár*, külön habbal, kis findzsában vagy gyümölcsös rizs vagy rizsfelfújt vagy *mandulás duzma* vagy eperkrém. Az ebéd módját egy óriási narancs adja meg, akkora, mint egy hároméves gyermek labdája és egy csésze kávé, melynek fekete tükrén lila légbuborékok forranak.

Az ördögöt - be kell vallanom - rokonszenves fiatalembernek tartottam. Sohase hittem, hogy egy ördög ennyire rokonszenves lehet. Pincérnek volt öltözve, frakkban, fehér ingmellel, és zsebéből lógott az asztalkendő. Nem egész önzetlen érdeklődéssel hallgattam szavait. Azokra a sivatagban böjtölő remetékre gondoltam, kiket ennek az ördögnek ükapjai kísértettek meg, valaha régen, meredek sziklafokra vagy virágos keleti folyók partjaira vittek, és ott felnyitották előttük az élet éléskamráját. Ezek a szent életű anachoréták ordítottak a fájdalomtól. Mert az emberi gyomor úgy van megalkotva, hogy egy étel pusztá megemlézése vagy elképzelése azonnal munkára serkenti, és vegyi konyhájában már előre termeli azt a sajátos savat, mellyel majd megemésztí. Élettani tapasztalat ez. Az élettani laboratóriumban egy éhes kutya elé húst tettek. Jól megnézték és összeszagoltatták vele, de nem engedték meg, hogy beléharapjon. Aztán azonnal felboncolták. E tudományos állatkínzás kiderítette, hogy a szegény kutya gyomrában már összefutottak azok a nedvek, melyek a hús megemésztéséhez elégségesek. Más volt a reakció, mikor sajttal vagy főzelékkel ingerelték. Akkor a sajtnak és a főzeléknek megfelelő természetes vegyi szereket termelte meg az előrelátó gyomor. És a kutyagyomor nem sokat különbözik az embergyomortól. Igazuk volt a remetéknek, kik annyira szerették alsóbbrendű testvéreiket, az állatokat. E csábító ételek hallatára gyomrom is

dolgozni kezdett, és ontotta a pepszint, a tripszint meg a különböző hasznos kotyvalékokat. Mohón kérdeztem az ördögtől:

- Van étlapja?

- Van.

Hosszú-hosszú étlapot nyomott a markomba, gyönyörű rondírással.

- Szép írás - mondtam.

- Szép.

- Mi van ezekből?

Válasz helyett az ördög ceruzájával villámgyorsan kihúzta az összes ételeket. Csak az maradt meg, felül: *Étlap*.

- Akkor - ordítottam rá, kéken a haragtól - mért jön ide, mért beszél egy óráig, mért szónokol?

- és már nyúltam valami nehéz tárgyért, hogy hozzávágjam.

- Csak - szólt az ördög, és vállat vont.

Pesti Napló, 1916. június 18.

ZSIZSIK ÉS SZÁMOLÓCÉDULA

Akármerre nézünk, botránypörökről hallunk és olvasunk. Mindegy, hogy zsizsik vagy számolócédula, padlóviasz vagy só a jelszó. Tény az, hogy a lapok némely napokon szinte többet közölnek a két tárgyalásról, mint a világtörténelmi harcokról. Hiszen - mi tűrés-tagadás - ez is egyik arcvonala, a belső front, melyen a tisztesség viaskodik a tisztességtelenséggel.

El kell várni az ítéletet, és meg kell büntetni a bűnösöket, irgalmatlanul, de azért mégse szabad gyászt öltenünk néhány balkörmű ember miatt, és külön ellenünk irányuló sorscsapásnak tekinteni, hogy mindez a huncutság nálunk történt meg. Mindenütt megtörténhetett, és meg is történt. Csak fel kell ütni a külföldi lapokat, a franciákat és az angolokat, nem beszélve az olaszokról és az oroszokról. Azt látjuk, hogy mindenütt bűzlik valami, és a romlás, a gyarlóság, a bűn épp annyira nemzetközi és emberi, mint - a tankönyvek szerint - a szeretet. Az angol hadseregben hemzsegnek a kokainisták. Egymás után csípi el azokat, kik a táborban ezzel a veszedelmes vidámítóval élnek, sőt vannak egyenesen kokainélvező ezredek, melyek a cocacserje drága, mérges nedűjét mint nemzeti kincset az ezred pénztárában tartják, nehogy valahogy elveszen. Inkább az ágyúk pusztuljanak. Hasonló szenvedély dühöng a franciák sorai között, kik a gyarmati színes katonáktól az ópiumra kaptak rá e hosszú, hosszú hadjárat alatt. De az olasz lapok mindennapi bokrétában nyújtják át a vesztegetésekről, csalásokról, rablásokról és lopásokról szóló jelentések tarka egyvelegét. Náluk a lopás valóságos járvánnyá fajult. A hadseregarancsok semmit se érnek. Igaz, ők a békében se dicsekedtek a tulajdonjog rendkívüli tiszteletével. Norvégiában ott hagyhattad az esernyődet egy gázlámpához támasztva, másnap megtaláltad, ugyanazon a helyen. A forró talján, nemcsak a szocialistája, de az ósdi irredentistája is, mindig azon a véleményen volt, hogy a tulajdon lopás. És visszaopta magához, ami másé. Párizsban újabban sok a betörés és a zsebmetszés. Nem múlik nap, hogy a lapok ne számoljanak be valami nagyobb szerű, filmre kívánczószerű bűnügyi eseményről. *Elfogott betörőnő... Tetten ért zsebtolvajnő...* Francia földön olyan nagy a férfinhiány, hogy nemcsak a kocsisokat meg a pincérek helyettesítik kocsisnők meg pincérnők, de már a betörők és zsebtolvajok működését is kecses betörőnők, zsebtolvajnők vették át, akik feladatuknak derekasan meg is felelnek.

Mi e szégyenlajstrommal szemben most a nagyváradi zsizsikról meg a budapesti számolócéduláról beszélhetünk. Akadnak olyanok, kik kétségbeesetten rázzák a fejüket, és azt mondják, hogy az emberiség erkölce süllyed. Nem hiszünk ebben. Most csak kibújtak a hajlandóságok. Bizonyos, hogy a zsizsikes meg a számolócédulás emberek a békében is megtalálták volna a maguk zsizsikjét meg a számolócéduláját, szerényebb keretek között. Az azonban természetes, hogy a háború rendkívüli kilengése, a polgári rendet felváltó hadirend nemcsak az emberiség rejtett erőit szította fel, de sok gyenge jellemet is hozott olyan kísértésbe, melynek nem tudott ellenállni. Szűk koponyák, melyek eddig csak az ablakrámajukat nézték, egyszerre beletekintettek az élet gazdagságába. A hadseregszállító és kórházélelmező bornyújában hordja a vagyonszállót, de ha bűnös, a rabláncot és a tízévi fegyházát is. Az utóbbiról azonban sokan megfélemedtek. Ezek az esendő emberek nem tudják, hogy ők, az egyének, még mindig a polgári rend fegyelme alatt élnek, tilos a közjó ellen vétetniök, gyalázat testvéreiket megsarcolniök, és nem élhetnek azzal a rendelkező szabadsággal, melyet ma a háborús állam acélos rugékonysággal és teljes joggal mindnyájunk javára igénybe vehet, hogy ellenségeinket megsemmisítse. Nemcsak gonoszok tehát ezek a csalók, de ostobák is. Fogalomzavarban vannak. Szabadossággal éppen a közös küzdelmet, a sikert bénítják.

Azt mondják, hogy a régi háborúknak nem voltak ilyen pörei. Mindez azonban csak afféle optikai csalódás. Lehet, hogy akkor a sajtó hiánya és az igazságszolgáltatás tökéletlensége folytán nem került felszínre és dombra minden turpisság, de hogy megtörtént, az bizonyos. Aztán sok hadi panama fel is van jegyezve. Cicero beszédei hemzsegnek ezektől a hadi visszaélésektől. Verres, a szicíliai panamista - hogy így fejezzük ki magunkat - már éppen *modern* jelenség. Az emberek kétezer év alatt alig változtak. Ma is így kezdődhet minden vádbeszéd: Quo usque tandem...

A Hét, 1916. június 25.

HONGRO-BOCHE

Hogy mindenki megértse a cikkem élén levő címet, ezt az írásom egy kis nyelvészkedéssel kell kezdenem. Tudvalevő, hogy a franciák *boche*-nak csúfolják a németeket. Különösen a mostani háború óta. Tekintélyes irodalom van már erről. Boldog és boldogtalan, tudós és nem tudós találgatta már, honnan ered ez a csúfszó. Még a német tudósok is részt vettek a nyelvészeti bűvárkodásban, kiket a kétéves háború sem tudott megingatni anyagi tárgyilagosságukban. Némelyek szerint a francia földön járt német diákok neve, a *Bursch* kemény, idegenszerű alakja kopott el *boche*-sá a lágy francia ajkon. De ennek ellentmond az a tény, hogy a *boche* szóval már egy XVIII. században megjelent francia regényben is találkozunk, mégpedig egy olasz szereplővel kapcsolatban, akit *italo-boche*-nak csúfol a regény írója. Szóval a *boche* kifürkészhetetlen rejtély. Csak annyi bizonyos, hogy valami csúnyát és rosszat jelent. Olyan, mint a bűzbomba. Amihez hozzáér, az nem lesz többé szagos. A *boche* jelentése a *német*-tel szemben körülbelül az, mint a *szerb*-bel szemben a *vadrác* vagy a *román*-nal szemben az *oláh*, de több gyűlölet, félsz és kajánság lakozik benne. Ne köntörfalazzunk: az a csúfondáros hangsúly ölt benne testet, mellyel a zsidófaló a zsidót - egyszerűen és röviden - *zsidó*-nak nevezi.

Két év hosszú idő, és ezalatt a *boche* szédületes pályafutást tett meg. Részint kiszélesedett a jelentése, részint pedig képzővé vált. Vannak kicsinyítő képzők, nagyító képzők, de az olaszban vannak csúnyító, nevetségessé tevő, fitymálást, megvetést gerjesztő képzők is. A kalap *capello*, a nagy kalap *cappellone*, a csúnya, ormótlan kalap pedig *cappelonaccio*, a jó orvos *medico*, de a *medicastro* már afféle kuruzsló, a tanult orvos *dottore*, de a két bal kezű doktorka *dottoraccio*, a barát *frate*, ellenben a kolduló szerzetes, ki csak szánalmat kelt, *fratuzzo*. Körülbelül ilyenforma rondító képző a *boche* is. Az osztrákok *austro-boche*-ok a törökök *turco-boche*-ok, Nietzsche pedig, kiről a franciák is hallottak már harangozni, az *Übermensch*, a *túlember* mintájára, melyet a franciák *surhomme*-nak fordítanak, *surboche*, azaz *túlnémet*.

Nekünk, magyaroknak, mindeddig be kellett érniük az *austro-boche*-sal. Végre nem lehet kívánni a franciáktól, hogy bokros elfoglaltságukban reánk is gondoljanak. Mióta azonban nevünk mindenütt forog, és a hadijelentésekben gyakran szerepelnek magyar ezredek is, sürgősen szükségesnek tartották, hogy hibájukat helyreüssék, és a magyarokat is elkeresztelték. Ma már lépten-nyomon *hongro-boche* e cikk szerény rovója is, ki most a forró júliusi éjszakában jobb ügýhöz méltó buzgalommal ír az emberek ökörségéről, kezében egy természetes töltőtollal. Mindez nem változtat *hongro-boche* voltán. Nem eszi késsel a halat, tudja, hogy a frakkhoz nem ajánlatos a sárga cipő, ismeri a betűvetés titkát, hittérítőket se szokott falni, ellenben mindez a sok dicséretes tulajdonsága nem törli le róla a bélyeget, s ő koporsója zártáig *hongro-boche* marad. Petőfi Sándor is az, meg Bolyai Farkas is, a forradalmár magyar lángelme, ki megírta a *Tentament*-t. A francia uszító, nem a francia nép, mely már rég elfeledte a szójátzást, de a francia újságíró úgy örül ennek a leleménynek, mint a néger az üveggyöngynek.

Egy barátommal vacsora közben - természetesen, nagyon kíméletesen - közöltem, hogy ő is *hongro-boche*. Szegény - többgyermekes családapa - annyira elszomorodott ezen, hogy a gyümölcsét már meg se tudta enni. Kimeresztette a szemét és felállt. Hiszen végre érhető, mint főntebb mondtam, az illető többgyermekes családapa és tűzkárbecslő. Szeretett volna valahová telefonálni, hogy azonnal intézkedjenek, és szüntessék meg a méltatlan életet. Később sikerült kicsit megvigasztalnom. Kifejtettem, az ember egész nyugodtan élhet azzal a tudattal is, hogy őt néhány millió fajankó a világ végéig *hongro-boche*-nak hívja. Az történik tulajdonképpen, hogy az *európai* asztalnál nagyurakkal cseresznyézünk. Krisztus után húsz

századnak kellett elmúlnia, míg ez megtörtént. A magyar verekedett, izzadt, szántott-vetett, fűrt-faragott, képet, zenét, regényt írt, de sehogy se vették észre. Most kapta meg első európai ajándékát: egy csúfnevet. Eddig sohase volt csúfneve. *Mikosch*-nak gúnyolták valaha, de ez inkább élclap-alak volt, az is balul sikerült, és az se élt sokáig. A csúfnév az első, komoly elismerés. Ne nézzük le valahogy. Jaj annak az embernek, akit mindenki derék, rokonszenves polgárnak ismer. Az a légynek se árt, de maga ellen bizonyára sokat vét. Aztán mihelyt talpára áll és dolgozni kezd, már *önző* és *rideg*, kire görbe szemmel néznek. Jól mondja az új lélektan, hogy embertársainknak nem tehetünk kisebb szívességet, mint azt, hogy meghalunk. Ezen kell kezdeni. Az a húszéves író, aki egyáltalán semmit se ír, csak szemlélődik a kávéházakban s ágyra jár: *tehetséges, fiatal író*. Ha azonban huszonöt éves korában tetté váltja álmait, amikre a kávéházakban készült, és többé nem kér kölcsön a főpincértől: *megöregedett, levitézlett*, vagy *kiírta magát*. Nincs másképp ez a népek irodalmi kávéházában sem. Meg akartak ölni bennünket. Addig nagyon rokonszenvesek voltunk az *európai* köztudat előtt. Mert minden dicséretben van egy kis adag gyászbeszéd is. A magyar, ki halálra volt szánva, még *hongrois* volt, de az, aki nem engedte magát megölni, már *hongro-boche*.

Hongro-boche barátom, tüzd fel a melledre a csúfneved mint pakfonérmet, és állj ki vele a XX. század véres csárdájában a világ elé. Aztán fejed meg kissé a descartes-i szólást, és mondd: „Sokáig gondolkoztam, hogy vagyok-e, és majdnem az ellenkező következtetést vontam le. Gondolkoztam, tehát beláttam, hogy nem vagyok. De most csúfolnak, és meg kell változtatnom eddigi nézetem. Csúfolnak, tehát - vagyok.”

A Hét, 1916. július 9.

RÁKÓCZI ÚT

Szörnyű... szörnyű... Ez a szó buggyan ki a szájon, és nyomban meg is alvad rajta, mint a vér. Hiszen sohase volt nyájas vagy kecsegtető. Békeidőn is elszorult kissé a szívünk, mikor végimentünk rajta, ilyenkor, az éjféli vásár idején. Mert mindent elegyít magában, ami másé, sok-sok nemzetközi színpettyet, foltokat és hibákat, melyeket külföldről hoztak be. Nincs stílusa. Aztán az lett a stílusává, hogy nincs stílusa.

Amerikai sietség reklámozza itt magát, mely csigalépéssel halad. Gyorstalpalók, gyorsfoldozók, gyorsvendéglők versengenek, és mellettük egy enyveshát-üzlet, mely hasonlóképp gyors. Szinte minden öt méter után más. Melegből hidegbe megyünk át, borzongva, váratlanul. Vannak olyan részei, melyek a nápolyi zugutcákra emlékeztetnek, azokra, melyekben macskapecsenyét sütnek. Egy mozija a berlini külvárost hozza eszünkbe, egy háza a batignolles-i emeletes nyomorfészket, egy kávéháza a bécsi szellemtelenséget, egy kis eldugott csapszéke pedig - a szurdék - az orosz regényeket. Mindene mást juttat eszünkbe. Ő maga szinte nincs is. Jelképes út ez. Aki megérkezik a pályaudvarra, annak előbb végig kell haladnia rajta, hogy a városba jusson. Temető a város. De akkor ez az út a kálvária, a szenvedés stációival. Előre elmondja, hogy az érkező nem sok jót várhat. Vignak, szépnek, kellemesnek se kell lennie. Nem is tetteti magát. Hiszen csak temetőbe vezet.

Sokszor gondolkozom azon, mit szólna az az ember, ki valahogy elaludt volna, mondjuk két évvel ezelőtt, és mindmáig aludna. Ezt az embert ma éjjel felkelteném. Egy árva szót se mondanék. Vinném magammal, hoznám ide. Hallaná, hogy kopog a cipőm, melyet már nem véd a neszfogó gumisarok. Elhaladnánk a sötét kávéházak mellett. De ez se tűnne fel neki. Itt azonban felocsúdna. Mert az élet azóta már egészen megváltoztatta ütemét. Mi nem tudjuk, hol vagyunk, ő azonban látná. Budapestnek ma éjjel olyan jellege van, mintha csak átmeneti célra épült volna, aerolit-kövekből, gipszből, fából, nyaralónak, vendégfogadónak vagy egy nagy terasznak. Ebben az átkozott utcában ténferegnek az emberek. Nem állnak és nem ülnek. Valami közönyös helyzetet foglalnak el. Botorkálnak a homályos köveken, négyen-ötten kis csoportot alkotnak, csendes várakozók, akik a záróra után még nem tudnak hazamenni a pokoli hőségben. Bizonyára annyi erejük sincs, hogy hazamenjenek. Azért vesztegelnek itt, lógó karokkal. Nem beszélnek. Arra is lusták. Csak néha-néha nevetnek, nem a szívükből, de a torkukból. Egy közismert pesti elmebeteg lyukas keménykalapjával mindenkinek köszönget, és bandzsít mind a két szemével. Ez okozza a kénköszagú vidámságot.

Nézik a földet. Valamit keresnek talán, amit elvesztettek, nem sietve, nem hittel keresik, azt hiszem, meg se akarják igazán találni. Ez is csak afféle ürügy. Mindenre ürügyük van. Még az életükre is. Rálépnek a villamossínre, néma és élettelen óriáskígyó, talán sohase megy rajta többé kocsi, olyan az út, mint a pályatest vasúti szerencsétlenségek után, de jólesik a biztonság, hogy most legalább nem ütheti el őket semmi. Egy bosnyák katona ballag, aki németül beszél, egy német katona ballag, aki németül beszél, és egy török, egy bolgár katona ballag, aki németül beszél. Mindenféle idegen arcok. A keresztes háborúk idején is ennyi idegen járhatott nálunk.

Távol a gázcsőből láng bugyborékol, nyitott lepkeláng, egy kofa gyümölcsös szekerére világít, melyet ponyva takar le. A kofa, aki nem ideges, nyers sárgabarackot ropogtat, nyugodtan és élvezetesen. Aztán egy deres hajú nő leül az utcapadra, hajadonfőtt, egy koldusasszony, aki nem éppen a nyári éjszakára való tekintettel nagyon hiányosan van öltözve. Első pillanatra látni, hogy nincs birtoka vagy nyaralója. Nem is tudja a társas élet etikettjét, melyet pedig illik tudni. Lerúgja vásott cügos cipőjét. Nem nehéz lerúgni. Bütykös lába szemérmetlenül és önérvényesen légfürdőt vesz a langyosodó éjszakában. Akinek nem tetszik, menjen el mellőle.

Határozottan nem szép ez a város. Az Akadémia azonban még mindig korhol bennünket, hogy sötéten látunk, és nem ismerjük a hamisítatlan, idilli magyar életet. Kisfaludy Károly bájos, biedermeier vígjátékait ajánlja a figyelmünkbe. A versben írt pályamunkák pedig előnyben részesülnek.

Van-e életöröm? Hogyne, az is van. Itt kísért a pesti életöröm, ezen az aszfalton, betegen, magas sarkú cipőben, sárga hajjal, vastag, poros parókákban, melyek alatt gyöngyöznek a homlokok. Nyáron meleg a paróka. Ők azonban, kik az élet legszerencsétlenebb ripacs színésznői, ezúttal is tartoznak viselni. Nem tudom, mi a céljuk. Ha az a céljuk, hogy megijesszenek bennünket, akkor elérik. Még hangosabbak és cifrábbak. Valószínűen már idáig finomodott az ízlés. Annyira kifestik magukat, mint a bohócok. Szinte álarcot viselnek. Az álarc mögül reád néz két szem, egy ember két szegény-szegény szeme. E reménytelen éjszakában azonban akadnak megalázott, összetiprott, szenvedő szívek, kik nem ijednek meg tőlük, és felfedezik bennük a testvért.

Úgy érzem, hogy ez az utolsó éjszaka. Utána nem jön, nem jöhet több. Vajon hiszi-e ez a város, hogy valaha még reggel lesz? Nemigen mutatja. Mozdulatlanul áll a bezárt állóvendéglők tükörablakai előtt, akaratlan tunyasággal, és nincs erő, mely onnan elmozdítsa. Akár bottal is lehetne piszkálni az orrát. Akkor se ébredne fel. Őneki úgyis mindegy. A hindu köldök-szemlélő nem alszik ilyen mélyen az indiai napsütésben, a datolyafa alatt. Rinocéroszbőre érzéketlen. Csak a semmi ilyen erős. Megtanult lemondani, de nagyon alaposan tanult meg lemondani. Attól tartok, hogy sohase tud mást, mint lemondani. Ha majd kötéllel hajtjuk a vidámságra és rendelettel, paranccsal az életre, akkor is ilyen marad ez a gonosz csökönyös. Mert ez könnyebb. Szenvedni és lefeküdni a földre könnyebb.

A Hét, 1916. július 16.

GÖRÖG TŰZ ÉS GÖRÖGTŰZ

A görög király ruhája meggyulladt. Fel van már jegyezve, hogy a jobb vállán fogott tüzet. Vajon biztosítva volt-e ez a királyi ruhadarab tűzkár ellen? Háborúban még a tűzkárbiztosítások is érvénytelenek. Ezért a ruháért azonban az egész görög nép felel. Egy ország alakul át tűzbiztosító társasággá. Görögország minden bizonnyal nem Venizeloszt küldi ki tűzkárbecslőnek.

Mióta a háború kitört, minden nyelv a tűzhöz folyamodott hasonlatért, hogy a háború rakoncátlan ugrándozását valahogy megérzéskítse. Conflagratio, tűzvész, lángba borult földgolyó - írtuk és olvastuk mindenütt. De a kép kissé szenvedelmesnek rémlett. Ma megint jó lélekkel írhatjuk le a régi frázisokat. Mert íme, a világégés egyre harapódzik, a gyújtogatók meg a bujtogatók gondoskodnak arról, hogy a tüzet maga a görög király is érezze, a saját testén. *Jam proximus ardet Ucalegon...* Több Ucalegon háza ég arra. Amerre a szem ellát, lángcsóvák festik bordóra az eget. Egy égő színház ropogó poklában fuldoklik az antant balkáni hadserege. Görögország lenne a vészkijárata. Kétségbeesett számítással a menekülő meggyújtja a vészkijáratot is. Mit ér vele?

Az ellenség folyton gyufákkal kísérletezik.

Büdös gyufával kezdte a háborút, azzal, a kénes lánggal gyújtotta fel a balkáni putrikat.

A svédgyufát is próbálta, de nem lobbant lángra az ő skatulyáján.

Most görög gyufával gyújtogat. Zöld és piros színben mutatja a helyzetet, abban a hitben, talán így kedvezőbb lesz a számára.

Hiába beszélünk a tűzről, és hiába olvassuk el naponta a conflagratióról szóló jelentéseket, fogalmat nem alkothatunk róla. Egy gyufaszál, mellyel megégetjük a kisujjunk körmét, oktatóbb és tanítóbb minden metaforánál. Mit tudta eddig a földgolyó, hogy veszedelemben van, a kaszinók mély börzsöllyében, az ellenzős lámpa előtt? Ez a példa azonban felébreszti még a mormotaálmúakat is. A tatói kastély sem eléggé biztos menedék, távol a háborútól, semleges földön sem, erdők égnek, hidak recsennek, a királynő egy kis hercegnővel a karján kénytelen menekülni, mint régi mesében, a királynak, a modern államfőnek pedig a szó fizikai értelmében megpörkölődik a haja, füstben fuldoklik, a földre esik, és öt méter magasságból kell leugrania egy árokba. Ez már nem is önmagáért való történés, de jelképes ábrázolása annak, hogy két év után hova züllött a háború, hova züllesztették az örültséget azok az örültek, kikben csak örültség van, rendszer nélkül. Mert a modern háborúban eddig mégiscsak volt valamelyes rendszer. Valahogy el tudtuk szigetelni, igaz, a fél világra volt szükségünk ehhez, de a másik részén legalább polgári élet folyt, és így a háborúban levő XX. század képe mégse hasonlított a barbár korokhoz, melyek a kalapácsot karddal, a stílust doronggal cserélték fel. Közel vagyunk ahhoz a ponthoz, mikor ezek a különbségek elenyésznek. Mindnyájunk szőnyege felgyullad. A királyok is személyesen vesznek részt a küzdelemben. Azt az egyenruhát, melyet a tatói tűz égetett meg, bizonyára elraktározzák a mostani háború szomorú múzeumába, a történelmi ereklyék közé, hogy évszázadok múltán is beszéljen kései utódoknak, milyen ereje volt az 1914-15-16-os tűzvésznek. És egy üvegszekrényben éppúgy bámulja majd a kései utód, az emberek ősi barbárságától és kígyófurfangjától való idegenkedéssel, mint mi a barlanglakók rozsdás kését.

Ég a Parnasszosz-hegy! Egy táviratban olvassuk ezt a mondatot: „A Parnasszosz-hegy alján levő erdőségek lángban állanak.” Meglehetősen el vagyunk már tompulva minden háborús szenzáció iránt. Jeruzsálem utcáin ágyúkat vontattak, és mi egyszerűen tudomásul vettük. De ez a tűz most is új távlatot tár. Nemcsak a királyok érzik a háborút, az istenek is. Ide, erre a semleges területre, az egyetlen semleges magasságra menekült a száműzött szellem és a leköpött szépség. A szentelt fenyőfák lángjánál most az antant akarja főzni a maga levesét. Letartóztatja akár magát Phoibosz Apollónt is. Görögóráink emléke, Messzenyilazó, Egérirtó, van-e még nyilad az egérirtásra, és engeded-e, Muszagetész, hogy a Kasztáliai forrásból, melyből az emberiség tiszta, erős mámort merített, a parnasszusi hegyen trénlovak igyanak? Téged is fel akarnak szerelni, nyíl helyett géppuskát adnak a kezedbe. Fájdalmadért esetleg egy kis hadseregszállítással pótolnak.

A Hét, 1916. július 23.

ANGOL KIRÁLYNÉ

Vajon milyen arccal lépjek be ide? Szomorúan, mosolyogva vagy közönyösen? Valakinek talán részvétemet nyilvánítsam? Azokra gondoljak - egy összefogó pillanatban -, kik itt laktak, a kis udvarhölgyre, ki bál előtt még egyszer lanya illatokban fürdette jázmin-kezét, a diplomatára, ki pezsgőzött az étteremben, az énekesre, a hegedűművészre, a költőre, ki a lármás hangverseny után megállott szobája közepén, frakkban, és még hallotta a tapsokat, vagy a magyar újságíróra, a keserű emigránsra, Csernátony Lajos éles arcélére, ki az angol és francia száműzetés keserű emlékeivel halt meg itt, bohém módra, egy biedermeier ágyban? A tárgyakat gyászoljam, hogy bitangok maradnak? Az asztalokat, a székeket, az almáriomokat? A folyosók csendjét idézzem vagy az egykori zajt? A jelent írjam vagy a múltat? Megállapítások, vagy inkább emlékezzem?

Úgy rémlik, hogy ez a látogatás mégis kísérteties. Mellettem a vendégfogadó öreg, kedves hivatalnoka lépdel. Itt akar maradni - a süllyedő hajón - utolsó pillanatig. Ő még a régiek közül való. Hú arc, deres haj, csupa szelíd szolgálatkészség. Olyan, mint a szobákban levő bútorok. Ma már nincsenek ilyen bútorok, és nincsenek ilyen emberek sem. Olykor-olykor hátrafordul. Ahhoz van szokva, hogy észrevegye a kilincs halk nyikkanását is. A saroknál talán úgy látja, hogy egy szabadelvű politikus sétál végig a szőnyegen, pepita nadrágban, lapos, szürke kürtőkalapban. Csak húsz-huszonöt évet tévedett. Máskor többet is téved. Nagyon szórakozott. Annyi emléke van, hogy legjobban szeret hallgatni. Mielőtt mindent elveszt, csodálkozik. Mert sokat tud, amit mások nem tudnak. Ez szemét hasonlatossá teszi a színészek szeméhez. Nekem azokat a régi, nemes színészeket hozza eszembe, kik folyton egy szerepkört játszottak, a lakájok, a főúri inasok szerepét, de ebben a nemből nem volt hozzájuk fogható. Neki is voltak jelenései. Néha be kellett kopogtatnia egy király szobájába, valamit mondani, szűkszavú mértékkel, nagyon természetesen, aztán eltűnni. Kis szerepét mindig jól játszotta. Maguk a pincérek is csak szerepet játszottak. A magyar történelem, és a világtörténelem névtelen mellékalakjai, kiket a színpad végén szokás említeni. Kicsodák voltak? Mindegy. Egy spanyolfal mögött foglaltak helyet. Kellő pillanatban kiléptek, kezükben egy lazaccal, egy tortával, ezüstökkel és porcelánokkal. Az asztalnál Erzsébet királynő ült, idősebb Andrássy Gyula, báró Eötvös József, báró Podmaniczky Frigyes, Jókai Mór. Ők is élőképet alkottak, mintegy a színpadon, azt a nagy-nagy szerepet játszották, melyet a história osztott nekik. Az ételfogók azonban, a történelem alázatos statisztái, semmit se láttak és hallottak, mihelyt kiléptek a teremből - jelenésük végén -, már el is felejtették a fényes képet. Legtöbbje az összes nyelveket beszélte, nem egy a törököt, s spanyolt, az arabot is. Sok álarcuk volt.

Az *Angol Királyné* csak lassan alakult azzá, ami volt. Majdnem egy évszázad kellett hozzá. Ilyen vendégfogadót nem is lehet tervezni. A biedermeier, empire és barokk bútorok éleit lecsiszolta az idő, hervataggá és stílusossá tette, 1849-ben bombák gyújtották fel a tetőt, hogy a kopás és pernye után minden ódon bájában maradjon, empire lépcsőházával, aranyozott faoszlopaival, várszerű falaival, intim folyosóival. Levezettek a pincébe is, mely újabban csak lomtárul szolgált. Abban az időben, mikor még híre sem volt a vasútnak, itt abrakoltak a postakocsik lovai, gőzölögve a hosszú-hosszú úttól. Még a jászol is látható. Az *Angol Királyné* sohase vesztette el régies jellegét, még akkor sem, hogy bevezették a gázt, a villanyt, a telefont, s a hat márványkutat, melyből az emberek szivattyúzták a vizet, vízvezetékekkel helyettesítették. Nem változott át afféle tündökletes *európai* vendégfogadóvá, amilyen minden fővárosban van egy-kettő. Megtartotta magyarosságát - még helyesebben, régi pestiességét. Mindig érzett rajta az idill és a családiasság illata. Akik visszatértek ide, a külföldi miniszterek, államférfiak, gyakran kérdezősködtek egy-egy hú pincér, ételfogó, portás után. Elkallód-

tak, szegény öregek, megbetegedtek vagy meghaltak. Ilyenkor az illető nagyúr kissé maga elé nézett, és érezte, pár pillanatra, az élet múlását, a családi kör megcsorbulását. Aztán feladatott egy pénzeslevelet az özvegynek vagy az árváknak címzetten, név nélkül.

Habsburgok, Bourbonok, Orléans-ok, Braganzák aludtak ezekben a lepecsételt első emeleti szobákban. A királyok, a császárok, az egzotikus uralkodók álmai még a levegőben szálldogálnak, azokat nem csomagolhatták el, többi holmijukkal együtt. Tompa tétovázásomból egy-egy emléktábla riaszt fel. Rudolf királyfi lakosztálya volt ez. Később édesanyja, felesége, leánya laktak itten, akkor, mikor a királyfi szoborleplezésére jöttek le. A perzsa sah neve és II. Pedro de Alcaranta, a mai brazilai köztársaság egykori császára. XIII. Alfonz spanyol király, I. Ferdinánd bolgár fejedelem, a walesi herceg, VII. Edvárd. Ismét egy emléktábla: *I. Milán... Natália... Obrenovics Sándor, szerb trónörökös...* Hova rohant azóta a történelem? Aki temetőben jár, sírdombok közt, nem talál több okot az elmélkedésre, a hamleti monológra, mint itt, e halott folyosón.

Nincsen a százhatvan szoba közül egyetlenegy sem, melyet meg ne illett az emléktábla. Találkozol Coburg Lujza emlékeivel is, ki - míg itt lakott, közel harmadfél hónapja - mindössze csak háromszor ment ki a városba. Tizenegy szobát bérelt. Ebbe próbálta elrakosgatni a boldogtalanságát. Nem fért be, a tizenegy szobába sem. Hátul, a harmadik emeleten nem egy oly helyiség van, melyben egy fiatal herceg szállott meg, inkognitóban, szívében a húsz évével, fejében az esti pezsgő muzsikáló gyöngyével. Carmen Sylva, Rubinstein, Wagner Richárd, Gerhardt Hauptmann, Burmester, Casals Pablo nevét is emlegetik. Olykor más vendég is érkezett. Szeme koromfekete, orra merész, szája kármin. Hamis címet viselt disznóbőr bőrdíjén, gyémántgombokat ingmellén, lila selyem zsebkendőt kabátja felső zsebében. Sápátág kezét lelógatta az empire szék karfájáról. Kivette üvegtokjából szalagos havannáját. A pincérnek pedig nagyon hidegen és előkelően, a kalandor biztonságával, egy összeget mondott. Minden, ami erő, lendület, találkozott ebben a zsongó köpűben. Érzem köröttem az élet feszülését. Ha polgári házat bontanak, gyakran megállok az utcán egy rózsaszín vagy zöld fal előtt, melyen még látszik a csengőzsinór nyoma, tűnt életeken, elviharzott sorsokon merengve. Micsoda áramok, erők vágtatnak itt. Még mostan is, hogy már kikapcsolták a villamos üzemből, és az *Angol Királyné* mindörökre megszűnt.

Nekünk a vendégfogadó igazi zamatját a második emelet két szerény szobája adja meg: az 54-es és az 55-ös. Legtöbben itt álldogálnak. Ezek zárándokok. Itt lakott a haza bölcse, és itt látogatta meg őt a király. Feldúlt voltában is ünnepi a szoba. Olyan jelentős, mint ahol valami nagy született. Egy bölcsőt keresünk. Magyarország bölcsőjét. Mert itt jött létre a *Húsvéti cikk* és a kiegyezés. Különben csak a falak meg a padló a régiék. Deák Ferenc a maga karosszékét, zsöllyéit, íróasztalát használta. Az étteremben is az ő szigorú, tiszta emlékét őrzik. Az asztalt, a híres zöld posztós vacsorázóasztalt, melyet később a szabadelvű párt szatirikusai *Bourbonasztal*-nak nevezték el, minthogy mellette tilos volt időszerű dolgokról beszélgetni. Legfeljebb a Bourbonokról.

Az *Angol Királyné* úgy távozik, mint igazi úr, igazi, régi gavallér, teljes fénye és virágzása idején. Utolsó vendége gróf Stürgkh volt. Deák Ferenc tette le politikai alapkövét, az osztrák miniszterelnök a zárókövet. A vendéglő így belenyúlt a legújabb korba is. Lobkowitz herceg, régi törzsvendége, egy reggelen - a valjevói nagy csata után - idehajtattott gépkocsiján, sárosan, álmatlanul, közbakaruhában, és meleg fürdőt kért. Csak a vendéglő személyzete ismerhette meg a sáros közkatonában a herceget. Tavaly itt is kukoricakenyér forgott az ezüsttálcaikon. Ezzel az emlékekkel szűnik meg az *Angol Királyné*, hogy most már egészen a múlté legyen. Konyhájában a két hatalmas tűzhely, mely annyi örömet okozott kényes ínyeknek, már hideg, több nap óta. Úgy állanak egymás mellett, mint két mozdony, melyet többé nem fűtenek be. Mindenütt idegenek lézengenek, nézegetve a bútorokat. A szűk lépcsőkön valami

nehezet visz két ember, egy diófa szekrényt cipelnek le, botolva és lihegve. Régi házak meredek emeletjeiről a koporsókat szállítják le így.

Utoljára még bemegyek egyik szobába. Az asztalon van egy ébenfába foglalt fésülködőtükör. Kik tekintettek beléje, száz éven keresztül, milyen balerinák, hercegnők, királyasszonyok? Történelmi arcképcsarnokot lehetne összeállítani ezekből a képekből. Halk hullámfodrokkal locsolta a tükör az arcukat. Azóta újra elsimult. Nyugalmas tó, most csendes, halott, mint a víz, miután beléje vetettek egy ezüstitallért. Szinte be van fagyva. Közben jön a tükör új tulajdonosa. Arra gondol, hogy két- vagy háromszáz koronát adott érte. Nézegeti benne magát, és meg van elégedve, hogy az ő arcát is csakúgy veri vissza, mint a többiekét.

A tükör háládatlan: nincs emlékezete.

A Hét, 1916. július 30.

ORVOSNŐK

A Hét mai száma egy orvosnő arcképét mutatja be olvasóinak.

Kiss József betegen fekszik a szanatóriumban. Az ágynál, hol a költő várja a gyógyulást, egy fiatal leány áll figyelő szemmel, nyájas gonddal: dr. Bernát Margit.

Elmondottuk ezt, és mindjárt örömmel állapítjuk meg, hogy ma már még az oly kitűnő egyéni tudású orvosnő sem ríká a regénytárgy vagy lapszenzáció, mint a költő orvosnője. Megtiszteljük magunkat azzal, hogy tudományos érdemeinek megfelelően kiadjuk fényképét, de az érdekes arc köré csak szürke keretet rajzolunk, szürke betűkből, anélkül, hogy a romantika színes rakétáit gyújtánánk meg körötte. Ezzel a kiválóságát becsüljük meg. A magyar orvoskisasszonyok pályafutásán három korszak volt. Az első - a legviharosabb - a forradalmi. Akkor mindegyiküknek külön-külön küzdeni kellett, hogy hivatásuknak élhessenek. A második korszak: a regényes. Ebben a korban minden orvosnő vagy orvoskisasszony félig-meddig látványosság volt. Matróna borzadozva néztek a kezükre, melyek hullákat boncoltak, csontokat törtek. A rossz költők jobban szerettek volna e munkás kezekbe egy papírrózsát nyomni vagy egy tepsit. Még a lovagok is húzódoztak kissé. De a *zsúrok* eseménye volt egy orvoskisasszony megjelenése. Olyan varázs és titokzatosság vette őket körül, mint régen, a német romantika idején, a vörös hajú és halvány arcú hóhért. Mind a két korszak régen elmúlt. Most azt a korszakot éljük, mely forradalmak és hadjáratok után jelentkezik: a hódított területet megmunkálják, felosztják, termővé és gyümölcsössé teszik. Azóta egész női orvosnemzedék serdült fel, gazdag árnyalatokkal, mása a férfi orvosnemzedéknek. A nő orvos nem az az egyszerű *típus*, mint annak előtte. Egyénisége és értékei vannak, orvosnők, kik férfimestereik elveit kiteljesítették a maguk női képességeivel.

A világháború szüksége a nő, a feminizmus számára afféle kis honfoglalás volt. Beigazolta, hogy a nő mindenütt megállja helyét. Valaha az ősi férfi, ki hadban fáradt, kardjára ütve hirdette előjogát a nővel szemben. Úgy látszik, a történelemben van némi igazságszolgáltatás. A modern háború természete nem olyan, hogy a férfi ily nyersen a kardjára üthessen. Sőt, éppen a kard adja vissza a nőnek, mit egykor a kard vett el tőle. Annyira igaz ez, hogy a maradi politikusoknak már most fáj a fejük, mily módon tessékeli majd vissza a leányokat, az asszonyokat a hivatalokból, a kávéházakból, az éttermekből, a villamosokból a rokka mellé, a konyhába, a gyermekszobába, szóval, mily módon csavarhatják hátrafelé az idő kerekét a háború elmúltával. Mindenesetre kemény dió nekik. Az orvosnőkre azonban még ők se gondolnak. Sajnos, sehol se panaszkodnak orvosbőségéről. Még kevésbé panaszkodnak majd a békében, mikor - egy román államférfiú szavai szerint - „a boldogtalan világ, mely eddig egy nagy kaszánya volt, egy nagy-nagy kórházzá alakul”.

Hiszen máris közönyös előttünk a szoknyás orvos. Tulajdonképpen ma aratja igazi sikerét. Mert már polgári nőnek tekintjük. És - a társadalmi beérkezetttség csillogó jele - már kezdjük őt *nem észrevenni*. Mindenütt találkozunk velük, még a járványkórházakban is, még a harc vonal mögött is. Nagyön is hamar megszoktuk őket. Ez azt igazolja, hogy a nőemancipáció okozta ellentmondás mindig hamis és csinált volt. Alapjában senki sem csodálkozott azon, hogy nő is gyógyíthat. Még a régimódi lármázók is természetesnek találták. Mikor nem gyógyított a nő? Az anya, aki borogatást tesz kisfia fájós torkára, vagy felveti számára az ágyat, gyengéd és biztos mozdulatában ősi kultúrát őriz, melyet nem tanult soha, és mégis tud, az anyjától, az ükanyjától tudja, csak vissza kell éppen emlékeznie. Az a nő, aki először öltötte föl az orvosi fehér köpenyt, joggal úgy érezhette, hogy *hazaérkezett*. Merem állítani, hogy a bakon ülő asszony, a kocsisnő mindig idegen marad szemünknek. De az orvosnő sohase volt idegen. Sőt most bevallhatok még valamit. Évekkel ezelőtt, mikor az első műtétet

láttam, abban a pillanatban hökkentem meg igazán, mikor a műtőorvos, tűvel és antiszeptikus cérnával varrni kezdte a beteget, a selyemhurkot megszorította, aztán eltépte a cérnát. Rokonszenves, szemüveget viselő öregúr volt. Engem azonban, a vad laikust, határozottan arra az agglegényre emlékeztetett, ki reggel maga varrja fel leszakadt kabátgombjait. Hiszen ez női munka. Eleven kézimunka, kísérteties hímzés vagy kötés vagy horgolás a legdrágább anyaggal, az étellel. A női kéz itt is magára vall. Valamint az orvostudomány minden ágában is. Mert épp az a két tulajdonság női tulajdonság, mely a jó orvosnak leginkább szükséges: a tények hideg észlelete és az ösztön, mely a megfigyeléseket összemarkolja s biztos útra viszi. A nők közel vannak a valósághoz. Sem a metafizika, sem a vallás nemigen fogott rajtuk. Mindannyian kicsit pogányok. Híg eszmék nem vesztegetik meg őket. Ezek a férfiak gyöngéi. Évezredekig a természet alázatos cselédlányai voltak. Illene is, hogy ezt a sok-sok ezer évet, mint előtanulmányt, beszámítsák javukra az orvosegyetemen. Legalább egy fél szemeszternek.

Az orvosnők csak most vizsgáztak le igazán a világtörténelem előtt, mely a világ ítélőszéke. Oklevelükre új pecsétet kaptak. Az egyetem kisebb és nagyobb pecsétje mellé megkapták a história piros pecsétjét, a véres sigillumot.

A Hét, 1916. augusztus 13.

MI HUSZONÖTEZREN...

Az újabb politikai események folytán, s mint-hogy az osztrák barakktáborok teljesen megteltek, a magyar és osztrák kormányok 25000 galíciai menekültet helyeznek el dunántúli kisebb falvakban és községekben.

...Mi, huszonötezer gácsországi földönfutók, árvák és betegek és fáradtak, hozzátok emeljük lankadt szavunkat, magyar parasztok. Úgy rendelkeztek, hogy hazánk helyett, melyet az ellenség dúlt föl, egy ideig hazánk legyen a ti földetek, a ti falutok. Szegényes, szerény vendégségbe megyünk hozzátok. Sárga ujjunkkal motozunk házikótok fakilincsen. Egy ital vizet kérünk meg egy vackot, hova lehajtsuk fejünket. Vagy még annyit se. Csak azt kérjük, ismerjete meg bennünket. Lássátok meg arcunkban az ember arcát, szemünkben a testvért. Amikor pedig a falu határán ballagunk, rongyos, tarka batyunkkal, a dülők táján, szóljatok rá a komondorokra, melyek lábikránkba akaszkodnak, és le akarják rólunk húzni a gúnyát, amit még nem egészen téptek le rólunk.

Ismeretlenül is ismerünk titeket, csöndes, nyugalmas, keleti parasztok. Olyanok vagytok, mint az áldott föld. És ahogy a föld mindig adott nekünk párnát meg derékaljat, mikor elájultunk a fáradalmaktól, ti sem tagadhatjátok meg tőlünk a békét. A föld, az nem rossz. Sohase lökött még vissza. Az a természete, hogy hagyja, hadd hulljon reá az, kinek esni rendeltetett. Úgy érezzük, ti is ilyenek vagytok. A fekete gerendák, a pirosan égő erdők, az ordító városok poklából hozzátok értünk, a magyar földre, a ti falutokba, és csak pihegni akarunk, lélegzetet venni, míg majd elvonul fejünk fölött a zivatar. Erre még nem jártak a hadak, és itt még nem hallották a végítélet kürtjeit. Kalászos aranytól volt terhes a róna, és már a csűrben a gabona. Csecsemőiteket az ablakokból nem dobták ki vad katonák. Hallgassatok meg minket.

Vagy hallottatok rémmeséket? Felejtsétek el. Éjjel fületekbe súgtak gonosz szájak boszorkányhistóriákat babonás ígézetekről, rontó nézésről, halálos varázsról? Ne higgyétek. Felétek tartjuk vékony kezünket. Szúrjatok belé egy gombostűt, meglátjátok, abból is vér serked, forró, rubin vér, mely hasonló a tiétekhez. Beszéljete a fiunkról, ki a kárpáti hegyeken áll, puskával a kezében, mint a ti fiatok, védve az ország sziklakapuját, és a mi szemünkben is sós nedvesség gyülemlik össze, mint a tiétekben. Tudjuk, hogy mi megértjük egymást. A falu gyertyafényes csendjében majd mesélhetünk. Ti ezeréves szenvedésről, és mi olyan szenvedésről, melynek évezredek se szabtak határt. Jobbágyi igánkat még nem vették le a vállunkról. Nálátok a nóta azt tartja, a magyar még akkor is sír, mikor vigad. Mi nem vigadunk sírva, mert sohase vigadunk. De mindig sírunk. Egyik költőnk, aki zsargon nyelven ír, azt mondja a zsidókról, hogy *könny-milliomos*. Könnyeken keresztül szólunk hozzátok, könnyek által beszélünk, és könnyek által mutatjuk meg ikersorsunkat. Ismeritek ti is a mérges ebeket, a göröngyöt, a tövist, a mostoha világmindenséget. Hiszen azt mondjátok: *Szegény embert az ág is húzza*.

Minden vagyonunk: néhány ruhadarab, pár imádságos könyv. Meg egy ütött-kopott esernyő. Ehhez még ragaszkodunk. Isten tudja, miért. Talán azért, mert nincs más egyebünk. Úgy viseljük, mint nemes ember a címerét. A nyomorunk, a nincstelenségünk címere ez. Jelenti az otthonunkat, melyet már nem láthatunk. Néha, mikor egy sáros, füstös állomáson várakozunk éjjel, hálásan szorítjuk meg az esernyő hideg fakampóját, és azt hisszük, hogy egy kéz, egy eleven kéz, mely kezünkbe kulcsolódik. Azt hisszük, hogy azoknak a keze, kik már hidegen alszanak a földben, azoknak a keze, kiket szerettünk, a feleségünk, a kislányaink keze, kik

most futnak a széles föld hátán, ki tudja, hol. Mindig talpig feketében jártunk, akkor is, mikor mások cifrázkodtak. Minket nem ért készületlenül a világ nyomorúsága. Még csak át se kellett öltözködnünk gyászruhába.

A gácsországi zsidó áll most a küszöbötök előtt. Viaszfehér az arca, és a szemealja piros a könnyek savától. Ismeretlen nektek ez az idegen? Nem, nem lehet ismeretlen. Mert ti minden szenvedést ismertek. Egy ősi vándor kopog, a század alélt vándora. Hátán háza, kebelén kenyere...

Egyenlőség, 1916. augusztus 26.

HÁTVAKARÓ ÉS KÉK VIRÁG

Azt mondják: órával a kezükben mentek ki az emberek a brémai kikötőbe. Hogy közeledett az idő, megnézték a naptárt meg az órát, és mindenki abbahagyta munkáját. Aztán várták a *Deutschland*-ot. Nem kevesebb nyugtalansággal, mint mi a pályaudvaron a bécsi gyorsot. Igaz, háború van, az óceán mély, és az ég magas, a hullámokban vascápák és acélfókák leskelődnek, s a hajóknak úgy kellett visszatérnie, harcolva minden négyzetméter vízért, bukva hullámok alatt, visszafojtott lélegzettel. Ezeket a körülményeket azonban eleve tudták, s el is intézték magukban, mikor a gumit és nikkelt szállító bűvárhajó elindult. Azért várták, hogy visszajöjjön. És azért jött vissza, mert várták. Végre csak a német pontosságról van szó.

Pontosság: magam is megijedek a szótól, amit leírok. Kissé méltatlannak érzem. Ki is kell igazítanom a töltőtoll hibáját. A mai németek már nem pontosak. Csak a tegnapi németek voltak azok. A pontosság afféle kis nyárspolgári erény, mely a keltőórát az éjjeliszekrényre, az esernyőt a sarokba teszi, a kabátszárra szállingó porszemet pedig lepöccenti a hüvelykkel és a nagyujjal. Ez a pontosság már túlnő a keretein. Ha ennyi van egy kedves, derék tulajdonságból, az már oly adag, hogy más névvel kell illetni. Valamint a víznek is más és más a neve, aszerint, hogy utcán állong egy kátyúban vagy a földgolyó hatalmas medencéjében. Az egyik neve: pocséta, a másiké: óceán. Ilyen különbség van a régi és a mai német, a régi és a mai pontosság közt; az egyik német megszámolta: hány szőr van egy uszár fülén, a másik a fehér vérteteket olvasta meg, az egyik pontosság feltalálta a hátvakarót, a másik a bűvárhajót. Nem is kucorgásnak látszik már ez, akkora, hogy lendületnek keresztelhetjük el.

Alapjában a lehető legbecsesebb lelki tulajdonság. Az, hogy a német pontos, azt jelenti, hogy tudja, mit akar. Egyetlen nép lelke sincs annyira kigyomlálva, megmosdatva, *kianalizálva*. Ők igazán elmondhatják, hogy nincsenek mellék-, utó- és hátsó gondolataik. Régóta tudjuk, hogy a legtöbb halál tulajdonképpen afféle közvetett öngyilkosság. Az emberek öngyilkosok lesznek mások által, a körülmények, az úgynevezett véletlenek által, és lemondó taglejtéssel a kénytelenségre mutatnak, s míg belül tulajdonképpen örülnek, hogy elmenekülhetnek, azt hazudják, hogy nem tehettek egyebet. Csak az hal meg, aki akar. Azaz az hal meg, aki nem nagyon-nagyon akar élni. Mert élni kényelmetlen is. Nagyon nehéz, körütekintést és figyelmet követelő munka. Vannak öngyilkos népek is, melyek rossz szerződésekkel biztosítják maguk számára a hosszú, kellemetes veszteglést. Ennek a népnek azonban semmi oka meghalni, oka van élni. Azért győz, mert nagyon fázik a haláltól. Csak ezáltal érthetem meg a *Deutschland* kalandját. Ezerszer rendbe lehetett a bűvárhajó minden szelepe és csavara, ma bizonyára a tenger fenekén van, ha a kapitányában nincs *minden rendben* - ahogy a hivatalos jelentés mondja -, ha ez a katona csak kicsikét is pihenni akar, ha csak kicsikét is kétkedik abban, hogy célhoz ér. Hiszen millió és millió alkalma akadt magát csínján, feltűnés nélkül nyugalomba küldetni, *ellógni* a halálba.

Ez azonban nem esett meg. Két hosszú év alatt egyetlenegyszer se fordult elő, hogy valamelyik német hadvezérnek vagy közkatonának eszébe jutott volna, hogy kibújjon az élet kötelezettsége alól, s hogy kissé szórakozott legyen, csak éppen annyira, hogy meghalhasson. Ezért történtek náluk csodák. A mai német történelem az úgynevezett csodák sorozata. Hihetetlen, hogy ez a hosszú-hosszú háború milyen szegény élményekben. Világszerte abbahagyták már a lapok a sebesültek és a hősök tapasztalatainak a közlését. Senki se tud újat mondani. A vér már szürkévé alvadt. De a németek olykor-olykor színpadi görögtűzzel világítják meg a borzalmak földjét és a halál vizeit. Ők ma a romantikusok. A *romantika* szó, mely a román népek nevét öleli úgy-ahogy magába, a germánoké. Valamikor - a hadjárat elején - a franciák is megpróbáltak ötletekkel operálni. Kis acélnyilakkal szerelték fel repülőjü-

ket. De ötletesdijök hamar csütörtököt mondott. Most a regényes fajták, annak rendje és módja szerint, harcolnak, itt-ott eredményesen is, a német katona azonban a brüsszeli város-háztéren ül, lengyel kastélyokban hál, Távol-Keleten csibukozik, kihíva az egész világot, fogadásokat köt, és a *Deutschland*, áttörve a páncélos hajók sokszoros erődgűrűjét, órára, percre, másodpercre befut a brémai kikötőbe. Amit a román népek költői, a romantikusok, a regényesek megírtak, azt ők átélik és véghezviszik. A *Deutschland* visszatérése mindenesetre olyan tárgy, melyről szívesen írnának verses színjátékot Edmond Rostand is, Gabriele D'Annunzio is. Voilà, messieurs, a hajó, mely visszatér egy rácsapó rímre, ecco signori, a vizek vándora, *Il Nave*.

A németek valószínűen nem írnak róla verses színjátékot. Mert most az övék - a valóságban is - a romantika, a kék virág.

A Hét, 1916. augusztus 27.

SZÉKELY NÉPBALLADA

Ez az írás tele lesz anakronizmussal. Még arra sincs ideje-kedve az írójának, hogy utólag kigyomlálja a hibákat, és ügyeljen a nyelvjárásra vagy a stílus egységére. Azon az éjszakán történt, mikor senki se aludt ebben az országban. Vártuk a kolozsvári személyvonatot, az elsőt, melyen erdélyi menekülők jöttek. Este hatra kellett volna befutnia a Keleti pályaudvarra, de csak hajnali háromkor érkezett meg.

Nagyon lassan jött ez a vonat, mintha habozott volna, az állomás előtt, mintha köveket hozott volna, melyek megakasztották csikorgó és sziszegő kerekeit, vagy aranyat, mely mázsasúlyával ránehezedett és összeroskasztotta. Végül megállapodott. Az emberek nem siettek kiszállni. Sokáig kászálódtak ott fönn, a holmijukkal-mijükkel, és mikor már minden kezükben volt, vissza-visszanéztek, nem hagytak-e valamit a fölkében, a hálóban, nem felejtettek-e el valamit, ami mindennél fontosabb és édesebb. Megfigyeltem, mindenki visszatekintett, visszament a vonat felhágójához még egyszer, mielőtt a peron felé indult volna. Bódult fejjel, zsongó öntudattal azt hitték szegények, hogy elveszítettek valamit. Azt, ami mindennél fontosabb és édesebb.

Az éjszaka forró volt és nagy volt, nagyon nagy, mint a tenger. Egészen el lehetett veszni benne. A színe is aszfaltszürke és csillagtalan. Legalább úgy emlékszem, hogy ezen az éjszakán egyetlen csillag sem égett, lecsavarták, poros derengésben, üszkös, vörnyeges fémszállal rémlettek, alig láthatóan, mint a villanykörte, rövidzárlat előtt. Árnyékok beszéltek itt-ott a boltívek alatt. Parasztlányok mutatkoztak be, a nevük nélkül, úgy, hogy csak egy városnevet mondtak vagy a falujuk nevét, mely még a térképen sincs meg, és mindig úgy kezdődik, hogy *székely*. Mintha valami ódon nemesi előnév lenne. Mindössze néhány újságíró fogadta őket meg korrektor meg nyomdász, kik a sístergő ólomtól nehéz levegőben elvégezték éjszakai munkájukat, és aztán eszükbe jutott ez a vonat, kijöttek ide, az olvasástól vörös szemmel, dagadt csuklóval, a sok tollforgatástól. Hogy teljes legyen a *jelenvoltak* névsora, meg kell még említeni egy fiatal nyelvésztanárt, erdélyi születésű székelyt, ki a Csik megyei nyelvjárással foglalkozik. Ő is itt tett-vett, szegényke, kocsikért futott, leterítette őszikabátját a földre, és a szája rángott a hangtalan izgalomtól.

Különben ránk is kevés szükség volt. A menekülő ösztönösen megtalálja helyét, a földre ül, a biztos földre, a szerencsétlenek pamlagára és nyoszolyájára, mely mindig nyájasan fogadja. Fél óra múltán, hogy a várótermeket bezárták, az állomás előtt egyszerre megmerevedett a imént még zsibongó kép. Aki errefelé ment, nem is sejtette, hogy a feketeség mögött valami lappang. Halálos csendben ültek a földön, a raktárak előtt levő asztalok mellett, a vendéglő székein, melyeket a pincérek jobb napokban a fölös vendégek számára állítottak oda az elutazóknak, hogy ne kelljen várakozniok. Olyan mozdulatlanok voltak, hogy azt hitted, alszanak. Ha azonban feléjük hajoltál, láttad a szemük bogarát meg a fehérjét, és megijedtél tőlük. Nézték egymást, szótlanul. Az éjjel sötéttségét mérte tekintetük. Ez a tekintet pedig szinte érthetetlen volt, fáradt és eszelős. Újra örültek egymásnak, az élet újra ajándék volt. Az anya úgy nézett kisfiacskájára, mint aki másodszor megszülte, az apa egy élet előtt állott, a gyermek pedig pihegett és mélyeket lélegzett, vagy álmosan oldalt billentette fejcskáját. Egy ismeretlen úrinő, kinek senki se tudta a nevét, gyászkalappal, lecsüngő fejjel, reggel óta az urát várta. Semmi mondanivalójuk nem akadt. Aki ennyit élt, az nem tud már beszélni, az élmények terhétől. Asszonyok és deres férfiak ujján - tétova fény - fel-felcsillogott a jegygyűrű aranykarikája.

Ennél a csillámnál vettem észre egy kopasz, tisztos, székely úriembert, gyógyszerészt, ki hajadonfőtt, felöltő nélkül ült az Isten éjszakájában. Még arra se volt ideje, hogy magával

hozza a felöltőjét. Kiforgatta a zsebeit, és mutatta az erszényét. Nem sok pénz volt benne. Talán három korona, de lehet, hogy négy is. Találtam itt azonban egy barna pirost, utánfizetési bárca volt, nyugta egy korona pótdíjról, melyet a gyógyszerész úr annak rendje és módja szerint, a szabályzat értelmében megfizetett, minthogy jegyét nem a pályaudvaron váltotta meg, hanem már a kocsiban.

Hozzá tartozik ehhez a képhez még az az asszony is, aki már órák hosszat álldogál az aszfalt peremén. Soha életemben ily szigorú asszonyfőt nem láttam. Szája feszes és vékony, szeme merev, kifejezés nélkül való, de virrasztó, éber, fürkésző, soha-nem-alvó szem, mint a bagolyé, és a tekintete tű, mely átfúr mindent. Fekete kendővel van bekötve a feje. A kendő csücskét előrehúzza, nehogy meglássák a szeme titkát. Nem szereti mutogatni e két félelmetes bagolyszemet. Vajon mit néz vele? Hiszen nincs itt semmi, csak néhány emeletes ház, csukott kapuval, leeresztett függönyökkel, egy kopár tér, villamossínek, vaspóznák döglött ívlámpákkal, batyuk, zsákokba varrt fehérműk, szalmazsákok, faládák, bőröndök hegyláncolata meg emberek, kik hasonlóak hozzá. Előtte az aszfalton kuporog három kisfiú, öt-, négy- és kétévesek. A legnagyobbik szemén észreveszem az anyja tekintetét. Ő is úgy nézi a házakat, a teret, a sít, a csomagok tornyát. A kisebbnek kalapja sincs. Valahol elgurult, kirepült a vonatból, vagy még a szobában maradt éjfélkor, mikor a riadót fújták. Szinte balladai komorsággal ülnek, háttérben az anyjuk, a szobor, és nem mozdulnak, nehogy elrontsák a csoport összhangját. Szemük száraz, a szülejük is velük van, de úgy érzem, hogy ezek a kis székelők árvák és sírnak.

Három árva sír magában...

A Hét 1916. szeptember 3.

MIT ÁLMODTÁL?

Álmoskönyv

Én azt álmodtam, hogy vasárnap volt. Nagyon régi vasárnap lehetett, mert a napfény aranya már megbarnult, kikezdte az idő, itt-ott mintha a rozsda is mutatkozott volna rajtuk. Künn ültünk a kertünkben, a nádszékeken. Húgom a zongoraszobában tanulta a kromatikus skálát, öcsém letett egy könyvet, anyám pedig elmesélte, hogy holnap sült csirke lesz, tejfeles uborkasalátával. Vajon szeretem-e még a tejfeles uborkasalátát? Estefelé a cseléd meggyújtotta a lombok közt a villamos lámpát. Elolvastuk a helyi lapokat, és megtudtuk, hogy ősszel új szintársulat jön és *A corneville-i harangok*-kal nyit. Volt azonban egy izgalmas tudósítás is, hosszú, vastagon kiszínezett, kéthasábos. Előző napon a korcsmában a cselédbálon két parasztleány összeveszett. Az egyik bicskát rántott, és beledöfte a másik mellébe, akit kórházba szállítottak. Azonnal kimosták a sebet, de az orvosok véleménye szerint a sebesült csak pár hónap múlva gyógyulhat fel. Kézről kézre járt az újság. Még a vacsoránál is erről beszéltünk. Hihetetlen, milyen rosszak az emberek. Lassanként a zongora is elhallgatott. A kertben motozott az éjszaka. Aztán egy tücsök, a gye págyban, rázendített a maga kis, vékony kromatikus skálájára. Szorgalmasan gyakorolta magát, mint a művész, aki hangversenyre készül. Később a többi - az egész zenekar - is csatlakozott hozzá, és elkezdődött az együgyű koncert. Akkor még nem tudtuk, milyen szép. Mert mindnyájan ásitottunk.

Én azt álmodtam, hogy mosolyogtam. Velem együtt a többi emberek is. Most már nem emlékszem, milyen érzés az, a kép is csak homályosan rémlik, mint azok a hebehurgya rajzok, melyeket az iskoláink üres lapjaira írunk, az elemi iskolában, a nevető emberről, akinek a szája fölfelé kunkorodik, ellentétben a síróéval, aki lefelé görbíti a száját. Nagyon különös fény tündökölt a szemekben. Csak most veszem észre, hogy évek óta nem láttam igazán mosolygó és nevető arcot. Lehet, hogy a nevetőizmok elsatnyulnak. Van már példa arra, hogy az emberi szervezet egyes részei - használat és gyakorlat híján - csökevénné válnak. A vakbél hajdan hivatást teljesített. Ma csak haszontalan gyoma testünknek. Úgy látszik, a mosoly, a nevetés sorsa is ez. Egykor a jövő ember csak képekről tudja meg, hogy az őse még mosolygott. Én láttam az utolsó mosolyt, álmomban. Szeretném lepréssélni egy imakönyvbe, szeretném üveg alá tenni, múzeumok számára, szeretném fölakasztani az ágyam fölé a mosoly hervadt koszorúját.

Én azt álmodtam, hogy a Nagy-Küküllő körül járkáltam, rekkenő délben, vidám kirándulókkal. Mentünk a völgyből föl a hegyek közé, turistabotokkal. Mindnyájan nagyon fiatalok voltunk. Harminckét fogunk szikrázott a napfényben, sűrű hajunk terhe nyomta fejünket, és röptünk a boldogságtól. Az egyik lány szalmakalapjára gombostűvel feltűztünk egy öreg szarvasbogarát. Kék hegyi patakok szaladgáltak az úton. Vizük hűsítette a levegőt. Hirtelenül valami történt. Nem tudni, mi. A nap szürkén pislogott - egy ólomtányér -, dideregtünk a forróságban, reszkettünk, hebegtünk, mindenbe megbotlottunk. Jött egy hosszú, hosszú, hosszú alak, valami varázsló, egy gonosz orvos, aki megnézte a szembogarunk reflexét, és a fülünkbe súgta, hogy mind-mind, az egész társaság örültek vagyunk. A rémület megdermesztette lábunkat. Nem tudtunk tovább menni. Akkor kényszerzubbonyt húzott mindnyájunkra, és sietve letuszkolt a hegyeken. Hiszen azokon a hegyeken már úgyse jár senki.

Én azt álmodtam, hogy a gyermekem éhes volt. Több nap óta nem evett, szegényke, semmit, arcocskája élettelen viaszfényben játszott, mint azoké a szenteké, kiket faluhelyen üvegburra alá szokás állítani, és kék szeme szinte fekete volt, parázsló, öreg. Tejet kért. Erre jöttek idegen katonák, kik ágya mellé támasztották puskájukat. Nem értették, mit akar. Hiába kiabálta

feléjük az édes, egyetlen, puha magyar szót, a *tej*-et, mely olyan lágy, fehér, szelíd, olyan kifejező, hogy a puszta hangja is nyugtat és táplál. Egyik katona előkotort a bornyújából valami piszkos szótárfélét, és keresni kezdett benne, a zöld, csempe körmeivel, órákig keresett, anélkül hogy megtalálta volna, aztán egy üres poharat adtak a kezébe. A kislám rágtá a poharat száraz szájával. Ezen pedig jóízűen hahotáztak - durva, harci röhejjel - az idegen katonák.

Én az álmodtam, hogy messze idegenből érkeztem, rongyosan, éhesen, kezemben kampós vándorbottal. Haza akartam menni, de első pillanatra nem ismertem ki magam. Valahogy össze voltak cserélve a körutak, az utcák, a terek. A Miatyánk utca mindjárt a pályaudvar mellett futott, és rossz nők sétáltak benne, a Lipót körút a budai oldalon húzódott végig, a Kékgolyó utca sötét platánjai a Magdolna utcában bólongtak, még a Duna is haránt feküdt a városon, s alulról fölfelé folyt, sokkal sebesebben, mint most, zavaros örvényekkel. Nagyon sokáig érkeztem haza. A zárba egyetlen kulcsom se illett. Minden ablak sötét volt. Órákig dörömböltem, míg ajtót nyitott egy öreg cseléd, akit nem ismertem. Végtelen folyosókon mentem végig, melyek tele voltak kis, szűk, számozott ajtókkal, csigalépcsőkön, melyek sehogy se akartak elfogyni, mintha toronyba vagy a föld mélyébe vezettek volna, pincéken, melyekben émelyegve kóválygott a rothadó zöldség szaga, szigorú szobákban, ahol csak gyalulatlan deszkaasztal állott, x-lábbal. Aztán újra vissza kellett fordulnom, a pincéken, a lépcsőkön, a folyosókon át, megtenni még egyszer az utat. Vajon vége lesz-e? Már hajnalodott, mikor az öreg cseléd újra elém állt. Kérdőre vont, hogy mit keresek itten. Elővettem az okmányaim. Gúnyosan rázta a fejét. Egy tükröt tartott elém. Bozontos szakállam a mellemig ért. Nem ismertem meg önmagam. Kimentem az utcára, leültem egy sarokkőre, összetörtem az óram, és a szélbe hajigáltam minden emlékem. A névjegyem pedig széttéptem.

Én azt álmodtam, hogy lidérc feküdt meg a mellem. Kiabálni akartam, de nem tudtam. Halhatatlan verseket ordított a szájam, mely piros volt és nedves, mint egy szív, magyar szavakat, magyar rímeket, magyar szenvedést, de nem értette meg senki.

Én azt álmodtam, hogy kopaszra borotválták a fejem, és szegeket vertek - egyenként - a koponyámba. Körülöttem kövér bitangok mulattak, kiknek arany volt az óraláncuk, és arany volt a foguk.

Én azt álmodtam, hogy hiénák járkáltak az utcákon.

Én a keresztfáról álmodtam, a szegekről, a mártírok töviskoszorújáról, melyet vér aranyoz be.

A Hét, 1916. szeptember 17.

FALSTAFF

Aki nagyon szomorú, hogy az ember csak olyan és annyi, amilyennek és amennyinek most mutatkozik, az menjen el vigasztalódni a színházba.

Falstaffot látja a színpadon, a sárga arcú haspókot, ki égetett cukrot nyel rövid lélegzete ellen, és a cukorbetegségét kezelteti. Kevély katonaruha feszül rajta. Mert alapjában *háborús típus*. Mikor az emberek költője megmintázta az utálat szobrát, a balkörmű erkölcsbírót, a fehér szakállú sátánt, gondoskodott arról, hogy méltó piedesztálra kerüljön, egy háborús korba helyezte, mely különösen kedvez az ilyen jelenségeknek. Ez a pöfeteg, ez a pacalzsák, ez a kövér tulok, ez a pünkösdi sült ökör kitűnően érzi magát a háborúban. Csakis benne érzi magát jól. Állandóan forgatja a cinkannát az eastcheapi csapszékben, olcsó lányokat ölelget, hideg kappancombokat csen. Nem tudom, hány bűn nyomja még a lelkét. Tolvaj, kerítő, katonaszabadító. Ennek tetejében szájas, háborús uszító. Nők kitarottja, selyemfiú, aki zsvány-ságból és heveny izzadásban hal meg, szétcsöpög, mint egy zsírgömböc. Minden testi fogyatékánál azonban irtózatosabb a szellemi lazasága, az, hogy neki minden mindegy, nincs meggyőződése, erkölcsi felelőssége, még csak zsványbecsülete sem, csak fecseg-locsog, formátlanul, az aggkori elmeegyensúly kedélyességével. Íme, a tiszta állapot.

Vannak, akik kedvesnek tartják. Én bizony inkább a kolerát tartom annak. Szószaporasága úgy hat rám, mint a gyász. Benne látom tetőzni a shakespeare-i pesszimizmust. Lear királyban és Falstaffban. Ha idáig juthat az ember, mélyebbre, mint a majom és a disznó, vajon mit ér általában? Meg kell döbbernünk, hogy ez a költő, ki az ormokat és a csillagokat oly világosan látta, mennyire ismerte a salakot és a sarat, mely a közönséges emberekben lakozik. Ma eszmélünk erre, hogy a világfelfordulásban az emberek szennyését kitergetik az utcára, a háború irtózatában, hogy színről színre szemléljük a titkos bűnöket és az aljas ösztönöket, melyeket - sok a munka - tulajdonosaik már leplezni se igyekeznek. Shakespeare borzongató a kísértetlátásában. De ha szellemeket hoz színre, vagy felnyitja a halottak vértelen száját, akkor se oly mély, akkor se oly titokzatos, mint mikor e kis és gonosz embereket vallatja. Ez a polgári misztikuma páratlan. Humora alázatossá tette. Észrevette a porszemet is, a bibircsót is, a semmit is. Nemcsak a nagy, túlságos-nagy dolgokat tudta egyszerűsíteni és összefogni, de szeme - mint óriás nagyító - meglátta a legkisebb morzsát is. Valahogy a szűk homlokok mögé férközött, a garádicsosan nyírt, töksi koponyák alá, és megnézte, mi van bennük, s ettől a látványtól annyira megrémült, hogy elfelejtett ordítani, és megtanult nevetni. Mert csak a kétségbeesés nevezhet így.

Hiszen erről a haszonleső, gyáva toborzóról, ki mosolyogva küldi halálba az embereket, alapjában tragédiát kellene írni. Arra azonban még a shakespeare-i toll is gyenge. A tragikus humor mellékútján lehet csak megközelíteni, rózsás ködöt kell köréje vonni, hogy elviselhessük. Mellette pedig két *hivatalos* személy, két falusi bíró. Ennél birkább birkákat még nem láttunk. Nem hisszük, hogy az írója szerette volna őket. Minden róluk írt szava tördőfés. Ezek kormányozzák és igazgatják a világot? Sajnos, csak ezek. Nem emlékszünk, hogy Shakespeare rokonszenves bürokratákat rajzolt volna, pudvás szívüket és híg agyvelejüket már akkor felismerte és megvetette. Mikor a hamleti magánbeszédben felsorolja, hogy miért nem érdemes élni, nem felejtí ki a *hivatalnak packázásait* sem. Semmit se értenek meg. Még a hétköznapi dolgokat se. Az egyik falusi bíró kezébe kerül ez a szó: *halál*. Játszik vele, mint gyermek az üveglárással. Igaz, hogy meghalunk, kétségtelen, de mennyiért lehet venni egy jármos ökröt? Falstaff, természetesen velük tart, a tekintéllyel, és ez gyönyörűen megkoronázza egyéb jellemvonásait.

Valaki azt kérdi: hihetett-e bennünk, emberekben, ez a régi költő, a haladásban, mely előrelendíti az emberiséget, a jóságban, melynek önmagában van az értelme? Egy jel se mutat erre. Minden csak megismétlődik a földgolyón, és tárgya a legjobbak és a legkiválóbbak szíve is. Ha lenne haladás, akkor ma nem találnánk időszerűnek a falstaffi alakot meg a két falusi bírót, de úgy tekintenénk rájuk, mint múzeumi régiségekre. Aki megalkotta őket, érezte, hogy ezek a csip-csup szörnyek biztosítják a földön a gonoszság uralmát, a háborút, s azt is érezte, hogy rajtunk, embereken, nemigen lehet segíteni. Le is vette rólunk a kezét. Messze-messze mindentől egy erkölcsi nihilizmus tisztaságából nézett a világra. Különvéleményt jelentett be vele szemben, mert költő volt.

Ha elolvassuk az újságokat, és fásultan meredünk magunk elé, gondoljunk erre. Javítani már nem lehet, csak szatírárt írni és nevetni, mint az angol költő. Ebben azonban hatalmasabb tiltakozás van, mint az ordításban. A shakespeare-i nevetés egy reneszánsz szót harsog felénk, mely - úgy rémlik - teljesen kikopott már a mai szótárakból. Ezt a szót: *én*.

A Hét, 1916. október 15.

BÚCSÚ

Már nem úgy búcsúzunk, mint annak előtte.

Ó, az első búcsúzások, a pályaudvarok üvegkalitkájában. Úgy emlékszünk vissza azokra, mint valami izgatott birkózásokra. Megragadtuk a felsőkart vagy a fejet, és az utolsó pillanatban még beugrottunk a kocsiba is. Csörgött a kard a katona oldalán, ki elment, és hirtelenül ellenségünknek láttuk őt. Mért okozol annyi fájdalmat, a szelíd nézéssel? Dühösen nekiestünk a szájának a szájunkkal. Karunkkal pedig meg akartuk kötni, mint valami vastag hajókötéllel. A vasutas - kezében kis lámpával - tapintatosan figyelmeztetett, hogy végezzünk. De aztán mégis úgy kellett szétválasztani bennünket, akár a verekedőket.

Most, hogy itt bukdácsolok a pályaudvaron, magam is búcsúzásra készen, kezemen egy csomaggal, élém rémlik ez a kép, de már tiszteletes távolból, fátyolosan, majdnem úgy, mint egy történelmi emlék.

Szinte nem is tudom megérteni. Csakugyan, nagyon megváltoztunk e két hosszú év alatt. Volt ennek a háborúnak, helyesebben az érzéseink körének több, egymástól élesen elválasztható korszaka. Az az idő, melyből a főttebbi kis *korkép* való, a *regényes* jelzést viselheti, mely jórészt olvasmányok és elméletek hatása alatt minden szikrára lobot vetett, és tapasztalat híján főképp a képzeletre támaszkodott, mely a jót és rosszat egyformán nagyítja. Akkor még érzelmesek is voltunk. Nem sokáig. Akadtak pedig háborús bölcsek, kik a kezdet kezdetén megjósolták, hogy a közös szenvedés által egyre közelebb rokonai leszünk egymásnak, és finomság tekintetében majd úgy viszonylunk régi magunkhoz, ki még a békében élt, mint a kőkorszak barbárja a tizenyolcadikbeli márkához.

Soha ennyire nem csaltak vagy nem csalatkoztak még próféták. Nem tudom, atyafinak vallja-e magát az a két szegény asszony, ki reggel utcán ácsorog a bolt előtt egy kis zsírért. Tekintetükből azt látom, hogy becsületes őszinteséggel kívánják egymás halálát. Ami pedig az érzések elfinomodását illeti, nyilvánvaló, hogy mindnyájan eldurvultunk. Kénytelenek voltunk vele. Az emberi szervezet mindig a maga módján védekezik a romboló külső hatások ellen. Csak annyit vesz fel, amennyit elbír. Idegrendszerünk így ösztönösen elfelejtett érezni. Eleinte - irtózatosságralátással - követni akarta az eseményeket. Aztán önmagát érzéstelenítette, a világba nyúló, meztelenül sajgó idegszál elzsongította magát a közönnyel, a bölcseséggel és egyéb természetes hódítókkal, melyet házilag termelt. A novokain se hat jobban. Ha a béke régi mértéke szerint éreznénk, akkor ma már minden ember belepusztult volna abba, hogy nem közönyös. Hogy a líra se virágzik úgy, mint valaha, annak is itt a magyarázata. A költő, az érzések munkása, ki egykor rezzenékeny ideghúrozattal vett fel minden neszt, és rokonérzést gerjesztett benne a klinika kapuja előtt várakozó beteg anyóka is, az óriási tömegszennvedéssel szemben gyengének érzi magát. Ösztönünk mindig nagyon okos. Sohase vállalunk magunkra a lelki teherbírásunknál nagyobb feladatot. A test akkor még az örületet is előidézi inkább mesterségesen, semhogy kénytelen legyen valamit megérteni, ami már elviselhetetlen a számára. Úgy, mint az, aki - hogy megmentsen valamit - felgyújtja a saját házát.

Figyelem önmagam, mért hat rám ez a válás, szegény kísérleti nyúlra, ki a pályaudvar üvegburája alatt vergődöm. Lesem a többieket is, kik, mint én, már nem először búcsúzkodnak. Meg lehet állapítani, hogy ma már mindenkinek van bizonyos rendje-módja. Sehol se látni

többé szenvedélyes taglejtéseket. Hiszen azóta egy világtörténelmi kor zajlott le. Naponta eljártunk a szenvedés iskolájába. Szorgalmi jegyet, jó bizonyítványt kaptunk, és megtanultunk szenvedni, tüntetés nélkül, önmagunknak, elnémulni, mikor kiáltani akartunk volna és beleharapni kemény fogakkal a zsebkendő csücskébe. Már nem az az ismeretlen méreg a fájdalom, mint valaha. Vegyészei vagyunk a fájdalomnak. Tudjuk a hatását, adagokra osztjuk, felaprózzuk és eltesszük későbbre. Egyelőre csak közönyös dolgokról beszélünk. Elfoglaltad a helyed? Álmos vagy? Van aprópénzed? Kérdésünkre nem várunk és nem is kapunk választ. Ők is tudják - a kérdezettek -, hogy mást akartunk mondani, azt, amire ők gondoltak. Egy szcénát látnak maguk előtt, melynek mi is, ők is szereplői. Ennek a képnek a címe: *Búcsú*.

Végre megdöccen a vonat. Nagyon lassan megy még. Szinte lépést lehet vele tartani. Mi pedig megindulunk lenn a pályaudvaron, valami vak és tétova elhatározással, hogy ezt a vonatot követjük, gyalog, egész az orosz hósivatagokig. Erről még most se tudtunk leszokni. Menetelünk a vonattal, egy-kettő, egy-kettő, egyre gyorsabban, ameddig lehet, majdnem szaladunk már. Valahogy szeretnénk versenyt futni a sorssal. Egyszerre azonban - egy nagyon rövid és nagyon fárasztó pillanatban - belátjuk, hogy a sors gyorsabb nálunk, és akkor mi, apró férgek, kik e szörnyű járműre csimpaszkodtunk, lehullunk - tehetetlenül - a földre. Álomtól részegen tekintünk magunk köré. Igazán csak most vesszük észre társainkat, mert eddig saját fájdalmunkkal bíbelődtünk. Látjuk, hogy a többiek is hasonlók hozzánk, és sokan vannak. Akár a síró szobrok, állanak az aszfalt szalagján, mozdulatlanul. Csak ez a hangtalan, néma szertartás maradt meg. Mindenki emésztí a fájdalmát. Úgy rémlik, nagy-nagy munka az. Az arcok alig szomorúak, inkább elfoglaltak, mint azoké, kik elintéznék valamit, vagy egy papírlap fölé hajolva bonyolult számtani műveletet oldanak meg. Mert tulajdonképpen most kell elintéznünk a jövőnket, ki kell számítanunk, milyen lesz az életünk, nélkülök. Öt vagy tíz percig tart ez a révület. A pályaudvarok személyzete jól ismeri őket, tisztelettel kikerüli és nem bolygatja magányukat. Még akkor se ocsúdnak fel, hogy már mennek. Csetelnek-botolnak a színes lámpák közt, a kénsárga mozdonyfellegekben, és arcuk még mindig olyan, mint az alvóké vagy a számológéké. Bizonyára maguk se tudják, hogy mennek. Szertárakba nyitnak be, raktárakba tévednek. Egy vasutas néz fel ilyenkor, és azt mondja nekik: „Arra van, kérem, a kijárat”.

Csak akkor ébrednek fel.

A Hét, 1916. október 29.

FÜST

Naponta nézem a dohánytőzsde előtt azokat, kik egy kis füstért ácsorognak óraszámra. Hiába kárörvend az ellenséges sajtó. Meg kell állapítani, hogy a várakozók még mindig örvendeten sápadtak, szemük alja piros, köhögnek, szóval az idült nikotinmérgezés jeleit mutatják. Nálunk nincs dohány? Tessék erre a sok göthös emberre nézni. Nem csalás vagy szemfényvesztés, de valóság, hogy mind a dohány betegek. Az ellenséges lapok gyakran emlegetik, hogy a központi hatalmak alattvalóit sikerült soványító kúrára fogni. Szó sincs róla. Ha a cukorra, zsírra, lisztre várakozó tömeget tárgyilagosan vesszük szemügyre, nem lehet mondani, hogy az emberek megsoványodtak a szükség két éve alatt, itt-ott igen jó húsban levő kövér embereket is látni, még pirospozsgás arcokra is akadunk. Ha pedig azzal kérkednek ott túl, hogy kialudt a csibukunk, nem kevesebb diadallal mutatunk e halovány, rezgő pillájú dohányosokra, kik még mindig meg tudják szerezni a maguk mindennapi mérgét. Vannak egészségesek, és vannak betegek. Akik egészségesek akarnak lenni, egészségesek, akik betegek akarnak lenni, azok betegek.

Különös és tanulságos gondolatokat gerjeszt bennünk a dohányszükség. Az állam a múltban egyszerűen megtilthatta volna a dohány élvezetét minden alattvalójának, kiket más alkalommal gyakran tenyerén hordoz, s különösen félti drága egészségüket. Orvosok véleménye szerint a nikotin gyilkos mérge. A többi mérgeket könnyűszerrel ki lehet kergetni, kiséprűzni a szervezetből, a nikotint azonban soha. Az lerakódik belénk, vastagon és nyálasan, mint az a mákszerű, paprikaerős mocsok, melyet pipaszárunkban lelünk, és előbb-utóbb elvégzi romboló hatását. Ki tudja, hány öt, tíz vagy húsz évvel rövidül meg a pipás ember élete. Az állam előrelátó és gondoskodó belátástól vezettetve a patikák dobozaiba és üvegeibe száműzhetette volna a nikotint, akár a szaharint vagy az ópiumot vagy a morfiumot, melyet csak receptre, orvosi rendelésre szolgáltatnának ki, bizonyos indokolt esetekben, a renyhe gyomor megjavítására. Azt mondják, hogy elősegíti az emésztést, és ezért tűrik meg. Kissé sántának találjuk az indokolást. Bizonyos magas szempontból az ópium vagy a morfium is hasznos, az is korrigálja a világnézetet, és sok szerencsétlen emberrel szépnek, helyesnek, izgatónak láttatja a világot, melyről különben, józan fejjel, a lehető legrosszabb véleménnyel vannak. Ma - tisztán egy rendelet folytán - az ópiumszívó bűnös, a dohányos ellenben kedves polgár. De el tudom képzelni, hogy a kormányok erőteljes fellépése folytán a nikotin is *rém*-mé válhatott volna, a dohányzók cserepes szájára, füstös-fekete fogaira úgy tekintettünk volna, mint az ópiumélvezők bandzsál szemére, és az, ami ma a kedély és a higgadt rend képe, a füstös kávéház, a morfiumos barlangok ernyedte, kéjes, bünt lehelő hangulatát idézte volna elénk.

Sokszor is csodálkozom azon, hogy mostanában jelentések látnak napvilágot, melyek a dohányról, erről a káros fényűzési cikkről szólnak, s hogy biztosítani igyekeznek a közönséget, hogy a dohányhiány csak múló jellegű, vagy pedig vigasztalják, általános igazságokkal. Hiszen az állam mindenható, és ugyanezzel a joggal és fáradsággal szólhatna így is alattvalóihoz: „Kedves fiaim, eddig dohányoztatok, ezentúl azonban le kell mondanotok a füstről. Aki vonakodik, azt két-három évi börtön tanítja majd meg, mennyire üdvös a dohányzástól való tartózkodás. Én magam, ki eddig árusítója voltam a dohánynak, jó példával járok elől, lemondok a dohánytőzsdéről, legfelsőbb akaratommal pedig bűnnek jelentem ki a pipázást, és csak a hidegszájú embert ismerem el jó állampolgárnak, ki e káros szenvedély nélkül él, eszik-iszik és szaporodik.”

Valójában nagyszerű egészségügyi intézkedés lenne, melyet most a kényszerűség pillanatában kellene végrehajtani. A dolog azonban nem olyan egyszerű. Schopenhauer mindig szenvedélyesen gyűlölte a dohányzókat. Bölcséleti munkáiban sokszor lehet olvasni a dohányzók elleni

kifakadásokat. Mikor érvek kellettek számára az emberi korlátoltságra és ostobaságra, sohase mulasztotta el felemlíteni, milyen hitvány lény lehet az, ki fogai közé égő rudacskákat szorít, egész nap azokat rágcsálja, és nyomban elveszti munkakedvét, boldogtalanná, búskomorrá válik, mihelyt kiveszik a szájából. Ellenben a német bölcs itt önmagával jutott ellentmondásba. Mert azt világosan látta, hogy az emberek a szenvedélyeikért élnek. Egyesek szenvedélye az, hogy szenvedélyesen dohányoznak, másoké pedig az, hogy szenvedélyesen szidják a szenvedélyes dohányzókat. A megélhetés miatt dolgozunk, de igazán a dohányért, a borért, a parfümért vagyunk. Nincs olyan nyomorult, ki ne talált volna magának valami szenvedélyt. Aki nem gyűjt érmet, az bélyeget gyűjt, aki nem gyűjt bélyeget, az az utcán heverő cigarettatokokról fejt le a selyempapírt, aki ezt se gyűjt, az gombot, kolompot, kaptafát gyűjt. „A fölösleges nagyon szükséges dolog.” Tegyük azonban hozzá, hogy a haszontalan is nagyon hasznos. Mindenki, még az omnibuszkocsis is legtöbbet a szenvedélyére költ. Sok háború indult már meg a gabona meg a sertés miatt, de nem szabad feledni a kínai ópiumháborút, mely gyászba borított millió és millió családot, s a keleti méreg miatt forgatta ki sarkaiból a világot. Ma is háborúban élünk, olyan korban, melynek nincs érzéke latra vetni a lélek remegéseit, csak a csontot, bőrt, követ mázsálja le durva mérlegén. Ez a kor azonban egyre jobban számol a füsttel is. Valaha a békében azt hittük, hogy a füst semmi. Most látjuk be, hogy sokkal-sokkal több, mint a valami.

A Hét, 1916. november 5.

HALOTTAK

Kínában mindennap a halottak napja. Minden eleven ember rabja a halottaknak. Ebben a vén, konzervatív országban az életet szinte megállítja a halál. A jámbor kínai állandóan sírokat látogat, tarackokat durroztat, füstöl a halottak tiszteletére, és malacot, rizset, mandolát visz nekik enni. Évezredek óta látják, hogy a halottak nem esznek - legföllebb a temetőcsőszök meg az utcagyerekek -, de azért nem tudnak eltérni az ősi szokástól, és a kínai nem egy embernek érzi magát, hanem láncszemnek egy hosszú-hosszú láncban, a sok száz ősapa folytatásának. Valaha a pogányok is megvendégelték halottjaikat. Eleinte természetben adták át a táplálékot, később - gyakorlatias érzékkel - a sírkőre vésték. Azt nem lehetett megenni, de ellopni sem.

A mi háromszázhatvanöt napunkból csak egy nap jutott a halottaknak. És az idén félig-meddig ezt az egy napot is elvették tőlük, a virág drága, nem vittünk virágot, s a sírok kivilágítását rendeletben tiltották meg. Én európai ember vagyok. Abban különbözöm az ázsiai barbártól, hogy csöppet se szomorít el ez a rendelet, és nem értem a sopánkodókat, kik érzelmes írásokban siratják a régi kivilágított temetőt. Benn ülök a szobámban. Ha a halottjaimra gondolok, akkor a szoba is temetővé válik. Eszembe jut, hogy nagyapámnak kék volt a szeme, és nagyanyám - kis, törékeny asszonyka - állandóan lila ruhában járt, melyet apró, alig látható világminták díszítettek. Ez az én temetőjárásom. Ki tudja, képes lennék-e így gyászolni a temetőben? Mert nálunk a halottak is élnek. Kínában pedig az élők is szolgálják a halálnak. Nem volt eddig e hosszú-hosszú háborúnak meghatóbb mozzanata. Mikor az élet eltűnőben van, a halottak szolgálják az életnek, reánk testálják azt a kis meleget és fényt, melyet nekik szántunk, és segítenek élni. A temető, a kopár, meddő mező virágozni kezd nekünk.

Elmegyek a temető mellett, látom, hogy ott sötét van ma is. Csodálkozva tekintek a fekete rácsokra, mint vendég a barátja ablakára, melyben nem ég a lámpa. Azok, akiket keresek, nincsenek itthon és nem fogadnak? Dehogynem. Csak a mi barbár szemünk látja szomorúnak ezt a sötétséget. Az ő sötétségük rózsás, átlátszó és tündöklő. Nincs szükségük a gyertyánkra, amint egykor érintetlenül hagyták azt a korsó vizet és gyümölcsöstálat is, melyet a sír mellé tettek az ittmaradtak. Ők mindezekről lemondhatnak, mert övék az az öröm, az a láz, szabadság, hogy nincsenek, és névtelenek, mint a porszemek vagy a fűszálak a mezőn. Nekünk hagyják alamizsnául a fényt, kik még vagyunk, a szegényeknek, hogy megvilágosítsák kunyhójukat, és kezükben ezzel a lobogó gyertyával megtalálják azt a kaput, melyen ők már áthaladtak. A mi sötétségünk olyan sötét, hogy csak a fény hat rajta keresztül, mely éles és bántó, mint a fájdalom nyilallása.

Délmagyarország, 1916. november 5.

MASZK

Kürti József tragikumától nem tudunk szabadulni, napok múltán sem. Elfacsarodó szívvel tekintünk ez egyedülvaló színész után, ki egy estén a színpadon részben a bán, részben pedig a saját tragédiáját játszotta el - mind a kettő magyar tragédia! -, s öt irtózatos felvonáson át még a szerepe szavait beszélve, még a hős görcsös rángásait mímelve, már-már azonban saját fájdalmát kiabálva, megőrült. Nem ismerek színésztragédiát, melyben a valóság és a játék mivolta ily tömörítetten és jelképes erővel robban elénk. Molière *A képzelt beteg* előadása után halt meg, a saját véréből bemocskoltan, Egressynek is ravatala volt a színpad, de a halál mindkettőnél csak az utolsó pillanatban jelentkezett. Itt egész este kísértett. Összekuszálta a szavakat, s a színpadi kard élén is az elmúlás reszketett. Ezért nem tartom ledérségnek, hogy annyit ír erről a mély tragédiáról a sajtó, és annyit beszélnek az emberek. Az omnibuszon, ahol jöttem, ma reggel is csak erről folyt szó. Túl a szeretetünk gyászán és a részvét fájdalmán értjük meg, mért hat ránk a kísérteties előadás emléke oly dermesztő varázssal.

A színpadon, ahol minden szemfényvesztés, egy estén megjelent a játék ősi ellensége, a valóság. Maguk a színészek küzdenek is ellene, minden módon, akár komikus, akár tragikus alakban nyilatkozik meg. Mert mind a kettő egyformán zavarja a művészet egységét. Semmiféle ötlet vagy tréfa nem kacagtat meg annyira, mint egy vendégbajusz földre hullása, és semmi, még a zengő tragikum sem annyira szívbe markoló, mint a tragikus álarc félrecsúszása, két igazán szenvedő szem feltündöklése. A színpadra nem is engedik a valóságot. Pezsgőt, bort, kávé még töltenek a színészek poharába, de rájuk magukra - a gyúlékony emberi anyagra - nagyon vigyáznak, s rendelettel, pénzbüntetéssel tiltják el a színpadon való csókot. Nagyon helyesen, mert a színész, az ember itt alig van beszámítható állapotban. Sokan vallották már be, hogy állandó lámpalázuk van. Nem a műkedvelő szepegése ez, de az a láz, mely képessé teszi őket játszani, az a láz, mely a költő révülete, az a láz, mely elfeledteti velük a származási lapjukat. Egy színésztől hallottam, hogy évtizedes gyakorlat után is, kezében a mesterségbeli biztossággal, mindig ájuló szorongás markolja meg a szívét, mihelyt a lámpák elé lép. Majdnem kényszerképzetei vannak. Azt hiszi, hogy egyszerre valami kimondhatatlan történik, botrány, vagy akaratlanul is olyat tesz, mely összedönti a világot, azt a festett világot, mely számára ott és akkor a világ. Ennek a félelemnek azonban örül. Általa kap erőt. Elveszti polgári ösztöneit, s a színész alvajáró biztonságával mozog, szinte egy képzeleti síkon, behunyt szemmel, bátor kézzel üti meg a hangokat az emberi beszéd billentyűzetén. A hétköznapi értelemben alig tud magáról. Felsebzi a kezét, vagy szálla meg a körme alá, vagy megüti magát, és csak a függöny legördülése után veszi észre, hogy vérzik, mint a katona, az ütközet elmúltával. Ki hallotta a döntő bemutatók lármáját, az imát és a káromkodást, ki látta a képet, mikor már játszik a zene, és a színészek idegesen ugranak ki öltözőjükből, fehér szájjal és az izgalomtól égő füllel? Most e tragikus előadással kapcsolatban heves sajtópárbaj folyik két színész között. Az egyik azzal vádolja a másikat, hogy a játék dühében kitörte a karját. Mégis, igazi csontra, igazi vérre megy a játék.

Ez azonban rendes körülmények közt el van takarva a nézők szeme elől. Egy estén felborult a spanyolfal, és lehullott a maszk. Irtózatos az, amit láttunk, egy életet láttunk, s könny öntötte el arcunkat. A hős töre előtt nem színlelt sápadtsággal tántorodtak vissza a színésznők, és egyik jelenetben úgy szorított meg egy kis statisztagyermeket, hogy az sírva fakadt. A színész igazán át volt öltözve. Olyan köntösbe, melyet eddig sohasem viselt, és idegenül állott a testén. A színpadi meze és minden ruhája, minden szokása mögött volt ez a ruha, az örület skarlát köpenye, mely csücskeivel vagy a peremével, vörösen, mint a vér és élesen, mint egy sikoly, ki-kitetszett. Maga se tudta még, mi ez. Ismert és unalomig tudott szerepe alól is, a betűsorok mögül egy másik szerep kandikált ki, szilajabb, fullasztóbb, lángolóbb, parazsa-

sabb, vörösebb, és egyre jobban hatalmába ejtette. A közönség még azt a színjátékot bámulta, melynek szavait a tragikus költő állapította meg. Egyik színésztársa azonban, ki a hangok és az arcmozgások értékelésével foglalkozik, a színpalak mögül észrevette ezt a kettősséget, hogy az akkor gyakran egy hang mellé kap, hamisan, halkabb vagy erősebb hang mellé, és túl a szerepén egy másik szerepet is játszik. Az ő szegény-szegény élete ötödik felvonását.

Évekkel ezelőtt egy francia lap a vezető helyen ódát írt a színésznőről, ki aznap este lépett fel, mikor a kislánya meghalt torokgyíkban. Engedelmeskedett a katonás parancsnak, ki a színre, előre. Micsoda ehhez képest ez az áldozat, mely még utoljára az örület csóvájával világít meg egy álmalakot, s a saját élete roncsával táplál egy szerepet és a fogyaték lendülettel, a maradék önfegyelemmel küzd, míg összeroppan. Mert e lélek már elborult, s pár óráig bizonyára már csak a művészet emberentúli fékezése és fegyelme kötözte össze. Ha talán nem játszik ezen az estén, előbb rokkan meg. A versek kemény pántja korlátok közé szorította azt, mely minden korlátot elsöpörve áradt belőle, a szenvedély és a túlzás egyelőre még a jambusok csatornáiban hömpölygött, és a színész, ki vér szerint való nagy színész volt, a javából, még olykor-olykor várt a végszóra, az egyetlen rögzítő szilárd pontra, mely megmaradt számára a ködbe vesző és értelmetlenné váló valóságból. Hiszen a felvonásközökben már nem tudott uralkodni magán. Addig - legalább pár óráig - fenntartotta a művészet. Csak akkor - a kötelesség teljesítése után - érezhette, hogy átadhatja magát új és szörnyű szerepének, s mondhatja azokat a szokat, melyeket egy láthatatlan sugó sug neki. Ropogós, sárga szattyánbőr csizmában állott az öltözőjében, a drága, délceg, fiatal magyar, oldalán egy görbe karddal, a bán pompázatos ruhájában. Már vége volt az előadásnak. El kellett volna vetnie az álarcát. Máskor az oly egyszerűen ment. Letépte a bajuszát. Mosni kezdte a festéket is. Az azonban semmi olajjal vagy vízzel nem jött le. Egy másik álarc fagyott az arcára, valami idegen maszk, melytől maga is megkövült. Hét órákor ment be az öltözőjébe, úgy, mint máskor, azzal, hogy éjfélkor, előadás után majd megvacsorál, addig kissé elrejtőzik a valóság elől, képek és szavak mögé, de most nem tudott kiburkolózni a csaló fátyolokból, folytatódott a játék, melyet már nem értett. Igazi arca, melyet egykor a nap felé emelt, játék és valóság közt, valahol, elveszett.

A Hét, 1916. november 12.

MAJD A HÁBORÚ UTÁN

Pár nappal a háború kitörése előtt kis baleset történt az írószobámban. Tulajdonképpen szóra sem érdemes. Kissé megsántult az íróasztalom. Egyik lábára bicegni kezdett. Eleinte alig észrevehetően, majd határozottan. Első gondolatom az volt, hogy asztaloshoz szalajtok és kijavíttatom. Akkoriban azonban kincsért sem lehetett kapni mesterembert. Legalább ezt hallottam másoktól. Minden a régiben maradt. Íróasztalom tovább sántított.

Valamikor télen jutott eszembe, hogy a csonka láb alá kis fácskát tolok, ezzel ütöm helyre eredendő fogyatékoságát. Sikerült is, úgy-ahogy. Aztán újra engedett a toldalék. Most már a foltot kellett volna megfoltozni. Csak a gorlicei áttörés után határoztam el magam újabb cselekedetre. Az első fácska fölé még egyet tettem, igen elmésen. Gyorsan fölmondta a szolgáltatást ez is. Azóta újra csak három lábon tántorgott íróasztalom, mint egy ördögi szerszám. Ha írtam, jobb karommal mindig rá kellett nehezednem, kissé előre kellett hajolnom, hogy tollam szilárd támasztópontot kapjon. Ilyen világfájdalmas helyzetben csak a régi költők fényképezették le magukat. Ma már hagyom, hadd bicegjen az asztal, ahogy Isten tudnia engedte. Belenyugszom a fogyatékoságába. És csak egy gondolatban teszek alája éket, bölcs emberek módjára, a filozófiámmal egyensúlyozom ki tökéletlenségét.

Valahányszor azonban bemegyek ebbe a szobába, kötelességmulasztást érzek. Tudom, hogy itt van a rokkant íróasztal, mely megbolygatja lakásom rendjét, és az állandótlanság érzését terjeszti maga körül, azt az ideges tétovaságot, hogy nem is lakom itt, csak éppen megszálltam, és nemsokára tovább költözöm. Csiklandó, csúnya érzés ez. Úgyszólván naponta szenvedek tőle. Pedig könnyű lenne védekezni. Egyszerűen asztalost kellene hívni. Miért nem is hívatok? A gondolat kecsegtető. De kimondtam, hogy *majd a háború után...* Addig maradjon így. Ha bosszant-izgat a halogatásom, elaltatom az érzésem. Sőt néha már bizonyos hamis büszkeséggel tekintek erre a beteg bútorra, mely kalimpáló egyensúllyal, szinte térdre rogyva áll a szoba közepén. Ez az íróasztal érzékenyebb minden remekbe készült műszernél és szeizmográfnál, jelzi, hogy a világon óriási kilengések történnek, figyelmeztet arra ezzel a kibillenésével, hogy ma mások az emberek is, a törvények is, mint valaha. Íme, egy sarka lesüllyedt a föld középpontja vagy - úgy tetszik - a pokol felé.

Azért még mindig nem tartom reménytelennek a sorsát. Bár egy idő óta kissé gyanúsnak látom, hogy minden csak *majd a háború után* történik. Ma este újra írószobámban ülök, szivarozom a sötétben, azon gondolkozom, hány ilyen sánta íróasztal van mostanában a kerek világon? Azt hiszem, nagyon sok. Az enyém tulajdonképpen jelkép, egy a sok helyett. Minden házban lehet valami, egy bútor vagy más, melyet annak idején azzal tettek félre, hogy majd a háború után. A bútort belepte a por. Emlékeztetőnek hagyták valamelyik sarokban, hogy ne tekintsék állandónak a szenvedés idejét, és ne felejtse el remélni is. Egyelőre csak várja a békét is, mint kísérteties óra, mutatja a háború idejét, azzal, hogy nem jár.

Gyakran találkozom aztán emberekkel, kik, meglepődve veszem észre, feltűnően hasonlítanak a sánta íróasztalhoz. Őbennük sincs minden rendben. Lelkükben talán el is tört valami e hosszú háború alatt. Ügyeik vannak melyeket máskor pár nap alatt elintéztek volna, de most legalább azt hiszik, nincs rá érkezésük, és járnak velük évről évre. Kissé elégedetlenek, de kissé elégedettek is. Mert ez a betegség annyira kellemetlen, mint kellemes is. Nem elégíti ki, de fölold minden felelősség alól. Most minden gyenge akaratú embernek van elegendő címe és mentsége, hogy ne dolgozzon. Mindenki úgy érzi, hogy erkölcsi moratóriumot kapott önnönmagától. Ismertem öreg kártyásokat, kik már azon a ponton voltak, hogy leszoknak szenvedélyükről. Százszor esküdtek meg, és százszor szegtek esküt. Sárga ujjuk közt ma még mindig vidáman forog a kártya. Természetesen, csak a háború után érdemes. A hűtlen nők?

Ők is megvárják a háború végét, hogy visszatérjenek urukhoz. Az iszákosak? Borban keresnek vigasztalást az emberiség katasztrófája ellen. A lusták, az önzők, a kapzsiak, a javíthatatlan rosszak? Mind erre a dátumra várnak, és henyélnek, csálnak, lopnak. Közvetlen a háború előtt sok házastárs válni akart. Szögre akasztották problémájukat, elveik fenntartásával együtt maradtak, és most a háború leple alatt kettős életet élnek, folytatják a régit, és reménykednek az újban, melyet a béke hoz meg. Évtizedekig írtak az orvosok az európai táplálkozás helytelenségéről, tudományos érvekkel igazolták, hogy túlsúlyt sokat eszünk, táplálékunkat nem rágjuk meg, ízét nem élvezzük ki kellően, s követendő példaként állították elénk a japán zsákhordó munkást, kinek napi tápláléka pár marék rizs és egy nyers paradicsom. Mindig méltányoltuk ezt az álláspontot. Csak ma nem, hogy szűkebb az étlap. Valaha voltak növényevők. Ma, hogy kénytelen-kelletlen mindenki vegetáriánussá vedlett, a vegetariánizmus apostolai egyszerre letűntek. Vádbeszédeket írtunk a nikotin ellen, melynek gyilkos mérge elrontja szervezetünket. Szép számmal vannak ma is az antinikotinisták. Ott tolonganak a tőzsdék előtt, tömör sorban. Elveiket ma is hirdetik, de egyelőre haladékat kérnek. Adjuk meg a haladékat. Lássuk be, hogy nem szokhatunk le a dohányzásról, éppen most, hogy szűkében vagyunk a cigarettának meg a szivarnak, csak majd a bőség idején. Valamikor a háború után.

Ennek a háborúnak világszerte az a jellege: *Majd a háború után*. Először a hadüzenet pillanatában hallottam. Valaki mellettem ezt mondta: „Kitört a háború, ma este nem mehetek hozzátok.” „Hát mikor jössz?” „Nem tudom, majd valamikor, a háború után.” Azóta úton-útfélen hallom. Ma már körülbelül olyan szólás, mint: sohanapján... vagy holnapután kiskedden... De nem olyan őszinte. Tehát sokkal kényelmesebb. E ködös, nagyon határozatlan időpont előtt átadja magát az emberiség a felelőtlen tervezgetésnek. Senki se hazudik, csak azt mondja: „Majd a háború után...” Addig pedig néz-néz a levegőbe, mint az ópiumszívó. Legyünk elkészülve, hogy ezekkel az emberekkel évtizedek múltán is találkozzunk éjjeli kávéházakban, korcsmaasztaloknál, de akkor majd nem előre, hanem hátra tekintenek, és egy lemondó taglejtéssel a háborúra tolnak mindent. Ismertük őket régen, még a béke idejében. Már akkor meg volt jegyezve homlokuk az akaratlanság sápadt jegyével. Tudtuk, hogy nem lesz belőlük semmi. Szegény esendő lelkek mindig csak pihenni akartak, a harc kényelmetlen kötelessége nélkül. Milyen kapóra jött ez az óriási kifogás. Nyomban ki is kotorták a paraszakból, a csatateret véres sarából, s a mellükre tűzték, mint egy tragikus hadiérmet. Van egy északi legenda, hogy valaha a középkorban építeni kezdtek egy tornyot, az ördög azonban beleavatkozott az istenes munkába, az építés megakadt, a torony csonkán maradt. Ilyen csonka tornyok ők is, a félbemaradt életükkel, a véghez nem vitt terveikkel. Mindenesetre lesz legendájuk. A háborúnak köszönhetik.

Alapjában nincsen igazuk. Aki dolgozni akar és tud, az rég letett a várakozásról, s látja, hogy ezek a nehéz évek a mi munkaidőnk, a mi fiatalságunk, a háború a mi egész életünk. Csak a gyenge bölcselkedik ma is az élet múlt voltáról, csak őt ejti kétségbe az, hogy nem tudja, holnap hol hajtja le a fejét, csak az ő évekre szóló tervét szakítja ketté a bizonytalanság. Mert ha korlátoznak tartjuk azokat, akik közvetlen a halálveszedelem előtt öltözködnek és költözködnek, akkor korlátoznak kell tartanunk minden halandót. Hiszen békében sem volt írásunk arról, hogy örökre élünk. Az igazi bölcs előtt a béke tevés-vevése is éppilyen hiú. Goethe a béke éveiben mondta Eckermannnak, hogy illetlen az embereknek kőházakban lakni, inkább megfelel nekik a sátorban való lakás, a nomád élet vagy a vendéglő. Mert minden ember csak *vendég*.

A háborús ember nem is bölcslethez szomorú vagy lusta, csak kényelemből. Az történt, hogy a háború, mely annyi sok reményt hamvasztott el, a sok-sok kis remény helyébe adott egy nagy reményt: azt, hogy azután minden másképpen lesz, megváltozik, jóra fordul. Sok erős életét vette el a háború, de a gyengéknek új életet adott. Soha ennyit még nem álmodozott az emberiség, soha ennyit nem reménykedett még, mint ebben a korban, melyet reménytelennek

szokás nevezni. Izzó, fantasztikus tervek égnek a lelkekben és jó szándékok, csupa jó szándék. A pokol - régen írták - jó szándékokkal van kikövezve. Úgy látszik, a háború pokla is.

E sorok írója régen, több mint egy éve, följegyezte ezt a kis észrevételét az emberi gyengeségről, azzal a szándékkal, hogy egyszer majd hosszabb cikkben fejti ki. Hogy mennyire igaz a mondanivalója, önnönmagán is tapasztalta. Nemegyszer nézegette jegyzőkönyvében a kis jegyzetet, de hamarosan félretette. Pusztán véletlen, hogy ma este megakadt rajta a szeme, és meg is írta. Sokáig attól tartott, hogy ily csip-csup lélektani megfigyelések alapján nem is érdeklik az olvasót, most, hogy a földgolyó vajúdik. És nemegyszer gondolt arra is, hogy máskor írja meg, jobb időben, nyugodtabban és szebben, talán majd a háború után.

1916. november 12.

HAJNALTÓL DÉLIG

Bécset a színjáték és a színházak városának nevezték, valaha a békében. A bécsi népben mindig volt valami alázatos és áhítatos látnivágyás. Talán az évszázados szertartás, a spanyol ceremónia hagyománya fejlesztette ki ezt benne. Tegnap éjjel a legnagyobb halotti pompát láthatta, mit sok századév ízlése csiszolt és formált ki. Fáklyavilágnál aranyos kocsik gördültek - kísérteties csöndben -, az üvegablakok mögül hercegek arca rémlett elő, mintegy az évszázadok távolságából, kik a kocsi derengő mélyében ültek, elszigetelten, dermesztő távolságban, mintegy légüres térben. Kevély, fekete spanyol paripák ütemre emelték patáikat, és szinte zajtalanul tették le a kövezetre. A néma menet egy-egy pillanatra mozdulatlan képpé fagy. Régi fametszeteken látni ilyen. Mindez pedig ma történik. Ez teszi az éjszakai temetést oly regeszzerűvé, oly varázssosan pompássá.

Bécs népe órákig áll e látvány bűvölete alatt. Lassan oszlik el a tömeg. Még éjfél után is látni itt-ott hazatérőket. Közel a Stephanskirchéhez egy nagy téren, harminc-negyven szék áll, a kofák bódéja előtt, üresen, mint egy szobában. Hajnalra ide ülnek le a kofák. Addig a székeket elfoglalják a temetési menetről érkezők, és itt hanyják-vetik meg, mit láttak. Bécs a világ egyik legnagyobb és legszebb városa. De jellegét sohase tagadhatja meg. Ahol egypár bécsi összejön, ott már család van, ott már intérieur van.

Holnap szürke hétköznapi, munkanap várja az osztrák fővárost. Kinyílnak a boltok, és újra sokan állanak az élelmiszerüzletek, a szénkereskedések, a tőzsdék előtt. *Sich anstellen...* - régi bécsi kifejezés, a városnak már régtől fogva gyakorlata van az önfegyelmezésben. Mostan azonban sokan akadnak, kik elhatározzák, hogy ezen az éjszakán nem fekszenek le, a Joseph-Platz felé sietnek, hogy első legyjenek, kiket az udvari kápolnában levő császári koporsóhoz eresztenek. Ismét látni akarnak: látni a császárt.

Hajnalban már nagyon sokan várakoznak a Burg előtt. Kialakul a sor, melynek eleje reggel hét órakor ér a kápolna elé. Katonáság tartja fenn a rendet. Belül, a vár udvarán, színes jövésmenés. Hercegek, udvari és politikai méltóságok gépkocsija nesztelen suhan be a tömeg kettévált fala közt. A bécsi rendőrök egy ujjlegyintésére engedelmeskedik a nép. Egész sereg ember - mind bécsiek - várja az őrség felváltásának annyira megszokott látványát. Tábornokok jönnek, teljes díszben, aranysisakban, messzire lengő zöld tollakkal. Mindegyiknek tudják a nevét. A vár belső udvarán levő *Zeremonial-Amt* állandóan dolgozik. Minden várószoba tele van magas rangú katonatisztekkel, papi és polgári előkelőségekkel, kik a Stephanskirchében tartandó gyászszertartáson szeretnének megjelenni. A ceremóniamester a legtöbbjük kérelmét kénytelen elutasítani, mert a templomba csak háromezer ember fér el. Most érkezik az udvari kápolna elé egy trón-szekér. Rajta hat baka ül. Óriási koszorút emelnek le a szekérről. Sárga krizantémok, lila virágok, széles, vörös szalag. Valamelyik ezred koszorúja.

A tömeg már beláthatatlan. Két nő gyászérmekeket árul a császár arcképével, fekete-arany kokárdákat. Hátul, a sor végén, egy öreg úr áll. Nem tudom meghatározni, hogy mi lehet, de mindegy. Ő a *bécsi polgár*. Könnyes szemmel mondja:

- A császárnét is láttam... a császárt is akarom látni...

A sor alig észrevehetően mozog előre. Hideg szél fúj. Három-négy óra múlva ő is látni fogja a császárt.

Világ, 1916. november 29.

AZ ÚJSÁGÍRÓ ÁLMA

Éjfél után az újságíró elaludt a bördíványon. Halálosan fáradt volt. Szája kissé kinyílt. Szürcsölte-itta az álmot. Sárga arcára halottasan hullott a villanyfény sugara. Körülötte jártak- keltek, ajtókat csapkodtak, leveleket, sürgönyöket hoztak lármás emberek. Ő mozdulatlanul feküdt, az álma mélységében. Mint katona, aki elesett, míg mellette egyre folyik a küzdelem, betűk brigádjai vonulnak fel, csörömpöl az élet, és riadót ver a telefon.

Az újságírónak, míg ébren van, egy a vágya: aludni. Mikor alszik, akkor más vágya is van. Most arról álmodott, mi történne akkor, ha nem lenne cenzúra.

A magyar paraszt előtt gyakran megjelen a népmesék tündére vagy valamilyen királyfi, ki arról biztosítja, kívánjon bármit is, három kívánságát okvetlen teljesíteni fogja. Nem tudom, hogy fogadnók most ezt a tündért. Azt sem tudom, hogy hárommillió kívánságunk közül melyik hármát pécéznék ki a számára. Egy azonban bizonyos. Az újságíró kívánsági lajstromában okvetlenül ott szerepelne ez: hadd írhasson úgy, mint régen, szűnjön meg, legalább huszonnégy órára, a cenzúra, pusztán játékból, hogy még egyszer kipróbálhassa a tollat, tud-e futni oly rakoncátlan kedvvel a fehér papíron, mint annak előtte?

Kedves cenzor úr, ki e sorokat olvassa, kérem, ne ítélje el az újságírót ezért a szerény álmaért. Hiszen csak álom az egész. Álmodni is csak azért akar, hogy lássa, milyen változást okozott benne a két és fél év megszorítása, és még egyszer érezze régi erejét. Bevalljuk, hogy nekünk általában kevés hadakozásunk volt a cenzúrával. A cenzorok már félig-meddig munkatársaink és társszerzőink. Értelmes, friss, ötletes emberek, kik közül sokan a barátaink is. Mosolygunk egykori képzelődésünkön, mely, jórészt poros könyvek és regényes emlékek hatása alatt, holmi agg, pápaszemes urat láttatott velünk, ki egy lámpa alatt vékony, epés ajkakkal olvassa sorainkat, és kezében villámgyorsan mozog a vörös plajbász. Hiszen önök együtt vacsoráznak velünk a fehér asztalnál. Munkát is keveset adunk. Bevallhatják, hogy az idők során az újságírók is a munkatársaikká és társszerzőiké váltak.

Az újságíró sokáig aludt és sokáig álmodott. Majdnem oly boldogan, mint rab a tömlöcében, ki azt látja, hogy otthon ingujjra vetkőzöttén áll a búzaföldek aranyában, karja vidáman lendül, óriási rendeket vág, s barna, napsütött arcáról ezüstösen csurog a verejték. Később azonban álma holdassá lett. Nyugtalanul forgott jobbra-balra. Kereste-kutatta a megoldást. Arcát csúnya ráncok barázdálták. Aztán, már hajnal felé, gyötrelmesen ébredt ebből az egészségtelen, lidérces éjféli álmából, és egy feketekává mellett keserűen számolt be különös tapasztalatairól.

- Mindez - mondotta - nem olyan idilli és egyszerű, mint látszik. Eleinte én is nagyon örültem az álomnak. A toll visszakapta régi szabadságát, egy rendelettel elfűjták az összes korlátokat, mint ahogy annak idején egy rendelettel állították eléink mindazokat a kétségeket és tilalmakat, melyeket ma ösztönösen érez mindenki, kinek foglalkozása a gondolatok közlése, az írás. Ha a fehér papírt bevetjük fekete betűkkel, egyszerre csak megáll a tollunk, s arra gondol - már maga a toll is gondolkodik -, hogy ezt nem lehet leírni, kísértően áll előtte a papír fehérsége, melyet nemegyszer lát nyomtatott oldalakon is. Az az elképzelés, hogy a cenzúra megszűnnék - mondjuk próbaképp és huszonnégy órára -, csak látszatra és az első pillanatra izgató. Két és fél évi fegyelem és korlátozás nem tűnhet el egyszerre, nyomtalanul. Magát a rendeletet talán sutba lehetne dobni, egy kézlegyintéssel, az eredményét azonban nem. Az az ember, ki átélte a világháborút, majd egykor, minden szenvedés végével, nem ülhet le csak úgy az asztala mellé, hogy folytassa ott, ahol elhagyta, minthogy az az ember már egészen más, idegen attól, ki valaha világgá ment. Így változott meg mindenütt a sajtó is.

Adnak majd szabadságot, amennyi belefér. De erősen hiszem, hogy akkor a lapok cenzúra nélkül is nagyjából csak úgy jelennek meg, mint ma. Mert a cenzúra nem csupán afféle ellenőrző intézmény. Ha eltörölnék, akkor is élne. Cenzúra van bennünk, mindnyájunkban, kik beleszülettünk ezekbe az időkbe. Én, ki ezeket beszélem, a saját írásom cenzora vagyok, anélkül, hogy tudnám. Valaha, a békében szabadon írhattam. Akkor nem éreztem a szabadságom. Ma egyben és másban meg vagyok kötve. Őszintén kimondom, hogy már nem érzem a rabságom. Ez éppen a megdöbbentő. Valahogy teljesen átalakultam. Átalakult az óriási amerikai töltőtollam is, régi szerszámom, mellyel annyi betűt vetek évek óta, és ha rátekintek néha írás közben, el sem hiszem, hogy ezzel a tollal írtam meg a régi dolgaim. Talán van is már benne egy kis, alig észrevehető csavar, mely kellően szabályozza és nem engedi ki azokat a sorokat, melyeket nem kell leírni. Valamikor, béke után mindenesetre elkövetkezik majd az idő, melyről most álmodtam. Biztos vagyok abban, hogy a felszabadult sajtó sokáig nem találja meg a hangját, valamint a cenzúra első napjaiban is hetekig, hónapokig tartott, míg beleszokott az új rendbe. Lesznek olyanok, kik akkor nagyon is magas hangon kezdik, és olyanok is, kik nagyon alacsonyan. Szabadságot kapnak, mellyel eleinte nem tudnak mit csinálni. Mert e hosszú idő alatt mi magunk alakultunk át. Karunk, mely hozzászokott a verekedéshez, sokáig pihent. Izmai kicsit elsovadtak. Sokan, nagyon sokan lemondottak mindörökre a verekedés kötelességéről. Végre csábító kényelmesen élni és kényelmesen írni. Közben el is múlt kicsit a fiatalságunk. A lelkünkől sok gondolatot és lehetőséget gyomláltunk ki. Azután is pusztá lesz. Most, hogy dolgozunk, állandóan magunk előtt látjuk a cenzor plajbászát, melyet - el kell ismernünk - többnyire szabadelvű belátással használ a magyar cenzor, de itt van, nem tudunk menekülni előle, összemérjük vele a tollunkat, és vívunk, inkább előre kivédjük - jó vívók - az ütést, semhogy harcra kényszerüljünk. Ezt a plajbászt hiába tüntetik el. Évek múltán is érezzük - vízióként - a levegőben, mint Macbeth a tört. Akkor is vívunk vele. Látjátok, én most megálmodtam azt, mire ti annyira vágyakoztok. Ébren sokszor tépelődtem azon, mi történik akkor, mikor majd hirtelen eltűnik minden korlát, és szabadon írhatok, úgy, mint egykor. Erre a kérdésre nyugodtan felelhetek. A rab is görnyedten jár első napokban, hogy leveszik kezéről a láncot. Én pedig még álmomban is kissé zavarban voltam. Ha egyszer egész szabadon írhattok, ti is zavarban lesztek, megjósolom nektek, hogy nagy-nagy zavarban lesztek.

A Hét, 1916. december 10.

A PARASZT

Valaki múltkor ezt kérdezte tőlem: vajon mért olvassa az újságokban oly ritkán, hogy ez vagy az a paraszt, ez vagy az a földműves, ez vagy az a napszámos elesett?

A kérdés nagyon megdöbbsentett. Hirtelenében nem is tudtam reá válaszolni. Sokat beszéltünk a háború alatt a magyar parasztságról, és sokat is írtunk. Tollunk ilyenkor elhagyja a próza sík területét, és ódát ír, hasonlatokat keres, hogy valahogy megérzékeltesse, mit jelent nekünk a parasztság őszereje. Ez a lázas lelkesedés azonban félig-meddig vezeklés is. Nem ismerjük őket. Ha elesnek a csatatéren, nem jelenik meg a nevük, még egy kicsi hírecskében sem, hogy ezt egy szegény-szegény anyóka kívágja, eltegye az imakönyvébe, és ott őrizze hosszú-hosszú évekig, míg a papír - egyetlen emlék, mi megmaradt egy életből - elsárgul, a sorok elmosódnak, a betűk pedig megfakulnak és megvakulnak.

Vallanunk kell, őszintén. Sajnos, az egész világ társadalmi berendezettsége olyan, még a legrégebbi államokban is, hogy a parasztság csak távoli fogalom, óriási és hatalmas tömeg, de névtelen. Minden társadalom magán viseli még a felszabadított harmadik rend bélyegét, a polgárság eszmevilága érzi meg minden cselekedetén és intézményén, a negyedik rend, a mai parasztság pedig, bármennyire rokonszenves néki, alapjában idegen. A sajtó jellegzetesen a polgárságé. Polgárok - a már felszabadult harmadik rend polgárai - írják, és azok tartják el, azok veszik, azok olvassák. Innen magyarázom, hogy a polgárság főképp a saját veszteségeit tartja számon, többnyire csak a saját elhullott hőseit koszorúzza meg tölgylevelekkel. A parasztsághoz csak ódát ír, hasonlatokat keres, úgy beszél róla, mint egy pompás természeti jelenségről.

Ez az írásom legyen a negyedik rendé. Azoké, kikről senki se szól, a névteleneké, a szegényeké, a nem polgároké, kikről csak a hű és megbízható hivatalos jelentések számolnak be, de akiknek a neveit nem nyomtatja le a sajtó, még a haladó, jövőt akaró sajtó sem, mikor vitézségi érmet kapnak, se mikor golyó járja át délceg testüket, se mikor lerogynak a földre. A szegényeknek szegény a jutalma is. Egy betű-koszorút teszek le sírjukra.

Névtelenek ők, kik most szereznek nevet. Millió és millió áldott búzaszem az isten szántóföldjében... porszemek... buborékok... hullócsillagok...

Délmagyarország, 1916. december 10.

KABALÁK

Ősz nénike ül magános szobájában, a gázláng zöld derengésében, és paszianszozik.

Mióta az eszem tudom, mindig ezt tette. Úgy látszik, sohase tudta meg, amit akart. Még hetvenkét éves korában is tovább kell folytatnia a türelemjátékot. Sóhajtvá keresi össze a kártyákat, kirakja, aztán sóhajtvá csapja össze. Egyáltalán mindig sóhaj. Nincs megelégedve sem a kártyákkal, sem a földi események folyásával.

Most, hogy béke hírek szállingóznak, még szokott pihenőjét sem tartja meg. Éjjel-nappal résen van, túlórát vállal, inspekciózik. Béke vagy háború? Háború vagy béke?

Annyi bizonyos, hogy a háború visszacsínálása is ugyanolyan pokoli izgalommal jár, mint a születése. Megfordított sorrendben éljük át ugyanazokat az izgalmakat, melyeken egyszer már keresztülestünk, a sajtó bizonytalanságot, a reménykedést, a hideg és forró lázat, a bizonyosság első éles érzését, mely oly különös, hogy sokáig még érzésünkben is kételkedünk. A változás pedig, bár ezúttal - úgy rémlik - rosszából jóra való, mégis fáj. Fáj, mert pillanatról pillanatra többet remélünk, s még a jó ígérettel kecsegtető események se tudnak lépést tartani reményeinkkel.

A nénike különben nyugodt orcáján is gyötrelmes viaskodás tükröződik. Szelíd, kék szemében babonás fény van. Azt szeretné megtudni, hányadán vannak egymással a diplomaták.

Két éve nem olvas már lapokat.

Újságja ebből a harminckét oldalból áll.

Nézem a kártyákat, a különös képeket, az elkényszeredett figurákat.

Tavas... - és egy gondolat azt súgja, tavaszi offenzíva... Tél... - azt gondoljuk, téli háború... Geszler... Reding Itell... Harras Rezső... Rudenz Ulrich... és ó, a méléző Kuoni pásztor, ki bajszos ajkára nyomja ujját... kissé fontoskodva, de nagyon szomorúan... talán tényleg nem hisz a békében... Mert csak ezt silabizáljuk a kártyákról, mióta háború van.

Őszintén szólva, nem jobb lenne a szabadsághősök helyett odapingálni korunk igazi hőseit, kik szüntelen foglalkoztatnak bennünket, a föld hatalmasait, a miniszterelnököket, Lloyd George-ot... Briand-t... Bethmann-Hollweget... Stürmert... Sonninót... Tiszát...? Hiszen úgyis rájuk gondol minden kártyakeverő.

Meg kellene örökíteni arcukat, és azt, hogy a világháború alatt, amennyire nem hittünk az embereknek, annyira hittünk mindnyájan - kicsit vagy nagyon - a kabalában, a kártyában, a babonában.

Mellettem a vendéglői asztalnál egy kisfiú és kisleány széttöri a csirkecsontot. Vajon kinek a gondolata teljesül? A kisfiú felé tört el a csontosabb rész.

Megmondja, mit gondolt: lesz-e béke?

Erre a leány: ő is ezt gondolta.

Nagyon megdöbbenő ez, mert a kisfiú hat-, a leány ötéveske lehet. Ebéd idején pedig mind a ketten a békére gondoltak. Tudják, milyen jó a béke? Azaz, tudják, milyen rossz a háború? Úgy látszik, igen, mert csak anyjuk van velük, az apjuk helye üres.

Tessék most igazat tenni a két fogadó közt. Amit az egyik kabalája igazol, megcáfolja és lerontja a másiké. Ha salamoni ítéletet kellene hoznom, akként döntenék, hogy mind a kettőnek igaza van, és egyiknek sincs egészen igaza, az egymást megcáfoló jóslatok pedig tulajdonkép-

pen azt jelentik, hogy béketárgyalás lesz, mely sem igazi béke, sem igazi háború, de valami a kettő között. Egy lépést se lehet ma tenni anélkül, hogy ne botolnánk ilyen és hasonló kabalákba.

Íme, a béke madara nemcsak a galamb, de - szükség esetén - a csirke is.

A misztikum pedig a szenvedő, vén európaiaktól átszármazott az ifjú és boldog amerikaiakhoz is. Egy csomó amerikai lap mostan határozottan hajlik a titokzatosság felé. Kifejtik például, hogy az új elnöknek a 13-as szám hozta a szerencsését. Íme, itt is vannak bizonyítékok.

Neve tizenhárom betűből áll: Woodrow Wilson.

Feleségének neve: Eleanor Wilson.

Három leánya van és mind a három neve tizenhárom betűt tesz ki.

Tizenhárom évig volt a princetoni egyetem tanára, mikor először választották elnökké.

Taftot és Rooseveltet 1912-ben buktatta meg. Ha összeadják ez évszám jegyeit: $1+9+1+2=13$ -at kapunk.

A választótanács, mely akkoriban kimondta elnökségét, január 13-án ült össze.

A 13-as szám azonban még egyre kísért.

Mikor Hughes leszavazott Sevenammban, kiderült, hogy a tizenharmadik szavazó.

Az amerikai újságok pedig egyértelműen azt állítják, hogy a választási harcot Kalifornia állam döntötte el tizenhárom szavazójával. A tény annyival inkább érdekes, mert ez az állam többnyire a köztársaságiakat pártolta. A női szavazatok billentették a mérleget a köztársaságiak javára.

A játékot tovább lehetne folytatni. Kimutathatnám, hogy ez a cikk 25-én jelenik meg. Ebből csak tizenkettőt kellene levonnom, hogy tizenhárom legyen belőle. Soraimat az év tizenkettedik hónapjában rovom. A számot csak eggyel növelem, és előttem áll a végzetes 13. Wilsonnak tíz ujja van. Ne sokat teketóriázzunk, vegyünk hozzá még hármat. Az is tizenhárom. Két lába van: $2+11=13$. Huszonöt pár cipője. Harminchárom öltözet ruhája. $25-12=13$. $33-20=13$. Nemde, mindez titokzatos és csodálatos?

De itt abbahagyom. Attól tartok, hogy olvasóim lehurrognak. Rossz kenyér ma kabalákat leleplezni. Mindenki spiritizsma, babonás, rémeket vagy szerencsejeleket látó. Csalatkoztunk a józan észben, és hinni kezdünk a tudatlanság megváltó erejében. A kémikusoknál, kik fojtó gázokat kotyvasztanak, talán mégis többet érnek a középkori alkimisták, kik nem sokat használtak a világnak, de legalább nem is ártottak. Ezekben az években megismertük az ezerarcú fátyolos modern istennőt, a véletlent. Láttuk, hogy egy szeszélye többet határoz élet vagy halál felett, mint minden erőfeszítésünk, jószágunk és tudásunk. Csoda-e, ha nem tudományos munkákat olvasunk, de asztalokat táncoltatunk, és Wilson nevének betűit számolgatjuk, szorozzuk és köbre emeljük?

Talán itt van az igazi rejtély megoldása, a szegény-szegény világ megváltása. Ki tudja.

Napóleonnak is voltak kabalái. Wilsoné a 13-as szám. Vajon e varázssos szám szerint mikor tudja megteremteni a békét?

Az optimisták azt mondják: tizenhárom nap múlva.

A kétkedők: tizenhárom hónap múlva.

A pesszimisták pedig, akik nem beszélnek, ezt hiszik: tizenhárom év múlva...

A Hét, 1916. december 24.

VÖRÖS KARÁCSONY

Vörös karácsony van megint és nem fehér karácsony és nem fekete karácsony, mint egykor nagyanyáink mondták a kandalló mellett. Most már többszörösen nyilvánvaló, hogy az ellenség akarja így. Diplomatai újból olyan karácsonyfát gyűjtöttek a világnak, melyen kis csontvázak himbálódznak, és csigolyák csörögnek. Már a harmadik véres karácsony. Égő szérűk bíbor füstoszlopa világol ezen az éjszakán is, a gonoszság kormos angyalai pedig ezt visítják a srapszelek esőjében: „Átok és szenvedés a földön a jóakarátú embereknek”.

Vajon előkeressük-e a félénk viaszgyertyácskát, a régit, a kedvest, melyet a zöld búza szálai közé tettünk egykoron, hogy borral öntsük le kanócát, és lessük, merre gombolyodik majd a jósoló füstszalag? A jelképek a két és fél éves háború után is régiak maradtak. Csodálatos, hogy a háború garabonciás haragja sem söpörhette el őket. Még mindig halljuk a dalt. Messze gyermekkorunkból énekelnek felénk az emlékek angyalai. Megmaradt a világnak az ünnep. Emlékezünk, a háború kitörésekor mennyire féltettük a jelképet, az ünnepet, a művészetet. Abban a hiszemben voltunk, hogy a háború mindent összeráz, alapjaiban bolygatja meg közmívelődési intézményeinket, és becsapja - sok évre - a színházak kapuit is. Azon az estén egy asztalnál színészek ültek. Sápadtan dugták össze fejüket. Arról beszéltek, hogy ki milyen mesterséget tanul. Tudták, hogy a forradalom meg a nagy háborúk idején is volt színház, hogy az embereknek akkor is volt ráérő idejük elmenni a teátrumba, mikor délelőtt a „történelem színpadán” szerepeltek, nyugodtan ültek a páholyok vasrácsai mögött ugyanazok a párizsi utcahősök, kik imént még a barikádokon játszották el fontos szerepüket, mindez azonban távolinak, különösnek, érthetetlennek rémlett, és - őszintén szólva - afféle történelmi füllenésnek tartották. Az első hónapokban mutatkozott is holmi halovány tiltakozás a színház ellen. De később kiderült, hogy sohase volt oly szükség a festett világra. Csillapítószernek bizonyult, rosszat felejtetőnek és jóra emlékeztetőnek. Háborús darabokat nem is játszanak már sehol a világon.

Az élet hatalmas üzemében itt-ott némi rokkadás, ellanyhulás vagy elégtelenség van, de a színház fellendült, új és új érdeklődőket vonz, és fényrózsái diadalmasan égnak. Különös jelenség ez. A könyvtárosok szerint a könyvek is jobban kelnek, mint annak előtte. Csak talán a líra szárnya szegett meg kissé. Ez a kor, mely cselekedetre rendelődött, az akciót, a küzdelmet, a mozgalmasságot, a drámát kívánja minden ízével. Ha idillt akarsz látni, menj a színházba. Kislányok ülnek a páholyokban szalagos hajzattal, kisfiúk tisztára mosdottan, szőke fejjel, lehajtott gallérjuk alatt csokorra kötött kék nyakkendővel. Az élet, melyet száműztek a földről, ide menekült. Ez az a modern templom, mely háború idején is nyitva van.

Színház és Divat, 1916. december 24.

A CÁR BARÁTJA

A cárral minden áldott nap egy óra hosszat imádkozott térden állva egy szibériai paraszt, a *sztarec*, ki a helyesírást se tudta emberségesen.

Grigorij Rasputinról - most, a halálhírével kapcsolatban - megtudtuk, hogy úgy írt, mint egy béres, görcsös, ákombákom betűkkel. Ajánlólevele mégis minden szárnyasajtót felpattantott. Villában élt ez a jámbor és istenes analfabéta, selyemkaftánt hordott, gondosan fésülte tömött, villanyos szakállát, melybe előszeretettel mélyesztette el kék-fehér, már kifinomodott kezét, mikor egy muszka arisztokrata hölgygel beszélt vagy valami meghibbant hisztérikával, ki asztalt táncoltatott, s kapcsolatot tartott a szellemekkel. Mindenkit tegezett, akár az istent vagy a cárt. Alig vannak már regényes népek. Az orosz még mindig az. Minden népszokása erre vall. Náluk ma is eleven valóságok a babonák, a tükörben keresik a hold arcát, félnek a nyúl-tól, és hisznek a természet beszélő jeleiben. Rasputin itt fényes pályafutást futhat végig, vagyont, nevet szerezhet, parázs vitát kavarhat a Dumában, minisztereket emelhet és bukathat, s egy világháboródnak kell jönnie, hogy orvul meggyilkolják (állítólag arisztokrata összeesküvés volt egy főúr kertjében), s holttestét éjszaka évadján autóra tegyék, és - mint regényes írásokban olvassuk - a Névába dobják.

Kotorják a Névát éjjel, szurokfáklyák vörös fényénél. Azt táviratozzák, hogy meg is lelték már a holttestet, revolvergolyók fűródtak a *sztarec* ötvenéves, daliás paraszttestébe. A másik távirat megcáfolja ezt. A harmadik azt sejteti, hogy csak egy viaszbabot hajítottak a szomorú folyóba, és a *sztarec* most valamelyik kolostorban imádkozik, óriási olvasóval fonva körül kezeit, új politikai cselszövényeket, új kalandokat, új szerelmi viszonyokat bogozgatva. Senki se tudja, hogy él-e vagy hal-e. A kínai fal nem olyan vastag, mint az orosz fal. Oroszországot ma is a köd titokzatos, könnyű, de áthatolhatatlan fala bátyázza körül. Ami hír pedig a sivatag és fehér országból érkezik, érthetetlen a számunkra, hiába fordítják le a nyelvünkre, s hiába magyarázzuk a lélekelemzés kulcsa szerint, idegen és ismeretlen mindörökre.

Ki volt ez az ember? A lélekbúvárok és a történészek egyformán tanácstalanul állanak - legalább egy időre - eltűnt alakja előtt. Egy kalandor erejével, egy bűvész, egy keleti kígyóbűvölő, egy XX. századbeli hipnotizőr varázsával uralkodott azon, ki milliók és milliók fölött uralkodik, a fehér cáron. Az idegbeteg Romanov Miklós megpróbált küzdeni ellene, de hamarosan fel kellett adnia a harcot. Szívós és erős volt a szibériai paraszt, a modern taumaturg. Merényleteket követtek el a *sztarec* ellen - vajon a cár megbízásából vagy a cár ellenére is: kétes -, törrel és parlamenti oktobrista-beszédekkel, s minden merénylet után hatványozódott az eleven ereje. Számúzték őt? Engedelmesen ment, letelepedett szibériai házába. Akkor azonban a cár észrevette, hogy a kis cárevics arca pergamensápadttá válik, a füle átlátszó, a szeme ijesztően nagy. A berlini és a párizsi orvosok minden tudományában nem bizakodott annyira a cár, mint ebben az aszkétikus és erotikus szerzetesben. Visszahívatta magához. A kalandor-szerzetes pedig jött, száján forró imákkal, jóslatokkal, alázatos kérelemmel, mely tulajdonképpen parancs volt, túlvilági és acélkemény. Boldogan alélt karjaiba az akaratgyenge uralkodó. Az, aki senki előtt se hajolt meg, örült, hogy valaki előtt a porba kell roskadnia. A fürdőszobába vezette urát, az orosz fürdőszobába, mely félig-meddig vallásos szentély, hogy istennek tetszően alázatossá tegye. Itt pedig ima és jóslás közt országok, népek, világok sorsa dőlt el, a tudatlan, ravasz, sunyi aranyparaszt egy kézmozdulattal megsemmisítette diplomatak munkáját és a parlamentek határozatát. Valaha mindezt nem hiszik el utódjaink. Egy állam-szervezetet a spiritizmus mozgatott, a szellemek írták sok-sok éven át - vékony, kísérteties ujjal - a világ történelmét.

A cár olyan napokon is imádkozott és térdelt a titokzatos paraszttal, mikor bíbor tüzek hullottak a falvakra, szíjat hasítottak zsidó alattvalói hátából, és tompa ordítás kúszott a füstgomolyagokban. Szeme meredten tekintett, mintha üvegből lett volna. Egy kísértet erejével, láthatatlan vasmarkával tartotta őt a *sztarec*, gyötrője és korbácsolója, egyben vigasztalója és kedvre derítője. Most egy óriási tábor suttogva jár az orosz városokban, a betegek, a holdkórosok, a babonás és perverz misztikusok összesúgnak, úgy érzik, hogy őket is valami baj éri, nem tudják, merre van Grigorij Rasputin, és mikor, milyen alakban tér vissza. Az atyuska pedig lankadtan néz körül, és a keresztt előtt az az érzése, hogy gyöngé testéből kiszállt a delej, melyet ez a rendkívüli ember bűvölt beléje. Ha künn járt az utcán, a tömegben, eddig is idegesen tekingetett hátra. Keresett valakit, aki barátja ezen a nagy és vad világon. Egyetlen barátját - úgy rémlik - megölték.

Most egyedül van.

Egyenlőség, 1917. január 13.

KIP-KOP

Mireánk nézve, kik polgári sorban nevelődtünk, az volt a legnagyobb fenyegetés, mikor apánk szigorú szájjal, dermesztő rövidséggel ezt mondta: Suszterinasnak adlak.

Azt hittük, hogy ez a legrosszabb. Nem tudtuk, hogy van ennél is rosszabb. Például az, ha nem ad suszterinasnak. De naponta elküld az iskolába, és engedi, hogy másszuk végig a polgári nyomorúság lajtorját. Mert ezerszer rosszabb minden suszterinas-sorsnál egy jegyzőcske, egy tanár, egy tanító vagy egy körorvos szerény élete, és rosszabb az is, ha valaki naponta négyszer - reggelire, ebédre, uzsonnára és vacsorára - kénytelen felszeletelni az agyvelejét meg a szívét, ötletekkel körítve, és - mondjuk - egy ország jóhírű, független írója. A suszterinas vígan fűtyülhet a sötétben, fiatalsága gondtalanságában. Belőle idővel suszter lesz, tisztos és jó mester, ki százhusz koronáért árulja a cipőt, s aztán hadseregszállító, ki gyümölcsös s érdemes kötést csinál. Csak a cifra nyomorultakból, a sápadt, seszinű, sávós diplomás értelmiségből, a koldus arisztokratákból nem lesz itt semmi, soha.

Jellemző azonban, hogy a mi úri gyermekkorunk mumusa, kísértete a zöld kötényes, kócos, vad suszterinas volt. Egy petróleumlámpa rezes aranyában láttuk nem egészen tiszta ábrázatát. Gubbasztott a csirizszagú levegőben sunyin, vagy cigaretta-, szivarcutakat szedett fel a járda peremén. Ő volt a mélység, a szenvedés és büntetés fokmérője, a határ. Mindezeket pusztán azért jegyzem fel, mert úgy látom, hogy, mint annyi más, ez a regényes régiesség is veszendőbe megy a háborúval. A kaptafa bevonult az iskolába. Egyik budapesti polgári iskolában a diákok maguk talpalták rossz cipőiket. Úgy történt ez, hogy télvíz idején vizitet tartott náluk az iskolaorvos, az egészségüket rendben levőnek tartotta, a lábukat is, csak a cipőjüket kifogásolta. Erre a mai hadi nyomorúságban felcsaptak a kisfiúk suszterinasnak, tanrendjükbe beiktatták a *talpalási gyakorlatot*, a *talpösszeállítást*, a *foltozási és fejelési ismétlést*, s ma már tanult varga mindahány. Két pedellus a mesterük meg egyik pótzászlóalj katonavargái. Ezek aztán valóságos ezermestereket, cipőművészeket, talpaló virtuózokat faragtak a kis lurkókból.

Idegenkedve olvasom el ezt a híradást többször egymás után, csökönyös meg nem értéssel. Nem tudok derülni rajta, ódát írni arról, hogy ejh-hajh, milyen karakán gyermekeink is vannak, meg hogy az iskola csizmadiaműhellyé válik. Kétségtelen, emberséges ember lehet az igazgatójuk, aki kis tanulóit nem engedi mezítláb járni, s még cipőt is tud szerezni nekik ebben a cipőtelen s mindentelen világban. Mi azonban nem vagyunk olyan optimisták, mint egyik miniszterünk, aki annak idején boldogan mesélte el, hogy akad olyan becsületes és derék törvényszéki bíró, ki maga talpalja meg gyermekei cipőjét. Ezt a képet most kiegészíthetjük. Már a törvényszéki bíró gyermeke is talpal. Bizony-bizony, nem eszményi állapot. Mi igenis azt tartanánk helyesnek és szépnek, ha a törvényszéki bíró üres óráiban olvasna vagy hegedülne, a fiacskája pedig hosszan és boldogan lustálkodna, hogy nagyra nőjön a teste meg az elméje. Mert semmi se oly sorvasztó, mint ez a korai munka, ez az örökös, falanszterszerű céltudatosság. Az pedig, hogy a gyermekszobába, az iskolatermekbe is becsempészik, komoly meggondolásra késztet mindnyájunkat. Vajon milyen lesz az élete, a világszemlélete ezeknek a szegény kis öregeknek, a mai diákoknak, kik négytől ötig számtant tanulnak, öttől hatig pedig talpalnak? Félünk attól, hogy a cipőt az ember szerves részének tekintik. Nagyon sokat gondolkoznak majd a cipőfelsőrészen, s elfelejtenek eszmélni az emberre, önmagukra. Minden, amit igazán és mélyen tudunk vagy érzünk, a gyermekkorunkban fogant bennünk, a pihenés áldott délutánjain, a lusta termékenység perceiben, mikor *semmire se gondoltunk*, és *semmi se csináltunk*. Áldottak azok, kik hozzájuttattak bennünket ehhez a tétlenséghez. Ma ennek az idilli és regebeli tétlenségnek - úgy rémlik - vége. Vegyük ezt tudomásul komolyan és komoran, ahogy illik, de ne varrjunk rá hímet, ne csináljunk erényt a kénytelenségből. A

felserdülő emberiség, mely csak kenyérjegyről tud és nem kenyérről, tejcéduláról és nem tejről, különórákról, különmunkáról s nem életről, nem fejlődésről, éppolyan ám, mint a már felserdült emberiség, mely, szegény, nem tudta, hogy mivel serdült fel. Mi a szívünk minden szomorúságával tekintünk ezekre a koraérett gyermekekre, ez apró diákvargákra, kik már az iskolapadokban megízlelik az élet keserű ízét, s kénytelenek belátni, hogy az úgynevezett *felőtt, komoly* társadalom képtelen gondoskodni róluk, minthogy *mással van elfoglalva*. Nem szabad elfelednünk, hogy minden jó a munkamegosztásból keletkezett, azzal kezdődött az emberi közművelődés, hogy más és más ember vállalkozott annak idején a csizmák gyártására, a lovak vakarására, az igazság osztására, a kocsihajtásra, a betűvetésre, s hogy ez a közösség, a társadalomnak ez az összetartó kapcsa napról napra jobban meglazul, a munka pedig egyre jobban decentralizálódik. Ne álljanak elénk hamis bérencbölcsék. Az az igazi bölcs és jó ember, ki ezt az ijesztő jelenséget, a háború egyenes következményét, már most észreveszi, és idejekorán figyelmeztet rá.

Titeket pedig, szegény kis testvéreim, mélységesen sajnállak. Azok, kik elvették a világtól a békét, titőletek is ellopták a métát, a bélyeggyűjtést, a zongorázást, a kószálást, a versírást, a fiatalság csitri szenvedélyeit, elrabolták tőletek egész ifjúságtokat. Sohase kapjátok vissza. Később hiába követelitek. Éjjel, mikor aludtatok, valaki elcsente párnátok alól, feltörte a játékfőköteket, és elvitte onnan. Ha valaha felnőttök, próbáljátok megkeresni, hogy kinél van, ki zárta be gondosan a safe depositjába, aranyakra váltottan, acéllakattal lezárva. Ott talán megtaláljátok.

Most pedig tompán zakatol köröttetek a világ. Kip-kop, kip-kop - mondja a kalapácsotok. Kip-kop, kip-kop - mondja összemarcangolt agyatok. Kip-kop, kip-kop - mondja ájuló szívetek. Gyerekek, nem tudok szomorúbb zenét, mint a ti kalapácsotok zengése.

A Hét, 1917. január 14.

MERT CSÚNYA

A német lapok még mindig visszhangosak a rendőrségnek ama páratlan intézkedésétől, hogy egy színháznak tisztán művészi plakátját betiltotta. Indokolás? Csakugyan, még indokolás is volt a rendeletben. Az volt az indokolás: mert csúnya. Az indokolás azonban lehetett volna fukarabb szavú is, kevésbé ilyen esztétikaian elmélyedő és fejtegető. Teljes joggal ezt mondhatta volna a német rendőrség, minden magyarázkodás és udvarias kézmosás nélkül: csak.

Ha így tiltják be ezt a plakátot, melyre Reinhardt színigazgató a sötét és véres Atreusz-fit, Agamemnónt pingáltatta, akkor az önfegyelmességre és példás engedelmességre szoktatott német fajta bizonyára szó nélkül siklik át a kis eseményen, és egyetlen újság se beszél meg a rendőrség különös tilalmát. Ellenben a német nép esztétikaian iskolázott, s náluk minden borkorban, minden hársfa mögött egy-egy magántanár terem, aki már serdülő korában értekezést írt a *szép*-ről és a *csúnya*-ról. Mit jelent az, hogy a rendőrfőnök azt állítja egy plakátról, hogy csúnya? Ha a komor ógörög király, aki bizonyára távol áll minden időszerű újjörög politikától és háborús tűzvészektől, *csúnya*, akkor joggal fel lehet tenni, hogy a keserűvizes hölgy, a márványkeblű és a porcelánbőrű, ki málnapiros ajkaihoz oly égi kéjjel emeli a hasajtós poharat, mintha azt mondaná: „Jaj, be üdítő!”, hogy ez a reklámistennő, ez a székrekedés ellen oly meggyőződésesen küzdő modern szépség a *szép*. Valóságos parázs esztétikai viták indultak meg a széplelkű rendőrfőnökkel. Egyoldalú viták, mert csak az esztétikusok beszéltek, a rendőrfőnök egy kukkot se szólt.

A tilalmat mindenesetre érdemes feljegyezni a leendő történészek számára is. Kár lenne jelentőségében lebecsülni. Semmi hadi érdeklődéssel nem függ össze az, hogy egy színházi plakát *csúnya* vagy *szép*. A diadalmas német nép isteni kedvét nem lohasztja az sem, ha a plakát véletlenül *csúnya*, sőt *pocsék* is. Itt alapjában nagyon nagy dolgokról, örök elvekről van szó. A művészet a háború óta külön élt, a maga kicsiny szigetén, úri elzárkózottságában egyetlen semleges terület volt, a svájcinál is svájciabb, ahova katona nem tehetette lábát, őrszemek nem kukucskálhattak be, sürgönyök nem futhattak, megközelíthetetlen minden kábeltávírat, jegyzék, konferencia számára. Minden művész *salvus conductus*t kapott a háború poklában. A hadvezetőség gondoskodott arról, hogy bátran, nyílt szemmel és pártatlanul járassanak az égnek - a láthatatlan nagyhatalomnak - a diplomatai, jogukat és igényüket tiszteletben tartották, zászlójukat, a fehér papírt, melyre írnak, rajzolnak, terveznek, a szellem e hófehér lobogóját mindenkor barátságos mosollyal köszöntötték, hiszen tudták, hogy a művész - bármilyen fajtához vagy párthoz tartozik is - békét hirdet és békét akar.

Észre kell vennünk, hogy ezen a vonalon valami rendellenesség történt. De a művészet világában nincs mozgósítás. Tiltakozó jegyzék sincs. A költő, mikor a földet felosztották, elbámészkodott, a többi művész is megfélemlített a hatalomról, melyet a kalmár meg a többi szerencsés szerzett meg magának. Úgy érezték, hogy szellemükben van az erő, és a kék ég végtelen pusztája az övék. Gyengék és védtelenek mindannyian. Ha harcolni kell, a gyengeségüket, a védtelenségüket tárják fel a hatalmasok előtt. Ma is ezt teszik a művészek. Íme, a sápadt kezük, mely a tollnak, az ecsetnek a forgatásában vált véznává, az ujjaik, melyek a hegedűk húrjain és a zongorák billentyűin finomodtak el túlvilágian lengévé, alkalmatlanná minden küzdelemre. Védjétek meg, hatalmasok, őket, kik a saját megvédésükre gyengék.

Nem vagyunk sötétenlátók. De tudjuk, hogy a művészet szabadsága egyetlen kincsünk, melyen féltékenyen kell őrködnünk, még a világháború lázában és lármájában is. Ma még csak a plakátot tartja csúnyának a rendőrfőnök, holnap azonban csúnyának ítéltet egy rím, egy költemény, egy szobrot, egy képet, egy épületet is. Ez pedig veszedelmes. A rendőrfőnök esti sétáin különbséget tehet a *szép* és *csúnya* nők közt, éji razzián a tisztas polgárok és

csirkefogók közt, de nem tartóztathat le egy verset vagy egy plakátot, merthogy itt nem tud különbséget tenni a tisztas polgárok és a csirkefogók közt. Legyen a berlini rendőrfőnök jó fiú, mint ahogy ez meg vagyon róla írva. Ne pedig rossz fiú.

A Hét, 1917. február 4.

SZÉN

Egy széngöröngy gurult el a padlón, mely a fűtésnél kihullott a kályhából.

Gyermekkoromban megtanítottak arra, hogy a kenyér istenke teste. Minden morzsáját meg kell becsülni, és halálos bünt követ el az, aki könnyelműen elkótyavetyéli. Most emlékezem a régi tanításra, de - nem tudom, miért - a szénre alkalmazom. Azelőtt ilyenkor becsöngettem a cselédet, figyelmeztettem, hogy máskor rendesebben takarítson, aztán a csikorgó kis golyót, ezt a fekete piszkot elrúgom a lábammal. Ma mindez nem jut eszembe. Lehajolok, nagyon alázatosan, és felemelem, nagyon alázatosan. Majd az íróasztalomra teszem, oda, ahol a két legkedvesebb tárgyam áll. Az öreg kalamárisom, melyből még a nagyapám mártogatta a tintát lúdtollal, és a kisfiam arcképe, hathónapos korából. Harmadikul legyen ott a szén.

Nézem az éles villanyfényben. Azt olvastam, hogy most a hősivatagokon ordas farkasok vonítanak, és a mezei patkányok a húsfokos hideg elől falkákban menekülnek a városokba. Itt langyos meleg van, a kályha rostélya rózsaszínű meleget fűj rám. Mindezt e rongyos kis szén testvéreinek köszönhetem. Legyenek áldottak érte. Mi emberek, kik felkapaszkodtunk az uborkafára, nagyon sokáig megvetettük a szenet. Illendő, hogy vezekeljünk. Mert egykor, a hét kövér esztendőben, csak a szén két rokonát ismertük, becsültük és szerettük, kik nagyon közeli vér szerint való rokonaink, a grafitot meg a gyémántot, a szenet semmibe se vettük. Ő volt a szegény rokon, akit kihasználtunk, de nem ismertük meg az utcán, a szenesboltok körül. Hiszen mindig feketében, gyászruhában járt, szegény. A gazdag rokon, a gyémánt, báli fehérben. Én azzal büntetném a hívságos hölgyeket, kik a gyémánt bogyoit még most is villogtatják alabástrom nyakukon, hogy ezen a szigorú télen kályhába vettetném drága collierjüket. A gyémánt elég a levegőn, széndioxid válik belőle. Akkor őszinte és fekete lesz ő is, mint a rokona. Belül mindig fekete volt. Egy kis vaskályhába beleférne a világ összes gyémántkincse, mely alá - bíznák csak rám - pokoli tüzet gyújtanék. A kályha mellé pedig odaállítanék három-négy koldust. Azok legalább felmelegednének, pár órára, a föld gazdagsága mellett. A nőknek szén nyakláncot kellene viselniök. Aztán a szénkereskedőket meg az ékszerészeket is cserére kényszeríteném. Félek azonban, hogy a csere nem sikerülne. A szénkereskedők nem cserélnének az ékszerészekkel.

Van-e nagyobb hatalom kerek e világon, mint ez a csöpp széntörmelék? Angliával, Franciaországgal, Oroszországgal, Olaszországgal, Szerbiával, Montenegróval, Romániával, Japánal, Amerikával még mindig nem értjük egymást, de abban már megegyeztünk, hogy a szén minden, a szén a háború, a szén a győzelem, a szén a vereség. Életünk, melyet beszívunk, a levegő tele van szénnel. Egykor őserdő volt a szén, mely teleitta magát az ezer év előtti napfénnel, és most - engedelmesen és kötelességtudóan - visszafizeti a régi napfényt, kamatos-tul, a didergő embereknek. Ha ő nincs, nem ég a lámpa, nem megy a kocs, nem rohan a vonat, nem fut a toll a papíron, megáll az egész élet. A tűz istene lakozik benne. Úgy látom, hogy minden pallérozottsága ellenére is tűzimádó az ember. Kék orral, piros füllel imádkozik a kályha mellett a tűzhöz, a szénhez.

Nemcsak bámulom ezt a kis szenet, de ki is mondom a nevét, többször egymás után, hangosan, hogy halljam, és eltelvek meleg zamatától. Kurta, egytagú szó. Mintha a nyelv szelleme - minden nyelvet a népek lángelméje talált ki -, a nyelv leleményessége is jelezni akarná ezzel, hogy mennyire fontos, nincs idő körülírásra és köntörfalazásra, sietni kell, nagyon, nagyon kell sietni. Ezért oly rövid, mint ez a szó: tej, mely az életet jelenti. Ezért oly rövid, mint ez a szó: jaj, mely a halált jelenti.

Jókai valaha fekete gyémántnak nevezte. Akkor az ötlete meglepő volt. Ma természetes. Hiszen ma a gyémántot nevezzük fehér szénnek.

Pesti Napló, 1917. február 11.

ÁRNYÉK

Az orvos, akivel beszélgettem, sápadt volt és fáradt, szegény, mint egy mészáros. Háborús orvos volt, kinek a karja a kötözéstől zsibbadt el, és ezen az estén sok feketét ivott, sok szivart szívott el. Azt kérdeztem, mennyire haladt az ő nagyszerű tudománya a háború alatt? Néhány új műtétről és tapasztalatról szólt, de végül - egy kézlegyintéssel - bevallotta, hogy az alkotó orvostudomány, a laboratóriumi munka majdnem teljesen szünetel. Eddig élt az orvostudomány a céljának. Ma pedig használják. Nem volt kor, melyben ennyit dolgoztak az orvosok s ennyire hasznosak és krisztusiak sem voltak, ellenben az a bizonyos, hogy csak a régi tőkéjüket fogyasztották. A tüdővész gyógyítása... a skarlát baktériuma... a rák széruma... mindez a béke régi ábrándjának rémlik... Katonája most minden orvos a tudományának, végrehajtója és harcosa. Az a vezérkar, mely egykor zárt szobákban, éles villanylámpáknál a görcsövekbe kukucskált, az újítók, a gondolat forradalmárai, kik a lehetetlent lehetővé tették, otthagyták őrhelyüket, ahol nem az emberek, de az egész emberiség egészségére vigyáztak.

Ők is úgy vannak, az orvosok, mint a bölcselők. *Embarras de richesse*, a gazdagság zavara bolygatja meg köreiket, holott az ő múzsájuk is az, aki a filozófusoké, a halál, melyet le kell gyűrniök és meg kell érteniök, az a halál, mellyel ma lépten-nyomon találkozunk a körutakon és a kapuk aljában is. Különös, soha kevesebbet nem beszéltek a halálról, mint a sok-sok halál e korszakában. Nagyon közel van hozzánk, és védekezünk ellene. A gondolkodók pedig, az árvák, úgy védekeznek a gondolat ellen, mely ma különös mártíri gyötirelem, hogy egyáltalán nem gondolkodnak. Évezredek óta kutatta az emberiség, hogy mit jelent az az ajtó, melyen eltávozik az életből, a titokzatos *kijárat*, s maga az élet is, mely úgy került kezébe, mint a gyermekébe egy ismeretlen játék. Ebben a korban a halál afféle gyakorlati problémává süllyedt. Nem érezzük már borzongató és mély varázsát, ami annak idején megillette szívünket akkor is, mikor egy budai utcában meghalt egy hetvenéves anyóka. Elnémultak a költők, de elnémultak a bölcselők is.

Évek óta egyetlen könyv sem jelent meg, melyben az ember a sorsát és célját tudakolja az égtől. Azokat a „bölcseleti” munkákat, melyek a háború alatt íródtak, kihajítottam az ablakomon, és utánuk kifüstöltem a szobám. A halál roppant emberi távlatából, a békétávlatból békátávlat lett. Csakhogy éppen kíváncsiak az emberek. Könyvkereskedőktől hallok, hogy egyetlen könyv se olyan kelendő manapság, mint Nothnagelnek a halálról szóló kis népszerű értekezése, melyet a halál *svindlikurzus*-ának szeretnék nevezni. Ma már csak ennyire futja. Az igazi és nagy halál közelére a durvábbak közönyösesek, azok pedig, akik emberek, el-takarják az arcukat, és befogják a fülüket, nem mernek foglalkozni vele, mert még annyira sem függetlenek tőle, mint valaha.

Sohase csodálkoztam azon, hogy Lassalle Ferdinand, a nemes német, egykor glaszékesztyűben és gyémánt inggombokkal szónokolt a rongyos és éhes tömegnek. Ő igazán láthatta a nyomorúságot mert szabad volt tőle. Csakis egészséges orvos gyógyíthat, a beteg orvos nem. Az orvostudomány meg a bölcselet is csak akkor térhet vissza a munkához, ha majd újra kezébe kerül az élet és a halál, mely már régen nem az övék. Mert a háború nemcsak az életet vette el az emberiségtől, de a halált is.

Pesti Napló, 1917. február 14.

HARAGSZOMRÁD

Úgy rémlik, hogy a világ haragszomrádot játszik. Különösen pedig a budapestiek. Soha olyan őszinték nem voltak, mint a gorombaságnak ebben az aranykorában. A kalauznő lerúgja a tölténygyári munkást, ki a felhágóra kapaszkodik, a dohánytőzsdében a gyufát úgy vágják az asztalra, hogy felrobban, a piacon a kofák kárörömmel hörgik, hogy hála istennek megint nincs semmi, az üzletben nem köszönnek, vállat vonnak, úgy adnak vissza, hogy a pénz legurul a padlóra, és a vevőnek kell felszednie. A telefonközpont pedig kellemes szopránnal kacag azon a jó, de nem új tréfán, hogy senki se kap számot. Végre az emberek szívük szerint gyűlölhettek egymást.

Az alagút bádogasztalkája mellett ül egy zöld arcú, madárképű hivatalnok, egyenruhában. Reggel korán, mikor mindenki munka után rohan, egy rokonszenves, szemüveges úr odamegy az üvegkalitkához, és nehogy fél óráig kelljen rostokolnia, megkérdezi a hivatalnoktól, közlekednek-e az omnibuszok. Az egyenruhás nem felel, reávicсорítja csorba fogait, csörgeti bádogjegyeit, mint egy mumus. Mert ahhoz neki semmi köze. A rokonszenves, szemüveges eloldalog, szó nélkül, szerényen. Csak távolról méregetik egymást. A zöld arcú és madárképű, akiről lesír az ínség, bizonyára azt hiszi, hogy a rokonszenves, szemüveges a háború felidézője, s a rokonszenves, szemüveges, akinek kopott a bársonygallérja, hasonlóan azon a véleményen lehet, hogy mindennek az oka ez a fázó hídőr. Szinte várom, mikor dobják át egymásnak a zsebkendőjüket: haragszomrád... haragszomrád...

Naponta százával lehet látni ilyen szomorú jeleneteket. Az ártatlanok, a szegények, a jók gyűlölik most egymást, egyre növekvő idegességgel, és gyűlöletük annál izzóbb, minél kevésbé tudják az okát. Sokszor szeretnék odalépni, hogy békét teremtsék köztük. Epés galambok, miért marakosztok? Hiszen ennek csak az ellenség örül, az, ki édesmindnyájunk közös ellensége. Nem vagytok tisztában önmagatokkal. Holott biztos vagyok, csak öt perc kellene tinéktek, öt szabad perc, hogy kissé gondolkozzatok. Akkor eloszlana minden félreértés. Üljetek le, árva embertársaim, otthon, a szobátokban, nézzetek a szívetekbe és elmétekbe, azután döntsétek el végre közösen: tulajdonképpen kire is haragszotok?

Pesti Napló, 1917. február 25.

KOLDUSOK

Gyérülnek, egyre gyérülnek az utcákon a koldusok. Mióta háború van, mintha egészen eltűntek volna a föld színéről. Nem állnak többé a sarkokon, magasra emelt kézzel, felkiáltójelek módjára vagy összekuporodva, görbén mint rejtélyes kérdőjelek. Talán megfagytak valami félszer alatt, vagy éhen haltak, vagy megégtek, vagy kivándoroltak innen egy jobb világba, nem tudni hova. Mindenesetre, a háború végzett velük. Próbáld elgondolni: mi ma egy alamizsnafillér vagy: egy alamizsnaforint? Hiszen ezek mellé most egy-egy kenyér-, liszt-, cukor-, bab-, zsír-, tej-, kávéjegyet is oda kellene pottyantani az alamizsnáskalapba. Azután olyan kicsinyben, mint az egykori koldusok vásároltak, egyáltalában nem adnak, semmiféle boltban. Megtörtént a csoda, a koldusoktól elvették a koldusságukat is, a háború alóluk is kihúzta létalapjukat. Szélhámosok, kalandorok, apró, balkörmű ügyesek jöttek a helyükbe.

Most látjuk csak, hogy még ők is, a szerencsétlenek, a béke idilli képéhez tartoztak, a koldusok, akik az utolsó állomást, a határt jelentették, melyen túl már nincs semmi. De ezen a határon, a küszöbön nyugodtan ültek. Olyan nyugodtan, mint az ínség királyai, a nyomor nábobjai, a semmi tőkésai, kik tudták magukról, hogy foglalkozásuk a szegénység, és semmi egyébbel nem szabad törődniök, csak a hivatásukkal, akár a papoknak vagy a művészeknek, s olyan biztosan, mint akik a földre estek, és tudják, hogy tovább nem eshetnek. Vajon mi baj érheti a koldust? A koldus mindig koldus marad. Akkor is, ha nem kap alamizsnát. Éppen ezért öntudatosan, bátran néztek farkasszemet a többi emberekkel, temetők bejáratánál, bűrük és mocsarak mellett, szinte tüntetően nyújtották feléjük fekete kezüket, színes sebeiket. Mert az élet végtelen gazdagságát hirdették ők is, mint a hatalmasok, a lángelmék.

Hol vannak ma? Íme, akik egészen lenn voltak már a mélyek mélyén, lefelé hullottak, még őket is csapásként sújtotta a rosszakrossza, a háború. Azt kell hinnem, hogy - szegények - mellékfoglalkozást vállaltak, mert ebben a gyászosan szervezett társadalomban még a nyomorukból sem élhettek meg. A nagy és határtalan és patriarkális szegénységet fel kellett váltaniuk kis és korlátolt és kucorgó szegénységgel. Korunk minden regényesen-nagyot és izzóan-egyéni porral hint be. A koldusok kihaltak lassan-lassan. Lélektani lehetőségük is megszűnt. Ma már nincs gondtalan sétáló, akit felrezzenthetnének siralmas ábrázatjukkal. Kicsit mindannyian hasonlatosak vagyunk hozzájuk. Tenger nincsetlenségüket valahogy szétoztották millió és millió részre, úgy, hogy mindannyiunknak jutott egy karc a sebükből, egy könnycsepp a sírásukból, egy hánccs a koldusbotjukból, egy rost a condrájukból és egy morzsa a penészes kenyérükből.

Pesti Napló, 1917. március 5.

SZÖRNYŰ RUHÁK

Mint mikor a tolvajlámpást egy sötét zugolyra szögzik, a citromsárga márciusi verőfényben pár pillanatra felragyog az utca, és mindent sokkal jobban látni, mint azelőtt; ruhák mozognak az aszfalton. Bennük emberek is vannak, de azok nem fontosak. Csak ruhák. Télen még valahogy összeolvadtak a testvéri sötéttel. Most azonban kiderült, hogy milyen a legújabb divat ebben a nem éppen előkelő városnegyedben.

Úgy rémlik, hogy azok a télikabátok divatosak, amelyeknek olyan a színe, mint a romlott tejeskávé. Barnák mind, nagyon határozatlanok és fájdalmasok. Egyik mint a kávémérésbeli kiskávé, a másik, mint a rántás, de vannak húslé-, moslék- és enyvszínűek s másfélék is, a barna szín ezer változatában. Majdnem mindegyikről leszakadt egy-két gomb, de a cérna vagy a férc még mindig ott fityeg, sokszor a leffegő bélés is, tüntetően, kihívó szemtelenséggel, a gomblyukak pedig akkorák, hogy akár az ököl is elfér bennük. Alul egy kabát, melyen annyi ránc van, mint egy német filozófus homlokán, mintha töprengene a kabát, gondolkozna valamiről, mélyen. A nadrágok azonban mind alázatosak. Ezeknek csak térdük van, mint a hívőknek, állni, menni nem tudnak már, csak térdelni, lerogyni, összeesni. Azt hinné az ember, hogy tulajdonosai otthon azonnal letérdelnek egy sarokba, egész nap térden állnak valami gonosz csíny miatt, attól olyan dagadt a térdük. Szörmet is látni itt-ott, a szegény lányok egy döglött macskát, egy leforrázott, kopasz kutyát csavarintanak nyakukba, olcsó, hamis, beteg prémekeket, melyek már egészen levedlettek az esőtől. A férfiak nyakát rojtos gallér keretezi, melyben mindig látszik a rézgomb, mert a nyakkendő körülbelül másfél centiméternyire van a gombtól. Maga a nyakkendő vékony. Egy akasztófakötél, ízlésesen csokorba kötve. Már az se igen tűnne fel, ha valaki egyik lábára sárga, a másikra fekete cipőt húzna. Különben az emberek édeskeveset törődnek ezzel, látható cinizmussal hagyják magukra szállani a port, a tollpihét, a szalmaszálat! Le se verik napokig. Mindezek fölött pedig trónol egy arc. Mert - ez a legbúsabb - e szörnyűségeknek birtokosa is van. Az arc többnyire értelmes és fölényes, s körülbelül ezt mondja: „Bocsánatot kérek, az alattam valókért egyáltalán semmi felelősséget nem vállalok, tisztelettel és üdvözlettel: X. Y.”

Valaha pedig, emlékezzünk csak vissza, ez a város mestere volt az öltözködésnek, az amerikai férfidivatnak, vasaltatta nadrágját, fölfelé tűrte a szélét, nyilas selyemharisnyát, fél lakkcipőt, kesztyűt, könnyed, ezüsfogantyús sétabotot viselt. Hol vannak a régi idők? Még a vidéken, az isten háta mögött sem volt ismeretes a mai pesti módi. Mennyi mélabú és fázó életunalom száll felénk most ezekből a töprengő kabátokból, haldokló nadrágokból, nagybeteg cipőkből, az utolsót sóhajtó gallérokából és nyakkendőkből, a lelketlen tárgyakból. Sunt lacrimae rerum... Olyanok ezek a szörnyű-szörnyű ruhák, mint az öngyilkosok bitang holmijai, melyeket a folyópartokon találnak meg. Már nem is tartoznak az emberekhez.

Pesti Napló, 1917. március 11.

TEJ

Csakugyan nagyon különös hely ez: éles fény vágódik a fehér asztalokhoz, a fehér székekhez, a fehér márványlapra, a leányok fehér kötényéhez, s az üvegekben, a poharakban tej van, a dara tejben fuldoklik, tejes rizskása gőzölög, a tányérokban tej csorog végig, még a földön is fehérlik a tej. Boldog fehér sziget ebben a fekete városban. Csak három ilyen csarnok van, hol a szegény emberek jegy nélkül ihatnak tejet. Izgatottan szaladnak ide, mosolyogva nyitják a kilincset, és bár budapestiek, egymás mellé ülnek, itt szeretik is egymást, mint a testvérek. Végre is tejtestvérek.

Ne higgyék azonban, hogy ennek a csarnoknak valami nyárspolgári zamata van. Sőt, itt érezni most a bűnt. Magam is megdöbbenek, milyen büntudat lappang a levegőben. Akik itt vannak, összebújnak, suttognak, és a szenvedély remegésével, az ajkak türelmetlen csücsörítésével nyúlnak a poharakért. Előbb még magukba szívják a tej édes szagát. Szemüket lehunyják, hömpölygő tejfolyókat képzelnek el a tej ez ártatlan morfinistái. Tejet adjatok nekünk, tejet. Valaha, hogy tilos volt a halál, a halállal kacérkodtak így a halandók, csapszékekbe bújtak, alkohollal mérgezték magukat, vagy a mesterséges paradicsom örömeit hajszolták az ópium barlangjaiban. Most itt ebben a tejcsarnokban, ebben a tejbarlangban folyik ugyanez a tivornya, a tilos étellel. Mert ma már az élet vonul katakombákba. Nem is csoda, ha ezek a szegények bűnnek, egyenesen perverzitásnak érzik, hogy tejet isznak, ők, az élet javíthatatlan kéjencei. De Quincey egykor kiadta memoárjait: *Egy ópiumszívó emlékiratai*. Milyen bűnös érdekesség lenne a budapesti memoár: *Egy tejivó emlékiratai*.

Íme, itt van az emlékiratból néhány árnyékrajz. Ezek a sovány diákok, ádámcsutkás díjnokok, tudóvésztes varróleányok és májbajos asszonyok az alakjai, kik majdnem kikapják a kisasszonyok kezeiből a lábast, és titkon osonnak el, lábujjhegyen, nehogy mások is megneszeljék a tej forrását, és feligyák előlük. Kedves öregurak sétálnak ki innen, kaján vigyorgással az orruk alatt, mint agg bűnösök, hogy hatvanéves korukban egy pohár tejet hörpínthettek le. Fehér bajszukon még mindig ott egypár fehér csöpp. Le se törlik, hogy tovább élvezzék az enyhe ízt, csöndesek és nyugodtak, és úgy ballagnak el erről a titokzatos helyről, a csecsemőkorukra való emlékezéssel, mint akiket valami titáni emlő szoptatott meg, és most már, ősz kis babák, le is feketnek, aludni.

Pesti Napló, 1917. március 18.

OROSZ KÖZTÁRSASÁG

A vonatom késik, és - vérbeli újságíró - a *Nagyvárad*i Napló irodalomtörténeti nevezetességű szerkesztőségében várakozom, mint kedves várakozóteremben. Fehér Dezső, a szerkesztő, sok új író nevelőapja, ki tegnap leültetett előbb a fehér asztalhoz, aztán este a felolvasóasztalhoz, barátságosan leültet az íróasztalhoz is.

Most tettük le a pesti telefon kagylóját. Az orosz forradalomról érkeznek izgalmas, még mindig kusza hírek. Ebben a tudósításban két szó üti meg dobhártyámat. Az új cárijelölt mindaddig nem lép trónra, míg nem tudja, hogy az orosz nép a régi államforma vagy a köztársaság mellett dönt-e. Orosz köztársaság... Milyen különösen hangzik. A muszka katonák letépik az épületekről a kétfejű sasos császári címereket s a csatornába vetik. Aztán a kék-fehér lobogók helyett piros zászlókat visznek a katonák, éltetik a nemzetközi szociáldemokráciát, Szentpétervár utcáin a *Marseillaise* hangzik, orosz szöveggel, a szegények himnusza.

Mi itt a várad

villanylámpánál el se tudjuk képzelni, mi folyik ottan, azok a hírek, melyek kezeinkhez érkeznek, csak sejtetik, milyen lázroham és görcs rázza a titáni testet, mely meg akar gyógyulni és élni akar, a vén országot, mely évszázadokig példaképe volt az elmaradottságnak és a tunyaságnak. Ha ez igaz, akkor az orosz nép nagyobb ugrást tett, mint a francia.

Franciaország, az egyház hű leánya, a forradalom örületében detronizálta az Istent, a józan ész

t ültette az oltárra, egy színésznő alakjában. A muzsik pedig, ki valaha a minden oroszok urának, a fehér cárnak csak említésére is lekapta sipkáját, és keresztet vetett, most istentagadóvá vált: megtagadta a cárt.

Ilyen csodát már láttunk A kínai fal is ledőlt. A Menny Birodalmából a Föld Birodalma lett, az ódon kínai császárság, a mandarinok dominiuma, a porcelán tornyok regevilága máról holnapra köztársasággá változott. Talán orosz földön is vannak még csodák.

S lehet, hogy hiedelmünket a holnap

i táviratok már eloszlatják. Egyelőre csak kéj

elgünk a különös hangzásban: orosz köztársaság... Soha ilyen bizarr jelzöt nem adtak a *respublica*-nak. Ha azt mondanák: fekete fehérség... vagy fiatal vénség... talán az is otthonosabb lenne a fülünknek, mint ez az elnevezés, ez a történelmi névváltozás, ez a nem álmodott, lázas szókö

tés: orosz köztársaság...

*Nagyvárad*i Napló, 1917. március 20.

ATYUSKA

Lucus a non lucendo - atyuskának hívták, mert sok millió fia közül senkinek se volt lelke szerint való apja. Talán csak egynek, a lelke és a teste szerint is. Annak a vesebajos kisfiúnak, ki már békeidőben is vaskorlátok közt, kifeszített szögesdrótok hálójában játszott, a cárevicsnek, kinek labdáit és karikahajtóit detektívek vették fel, s születése óta megosztotta apjával a rabságot. Ők ketten igazán szerethették egymást. Ezenkívül pedig senkit. Mind a ketten betegek voltak. Idegbaj és szívbaj, a Romanovok öröksége. A cár, mikor ment az utcán, ünneplő néptömegben, zászlók közt, állandóan hátratekingetett. Valami jött a háta mögött, utána, könyörtelenül. Rémnak látta, akkor, testtelen rémnak vagy őrző tömegnek, mely forradalmat ordít? Mit tudni. Annyi bizonyos, hogy a minden oroszok cáriját meg a feleségét ma már hosszú muszka szuronyok őrzik, a forradalmárok kezében vannak mint foglyok, az orosz XVI. Lajos várja, mit dönt a nép, és hideg rémülettel gondol eddigi életére. II. Miklós-ból Romanov Miklós lett.

A zsidóságnak eddig három óriás ellensége volt: II. Ramzesz, Nabukodonozor és Titus. Szörnyű uralkodók, kik már elhamvadtak, vagy a múmiák pólyáiban alszanak, de emléküik még ma is él. Ramzesz, a vörös szakállú egyiptomi antiszemita az első. Zsidó vér és könny tapad a kezéhez. Olyan fájdalom magasodik nyomában, mint a piramisok. Büntetésül meghal egyszülött fia. Nabukodonozor, Babilónia királya, Júdea és Jeruzsálem meghódítója arany-szobrot építtet magának, és megparancsolja a zsidóknak, hogy őt imádják az egyedülvaló Isten helyett, különben tüzes vaskohóba vetteti őket. Ismerik Dániel könyvét? A bálványozásnak ellenszegülő zsidókon nem fogott a tűz. Maga az agyaglábú kolosszus - mert erről a királyról szól a példabeszéd - ledőlt, és büntetése páratlan a történelemben, de a népmondában is. Állattá változott, és füvet legelészett. Titus római császár, az „emberi nem gyönyöre”, nyakig véres a zsidómészárlásoktól. Órola is szól a büntető legenda. Szűnyog szállt az agya velejébe. Az pedig úgy zümmögött, hogy kovácsokat hívott, akik súlyos vaspörölyökkel kalapáltak körülötte, nehogy tovább hallja a szűnyog éles, fájó, őrző muzsikáját.

II. Miklós orosz cár, ki a XX. században országol, ebben a társaságban jelenik meg. Így él majd képzeletünkben - és minden eljövendő nemzedékek képzeletében - halottas arccal, fehérén, kezében véres virgáccsal. II. Ramzesz, Nabukodonozor, Titus és II. Miklós. Alig különböznek egymástól. Csak talán abban, hogy a fehér cár az újkor minden eszközét fölhasználta arra, hogy a pogromokat megrendezze. Színpadi főrendezője ezeknek a véres népünnepélyeknek, még az utcákat is kijelölte, hol vonuljanak el a huligánok, és telefonon tette meg intézkedéseit. Gomel és Kisinyov az ő nevéhez kapcsolódik, mindörökre. Ha nem folyt vér, akkor a képzeletében látta a piros tivornyát. Egy német diplomata följegyzi, hogy a cár egyszer Carszkoje-Szelóban varjúkra vadászott. „Ujra egy zsidó” - mondotta, valahányszor egy varjú lebukfencezett a hóba. Ma felvilágosodottak vagyunk, újságok írják meg, táviratok jelentik minden másodperc történelmét, és néplegendák nincsenek a cár bűnhődéséről. Nem is kellenek ilyen legendák. Íme, maga a történelem büntet. A világháborúban egy orosz tábornok súgja a fülébe, hogy egyetlen megoldás: lemondani. Akkor aztán bolyong, gyorsvonatokon vagy kocsin - ki tudja, hogyan - a földtelen és országtalan és nép nélkül való II. Miklós, fehérsége még fehérebb, míg végre a forradalmárok hivatalos kommunikében jelentik, hogy az orosz harctéren két foglyot ejtettek: az orosz cárt és a cárnét. Katonái letépik az épületekről a kétfejű sasos cári címereket, csatornába dobják, a szentpétervári utcákon vörös lobogókat lenget a márciusi szél, s a *Marseillaise* hangzik, nem a francia, de az orosz szövegű, a szegények himnusza. Van-e népképzelet, mely ilyen merészet és ilyen igazságot mer álmodni?

1793-ban Franciaország, az Egyház hű leánya, a láz delíriumában a *Fête de la Raison*, az Ész ünnepe alkalmából detronizálta az Istent is, és a Notre Dame oltárára ültette mademoiselle Théroigne de Méricourt, a színésznőt. 1917-ben az orosz néplélek hasonló változáson ment keresztül. Megtagadta a cárt, kinek neve említésére is lekapta sapkáját a vakbuzgó muzsik. A francia nép istentagadóvá vált, az orosz nép a maga forradalmában cártagadóvá. Micsoda elképzelhetetlen metamorfózis. Egyelőre üres a cár trónja. Oroszország pedig talán a csodák és a regék földje lesz. Mert lehet, hogy erre a bitang trónra most végre az emberiséget és az igazságot ültetik.

Egyenlőség, 1917. március 24.

1918

Az olaszok egy kis hírecskét röpítenek világgá: tulajdonképpen csak 1918-ban kezdődik majd meg az antant igazi támadása, jövő tavasszal, mikor majd az amerikai hadsereg is részt vehet az offenzívában. Mindaz, ami eddig történt, semmi. A puskákat, a srapneleket, az ágyúkat eddig csak hangolták, akár a hegedűket, a gordonkákat, a nagydobot, a hangverseny előtt. Még a nyitás se hangzott el. Csak gyantáztak a háború tisztelt zenészei. Egy kis macskazenét kavartak három év alatt.

Ez a pokoli hírecske úgy repül a galambok közé, mint a varjú vagy a kánya. Nem kell azonban megijedni tőle. Minden évben felmutatnak egy kísérteties bábut, a levegőbe tolnak egy rémet, a következő év rémét. 1917-ben ezúttal szerepel először az 1918. De el lehetünk rá készülve, hogy minél inkább több esély van a békére, annál hangosabban emlegetik a jövődőt, annál messzebb évszámokat hallunk, annál veszettebbül kárognak azok, kiknek ez a hivatásuk. Mindenesetre vigasztaló, hogy csak egy évecskét helyeznek kilátásba, mely után csakugyan megkezdődik a háború. Eddig csak három-négy éves időegységekben beszéltek.

Nagyon tanulságos most olvasni a régi háborúk írásait. Kezünk közé akad Victor Hugónak a könyve, az *Année terrible*, a *Szörnyű év*, melyet a francia-porosz háború alatt írt, 1870-71-ben. Megdöbbenve olvassuk végig ezeket a váratlanul lángoló és érdekes átkozódásokat. Itten meg lehet lelteni a mai háború egész szókincsét, azokat a frázisokat, melyeket azóta az unalomig koptattak a földkerekség összes tollforgatói. Ebben a könyvben találjuk a híres szót: *a végleges győzelemig*, aztán: *a rákényszerített háború-t*, majd: *a becsületes békét, mely megalapozza az emberiség jövőjét*. Leghangosabban akkor kiált a költő, mikor a béketárgyalások tervéről értesül. Ez nem francia béke lenne, de megalázó porosz béke, csak most ne üljenek a zöld asztalhoz az isten szerelméért, csak most legyenek erősek. Hiszen még el se kezdődött. Most kezdődik. De a békét azért mégiscsak megkötik.

Kétségbeesve, fanyar és csodálkozó mosollyal ejti ki kezéből az ember ezt a könyvet. Az emberi szellem meddőségére vall, hogy ebben a háborúban még csak egy új frázist se tudtak kisütni. Egyszerűen mindent kiollóztak a régi háborúk írásaiból. Egy nyomtatott kérdőívet tettek az antant elé. „Mit csináltak ezzel a háborúval?” Felelet: „Ránk kényszerítették.” „Meddig harcoltok?” Felelet: „A végső győzelemig.” „Milyen lenne a béke, amit most kötnének?” Felelet: „Német béke, vagyis megalázó béke.” „Mikor kezdődik el a háború?” Felelet: „Mindig egy évvel később.” Az olaszok is ily értelemben feleltek.

Kitöltötték a kérdőívet.

Pesti Napló, 1917. május 9.

NERO UNOKÁI

Egy sárga könyv hever a szobámban, már majd egy éve, Bukarestből hozta egy barátom, francia könyv, háborús verseket tartalmaz. Mindeddig fel sem vágtam, annyira nem érdekelt. Ma azonban szaggyatást érzek a fejemben, lázam van. Ilyenkor még tetézni szeretjük a fájdalmat. Hasonló helyzetekben vissza szoktam idézni egy buta és gyalázatos ember buta és gyalázatos kijelentését, melyet aztán végtelen tisztelettel és hangosan, önmagamot ingerelve addig mondogatok, míg kétségbeesem, és a szellemi fájdalmam legyűri a testit. Milyen kapóra jön ez a könyv.

Cím: *A háború költői*. Kiadó: Berger-Levrault. Paris. Lapszám: 133. A költők: kettőt kivéve ismeretlenek, a jobbak ott is hallgatnak, ellenben erősen képviselve vannak az irodalom hadicsalói, az új *szellemi arisztokraták*. A kötet fő jellemvonása: tele van német szóval. Kecses szonettekben, alexandrinekben, stanzákban s gall igék között cifrán-furcsán tarkállanak az ilyesmik: (le) Zollverein, (la) Kultur, (la) Schlague, Wer da! Colossale, (le) Kamerad, (le) Kaiser, (le) Kronprinz, Mein Gott! Hoch! Einz, zwei! Die Gense-Parade, Gott mit Uns stb., stb. Másik nagyobb jellemző sajátága ennek a könyvnek az, hogy akárcsak a régi népéposzoknak, van főhőse is. Minden körötte forog, a neve, különböző jelzőkkel felszalonnázva, majd minden lapon szerepel. Roland énekében magát a francia hőst sem emlegetik annyit. Neve: Guillaume II., a német császár, kit a versfaragók - akár akarják, akár nem - valami varázslatos köddel vesznek körül.

Olvassuk el a könyvet, türelmesen, betűrendben. Maurice Allou, a történelmi enyveshát feltalálója, versikéjében egy hadvezért ír le, kinek elesik a fia. Önök előre sejtik, hogy mi történik, de az utolsó pillanatig nem hiszik el, hogy az író le meri írni az ócska adomát. Csalódnak, mert mégis le meri írni. A hadvezér a hír hallatára nyugodtan csak ennyit mond: „Folytassuk, uraim!” Én azonban nem vagyok hajlandó elfogadni a pátoszt, és csodálkozva kérdelem, vajon miért haragszik a hadvezér a fiára, kijelentéseit pedig - „Folytassuk, uraim!” - csak úgy értelmezhetem, hogy a másik fiát is meg akarja öletni.

Dominique Bonnaud már kedélyesebb: egy hadikutya „hősi halálát” írja le, amely fölött egy „ismert ügyvéd” gyászbeszédet tart. Pajzán versét „szellemes barátjának”, Teyssières tábornoknak ajánlja. Ha a tábornok is ily *szellemes*, akkor jól megértik egymást.

Théodore Botrel szóról szóra ezt írja: „Egyikünk meghalt... de vidáman kiált fel: *ez igazán remek, már meg is van ásva a sírom, itt a lövészárookban*”.

Hugues Delorme szerint a németek mind hidegfelvágott-mérgezésben halnak meg, hordószámra eszik a káposztát, és kilométer hosszú véreshurkával tisztogatják a fogukat.

Louis Marsolleau azon sopánkodik - egy szonettben! -, hogy már túl van a tényleges népfölkelői korhatáron: „Katonakönyveinkben - írja - ki van töltve az utolsó rovat is. Nagyon korán születünk, és nagyon későn halunk meg.” A vers 1914. augusztus 8-án íródott. Azóta a költő panasza bizonyára tárgytalanná vált.

Georges Docquois *A potsdami holló* című versében kifejti, hogy „a holló nem falja fel a franciákat, mert a franciák *akár elevenen, akár holtan, babérszagúak*”.

Itt már nem bírom tovább. Kihull a kezemből a könyv, a földre pottyan, mint ágról a férges gyümölcs. Elemezni próbálom az undoromat. Miért fáj annyira ez a véres butaság, mely végre a mindenütt megnyilatkozó általános emberi butaságnak csak egy formája, egy válfaja, egy változata? Nem hinném, hogy csak a bennem lakozó emberies érzés berzenkedik a versek ellen. Hiszen a művészet elé nem lehet, nem szabad korlátokat állítani. Még az emberiség

nevében sem. El tudok például képzelni egy nagy-nagy költőt, aki a gyűlölet piros fáklyáját lobogtatja, egy nerói lírikust, aki a világ lángjánál gyullad fel, és kedvét leli a múlásban, a rothadásban, a semmiben. Ezek az urak azonban, akik már csinos nemzetközi társaságot alkotnak, nem ilyenek. Nem rajongói a vérontásnak, csak bizonyos irányú és arányú vérontásnak, nem korlátlanok, sőt nagyon is korlátoltak. Nem a háború, nem a halál, nem a szörnyűség örültjei, csak az úgynevezett államrezon prókátorai. Üres óráikban bizonyára elsápadnak azon, hogy mit kívánnak, és irgalommal telik meg podvás szívük. Álszentek és ezért ellen-szenvesek. Ha szétnyomjuk őket, vér fröccsen belőlük, a mások vére. Le kell írnom, amit érzek: ők a háború poloskái.

Pesti Napló, 1917. május 13.

„ZSIDÓ KÖZTÁRSASÁG”

A név - a két szó kapcsolása - különösen hangzik. Félig tragikusan, félig operettszerűen. De meg kell állapítanunk, hogy mindenki beszél róla. Talán azért, mert igazán senki se hisz benne. Angliában annyira foglalkoznak a zsidó köztársaság eszméjével, hogy már az elnököt is kiszemelték Zangwill Izrael, a gettótörténetek írójának személyében. A ghazai vereség pedig nem akadályozza őket, hogy tovább szöjék álmukat.

Ellenben az angolok e tekintetben nincsenek egyedül. Azt lehet mondani, hogy, kivéve a zsidókat, az egész világ velük együtt ábrándozik a zsidó államról. Wilson nyomatékosan és többször kijelentette, hogy a zsidó respublikának okvetlenül létre kell jönnie, világtörténelmi kötelesség a megteremtése. Francia részről is történtek hasonló enunciaciók. Mind ez ideig azonban csak az ellenség ajnározta a gondolatot. Ők a háború kezdete óta játszanak vele. Mi, úgy látszik, csak most kezdjük. Ezen a héten kezembe került a *Reichsbote*, s nem csekély meglepetésemre ez az ókonzervatív német újság is sorompóba száll a palesztinai zsidó állam érdekében, melyet a központi hatalmak nem kevesebb őszinteséggel akarnak, mint az ellenségeik. „Az erős Törökország - olvasom - évek óta szorgos politikai munka tárgya. Az eljövendő békében még inkább török szövetségesünk oldalán kell állnunk, hogy belső megerősödéssel segítsük. Ehhez éppen nem megvetendő eszköz lenne a török fennhatóságtól szigorúan függő zsidó állam megteremtése, melynek azonban mégis módot nyújtának arra, hogy *népi sajátosságát is kifejtse*. A zsidó született gyarmatos. Senki a világon nem tudja annyira kihasználni a rendelkezésére bocsátott előnyöket. Üzleti szelleme felnyitja Palesztina gazdag kincseit, erdőket irt, kútforrásokat lel, a legszebb gyümölcsöket szedi a földből, mert ha maga nem is mezőgazda, a fellahok közt elegendő munkaerőt talál. A török kereskedelem azért zsidó elemmel gyarapodva megizmosítja az állam egész testét. Aztán egy zsidó államegység alapítása a nyugtalan zsidó népnek új zárttságot adna, és valódi - többé nem széttevé - erőt. Mint kereskedő állam Európa, Ázsia és Afrika sarkpontja lenne, mint gyarmatos nép jelentősen fölfrissítené a törökök felfrissítésre szoruló vérének. Minthogy pedig a zsidók *politikailag többnyire a köztársaság felé hajlanak, ősi földjükön köztársaságot kell nekik adni*. De a zsidó köztársaság minden időkig az oszmán birodalom alkotó része marad!”

Íme: e cikk szerint már a központi hatalmak is egy gyékényen árulnak az ellenséggel: legalább a zsidó köztársaságot illetően. Őszintén szólva, nemigen értem, mi ez. Állam? Vagy álom? Álom az államról? Kiejtem kezemből a vén újságot, és szabadjára engedem a fantáziám. Nem tudom elképzelni, hogy zsidó barátaim közül kit jelöljek köztársasági elnöknek. Azt hiszem, hogy ők még egy fél percet se gondolkoztak a zsidó köztársaságról. Nyugodtan és elégedetten élnek közöttünk. Nincs zsidó irredentizmus. Mégis, megalakulna a zsidó köztársaság? Mondhatom, szívesen küldetném ki magam oda riportra. Elképzelem az új zsidó állam levelezőlapjait, melyeken, héber betűkkel ez áll: *Zsidó Köztársaság*, alatta pedig franciául: *République Juive*. Látom Jeruzsálem terein a Makkabeusok és Bar-Kochba diadalíveit. Érdekes tudósítást küldenék a föléledt színhedronról és a zsidó parlament viharos üléseiről... Ne ítéljenek el ezekért az alaptalan, különös álmokért. Ha az államok, a komoly vasegységek ennyire elvetik a sulykot, akkor megengedheti magának egy sokkal kevésbé komoly magánember is.

A zsidó állam tervét nem politikai, inkább lélektani okokból magyarázom. Azon a földön, Palesztinában, mindnyájan otthon vagyunk. Ősrégi emlékek, gyermekkori álmok fűznek hozzá. Én, aki keresztény vagyok, hatéves koromban a kis katolikus hittan színes képecskéin láttam a palesztinai pálmafákat, a jeruzsálemi templomot, azt a földet, melynek köveihez az apostolok csodás tettei fűződnek. A zsidók a prófétáikra, bölcsseikre gondolnak s a ragyogó

zsidó királyok tetteire. Aki mohamedán, annak a vérengző szultánok hadjáratai jutnak eszébe. Melyik nép nem vett részt a keresztes háborúban? Endre királyunk ide vonult, és a magyar lovagkor fényes szcénái itt játszódtak le. Napóleon Egyiptomból a Szentföldre vezette hadait. Később ez a föld a turisták álma. De a magyar király címei közt még ma is ott található: *Jeruzsálem királya*. Palesztinánál ma nincs nemzetközibb állam, ez mindnyájunk hazája. A Szent Sírt sok egyház és sok nemzetiség őrzi, katolikusok, görögkeletiek és puffadt ajkú, fekete turbános kopt papok. Jeruzsálemben angol fogadót lelsz, francia missziót és *Österreichische Post*-ot.

Hogy pedig az államok, melyek egymás halálos ellenségei, most együttesen egy új, régen megszűnt állam feltámasztásán töprengenek, annak is megvan a maga, nem politikai, de lélektani magyarázata. A világháborúban sok-sok államot döntöttek fel és semmisítettek meg. Helyre kell hozni a hibát. Már csak a lelkiismeret megnyugtatóására is jelét adják, hogy alkotni is tudnak. Teremtsünk egy új államot, melyet alig-alig akarnak azok, kik illetékesek lennének. Ebben a mozgalomban elől jár az angol állam, annyi kis állam hóhéra és magzatgyilkosa.

A jámbor népirtó, a puritán brávó, miután ölt: letérdepel az oltár elé, és imádkozni próbál.

Egyenlőség, 1917. május 19.

XIII

A hétéves háború egyik ütközete után a csataterőről ezrével szedték össze azokat az illatszeres üvegcséket, melyeket a menekülő francia katonák potyogtattak el. Ezzel a történetírók az akkori franciák elpuhultságát jellemzik. Ma a lövészárkokban a sebkötők és a tölténykupakok mellett könyveket találnak. Hozzá többnyire titokzatos elbeszéléseket, misztikus regényeket. Állapítsuk meg, hogy a kísértetlátók újra népszerűek. Akik látszatra óriási távolságban vannak, a hadak útján járó katonák meg a ködben imbolygó fantaszták, egymásra találnak ott, ahol a vasrend működik, s gépek és eleven szervezetek kapcsolódnak össze. Egy távoli történész ebből talán majd azt következteti, hogy a mi korunk titokzatos volt. Vajon igaza van-e?

Aki fölületes, az tagadja. Hiszen mi mindent ismerünk. Életünk a kétszerkettő biztonságával pereg le, vízvezetékes és villanyos városokban, sőt a lövészárkokban is van vízvezeték és villany. Nincsenek boszorkányok, s azokról a boszorkányokról, melyek nincsenek, nem is beszélünk többé. Ha megjelenne előttünk egy régimódi kísértet, lepedősen vagy lámpával a kezében, azonnal letépnénk álarcát. A külső világ, az tiszta. De belső világunk még ma is tele van rejtélyekkel. A kis titokzatosságokat kiirtotta a természettudomány, de talán éppen e tisztító munka eredményeként sokkal jobban látjuk a nagy és egyetlen kérdést. Értjük a testünket, ízről ízre és porcikáról porcikára, csak éppen azt nem értjük, hogy az egész mire való? Az agy, az idegrendszer, a szív, a tüdő, a máj, a gyomor nem rejtély, de mindezek összessége még mindig rejtély. Pontos könyvek számolnak be az élet minden megnyilvánulásáról, a tényezőkről, melyek sorsunkat meghatározzák. Az egész élet azonban - ebben a boszorkányos koordináta-rendszerben - megint csak érthetetlen. Csak azt fogadom el, amit ököllel szoríthatok, de nem e szerint élek. Egy óráim, egy napom, kiszakítva az egészből, talán még logikus. Úgy illeszteni össze a különböző cselekedeteket, hogy kerékfogaik egymásba harapjanak, és egymást lendítsék előre. Ilyen kis egységekben nincs is semmi magyarázhatatlan vagy észellenes. Mégis a legtöbb élet egy óriási káosz. Ha pedig a közösségek életét szemléljük, az úgynevezett felvilágosult, előítéletek híján való, öntudatos emberiség mozgását, még döbbenetesebb eredményekre jutunk. Közünk között van a háború, ez a realitás. Milyen sötét és misztikus. A kis tolvajt elfogjuk. De három év alatt sem sikerült kipuhatolnunk, tulajdonképpen ki lopta el az emberiség békéjét. Fejedelmek és népszónokok, diplomáciai iratok, bölcs és buta könyvek, vádló levelek egyformán bottal ütötték a tettes nyomát. Valljuk be, hogy a mai emberiség csöppet sem bölcsőbb, mint az a régi kínai nép, mely a nemzedékeket felörlő taiping-fölkelések során évtizedekig nem tudta, miért harcol, végül pedig kiderült, hogy az két párt, mely ádázul küzdött egymás ellen, egyet akart, azaz semmit sem akart, az egész taiping-fölkelés csak afféle történelmi félreértés volt, de a tény azért megmaradt ténynek, és a halottak azért nem támadtak fel. Íme, a titokzatos ember *a gőz és villany százada* után ismét önmagát kergeti, ismét nem érti önmagát.

A mai irodalom áthajol a misztikumba. Minden korszak titokzatos. Hiszen a kezdet és a vég csomóit sohasem oldották fel, mindig hallucináltak és vizionáltak az emberek, a görög ég alatt éppúgy, mint a templomhajók mélyén. Voltak azonban korok, melyek e földi élet harmóniájában megfeledkeztek önmagukról. Az előttünk járó józan epochák nem is a misztikumot tüntették el, csak a nyomait. Ma viharos szellemjárás van az irodalomban. Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordozzuk a kísérteteket. Ebben a korban történt meg az új lélektan döntő felfedezése, az, hogy lelkünk jó részét egyáltalában nem ismerjük, azt az irdatlan területet, azt a népes, óriás birodalmat, mely öntudatunk küszöbe alatt nyúlik el, az elfeledett benyomások, emlékek, észrevételek, kimustrált érzések és gondolatok ősi földjét most keresik fel a lélek merész conquistadorjai, hódítói és misszionáriusai. Nem dicsekszünk

tehát azzal, hogy az életünk annyira rendezett. Lakásunkat villanyfény önti el, és nincsenek titokzatos szobáink, mint a középkori várkastélyokban. De a lelkünkben még mindig vannak ilyen szobák.

Ezekről pedig a költészet előbb tudott, mint a tudomány. Még alig beszéltek valamit az öntudat alatt való életről, mikor a XX. század költői rejtélyes történeteket írtak. Ők már fessegették a szobák ajtait, melyek kulcsát csak később lelte meg a tudomány. Újra itten állunk, a század, ez a boldogtalan vándor, itten vesztegel, bebocsátást várva, a küszöb előtt, melyet akár az *öntudat küszöbé*-nek nevezünk, akár másnak, határt jelent. A misztikus történetek ma félig-meddig népmesék, mindenki meséi. Regényes kor ez, mely kiszélesíti a valóságot, azt, mely mindig kicsiny volt az embernek. Nem úgy, mint a népmesék, melyek a testi lehetőségek végtelenségével kecsegtették, sem mint a misztériumírók, kik a földet összekötötték a mennyországgal meg a pokollal, és nem is úgy, mint a múlt századbéli romantikusok, kik színes keleti népeket vonultattak fel egzotikus tájakon a fáradt olvasók mulattatására, hanem a bennünk levő mélységek megmutatásával. A határokat nem kifelé tágítjuk, de befelé. Nem kivetetünk, hanem bevitetünk. Bennünk van a megoldás. Ma a misztikum nemcsak a népmesénk, de a hitregénk is.

És a század minden kornál erősebben érzi az élet rejtelmét újra. Miért? Mert boldogtalan, nagyon boldogtalan. „A miszticizmus - írja Cousin - az emberi ész kétségbeeséséből folyó cselekedet.” Az egyéniség megint nem élheti ki önmagát. Kerülő úton keresi a kielégülést, az érvényesülést. Miben higgyen? Mit valljon? Hova fusson? Attól az idegen látványtól, melyet nem érthet meg, önmaga fut vissza, a rejtély elől a rejtélybe. Csak a középkorban pompázott ennyire a misztikus rózsa, mikor éppily egységesítő elv uralkodott, mely az egyéniséget összezsugorította és megsemmisítette. Akkor az Egyház nevelte a misztikusokat. Ma az Állam. Akkor a kolostorokból indultak ki. Ma a kaszárnnyákból. Az előző századok legbecsebb értékének, a haldokló egyéniségnek jelszava a miszticizmus. Mielőtt elpusztul, még valami csodát művel, azzal az erejével, mely sehol se nyilatkozhat meg, megöli az élőket, föltámasztja a halottakat, az ébrenlétet álommá, az álmot ébrenlétté varázsolja, a számára ellenséges valóságot megmásítja, erőszakosan. Boldog korokban ritkán vannak misztikusok.

Innen magyarázhatjuk azt is, hogy a csodák világa annyira érthető mindnyájunk számára, kik ma élünk, és a szellemek beszédéhez nem kell széljegyzet. Tapintjuk, ízleljük, szagoljuk a kísérteteket, az író nyílt kérdésül hagyhatja, mint válik a lehetetlen lehetővé. Egy gép talán nem oly valóság a számunkra, mint egy szellem. Nemcsak romok közt jelennek meg, de a körúton, a szobánkban, mindennapi életünk során, fényes nappal. Meg sem várják, míg az óránk tizenkettőt ver. Minden óra a kísértetek órája. Életünk egy másik síkba billen át, a mutatók pedig egy túlvilági számlapra ugranak.

Óránk tizenháromat üt.

Délmagyarország, 1917. május 20.

SÍRI REKLÁM

A reklámtól mindig futottam. Utánam jött. Ha befogtam a fülem, belé trombitált, hogy majd szétrepedt a dobhártyám. Ha nem akartam látni, villanysugarakkal seprűzött. Ha boldogtalan-nak éreztem magam, vigasztalt. Ha boldog voltam, eszembe jutott, hogy a *Lábüdv* és az *Olajkrém* nélkül vajmi kevésbé képzelhető el a boldogság. Ha gondolkoztam, fölriasztott. Ha sírtam, nevetésre csiklandozott. Ha megálltam, elindított, és ha szaladtam, megállított. Nem engedte, hogy azt tegyem, amit akarok. Mindig akadt valami, amit közölni óhajtott velem. Egyformán foglalkoztatta mind az öt érzékem. Mikor pedig a reklámnak nem akadt egyéb reklámoznivalója, akkor önmagát reklámozta. A jó bornak nem kell cégér. De a jó cégérnek kell cégér. A reklámvállalatok, ezek a született optimisták és leibnizisták, *a képzelhető világok e legjobbjában*, üres óráikban egészséges szerénytelenséggel önmagukat dicsérik.

Azt lehetett hinni, hogy a háború - a gyász és a szenvedés mérhetetlensége - véget vet ennek a modern barbarizmusnak. Végre bajos magasztalni azt a cigarettapapírt, melyhez nincs dohány, és hírt verni a boldogult gumisaroknak, mely alá nincs cipő. A láрма kicsit elcsitul. Nem kötik ránk a kereskedők áruikat. Sok helyütt a reklám ellenkezője folyik, az elhallgatás. A dohánytőzsdék önérzetesen dicsekszenek: „Nálunk nincs semmiféle dohányáru, és az, amit hirdetünk, nem szédelgés. Vannak üzletek, melyek alaptalanul kérkednek ezzel, de a mienk azok közé tartozik, melyekben soha semmi áron még egy tubákszemcsét sem lehet kapni. Mi vagyunk a nikotinellenes mozgalom igazi bajnokai.” A reklám azonban ma is virágzik, csak éppen más, korszerűbb formában. Különösen a villamosokban és az omnibuszokban látni. Múlt este egy ilyen járművön egymás után ötlöttek szemembe a reklámtáblák. *Érckoporsógyár és részvénytársaság* - olvastam a derengő homályban - *jutányosan elvállalja az exhumálást*. Azon a helyen, hol valaha tengeri utazásokat hirdetnek, koporsókat ajánlottak a nagyérdemű közönségnek. E hirdetés tőszomszédságában pedig másik karton: *Sírkövek*. Rajta egy csodálatos márványgúla, és mellette a cég tulajdonosának sikerült fotográfiája. Hosszan néztem mind a kettőt. A sírkőkereskedő rokonszenves, vállas férfi, aki nem szomorúan, de nem is vidáman, hanem a kettő közt valahol, az arany középúton, szakmájához illő tapintattal tekint leendő vevőire. Bizonyára mint a halál koronatanúja szerepel itten. Tudja, hogy mindnyájan porrá válunk, de jelenlétével vigasztal. Tekintetéből egyenesen Berzsenyi Dánielnek komor vesszorai sugároznak:

*Bizton tekintem mély sirom éjjelét,
Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz...*

Megedződve ezen a tanulságon, kissé megnyugszom. Akkor veszem észre, hogy abban az utcában még két reklámtábla van. Az egyik gyászruhákat, a másik sírlámpákat hirdet.

Érzitek-e, mi történt? A reklám elszabadult az embertől, és föléje kerekedett. Mert valaha a reklámot ő alkotta meg, az élet nevében, és önmaga ellen, akárcsak a gépet. Ez a kettő az új embernek, a dicső szörnynek nevezetes műve, aki ma már igazán csak annyiban különbözik majomósétól, amennyiben gépje és reklámja van. A gép már elbánt vele. Most jön a gép kis ördögi öccse, a reklám. Ő a fanyar bölcselkedő, ki az utolsó következtetéseket vonja le, és sírbeszédet mond az emberiség felett. *Temetni jöttem, nem dicsérni*. Azelőtt is földre hívott bennünket, kíméletesen a fülünkbe súgta, vagy ajánlott levélben közölte velünk, hogy jó lesz már a szemfödönkre vagy a halotti sipkáinkra gondolni. Ma mindezt nyíltan cselekszi, az utcán, a villamosban, az omnibuszban, a liftben. Ellopja a halál szentségét, a fájdalmat és a titkot. Mindabból, ami valaha a mienk volt, egy száj maradt. A modern reklám titáni és dagadt szája, ez a förtelmes pampula, mely minden antik álarcnál szörnyűsegebb, és hiába fogod be, hiába vered cipóra, nem némul el, tovább ordítja a halál reklámját. Mondanivaló híján,

egyelőre az értelmetlenné vált élet fölött szónokol, és reklámozza azt, amit ma még egyáltalán reklámozni lehet, a sírt, a halált, a semmit.

Egy, kettő, három: tessék besétálni!

Pesti Napló, 1917. május 27.

SOROK A SZÜLETÉSNAPOMRÓL

A *Pesti Napló* szerkesztőségében áhítattal járkálok. Hatvannyolc évfolyam, és sok-sok rizsma sárga papír tekint le rám azokról a zömök szekrényekről, melyekben a régi példányok vannak. Itt őrzik a lap nemesi oklevelét. Éjfél után, mikor már gyéribben érkeznek a táviratok, és kifáradtam az új politika találgatásaiba, beletemetkezem ezekbe az ódon újságokba, magamra teregetem, szemfedőül, és élvezem a hervatag stílt, mint a sírkertek illatát. Milyen jó, hogy ezek a kétségek már nem izgatnak. Minden por és hamu. Aki semmi szépet se lel a jelenben, az itt gyógyul, itt keresi a békét.

Véletlenül az 1885. év kötete van a kezemben, a márciusi füzet, az az év, az a hónap, melyben születtem. Mohó ujjakkal lapozok a március 29. napra, vajon mi történt ekkor, mikor csak négy és fél kilóval voltam több a semminél? Izgalmas s bűnös élvezet ez, pokoli kártyagusztá, hasonló kissé a középkori csillagiósláshoz. El kell képzelnem a világot nélkülem, amilyen csak halálom után lesz. Ha a halálom napján megjelent újságokat olvashatnám, nem csodálkozhatnék jobban. Tanúja vagyok annak, hogy a semmiből érkeztem, a világ pedig akkor is forgott a maga útján, sürgönyöztek, leveleket küldtek, a cikkeket megírták és kiszedték, a tárcát betördelték a lapba, és az előfizetők reggel, a kávénál elolvasták.

Azt mesélték nekem, hogy az a nap - virágvasárnap - szép volt, és az emberek szentelt barkával mentek a templomba, boldogan járkáltak a béke teljében. Minket mindnyájunkat a békére neveltek. Aranyszegélyes findzában hozták ágyunkba a csokoládét, az anyám megfésült, kék nyakkendőt kötött a gallérunkra, és zongorázni taníttatott. Távoli, drága kor, hadd merülök beléd, tiszta, csöndes gyerekségem. El kell olvasnom, hogy mit írt azon a napon kartársam, a *Pesti Napló* hajdani vezércikkírója. Az első mondatoknál kissé káprázik a szemem: „Az orosz kormány - olvasom a lap élén - nem hajlandó az angol javaslatokat elfogadni: tehát háború.” Ez igazán jól kezdődik. Aztán alább: „Még inog a mérleg, még remél a kétség, még él a béke. De már harsognak a kiáltók, a legénység siet a zászlókhoz...” Harminckét évvel ezelőtt írta ezt valaki más, vagy én, ugyanezen a helyen, tegnapelőtt? „Az afgán kérdés tehát kardélre van állítva. Indiában senki sem kételkedik a háborúban...” És egy megállapítás: „Nekünk semmi kifogásunk az ellen, ha Anglia és Oroszország Ázsia közepén háborút viselnek. Csak részt nem kérünk a háborúból, mert ezen keleti kérdés minket nem illet...” Minket nem illet, fogadkozott egykori kartársam, olyan hangon, mely azt sejteti, hogy csak minket illet. Mert akkor már tűzben állott a világ. Félrevert harangok... jajkiáltások... fogcsikorgatások...

A táviratok között a francia-kínai háborúról van szó. Négrier tábornok Lan Songból való jelentését közlik: „A dandár zöme Lan Songba van összpontosítva. Az előcsapattal tegnap egész nap Kína kapuja előtt álltam...” Itt egy hír: A szudáni hadjárat. Egy nagyobb cikk: A szászok tüntetése. „Az erdélyi szászok Szeben megyéje, melyet a Tisza-kormány kerekített ki számukra, az erdélyi magyarok nemzeti védegyletét hivatalosan közgyűlési határozattal megtámadja, megrágalmazza és denunciólja, sőt annyira meggy magyarfaló mérgében, hogy a szászokat és oláhokat izgatja...” íme, a nemzetiségi kérdés.

Egy anarchista kiáltványt is közöl ez a lap, berni keltezéssel: „Annyira gyávák vagytok-e, minden erély nélkül, hogy ilyen igazságtalanságot és egyenlőtlenséget még tovább tűrtök? Egyesüljete, fogjatok fegyvert! Égessétek el a kastélyokat, ragadjátok magatokhoz a vagyonaikat, raboljátok ki őket. A zsarnokok ellen meg van engedve minden eszköz.” Mindez a szörnyűség pedig egy nap aratása. Mondhatom, szép kis születésnap.

Ezen az éjszakán el kell temetnem egyetlen kincsemet, a fájdalmat, hogy a békét elvesztettük, azt a bús jogot, hogy mi, kik ma élünk, csalódottak lehetünk. Semmit se veszítettünk, mert semmit se kaptunk igazi értéket, csak aranyfátyollal takart rothadást, cukros keserűséget, hazugságot. Jaj nekünk, hogy nem voltak őszinték a nevelőink. A mi korunk régen, nagyon régen a háború kora volt, csak éppen nem vettük észre. Elfordulok a világpolitikától, és keresem a régi újságban legalább a múlt ízét, e pusztuló világban a matrónák vonalait, kik akkor még báloztak. Egy divatlevél a mai berlini nő ősét festi: *„Berlinben egyáltalában nem sikk boldog házastársak hírében állni, mert az ilyen párokra gúnyosan szokták megjegyezni, hogy unalmas. A háziasszony természetesen maga megy elől a jó példával. Férjét csak jó barátjának tekinti, akinek megengedi, hogy szabószámláit kifizesse...”* Ezeknek az asszonyoknak a leányaihoz írtunk mi ájult verseket.

A személyi hírek közt sincs sok érdekes. *„Tisza Kálmán ma Gesztre utazott...”* Aznap a Népszínházban *Az ördögpirulái*-t játszották. Színházi bírálataimban - jóval később - sokat siránkoztam azon, hogy a régi, nemes színház züllésnek indult, belefészkelte magát az üzletiesség és a bugris ízléstelenség, a finom és érzelmes daljátékokat kiszorította a látványos semmi. Ez a folyamat körülbelül már akkor kezdődött el mikor születtem. Gyermekkorom élménye, *Az ördög pirulái* csupa görögtűz, eltűnés, átöltözés, az őse a mai amerikai operetteknek. Már az akkori lap megemlíti, hogy *„ma és egész héten...”*

Ki kell tehát egészítenem, amit főntebb állítottam: a mi korunk a háború és az operettek kora.

Pesti Napló, 1917. július 22.

HÁROM ÉV

A háború ma hároméves. Születésnapjára a következő szeszélyes, igénytelen jegyzeteket írom:

Ismerek egy kisfiút, aki 1914. július 28-án született. Arról nevezetes, hogy a háborúval együtt nőtt, és pont annyi idős, mint a háború.

Erős, egészséges, hatalmas kölyök. Az arca majd kicsattan, a húsa kemény, az izmai acélosak.

Ő a ház szemefénye. Anyja három év óta ácsorog a boltok előtt, hogy tejet, vaját, kenyeret kapjon a számára. Éjjel nem alszik, figyeli a gyermeke álmát, nappal a szeszélyeinek szolgál. Mert a kisfia vásott és féktelen, szétszagatja a ruháit, és összetöri az ablakokat. Senki sem tud már neki parancsolni.

Gyakran nézem az anyát, amint esténként fáradtan vánszorog le a pincelakásba, és reszkető kézzel meggyújtja az olajlámpát. Arca fekete a ráncoktól, halántéka ős, szemében az ideges-ség és a téboly virraszt.

Sokszor úgy érzem, hogy nagyon-nagyon hasonlít az emberiséghez.

A háborút nem mindenki számolja egyformán.

A természettudós például laboratóriumában ül, az élet és halál örök harcára gondol, és azt mondja: mindig háború van.

A történésznél se nagyon számítanak az évek, kissé összeráncolja a homlokát, és megállapítja: ma kétségtelenül háborús korszakban élünk.

Az angol lapok dermesztő hidegvérrel ismételtetik: a háborús évtized.

A németek pontosak, de a nagy méretekhez szoktak, az éveket fogadják el egységül, és holnap sok lap vezércikkének ez lesz a címe: *Drei Kriegsjahre*.

A franciák sokkal idegesebbek. Kezdetől fogva a háború napjait tartják nyilván a lapok élén: *1095 jours de la guerre*.

Én azonban láttam egy szegény, szegény embert, aki a fiait várja vissza, az a háború hároméves évfordulóján papír fölé görnyedt, és ezt a szorzási műveletet hajtotta végre: „ $3 \times 365 \times 24 \times 60 \times 60$ ”.

Azt akarta kiszámítani, hogy hány másodperce tart a háború.

Hogy a szívünk hányszor dobbant meg ezalatt?

Az egészséges ember szíve percenkint átlag hatvanat ver. Annyit, mint a zsebóránk kismutatója.

Ha mindig nyugodtan, boldogan, egészségesen élhetnénk, akkor a szívünket akár időmérőnek is lehetne alkalmazni. Az ember úgy mutatná az időt, mint egy eleven óra.

De mióta háború van, a szívek szaporítják munkájukat, össze-vissza kalimpálnak, mint a rossz órák.

A közönyös kismutató, mely percenként még most is hatvanat ver, megkérdezte a szíveket: miért rohantok, szegény bolond kartársak?

A szívek pedig így feleltek: sietünk, sietünk, a béke felé sietünk. Elébe akarunk szaladni, mi akarjuk először köszönteni a békét.

Anatole France, az aggastyán író, ezen a szomorú évfordulón még mindig a háborút ünnepli. Cikkét írt arról, hogy milyen természetellenes lenne a győzelem nélküli béke, és állításait tizenöt, jórészt a szakácművészet köréből vett hasonlattal igazolja. Ezek a hasonlatok annyira különösek, hogy kénytelen vagyok leltárba venni.

Íme, szerinte a győzelem nélküli béke olyan, mint:

1. A kenyér élesztő nélkül.
2. A nyúlpecsenye bor nélkül.
3. A szarvasgomba hagyma nélkül.
4. A szerelem harag nélkül.
5. A teve púp nélkül.
6. Az éjszaka hold nélkül.
7. A ház tető nélkül.
8. A város örömtanya nélkül.
9. A malacpecsenye só nélkül.
10. A gyöngy lyuk nélkül.
11. A rózsa illat nélkül.
12. A köztársaság tékozlás nélkül.
13. A csülök csont nélkül.
14. A macska szőr nélkül.
15. A kolbász mustár nélkül.

A középhatalmak régóta az ellenkezőt vallják, azt, amit valaha az írás mestere hirdetett, mikor még a békében a béke apostola, hogy az emberek testvérek, hogy a háború semmit se intéz el, hogy az erőszak által tollba mondott béke nem béke, hanem új háború uszítója. Akár mi is halmozhatjuk a hasonlatokat, hogy milyen gyalázatos az a béke, amit ők kívánnak.

Íme, érzésünk szerint a másik letiprásával végződő béke olyan, mint:

1. A kenyér kukoricaliszttel.
2. A paprika mazsolával.
3. A kapros túrós rétes cukorral.
4. A szerelem házasságközvetítővel.
5. Az atléta púppal.
6. Az éjszaka gonddal.
7. A ház skálázó lányokkal.
8. A város örömtanyával.
9. A csokoládé hagymával.
10. A borosüveg lyukkal.
11. A rózsa petróleumbúzzal.
12. A köztársaság Poincaréval.
13. A mártás kozmás ízzel.
14. A fröccs léggel.
15. A leves a szakácsné hajával.

Pesti Napló, 1917. július 29.

Olyan meleg van, hogy az íróasztalomon megáll egy légy, és semmit se csinál. Azt se bánná, ha agyonütném. Íme, egy életunt légy. Annyira melege van, hogy ezen a délutánon öngyilkosságot akar elkövetni, elhatározta, hogy megáll egy költő íróasztalán, és várja, hogy végezzen vele. Ellenben a légy ebben is csalódik. Rám tekint, szomorúan, én is nézem őt, szomorúan. Mind a ketten szenvedünk a melegtől. Kölcsönös részvétellel bámuljuk egymást. Nincs ereje, hogy bántson engem, de nekem sincs erőm a gyilkosságra. Vajon melege van-e a légynek? Hiszen a vére hideg és fehér. Meg kellene nézni a lexikonban, hogy a légy miként viselkedik a meleggel szemben, de a polc nagyon-nagyon messze van, nem érdemes odanyúlni. 36,3°-ot mutat a hőmérő.

Ilyenkor a régiek zuhany alá álltak, jeget ropogtattak, málnaszörpöt szűröcsöltek szalmaszálaikon, orvos barátaim azonban beigazolták, hogy apáink tévedtek, a meleg ellen meleggel kell védekezni. Legjobb a forró tea. Ledőlök a földre, és a hőségtől véres szemmel képzelődni kezdek. Nem arról, amiről a régiek, kik ilyen időben jégvermeket, kék hegyi forrásokat, hűs erdőket láttak maguk előtt. Gyötrődve és egyre elevenebben idézem a legrettenetesebb kínszenvedéseket. Végig kellene sétálni gyorsan, futólépésben, panasz nélkül a Király utcán, melyen sajtkereskedések vannak, és a Petőfi utcán is, mely a régi ruhák és az uraságoktól levetett cipők tanyája, ezeknek az öreg holmiknak félreismerhetetlen aromájával. Így azonban nem lehetne odamenni. Fel kell öltözni, jó erősen. Testhez álló ruha, kemény ing, magas, de lehetően szűk gallér föltétlenül kötelező. Nyakkendőnek az a készen kapható, bélelt és csatos fajta ajánlatos, amit öregebb urak viselnek. Gyapjúharisnyák, de igazi gyapjúból, nyúlszőrrel bélelt téli kesztyű, és két derék halinacsizma. Nansen Frithjof ruhatára az irányadó. A lélekmelegítőkről se feledkeznék meg. Télikabátom gallérját okvetlenül feltűrném, a sált többször a nyakam köré csavarnám, plédemmel pedig óvatosan bebugyolálnám a térdemet. Hol is a kucsmám?

Ebben a szobában azonban nincs fűtve. Télen se fűtöttek. Meg kellene próbálni mostan. Ami maradék szén van a pincében, kaparja össze a cseléd, hasítson forgácsot, aprófát, és tegye barátságossá a szobát. Amikor a kandalló vaslemeze pirosan izzik, gördítse oda a zsöllyét, hogy szorosan melléje ülve daloljak és nevessek.

A gondolkúra kissé lehűt. Egy pillanatra úgy rémlik, nincs is oly meleg. De a másik pillanatban még erősebben támad rám a hőség. A szőnyegen úgy izzik a nap, mint a sárga parázs.

Pesti Napló, 1917. augusztus 3.

SZEGÉNYEK

Én mindig csodálkozom, hogy a szegényeknek nincs külön gettójuk. Igazság szerint nekik is sárga foltot kellene viselniük, elzártan, egy külön városnegyedben. Nem is olyan csúnya gondolat ez. Itt, a szegénység zárkájában, szabadon és talán boldogan is élhetnének a szegénységüknek, és igazán szegények lehetnének, nem betegek és izgatottak, mint a mai szegények. Hogy az elszóródásuk, a szabadságuk és az elegyülésük nem vezet jóra, az a tolvaj bankkisasszony esetéből is látszik.

A szegények és gazdagok sohasem éltek ilyen szoros közösségben. Egy mai szegény ember a napját jórészt olyan helyeken töltheti el, melyek a gazdagság közeléről beszélnek. Előtte van a kincs. Még meg is szabad fognia. De a kincs azt mondja neki, hogy nem az övé. Végigmegy például a kastélyokkal szegett utcákon, a kavicsos, locsolt, főúri kerteken, a bankok márványlépcsőin, a közintézmények neszfogó perzsaszőnyegein, anélkül, hogy valaki kiutasíthatná és megkérdezné, milyen jogon tipor lyukas cipője ilyen előkelő pokrócokat. Köszemlére teszik eléje, kacéran, a földi boldogságot. Nincs terített asztala, de van vendéglője, ezüsttel és kristálypoharakkal, rövid használatra, nincs fürdőszobája, de van pazarul berendezett, titáni gőzfürdője, nincs ágya, melybe ledőlhet, de van kórháza, nincs képe, de van vagyont érő képtára, nincs pénze, de a bankokban milliók mennek át a kezén. Az *egyenlőség, szabadság, testvériség* áldott jelszava csak annyiban valósult meg, hogy ingerli és állandóan bosszantja. Mindig módjában van beülni a kávéházba is, ebbe a tükroktől, ívlámpáktól, olcsó üveggyöngyöktől kancsalul csillogó pagodába, mely egy ókori császárra a pompa oly varázsával hatna, hogy biztosan örjöngeni kezdene, a kaszírnot detronizálná, és a pénztárnál, a likőrösüvegek között újra megkoronáztatná magát, a kávéház császárává.

Valaha a szegények elszigetelten éltek, ez pedig jó volt a szegénységnek. A fáraót sohase látta a gúlaépítő. Ami kincse volt, az nem fényeskedett mindenkinek, el volt zárva, mint templomban az Isten. Az akkori szegény nem tudta, hogy másként is van, hogy másként is lehet, és a szegénysége annyira övé volt, mint a karja. Rabszolgának nevezték, de ő nem tudta a nevét. Ha beteg volt, sebeire ráültek a legyek, és meghalt egy sarokban, azzal a hittel, hogy ez a sorsa. A mai szegény szegénynek érzi magát, ez megkülönbözteti a többiektől, bevallja, hogy nincs joga enni, pihenni, aludni, lélegzeni, az egyetlen életével bizonyítja, hogy nincs joga élni sem. Hogy az elmeorvosok kifejezésével éljek, a mai szegénység *belátást tanúsít*, a nincstelensége lucidum intervallumában azt mondja: „Szegény vagyok.” Ez az egyszerű vallomás pedig mindig annyira megdöbben, mint az az elmebeteg, aki egyszer egy elme-gyógyintézetben nyugodtan, hidegen ezt jelentette ki: „*Elmebeteg vagyok.*”

Gruber Hilda is ilyen *belátásos, modern szegény*, a mi korunk szerencsétlen hösnője, egészen a mienk, úgy, hogy húsz-harminc évvel ezelőtt is nehezen tudtuk volna elképzelni. A pénzt, amit lopott, kidobta az ablakon, csak éppen kicsit felfricskázta vele a felvilágosultság korát, a krisztusi igéket és az ótestamentumot egyformán tapodó úgynevezett keresztényeket és úgynevezett zsidókat, kik ellentétben a barbár rabszolgakorral, még a rabszolgák rongyáról és moslékjáról se gondoskodnak. Azzal kezdte, hogy szardíniát halászott, szegény, a hónapos szoba homályos ablakmélyedésében, aztán a bankban már cápát fogott. Sorsába kevés változás esik. Eddig rabszolgakisasszony volt, eztán rabkisasszony lesz. A farizeusok pedig ne sopánkodjanak, hogy hova jutott egy úrileány, jaj istenem, egy orvos leánya, hogy milyen bélyeget süt majd rá a törvény igazságos szigora. Régen elveszett lélek volt a bankkisasszony, régen megbélyegezte őt ez a kegyes és álszent társadalom, mikor száztizenegy koronáért dolgoztatta őt egy hónapon át, melyből ennie, laknia, ruházkodnia kellett. Már akkor kereplőt kellett volna a kezébe adni, mint a középkori bélpoklosoknak, hogy elriassza maga mellől a

boldogabb embereket, és a nagyváros valamely forgalmas útkereszteződésén éjjel-nappal azt kerepelje: „Havi száztizenegy koronáért dolgozom egy bankban... száztizenegy koronáért... és hatvan fillérért...”

Pesti Napló, 1917. augusztus 5.

KIS CSILLAG

A háborús betűk reménytelen tengerében fölbukkan egy híradás: fölfedeztek egy csillagot, egy amerikai csillagász meglelte a világegyetem eddig legkisebb csillagát.

Ez a csillag egy csecsemőcsillag, egy kölyökbolygó, egy tacsκόvilág. Esténként lefektetik a nagyobb csillagok, és a hold töröli ki az orrát. Akkora, hogy a katona hajtókájára lehetne alkalmazni, a cikkek megcsillagozására nyomdajelnek, egy óriás láncára fityegőnek. Átmérője nem nagyobb, mint az Andrássy út egész hossza, az ember két óra alatt kényelmesen végiggyalogolhatna a felületén. Aki például délelőtt sétára indul itten, észre se veszi, már a világ végére ér. Akkor vissza kell fordulnia, mint a korzón. Naponta többször körülutazhatja a világot. Ezek az emberek nagyzási hóbotban szenvedhetnek.

Elgondolom azonban, hogy ez mégis külön világ, mely a saját törvényei szerint mozog a komoly világegyetemben, és ez a gondolat annyira izgat, hogy nem tudok szabadulni tőle. Egyenesen honvágyat érzek utána. Mióta a föld lakhatatlanná vált, sokszor foglalkozom azzal, hogy valahol másutt kellene felütnünk a sátorfánkat. Mert - gondoljuk csak el - a föld minden baja tulajdonképpen abból származik, hogy túlságosan nagy, az emberek elvesznek rajta, és csak a tömegek élnek, a sok okos emberből álló buta és sötét közösségek, melyek mindig mást mondanak, és akarnak, mint az ember. Ezen a kis világon azonban legföljebb tízen, tizenketten férnének el. Ha két ember megáll itt az utcán, akkor már csoportosul, és *tömeg*-nek nevezik. Könyvünk elég ha tíz példányban fogy el, rögtön rányomtathatjuk: *második kiadás*. A párbaft pedig - angyali gyermetegség - úgy hívják, hogy *világháború*.

Elismerem, ennek a csillagnak is sok hátránya lehet, de mindenesetre nevezetes előnye az, hogy jó messze van a földtől. Kicsiny, nem is nagyon szellős, és világos, talán még fürdőszoba sincs benne, de magában álló. A föld borzalmas bérházából, melyben goromba házmes-terek az urak, s a nap úgy pislákol, mint a lépcsőház piszkos lámpája, szomorúan vágyakozom ide. Olyannak képzelem ezt a kis világot, mint egy szűk, de tisztos magánvillát.

Egy kis csillag, féregmentes, külön bejárattal, tisztességes házaspárnak kiadó?

Pesti Napló, 1917. augusztus 12.

MIT FÉLSZ TŐLEM?

Éjfél után megyek át a hídon.

Mikor a híd közepére érek, észreveszem, hogy előttem halad két ember, aki időnkint visszavisszatekinget. Ők is sietnek, előre. De ott a csöndben, a víz közepén, meghallották a lépéseim egyformán kopogó zaját, és ez idegesíti őket. Alapjában nyugtalanító érzés, hogy valaki a hátunk mögött van. Nem tudni, mit akar.

Az utcákon most különös emberek járnak. Néha, estefelé, bizonyos városnegyedekben olyan arcéleket látok, melyeket ódon rézmetszetekről ismerek, katonákat, kik már nem a régiek többé, de a halvány arcukkal, a hipnotizáló szemükkel négy év történelmi álmatlanságát hordozzák körül, s egyenesen a keresztes háborúk vitézeinek fantasztikus körvonalait idézik. Mások az érthetlenségükkel izgatják a képzeletet. Találkoztam egy öregúrral, ki kalap nélkül szaladt a kocsúton és énekelt. Egyesek túlságos jelentősen néznek ránk, holott semmi jelentenivalójuk. Megállanak egy gázlámpa alatt, valamelyik sötét utcában, s nem mozdulnak el onnan, minél inkább látják, hogy zavar a jelenlétük, annál titokzatosabban merednek föl a pózna mellett. Meg akarnak ijeszteni bennünket, vagy ők maguk félnek? Nem lehet eldönteni. Szerencsétlen idegbetegek ezek, kik annyira el vannak csigázva, hogy már semmire se gondolnak.

Engem azonban erősen foglalkoztat az előttem haladó két idegen, aki - világosan érzem - fél tőlem, attól tart, hogy megfigyelem őket. Ennél nincs tébolyítóbb izgalom. Sem rájuk, sem rám nézve. Őket az a hiedelem izgatja, hogy üldözöttek, engem, hogy üldöző vagyok. Ideg orvosok beszélnek, hogy ma a világ fele kisebb vagy nagyobb fokú üldöztetési mániában szenved. Bizonyára ez a két ártatlan, szegény sétáló is. Igyekszem őket csínján kezelni, így távolból, és ismeretlenül is. Mindenekelőtt lépést váltok, hogy ne hallják a járásom következetes és szigorú ütemét. Erre azonban még gyakrabban visszafordulnak. Aki ennyire óvatos, az bizonyára akar tőlük valamit. Lassabban megyek. Ők is megállapodnak. Más megoldást tervezek. Kettőzöm a lépéseim, hogy elérjem őket, és aztán eléjük kerüljek, hogy minden kétséget eloszlassak. Ez se megy simán. Mert mikor hallják, hogy sietni kezdek, mint az üldözöttek iramodnak előre, előlem, az üldöző elől. Végül elérem őket. Gyanakodva néznek rám. Amit mondani akartak, a szavakat elharapják, és köhögnek. Mióta háború van, egyáltalán nem hallani úgynevezett *lambeau des paroles*-t, utcai beszédfoszlányokat.

Soha ilyen megalázó tapasztalatot nem tettem. Ami sunyiságot és alattomoságot teremtett ez a *nagy idő*, az két ismeretlen előtt bennem öltött testet, az ismeretlenben, ki - szegény tollmunkás - gyanú és gyanúsítás nélkül mentem át a hídon. Hiába mondtam volna, hogy én is ugyanazt gondolom, és épp azért nem beszélek, mint ők, nem hittek volna. Hiszen ma már mindenki egyet akar. Egyelőre azonban két tigris, két hiéna, két döggeszelyű barátságosabban találkozik egymással, mint két ember. Engem is a sötétség bűntársának gondoltak, pár pillanatra. Beköppött a gyanú, mint egy varangy, és végigmászott rajtam, mint egy pók. Szégyellnem kell, hogy embernek születtem. Szeretném elfelejteni a nevemet, vagy ledobni a porba, mint egy használt névjegyet. Tántorogva az undortól, émelygő gyomorral a falnak dőlök. Szájam pedig öntudatlanul mozog.

Mit félsz tőlem - dadogom az éjszakának, az alvó házaknak, a semminek -, mit féltek egymástól, emberek?

Pesti Napló, 1917. szeptember 23.

GYUFALÁNG

Ültem a csererokkantak vaságyán, azoknak a szegény-szegény katonáknak a vörös paplanán, kik hazahozták roncs testüket és homlokukon három év szenvedését. Az embernek az az érzése, hogy ide térden kellene bejönni, és térden kellene megállapodni az ágyuk előtt is.

Miről beszélnek? Ezek a katonák látták a háborút, napokat utaztak sötét, bűdös vasúti kocsiban, érezték a szibériai hó és köd savanyú szagát, aztán három évig nappal és éjjel, éjjel és nappal, szünes-szüntelenül hallották maguk körül a magányt, a pártatlan és határtalan egyedüllétet, mely oly süketen zúg, mint a távoli tenger. Véreztek és sírtak, koplaltak és jajgattak. Végül pedig a fogságuk utolsó hónapjaiban szemtől szembe szemlélhették az orosz forradalmat. Pihegve beszélnek, mint azok, akik a vízből buknak föl, és előbb nagy lélegzetet vesznek. Az ágyuk szélén, kezemben jegyzőkönyvvvel és írónnal alázatosan lesem a szavukat. Eddig semmit sem tudunk az orosz forradalomról. Táviratok érkeztek, melyeket leköszöltek a lapok, de minden távirat csonka, és minden tény siralmas egymagában, mert az esemény kettőből áll, a valóságból és az emberből, aki fölfogja, maga a történelem is vegyülete a tényeknek és az érzéseknek, az emberi vérnek. Ők benne voltak a forradalomban. Olyant látott a szemük, amelyet századok óta nem látott emberi szem. Tele vannak *élmények*-kel. Amint fekszenek, a hadikórház napfényes és fehér csarnokában, úgy érzem, hogy az ujjuk hegyéről sercen ki a sok-sok élet delejessége.

Mihelyt azonban szóra nyitják szájukat - szívesen beszélnek -, halvány csalódást érzek. „Láttam a forradalmat” - mondja egyikük. Mit látott? „Hallottam, hogy lövöldöznek.” Reggel volt vagy este? „Arra nem emlékszem.” Mit csinált akkor? „Azt se tudom már.” A másik: „A bolsevikiek megverték a rendőroket.” De hiszen akkor nem tudhatta, hogy azok a bolsevikiek, csak később olvasta az újságból. „Az igaz.” A harmadik: „Szentpéterváron aznap háromezer ember egy napon elesett.” Az, aki valamit igazán - a lelkével - lát, nem számokkal hozakodik elő. Úgy rémlik, hogy nem értjük egymást. Szeretnék olyasmit hallani, ami a távoli élet varázsát megérezkelteti, egy szikrát látni abból a tűzvészből, vagy csak a halvány visszfényt, de minden erőlködésem meghiúsul. Mennyire kíváncsi lennék arra, hogy milyen nap volt akkor, milyen felhők jártak az égen, milyen kendőben tipegett végig a szentpétervári aszfalton egy orosz anyóka, milyen lánggal égett a szent ikon előtt a viaszgyertya, milyen módon nőtt a láрма és az izgalom, míg a zendülésből, a tüntetésből, a jelentéktelen zavargásból forradalom vált. Igazán csak ezek a semmis részletek jelenítik meg előttem a világrázkódtatást, ezek a csöpp megfigyelések, melyeket akárki kitalálhat az íróasztal mellett. Sajnos, ezekkel nem szolgálhatnak. Mert a nagy dolgokban nem vették észre a kicsinyeket - ezeket mindig lenézik az emberek -, és helyettük csak az újságok, a történelemből szóló szövegek ismételtetik, a kis dolgokban pedig nem tudták megragadni a nagyokat. Más szóval nem jó megfigyelők. Istenem, milyen nehéz is lehet történelmet írni.

Hazamenet azon gondolkodom, vajon mit ér az élmény. Embere válogatja. A háború kitörésekor majdnem mindenki felajzotta az idegrendszerét, és csettintett a nyelvével, hogy most következik az írók szüretje, az élmények aranykora. Napról napra nyilvánvalóbbá válik, hogy a háborúban sincs több élmény, mint a békében. Nem a tényekre vagyunk kíváncsiak, hanem arra, hogy tükröződnek az emberekben. A nagyszerű táj még nem ad nagyszerű fényképet. Ahhoz nagyszerű fényképezőlencse is kell. Minden azon múlik, hogy milyen az a fényképezőlencse, melyet mindig magunkkal hordunk, hogy éles-e, biztos-e, bátor-e a szemünk.

Valaha olvastam egy verset egy kis gyufalángról. Ez a lángocska ma is fényesebben világít a lelkemben, mint az orosz forradalom titáni fáklyája.

Pesti Napló, 1917. szeptember 30.

ZSARNOK, FEHÉR SAPKÁBAN

Milyen változást hozott a háború mindennapi életünkbe? Aki ma él, az csak kis kavicsokat szedegethet a háborús porból. Egykor ezeket a kavicsokat talán piramissá rakják össze. Napóleon pedig, a leendő kor békés hadvezére majd rámutat ezekre a gúlákra: a háború évezredes sötétsége tekint innen rátok, emberek.

Délután tányérral a kezemben állok egy cukrászdában. Köröttem döglött sütemények. Vörös szerecsenfánkók, hektikás lepények, sömörös torták, melyeknek olyan az íze, mint a kinin. Kis üvegkoporsóban pihennek szegények, eltemetve. Végtelen búsán aranyozza meg őket az októberi délután. Középuött fehér sapkában, fehér kötényben virraszt a cukrász, oly szomorúan, mint egy gyászhuszár. Valahányszor nyílik az ajtó, fel-felsóhajt, ezzel köszönti a vendégeket, kicsit végig is méri mindegyiket, hogy ne legyen kedvük beljebb kerülni. Fülükbe súg valamit. Azt mondja, hogy előre kell fizetni. Másképp felkophat az álluk. Később helytel kínálja meg az állókat. „Kérem, tessék leülni.” „Köszönjük - felelik a vendégek -, de nem vagyunk fáradtak.” „Az mindegy, nálunk nem lehet állni.” Engedelmesen leülünk mindnyájan. Kezünket a márványasztalkára tesszük, amint az iskolában tanultuk, és várunk. Megkérdezem, vajon szabad-e egy korty vizet innom, a nyakkendőm színe megfelelő-e, a hajam helyesen van-e elválasztva, s egyáltalán hazamenet, este a szobában, bezárt ajtók mögött, gondolhatom-e mindenről és mindenkiről azt, amit akarok? A cukrász kijelenti, hogy ez ellen semmi kifogása. Ennek nagyon örülök. Általában annyira fáradtak vagyunk mindnyájan, hogy az ellen se tiltakoznánk nagyon erősen, ha valaki idejönne, és egy nagy cukrászkéssel sorban levágná az ujjaink egy-két ízét.

Mindenütt apró mérges kis zsarnokokkal találkozunk. Zsarnok a pincér, a kalauznő, a fürdőszolga, a házmester. Ebben a korban, mikor az ember kevesebb a semminél, a kicsinyek - csodálatos, hogy éppen ők - hatalmi tébolyban szenvednek, és reggeltől estig toporzékolnak a maguk szemétdombján. Soha ily kétségbeesett szócsatákat nem hallottam a villamosokon. Foggal-körömmel támadnak egymásra a szegények. Ma már a kalauzné harcol az özvegyekkel és árvákkal. Ami elpusztult, a szabad akarat, az egyéni élet most kapja meg a kegyelem-döfést, azoktól, akik ezzel legtöbbet veszítettek. *A világháború utolsó csatája.*

Emlékezem, a háború kezdetén azt hangoztatták, hogy a háború a rendet jelenti, *nem történik más, csak az, hogy rend lesz.* Meg kell állapítanom: már majdnem rend van.

Pesti Napló, 1917. október 7.

OROSZ ÍRÓK

Valaki azt mondja vita közben: Orosz írók. Vajon mit ért ezen?

Annak előtte, a békében, mindnyájan egyet értettünk a két szón. Jelentette az éjjeli menedékhelyet, a börtönt, az akasztófát, a forradalmat, a korcsmát, a szentkép előtt égő viaszgyertyát, a szibériai hó szikrázását, poros országutakat, melyeken nyikorogva halad a kenetlen szekér, és részeges, bolond, ábrándozó, züllött, szent vagy ásító emberek végtelen sokaságát. Ma már nem merném azt állítani, hogy az orosz író fogalma ezt jelenti. Akármint vélekedünk az orosz forradalomról, bizonyos, hogy egy régi világot végképp eltüntetett. A *muзык* ma, legalább címben: *polgártárs*. Vutkitilalom van az egész országban. Ha pedig közintézményei egyelőre nem javultak, valószínű, hogy a jövőben, a béke után, több szóhoz jut a józanság, az éjjeli menedékhely eltűnik, a börtönbe és az akasztófára a bűnösök kerülnek, a forradalom nem előttük, de hátuk mögött lesz, a korcsmában málnaszörpöt isznak, a szentkép előtt kilobban a viaszgyertya, a szibériai havon víg szánkók csilingelnek, a hepehupás országutakat pedig előreláthatóan kikövezteti a köztársasági kormány. Ne mondják, hogy ezek az írók közönyösök. Eddig az orosz írók *nemzeti* terheltséggel léptek az európai közönség elé. Hasonlítottak azokhoz a sápadt, félénk, koraérett gyermekekhez, kiket otthon virgáccsal és szitokkal neveltek, s tiprott lelkükben - talán éppen ezért - az üldözöttek különös, ideges panaszra sír fel. Mi lesz belőlük, ha meggyógyulnak? Ez a kérdés.

Az új orosz irodalomból, mely a forradalomban sarjadt, éppoly keveset tudunk, mint magáról a forradalomról, de előre megjósolhatjuk, hogy a mai orosz irodalom - természetszerűen - nem lehet a régi folytatása. Puskin Sándor, kinek barátja és cenzora volt a cár, éppannyira császári író, mint Tolsztoj Leó, aki a cár ellen harcolt. Milyen messze vannak mind a ketten tőlünk. Úgy érzem, hogy ők a *császári orosz írók*. Az újakat kaláccsal tartják, megfésülik és megmosdatják, őket is, a hőseiket is, egyelőre - igaz - csak vérben, s aztán majd nyugodtan, boldogan, öntudatosan írhatnak, az egészséges lélek nyíltságával, egy óriási paradicsomkertben; már nem lesznek azok, akiket egykor szeretünk.

Franciaország irodalma - legkülönb íróik szerint - megsínylette a köztársaságot, irodalmi kiválóságaik zöme ma is királypárti, az ellenzékre ment át, s a versailles-i parkok fényét, a francia léleknek kedves arányt és összhangot siratja. A francia nép meggyógyult, de az írói belebetegedtek a nagy egészségbe. Lehet, hogy az orosz átalakulás is hasonló eredményt hoz. Mert ezt a két néplelket más és más sarkallta alkotásra, a franciát: a fény, az orosz: a sötétség.

A francia forradalomban elveszett a fény, az orosz forradalomban pedig a sötétség.

Pesti Napló, 1917. október 21.

ECET

Nézem azokat, akik a kiadóhivatal tükörablakai előtt az első béke híreket olvassák a szikratáviratokról, a fegyverszünetről és egyéb tárgyalásokról, amelyekre annak előtte gondolni se mertünk. Ők e híreket silabizálják. Én pedig az arcukról silabizálom a híreket. A kettő valahogy nem vág egybe. Azok a piros betűk, amelyek fönt a villanyfényes ablakon örömet hirdetnek, elszürkülnek az emberek arcán. Olyanok ezek az arcok, mint azokéi, kiknek ólommérgezésük van, zsibbadtak és szomorúak, a szemek élettelenül tekintenek, a szájak pedig ecetesek. Sok savanyút nyelhettek eddig, és most az édeset is savanyúnak érzik. Egy darabig még tétováznak itten. Kicsit bámulják az aszfaltot és az égboltot is. Aztán a vállukat vonva - kényszeredetten - sompolyognak el, mint az a vendég, aki fizetés nélkül távozik a kávéházból. Tőlük már akár béke is lehet.

Ki hitte volna? Én a béke közeledtét valaha úgy képzeltem, mint valami bíbor ünnepet, aranyharsonákkal, egy fölvonulást, amelyben az életet újra jogaiba iktatják, és a föld egyik végétől a másikig vonul. Most látom, hogy az átalakulás nem megy olyan könnyen. Az emberek védekeznek a csalódás ellen, és ösztönösen eltoltják maguktól az édes poharat, inkább isszák az ecetet. Hogy milyen a háborús ember, azt igazán csak ebben a pillanatban tudom meg, amikor kis rés nyílik a reményre, s megijedek a közönytől, a sivatag hitetlenségétől. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk. Számba kell vennünk, hogy a háború három éve alatt mindnyájan a halálra rendezkedtünk be, az életvágyunkat lecsavarták, az öröm tilos volt, és akaratunkkal se rendelkezünk. Természetesen, az életvágy visszacsavarása se megy könnyen. Attól tartok, hogy jó darabig később se tudunk majd örülni az életnek, mikor igazán vissza-kapjuk a kezünkbe, annyira rokonok vagyunk a halállal, hogy valami külső erőnek kell közbelépnie és visszaterelni bennünket a rendes útra. Azok, akiknek ismét érdekükben lesz az életöröm, mint ahogy eddig nem volt az, helyesen is tennék, ha rendeletben hagynák meg az embereknek, hogy örüljenek, rájuk kellene parancsolni szigorú büntetés terhe alatt, hogy ezután élniök kell, tilos meghalniok. Aki meg akar halni, azt halállal kell büntetni.

Ezért várakoznak árva embertársaink oly búsán, minden örömhír ellenére is. Eddig megszokták, hogy mindent csak parancsra és rendeletre tettek. Adjanak ki egy életparancsot, különben élni se mernek szegények.

Pesti Napló, 1917. december 8.

A BÁDOGORROK BOLTJA

A *Nineteenth Century* egyik idevetődött számában olvastam egy cikket, melynek egyszer még majd csodájára járnak a történészek. Elolvastam egyszer, kétszer, háromszor, de még most se tudtam megérteni. Ward Mair írta, a harmadik londoni hadikórház katonaoorvosa.

A cikk bevezetésében az áll, hogy a háborúból gyakran felismerhetetlenül, eltorzult arccal, orr, fül és szem nélkül érkeznek haza a katonák, úgy, hogy a nevükön kívül alig marad valami, ami emlékeztetne a régi mivoltukra. Az ily emberroncs félelmetes. „*Magam is félek* - írja a derék katonaoorvos -, mikor beszélek hozzá, hogy *egyik szemével találkozom*. (A másikat rendszerint a harctéren hagyta.) Félek, hogy a szegény áldozattal észrevétem azt, amit észreveszek: tudniillik, hogy förtelmes.” Írónk megállapítja, hogy ezen valahogy segíteni kellett, nemcsak emberies szempontból, de az angol hadsereg érdekében is, mely mindig számon akarja tartani katonáit, és nem engedheti, hogy személyazonosságuk elmosódjon. Ezért a londoni hadikórházban felállítottak egy afféle szépészeti vagy testgyógyászati műintézetet, melyet egyes durvább lelkű katonák, kiknek kevés érzékük van az emberi lélek nemesebb tulajdonságai iránt, a *bádogorrok boltja*-nak kereszteltek el. Itt orrokat, füleket, szájakat, szemeket, néha egész állkapcákat kapnak a katonák, korlátlan mennyiségben. Az emberi testet, melyet Isten épített fel, rekonstruálják, akár csak azokat a művészi értékű templomokat, melyeket bomba sértett meg. Francis Derwent Wood nevű szobrász vállalkozott érte a *művészi* munkára, aki a kórházban *ízléses* műtermet rendezett be, a roncsokról negatív másolatot készít - amint a halotti maszkot szokás -, és aztán domborúvá önti ki. Természetesen, a legnagyobb probléma az, hogy az új ember hasonlítson a régihez. Erre a célra megbecsülhetetlen az angol katonáknak az a szokása, hogy a frontra indulásuk előtt lefényképeztetik magukat, és a fényképpel támpontot adnak a szobrász ihletes képzeletének. A cikk írója megvetően beszél a régi *művészietlen és gyári* holmokról. „Ez az álarc, mikor a betegre kerül - írja - *nem valami igéző*. Vékony érckészülék, mely némiképp hasonlít *azokra a papírálarcokra*, melyeket *álarcos bálokon viselnek*. Tojásdad nyílása van, hová a szem kerül. Közben azonban az álarc készítője *festővé válik*, a betegnek ép szeme után pontosan kiszínez egy *ügyesen elkészített ovális üvegdarabkát*, rápingálja még a szem fehérjén látható erecskéket is. Végül az álarcot is befestik. Olajfestéket használnak. A szempillák ércszálakból készülnek.” Hozzáteszi, hogy annak előtte, a háború első évében, a szempillákat emberi szőrszálak helyettesítették, de ezek nemigen váltak be. Az ércszálak beváltak, hiába, az emberiség halad, és hite szerint nagyon nagy jövőjük van az ércből készült szempilláknak. Hasonlót olvasunk a hamis bajuszokról is: „Ha a felső ajak is hiányzik, akkor hamis bajusszal kell eltakarni, mely a műorr alatt lóg. A hamis bajusz azt a bajuszt van hivatva utánózni, mellyel a beteg *a háború előtt dicsekedett*. Egy ilyen hamis bajusz tulajdonosa *annyira büszke rá*, hogy hamis volta ellenére is keni és pödri, s *egyáltalán nem sértődne meg, ha azt mondanák neki, hogy kackiásabb legény, mint mikor a hadsereghez került*.”

Nem tudom tovább folytatni ezt a szörnyűséges bárgyúságot, mely két háborúra uszító közlemény közé ékelten jelent meg az angol folyóiratban. Katonaoorvosunk csemecsgő kéjjel csap reklámot a műembernek, a XX. század homunkulusának, lapokon át dicséri a bádogorrot, az ezüstarcot, a kék és barna üvegszemet, mely talán szebb is, mint a valódi, és talán nem is néz oly szemrehányóan azokra, akik a háborút csinálták. Ezek után szinte meg sem merné kérdezni az olvasó, hogy a húsból való orr egyáltalában használható-e. Az is jó, felelné Ward Mair úr, mert határozottan katonás humora van. Hazafi létére természetesen tudni sem akar a békéről, mellyel lépre akarjuk csalni őket. Ők kitartanak a bádogorrok mellett, bőségszarujukban még ezer és ezer bádogorrot tartogatnak az emberiségnek. Ők az előrelátók. Ők azok, kik nem engedik meg, hogy az ember legalább olyan legyen, mint egy villámsújtotta fa,

inkább kijavítják, cirkuszi maskarát csinálnak belőle. Ők az emberiség lelkiismerete, a semmi megfélelői, a rothadás cukrászai, a halál fodrászai. Ők a jóvátevők, az irgalmasok, a szépelkek.

Hogy az isten verné meg őket.

Pesti Napló, 1917. december 10.

SÖTÉT VONATON

Délután öt óra felé járt, mikor fölszálltam a vonatra, mely végtelen kocsisorral, feketén és lámpa nélkül vesztegelt egy vidéki pályaudvaron, a kihűlt, téli égboltozat alatt. Csakhogy éppen megállapodhattam az első osztályú folyosón, közvetlen az ajtó mellett, melyen sivített a szél. Mögöttem mindenütt emberek, egymás hátán. Mozdulni se lehetett. Az ablaknál néha még árnyékok tűntek föl. Kétségbeesett alakok, kik szerettek volna elutazni, bugás parasztok, öreg nénik, vad cigányok, kik káromkodva verték öklükkel az üveget, és mások, kik könnyezve rimázkodtak, hogy engedjük föl őket, okvetlen el kell utazniok. Utazni már régóta nem kedélyes dolog, van benne ismét valami tragikus, mint az ősidőkben. Egy órai várakozás után a vonat végleg elindult, kifutott a pályaudvarból, a sötétség még vastagabb lett. Mint egy hosszú-hosszú, vak hernyó tapogatódzott előre a sivatag hómezőkön, ismeretlen, beláthatatlan tájakon, csüggedten és tétovázva, mintha maga is félt volna, hogy eltéved valahol.

Reménytelen út előtt állottam, nyomban beláttam, hogy hajnalig itt kell kukoricáznom ebben a fűtetlen, szörnyű kocsiiban, kétségbeesett helyzetben, összefagyva és elszibbadva. Békében ez az út a budapesti pályaudvarig másfél óra. A világos folyosókon langyos levegő, a kalauz tiszteleg, külön fülkét nyit, rágyújtunk egy szivarra, aztán eldobjuk, kinyitunk egy könyvet, aztán azt is eldobjuk, és egyszerre megérkezünk. Kísérteties még csak emlékezni is erre. Itt, ebben a szerecsensötétségben semmi se világít, pusztán az ablaküveg vékony jégkérgé áraszt valami átlátszó sötétséget. Szemügyre akarom venni útitársaim arcát, de lehetetlen. Csak azt érzem, hogy mindnyájan ellenségesek, és gyűlölnek engem, ki utolsóul kapaszkodtam fel, és leginkább azt szeretnék, ha legurulnék a fagyos lépcsőn, és kiesnék a haladó vonatból, hanyatt, a havas földre.

Mit lehet ilyenkor tenni? Helyzetem minden utasé közt a legszomorúbb, affelől se áltatom magam, hogy idővel valahogy javul. Beleásom magam a sötétségbe, mint a tömlőcbe a rab, részekre osztom, felparcellázom, neveket adok neki. Elvégzem azokat a műveleteket, amelyeket alvás előtt szoktam, számolok százig, visszafelé mondom az egyszeregyet, magyarul, finnül és spanyolul, magam elé képzelek egy hullámozó tavat, s az unalom zsongani kezd idegrendszeremben, mint a morfium. Egy örömet érzek, hogy egyedül vagyok, évek után, sok év után, igazán egyedül. A mai ember tulajdonképpen helytelenül él, mindig emberek közt, színházban, hangversenytermekben. De vajon mit tudok tenni, hogy testi szenvedésem enyhüljön, mennyiben segít hozzá az évezredek emberi műveltség és nem munkátlan harminchárom évem, hogy ezt az éjszakai utazást valahogy elviselhetővé tegyem? Egy biztos mód lenne rá. Az, amelyre mindnyájan gondolnak, az útitársaim is. Meg kellene ölni mindenkit, aki ezen a sötét folyosón tolong, és a legerősebb végigheveredhetne az első osztályos fülke pamlagán. Hiszen ez a szellem uralkodik, itt és mindenütt, ki nem mondottan, aranyos frázisokba csomagoltan, de annál érezhetőbben. Ezelőtt egy félórával tettem az utolsó mentési kísérletet, a sötétben a csomagok után tapogatództam, hogy kivegyek belőle egy takarót, meggémberedett tagjaimra, de útitársaim minden mozdulatomat már csirájában megfojtották, és azóta nem is merek moccanni. Nyilván kell lenni egy másik szellemnek is. Meg kell próbálnom talán szenvedni még jobban, még öntudatosabban szenvedni. A gerincem fáj, a fejem lüktet, a lábam, mint a jég, de talán még lehet fokozni a szenvedést, még van remény a változásra itten, hogy ha a másik oldalon nincsen. Félig tréfából, félig komoly hittel mindenekelőtt levetem téli kesztyűmet. Most a hideg végigmarja a kezemet, mint egy farkas. A szenvedésnek ebben a fokában már van valami érdekes. Csak addig kellemetlen a szenvedés is, míg középszerű, és tiltakozunk ellene, mihelyt belemegyünk, a miénk, és akkor meg is szeretjük. Már nem is próbálok jobb helyet szerezni. Ha valaki a lábamra tapos, megköszönöm a szíves-ségét. Egy falusi állomásnál az utasok rohamoszlopa tör a vonatra. Én, társaim viharos tiltako-

zása ellenére, kinyitom az ajtót, és nyájasan feltessékelem őket a mi folyosónkra, ahová - azt hittük - már nem férhet senki. Elfért még két katona a teljes felszerelésével, púpos hátizsákjával együtt. Engem azonban az emberáradat még rosszabb helyre sodort. Most derült ki, hogy van rosszabb is. Az az ajtó az, melyen egyik kocsiból a másikba járnak át. Körülbelül minden öt percben nyílt ez az ajtó, s nekem minden alkalommal félre kellett állnom, életveszélyes kockázattal, de a világért se hagytam volna el. Mosolygó kedvességgel szóltam: „Kérem alázattal...” „Ezer örömmel...” „Parancsoljanak...” Néha önjószántamból is megkérdeztem az utasokat: „Nem méltóztatnak talán sétálni, mert szívesen engedek...”

Éjfél felé a vonatot nem lehetett felismerni, csupa jóságos, mosolygó, kedves ember állt körülöttem, kik bókákat mondtak, cigarettával, szivarral kínálgatták egymást. Mindenki szenvedni akart, s talán görbe szemmel is néztek rám, aki legtöbbet szenvedtem. Az önfeláldozás ragadós, mint a kolera. Mindenesetre elmúlt vele az idő, mi pedig - nyolc órai utacska után - hazaérkeztünk. Higgyék el, hogy ebben a vigasztalan életben néha a szenvedés az egyetlen szórakozás.

Pesti Napló, 1917. december 25.

ÁBRÁND EGY SZÓRÓL

Arra gondolok, hányszor mondják ki most naponta, minden órában, minden percben, széles e világon ezt a szót: *béke*. A német azt sóhajtja: *Friede*, a francia: *paix*, az olasz: *pace*, az angol *peace*, az orosz: *pokoj*, a török *szaalem*. A különböző szavak betűi mögött pedig egy végtelen egységes vágy lüktet. Most, mikor van egy kis esély, hogy ezekből a betűkből valóság is válik, egy hiszékeny negyedórán, sokszor egymás után kimondom, magam elé, a bűvös magyar szót, hogy elzsonguljon az értelmem, és megfélelkezve a jelentéséről, semmi mást ne érezzek, mint a hangzók érzéki hatását. Földobom a szobámban, hogy világítson, mint egy szalonrakéta, és illattal szórja tele a levegőt. Egy egész ívet telerajzolok vele, hogy megfájduljon a kezem és a szemem. Úgy érzem, ezt kellene most tenni mindenkinek. Az emberiségnek, akárcsak a vásott tanulóknak, büntetésből, százezerszer, milliószor kellene leírnia, és nem is lenne szabad mást gondolnia, hosszú ideig, mint ezt, mindig és mindig csak ezt: *béke, béke, béke*.

Mennyi enyhület és nyugalom van ebben a szóban. Béke: trocheus, verstani értéke: - ◡, egy ütem, melynek az első szótagja hangsúlyos, a második hangsúlytalan és puha, sóhajjá olvad. Egy indulat, mely csöndesen és boldogan feloldódik: *béke*. Az első, kemény tag után, mintegy még a háború láza hangsúlyoz, s magán viseli az ordítás, a romlás, a szenvedések emlékét is, kedves fáradtságban omlik össze. *Béke*: szelíd lefelé menő vonal, pihenés, megállapodás, hazaérkezés. Egyetlen nyelvben, sincs *jambusos* szó a békére. A nyelv szelleme érzi, hogy ezt a szót pihető és szegény emberek dadogják, lelkükben már egy lefelé rokkoló indulattal, és nem szabad éreztetni a jambus fölfelé kapaszkodó lüktetését, mely úgy hatna, mint egy támadás. Az életkedv fölsikolt a meglepetéstől, aztán elalél.

Mint műkedvelő és szerény nyelvész, leemelem a könyvtáram polcáról a *Nyelvtörténeti Szótárt*, mely szavaink múltjáról világosít föl, mintegy a nyelvkincsünk nemesi armálisát tartalmazza. Vajon mikor írták le először? Ezt látom: a *Virginia*-, a *Jordánszky*- és a *Debreceni Kódex*-ben, a XVI. század elején. Aztán elégedtél a szó, csöndes békében. Csak a nyelvújítók nem hagytak neki békét, elcsapták az utolsó betűjét és rövid időre *bék* lett belőle. A *Nyelvújítás Szótára* megemlíti, hogy Széchenyi István is *bék-kötés*-t írt a *békekötés* helyett, s Dugonics a pacifistákat - milyen andalító! - *békész*-eknek nevezte. Máris végeztünk a szó pályafutásával. Eredetével, mint az *Etymologiai Szótár*-ban olvashatni, még ma sincsenek tisztában nyelvészeink. Valószínű, hogy török-tatár, csatagáj eredetű szó. Nem fárasztom az olvasót hosszabb szóhüvelyezéssel, csak még annyit, hogy a mi szavunk, a béke jelentése tulajdonképpen kötés, összebogozás, frigy, de egyes árnyalata a csókot is magában foglalja, és egy oszmán formája az erős, fiatal atlétát jelenti. Ezt érezték magyarul beszélő őseink a békében: a becsületes kézszorítást, a fiataliságot, a csókot, az élet erejét.

Bocsássanak meg, hogy a szavak kedvelője így eljárászkodik négy kis betűvel, mikor világok vajúdnak, és a békéért minden kalmárravaszság síkraszáll. Remélem, boldogságunkat azért nem hűti le ez a pár adat. Mert akár tudjuk a szó származását, akár nem, ebben a pillanatban mindnyájan egyformán mondjuk ki, úgy, hogy egy örömsikolyban halkul el és hal meg szájunkon.

Pesti Napló, 1918. január 1.

MESE, MESE, MESS KENYERET!

Éjfél után újra mesélnem kell. A hároméves kisfiam betegágyánál villanyos mécses pislog, az ablakokra fekete és sárga köd tapad. Hallani, amint a különböző szobákban ketyegnek az órák. Kissé gyorsabban a szokottnál, minthogy éjjélkor az óráknak is lázuk van, úgy vernek, mint a forró ütőerek.

Ez már a tizedik mese. Vajon mit is meséljek? Soha ilyen lámpalázam nem volt, mikor előadtam a dobogón, sok ember előtt, vagy sietve írtam nyomdafesték alá, egyetlenegyszer se éreztem ezt az izgalmat, hogy a mesém talán hatástalan marad. Mert nagyon nehéz eldönteni, hogy tulajdonképpen mi is érdekli hároméves embertársainkat. Csak magamtól tudom, hogy engem a *gyermekmesék*, melyekben tündérek, manók és csodálatos varázslók szerepelnek, mindig bosszantottak, körülbelül húszéves koromig. Akkor érdekelték. De gyerekkoromban megalázónak éreztem, hogy ilyesmiket akartak velem elhitetni az úgynevezett *nagyok*. A gyermekmesék felnőtteknek valók, kik már ismerik a valóságot, és határok közé szorított, rokkant képzeletük azon ámuldozik, hogy a törvény alól kivételek is vannak. A gyermekek egyelőre nem látják a lehetőség korlátait, és így nem is fontos nekik, hogy ezek a korlátok néha-néha feldőlnek, nekik a valóság a csodálatos. Ez számukra a mesék országa, melyet még nem ismernek, erre nyitják ki tág, bámuló szemüket, ezt óhajtják mohó étvággyal megismerni.

A szájam már zsibbadt a sok meséléstől, most, kifáradtan, más mese híján arról kezdek beszélni, hogy jöttem haza a villamoson. Részletesen, rideg pontossággal leírom a villamost, megmagyarázom a kerek és fékek szerepét, a villamos áram működését, a tolongást, a ködbe borult hegyeket, melyek közt szikrázik és csönget a kocsi. Minden szavamnak meglepő a hatása. A kalauzné, akit már látott néhányszor, sokkal jobban érdekli, mint bármely tündérkirályné. Elcsodálkozik mindennapi életem egy történetén, mely csak nekem unalmas, őneki az élet végtelenségét és változatosságát jelenti. A kapcsolat mesélő és hallgató közt tökéletes. Tudja, hogy nem hazudom, és boldog, hogy megbecsülöm ezzel. Csak a mese végén ad jelt, hogy most már hazudnom is lehet, bizonyára a felnőttek iránt való kíméletből azt kérdezi, hogy volt-e a villamoson tigris. Hogyne, egy tigris is ült a padon, mindjárt a bejáró mellett, éppen szakaszjegyet váltott a kalauznénitől, mikor beszálltam a kocsiba, a szeme lángolt, és a torka piros volt. Később az iránt érdeklődik, hogy a tigrisnek fáj-e a torka. A tigrisnek is fáj a torka, de a tigris, az szívesen gargalizál, és örül, mikor orvosságot vagy hideg borogatást kap. Szegény tigris, mondja félálomban kis, kedves hallgatóm, és elgondolkozik az élet nagy-nagy szomorúságán.

Igazságtalannak tartja, hogy a szegény tigriseknek is fáj a torkuk, akárcsak a szegény-szegény embereknek.

Pesti Napló, 1918. február 2.

KALANDOS UTAZÁSAIM

Éjjel ragyogó és boldog álmom volt. Azt álmodtam, hogy tiszta, fényes villamoskocsiban ültem, tündöklő ablakok között, körülöttem pedig új villanykörtek ontották a friss fényt. A lámpák nem pislogtak sötétbíbor lánggal, nem aludtak minden percben el tízszer, ami tantaluszi szenvedés azoknak a tudásra szomjas utasoknak, kik a hosszú villamosutak alatt olvasni szoktak. Mert mihelyt oltani akarják szomjúságukat, azonnal elapad előlük a fény. Másképp is kedves volt a kép. A vászonrongyok helyett vadonatúj bőrszíjak lógtak a kocsi-ban, nem kalauzné, de piros arcú, vidám kalauz tépdeste a jegyeket, és udvariasan tessékelte be a fősztállókat. Miről is álmodhatna a szegény pesti ember. Nem a mennyországról álmodik, nem is a gépkocsiról, nem is a kétfogatúról, csak egy villamoskocsiról, mely tiszta, világos, és nincs tele.

Ebből az álmomból azt következtetem, hogy ébren is sokkal inkább foglalkoztat bennünket a villamos, mintsem be merjük vallani, azt kell hinnem, hogy a mindennapi pesszimizmusunk fő oka a kis, jelentéktelen, kalandos villamosút. Legyünk őszinték, egy darabig még lehetett utazni. A pesti ember agyafűrt, s ezer és ezer módot talált, hogy a háborús nyomorúságban feljusson a kocsira. Sokáig figyeltem a sötét megállóhelyek reménytelen csödületében, hogy az élelmesebbek - a darwini természeti kiválasztás törvénye alapján - mint tudnak mégis helyet kaparintani maguknak. Körülbelül egy évvel ezelőtt fedezték fel például, hogy az elülső peronokon még leginkább akad hely, ezt rohamozták meg több-kevesebb sikerrel, míg az angyali lelkek hátul tolakodtak, eredménytelenül. Később azonban ez a fölfogás is elavult, az elülső peronok még jobban megteltek, mint a hátsók, a divatos módszer átment a köz-tudatba, egy idő múltán egyenesen könnyebb volt a hátsó peronra feljutni. Aztán egyiken sem lehetett helyet kapni. Erre azok a ravasz pesti emberek, kik ma már kiadhatnák *A háborús villamosutazás kis kátéjájá-t*, cselhez fordultak, nem sajnálták a pénzt és fáradságot, és ellen-kező irányban szálltak fel, a céljuk elé utaztak, hogy egy kevésbé népes megállóhelyen ké-nyelmesen fölszállhassanak.

Ma délután ehhez a módszerhez folyamodtam. Fölkapaszkodtam egy kocsira, elég jó helyet kaptam, a felhágó első lépcsőjén álldogáltam. Sohasem vágyakoztam magasabbra. Eddig ugyanis csak a második lépcsőn lógtam. Gondoltam, jó napot csinállok magamnak, úgyis annyi a bajom-gondom, kiutazom a végállomásra, és két év múltán végre ülőhelyet szerzek. A végállomás felé azonban egyre többen szálltak fel. Ottan pedig senki sem mozdult a helyéről. Kiderült, hogy az egész kocsinak az az eredeti ötlete támadt, mint nekem, és már elkéstem. Szomorúan bámultam az ülőket, akik titokzatosan bújtak el szőrmegallérjukba, szigorúan mustrálták az alatt küszködőket, én meg azon tépelődtem, vajon hol szállhattak fel, melyik végállomáson, mióta utaznak, s micsoda titkos pártfogók, miniszteri összeköttetések, sötét panamák lapulhatnak mögöttük, hogy mégis ülnek. Eddig senkivel sem beszéltem, ki a villa-moson két éven belül ülőhelyet kapott volna. Mégis minden kocsi-ban vannak ülők. Soha ily rejtélyes embereket nem láttam. Itt vannak a szemem előtt, az arcuk olyan, mintha burokbán születtek volna, sugárzó és biztos, a szemük tiszta és zavartalan, boldogok és nyugodtak. Milyen képzettségük van ezeknek az embereknek? Hogy élnek és merre laknak? Kik ezek?...

Pesti Napló, 1918. február 17.

OROSZ LEVELEK A FORRADALOMRÓL

A háborúnak nagyon érdekes dokumentumai jutottak most a kezünkbe: az orosz foglyoknál, a harctereken elesett orosz katonáknál számos levelet találtak, melyben hozzátartozóik az *orosz forradalomról és az országban uralkodó hangulatról értesítik őket*. Ezek a levelek arról tanúskodnak, hogy az orosz népben rendkívüli és lázas érdeklődés mutatkozott állandóan a nép sorsa és mozgalma iránt. Ha valaha megírják a roppant orosz forradalom történetét, a történetíró *ezekhez a levelekhez lesz kénytelen fordulni*, melyek sokszor őszintébben és megkapóbban tárják fel a helyzetet, mint a napilapok cenzurás beszámolóí és vezércikkei.

Pontos és hű fordításban itt közlünk néhány részletet a rendkívül érdekes levelekből, melyeket *egyenesen a harctérről juttattak hozzánk*.

„Jó napot, Misa!

Bocsáss meg, hogy nem írtam. Azt hittem, hogy egészen másképpen gondolkozunk, de a feleségedtől hallottam rólad, ő pedig meggyőzött, hogy nézeteink, különösen a legújabb eseményekre vonatkozóan, egy szinten mozognak, ha nem is azonosak. Érdekes lenne megtudni, *hogy gondolkoznak katonáink a legutóbbi eseményekről*, milyen vonatkozásban állnak a szocialistákkal és a demokraták taktikájával, mit tartanak nemzetközi helyzetünkről, az anexiókról és a kártalanításokról, a népek önrendelkezési jogáról, a proletárság gazdasági és politikai harcáról, egyáltalán *mint tükröződnek hadban álló társaink agyában a kaleidoszkópszerűen váltakozó események*.

Innen Kijevbe mentem kerékpáron, oda-vissza körülbelül négyszáz versztet tettem meg, és közben-közben megálltam a falukban, beszélgettem a parasztokkal. Be kell vallanom, hogy a kétszáz versztnyi hosszú úton, Kijevig, sehol sem hallottam *fosztogatásokról vagy rablógyilkosságokról*. Sok helyütt azonban büszkén mesélték a parasztok, hogy ők semmiféle erőszaknak se engednek. Azonkívül megállapítottam egy apróságot, melynek különben nagy a jelentősége: *végtelenül tisztelik a diákokat*. (Sokszor igazán már *kényelmetlenül is éreztem magamat*.) Kijevben azt mondták, hogy sok boldog falut látok majd. *A falvakban a hangulat nagyon friss*.

Sehol sincs riadalom vagy pánik, mint a városainkban. Olyan frissek ezek a falvak, mint a gyermekek, akik a gyerekszobában játszanak, és nem sejtik, hogy fölöttük lángban áll a tető, az életük pedig veszélyben van.

Itt különben mindenütt az anarchiáról és a végromlásról panaszkodnak hisztérikusan. Meglátjuk, mi lesz. Legközelebb majd írok.

Pál”

„Jó napot, tiszteletre méltó Mihajlovics Pál!

Kérem, ne haragudjék rám, hogy ebben a három háborús évben oly ritkán írok levelet.

Bizonyára érdekli Önt, milyen hatást keltett a hadseregben a forradalom. Első időben zűrzavar uralkodott itten. Sokan nem várták az összeomlást, és nem tudták, hogy mitévők legyenek (a tisztekről beszélek), egészen elvesztették a fejüket. Mi lelkesedéssel köszöntöttük az átalakulást. A magasabb rangú tisztek rossz néven vették ezt, de semmit sem tehettek.

Megkaptuk Miklós leköszönő manifestumát, melyet az egész hadseregnek felolvastak. Rövid és határozott beszédben mutatott rá a pópa és a parancsnok az eseményre, *nagyon*

sötét színekkel festette, hangsúlyozta Miklós ártatlanságát, és a kormányt vádolta. Elkeseredetten kiléptem a sorból, és az ezred mögé álltam. Mikor az okmányt fölolvasták, bajtársaimhoz mentem, és megmagyaráztam nekik a nagy pillanatot. Ennyit mondtam: Éljen a forradalmi Oroszország harmadik hadteste! Éljenek a szabad polgárok! Hozzátok fordulok, bajtársak... Remélem megértetek és hallgattok rám és követtek... A katonáknak ez tetszett. Most különben minden rendben van.”

„Jó napot, kedves testvérem!

Láttam Kerenszkijt és Albert Thomast, a francia minisztert és a szocialistát. *Kerenszkij nagyon mély benyomást gyakorolt rám. Szellem, akaraterő, a szabad Oroszországhoz való határtalan szeretet látszik az arcán. Angol ruhában és sárga kamásniban frissen odalép a francia miniszterhez, erőteljesen megrázza a kezét. Nagyon rossz bőrben van, sok-sok ránc tanúskodik arról, hogy rettenetes lelki tusákat vív. Szakadozott hangja beteges, nehezen lélegzik, csak töredezett mondatokat tud mondani. Ezek a dolgok jellemzik Kerenszkijt. Egy ember, aki alig él, csak éppen van.* Albert Thomas franciául beszélt, a beszédét csak tolmácsolták, épp ezért alig volt hatása.

Misa”

Pesti Napló, 1918. március 2.

DIÁKOK

Ezen a héten egész délutánt töltöttem egyetemi hallgatók közt: láttam a diákokat, kik a háborúban egészen eltűntek a szemünk elől, a mai fiatalokat, kiket most egy táborba terelt a nyomorúság, s talán utolsóul ők is szervezkedni akarnak, szegények, kik ebben az országban bizonyosan a legelsők. Gyönyörűség nézni az alakjukat és hallani a hangjukat. Karcsúak és soványak, mint a szardiniák. Vállukra az ifjúság nagy-nagy eleganciájával simul a kopott zsakett, vékony nyakkendőjüket még mindig hanyagul kötik meg, a homlokuk és a szavuk pedig komor. Az ifjúság, melyet, nem tudom, miért, *derűs*-nek neveznek, mindig komor. Soha ennyi halálos hitet és ennyi halálos elszántságot, mint ebben a fiatal társaságban, mely készülődik az életre, és nem ismeri, csak önmagát szemléli, befelé tekint. Később majd megpuhulnak a vonásaik, s megtanulnak mosolyogni is. Ma azonban még fiatalok. Nem tudnak mosolyogni.

Régen nem beszéltem diákokkal. Az utolsó diákot tíz évvel ezelőtt láttam, egy tükörben, az is ilyen karcsú és hívő volt, de alakja azóta elhalványodott, és általában fájt visszagondolnom rá. Most azonban, hogy viszontláttam, másokban, egyszerre frissen és bensően megéreztem az életüket, szinte önzően érdeklődtem, mit esznek, hogy ruházkodnak és tanulnak, s körülbelül hogy osztják be hópénzüket. Istenemre, nem hallottam valami nagyon vigasztaló adatokat. Ma este pedig, mint ennek a társadalomnak rossz lelkiismerete, suttyomban és szégyenkezve föllopóztam egy diákkaszárnyába, hogy megnézzem őket *otthon*. Sötétben - lámpa és gyertya nélkül - ült a harmadik emeleti szobában két leendő orvostudor, egy tanár és két jogász. A tanárjelölt mozizongorás, az orvosok írnokei teendőket végeznek, az ügyvédek házitanítással foglalkoznak, csak így tudják valahogy kifizetni a százhusz korona szobabért. Igaz, hogy ezt az összeget öten szurkolják le, minthogy a szobában naponta öt ágyat vetnek meg, és öten alszanak.

Szó sincs róla, annak idején, diákkorunkban, mi is szegények voltunk. De a szegénységünknek, a barna csomagolópapírosra teregetett hideg vacsoránknak, a rongyos ruhánknak, a viaszkosvásznunknak, az olajlámpánknak, az állandó kapupénz-zavarunknak megvolt a maga stílusa és regényessége, minthogy a békében még lehetett tisztességesen, függetlenül és emberien szegénynek lenni. A béke utolsó fényűzése volt a szegénység. De a háború mindenkitől elvette a szegénység jogát is. Nincs többé szegénység, csak megsemmisülés van. Ebben a vigasztalan diákszobában világítóan jelent meg előttem ez a gondolat. Két név jutott itt eszembe, mégpedig nem véletlenül: Raszkolnyikov és a regénynek másik alakja, Razumihin, ki magát fájdalmas humorral - micsoda kvalifikáció! - *volt tanuló*-nak nevezi. A mai magyar diákokban és diáknőkben csakugyan van már valami oroszos. Sajnos, a társadalmunk az orosznál is oroszabb. Tegnap leközltem néhány elesett orosz katonánál talált levelet, melyben a muszka diákok azt írják, hogy az egész országban szinte babonásan tisztelik a diákokat. Nálunk eddig semmi se történt, a *diák* sohase volt divatos. Nem látták benne a jövődőt, mint a németek a *Student*-ben, se az ifjúság herceget, mint a franciák az *étudiant*-ban, se az apostolt és a megváltót, mint az oroszok. Most kell megvívni a diákságnak a maga harcát, ebben a háborúban.

Különben lelökik őket a nyomorúság tarpéji sziklájáról, és könyörtelenül elpusztítják. Nem csecsemőkorukban, ahogy az emberséges görögök tették. Hanem húsz-huszonöt éves korukban.

Pesti Napló, 1918. március 3.

MÉLTÓSÁGOS MOZI

Tegnap este, hosszú idő után, újra elmentem egy moziba: kényelmes és puha bársonyszéken ültem, s a villanyfény tündöklő tűzében lassan úsztak el szemem előtt a képek, mint a hattyúk. Drámákat adtak, egymás után hármat. Az egyik hétszáz méter hosszú volt, a másik ezerkétszáz méter, a harmadik ezerötyszáz méter, szóval másfél kilométer. Ennél a darabnál már élénken éreztem a kilométerjelző oszlopot is, melyet az ember a robogó vonatból lát.

Bevallom, fáradtan és meggyötörtén hagytam el a mozit, utána pedig az utcán valami kábító sivárság és kopár unalom ásítózott, olyan vigasztalanság, melyet a mai ember az úgynevezett *izgató* szenzációk után vesz észre a lelkében. A mozi valahogy kisiklott eredeti és helyes útjából. Megmételyezte az *irodalom*. Ez az ösztönös és nagyszerű találmány annak idején úgy hatott mindnyájunkra, mint valami ismeretlen csoda, és az a pillanat, melyben a halott arcképek megmozdultak, és a fotográfiás album táncolni kezdett, jelentőségben és izgalmasában csak ahhoz a másik pillanathoz hasonlatos, melyben az első repülőgép elhagyta a földet. Kiszámíthatatlan volt a jövője. Sohase felejttem el, tizenöt évvel ezelőtt, vidéken, egy szegényes teremben láttam az első moziképet, egy fürdői jelenet volt, eleven vízzel, mozgó csónakokkal, hancúrozó nőekkel és gyermekekkel, a film még bizonytalan és vaksi, a világítás gyatra, a rendezés kezdetleges. Akkor azonban a mozi még a természethez húzott. Története ez volt: egy robbanás, egy pofon, egy elszabadult oroszlán, két egymásra rohanó gyorsvonat. Fejlődése során mást se tett, mint eltávolodott a természettől, és levetkőzte cirkuszi, vad ösztöneit. Az irodalomnak, a rossz színpadi irodalomnak a zsellérvé züllött, és - micsoda szegénység - a mai színháztól, ettől a szomorú, polgári szórakozóhelytől kér kölcsön ötleteket. Így aztán, mást se láthatunk, mint úgynevezett *lelki átalakulás*-okat, megtudjuk, hogy a báró tulajdonképpen gróf, és a gróf tulajdonképpen báró. Elvetve magát a természet adta végtelen lehetőséget, bizonyos polgári kalodába kényszerült a mozi, hogy kiszolgálja a maga közönségét, mely a színházakat is magához hasonlította, s ahelyett, hogy kiaknázza volna az eszközei által biztosított korlátlan területet, a fantasztikumot, és új mesevilága, naiv tündérekertje lett volna a mai kiábrándult és fáradt embernek, idegen, nem neki való síkon mozog, szindarabokat másol, kopott széljegyzetekkel kíséri a csinált életet.

Őszintén és nagyon sajnálom a mozit. Hiszen még gyerekkorából ismerem. Akkor koraérett, okos csibész volt, féktelen és imádandóan tehetséges. Nagyon hamar *beérkezett* és megöregedett, még gyorsabban, mint a mai színház, alig tizenöt év alatt. A csodagyermek polgári *arrivé*, akinek a férfikora nem is érdekes. Játékos és kedves magyar neve, a *mozi* se illik már rá. Inkább ez: mozgófénykép-műintézet. Méltóságos mozi. Azt hiszem, már udvari tanácsos is.

Pesti Napló, 1918. március 31.

KESERŰ CUCLI

Búcsúzzunk el csöndesen a szivarunktól és cigarettánktól.

Nyáron már dohánypótlószerek jönnek forgalomba, a szeder és cserfa szárított levelei, melyeket füvekkel szagosítanak az ingyenc orrok számára. Egyelőre a dohányosok még mosolyognak, éppoly hitetlenül, mint a kávéimádók, mikor a feketekávé pótszeréről vagy a sörissza polgárok, mikor a sörpótszerről esett szó. Azóta a rémkép fájdalmas valósággá vált, és ma az emberek fanyar szájjal isszák a fekete és sárga lötytyöt. Beletörődnek majd ebbe is. Azok, kik most égő szájjal és füstre vágyó gégéivel állanak órák hosszat a tőzsdék előtt, a nikotin bolondjai, beérik majd - nem tudni hogyan - a fák szárított leveleivel, melyeket valaha kisdíák korukban újságpapírba gyömöszölve szívtak. Az emberiség, mely lassanként csecsemővé törpült, még sír egy kis dohányért, de jönnek a jó dadák, s ordító szájába dugják a dohánypótszert. Ne sírj, te öreg baba, itt a keserű cucli.

Az utolsó szivarról és az utolsó cigarettáról álmodozom ezen a bús estén, vajon hogy válik meg az ember mindennapi áldott izgatószerétől. A dohány világszerte a legnépszerűbb mérge, mely még a nyárspolgárnál is polgárjogot nyert, s oly szent előtte, akár a búza és a liszt. Vérben forog a szeme, mikor elveszik tőle a kenyerét, de a mámorhoz mindig jobban ragaszkodott, mint az élethez, és a szenvedély kenyerébe sokkal nehezebb kukoricalisztet keverni, mint a másíkba. Hiszen a történelem során már nemegyszer megpróbálták, hogy az embereket leszoktassák *esztelen* szenvedélyükről, mely mindig nagyon is ésszerűnek és szükségszerűnek bizonyult. Egy füstgyűlölő orosz cár halállal büntette a dohányzókat, és egy nagyon szigorú török szultán az orrukat vágatta le azoknak, kik csibukot vettek a szájukba. Mind a két büntetés eredménytelen maradt. Az oroszok meghaltak és tovább dohányoztak, s a jámbor törökök, akiket megcsónkítottak, a levágott orrukon engedték ki a füstöt. Nincsen gyógyulás, minthogy a szenvedély, akárcsak a fölösleg, nagyon szükséges valami. Okos orvosok nem is igen mernek már vállalkozni arra, hogy az embereket *leszoktassák* erről és arról, s ezer és ezer eset tanúsítja, hogy a szenvedély mindig új utat tör magának, sokszor még károsabb alakban nyilvánul meg. Ha az egyik oldalon megfoltozod a zsákot, a másik oldalon lyukad ki.

Nem tudom elképzelni, hogy mi lesz ebből a nagy pipájú és kevés dohányú emberiségből, mikor majd egyáltalán nem lesz dohányja. Az is rejtély előttem, hogy valaha a dohánytalan időkben, messze sötét századokban miben jelentkezett ez a szenvedély, melynek summája akkor is biztosan megvolt, milyen különcök, mélakórosok és izgágák garázdálkodtak, kik a rontó mérge által talán meggyógyulhattak volna. Annyi bizonyos, hogy azokban az ideges években a dohány milliók és milliók megrontója volt. Ha nézem a szájakból kipecskesedő szivarokat és cigarettákat, sokszor a testünk villámhárítójának látom őket, melyek egy-egy percünk feszültségét oszlatják el, az idegrendszerünk kis villámait vezetik el, a levegőbe.

Nemsokára ezt a kis villámhárítót is leszerelik rólunk. Ősszel, mire a levelek lehullanak... igen... mire a levelek lehullanak, fölszedik a leveleket... és keserű cuclit gyúrnak nekünk, makrancos és síró embereknek...

Pesti Napló, 1918. április 28.

APOSTOLOK

Tegnap este a szerkesztőségben felkeresett egy ötvenévesnek látszó úr, aki keménykalapot, nagyon hosszú szalonkabátot és alacsony gallért viselt. „Sós István apostol vagyok” - mutatkozott be egyszerűen. Az apostol urat igen szívesen fogadtam. Tudatta, hogy fél órával a felkelés után - két évvel ezelőtt, november 16-án - személyesen megjelent neki az Úr Jézus Krisztus, és felkérte, hogy főrangú urakkal rendezzen jótékonytságot, valamint arra is, hogy legyen a világbéke apostola. Este, mikor kis szobájába hazament és leült az asztala mellé, megint odalépett hozzá a Megváltó, és nagy fénnel kigyújtotta a kis petróleumlámpácskát és az összes gyertyákat.

Azóta jár-kel a világban, de sehol sem talál meghallgatást. Több kérvényére és fontos beadványára nem érkezett válasz. Berzeviczy Albertet, az Akadémia elnökét több ízben kereste. Ő sem fogadta. Csontos kezében óriás barna borítékot tartott, melyben halvány tintával és ceruzával írt diribdarab papírosok voltak, ezeken az okmányokon körülményesen kifejtette nézetét az egész világhelyzetről, főképp a békéről. Ami a békét illeti, nézete szerint már meg is kötötték, tizenöt nappal ezelőtt, de az a baj, hogy ezt egyelőre csak tizenötezen tudják. Arra kért, hogy irataiból azonnal adjon különkiadást a *Pesti Napló*. Megmagyaráztam, hogy ez a mai papírinségben lehetetlen, mire megnyugodott. Általában nagyon szelíd ember. Barna szemeiből sugárzik a szeretet és a megértés. Soha ilyen jó apostolt nem láttam. Öreges hangján elénekelt egy kis dalocskát is, melyet valaha gyermekkorában tanult, negyven évvel ezelőtt.

*Fátyol borítja elhervadt arcomat,
Szememből égő vérkönny fakad...*

Aztán leült írni, írt, írt, közben a lámpát is eloltották, de ez csöppet sem zavarta, az apostol tovább írt a koromsötét szobában.

Az apostolok iránt újabban kissé el vagyok fásulva. Nagyon gyakran keresnek ezek a jóságos és szelíd diplomata, hogy a világbékéről és az emberiségről értekezzenek velem. A fent említett apostollal való találkozásom után késő este mentem haza, villamoson. Mellettem egy deres hajú öregúr ült, ki a meleg május ellenére télikabátot hordott, és nyakát valami nagyon, régi sállal kötötte körül, mely inkább egy pokróchoz hasonlított, és hangosan beszélt németül: „Herr General...” - mondotta folytonosan, és katonás vezényszavakat ropogtatott fogatlan szájában. Ő is apostol volt. Mindjárt látnom kellett volna zsíros és zöldre kopott fekete keménykalapján, minthogy az apostolok makacsul ragaszkodnak az elrothadt keménykalapokhoz és az ünnepélyes, régies szalonkabátokhoz. A zsebéből kivett fényképet, mely vőlegénykorában ábrázolja őt és a menyasszony-feleségét, azt mutatta nekem, de úgy, hogy az alakok fejét eltakarta az újsággal. Ezen a tréfán jóízűen nevetett. Kínáltam cigarettával, szivarral, de visszautasította, a pénzt sem fogadta el, amit felajánlottam, hanem felkelt, és alázatosan megcsókolta a villamos padját, melyen ült.

Egyetlen napom élménye ez, melyet történeti hűséggel leírok itten, hogy később valamely történetíró korrajznak használja fel. Életünk oly különös már, hogy a shakespeare-i regényesség és kísértetjárás semmi hozzá képest. Egyre többen lesznek az apostolok. Ők még látják a világbéke megoldására vezető utat, ők még töprengenek, szegények, és sírnak. Nekünk már minden könnyünk elfogyott.

Pesti Napló, 1918. május 5.

ÁKOMBÁKOM

Fel kell jegyeznem - sietve - ezt a csiklandós jelenetet, nehogy elfelejtsem.

Az aszfalton ballag egy egészséges, boldog úr, aranyfogantyús sétapálcával, remek, amerikai félcipőben, home-spun ruhában, mely még a régi boldog időből való, kockás, éles angol szövet.

Gyűrűs ujjával és aranyláncaival olyan ő, mint korunk bálványa. Hatalmas, elégedett, nyugodt.

Vele szemben jön egy katona. Arcára van írva a gyomorhaj és a kétoldali tüdőcsúcsshurut, ruhájára a szegénység. Aléltan lógatja fejét.

Egyszerre az úr megáll a katona előtt.

Vajon mit kérhet tőle, akinek semmije sincs, az, akinek mindene van? Tüzet kér, minthogy a katonának véletlenül ég a cigarettája. Különböztet semmit mást a világon nem kaphatott volna tőle.

Ennél a tűznél az egészséges, boldog úr meggyújtja a szivarját, kalapot emel, és továbbmegy.

A katona kis rossz cigarettája pedig elalszik.

- Miért nem jár autón?

Ezt a szellemes pesti kérdést úgyszólván naponta hallani a villamoson, mikor a tolongás forgatagában valamelyik szegény ember arról mer panaszkodni, hogy nem egészen kényelmesen utazik. Erre egy másik éhenkórász - a kalauz vagy egy utas - szikrázó szemmel és csikorgó foggal az arcába lihegi: „*Miért nem jár autón?*”

A közbeszólónak sincs autója, de azért az utolsó érve mégis mindig az, hogy koldus kutya vagy.

Soha népellenséget nem láttam a népnél. Mély jelképesség van abban, hogy nálunk a grófok a nép barátjai és egyetlen szószólói. Csak azok küzdenek a gyalogjárók és a villamoson nyomorgók jogaiért, akik autón röpködnek.

Viszont a nép a maga gyógyíthatatlan butaságával holta napjáig a grófok előjogaiért küzd.

Megdöbbenő, hogy az ember mily kevés egyszerűséggel és ízléssel foglal állást a halál végtelenségével szemben.

Ma délután a temetőben járkáltam, és a sírkövek felírásait betűzgettem. Egyik sírköven ez áll: *X főellenőr...* Másikon: *Y nyugalmazott számtanácsos...* Ezen: *Z férfisزابó...* Nem tehetek róla, elmosolyodtam a halál kertjében ennyi polgári korlátoltság láttán.

Mert legyünk őszinték, az ember nem születik se főellenőrnak, se nyugalmazott számtanácsosnak, se férfisزابónak, de - egyszerűen és meztelenül - embernek születik, kinek van gyermekora, férfikora és öregkora, sőt azt is hozzátehetem, hogy az ember nem is mint főellenőr, nyugalmazott számtanácsos vagy férfisزابó hal meg, hanem mint halandó, kinek, sajnos, nem lehet örökké élnie.

Minden elmúlt ember tehát azzal a névvel jelölhető, mellyel földi életében írták körül egyéniségét.

Erre a lapra tartozik az is, hogy a pesti gyászjelentésekben a halotti nevek mellett gyakran olvasható az *úr* szó. *X úr meghalt*. Soha ilyen kaján udvariasságot. A halott legfőlebb egy emlék, egy darabka múlt, egy fájdalmas ködkép, de nem úr. Vagy az úr a pokolban is úr?

Pesti Napló, 1918. május 16.

MORZSÁK

Világgá ment... Egy régi magyar könyvet olvasok, s döbbenten állok meg ennél a kifejezésnél: *Világgá ment...* Egykor nagyon népszerű szólás volt. Olvashatjuk mindenütt regényekben, elbeszélésekben, még a rendőri hírekben is: *Elbujdosott... Nyoma veszett... Világgá ment...* és bennünk az ismeretlen szomorúság végtelenségét keltette fel. Ma más érzést gerjeszt bennünk. Sehol se halljuk, sehol se látjuk. Az emberek nem mennek többé világgá. Ez a szólásmód új értéket és jelentőséget kapott, mely szinte csábító és ígéző, s bizonyos irigységgel gondolunk azokra, kik valami egyéni bánat ösztönzésére úti batyut kötöttek, vagy egy szál ruhában felültek a gyorsvonatra, hogy másutt kezdjenek új életet. Mert akkor még több élet volt. Ma csak egy van. Az se ér sokat. Világgá ment... - mondjuk ma csodálkozva -, milyen boldog ember... az övé volt még a világ... Mi elvesztettük a világot. Mi maradt belőle számunkra? A körzetek, az élelmezési körzetek.

A rózsaszín folt. Izgatott érdeklődéssel olvastam el dr. Fritz János kis füzetét, melynél okosabb és eredetibb könyv alig jelent meg utóbb. Címe: *A nemi betegségek megakadályozása kényszerreflex segítségével.* Arról van itt szó, hogy a nemi betegségeket - kivétel nélkül - hivatalosan titkos jellel kell megjelölni, hogy a nemi betegségek pusztításának gátat vethessünk. Hogy mi ez a jel, arról, sajnos, nem szólhatok nyíltan, mert álszent és páratlanul elbutult korunk még mindig aranyfátyollal takarja el fekélyeit, és udvariatlanságnak tartja, hogy becsületes szókimondással beszéljünk milliók és milliók nyavalyájáról. Annyit azonban talán szabad leírnom, hogy a nemi betegek közül minden országban hadseregeket lehetne összeállítani, külön dandárokat a különböző nemi betegek közül, kik akár sikeresen meg is ütközhetnének egymással. A füzet írója a nemi betegek ártalmatlanná tételére orvosilag, jogilag és lélektanilag nagyon kitűnő és mindenekelőtt igen egyszerű módot ajánl. Annyira egyszerű ez az eljárás, hogy félek, éppen ezért nem is váltják valóra. Mert a hivatalos közegek még mindig jobban szeretik az ülésezéseket, a fő- és albizottságok kiküldetését és az úgynevezett *jótekonysági* mozgalmakat, melyek soha semmire se vezetnek. A tervezetben többek közt szerepel a férfiak és nők kivétel nélkül való egészségügyi szemléje is, melyet a mai sorozások mintájára léptetnének életbe, s börtönnel büntetnének mindenkit, aki vonakodik megjelenni vagy a megjelöltetésnek magát alávetni. Előre hallom, hogy tiltakoznak egyesek az egészség és az élet e szemléi ellen, az *egyéni szabadság* nevében, melyet - sajnos - már rég elföldeltek. Úgy látszik, csak a butaság képes diadalra vinni az akaratát. A zsidók középkori sárga foltját sokáig nem tudták eltörölni. Ellenben még mindig vitáznak arról, vajon szabad-e, lehet-e megjelölni - titkosan - a nemi betegeket, kik úgyis viselik homlokukon a rózsaszín foltot. A mindenható államnak most kellene beavatkozni, sietve. Ma még csak lakáshiány van mindenütt. Tizenöt-húsz év múlva azonban, mikor a mai nemi betegségek váltója lejár, tébolydahiány lesz, és ha a nemi betegségek tovább is így garázdálkodnak, minden bérháznak egy-egy emeletét rekvirálni kell majd az állami tébolydák számára.

Angol szó a villamoson. A képviselőház zárt ülése után egy sárga villamosra fölszállt három mágán. Halkan beszélgettek, nyilván a zárt ülésen történekről. Minthogy a kocsi közönsége erősen figyelte a nevezetes képviselőket, angolra fordították át a szót. Most már egészen hangosan csevegtek, gyönyörű, tiszta és hibátlan angolsággal, úgy, ahogy csak a magyar mágánok tudnak. Így én, aki egészen közel ültem hozzájuk - akaratom ellenére - pontosan értesültem, hogy mi történt a zárt ajtók mögött. Beszédjükből, természetesen, semmit sem árultam el senkinek, s ezúttal se vagyok hajlandó fölvilágosítást adni olvasóimnak. De teljes

tisztelettel fölkérem mágnásainkat és képviselőinket, hogy a villamoson - legalább zárt ülések után - ne beszéljenek angolul.

Pesti Napló, 1918. május 26.

MÉRT VAGY SZOMORÚ?

- Mondd kérlek, mért vagy szomorú?

- Ó, én nem tudom a szívemre nyomni a kezem és fölsóhajtani, sötéten és jelentősen, mint itt szokás. Émelyedem a pesti cinizmussal vegyített érzélgősségtől, mely olyan, mint a nyál és méz keveréke. Nem akarok divatos általánosságokat se mondani: *A háború... az élet... a halál...* Minthogy azonban becsületesen érdeklődöl, megpróbálok becsületesen válaszolni, kimondhatatlan és immár tárgytalannak látszó szomorúságomat oly hidegen szemlélve és boncolva, mint valami idegen tárgyat a lombikban. Ejh-haj, szomorú vagyok, kedves barátocskám, sokféle okból. Először is, mert nincsen világos Mediám. Másodszor, mert a hadi cipőm, melynek csúszóbőrét durva vászon helyettesíti, állandóan égeti a bokámat. Harmadszor, mert el kell utaznom a kisfiammal, és félek attól, hogy órákig ácsorgok a folyosón. Negyedszer, mert a kocsisok már négy év óta nem köszönnek előre, és én kénytelen vagyok megalázkodni előttük, hogy elvigyenek. Ötödször, mert sohase írhatom, amit akarok, és lagymatag fordulatokon kell gondolkoznom, míg elsorvad bennem az őszinteség és a bátorság, az írónak egyetlen serkentője. Hatodszor, mert ebben az évben legalább húsz hivatalos kérdőívet töltöttem ki a kamrára, a pincémre, a konyhámra, az agyvelőmre vonatkozóan. Hetedszer, mert az idén nem ettem egyetlen szem cseresznyét sem. Nyolcadszor, mert barátaim távol vannak, isten tudja, hogy hol, fogalmam sincs, hogy élnek-e, halnak-e. Kilencedszer, mert nincs jó, háború előtti töltőtollam. Tizedszer, mert egyre nagyobb tért hódít az úgynevezett *irodalom*, az úgynevezett *regény*, mely nem egyéb, mint az álorcás ponyva, az úgynevezett *színdarab*, mely a szellemi csőcselék csiklandozója, és az író ma már csak afféle nevetséges régészeti tárgy, melynek homlokára enyvescédulát kellene ragasztani.

- A vallomásod megdöbbsent: nem hittem, hogy ilyen kicsinyes vagy. Mert sekélyesnek és felületesnek ítélem azt a világbánatot, amelynek oka a világos Media hiánya, a hadi cipő, a kényelmetlen utazás, a goromba kocsis, a cenzura, a szénutalvány, a rossz cseresznyetermés, a barátaid távolléte, a háborús töltőtoll és a háborús ponyva. Ez a kicsinyeskedés - a földi dolgok túlföntúl fontosnak tartása - a vénülés kétségtelen jele.

- Nincsen egészen igazad, kedvesem. Mindnyájan nagyon fontosnak tartjuk és tartottuk *a földi dolgokat*. Jaj, a boldogság ilyen apró és jelentéktelen összetevőkből alakult ki, mindenkoron. Gondold csak el, milyen névtelen láz dobogtatta a szívünket, mikor békében hajnali háromkor, húsz koronával a zsebünkben leültünk egy kávéház teraszán, epret rendeltünk, tejszínhabbal, az udvarias pincér hozta a tálat, a szivarosfiú a zöld pettyes, szőke szivarokat, a kocsis pedig - egy kocsis minden becsvágyával - beköszönt, és előre ígérkezett, hogy hazavisz. Daloltál és füttyürésztél te is, verseken gondolkoztál, s valami földöntúli magyarázatát kerested az örömödnök, mely e csip-csup semmiségekből eredt. Akkor csakugyan oktondi embernek tartom azt, aki, mondjuk, a cipője vásottságán sopánkodott volna, vagy azon, hogy a gőzfürdő szolgája reggel nem köszönt neki eléggé illendően. De ma minden hiányzik. Sok kicsi pedig sokra megy. Ellopták előlünk a szivart, a cseresznyét, a szabadságot, a gondolatot, a töltőtollat és az emberek mosolyát is, ellopták az egész világot. Hidd el, nincs a miénknél jogosabb és mélyebb, feketébb és igazabb - világbánat.

Pesti Napló, 1918. június 30.

TIZENNÉGY GYERMEKCSONTVÁZ

Vidéken egy kertben írok, s előttem, a kerti golyók mellett, görnyedt öregasszony ül és sarlózza a fűvet. Órák óta dolgozom, a néni is órák óta kertészkedik. A tollam és a sarló egymással versenyt perceg. Végre belefáradok. Egy idő múltán mindnyájunkat elfog a józan csodálkozás, hogy nem létező dolgokkal bíbelődtünk oly sokáig, s ilyenkor mohón ragadjuk meg a valóság egy darabkáját, egy embert, vagy ha más nincs előttünk, egy fát, egy tárgyat, hogy megfogóddzunk benne.

- Ágnes néni, hány éves?

- Nyolcvankettő.

A szám megdöbbenő: közel se látszik ennyinek. Csak a szemének üszkös és elhasznált szövete: már a haldoklók üvegesedő tekintetével néz, mutatja, hogy igazságot beszél. Tovább gyóntatom:

- Van ura?

- Meghalt, öt évvel ezelőtt.

- Hány éves volt?

- Nyolcvanöt.

- Voltak gyerekeik?

- Tizennégy.

- Mi van velük?

- Meghaltak.

- Mind?

- Mind a tizennégy.

- Hány éves korukban?

- Várjon csak - emlékezik az öregasszony, és egymás után sorol el fiú- és leányneveket, régi gyerekeket, kiket talán össze is téveszt egymással. Az egyiket három-, a másikat kétéves korában temették el, de egyik se élt tovább öt évnél.

- Maguk, természetesen, egyikhez se hívtak orvost.

- Dehogynem. Csakhogy a doktor - tetszik tudni: a szegények doktora - a kerületből sohase akart eljönni, mert messze laktunk, a szőlők között. Mire rászánta magát, két-három nap múlva, már nem éltek.

- Miben haltak meg?

- Mind torokfájásban. De egyszer az uram jól megmondta a doktornak. Mikor a kislányom, a Pannika megbetegedett, elment kétszer is, és azt mondta: „Maga lesz az oka, ha meghal.” A doktor csak nem jött el. Erre az uram - éppen részeg volt - nagy lármát csapott: „Maga ölte meg a lányom” - kiabált: „Maga ölte meg a lányom...”

Nem tudok tovább figyelni a szavára, csöndesen becsavarom a töltőtollam, és nézem a kert közepén álló öregasszonyt, ezt az emlékező, elszáradt, agg fatörzset, ezt a meddő termékenységet, ezt a jajgató múltat, mely ismeretlen, fantasztikus bűnöket idéz. Ha a padlóm alatt tizennégy gyermekcsontvázat lennék, nem riadnék meg ennyire. Mit tegyek? Ezt a csöndes

gyilkosságot leleplezhetném. De az orvos azóta maga is a föld alá került. Senkit se vonhatunk kérdőre, hogy mi van a tizennégy kis gyermekkel, a nyolcvanöt éves apa és a nyolcvankét éves anya gyermekeivel, a tizennégy aprósággal, kik biztosan egy évszázadig járhattak volna a földön, ha egy ember kellő időben abba tudja hagyni a tarokkpartit, és le tudja tenni a csibukot. Nem én késtem el, de azok, akik akkor forgatták a tollat. Én csak intést kapok, hogy a sajtó sohase lehet eléggé kíméletlen a csöndes gyilkosokkal, a rokonszenves „úriember”-ekkel, a közönyös hatóságokkal szemben.

- Ágnes néni, miből él mostan?

- A templom előtt ülök - mondta nagyon természetes hangon -, és koldulok.

- Ma miért nincs ott?

- Hétköznapi nem érdemes.

Észreveszi, hogy nézem, és mosolyogva teszi hozzá:

- Sohase tessék engem sajnálni. Vannak nekem jó embereim, a háborúban is adnak lisztet, zsírt, tojást.

Különböző önérzetes és öntudatos hadi koldusasszony. Rossz üzleteket nem köt: pénzt sohase fogad el.

Pesti Napló, 1918. augusztus 4.

AZ ŐSEMBER

Az őseemberrel tegnap találkoztam a korzón.

Vasalt nadrágot és eléggé csinos szalmakalapot viselt, és egy pár cipőt, mely bár repedezett és kopott volt, még a régi, kihalt, kecsgeorrú cipőről adott hírt. Ha így rátekintettem, semmi ijesztőt se találtam az őseemberben, hiszen az állkapcái nem voltak szélesebbek a békebeli emberénél, a fogazata se durvább, sőt itt-ott az aranytöméstől fénylő, és a homloka se emlékeztetett a majom lapos és buta koponyájára. Óraláncot viselt, és a körme se volt véres.

Társai, akikkel sétált, mind hasonlítottak hozzá. Csak akkor ijedtem meg kissé, mikor figyelni kezdtem a beszédére s azoknak a szavaira, akik körülöttem beszéltek, még mindig tagoltan, hörgések és üvöltések nélkül, mintha semmi se történt volna, a béke régi nyelvén, melyen valaha verseket írtak a költők.

- Meglennénk, kérlek... tegnap végre hazaszállították a szenünket, most, hála isten, egyelőre el vagyunk látva... Nem tudod, honnan lehetne kapni szappant?... Gyönyörű mézünk van, két kiló... Szerencsére ültem a villamoson... Nekem a bátyám szerzett cipőtalpat... zsírért... két kiló zsírért... majd megmondom, hol... a zsírnak a maximális árát kifizetik, és te is kifizeted a cipőtalp árát... Mondd csak, nincs kenyérjegyed s... Nem tudtam telefon-összeköttetést kapni... Tegnap öt koronát adtam egy Kubáért... Vigyázz, édesem, a vonat indulása előtt legalább két órával menj ki az állomásra, különben állhatsz holnapig... Ötszáz korona... ezer korona... Fél kiló marhahús... Harisnya... festék... télikabát... cérna... Tej... vaj... vaj... vaj...

Vaj, mondták, vaj, vaj, és úgy tetszett, mintha azt mondták volna, hogy jaj, jaj. Azután újra csak szavakat hallottam: gyufa... cipőfűző... petróleum... bőr... vászon... örökké ismétlődő sorban, melyre nem lehet rímet lelni. Egy nyári, aranyos ünnepnapon senki se beszél másról a pesti korzón, pedig ezek a jó módúak, az irigyeltek, az úgynevezett *boldogok*. Ahol valaha egy fiatal, javíthatatlanul léha és tehetséges város szikrázott, most hamvába holt, szellemtelen alakok ödöngenek, kezükben egy sunyi csomaggal, melyet nem mutatnának meg senkinek, rohannak haza ebédelni, és hazamenet, miután megvárták, hogy egyedül legyenek, rágyújtanak egy cigarettára, hogy ne kelljen megkínálni mást is. Mindnyájan tudtuk, hogy - a dolgok kérlelhetetlen rendje szerint - el kell ennek következnie. De én azt hittem, hogy az őseember érdekesebb. Úgy gondoltam, hogy az ember majd leül a sárba és bög, patakzó szemmel, a napra ordít, a haját tépi és dorongot szorongat kezében, mezítelenül. Ha boncolom a kétségbeesésem, rájövök arra, az egészben csak az fáj, hogy a máz megmaradt, hogy a szavak és a mozdulatok még mindig ugyanolyanok, mint egykoron, hogy a szörnyűség mázsáját milligrammokra, a szomorúság, a sivárság elviselhetetlenségét apró fejadagokra osztották.

Én az elmúlást - a szellemi élet teljes megszűnését - egyszerűbbnek, nagyszerűbbnek, irtózatosabbnak, szebbnek, emberibbnek képzeltem.

Pesti Napló, 1918. augusztus 18.

LEVÉL A MŰVÉSZNŐ RUHÁJÁRÓL, A CIGARETTÁRÓL ÉS A HÁBORÚRÓL

...Lásd, én pedig nem tudok felháborodni azon, hogy a színházban ma is dínomdánom és fényűzés járja, hogy az ívlámpák sercegve ontják lila-fehér fényüket, és a művésznő ruhája egyetlen estére ötvenezer vagy - ami szintén elég gyakori - százezer koronába kerül.

Mindenekelőtt nagyon szeretem a fényűzést és a gazdagságot. Eszményi szerelemmel, mint-hogy magam a kettő közül egyiket se gyakorlom. De csorbának és szomorúnak találnám a világot, ha egy napon mindenütt a zsugori kucorgás foglalna helyet, és nem lennének többé gazdag emberek, kik számunkra gyönyörű palotákat építenek, és legalább külsőjükben a boldogok szerepét - nehéz szerep - játsszák.

A művésznő csakugyan száz darab ezrest ad ki egy estére való ruhájára, és a toprongyos tömeg, melynek nincs inge és alsónadrágja, csak egy vedlett macskaszőr préme, elmegy oda, éhesen, és csiklandoztatja magát a keresztesrókával, a hermelinnel és a selyemmel. Mind-ebben én igazán semmiféle társadalmi igazságtalanságot nem látok. Való igaz, hogy százezer koronából sok perkálszoknyát és vörös, berlini kendőt lehetne venni. Ebből a szempontból csakugyan vérlázító és népellenes, hogy valaki a sanyarúság és a rongyosság korszakában a maga számára vagyonokat pazarol el azért, hogy a legelső rangú szabóüzletben dolgoztasson, és ruhája tüneményes lejtéssel hulljon le termetéről. Figyelembe kell azonban vennem, hogy ez a ruha nem a színésznőé, aki hordja, hanem édesmindnyájunké. Nem is ő rendelte meg, hanem a tömeg, a harisnyátlan és nadrágtalan nép, mely ma is pompát, jólétet, gazdagságot akar látni, tükrözését annak az álomnak, mely állandóan bűvöletben tartja. A színpadi fényűzésnél nincsen népszerűbb és gazdaságosabb. Egy kirakatban álló ruha sokkal inkább magántulajdon, mint az, melyet a színésznő visel és játék közben színét veszti, elfoszlik, megsemmisül, mintha százan és ezren hordták volna el. Csakugyan a tömeg rongálta meg, a nép játszott vele, az szaggatta szét. A százezer korona pedig éppen százezer részre oszlott, mindenki számára jutott egy korona ára öröm és káprázat.

Egyáltalán nem értelek benneteket, kik bizonyos színgyűlölő, kálomista önfejűséggel úgy prédikáltok a halál ellen, hogy mindig pont az életet tagadjátok, mely a maga féktelenségében, csapongó lázában és tékozló bőségében kedvesebb a semminél. Ti vagytok azok, kik az okot nem látjátok, és az okozatra haragusztok, a háborút szeretitek, de gyűlölitek a hadseregszállítót, aki mellesleg mondva a háborúnak nem éppen legellenszenvesebb jelensége, minthogy az élet számára teszi el millióit, és ha ma még libacombot rág a páholyában, holnap a fia finom, nemes és előkelő lehet, s a műveltségnek, a tudománynak, a művészetnek is juttathat valami kis morzsát az aranyaiból.

Nem kell tehát becsukadni se a színésznőket, kik legendás kincseket költenek a ruháikra, se a színházakat. Jó, hogy nyitva vannak a színházak háború alatt is, mint egykor Janus temploma, a szomorú idők kortársa bemehet ide, és tanulmányozhatja az embereket. Körülöttünk úgyis csupa ősemlék sétál, a pusztán és a korzón is, kifogástalan öltözetű urak és ragyogó hölgyek, kik lisztjegyükről és szénutalványukról beszélnek, s szalonnát cserélnek vanílián és cipótálpát sáfrányon. A színházban még lelki kérdésekről folyik a szó, s az emberek a lélekért véreznek el. Itt még lehet látni alázatos kocsisokat, szolgálatra kész kereskedőket és régi, kedves, nem hadi cselédeket is.

A színház különben lassankint afféle csodaboltta válik, hol az élet ritka és drágalátos holmijait állítják ki. Múltkor nem kis csodálkozással láttam, hogy két színész egy dráma során cigarettára gyújtott, s minthogy már napok óta nem volt cigarettám, és véletlenül az első sorban

ültem, élveztem nemcsak a drámai helyzetet, mely kétségtelenül izgató volt, hanem a füst zamatát is, mely régi, boldog emlékeket gerjesztett bennem. Máskor azon csodálkozom, hogy a színpadon még csokoládét ozsonnáznak s kappant esznek és feketét isznak. Nagy meglepetést keltett bennem az is, hogy egyik hős csak a telefon fölé hajolt, és pár pillanat múlva már összeköttetést kapott. Ez régi, kedvenc ábrándom már évek óta.

Kezeink közül lassankint kikopik az élet. Leszokunk mindenről, az evésről és az ivásról, az öltözködésről és dohányzásról, a sóhajtasról és a tüsszögésről. Ami az életé volt hajdan, az lassankint mint adat és emlék, az élet múzeumába, a színházba kerül, és maholnap a néző már emlékezni jár ide, hogy eszébe idézze régi környezetét, s tanulni - mint egy előkészítő tanfolyamon -, hogy miként is kellene élni, ha véletlenül csakugyan elkezdődne megint.

Csillagászok állítják, hogy a nagyon messze tündöklő csillagok képét, melyek a világűr irdatlan távolságából évekig küldik hozzánk sugaraikat, akkor is látjuk, mikor már réges-régen kialudtak.

Így él bennünk ma az élet képe, a színház által. Már régen nincs élet. Csak a káprázatát, a délibábját, a reszkető csillagképét látjuk.

Mért haragszol egy kialudt csillag fényére?...

Színházi Élet, 1918. augusztus 18.

MAMÁVAL REGGELIZTEM...

A néhai orosz cár naplóját olvasgatni igazán pokolian gonosz és kedves háborús élvezet. Úgy látszik, hogy az elcsapott uralkodók általában szívesen nyúlnak a tollhoz, akárcsak a többi tönkrement ember, a leégett gavallérok s a szerelmükben csalódott varrólányok. Mindegyikük afféle kezdő író. Érzik, hogy a tinta valami babonás folyadék, és a toll olyan varázsszessző, mely mindennek parancsol, és azt is jóváteheti, ami jóvátehetetlen. Szeretnének elmenekülni a földről, de nem tudnak, börtönük előtt fegyveres őr áll, a határokat elzárják, napról napra szorul nyakuk körül a hurok, s akkor - a kétségbeesésükben - egy kis egérutat nyernek, rájönnek arra, amire a többi boldogtalan, akinek állandóan írnia kell, hogy az elvesztett kincseket visszaszerezhetjük a papíron, és az élet igazságtalanságai miatt még fellebbbezhetünk egy naplótöredék, egy regény vagy egy vers formájában. Mert az írók is a halálnak, a semminek, a boldogtalanságnak ilyen bizonyossága előtt írnak. Ők is elvesztettek valamit az életből, mely felér legalább egy trónnal.

Romanov Miklós, szegény, nem valami nagy író. Együgyű naplójegyzeteket írkal, pontosan és gyermekesen, attól a naptól kezdve, hogy letették a trónról, minden áldott nap. Jelentéktelen feljegyzések ezek, egy szünidei diáknapló stílusában, egyszerű tömondatokban. Főképp az időről szeret elmélkedni, mint aki egy nagy társaságba kerülve nem tud más beszéd tárgyat választani, s zavarában, melyre - ismerjük el - éppen elég oka lehetett, folyton dicséri vagy szidja az időt. A történelmi időjárásra is van egynéhány megjegyzése. Fitymálja a forradalmi katonák rendetlen és loncsos egyenruháját, s fáj neki, mikor egy „barátságtalan zászlós”-t rendelnek az őrizetére. Hej, másképp volt az, kérem, mikor még ő volt a gazda ebben a csárdában.

Engem a naplójának különösen két részlete hat meg. A trónfosztást követő napon ezt írja: „Hosszan és jól aludtam.” Akárcsak a rablógyilkos, aki az elítéltetése után a cellájába megy, és az elcsigázó gyötrődés hatása alatt álomtalanul alszik reggelig, amint a rendőri riporterek írják: „Hosszan és jól.” Aztán mindenekelőtt azok a helyek indítanak meg, melyeken a családjáról beszél, egy jóságos és buta családapa melegségével, arról, hogy dominózik, hogy esténként hangosan olvas családjának valami angol tucatregényt, hogy kanyarójárvány van a városban, és a kisfia tényleg meg is betegedett. Tovább olvasva, erre a mondatra bukkanok: „Mamával reggeliztem...” A cár mit tehetett mást? Egy reggelen elment a mamájához reggelizni. Sokáig gondolkozom ezen a kis családi jeleneten, és csak most veszem észre, hogy eddig sohase képzeltem őt el igazán, pedig négy álló évig olvastam a *vérszopó cár*-ról, a *kancsukás atyuská*-ról, a *fehér kísértet*-ről, könyveket és újságcikkeket, de emberi mivoltában egyik se volt képes megjelenten. Íme, itt van ő, az ember, ebben az egy mondatban. Az írás valóban boszorkányos hatalom. Már is másképp látom őt. Ezzel a naplóval örök emléket állít magának lelkemben, és ki tudja, még hány ember lelkében. Bennem az idők végezetéig csak úgy él majd az ő képe, mint valaki, aki egy reggel elmegy a mamájához reggelizni, hozzáfut, mert nagyon fél, a mamája szoknyája mögé bújik a világtörténelmi vihar elől, kis, pisze, sápadt gyermek, ötvenéves orosz fiúcska, aki este, mint jó fiúcskához illik, be is írja a naplójába, hogy ma „mamával reggeliztem.”

Szegény Miklóska!

Pesti Napló, 1918. augusztus 25.

DRÓTSÖVÉNY-BETEGSÉG

Barátom Svájcban jött egy kis, Zürichben megjelent füzetet hozott nekem, melyet A. D. Vischer bázeli sebész írt, ennek a háborúnak talán egyetlen igazán jellegzetes nyavalyájáról, a drótsövény-betegségről. A divatos spanyolnátha, mely különben is lezajlóban van, csak afféle békebeli portéka, melyet - mint manapság szokás - új, hangzatos címen hoztak forgalomba, hadi használatra. Ami a békében influenza volt, az most a spanyol betegség, amint a párizsi szeletet is berlininek nevezik. De azért a berlini éppen olyan rossz, mint a párizsi volt.

Mi a drótsövény-betegség? A szegény hadifoglyok nyavalyája. Az orvos, aki leírja, nem szakember, nem ideg orvos és tudományos általánosításig nem emelkedik, pusztán a jelenségeket rögzíti le, világosan és szemléletesen. Azt tapasztalta a különböző fogolytáborokban, hogy a hadifoglyok egy része fogságba jutása után két-három hónap múlva hirtelen, minden átmenet nélkül megváltozik, ingerlékeny lesz, nem tudja központosítani a figyelmét, korán kifárad, álmatlanság és sírógörcs gyötri, és emlékezetéből nem ritkán egész képzetsorok kiesnek. Egy fogoly például elfelejti a szülővárosa nevét. A másik minden kézzelfogható ok nélkül, gyakran elájul. Maga a betegség a külsősége szerint méla kórra, az ideges levertségre emlékeztet. Igazi mivoltát a betegek vallomása deríti fel, akik - mint szóban és írásban vallják - a drótsövények közötti rabságot, a társas életet, a nyájszerű, kalodás együttlétet nem tudják elviselni, azt, hogy mindig szem előtt vannak, mintegy kirakatban, és soha egy pillanatra se lehetnek egyedül. Sokan azért meggyűlölik társaikat, kiket eddig szerettek, undorodnak egymás testétől, a kezektől, a karoktól, az arcoktól. Kórokozója: a férfiak karámszerű összezártsága. Gyógyszere: az otthon.

Egy pillanatra a honvágyra gondolok, melyről orvosi munkák is mint betegségről beszélnek, és gyógyszere is van. Legalább én láttam külföldön egy kis önműködő gépet, mely a fejfájás, idegesség, álmatlanság ellen éppúgy árult gyógyszereket, mint a honvágy ellen. Akartam is venni, de már nem volt. Úgy látszik, nagyon kelendő. Svájci paraszton, ezeken a mintanyárspolgárokon állapították meg először a honvágy betegségét, és véletlenül a drótsövény-betegség is svájci fölfedezés. Csakhogy a kettő merőben különbözik egymástól. A honvágy a magány túlságából, a drótsövény-betegség pedig épp az ellenkezőből, az együttlét túlságából származik. Ne higgyétek azt, hogy a hadifoglyokkal való rossz bánásmód hozza létre ezt a nyavalyát. Ahol jól bánnak velük, éppúgy megbetegednek, mint egyebütt. Az ember társas lény, de nem annyira, mint hiszik. Mert íme, a közösségbe, a folytonos társaságba máris belerokkant. A fogolytáborokból, hol sohase jár nő, és a gyalultatlan deszkákat pikáns képek ezrei tarkítják, az alkalmi színdarabokban pedig - akárcsak a középkorban - férfiak játsszák a nőszerepeket, kik közül - mint a svájci könyv elárulja - igazán körülrajongott primadonnák is vannak, egy új, titokzatos idegbetegség indul útra.

Ötmillió embertestvérünk él most drótsövények közt és nyögi az új nyavalyát. Csak ötmillió? Úgy rémlik, hogy minden ember többé-kevésbé szenved a drótsövény-betegségtől. Vannak láthatatlan drótsövények is. Magányunkat a szó szoros értelmében ellopták, mindnyájunktól. Mióta háború van, nincsenek titkaink, tudják hogy hány cipőnk, ruhánk és befőttesüvegünk van, állandóan fürkész szemek előtt vagyunk, s akárkinek joga van leemelni a koponyánk csontját és belekukkantani, vajon mi forrong agyvelőnkben. Szobánk többé nem a mienk. Mindenütt az együttlét halálos szorongását érezzük. A rab emberiség a szellemi drótsövények között sír, adják vissza kis párnáját, melyen valaha álmodott, az álmot, mely erre a kis párnára rászállt, egy betegség által fogcsikorgatva és kétségbeesetten és elátkozottan követeli, immár későn, az egyéniségét, az életét.

A magányt, a magányt.

Pesti Napló, 1918. szeptember 15.

ALLEGÓRIA

A háború első napján felküldtünk a cenzúrához egy svéd elbeszélést, mely egy sebesültről szólt.

Akkoriban a tárgya időszerűnek és érdekesnek látszott, úgy véltük, hogy a béke emberei majd mohón olvassák az első háborús ízelítőt. Emlékezem, az ártatlan kis novellában egy katona szerepelt, ki a párnák közt lázámaiban tovább vívta a csatát a képzelt ellenséggel. A cenzúra - és ez volt az első nagy csodálkozásunk - nem engedélyezte. Nagyon udvariasan és kedvesen kifejtették, hogy a novella ugyan semmiképp sem sérti a hadi érdekeket, de közlésre mégse alkalmas, mert pusztán a sebesültnek emlegetése is „alkalmas a kedélyek felizgatására.” Mi felhoztuk, hogy maga a háború is eléggé felizgathatja a kedélyeket, és abból a tényből, hogy háború van, természetesen következik az, hogy előreláthatóan lesznek sebesültek, sőt halottak is. Ezt az érvelést az akkori cenzúra nem fogadta el. Valószínűen azt akarta elhíttetni, hogy a háborúban egyáltalán nincsenek sebesültek.

Most ordító tudósításokat olvasunk arról, hány ember esett el, sebesült meg, lett rokkanttá és vakká a háború által, és senki se ütközik meg a szó nyíltságán. Az a kis elbeszélés pedig, melyről főntebb emlékeztem meg, ma már a tárgyánál fogva annyira unalmas lehet, hogy nem is érdemes lenyomtatni. Lassan-lassan, évekig érkeztünk idáig. Azalatt kifejlődött ennek a háborúnak a világnyelve, mely néha tolvajnyelv volt, az allegória költészete. Mai költőink és íróink nem írtak ugyan verseket a gólyához, a madár fiaihoz, a gyermekről és a szivárványról, de találtak módot, hogy egy-egy cikkbe belecsempésszék a gondolatukat, melyet pont azáltal mondtak el, hogy tüntetően elburkolták, és épp az ellenkező gondolatot hajtották végletekig, úgyhogy az olvasó vagy elnevette magát, vagy pedig ösztönös ellentmondással felhördült a végén. Szóval a karikát úgy dobták el, hogy végül - egy visszarántó mozdulat hatása alatt - szépen odasétált az eldobóhoz. Érdekes és tartalmas idők voltak ezek. Ha azt írtuk, hogy *esik az eső*, mindenki mélységet érzett belé, a távolságok pátoszát. Mennyi ideig tilos volt a békét csak idézni is. Néha a galambot se engedték emlegetni. Akkor valami más helyettesítette. De a félénk és szelíd madarat a burkolt szókon keresztül is jobban éreztük és szerettük, mint most, mikor a külügyminiszter próbálja a vállára ültetni és államkincstári búzaszemekkel etetgeti.

Ma délután régi lapok közt turkálva, elolvastam néhány ilyen becsületes, nemes, régi cikket - a mai háború allegóriáit -, melyeket annak idején lázzal és könnyekkel köszöntöttem. Be kell vallanom, hogy most ásítoztam olvasás közben. Csak az erkölcsi és a történelmi értékét éreztem, meg azt, hogy a hadi irodalom - a háborúra uszító és a békére buzdító egyformán - gyorsan vénül. Hiszen mindezt most a villamoson kiabálják. Ami ma tilos, az holnap szabad, holnapután pedig kötelező. Csak a tett hozna örömet és kielégülést.

Az allegória pedig mindenesetre meghalt.

Pesti Napló, 1918. szeptember 22.

FREUD SZIVARJA

Vasárnap délelőtt felmentem a lélekelemző gyűlésre, az Akadémia kistermébe, hol a freudisták kongresszust tartottak.

Komoly, nagyon rokonszenves orvosok ültek a padokon, többnyire apaian-tekintélyes szakállal - osztrákok, hollandusok, magyarok, németek, kiket a kormány hivatalosan küldött ki erre a gyűlésre -, elfogultság és minden nagyképűség, még a forradalmiság tetszelgése nélkül is. Ez tűnik legelőször szembe. A tudósok nyugodtan és tisztán - *gátlás* nélkül - beszélnek, minden lámpaláz híján, mely bizony sokszor még a nagy szónokokat is elfogja. Érzem, hogy ezek igazán tisztult, *kianalizált* emberek. Az egyiknek fáj a torka, s amikor a dobogóra megy, valami narancssárga orvosságot önt a felolvasó-asztalon álló pohárba, abból kortyintgat előadása alatt. Így élnek az orvosok *egymás közt*.

Az első padban ül Freud Zsigmond, ennek az elbutult kornak merész és eredeti gondolkozója, szelíd öregúr, tiszta és jóságos, ápolt ősz bajusszal és kis ősz szakállal. Hallgatja az előadókat, cukrot szopogat, aztán nyugodtan és természetesen rágyújt egy szivarra. Szenvedélyesen, nagy élvezettel szívja a szivarját. Miért ne? Egymás után emelkednek a levegőbe a bodorfüstfellegek az Akadémia kistermének fehér mennyezetéig. A többiek követik példáját, nem félnek attól, hogy a kongresszus úgynevezett méltósága, komolysága vagy ünnepélyessége valahogy megkisebbedik, szivarszónál tárgyalnak.

Az Akadémiának van azonban egy elszáradt, becsületes szolgája, aki bejön egyenruhájában - az Akadémia hivatalos színében, a szürkében -, és látja, hogy az urak szivaroznak abban a fennkölt teremben, melyben talán még sohasem füstöltek. Minden vér a fejébe száll, aztán sárga lesz, mint a citrom. Arra nem gondol, hogy ezt a kis füstöt könnyűszerrel ki lehet majd szellőztetni. Áll, áll, halálra rémülten, eleinte nem akar hinni a szemének, azt hiszi, hogy pákosz diákok közé került, kik meg akarják csúfolni őt és az egész világot. Bizony, a mi tudósaink sohasem szivaroznak az ünnepélyes tárgyalások közepette, míg a ballada és a románc közötti egetverő különbséget fejtegetik, ők nyugodtan és illedelmesen ülnek, akárcsak a kis angyalkák. Nekik az az érdemük, hogy nem szivaroznak.

Kicsit tétozódik a szolga, majd lábujjhegyen és szigorúan, mint a tekintély és a múlt, mint a hagyomány és a vak tisztelet, odasompolyog a szivarozókhoz, kik most igazán otthon vannak a tudomány csarnokában, és arra figyelmezteti őket, száraz ujjával, hogy *tilos a dohányzás*, és szivarjukat azonnal dobják el. Szavának nincs foganatja. Freud tanár, aki igazán értheti ezt az esetet, mosolyog, és az urak tovább füstölnek, szelíden és magától értetődően. Wilde egyszer cigarettázva jött ki a függöny elé, egyik bemutatója alkalmával, hogy megköszönje a nézőtér tapsait. Ő botránykoztatni akart. A diplomáciai tárgyalásokon jó darabig csak a nagyhatalmak képviselői gyűjtottak rá, és a történelem feljegyezte, hogy Bismarck volt az első német diplomata, aki szivarozott a béketárgyaláson, mintegy ezzel is bizonyítva, hogy a német már nagyhatalom. Ő is tüntetett. De a freudisták se nem akarnak botránykoztatni, se nem akarják a tudományban elfoglalt nagyhatalmi állásukat igazolni, csak azért szivaroznak, mert a szivarfüstöt nem tartják összeférhetetlennek a gondolkodással és az Akadémia méltóságával, mert otthon is, egyébkor is szivaroznak, és semmi okát se látják, hogy ne szivarozzanak.

Magyarázom ezt a szolgának, ki közben kiment a folyosóra, és én utána osontam. Míg a teremben a beteg emberiség lelki kitisztulásáról folyik a szó, én ezt a szegény öregembert próbálom elemezni, aki reszketve imádja az apák, az elnökök, a főfelügyelők és egyebek tekintélyét, és tiszteli, amit mások mondanak, anélkül, hogy megértené, imádja a betűt, a paragrafust, a rendet, mely tulajdonképpen rendetlenség, s megijed az ésszerűségtől, mely

szokatlan. Nincs mód, hogy megnyugtassam. Káromkodik az új rendre, és úgy érzi, hogy mindez csak ellene van.

Ami - magunk közt mondva - majdnem igaz is. Istenuccse, a szolgák ellen dolgoznak ott benn a tudósok - ha nem is közvetlenül -, azok ellen, kik sohasem mertek emberi lényük igaz mi-voltára ocsúdni, minden szolga ellen, ki nem szabadult fel az előítéletek nyűge alól.

Őellene is.

Pesti Napló, 1918. október 1.

AZ ÖRÖM ISKOLÁJA

Ember, mért sápadsz el egyszerre, mint a halálraítélt, a homlokodra mért ülnek hideg verejtékgöngyök, s nyelved mért dadog oly zavartan, mikor arra gondolsz, hogy nemsokára béke lesz? Szegény-szegény testvérem, én értelek téged és megragadom hideglelős kezedet, hogy együtt tántorogjunk ebbe az önkívületbe. Istenuccse, nem könnyű örülni. Annyira elszoktunk tőle, hogy már valóságos munka és feladat a halálhoz hozzátörődött idegrendszerünknek, hiszen most hamarjában el kell felejtenünk mindent, amit oly sokáig tanultunk, s újra vissza kell idéznünk azt, amit valaha régen tudtunk. Olyan meglepetést érzünk, mint mikor a háború kitört. Szinte belesajog mindenünk. Hogy is kell elkezdni? Valakit keresünk, aki bevezet bennünket az öröm titkába, egy előkészítő tanfolyamot nyit, az öröm iskoláját, melyen majd az életre oktatnak.

Fohászkodjunk neki, testvérem. Ismételjük el a régi-régi tananyagot, és boncoljuk az érzésünket. Úgy rémlik, hogy mindnyájan, kivétel nélkül, valami ismeretlen ajándékot kaptunk. A kezünket kaptuk ajándékba, a tíz ujjunkat, a két lábunkat, a szemünket, a torkunkat, a nyelvünket, az agyvelőnket. Igaz, visszakapjuk majd önmagunkat. Ez olyan csoda, hogy sokáig némán bámuljuk a testünket, szinte ismerkedünk vele, mint valami idegennel. El se tudjuk hinni. Mindenekelőtt tehát meg kell tanulnod, hogy ember a neved és nem más. Bátran mondd ki a vezeték- és keresztnévedet - ha még nem felejtetted el -, és értsd meg, hogy ez tégedet jelent, senki mással nem vagy összetévesztve. Máris vágató víziók jelennek meg szemünk előtt. Egy kép: karácsony van, esik a hó, de nem az a halálos fehérség, melyben elfagyott a katonák keze-lába, hanem a régi hó, a dunnapihe és a manna, mely még gyerekkorunkból ismerős. Beletekintesz egy zsúfolt könyvkereskedésbe, ahol most érkezett színes képeskönyvek vannak, festékszagú, selyempapírral letakart tréfák, s órákig lapozgatsz bennük, azon gondolkozva, hogy melyikkel lepd meg a kisfiadat. Másik kép: mégysz az utcán, és többé nem kell köszönetni a vajasnak, a tejesnek, a péknek, a szivarosnak, a cipésznek, a szabónak, hanem ők tessékelnék be üzletükbe, nyájas mosollyal. Új kép: délután a díványon heversz, és unod magad. Végre érzed az áldott unalmat. Könyvtárad arany betűin lágyan imbolyog a verőfény, nem tudsz mit csinálni, s azon jár az eszed, hogy kellene agyonütnöd a napot. Ismered-e még ezt az unalmat, mely nincs tele lidérces rémképekkel, a régi unalmat, mely most oly mulatságosnak és szórakoztatónak rémlik, a pihentetőt és a nyugtatót, mely úgy ölel körül, mint valami langyos, szappanos fürdő? El tudod-e képzelni az ibolyát tavaszi offenzíva nélkül? - Van-e akkora képzeleted, hogy magad elé idézd az újságot, melyben nem lelsz ilyen kifejezéseket: *vállvetve...* és *kiadósan bombáztuk...*

Sohase láttam ily ingerült és veszekedős embereket, mint ezekben a reményes, örömtől parázsló napokban. Mindenütt összetűzés, csetepaté, zenebona az utcán, a vendéglőkben, a villamosokon. Zilált, izgága és türelmetlen vagy az élet közeledtére. Bizony, eddig boldogtalan lehettél, a mások számlájára, és boldogtalanoknak lenni könnyű, mert felelősség nélkül való, de boldognak lenni, élni, dolgozni, már nem oly könnyű, az felelősséggel jár.

Azért azonban mégse ess kétségbe, édes testvér. A kalács mégis jobb, mint a sár, a tej sokkal egészségesebb, mint a ciankáli, az élet pedig határozottan hasznosabb szervezetünknek, mint a bubópestis.

Mi történhetik veled? Legfeljebb életben maradsz.

Pesti Napló, 1918. október 6.

HJA, BÉKE VAN...

Hja, háború van... Kezdetben vala ez a kiáltás, s a sötét vizek fölött a reménytelenség és a harag lebegett.

Ezt trombitálta fülünkbe mindenki, a villamoskalauztól kezdve egészen a miniszterelnökig. Mindenre flastrom és magyarázat volt ez a mondás. Mikor a házmaster fél óráig nyitotta ki a kaput, mikor a hentes negyed kilóval kevesebb húst mért le, mikor ezreseket kértek tőlünk néhány kapcarongyért, mikor döglött hörcsögöt és jaguárt tálaltak fel a vendéglőkben, mikor a kávéházakban valami világosszürke kotyvalékot hoztak tejeskávé helyett, melyben a feketekávé halványlila tintával pótolták, mikor a cenzúra nem engedte megírni, hogy tegnap esett az eső, akkor szeretetre méltó embertársaink bizonyos csemecsgő és röfögő kéjjel ezt vágták szemünkbe: *Hja, kérem, háború van...* Nem tudom, miért örültek ennek annyira. Körülbelül azzal lehet jellemezni az akkori világ lelkiállapotát, hogy két haldokló bámulta egymást, és mind a kettő nevetett azon, hogy tönkremennek és meghalnak. Olyan szegények voltak, hogy semmijük se maradt. Csak a káröröm, és ez a mondás: *Hja, háború van...*

Az emberek - úgy látszik - rövidesen elvesztik ezt a kopasz mentséget. Talán fél év se kell, és térdig járnak a békében, mikor már hiába hivatkoznak erre a mondásra, bitangul fest a szájukon, és új kifogás után kell nézniök. Lassankint visszazökkenünk az életbe. A *decrescendó*-t *crescendó*-nak kell felváltania. Ha igaz ez, akkor már nemsokára parázs meglepetések következnek. Meg kell érnünk, hogy a házmaster már első csöngetésünkre kirohan nyájas jóestét kívánva, a hentes megtetejéve méri ki a húst, az üzletekben ránk tukmálják a finom árukat és számlánkra írják, a vendéglőkben remek ételekkel csalogatnak, a kávéházakban a fındzsánkba abból a drága, hódító spanyol keverékből öntenek, melyet a békében szürcsöltünk, a cenzúra bizalmas utasítást ad ki, hogy bátrabban írjunk, és megró azért, mert annyira körülményesen és óvatosan fejeztük ki emberi és igazságos érzésünket. Mikor pedig ámulva és elsápadva kérdezzük, hogy uraim, mit jelent ez a bőség és engedékenység, mosolyogva azt felelik: *Hja, kérem, béke van...*

Ma még, természetesen, hiába várjuk ezt a felszabadító ígét. Ki kell azonban ábrándítanom olvasóimat, és előre figyelmeztetnem kell őket, hogy sokáig, talán évek múlva sem hallják. Bízvást jósolhatjuk, hogy a villamosokon akkor se lesz hely, piszkos ólakban, zsúfoltan, lámpa nélkül zötyögnek tovább a szegény utasok, és általában, minden a régiben marad. Vajon mivel védekeznek majd az emberek? Egyet száz ellen, hogy a hatóságok akkor is ezt vetik ellen: *Hja, béke van...* Nincs háború, és ti még most is urizálni akartok? A többiek is mind ezzel állnak elő. Mi pedig, kárvallottak és fáradtak, amint őseink tették, elkényszerezetten beállunk a múlt dicsérői közé. Mert - jegyezzük meg - a múlt mindig dicsérte önmagát, mióta emberek laknak a földön. Az apák állandóan azt mondogatták a fiuknak, hogy egykor, valaha, milyen olcsón, boldogan és kitűnően éltek, a múlt az emberek képzeletében - valami különös érzéki csalódás folytán - állandóan jobb volt a jelennél.

Félünk, hogy velünk is ez történik. Most például első örömünket elkeseríti a spanyolnátha. Soha ennyi halottaskocsit nem láttunk a pesti utcákon, a szomorú fekete-ezüst fogatok a gyászhuszárokkal sietve vágtatnak végig, mert sok a dolguk. Istenuccse, nem így képzeltük a béke közeledését. Azt gondoltuk, hogy akkor szivárvány lesz az égen, zene zeng mindenütt, és annyi életerő lüktet bennünk, hogy a szublimátot testünk minden ártalma nélkül lenyelhetjük, leugorhatunk a Gellérthegy tetejéről, és nem lesz semmi bajunk, a koporsósboltok pedig kereset híján bezárnak. A béke felé közeledő emberiség optimizmusa egyelőre csak abban nyilatkozik meg, hogy náthának keresztelte azt a nyavalyát, melyben naponta hatvanan

halnak meg, és később talán a kolerát is gyomorrontásnak, a halált pedig egyszerűen múltó rosszul létnek nevezi el.

Valaki felsóhajt a hátam megett: *Hja, béke van...*

Pesti Napló, 1918. október 13.

JÁRVÁNY

Ember, mi érdekel ezekben a napokban?

A politikusok azt hiszik, hogy az óriási átalakulás, a földgolyó vajúdása, az új térkép, melyet most festenek át, vérrel-könnyel, pirosra. Én azonban tudom, hogy neked mástól fáj a fejed. A titáni méreteknél érdekesebb számodra az a semmiség, melyet évekkel ezelőtt láttam görcsövön egyik barátomnál, az a csöpp kis növényke, mely most százezrek halálát okozza, az influenza- vagy a spanyolbaktérium, mely még a baktériumok ezredmilliméteres világában is törpe, a legkisebbek és a legalattomosabbak közül való. A többi baktérium tudniillik legalább evickél, mozgatja pálcikáit, ostorkáit, fűrtjeit vagy gyöngyfüzéreit (az orvostudomány ezekről a szép nevekről nevezte el, görög szóval, a baktériumokat), az influenzabaktérium azonban mindig merev, színeskedő, mozdulatlan. Emberi szem előtt még nem is mert életjelt adni magáról. Annyira alamuszi.

Járok ebben az olvatag és forró őszben, s hallgatom, mit beszélnek embertársaim. Senki se mondja: *Megegyezéssel béke... Wilson... Leszerelés...* Hanem ilyesmiket hallok: „Reggel már harminckilenc fok láza volt... az orvos már akkor megmondta... hajnalban pedig...” Látok idegeseket, kik halványlila toroköblítővel gargalizálnak a hídon, mellényzsebükben tartják a jódos orrkenőcsöt, és semmiért sem fognának kezét, még egy miniszterrel sem, mert attól tartanak, hogy a miniszter is spanyol. Budapest egy középkori város képét mutatja... Délután kis talyigán vagy negyven koporsófüdelet húz fűtyürészve egy suhanc, estefelé pedig a budai körúton üres halottaskocsi robog, melyen hosszan elnyúlva alszik egy gyászhuszár, aztán felébred, és unottan beleásít ebbe a halálos világba. Igen, az ember elvesztette a halál iránt való ünnepi áhítatát. Szemérmetlenül és pimaszul a közelébe férközött és felfricskázta. Még az életet se tisztelte ilyenkor. A XIV. századbéli pestisjárvány idején, melyben az akkori emberiség egyharmada elpusztult, minden családi kötelék felbomlott, az emberek nyílt utcán szeretkeztek, az orvosok otthagyták a beteget, a sírásók pedig a kihalt városokban fosztogatták az üres lakásokat.

Ma, porig alázva, a temetőben voltam. Egymás mellett álltak a szegények koporsói. Olyan tolongás van a sírkertekben, mint különben az élelmiszerboltok előtt. A sírásók fáradtak, sokan megbetegedtek a spanyolkórban, sietnek, és működik a nagyüzem. Egyszerre több temetést látunk más és más előrehaladottságban: ez kezdődik, az a középén van, amaz végződik. Mint egy szivargyárban, hol a szivarok különböző időben készülnek el. A föld szinte hullámokat hány, mozog a temető, piheg, kitágul, akár a tenger.

Valaha, mint kisgyerek, térdén állva mondtam a pap után a litániát: *A háborútól és a dögvéztől ments meg, Uram, minket.* A háború és a dögvész azóta sem vált el képzeletemben, akkor se, mikor mások ódákat írtak a dögvészhez, és mosolyogva beszéltek a háborúról. Úgy érzem, egy ilyen járványos temetőbe kellene iskolába járni a politikusainknak, kik a népek sorsát intézik, hogy okuljanak, és bátorságot tanuljanak azok is, kik a *higgadt megfontolás és a gondos tanulmányozás hívei.* Innen, a megsemmisülés és a rothadás kertjéből kiáltok felétek: Mit féltek, emberek, kikre úgysis a biztos halálos ítélet vár, miért nem mertek a kedvetek szerint cselekedni, bátran, tisztán és boldogan, úgy, ahogy akartok? Szabadok vagytok. Hiszen mindnyájan meghaltok.

Pesti Napló, 1918. október 20.

KEDVES CENZOR

Engedd meg, hogy csak így nevezzelek, mert - látatlanul bár - ismerjük egymást, hiszen négy és fél év óta naponta találkoztunk a szellemiekben. Búcsút akarok venni tőled, és bizony kicsit el is érzékenyülök. Te voltál leghívebb olvasóm. Az írásaim - úgy gondolom - nagyon tetszettek neked, mert mindig magadnál tartottad, nem is engedted, hogy mások is gyönyörködjenek bennük. Törölted vagy háromszáz vezércikkemet, száz egyéb cikkemet, nem egy versemet és elbeszélésemet is. Később, sovány hetekben, ezeket orosz, francia, angol írók nevére adtam ki, úgy, hogy a helyszínt orosz, francia és angol földre tettem. Akkor minden szabad volt, hiszen csak a romlott orosz, francia és angol állapotokat jellemeztem, tilosnak tartottad azonban, hogy a cár személyét - a háború elején - bírálgassam, mert az orosz császár szerinted sokkal magasabban állt, semhogy ilyen magamféle polgárember ráoltse a nyelvét, az orosz korona és a trón annyira megbabonázott, hogy egy zokszót se tűrtél a boldogult Romanov Miklós ellen. Látod, mégse igen segíthetél rajta. Most azonban a tetteidből levonom a következtetést, és látom, hogy szemedben csak a nép volt az ellenség, akár orosz volt az istenadta, akár magyar.

Hogy vagy, édes? Azt akarom kérdezni, hogy mint szolgál a drága egészséged ebben a spanyolnáthás világban? Mit csinálsz ilyen időben? Unod magad? Erre tudok egy kitűnő receptet. Feküdj hátra a díványon, kulcsold össze a két kezedet, és a két hüvelykujjadat lassú tempóban, de egyre gyorsabban és gyorsabban forgasd körben. Borzasztó is lehet ott kuksolni és várni a megcenzúrázni való anyagot, mely nem jön és nem is jön fel többé soha. Annak előtte reggeltől estig olvastál, ingyen, most nincs olvasnivalód, félek is, hogy elfelejtesz olvasni. Igaz, megvan-e még a piros és a kék plajbászod? Azt hallom, hogy piros és kék köröket rajzolsz velük az üres papírra. Reggelenként előveszed az újságokat, a kisfiadat a térdedre ülteted, aztán kihúzgáld a régi módszered szerint - szép piros és kék plajbásszal - azokat a sorokat, melyek nem tetszenek. A szokás rabja vagy, és csak így tudsz olvasni. Mesélték, hogy a bibliát is megcenzúráztad, különösen azt a helyet, melyen Jézus, ama cenzúraellenes Názáreti, azt mondta vala Péternek, ki levágta egy szidalmazójának a fülét, hogy dugja vissza hüvelyébe a kardját, mert aki fegyvert fog, fegyver által vész el. Így gyomláltad ki a világirodalom felét, Petőfi költeményének kétharmadát, melyek most napról napra a *Corrière della Sera*-ban jelennek meg, olasz fordításban. Tegnap ebben az újságban olvastam Petőfinek *Ausztria* című versét, olasz fordításban, mely annyira megtetszett, hogy szerettem volna visszafordítani magyarra. De mi már nem szállítunk többet neked. Sajnálunk téged.

Ellenben, mielőtt végleg elválnánk, bevallunk egy titkot. Mi kezdettől fogva kijátszottunk, aranyos, mindig találtunk módot, hogy valamilyen módon megmondjuk a szegény magyarságnak az igazságot. Helyzetünk nem is volt túlságos nehéz. Ti tudniillik sohase értettétek ottan az iróniát. Hittetek annak, amit testi szemetekkel láttatok, és nem vettétek figyelembe, hogy regényes túlzással nemcsak idealizálni, de gúnyolni is lehet, s az olvasó másnap keserűen nevetett azon, amit ti komoly arccal engedélyeztetek. Egy alkalommal például ezt írtuk: „A poroszok a világbéke igazi és angyali apostolai, mert ők Jeruzsálemnél és Helsingsforsnál védik megtámadott országuk határait, ebben a rájuk kényszerített háborúban.” Máskor ezt engedélyezteted: „Valaki azt mondta, hogy a XX. század a gyermekek százada. Igen, írta múltkor egy *francia* író, a gyermekek menetszázada.” Kedves cenzor, például ezt se vetted észre. Holott ha csak egy kicsit is konyítasz a franciához, amit egy cenzornak illik tudni, látod, hogy a szójáték csak magyar lehet, mert a *compagnie* és a *siècle* egyetlen nyelvben sem azonos, csak a magyarban. Ajánlom, hogy üres óráidban - most annyi van - kissé pallérozd elmédet, és épülj ezen az íráson. Különben pedig szervusz.

Mondd - őszintén -, engedélyeznéd ezt a cikkemet?

Pesti Napló, 1918. október 29.

FORRADALMI NAPLÓ

Szerda

Esik az eső - és forradalom van.

Itt vagyok az erkély alatt, egy csöpp az óceánban, munkások, polgárok, katonák között, és érzem, hogy egész életem, minden munkám, tudásom, szorgalmam és vigyázatosságom, mellyel harmincnégy évig megőriztem a szervezetemet, csak arra jó, hogy most vagyok, csak arra szolgál, hogy ebben a nagyszerű pillanatban egy csöpp legyek azon a hullámhegyen, mely az ég felé száguld. Ó, milyen felszabadulás, hogy végre egynek érezhetem magam a tömeggel. A katonák zord puskája, amint az *Astoria* előtt sorakoznak, egyszerre értelmet nyer, és mozdulatukban - a vasak és acélok csörrenésében - isteni erő van. Egy ezredes az erkélyről rekedten élteti a köztársaságot és a forradalmat. Ő is letépte a sapkarózsát.

Hirtelen lövés dördül el a sötét utcán. Mellettem, egy katona eldobja a fegyverét, halálsápadt arccal rohan a mellékutcákba, és hallani a tömeg névtelen, mély moráját... Közöttünk jár a forradalom istennője: a hirtelen halál.

Csütörtök

Népszónokokat hallgatok.

Károlyi Mihály áll a hideg esőben. Minden szavát éljenriadalom kíséri. Mintha álomban beszélne vagy önkívületben, olyan lázas és biztos. Az arca piros, a fülei égnek, a szeme komor. Én pedig nézem, hogyan hull nemes fejére az október barátságtalan nyírka, és arra gondolok ebben a világtörténelmi percben is, hogy óvni, védeni kellene a forradalom vezéreit, orvosoknak kellene vigyázni rájuk, hogy meg ne hűljenek. Hiszen reggeltől estig termekben szoronganak, hol ezer ember forró, fülledt lehelete vegyül össze, aztán lázas fővel, kalap nélkül lépnek ki a szakadó esőbe, és rekedt torokkal, már alig működő hangszálakkal kiabálják a szívünk forradalmas szavát. Vajon mennyit aludtak ezen a héten? Tegnap éjjel a puskaropogásban sem éreztem ennyire a testünk gyarló voltát, akkor se féltettem őket annyira, mint ebben a sötét esőben.

A forradalmi város olyan, mint a lázas beteg. Reggel nyugodt, a hőmérő alig mutat pár tizedet, de este - a sötétség beálltával - vadul emelkedik a higanyoszlop a 39 és 40 felé, s a beteg félrebeszél.

Péntek

Ismét reggel van. Esős, szürke, majdnem hétköznapi. Az emberek - úgy látszik - hamar megszoknak mindent, a szakácsnék a mészárosnál húst vesznek, a vendéglőkben visszaküldik az ételeket, a cukrászdákban csomagolják a süteményeket. Egy tüntető tömegben szorongok, melyet ragad magával a boldog önkívület. Mellettem egy rokonszenves úrilány szorongatja egy forradalmi magyar hadnagy kezét. „Mondja, Gyula - szól az úrilány -, lehet magának hinni?”

Fél hétkor rémhírek terjengenek a levegőben, mint a hollók. Sötét szárnyaik elborítják a szerkesztőséget, azt a villamos lámpát is, melynek fényénél írok. Kétezer orosz fogoly jön felfegyverkezve Budapest felé... nem, tízezer... nem, negyvenezer... A kalauzok látták őket a bécsi úton, és fél óra múlva már fiatalemberek szaladnak fel hozzánk, kik a saját szemükkel látták mind a húszezret, itt, a szomszédban, a Nagykörúton.

A történelem számára fel kell jegyezni azt is, hogy erre a nevetséges rémhírre egy pesti kártyaklubban azonnal felkeltek az összes nyerők, és hallani se akarva a revánspartiról, hazarohantak, hogy fegyvert ragadjanak.

A vesztek nem ültek fel a rémhírnek.

Szombat

Ma van a forradalom legnyugodtabb napja. Mindenki boldog, elégedett, bizakodó. Visszatér a régi pesti humor is. Egyik barátom azt állítja, hogy a *Berliner Tagblatt*-ban a következő apróhirdetést látta:

„Tisztességtudó, illedelmes és hatvan év körüli öregúr állást keres.”

Pesti Napló, 1918. november 3.

VISSZAJÁRÓ DALOK

A háború meghalt, s egy ájult és csüggedt délutánon kísérteteket idézek.

Az emlék talán a valóságnál is irtózatossabb. Eddig, a forradalom izgalmai között, nem volt időnk emlékezni, de most hirtelenül dalok csengenek a fülemben - mocskos, sáros, véres hadi nóták -, melyek napok, hónapok, tömény hangulatát, ízét és színét hozzák vissza. Úgy rohannak meg, mint a kísértetek. Négy hosszú-hosszú év történetét rejtik magukban. Ti most szomorúak vagytok. De mi, kik kezdettől fogva világosan láttuk, és tudván tudtuk, hogy mi történik a vértanú magyarsággal, folyton-folyvást, éjjel-nappal éreztük ezt a névtelen szomorúságot, melynek nem volt se mámora, se izgalma, se vigasztalása. A hadi nóták beszélnek róla.

Emlékeztek-e az első dalra? Én láttam, amint a mozgósító plakátok előtt megállt néhány detektív - nem a mostani rendőrség bátor vitézei, kik megcsinálták a magyar forradalmat, de még a régi rendszer hivatalnokai -, és minthogy senki sem lelkesedett, kezüket a szívükre szorítva, külön napidíjért elénekelték a háború első, gyalázatos nótáját: *Megállj, megállj, kutya Szerbia...* Az utca, mely ősidők óta nem változott, velük énekelt. Ezt a képet soha nem tudom elfelejteni. Akkor se, mikor már boldog-boldogtalan, piros arccal szónokolt a kávéházi márványasztalokról. Két nap múlva aztán új ének harsogott az utcán. *Kossuth Lajos azt üzent...* - egy kis munkapárti változtatással: *Ferenc Jóska azt üzent...* Gyötrellem volt hallani ezt, szégyen és sötétség borította el lelkünket, az ablaktáblákat becsuktuk, de azokon keresztül is átszűrődött a gúnydal, melyet a magyarság torán énekelték árva, ezerszer árva áldozatok. Vajon mit üzent nekünk Ferenc Jóska? Azt üzent egykor, hogy *unbedingte Unterwerfung*. Ellenben a katonákat a háború sebészei elaltatták, elvették öntudatukat, fejükre nyomták a katonasípkát, mint a kloroformos-sisakot, és itatták a mai államok altatójával, a borral, sörrel és a pálinkával. Fajtalánabb tréfát néppel még nem csináltak dallal. Mintha halott édesapánk arcképét átrajzoltatnánk egy alkalmi, vicces reklámfestővel.

Más énekek is visszajárnak a múlt temetőjéből és gyötörnek reggeltől estig. *Ne sírjatok, budapesti lányok, visszajövünk még hozzátok...* Ezer és ezer torok ordította ezt a körutakon, az emeletek és az erkélyek felé, évekig, és szegények soha többé nem jöttek vissza. Aztán a sötét kárpáti harcokban egy nóta szólalt meg, didergő és szomorúcska, az összes hadi nóták közül talán a legemberibb, a maga ügyefogyottságában és együgyűségében: *Odafönt a Kárpátokban dörögnek az ágyúk, sok-sok szép magyar katonáknak lefagyott a lábuk...* Mennyi szívszorongást röpít ide a messzeségből ma is. A gorlicei győzelem után ez a szomorúság is elsikkadt a katonanótákból, hitetlen és fájó semmiség hangzik ki belőlük, olyan nihilizmus, mint a lelkeinkből. *Hej, Zsuzsikám... add ide hát... add ide hát... azt a pici piros szád...* Ilyen a nagyhatalmi líra. Ezzel haltak meg a fiaink, a testvéreink, az apáink, gáztámadások alatt, ágyútűzben, rohamozva. Még élethazugságot sem adtak szegényeknek, még halálhazugságot sem. Az utolsó nóta, melyre emlékezünk, egy multimilitarista dal minden napra külön fegyvernemet kíván, vasárnap bakát, hétfőn tüzért, kedden kadétot, szerdán trént és így tovább, a végtelenségig. A haldokló imperializmus kabaréban, csörgősípkával a fején.

Hallgatózom, mit énekel most az utca, a forradalmi, a szabad, a békére vágyakozó. Csend van. Senki se dalol. A katonasípkákat és a kloroformos-sisakokat levették a fejeikről, a pálinkásboltokat bezárták, a pálinka többé nem énekel. A betegek - ocsúdó érzékekkel, vattába pólyált lábakkal, megcsonkítva és halálra fáradtan - felébrednek lidérces álmukból, és látják, hogy mi történt.

Pesti Napló, 1918. november 10.

BOLDOG DÉLELŐTT A VÉRMEZŐN

A Vérmező áldott televényéből, melyet magyar mártírok vére locsolt, mindmáig csak két fekete táblás oszlop nőtt ki a szegény magyarság számára, ezzel a kiáltó felírással: *Warnung!* A táblán ékes német nyelven - bizonyára a budapestiek iránt való figyelemből, kik mind tudnak magyarul - az olvasható, hogy ide emberfiának tilos belépnie, ez a tér a császári katonaságé meg az udvari lovászoké, kik reggelenként itt sétáltatják a kövér, cukron hizlalt lovakat. A mező egyik sarkán valami katonai raktárféle áll, a császári építmények stílusában, halványsárgára meszelten, mindig becsukott, fekete-sárga ablaktáblákkal, mellette pedig egy szomorú, köhögős bosnyák posztolt, feltűzött szuronnal. Lenn a mezőn katonákat *képeztek ki* a közeli és biztos halálra. Évekig néztük ezt a gyönyörű csendéletet. Buda gyermekei pedig sóvárogva bámultak a térre, melyen sűrű fű nőtt, sárga pitypangok aranylottak, és néha, mikor a korláton véletlenül beesett a labdájuk, dobogó szívvel arra gondoltak szegénykék, milyen jó labdatér is lehetne egy boldogabb gyermekországban, hol a halál helyett az életre képeznék ki a halandókat. A szuronyos őr azonban olyan szigorúan nézett rájuk, hogy hazamentek, és éjjel róla álmodtak.

Tisztelettel jelentem, hogy ma délelőtt ezen a téren forradalom játszódott le. A nagy forradalom után egy kis forradalom. Kedves, vértelen és vidám. Tizenegy órakor a napfényes égboltból leszállt ide - ritka vendég - egy repülőgép, mely egyenesen a román harcterről jött. Budapest felett már lankadtan repült a hosszú út után, mint egy pille. Az óriás pillének tudniillik elfogyott a benzinje. Ekkor tört ki a gyermekforradalom. Egy pillanat alatt tele lett a tér gyermekekkel. Sokéves száműzetés után, se szó, se beszéd, átugráltak a pöttöm legénykék a korlátokon, és forradalmi zsivajjal azonnal birtokba vették a tilalmas teret. Nem riasztotta őket többé a bosnyák őrszem sem, ki azóta valószínűleg valamely boszniai faluban pipál. Alkonyatig hancuroztak itten szabadon, a labda is előkerült, birkózó párok hemperegtek a hosszú füben. Talán a gyermektanácsot is megalakították ezek a boldog, felszabadult játszadozók. Szüleik - nyugodt budaiak - a rendkívüli eseményre kávéscsöbrökben hozták nekik az uzsonnát. Eddig a főváros sokat vitatkozott azon, kié legyen a mártírok tere. Ma a gyermekek döntöttek, a kicsinyek szabad köztársasága lefoglalta, az élet vonult be a halál helyére.

A döglött militarizmus csúf mezején cigánykerekeket hánytak és visongtak a kis, nyolc- és tízéves forradalmárok. Szebb halotti tort még nem láttam.

Pesti Napló, 1918. november 19.

VÖRÖS MÁGNÁSOK

Ma délután a szerkesztőségben különös és érdekes látogatóim voltak. Két mágna keresett föl, mind a kettő történelmi név viselője - az egyiknek őse a XVII. században, a másiké pedig a XVIII. században írt magyar verseket -, és közölték velem, hogy *a szegény magyar proletár mágnaok* - mert, kérem, ilyenek is vannak - a többi nincstelen embertársak módjára szervezkedni óhajtanak. Kedves olvasó, ne ess hanyatt csodálkozodban. Az, aki a rossz regényekből ismeri az örgrófokat, kik a kilencágú koronát láthatóan viselik, a grófnőket, akik *hűvösen* szoktak nevetni, a bárókat, akik mindig *szarkasztikus mosollyal* jegyeznék meg valamit, talán még valami ellenforradalomra is gondol. Dehogyan van erről szó. Ezek a grófok és bárók, kik a békében és a forradalom előtt is szegények voltak, mint a templom egere, most a családi címerre a piros phrúgiai sapkát húzzák, és csak azt a szelet kenyeret, csak azt a kis földcskét kérik a köztársaságtól, melyet minden teremtetten ember megkap majd.

Fojtott és úri szomorúsággal beszélnek erről-arról. Hogy ők is érezték az uralkodó osztály fukar szigorát és gögös hidegségét. Hogy az atyafiak nem mindig ismerték meg őket az utcán. Hogy a libériás inas nemegyszer mentegetődzve hozta vissza névjegyüket, és nem is fogadták őket. Hogy a háborúban egyikőjük sem kapott felmentést. Hogy vannak árva hajadonok és özvegyek, kik - egy gondosan elrejtett tündöklő névvel - visszavonultan élnek egy nagy budapesti bérkaszárnnyában, és maguk főzik meg a teájukat és a kávéjukat, sokszor még egy mindenese cselédre se futja. Hogy a grófkisasszonyok valahol messze a vidék porában mint tanítónők robotos munkával keresik meg mindennapi kenyerüket, és évek óta tanítják betűvetésre a vidéki gyerekeket. Hogy a mágna rokonok jószágigazgatói mind megpotrohosodtak, vagyont szereztek, nekik még kegydíj se jutott. Nem volt övék a gazdagok kiváltsága, és nem volt övék a szegények szervezetsége sem. Se a kutyabőrüket nem használhatták, se a szegénységi bizonyítványukat. Azokat, akik kereskedelmi pályára léptek közülük, mindörökre elzüllöttnek tekintette a család. Most azt akarják, hogy miután a szegényeket egyenjogúsították a gazdagokkal, őket is egyenjogúsítsák a szegényekkel.

Hallgatom ezt a szerény és rokonszenves kérést, és szédülve gondolom el, milyen villámvonaton-sebességgel rohan a történelem. Pár hónappal ezelőtt ez a cikk csak tréfaszámba ment volna. *A mágnaok szervezkednek?* Igen, de nem a szegények ellen, hanem a szegényekkel együtt, a vörös lobogó alatt. Holnap délután öt órakor az Országos Kaszinóban találkoznak - többek közt gróf Berényi János, báró Glaubitz, gróf Forgách, báró Kemény, báró Luzsinszky, gróf Ráday Endre, gróf Széchenyi István, gróf Zichy Hermann elnöke alatt. Idők jele, hogy most ők csatlakoznak a munka, a szellem, az utca arisztokráciájához. És halkán, szomorúan átkiáltanak a szegény testvéreikhez, s azt követelik - ne nevéssünk ezen: jogot a mágnaoknak!

Pesti Napló, 1918. december 1.

A VÖRÖS PANORÁMA

A forradalom igazi hősei a tengerészek voltak.

Sohase felejttem el, milyen komor, biztos és nagyszerű hatást gyakoroltak reánk, szegény szárazföldi patkányokra, a matrózok, az első bátor lázadók, akik sötétkék blúzokban, arcukon ezer viszontagság fanyar emlékével, kezükben egy zord forgópisztollyal ültek az *Astoria* egyik szobájában. A szálloda hallja és étterme ezen az éjszakán egy óceánjáróhoz hasonlított. Ők vigyáztak rá, ezek a nagyszerű és mindenre elszánt férfiak, akik kisfiús ruhájukkal és pubis szalagocskájukkal régi, boldog gyermekkorunkat, első zubbonyunkat és pántlikás sapkánkat idézték vissza az általános zűrzavarban. Azt lehetne mondani, hogy ebben a forradalmi hullámjárásban többé-kevésbé mindenki tengeri betegséget kapott, csak ők nem. Edzetten, sötéten nézték az eseményeket. Más viharokat is láttak.

A tenger végtelenségét, a szabad óceánok lehetőségét hozták ennek a hitetlen, rab városnak.

A forradalom után pár nappal bementem egy belvárosi üzletbe, ahol ezelőtt a kirakatban állottak Habsburgi Károly (azelőtt IV. Károly) és Pármai Zita (azelőtt Zita királyné) életnagyságú olajjal festett arcképei. Mindig meg szoktam állani ilyen arcképek előtt, a háborúban is. Semmi sem áraszt a lelkemre olyan mélységes, majdnem állati szomorúságot, mint az efféle mázsolmányok, melyek a hivatalos helyiségek reménytelen légkörében a szigort, a halált és a pusztulást hirdetik, itt pedig - művészet és ízlés híján - a szellemi szegénységet.

Kértem egy ilyen képet. A segéd zavartan az irodába ment, hívta a boltost, a tulajdonos újra megkérdezte, mit parancsolok, azzal eltűnt, és a leányát küldte, aki szinte fülembe súgta, hogy sajnálatukra nem szolgálhatnak vele, mert mind elfogyott.

Azt kell hinnem, hogy a forradalmárok vásárolták össze, az első huszonnégy óra alatt.

Mikor kezem a kilincsre tettem, a boltos, a leánya és a segéd ijedten tekintettek utánam.

Bizonyára azt gondolták, hogy titkosrendőr vagyok vagy örült.

Sohase siessetek, írók. Egyik kedves, okos és művelt barátom 1918. október 29-én elutazott Zürichbe, hogy - mint mondta - *élményeket szerezzen*. Október 31-én sokat gondoltam rá, a puskaropogásban, a pesti tömeg mámoros diadalordításában. Szegényke!...

A diadalmas forradalom könyve, 1918

A SZUTYKOS VÁROS

Fraccaroli, az olasz újságíró, vizsgálta Budapest arcát, és úgy találta, hogy szomorú. Mi, kik régebben ismerjük ezt a szegény, elkényszeredett arcot, azt mondhatjuk róla, hogy piszkos is. Mint ahogy sírás után a kisgyerekek elmaszatolják az arcon a könnyek levét a porral, olyan ez a város háború után, a szenvedés össze-vissza piszkította, a gyásza nyomán beszennyeződött.

Budapest ma piszkos, szennyes, szutykos, mocskos. Nem lehet elég erős magyar szót lelni a jellemzésére. Nemcsak az ablakfák mosdatlanok az összes házakon, és nemcsak a függönyök mocskolódtak és szakadtak el, mint valami titáni leégés után. Amerre nézek, mindenütt szemétdombok állanak az utak szélén, a házak előtt, a bérkaszányák lépcsőházaiban, és füstölögnek a szennynek ezek a kis oltárai, a pállott levegőjű enyhe télben. Soha ilyen émelyítő tömjént. Még a béke kövér szemetén is túltesz a háború sovány szemete. Micsoda hulladék és ruhadarabok azok, melyeket ma elvetnek. Néhol, mint a Klauzál téren, egy emeletnyi magasságban áll már a szemét, és nemsokára egész hegyláncot alkothat a többi förtelmes dombokkal, melyeket nem takarítanak el hetekig. A patkányok is megjelentek, a járványoknak ezek a szállásmesterei, kik immár nyugodtan sétálnak fényes nappal az aszfalton, terepszemlét tartanak a baktériumok bevonuló hadserege számára, és zavartalanul benéznek egy-egy lakásba is. Mesélik, hogy múltkor egy kis kávéház márványasztalára felugrott egy patkány, melyet a pincér az asztalkendőjével hessegetett el. Aztán hozta a kávé.

Nem tudom, mi az oka annak, hogy ez a város máról holnapra szemétdörré vált. Semmi érvet nincs jogunk elfogadni. Azt mondják, nincs elég ló a szemét eltakarítására, és nincsen szemetesember. Egyelőre azonban még látok szép kövér paripákat a magánfogatok előtt, és gépkocsikat is, melyekben különböző igazgatók ülnek nyugodtan. Nem közérdek-e, hogy más jármű híján akár autón vagy udvari díszkocsin vigyék el a házak piszkát? Ha pedig lehetett kényszeríteni embereket arra, hogy a meggyőződésük ellenére meghaljanak egy idegen ügyért, ezerszer inkább lehetne kötelezni, hogy naponta egy fél óráig szemetet fuvarozzanak, azért, hogy ne haljanak meg, ne forduljanak fel rövid idő múltán pestisben vagy kolerában, valamelyik utcasarkon. Egy-két hónap múlva itt a tavasz, és akkor nemcsak a körüti akácok virágzanak ki, meg a gyeptájak jácintjai, de a szemétdombok is, melyek majd a szivárvány minden színében és az illatok milliárdjaival lehelik az égre a dögvészt. A betegségek nem egy pillanat alatt születnek. Például a spanyol halál baktériumában benne van az egész háború a maga négy évével, a belgrádi visszavonulás, a gorlicei áttörés és a lucki epizód is. Így nőnek és dagadnak ezen a szemetes télen az ismeretlen betegségek is. E szemétsüveg alatt most gyűléseznek, szervezkednek, kollektív szerződéseket kötnek a kolerabacilusok.

Vajon az urak, akik valamiként mégiscsak felelősek a jóvoltunkért, miért nem utánozzák ezeket a derék bacilusokat?

Pesti Napló, 1919. január 5.

JENŐKE

Vajon ki volt?

A tizenöt éves merénylet, aki rálőtt a kedves, ragyogó és finom színésznőre, s - vallomás nélkül - meghalt, még ma is foglalkoztat mindnyájunkat, mint valami baljós és elcikázó álom, és keressük a titkot, melyet magával vitt. Az egyetlen könnyű magyarázat az, hogy a fiú valami elfajzott örült. Csakhogy az igazság nem így egyszerű.

Jenőke, a csenevész vésnökinas - heti tizenöt korona bérrel - egyszerűen egy diákos rajongó, aki képzelt szerelmet élt át, mint ezer és ezer fiatalember. Hogy az eset beteges és kórtani, azt egyáltalán nem lehet állítani. A fiatalság mindig magában hordja a világot, és csak később ismerkedik meg azzal a világgal, melyet mi annak nevezünk. Kisdiák korunkban mi is naplót vezettünk a szerelmeinkről, melyeket soha nem éltünk át, és a napló szerint bizonyos idő múltán *csalatköztünk* egy-egy nőben, s léhán vagy önérzetesen *szakítottunk* azokkal, akiket sohasem ismertünk személyesen, és közeledtükre olyan heves szívdobogást kaptunk az utcán, hogy átszédültünk a járda másik szélére. Jenőke is ilyen szerelmes volt, a fiatalság végtelen szerelmével. Egy réztáblát készített, amelybe belevéste: *Gombaszögi Frida és Szabó Jenő 1918*. A szerelem naponta új tápot kapott a színházi lapokból, a kirakatokban tündöklő arcképekből, az újságok úgynevezett pletykáiból és csevegéseiből, melyek a felzaklatott képzelethez néha szinte oly személyesen és bensőségesen beszéltek, mint a magánlevelek. Úgy, hogy nyugodtan építhette tovább hóboros szerelmét. Inastársainak azzal dicsekszik, hogy esténként a művésznővel autózik a városon kívül, a kültelkeken, és megmondja pontosan az útvonalat és az időt is. Ekkor eltűnik az emberek szeme elől, hogy alibit igazoljon. Egyszer meglesik a fiúk, és természetesen kiderül, hogy az egészből szó se igaz.

Tennie kell valamit, hogy felszabaduljon vitriolos szégyenétől. Ma nagyon könnyű tenni. Mindenki csak tesz. Senki se tépelődik. A dán királyfi korának ellenkezője ez a kor, mikor az *elszánás természetes színét a gondolat nem betegíti halaványra*, de ellenkezően *gonosz hamarsággal* pirosra festi a tett a gondolatot, mely meg se ért, a képzeletet, melynek semmi támasztéka sincs a valóságban. Jenőke már nem tudja megkülönböztetni a színpadi lámpák kancsal fényét a napsugártól. Az autót elérhetetlennek rémlik a szemében, de a halál már nem az. A halál ma mindenkinek a kezében van, öt év óta úgy bánnak vele, mint valami portékával, az utcán árulják, akár csak a cipőfűzőt, a levitézlett emberiség nem is tartja fontosnak. Mindenki a zsebében hordja, s a szelíd nyárspolgár is öt vagy nyolc halált visz revolverében, este nyolc után. Regényes brigantivá változtatott mindenkit a háború. Örült volt ez a fiú? A kora volt örült. Az diktálhatta neki a gondolatot, hogy a halál az megoldás, a halál örök és sötét alibit bizonyít. Budapesten a háború előtt egy tizenöt éves gyerek nagyon messze esett ilyen gondolattól és a revolvertől. Sírdogált egy kicsit, sétálgatott a sötét utcákon, sokat cigarettázott, esetleg rossz verseket írt, de aztán lassan-lassan magára ocsúdott.

Jenőke a békében semmi esetre se lesz tragikus hős, hanem tovább vési a szerelmes plaketteket. Azután húszéves korában mosolyogva gondol az egészre, kinyitja a bódéját valamelyik szegényes utcasarkon, és felírta rá azt a csiklandozóan nevetséges magyar szót, melynek hibás képzése a bíbornok, az asztalnok, a pohárnok arisztokratikus foglalkozásait hozza eszünkbe.

Ezt: vésnök.

Pesti Napló, 1919. január 12.

DRÓTOSTÓT

Meghatottan gondolkok rá: vajon mi lett vele? Évek óta nem látni sehol. Nem hallani többé a szegény, panaszos, siránczó reklámkiáltását, hogy *drótozni, fotózni*, melynek hibás magyarsága egészen a szívünkhöz nőtt, és a másik szót sem, melyet valaha úgy el tudott nyújtani, hogy száján öblös és szívet facsaró jajgatássá vált: *ablakóóót, ablakóóót*. Az utca csöndes. Eddig a városainkat csak ketten élénkítették a daloló, furcsa hangjukkal. Az egyik: a handlő, a maga keleti énekével, a másik: a drótostót, a szláv sirámával, mely annyira odatartozott az utcáink hangversenyéhez, mint a párizsi utcákéhoz az ószerekek hosszú-hosszú, évszázadok óta megállapított, szinte lekottázható éneke. A handlő és a drótostót jelentette számunkra az utca börtényét.

A drótostót volt az első idegen, akit gyerekkoromban láttam, a vándor, bocskorán az országutak lisztfehér porával és alakján a messzeségek csodás varázsával. Nem tudott beszélni velünk, de a munkáját - a csöndes tevését-vevését - megértettük. Zörögve rakta le a konyhában a hátí ládját, melyben üvegeket, drótokat, kalapácsokat és rozsdás harapófogókat tartott, és leült a földre, láthatatlanul dolgozott napestig. Sokszor meg is feledkeztünk róla. Akkor pedig leemelte fejéről zsíros tót kalapját, figyeltük az arcát. Türelmes, szelíd és jóságos volt ez az arc. Szőke fűrtjei megvilágították a fejét, és a kék szeme is világított. A vándorélete nem tette szomorúvá, derűsnek és elégedettnek rémlett. Egy demokrata volt, aki dolgozott. Télen, havas estéken olvastuk a lapokban, hogy a pusztán a farkasok széttéptek egy drótostótot, csak a bocskorait lelték meg a hóban, és mi borzongva gondoltuk, viszontlátjuk-e nyári ismerősünket. Mi gyermekek mindig körülálltuk őt, és bámultuk. Ha pedig egy pillanatra eltávozott a munkájától, izgatottan kutakodtunk a ládjájában, melyben valami egész különös és értékes kincset sejtettünk. Sohasem bukkantunk rá. Ma azonban már tudom, hogy ebben a ládában tartotta a krisztusi szegénységet és idilli elégedettséget, a múltat.

A drótostótok iparának véget vetett a háború. Egy darabig még lézengtek itten, de aztán az üveg annyira megdrágult, hogy nem bírták a nagyüzemet. Szegényeknek, kik azelőtt sohasem láttak tíz-húsz koronánál többet, ezreket kellett tartogatniuk rongyos bugyellárisaikban, és nem egy helyütt ki is rabolták, meg is ölték őket. A markos-erős fiatalokat különben is behívták katonának, az öregek pedig, kik még itt maradtak, a béke hírére elmentek a cseh-szlovák országba, talán azzal a reménnyel, hogy üvegkereskedést nyithatnak egyszer, ívlámpákkal, világított kirakatokkal, sok segéddel és inassal. Annyi bizonyos, hogy a régi drótostót eltűnt mindörökre. El kell búcsúzni tőle, aki utolsó regényes alakja volt a magyar utcáknak. Szegényebb lesz nélküle az élet, és barátságtalanabb. Egy színfolt esik ki a palettánkról. Ez és ezer más ily apróság teszi talán, hogy akik már végigélték az életük egyik felét, hirtelen nem értik meg az új életet, és úgy érzik, hogy az idilli világ mindörökre elsüllyedt, ők pedig hirtelen megöregedtek.

Drótostót, gyermekkorom titokzatos barátja, akárhogy is dől el a magyarok és tótok sorsa, én minden jót kívánok itt neked: sok-sok repedt fazekat és törött ablaküveget, melyre a mai világ politikai helyzetében alapos kilátás is van.

Pesti Napló, 1919. január 19.

MUNKAPROGRAM

Viharoknak fürgetege tört fel az országnak határaitól e szegény földre, és idebent oktalan zsöllérlelkek a házak tetejét szaggatják le vad fejtelenségben, és elrongyolt lélekkel veszednek a megmaradt koldustarisznyán. A nemzeti intelligencia - felsőbb útmutatásra - már készen áll, hogy futva meneküljön földűlt, bemocskolt otthonából idegenek földjére.

Álljatok meg, ti rettenetes templombontók, és ébredjetez vérbe borult agyatok beteges mámorából; álljatok meg, ti reszkető szívű, kishitű menekülők, megkapjátok itt is az újraépülő, tiszta, békés otthont, amelyre bús lelketek áhítozik. Az emberiesség rettentő fájdalma zokog fel belőlem és kiáltja hozzátok: Térjetez észre és szálljatok magatokba! Senki a magyar hazát e zord fergetegben el ne hagyja, és senki idegenre ne bízzuk sorsunkat, csak saját magunkra. De egyesült erővel munkálkodjunk, mert senki igazunkat nem fogja elismerni, amíg nem látják törhetetlen erőnkől, hogy igazunk van. A nép zöme, amely tehetetlenségében a föld rögéhez ragad, e borzalmas szenvedések közepette még inkább rászorul művelt és erős lelkű vezetőire, mint valaha. Menjetez tehát, széledjetez el az országban, és tanítsátok: Teremtsetek megművelt földet a parlagon maradt magyar ugarból, hogy az ország értéke megkészsereződjék. Meglészen mindenkinek a földi lét kielégülése és az a boldog tudat, hogy a szerencsétlenek nem maradtak gyámolító nélkül. Ne síránkozzunk, inkább áldjuk a sors vaskezét, amely a szenvedő mellé állított bennünket, hogy görnyedő testét gyámolítsuk; áldjuk a sors vaskezét, hogy nem állított bennünket a büszke győző önhitt seregébe, amely dúskáló karneváljában tobzódó kedvvel dülöng mámoros útján. Csak hivalkodjék a győző, és düllessze kevélyen hiúságtól duzzadó mellét. A győzelem elszédít. A győzelem nem lehet az emberi igazságoknak végső megtestesítése, mert az igazság örökké folyó, átalakuló és örökké növekvő eszme, amely csak alulról fölfelé, az állandó kiegyenlítésben kap táplálékot, de sohasem fölülről lefelé, mert ott a közérzet nagy biztonságában lassanként minden ellanyhul, míg a szenvedésben a megszabadulás vágya erőt ad, s megadja a nagyra való törekvést. Most rajtad a sor, nemzetem, hogy megmutassad a mindig kínban születő emberi igazságok igazságát. Úgy vedd a szenvedést, mint a kiváltságosok vállaira nehezedő keresztet, amelynek súlya a benned rejlő összes erőket hatalmas nyomással felszínre hozza. Ezek az erők, ezzel a hatalmas nyomással, legnagyobb alkukban fognak indulni a fejlődés felé, és megmutatják neked az igazságnak egy új, szivárványos folyamatát.

Csak rettentő küzdelmekben, amelyekben a lélegzet eláll, és a feszülő izmok kínoktól duzzadnak, alakulhatnak ki a nagy emberi igazságok. Menjetez tehát, széledjetez el ez országban, és tanítsátok. Tanítsátok szabadságot, de nem azt a százszor is konokul értelmezett hitet, amely mindent letör, ami a maga szűkebb körű érdekeivel vagy érzelmeivel ellenkezik, és a leggonoszabbat: a vallás-, a faji- és a pártgyűlöletet szüli, hanem azt az igazi szabadságot, amelyben az örök érvényű, szédítő magasságban ragyogó emberi tulajdonság melegít: a szeretet. Ezt a legmagasabb emberi értéket megvédeni: egyenlő az emberiség megváltásával.

Magyarok! A hazát megmenteni egyenlő az emberiesség gondolatával. Aki tehát az egyesült munkálkodás nagy eszméje elől visszavonul, vagy ez ellen cselekszik, a börtönbe való vagy a kórházba, kietlen lelkének gyógyíthatatlansága miatt. Az egyesült munkálkodás adja meg az anyagi boldogulást, az anyagi boldogulás pedig a lelkiekét. Ebben rejlik az örökké vajdó föld vaskos történetének magva. De amíg e hazának anyagi boldogulása már a háború előtt is csak gyöngén vonszolta vézna testét, most, immár a sírnak szélén, mikor a telhetetlen szomszédok kapzsisága gúnytól eltorzult arccal várja haldoklásának végvonaglását, most már-már össze-

roppanik súlyos keresztje alatt. Közben pedig a pártok vigyorogva cécóznak a nemzetnek már-már előkészített bús halotti torán.

Fel, még egyszer a sír széléről, magyar nemzet, rázd le magadról az éretlen naplopók tunya seregét, és vesd börtönbe az elfajult rablók gyötrelmes fajzatát, amely boszorkány-nyomásként ült ziháló melledre. Megújhodó tested mutassa meg azt a fényes értéket, amely ezer esztendőn át a legborzalmasabb pusztításnak is ellenállt, olyan pusztításoknak, aminőket Európa földjén egy *nemzet* sem szenvedett soha. Szűnjön meg minden éretlen pártoskodás, mert ez a maroknyi népség egy tömegben is éppen csak arra elég, hogy titáni feladatát rettenthetetlen lélekkel kiküzdhesse. Félre a gyatra pártütők nyavalyás hiúságával, félre a zugszónokok szadisztikus vagy rémuralmat kereső, beteges vágyával! Csak egy egységes, hatalmas lendületű szocialista párt és egyetlen polgári - de polgári! - párt legyen, amely az összes társadalmi rétegeknek kivétel nélkül megadja a lehető legnagyobb egyéni és közös boldogulás lehetőségét. Félre azzal a hamis jelszóval, hogy rombolni kell, ahol építeni akarunk. Holt tárgyakra illő tán ez a szó, de az előre átvinni: éretlen agyak könnyelmű ítélete. Az élőknek és minden vele összefüggő tényezőnek csak folytatása van, állandóan javuló mértékben, amiképpen a vad venyigét sem vágják ki gyökerestül, hanem élő tövébe oltják a nemesebb fajtát. Csak kiegyenlítéssel, javított folytatással, de nem rombolással lehet az élet történetét végigcsinálni. Félre veletek, ti ifjú templombontók, félre a szégyensarokba! Tanuljátok meg előbb a történelem leckéit! Aztán, ha egységesek vagyunk, álljunk neki az alkotó munkának.

Mi legyen ez a munka?... Szüntessük meg az alkoholizmust, a legborzalmasabb bűnök egyikét, amely az emberiséget évezredek óta, mint a legsötétebb átok, üldözi. Hány kitűnő író, művész és tehetséges férfiút pusztított el az alkohol? Mily állati butaságban vesztegel a nép ez öldöklő gyilok mérge alatt, és nyomában a nyomorúságok, betegségek, kórságok mily gyászos serege jár. Papok és tanítók! Rettentsétek el az ifjúságot az alkohol test- és lélekölő mérgétől, és szívök nyitott kapu lesz a szeretet számára. Új, ifjú, nagylelkű, tiszta szívű, egészséges nép fejlődjék ebben a megújhodó országban, amely jobb sorsát biztos kézzel fogja önmaga kiépíteni, és tiszta eszében sohasem fog a gyűlölet csírája megfogamzani. Ám egy új nép nevelésére új iskolák is kellenek, és ezen a ponton régi mulasztásunkat nem tudjuk elég nagy mértékben pótolni. Iskolákat teremtsünk, fennkölt, általános szeretetre tanító, minden embert egyaránt becsülni tanító iskolát. Építsük melléjük a szakiskolák egész sorozatát, alsóbb és magasabb gazdasági iskolákat, ahol úgy a nép, mint az intelligensebb osztály végre a legújabb időknek fokozott termelési lehetőségeit megtanulja, hogy a buzgalom és a teremtvágy ez ország termékeny földjéből mindazt felszínre hozhassa, amire jövőendő szegénységében ezután még inkább szüksége lesz, mint ahogy eddig a „tejjel-mézzel folyó Kánaánban” szüksége volt. Földjeinkre ne várjuk az egek ritkán szűrődő csöppjeit (az egek áldásának hiánya helyett inkább saját tunyaságunkat panaszoljuk!), ehelyett vezessünk a Duna, Tisza és Balaton széles medreiből az országban keresztül-kasul húzódó főcsatornákat és az apróbb öntözőcsatornák ezreit, amelyek segítségével e földet virágzó kertekké varázsolhatjuk, ahol a búza tövén negyven-ötven kalász is megterem. És ne gondoljátok, hogy mindezzel emberfeletti munkát végeznétek! Voltak népek, amelyek már nagyobbakat is alkottak. (A németalföldiek például a romboló tengert évszázadokon át állandóan nyomták hátrább büszke gátakkal, és így vették el a tengertől a szükséges termőföldet a maguk számára.) A gazdasági iskolák mellé állítsunk szövő- és ipariskolákat, hogy a nép gyermekei játszva sajátítsák el a szövőipar minden csínját-bínját, így aztán len- és kendertermelésünk, valamint az ehhez kapcsolódó iparágak egész társadalmi rétegeknek adhatnak boldogulási lehetőségeket. Éppígy minden egyéb feldolgozható nyersanyag: a fa, a vas, a réz, a bőr számára is sietve állítsuk fel a szükséges ipariskolákat és ezekkel kapcsolatban a kosár-, kefekötő- és drótáru-tanfolyamokat. Mindezeknek koronájául pedig előttünk áll az erőművek létesítése. Villamosítani kell mindent. Ne panaszkodjunk a szénhiány miatt, itt van a Duna és Tisza rengeteg vize, amely a nagy esésű

folyókat is pótolja. E folyamok partjain, mindenkoron a felső fekvésű hegyekről, föld felett épített nagy betoncsatornáknak, vezessük a turbinákhoz a szükséges vízmennyiséget az alsó fekvésű helyekre. Az ebbe fektetendő nagy költségek olcsó üzem fenntartásának lehetősége mellett sokkal nagyobb mértékben térülnének meg, mint akár a legolcsóbb szénkezelés mellett. A városokat, falvakat, gyárakat, vasutakat mind, kivétel nélkül, villamos erővel kell ellátni. És végül, a tengert se sirassuk tétlen, panaszos sírással, mert ott, hol törhetetlen erő és apaszthatatlan találékonyság ütötte fel bátor tanyáját, pusztulás nem állhat be. A tengeri utak helyett nem lesz már többé lehetetlen a légi utak és légi szállítás bekapcsolása a nemzetközi hálózatba.

Legyen tehát vége a züllött politikai cécnak, amely a koldustarisznyán különbözik össze testvéreivel! Együttes munkálkodás, türelmes egyezkedés és kapzsiság helyett altruizmus minden oldalon, adhatja csak meg az összes társadalmi rétegeknek azt a szociális boldogulást, amelynek Don Quijote-i részletküzdelsei sodorták ma a leggyászosabb nyomorba ezt a szerencsétlen, elnyomott nemzetet. Fel a szívekkel! Sursum corda! Még megmenekülhetünk. De csak egy nagy szociális együttérzés menthet meg bennünket, amely nem ismer mást, mint e haza minden polgárának tisztet, őszinte, becsületes, együttes boldogulását - az emberiesség: a szeretet nevében.

A Hét, 1919. január 26.

NÉMA SZÓNOKOK

Halványsárga köd lapul az ablakokra, és hull a hó, valami esővel elegy, mely mihelyt a földre ér, sötét lesz és nyúlós, mint a silány vegytinta.

Egy tüköruveg mögül nézem az embereket, kik előttem masíroznak el, kényszeredett arccal, hibbant térddel, hitetlenül. Le kell írnom, egy boldogabb utód számára, hogy milyenek az emberek 1919-ben. Mintha mindegyiknek egyszerre sok kis baja lenne, egy kis fogfájása, egy kis fülszaggatása, egy kis oldalnyilallása és egy kis hascsikarása is, savanykás az ajkuk, és kesernyés a szemük. Szegények, nem tudják hová és miért mennek. Azt hiszem, legszívesebben letoccsannának a sárba, és azonnal elaludnának. Jaj, milyen nem szép és állati és barbár ez a fájdalom. A szomorúság, mely valaha igaz érték volt, az elégedetlenség és a düh, melyet a háború gerjesztett, szétszóródik a semmibe, céltalanul. Ha lenne valaki, aki mindezt egy csomóba fogná és hősi marokkal egyesítené, talán egy új hit, egy XX. századbeli vallás keletkezhetne belőle.

Erre gondolok most. Eddig minden vigasztaló kísérlet csődöt mondott. Hiába nyitjuk ki régi könyveinket, nem találjuk meg benne, amit keresünk. Mindenben csalatkoztunk. Az a szenvedés, melyet átéltünk, kiverte a fogainkat és betörte a bordáinkat. A művészet erre gyenge zsongító. Vajon miért némultak el a szónokok? Ők a politika papjai. Miután a politika - az ésszerű és az esztelen egyaránt - képtelennek mutatkozott megoldani az emberiség ügyeit, úgy gondolom, nekik kellene fölemelkedniök a szószékre és beszélni reggeltől estig, estétől hajnalig, őrvongó ütemben, az erkélyekről, az ívlámpák póznáiról, a reklámozslapokról, a házak és a villamoskocsik tetejéről. Legalább szónokokra vágyom. Tartozzanak akármilyen párthoz, szívesen meghallgatom őket, mert nem figyelnék a beszédük értelmére, csak a szavaik részegségét szívnam magamba, csak a szélesre tátott, ordító szájukat nézném, mely újra emberhittet ad bitang lelkemnek. Nem keresném, hogy a beszédük szintiszta valóság-e. Minden izgalomért hálás lennék. Csak szedjék össze ezt a sok elkótyavetyélt szenvedést, melyet az utcára hullajtunk, és harsogtassák ki valami egységes és dallamos formában, mely önmagában bírja a magyarázatát. Vegyék át az idegrendszerünk remegését, és érezzék, hogy nem ők beszélnek, hanem a tömeg, mely azonnal összetépi őket, mihelyt ellentmond neki. Játsszanak a tömeggel, mint az oroszán az oroszlán. Zengessék meg a tébolyult idők egyetlen vigasztalóját, a történelem durva líráját: az ékesszólást.

Mi, magyarok, a szónoklás népének tartottuk magunkat a békében. Ebéd, vacsora, tor nem múlhatott el szó nélkül. Úgy látszik, tévedtünk. Ma némák a szónokok. Holott most csak ők menthetnének meg bennünket, nem az érdekeinket, de a lelkünket, mely valahogy át akarja aludni a bánat és a tett közti időt. Az emberiség súlyos és véres műtét után várja gyógyulását. Egyelőre azonban még sebláza van, és fáj mindene, csillapítót kér. Adjatok neki morfiumot, lázas szavakat, egy talmi vallást, ti szónokok.

Pesti Napló, 1919. február 2.

A BETEG EMBER

Már gyermekkoromban hallottam, hogy nem messze tőlünk, a ciprusok és rózsaerdők árnyán él a beteg ember. Derék történelemtanárom egyszer kijelentette, hogy a török a berlini kongresszus óta Európa beteg emberének tekinthető. Igyekeztem elképzelni őt. Egy basát láttam, akinek már nem nagy a hasa, mint a versben és a szatócsboltok cégérein, de sovány, kábult a pipafüsttől meg az ópiumtól, talán hátgerincsorvadásos is, s a párnájára könyökölve, puha, gömbölyű nők között, valódi török cigarettákat szíva várja a halálát. Homlokára úgy csavarodik fehér turbánja, mint valami jótékony vizes borogatás. Kicsit sajnáltam, de kicsit irigyeltem is. Így hal meg, gondoltam magamban, a történelem életművésze.

Aztán nem vettem komolyan a jóslatot. Hittem, hogy rajta is betelik a babona, és sokáig fog élni, mert jó előre a halála hírért költötték. Ismertem beteg embereket, kik a patikában ebédeltek, vacsoráztak, a vérük szinte keserű volt az orvosságtól, hálni járt beléjük a lélek, mégis túléltek az unokáikat. Ilyennek gondoltam a törököt is. Évtizedek óta a kirakatban haldoklón, mint valami világtörténelmi primadonna. Naponta közölték az orvosi véleményt az érverései meg a lélegzései számáról. Pierre Loti és Claude Farrère, a barátjai, már életében elkészítették a halotti maszkját. Jó kabala.

Most aztán - egészen furcsa és különös esemény - megtörtént, amit annyiszor jóstak, és nem tudtuk elhinni. A beteg ember meghalt. Van-e természetesebb annál, hogy egy rozoga és hamvába holt aggastyán jobblétre szenderül? Konstantinápoly egészen az angolok kezén van, az Arany Szarvon a szövetséges hajóraj horgonyzik, a város közigazgatását se törökök intézik többé, úgy látszik, a megszállók sohasem is adják ki a kezükből. Európa azonban kissé zavarban van. Még a hódítók is meghatott strófákban siratják el a beteg embert. Érzik, hogy a betegségét nem annyira bűnök okozták, mint az, hogy szegény nem e világból való volt, nem tudott bánni a pénzzel, nem volt képes beilleszkedni abba a rendbe, melyet a tőke irányít. Nábobi kincsei, a keleti méltósága, a jóságos bölcsessége semmit se értek már. Ő a holdfény csillogását még mindig ezüsttallérnak nézte, és be akarta zárni a *safe deposit*-ba. Hihetetlen és nemes mozdulatai voltak a történelemben. A balkáni háború után egy török főúri hölgy az udvarán máglyát rakatott, és, mint az antik költeményekben szokás, elégette magát, mert nem bírta el a török vereséget. Egy regényes világ süllyedt most el. A török fővárosba úgy zárándokolnak majd el a finomak, a betegek, az álmok száműzöttjei, mint a lagunák hervadt vizéhez, a dózsék egykori városába, s keresik itten a szultánok és padisák regevilágát, az európai mozi reklámok és a dübörgő vállalatok között. Mert a temető fölött tovább zúg az élet, és zakatol az üzlet. A török Velence sohase fog elpihenni.

Mi magyarok, itt a szomszédban, sápadtan rezzennünk fel a halálhírré. Közeli rokonunk volt, és a betegsége is hasonlított kicsit a miénkhez. Nyelvben és vérben, békében és hadban atyafiak is lennének vele, de most annyi a fájdalomunk, hogy még könnyünk se maradt a számára. Csak ilyen rövid írást küldhetünk a beteg ember ravatalára, mint egy névjegyet, a szokványos nemzetközi részvétnyilatkozással: p. c.

Pesti Napló, 1919. február 9.

BAKSIS

Kedves polgártárs, remélem, hallottad, hogy eltörlik a borraivalót. A bádogtálcára nem kell többé főúri mozdulattal odadobnod a húszfillérest, nyugodtan veheted a kabátod és mehatsz haza. Igazán, ideje az újításnak. A borraivaló mindig ideges és tépelődő másodperceket okozott két embernek. Annak, aki adta és annak, aki kapta. Az egyik attól tartott, hogy túl sokat ad, a másik meg attól, hogy túl keveset kap. Így mind a ketten rosszul jártak. Mert ha véletlenül össze is hangoztak az érdekek, s adó és kapó elégedetten dörzsölte a kezét, a lelkek mélyén mindig ott maradt a habozás csapadéka, a salak, az üledék, a seprő, mely ebből a rövid lelki tusából származott, és elzárította az örömet. Mind a ketten ráfizettek. Hogyan is lehet a munka díjazását lelkiismereti kérdéssé tenni, és a belátásra bízni, ma, mikor mindent rendeletekkel szabályoznak, s hogyan lehet engem millió gondom és bajom közepette, ebéd és vacsora után, naponta többször arra kényszeríteni, hogy bírói székbe üljek és határozzak? A modern ember koldusa az idegerőnek. Nem pocsékolhatja és szemetelheti el. Ha csak egy leheletnyit is veszít belőle, akkor is kár érte. Mindez másra kell.

Ellenben kétségtelen, hogy a kávéházban és a vendéglőben a mai ember pillanatra egy középkori várúrnak képzelhette magát, mikor borraivalót adott. Egy szemhunyorítással hallgató megállapodás keletkezett közte és a pincér között. Aztán az egyéni munkát egyénien jutalmazta. Igen, a borraivaló a romantika utolsó maradványa volt, a kék virág és a sisakbokréta csökevénye, valami meglepetés és jutalom, törvényes vesztegetés és túrt panama, a lesüllyedt és szétfoslott török regevilágból a baksis, mely nyűgös modern törvénné és unott szokássá törpült, s egy régi rendet jelentett, akár a hídpénz és az alagút-tantusz. Még sincs semmi okunk megsíratni. Csak egyszerűsítsék továbbra is a világot. Gyomláljanak ki belőle minden cafrangos romantikát, a rablógazdálkodás csonkjait, s tüntessék el azt, amit valaha *költészet*-nek neveztek, a bús összevisszaságot, a nyomort, az éheseket és a koldusokat s azokat az újságárusnőket is, kik egy köhögő és zöld arcú csecsemőt rejtegetnek a hónuk alatt, egy esti lap pólyájába bugyolálva. Költők, ne sóhajtsátok vissza ezt a cudar szegénységet. Hiszen bármennyire is simára nyírják és mértani formák közé kényszerítik a garabonciás földet előttünk, a halál és a vágy s az igazi romantika sohasem vész el.

Azt magában viseli az örületek és rendszertelenségek hordozója, a kiszámíthatatlan és megfejtethetlen, az örök rejtélyes, az örök regényes: az ember.

Pesti Napló, 1919. február 16.

NE FELEDD, SOHA!...

Orvosok, kiket - szegényeket, akaratuk ellenére - elvittek a harctérre, hogy tudásukkal segédkezzenek a háború pecérmunkájához, csöndesen, szerényen, minden színezés nélkül apró történeteket mesélnek négy év élményéből.

- Én járványkórházban szolgáltam - mondja az egyik. - Ez a kórház afféle nyomorult rutén félszerben volt, hol szalmán és trágyán heverték a lázas betegek, és várták a halált, a bűzös, mocskos és gyalázatos megsemmisülést. Mit lehetett itt dolgozni? Kaján tréfának tetszett, hogy ide küldtek bennünket, orvosokat. Nyomorultul és tehetetlenül álltunk. Ha a betegekhez nyúlunk szutykos kezünkkel, talán csak súlyosbítjuk az állapotukat. Mert víz semerre se akadt. Esténként, mint valami kísérteties kardal, felhangzott a betegek kiáltása, a monarchia minden nyelvén: vizet... Wasser... voda... apă... aqua... (Indivisibiliter ac inseparabiliter!) Tőlünk pedig alig ezer lépésnyire a főhadiszállás barátságos villája intett. Néha napszálltakor láttuk, mint cepelik fel ide szalmafonatos kosarakban a drága ásványvizeket, a borokat és a francia pezsgőket. Akkor értettem meg, hogy mi a monarchia.

- Egy galíciai állomáson - szól a másik - hirtelen kialudtak a vasút összes lámpásai, s mi koromsötétben maradtunk a csillagtalan éjszakában, huszonöt marhakocsival, melyben csonka emberek, vérző törzsek, kilyukasztott fejek feküdtek. A vonat megállott. Éjfélről hajnalig vesztegeltünk az állomáson. Én leszálltam, és egy fának dőlve hallgattam a pokoli hangversenyt. Ez a vonat ordított, állandóan, szünet nélkül, mintha nem is embereket, de egy roppant állatseregletet szállított volna. Ki tudná elmondani, hogy milyen hangok voltak ezek? Tigrisbögések, oroszlánbömbölések, párdúcüvöltések, tagolatlan jajveszékelések és nyöszörgések röptek a reménytelen égbe, és hajnalig egyetlen másodpercre sem ültek el. Ott a sötétben pedig gondolkozni kezdtem. Olyan mélyen, mint az első gyermekkori megismerések óta sohasem. Azon járt az eszem, mi lehet ennek az értelme, s vajon hallja-e ezt kívülem másvalaki is, fenn vagy lenn, és kerestem az esős égbolton egy csillagot, mint valaha az Istent kerestem. De csillag sehol se látszott.

- Ki hallott a fehér kockás katonákról? - kérdezte a harmadik. - Én gyakran láttam ilyen szegény szökevényeket, kiknek a hátára egy fehér kocka volt festve. Ezeket otthon halálra ítélték, de megkegyelmeztek nekik, s - kegyetlen kegyelemmel - küldték őket az első vonalba, a biztos halálba, mi orvosok pedig szigorú parancsot kaptunk, hogy őket semmiféle betegség címén sem szabad visszaküldeni. Mégis megtörtént, hogy egy ilyen szökevény beteget jelentett nálam. Hőmérséklete negyven fok, hányt, jajgatott, vakbélrohama volt. Azonnal kórházba szállítottam. Két nap múlva visszahozták. Nem végeztek rajta műtétet. Erre újra elküldtem. Többé aztán nem láttam. Bizonyára valami árok szélén rothadt el.

Nem folytatom tovább, bár bőségesen lenne anyagom. Ezt a három történetet azonban eléd teszem, olvasó, hogy vigasztalódj, ha talán most nincs minden az ínyedre. Én nem tudom, hogy ebben az életben mi a megoldás. De azt biztosan tudom, hogy amit ezek a históriák elárulnak, nem helyes. Akármilyen jöhet, akármennyit szenvedhetünk még, ennek azonban nem szabad megtörténnie, és minden áldozat, minden szégyen, minden fogcsikorgatás kevés váltságdíj azért, hogy nincs háború. Igen, az ilyen háborús emlékekből köss forradalmi rózsafüzért, és ima helyett naponta morzsolj el egyet-egyet. Ma irtózatossá és tűrhetetlennek érzem az emberi agynak azt a csodálatos képességét, hogy egyes dolgokat el tud felejtetni, s az életének egy részét, mely valaha annyira övé volt, mint a teste, az útszélre veti, és nyugodtan továbbmegy.

Írd tehát az ajtód szemöldökfájára és az ágyad fölé: *Ne feledd, soha...!*

Pesti Napló, 1919. március 2.

KERESNEK BENNÜNKET

Ma délután izgatottan és sápadtan ejtettem ki kezemből a *Daily Chronicle*-t.

Marconi egy angol újságírónak nyilatkozik a villamosságnak újabb sikereiről, s találmányának, a drótnélküli táviratnak, háborúban való szerepléséről. Közben pedig - mint ahogy a dán királyfi a szellem megjelenéséről beszél - elárulja, hogy a marconi-gráfokon újabb időben következetes és rejtelmes tüneteket észlel, melyeket semmi módon se tud megmagyarázni. Nem tudni, honnan és miért, erős áramok bolygatják meg a villamos szikra útját, és más magyarázat híján azt kénytelen feltenni, hogy egy idegen bolygóról kapunk villamos jelzéseket. Valamit akarnak velünk közölni.

Lehetséges ez? Én a hiedelmet és a sejtelmet, mely talán csak egy ezreléknyire valószínű, kiragadom a sürgönyök óceánjából, a nagyon bizonyos és nagyon unalmas tények sivatagából, mert úgy érzem, hogy a földgolyó véres torzsalkodása és vajúdó görse potomság e még nagyon is megerősítésre szoruló híradással szemben. Ha ez csak valamiként is igaz *lehet*, akkor az egész világháború béka-egér harc volt, és az emberiség nyavalyája is csak egy kisháthoz hasonlatos. Gondoljátok meg, testvéreim, hogy keresnek bennünket, nem a magyarokat és nem a cseheket, nem a norvégokat és nem a hindukat, hanem az embereket, valakik, akiket nem ismerünk, de akik öntudatos lények, egy más csillag világpolgárai, s közölni akarnak velünk valamit. Mióta a föld föld, ilyen forradalmi tény még nem történt. Magának a gondolatnak az árnyéka is elegendő arra, hogy letegyünk minden harcot és szerszámot, s arcunkat az ég felé szögezzük. Mert én sohase tudtam elfelejteni, hogy rab vagyok itten, a születésem és halálom végzete közepette. Fölöttem az égbolt sohase volt színpadi díszlet, de a börtönöm fala. Képzeljétek el, hogy mostan más bolygóbeli lények, kik már évezredek óta figyelnek bennünket, s áthatóbb értelemmel és erős nagyítókon látták ennek az öt évnek halálos marcangolását és meddő tusáját is, meglelték a módját, hogy a villamosság által közeledjenek hozzánk, kiszabadítsanak rabságunkból, és tudassák velünk, hogy micsoda titkok lappanganak a teremtés óta bölcsőnkben és koporsóinkban, hogy miként szabadulhatunk meg a rák és tüdővész átkától, hogy mily módon tiszerezhetjük meg rövid életünk tartamát, hogy az emberiség - ez az átkozott fajta - milyen rendszer mellett élhet szabadon, boldogan és elégedetten. Nem, még mázsásabb titok szólhat onnan felénk, olyan, amiről még ma álmodni sem merünk, Lloyd George... Wilson... békekonferencia... demarkációs vonal... micsoda uborkaszexoni érdekességek e tény mellett.

Az utolsó hír, melyet a drótnélküli távíró közölt, közvetlen a háború előtt Svante Arrhenius dán csillagásznak az az észlelete, hogy a Mars bolygón rendkívüli erős fényfoltok és kisülések tapasztalhatók, mintha valami kétségbeesett jelet akarna továbbítani. Most talán ez a jeladás ismétlődik más alakban. Marconi egyelőre csak azt látja, hogy rajtunk kívül álló villamos erők játszanak finom műszerével. Keresnek bennünket. Az összeköttetés még nincs meg, a telefonkagyló recseg, a csöngő álmosan, betegen berreg, és mi nem tudunk jelentkezni. A vidék keres - de micsoda Vidék! -, a Világegyetem és a Csillagok szólnak át hozzánk. Valami zavar van a központban. A fölhívott nem egészen érti a jelzést, s a fölhívóval ezt közli a nagy-nagy Központ: „A Föld nem jelentkezik... mással beszél...” A marsbeli ember telefonja pedig bűg, mint mikor a József-központ jelzi, hogy a szám el van foglalva.

Emberek, ne beszéljétek mással, ne beszéljétek egymással se, ne perlekedjétek és feleseljétek, hiszen úgyse intézhettek el semmit se. Az égi telefonhoz hívnak benneteket, nagyon fontos ügyben. Próbáljátok beszélni talán a csillagokkal.

Pesti Napló, 1919. március 20.

MI TŰNIK EL?

A régi könyveket gyakran jegyzetekkel kell kísérni, mert a korok és erkölcsök változása folytán egyes szokások érthetlenné válnak az olvasó számára. Így olvassuk Dantét, kit a skolasztikus bölcsélet ismerete nélkül nem tudunk egészen élvezni, a latin és görög klasszikusokat, kik - túl a meg nem rendülő irodalmi értékeiken - egy rommá vált világot idéznek elénk, és olyan társadalmi jelenségekre céloznak, miknek ma már az emléke se él, csak a történelmet buvárló tanárok könyveiben.

Múltkor egy magyar regényt lapozgattam, melyet 1913-ban írtak. Ebben a következő mondatokat leltem: „Hajnal felé bement egy kávéházba, megvacsorázott és elszívott egy szivart.” Itt kissé megállapodtam, és mosolyogtam azon, hogy ez a mondat, melyet egyik kartársam írt, hat év múlva már zavaróan hat rám. Hozzászóltam tudniillik, hogy a kávéházakban záróra van, éjfélkor, tíz vagy kilenc órakor. A magyarázó, kortörténeti széljegyzetet magam szolgáltattam, aki még emlékeztem a régi kávéházak örökké égő tűzhelyeire és mindig fényes tükörablakaira, amelyek mögött sohase alszik el a villany. Egy tizennégy éves fiúcskának azonban, ki a háború kitörésekor csak nyolcéves volt, már semmi támaszpontja sincs e mondat megértéséhez. Őnéki olyan idegen a békebeli társadalom, akár a skolasztikus bölcsélet vagy a latin és görög klasszicizmus.

A háború pedig semmi gyökérig ható változást nem hozott a társadalmi rendben. Alatta a régi szabályok szerint folyt az élet. Hiszen a háború ősi, szokott megrázkódtatása a régi korszaknak, mégis számtalan új alakot, eddig ismeretlen szokást teremtett. Képzeljék el, hogy mikor majd nemcsak az élet felülete inog, de alapjában hánytorog fel, és végre teljes kiépítettségében valósul meg a tiszta erkölcsön nyugvó kommunista állam, micsoda emberek keletkeznek - a munkásnak hány ezer, eddig ismeretlen fajtája -, és a megújhodott világ milyen hideglelős ámulattal tekint vissza a régre, mely idegenebb, különösebb, érthetlenebb lesz a számára a forradalmas átalakulás után, 2000-ben, mint számunkra a római vagy görög kor 1919-ben. Valóban ez az új társadalom egy nemzedék letűnével már csak széljegyzetek, magyarázó útbaigazítások segítségével élvezheti a tegnapi irodalmat, mely a problémái révén nagyobb részt tárgyalanná válik. Ha régi színdarabokat adnak elő, ekkor kísérteteket bolygatnak, rémeket zaklatnak, szellemeket idéznek.

Majdnem minden tragédia és vígjáték családi. Góca a családban székel, ebben a kisebb közösségben, mely a nagyobb közösséggel szemben fölveszi a létharcot, a struggle for life, melyet az új emberiség a mai gyilkos és megsemmisítő formájában többé nem ismer. Egy ügyvéd jön ki a színpadra, kinek múlt hónapban zsíros pőrei voltak, és a hősnő, jóságos és előrelátó szülei engedelmével, most már hajlandó házasságra lépni vele, mert *az életük biztosítva van*. Mennyire csodálkozik ezen a jeleneten a jövőendő. Mindenekelőtt nem ismeri fel az ügyvédet. Csak a műveltebbek tudják majd, hogy egykor ilyen foglalkozású emberek is éltek a föld hátán, de ők se értik meg ennek a boldogtalan társadalomnak a morálját, mely az élethez, a szerelemhez csak szerencse és ravaszkodás útján jutott. A kereskedő szintén ismeretlen lesz, s a cseléd is, ki a bevezető jelenetben a bútorokat porolva cicázik az inassal. A kövér püspök olyan különlegességgé válik, mint nekünk egy római néptribun. Hasonlóképpen eltűnik a régimódi katona, az uralkodó osztálynak ez a jól fizetett, paszományos és aranyérmekkel kirakott gyilkosa, aki garázda kedvvel feszít, s az utcai lány is, a bohócosan kifestett, szegény arcával, aki a mai szerelem torzképe.

Észre se vettük, hogy minden gondunk és drámánk a tulajdon körül forgott és az *enyém, tiéd, övé* problémáját feszegette. Molière *Fősvény*-ét és Bernstein *Tolvaj*-át aligha írják meg a jövőben. Se fősvény, se tolvaj nem lesz. Főképp pedig nem lesz szegény költészet, mert - hála

az új rendnek - szegény se lesz, aki pincelakásban nyomorog és képtelen megélni a munkájából. Gorkij *Éjjeli menedékhely*-ét úgy bámulják majd, mint az elmúlt gonosztevő társadalom képét, és a hideg borsószik végig a nézők hátán, mint mikor mi a középkori elmeorvosokról olvasunk, mely tüzes fogókkal csípdeste és egy ladikban körbe forgatta az őrülteket, hogy agyonkínózza és elszédítse őket, de nem gyógyította meg.

A költészet útja a kommunista államban nyílegyenes. Megszűnnek a *társadalmi problémák*, melyeket eddig a költők lelkiismerete tartott számon, és átveszi tőlük az állam, mely egypár rendelettel gyökeresen elintézi. Minden írás az igazi egyéniségé marad. A költő még finomabb anyaggal dolgozhat, mint eddig, azokkal az örökké tragikus kérdésekkel foglalkozik, melyeket semmiféle emberi ésszel nem oldhatunk meg.

A koldusokról pedig csak vígjátékot és bohózatot írnak. Mert a leendő koldus csak a munkátalan és henye lesz, és az éhezése büntetés. A nézőtér csak nevetni tud rajta. Boldog társadalom, mely kacag az éhezőn, s nem sír, mint a múlt, mely nem akart segíteni.

Színházi Élet, 1919. április 13.

BEER ÚR

Kicsoda ő?

Olvasó, íme, tudd meg, hogy a versailles-i, U alakú asztalnál ő képviseli az osztrák kormány nevében - fából vaskarika - a nyugat-magyarországi vármegyéket.

A németeknek ma adták át a békefeltételeket, úgyhogy az ünnepi ülésen két szembenálló asztalnál farkasszemet néztek a franciák és a németek, és az utolsó pillanatban, adott jelre - mint a színpadi ügyelő csöngetésére - fölkeltek a németek, és némán átvették a mázsás okiratot. Hiába, a franciáknak van stílérzékük és képzeletük. Valaha, a háború elején a németek is színjátékot rendeztek. A császár gépkocsitülke a berlini hársak alatt hősi dalokat rikoltott, s mielőtt a germán csapatok harcba vonultak volna, a tűzmesterek az égen ötletesen kirakták a W betűt, ugyanazokkal a lángszórókkal, melyek később a francia embertestvérek haját gyújtották meg halottifáklyául, és a szemüket pörkölték ki fekete, világatlan gödörré. 1914. augusztus elseje és 1919. május 7-e között tenger idő és egy világtörténelmi átalakulás van. Mind a két dátum határmezsgyéje egy-egy jelenet. Az egyik a császár erkélybeszéde, mely pakfong nibelungi hangokat kongat, a másik pedig a versailles-i *tableau*, mely kiszámított, a szenvedelmességében is letompított, formás és végszóra csattanó, akárcsak a gall szellem.

Nekünk nem rendeztek ilyen jelenetet. Békeköveteinket még nem hívták meg, helyette azonban egy ismeretlenségében tündöklő név ragyogott fel a békeküldöttek listáján, kiről se itthon, se odaát nem tudnak semmit: Beer úrnak a neve. Nekünk mindig az volt a tragédiánk, hogy félreismertek. Mikor a párizsi körutakon és tereken csatangoltunk, és az ég felé ekhóztuk, hogy *hongrois*, valami csalafinta és ördöngös visszhang mindig ezt kiabálta: *autrichien*. Ebben sanyarú lecke volt akkor, és ma is az van, a múltra vonatkozóan. A békében béketávlatban éltünk. Bécs volt a világ közepe és a világ vége. Folyóink a tengerbe hömpölyögtek, és a végtelenbe szakadt minden nemes és emberies költőnknek, tudósunknak a vágya, de setesuta politikusaink sohase merték összekapcsolni sorsunkat az emberiség roppant ügyével, és azt, ki tovább látott, malom alatti ábrándozónak csúfolták. „Közjogi” potomságokon nyargalásztunk. Beer úr feltűnése az utolsó közjogi lecke, az utolsó bors, az utolsó köhögtető tréfa, az utolsó örömcsepp, az utolsó viszketőpor, az utolsó bécsi fricska.

Beer úr, az ön neve a maga operettszerű szomorúságával belekerül még a világtörténelembe.

Pesti Napló, 1919. május 8.

CSÚNYA MARISKA... SZÉP MARISKA...

Pár hónappal ezelőtt egy gyermekkórházban jártam.

Az ágyon, a fal mellett feküdt egy szomorú, nyöszörgő kis testecske, csak akkorka, mint egy balyu. Kétéves gyermeknek gondoltam, de kiderült, hogy már elmúlt hat is. Mariskának hívták, és elmondták, hogy már vagy tíz hónapja fekszik a kórházban, egy munkásnak a lánya, aki tavaly valamikor marólúgot ivott, mely felpörkölte a nyelőcsővét, úgyhogy még most is csak egy kis ezüstcsövön táplálják szegénykét. Majd egy éve nem érezte az étel ízét és a nyugalom örömét. Az arcába néztem. Olyan volt, mint egy csüggedt vénasszony, a bőre szürke és gyűrött, a szeme pedig homályos és zöld. Kedvetlenül, aléltan tekintett rám. Mariska, hozzak neked játékot? Nem felelt. Mariska, cukrot akarsz? Elfordította a fejét. Mariska, aranyos, mit kívánsz? Lehunyta szemét, és a falnak fordult. Az ápolók úgy beszéltek, hogy állandóan így viselkedik, a játszó gyerekekre közönyösen néz, semmivel se törődik. Csak arra figyel fel, ha azt mondják neki, hogy szép. „Szép vagy” - szóltam, reszketve és szomorúan, és ekkor láttam, hogy a kis vértanú hetvenéves arcán valami mosolyféle dereng, mint egy fátyolszerű világosság, mint a női hiúságnak és az életváagnak csökevény kísértete.

Álszent olvasó, kérlek, ne keresd a zsebkendődet, és ne morzsolj szét semmiféle könnyet a szemedben, mert tudnod kell, hogy a régi társadalom ezeket a marólúgos kislánykákat és kisfiúkat királyi lelki nyugalommal könyvelte el, statisztikába szedte, és úgy számított rájuk, mint a villamosbalesetekre vagy a vasúti szerencsétlenségekre. A munkás elment a gyárba, a felesége sorba állt szénért, húsért, és otthon a kisgyerek, aki éhes volt, és nem állt mellette a Fräulein, a bonne vagy a miss, felkapaszkodott a székre, és kiitta a marólúgos bögrét, mely pokolvarral kérgezte a torkát, a gégejét, a gyomrát. Aztán a többi a *törvényes formák* közt pergett le, megjelentek a mentők a helyszínen, jegyzőkönyvet vettek fel, a gyermekroncsot elvitték egy kórházba, hogy egy-két évi legendás senyvedés és szenvedés után elpusztuljon, és *különben minden rendben volt*. Ma azonban rád gondoltam, Csúnya Mariska. Véletlenül az Andrassy úti proletárgyermekek napközi otthona előtt mentem el, hol a palota lépcsőjén boldog gyermekek ültek, piros ruhában, piros köténykével, s a kislányok piros labdákat dobáltak a kék májusi levegőbe. Az állam három hét alatt tíz mázsa szappant, háromezer fésűt és ezerötszáz kefét osztott szét a proletárgyermekek közt. Hogy úgy fejezzem ki magam, ez a tíz mázsa szappan érzékletesen meglátszott minden egyes gyermekben. Mindnyájan tiszták, gömbölyűek, gondozottak voltak, és a fák között szelíd gonddal jártak az óvónők. A kis emberkék ékszerként viselték magukon az életet.

Sokáig bámultam őket, szomorúan-vígan, a rács előtt, amint a kavicsos és nyírt kertben gond nélkül cikáztak. Csúnya Mariskára gondoltam, aki nem tudja többé a cukor és a mosoly örömét, s arra, hogy ezek többé már nem isznak marólúgot, és szépek maradnak mindörökké. Szép Mariskák, ti mind, hajítsátok fel ujjongva - egész az égig - a piros labdákat.

Pesti Napló, 1919. május 11.

TÁNCOLÓ BETŰK

Egy hölgy a nagy francia forradalom alatt pasziánszot játszik padlásszobájában.

XVI. Lajost, a kövér és sápadt királyt éppen arra viszik a zötyögős fakordén, hogy pár pillanat múlva nyaktiló alá tegyék a nyakát.

Ezt a jelenetet látja a matróna az ablakon át, aztán visszaül az asztalhoz, és mintha mi se történt volna, folytatja a játékot, aggodalmas gonddal arra ügyelve, hogy semmiképp se vétse el a kártyák sorrendjét.

Valaha ezt a beállítást túlon túl ötletesnek, eredetieskedőnek, tüntetőnek tartottam.

Mióta a történelem és a forradalom kellős közepében élünk, látom, hogy semmi célzatosság nincs benne, nagyon is élethű.

Az utcai golyózáporban, gépfegyverkattogás közt a sarki virágáruslány piros szegfűket és futórózsákat árul, és visszaad az ötkoronásból.

Egy munkás szaladva óriás üveg gubacstintát visz fel valamelyik irodába.

Mi, a lázasan hömpölygő vérkeringés apró vértestecskéi, az egyének, végezzük a magunk munkáját, míg a történelem végzetesen és határozottan megy a célja felé.

Históriai érdekesség lesz - két-, háromszáz év múlva - az a semmiség is, hogy a világháború utolsó két évében az itt élő embereket elfogta valami különös, érthetetlenül szenvedélyes szó-játszási járvány. Ahogy a nagy francia forradalom alatt pasziánszal mulattak, úgy szórakoztak a XX. századbeli emberek a betűkkel. Arni nekik a kártya volt, az önekik a betű.

Csikarták, kínozták, gyötörték a szavakat.

Első állomás volt a *keretes mondat*, melynek célja magyar mondatba, betűk közé foglalni egy különösebb hangzású idegen tulajdonnevet. Izgatott napokon, mikor utolsót vonaglott a régi háború, százával érkeztek a sürgönyök, az ajánlott levelek az ország különböző részéből, kis városkából és eldugott falvakból, s a betűmatadorok lelkendezve jelentették, hogy sikerült keretes mondatba préselni például Boccaccio, Schopenhauer, Strindberg vagy Rabindranath Tagore nevét.

Utána következett egy másik ravasz elmetorna. A feladat, minél több olyan magyar szót lelni, melynek visszafelé olvasva is van értelme. Eleinte csak dadogtak a versenyzők, egy-egy szót találtak, később már hosszabb mondatokat is összeállítottak, végül pedig akadtak olyanok, kik egész regényfejezeteket is írtak, melyeket kétféleképpen is lehetett olvasni, jobbról balra és balról jobbra, és mind a két módon volt - természetesen más és más - értelme.

Aztán az anagramma tűnt fel, a betűkombináció, s megtudtam többek közt, hogy Karinthy neve annyi, mint *intrika*, és Szép Ernő *erős pénz*.

A játéknak ma sincs vége.

Figyelemmel kísértem mind a három játékot, és nemegyszer elcsodálkoztam, mennyi lelemény, méhecskeszorgalom, és tehetség van a művelőiben.

Egy leendő történésznek, lélekbúvárnak és idegorvosnak, aki kellő távlatból tekint, majd mást jelent, mint nekünk. Én azonban ebben az oktondi, erőpazarló szórakozásban észreveszem ma a filológiát, a nyelvnek a szeretetét.

Nem egy alkalommal panaszkodtam azon, hogy mi még nem tudjuk önmagukért is becsülni a szókat, mint például a németek vagy a franciák, és ebben látom legfőbb okát annak, hogy a közönség zöme a verseket se érti, amennyiben csak a tárgyát és a tartalmát tekinti s nem első-sorban a formáját, és hogy a magyar szavakat stíljé se alakulhatott ki végérvényesen, amennyiben a szavaknak is nemcsak a költemény hangulatából, de a nyelv titkos és ősi mélyéből, valahogy a bálványozott szavak és betűk lelkéből kell megteremtődnie. A betűjáték, bármilyen semmis és mókás, jel arra, hogy a nagyközönség ráeszmél a nyelv zenéjére. Megfeledeznek arról, akárcsak a költő, hogy a szók csak a fogalmak jegyei, és zenei értékeket, jelképeket lát bennük. A nyárspolgár szemében természetesen *ostoba, léha*, semmi *gyakorlati hasznos* se hajtó mesterség, de a költészet - minden igazi művészet - is az.

Finnyás és komoly bölcsek, ne haragudjatok tehát a táncoló betűkre és a madárnyelvre.

Ebben a bolondos iskolában, mely külön nevelő minden stilisztikai gyakorlatnál és bemagolt költészettannál, nőnek fel azok, kik a nyelvet majd igazán érzik, és megértik a költők, a színészek, a művészek nagy és mély munkáját.

Színházi Élet, 1919. július 6.

AZ OKOS VÁROS

Szavalóestélyről jövök, melyet német színészek tartottak. Útközben hálásan gondolok rájuk. A léleknek - úgy látszik - szüksége van arra, hogy a versek megelevenedjenek előtte, és olykor a lázas szavak szárnyán a magasba emelkedjen, egész az önkívületig. Nálunk ebben nem lehet részem.

Budapesten elképzelhetetlen egy színházi estély, melyen a színészek kifestetlenül, frakkban csak verseket mondanak, nem tréfás vagy elmés kuplékat, zenekísérettel, hanem olyan költeményeket, melyeknek muzsikája magában a szövegben található. A szó, a beszéd nemes, önmagáért való művészete évtizedek óta paragon hever. Itt ismeretlen annak a muzsikának a varázsa, mely a fogak fehér billentyűzetén zendül föl. Nem szavalunk és nem is akarunk szavalni. Néha hangversenyen, ünnepi alkalomkor el-elmondanak egy verset, szokásból és kénytelenségből, az ismertebb színészeink, akik mintegy *leadják névjegyüket*, néha ötletszerűen bele is kapnak valamibe, de a meg nem levő magyar szavalóstílus megteremtésére eddig semmi komoly, öntudatos kísérlet nem történt. A szavalt alárendelt mellékfoglalkozás. Késő és félszeg emlékeket hoz eszünkbe: az iskolát, az önképzőkört és a színiakadémiai vizsgát.

De én Kainzra gondolok, akit boldog, bécsi diákéveim alatt gyakran hallottam szavalni. Micsoda isteni hangszekrény volt a szájürege, és micsoda termékenyítő lázak, micsoda hangrobbanások, micsoda tűzjátékok röppentek ki belőle. Hosszú idő múltán minden hangsúlya, szemrebbenése, taglejtése el nem törülhető emlékként él bennem. Ma is hallom a hangja andantéját és a zuhatagos szavai prestissimóját. Ahogy Goethe egyik versét fölépítette és megalkotta, örökkévalót adott. Ő pedig nem áll egyedül. Elődjei és utódjai vannak. Goethe és Schiller verseinek nemcsak zeneszerzői akadtak, de színészei is, akik a hangjukkal keltették életre, végérvényesen, a szó Schumannjai és Schubertjei, akik a maguk lelkéből szereztek hozzá egyenértékű muzsikát. Ha megindítom az etofonomat, a szobám csöndjében hallhatom Moissi andalító, holdfényes hangját. Blümner az expresszionista színészet eszközeivel nyúl a költeményekhez. Minden évtized, minden német nemzedék új színészt küld a költők elé. Hasonlóan van ez a franciáknál, angoloknál és olaszoknál is.

Pironkodva gondolom el, mivel dicsekedhet a magyar szavalóművészet. Se Petőfinek, se Aranynak nincs külön művésze. Még meg se kísérelték komolyan szavalni a verseiket, amint méltó lenne hozzájuk. Holott nemzedékeknek kellett volna versenyre kelni, hogy megszerezsek Arany balladáit, és egy sajátos előadóstílust teremtsenek hozzájuk, úgy, hogy a legismeretlenebb is átmenjen a vérünkbe, a szózenével és az előadasművészettel együtt. Ezzel azonban nem törődtek.

Mi ennek az oka?

Volt egy szavalóstílusunk, melyet tűzzel-vassal elpusztítottunk. A regényes színfalhasogatás idején származott hozzánk a bécsi Burgtheaterből, és minden változtatás nélkül átvettük, anélkül hogy megkíséreltük volna magunkhoz hasonítani és tartalommal megtölteni. Az előadó színészkedett. Megjátszotta a verset, kilépve abból a szigorúan zárt keretből, melyet minden szavalt megkövetel. Ha tigrisről szavalt, tigris volt, és ha gyöngyvirágról, úgy csilingelt, mint a gyöngyvirág kelyhe. Szerencsére az álpátosz megsemmisült, de vele megsemmisült a szavalóművészet lelke, a pátosz is. Ami a romantizmust követte, a realizmus és a naturalizmus, egyetlenegy alkotó jelszót se tudott helyette adni, csak azt a tanácsot, hogy mindent *természetesen* mondjunk ki, és a verseket is *természetesen* szavaljuk, úgy, mintha például beszélgetnénk a villamosban. Ez a modernnek csúfolt ósdi stílus aztán végképp lejáratott minden szavaltot, eleve magában hordta a halálát. A költeményeket nem lehet

természetesen elmondani. Minden költemény *természetfölötti*. Nem is termett itt azóta semmi. A szavak boldog örülete, az indulatos szavalás, a tömegeket mozgató és összefogó óriási lendület pedig száműzve volt erről a földről. Ezért lenne szükség ma a múlt csalódásait fölfedni a színészeinknek és velük együtt kutatni egy magyar szavalóstílust, melyben erő és lendület van, egy nagyszerű, alkotó színművészetet, mellyel még mindig adósak vagyunk.

Mindenekelőtt földhöz kell vágnunk az okosságunkat, mely minden alkotást megbénít. Ennek a városnak tragikuma az, hogy olyan nagyon okos. A Goncourt testvérek 1860-ban egy nürnbergi temetőben jártak, és egy gyógyszerész vagy műszerész síremlékén észrevettek két bronzból kiformált klistért, mely az elhunyt foglalkozását jelképezte. Naplójukban ezt írták: „A két klistér bizonyítja, mennyire érzéketlen ez a nép az öngúny iránt, és mennyire nincs nevetséges dolog Németországban.” Boldogtalan nép. Párizsban és Budapesten csakugyan egy napig se állhatna a temetőben ilyen emlékmű. Elsöpörné a város kacaja. Csakhogy a franciák gúnyosak, de gyermeketegek is. Budapest azonban gúnyos és nem gyermek.

Higgyék el, hogy ebbe a nagy okosságba el is lehet pusztulni.

Színházi Élet, 1920. április 11.

AZ ANGYAL

Jánoska most hatéves. Ilyentájt minden évben meglátogattam őt. Annak előtte ezen az estén izgatott örömmel várta az angyalt, ki a havas bokrok közt beröpült a szobába, és letett az asztalra egy kis vonatot, hajót, mackót, mely igazán tudott morogni, oroszlánt, mely viczorította fogát és bőgött, mikor meghúzták a láncát. Régi, kedves ünnepek, mikor még a kandallóban rózsaszínű parázs égett, és a fehérrel terített asztalon piros és sárga bor között torták állottak.

Minden karácsonynak megvolt a maga meglepetése. Az ideinek is. Egy héttel ezelőtt félrehívták szülei, megsimogatták homlokát, és ezt mondták:

- Nézd, fiacskám, te már nagy vagy. Neked nem kell játék. Cipő kellene, mert ami van, az lyukas, kesztyű kellene, hogy ne fázzon a kis kezed, mikor reggel iskolába mész. Szegény apának és anyának azonban nincsen pénze. Ugye, nem sírsz, hogyha karácsonyra eladjuk a játékaidat, a sínen járó kisvonatot, a hajót, mackót meg az oroszlánt? Hiszen úgyse játszol már velök.

Jánoska nagyon jó fiú, szót se szólt, kikereste ládikájából a vonatot, a hajót, mackót meg az oroszlánt, odaadta szüleinek, akik elvitték a játékosboltba. Most a régi, kopottas, de békebeli gyártmányú játékért jó pénzt fizetnek a kereskedők, mert vevő bőven akad rájuk.

A játékokat kitették a kirakatba, följük cédulát biggyesztettek, ezzel a felírással: *Eladó.*

Mellettük más játékok voltak, szintén régiek, szintén valamilyen szegény gyermek játécai, melyekhez régi örömök önkívülete tapadt. Néha, mikor elmentek a játékosbolt mellett, Jánoska megállt előttük, hosszan nézegette.

Egy napon nem látta többé játékait. Üres volt a kirakat, valamilyen szülő megvette őket, a fiának, kinek nem kell meleg cipő és meleg kesztyű. Ekkor úgy érezte, hogy meglopták. Zavartan énekelni kezdett, és énekelt hazáig, hogy ne hallja gondolatait.

Ma reggel elmentem hozzá. Új cipője és új kesztyűje volt, de szomorúan gubbasztott egy széken, a hideg szobában.

- Mit hoz az angyal?

- Ezt hozta - és mutatta új cipőjét meg az új kesztyűjét, nagyon csüggedten.

Emlékszem erre az érzésre, a gyermekkoromból, én is szívemből utáltam a *hasznos* holmikat és a *tápláló* eledeleket: a jó meleg téli kelmék helyett cifra rongyokat kívántam és az *egészséges* főzelékek helyett színes lekvárt, mellyel legalább egy hétre el lehet rontani gyomromat.

Bementem vele szobájába, mely kopár volt és örömtelen, így karácsony előtt is. Ő maga hasonlított egy józan magánhivatalnokhoz, aki már nem vár semmit. Észrevettem, hogy üres a játékosládája.

- Hát a játékaid hol vannak?

- Elvitték.

- Ki?

- Az angyal - suttogta Jánoska titokzatosan, és rám nézett, egyszerűen.

Én pedig az udvari lakás ablakán kitekintettem a felleges égboltra, és ott láttam az angyalt: a szegénység bús angyalát, aki az idén elviszi a szegény gyermekek játékait a gazdag gyermekekhez.

Új Nemzedék, 1920. december 25.

EGY POHÁR VÍZ

- Kérek egy pohár vizet - mondom a cselédnek, akit becsöngettem.

A cseléd - kis pesztonka, tizenöt éves, de olyan, mintha csak kilenc lenne - megáll az ajtóban, borzas fejével, felém emeli nyiszlett, csúnya arcocskáját, végigfut ideghálóján a parancs, aztán, hogy lassan öntudatra kél koponyájában, kimegy. Hallom, amint csukja az ajtókat, és a konyhában, a pohárszéken kotorász. Valami kis dalt dünnyög, melyet állandóan hallok, de eddig nem sikerült kihámoznom se szövegét, se dallamát.

Figyelek őrá, kinek parancsoltam. Egyszerre aztán nagy világosságban látom magamat is, amint az íróasztalnál ülök és várok a pohár vízre. Álmatlan éjszaka, ideges kimerültség után megtörténik, hogy a szokottnál élesebben, erősebben hallom tulajdon hangomat, látom mozgulataimat, akár a tükörben, s mintegy meglepődve ocsúdok arra, hogy a földön vagyok, és elmosolygom a furcsaságon, hogy én is szereplek az élet című színjátékban. Most is ilyen pillanatom van. Miért nem tudok tovább dolgozni? Mert előbb láttam a cseléd fejét, és eszembe jutott, hogy jött faluról, hogy félt eleinte ebben az idegen városban, hogy bámult szobánk minden tárgyára, a tükrökre és rézkilincsekre. Karácsonyra kapott tőlünk egy babát. Észrevettem, hogy a cselédszobában néha babusgatja, és beszélget vele, mint egy kis parasztanya. Még játszania kellene. Kisfiam fejéről sokszor leveszi a papírcsákót, a magáéba teszi, és nem adja vissza, míg nem sír. Egy alkalommal meg kora reggel takarított, le-leült egy bőrszölyébe, mint aki tilosat tesz, leste a kulcslyukon, nézik-e, aztán, mikor betoppantam, készakarva hirtelen és zajosan, felugrott, és elpirult a füle tövéig.

Jaj, ha tudnátok ti, kik kényelmesen elskatulyázzátok az embereket osztályokba, s ti is, kik még csak nem is skatulyáztok, sohase gondolkoztok, csak éltek, gögösen vagy dölyfösen, mit szenved a nap minden órájában az, aki nem tud cédulát ragasztani az emberek homlokára, hanem egyszerűen embereknek tekinti őket. Boldog az, aki nem néz arcukba. De én folyton nézem és látom őket, rettentő fényben, a könyvtárszolgát, kitől könyveket kérek, a villamoskalauzt, aki jegyet szakít, a tyúkszemvágót, aki a gőzfürdőben megadóan görnyed a lábamra, a pincért, aki türelmesen gyalogol a kávéház kis porondján, a sápadt és halk kenyereslányt, ki egy elhagyott vendéglőben hordozza a nehéz tálcát, s olyan zajtalanul és szerényen teszi elem, mintha bocsánatot kérne, és a cselédet is, aki egy pohár vizet hoz. Számomra nincs elintézve a kérdés azzal, hogy a cselédet háztartási alkalmazottnak nevezem.

Mindenesetre jobb lett volna, ha magam hozom azt a pohár vizet. Így nagyon is sokba kerül. Természetellenesnek tartom, hogy kiszolgáljanak. Őseim, nagyapám és apám még pattogva tudtak parancsolni, nem érezték ezt, s lehet, hogy fiam és unokám sem érzi már. Én azonban állandóan *érezem*, úgy, hogy sokszor aludni se tudok tőle. Világos pillanataimban lelkemhez ölelem egy szegény embertestvéreimet, s ebben az érzésben vagy akár érzélgésben több irgalom és részvétel van, mint a világ összes tudálékos könyveiben. De tudom, hogy a kérdésnek - a nagy pörnek - nincs megoldása és orvossága, csak az a mélység, bibliai pesszimizmus, hogy mindnyájan siralomvölgyben vagyunk, és aszerint kell cselekednünk, annak is, aki vizet kér, és annak is, aki vizet hoz. A siralomvölgyet kicsinosíthatják, föl is parcellázhatják, de azért csak siralomvölgy marad. Ezt az igazságot homályosították el utóbb az ostoba gazdagok, kik arannyal áttört brokátjukkal pávázkodnak, és ma is rabszolgákat akarnának tartani, de az ostoba szegények is, kik nemesi címert csinálnak abból, hogy nincs nemesi címerük, és tüntetnek arisztokratikus rongyaikkal.

Nekem, ki közöttük vagyok, mint az igazság és élet, s lélekben egyikőjükhöz sem tartozom, tudom, sokszor, nagyon sokszor lesznek még ilyen keserű perceim. Fáj, hogy a kis cseléd ott a

konyhában most talán *úr*-nak gondol, és ezzel vétkezik ellenem. Aminthogy én is vétkeznék ellene, hogyha cselédnek gondolnám. Mert néha ő az úr, és én vagyok a cseléd. Most például, mikor kétségeimmel viaskodom, és helyette is átgondolom közös életünk nyomorúságát és torz gyarlóságát, s szenvedek, mint ő talán sohasem, cselédje vagyok neki és minden embernek, és éjszaka, mikor gyötrődve az üres papírlap fölé hajlok, a végtelen vágyával, én vagyok Isten legalázatosabb szolgája. A kis cseléd azonban erről semmit sem tud. Az a pohár víz mindenestre ihatatlanná vált, mielőtt behozta volna, és én majd mérgezett kortyokat nyelek, melyek égetik gégémet, mint a lúgkő. Közénk csempészték a mérget. Ma gondolat és tett közt borzalmas szakadékok vannak. Szájamhoz sem emelhetem a poharat, máris elmúlt szomjúságom. Abban a pohár vízben pedig benne látom az Óceánt, minden keserűségével és viharával.

Egyszerre nyílik az ajtó. Belép a pesztonka a tálcával, melyre hosszú terítőt borított, úgy, hogy az furcsán lefityeg, majdnem a földig. Lassan mozog, összeszorítja a száját, arra vigyáz, hogy le ne ejtse a tálcat. Nem tekint rám. Fogalma sincs, mi mehetett végbe bennem, míg vizet kértem tőle. Elém rakja a poharat az íróasztalra, s úgy látom, boldog, nagyon meg van elégedve munkájával.

- Tessék, itt a víz - mondja, és kimegy az ajtón.

Új Nemzedék, 1921. január 1.